

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

ΔΩΔΩΝΗ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΑΡ. 64

ΜΑΡΙΑ Κ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

*Στοιχεία της ομιλούμενης Λατινικής στον
Τερέντιο και η χρήση τους στη διαφοροποίηση
του λόγου των χαρακτήρων του*

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 1998

ΜΑΡΙΑ Κ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

**Στοιχεία της ομιλούμενης Λατινικής στον Τερέντιο
και η χρήση τους στη διαφοροποίηση
του λόγου των χαρακτήρων του.**

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 1998

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η εργασία αυτή είναι καρπός μακροχρόνιας έρευνας. Το ερώτημα αν ο Τερέντιος χρησιμοποιεί στοιχεία της γλώσσας για να διαφοροποιήσει το λόγο των χαρακτήρων του μας είχε απασχολήσει, ανάμεσα σε άλλα προβλήματα της κωμωδίας *Hecyra*, στη διδακτορική μας διατριβή. Λίγο αργότερα, η επανεκτίμηση των γλωσσικών στοιχείων που είχαμε μελετήσει στη διατριβή μας και οι διαπιστώσεις που είχαμε κάνει τότε μας έκαναν να συνειδητοποιήσουμε ότι μια οριστική απάντηση στο συγκεκριμένο ερώτημα θα απαιτούσε μια έρευνα πολύ ευρύτερη των πλαισίων μέσα στα οποία είχαν κινηθεί οι υπάρχουσες σχετικές εργασίες. Παράλληλα, η παρατήρηση ότι η γλώσσα που χρησιμοποιούμε συνήθως στην καθημερινή ομιλία μας είναι το πεδίο όπου ο καθένας μας μπορεί να εκφραστεί με το δικό του ιδιαίτερο τρόπο, μας οδήγησε στη σκέψη ότι μια παράλληλη έρευνα της παρουσίας στοιχείων της ομιλούμενης Λατινικής (και κυρίως αυτών που φαίνεται να αντικατοπτρίζουν τη λαϊκή ή ιδιωματική γλώσσα) στις κωμωδίες του Τερεντίου και της χρήσης τους από τους χαρακτήρες του θα μπορούσε να δώσει μια αποφασιστική απάντηση.

Αποφασίσαμε να στηρίξουμε την έρευνά μας πάνω σ' αυτή τη βάση. Ξεκινήσαμε από το βιβλίο του J. B. Hofmann, *Lateinische Umgangssprache*, Heidelberg 1951, ο οποίος είναι ο πρώτος που εισήγαγε τον όρο "Ομιλούμενη Λατινική". Διασταυρώσαμε τα στοιχεία που μελετά με αυτά που άλλοι γραμματικοί θεωρούν στοιχεία της ομιλούμενης (βλ. Εισαγωγή). Και έτσι οριοθετήσαμε τα πλαίσια μέσα στα οποία κινηθήκαμε.

Το 1991 επιχειρήσαμε μια πρώτη γραφή της εργασίας σε μορφή υπομνήματος. Το σχετικό δοκίμιο θέσαμε υπόψη του καθηγητού της Λατινικής Φιλολογίας κ. Γ. Σαββαντίδη ο οποίος με την πλατιά γνώση της Λατινικής που διαθέτει και την πείρα που έχει μας έδωσε πολλές κατευθύνσεις, ιδέες και λύσεις στα προβλήματα που αντιμετωπίσαμε στη μακρά πορεία αυτής της εργασίας. Εκφράζουμε την ευγνωμοσύνη μας για το χρόνο που διέθεσε μέσα στο πλήθος των ασχολιών του για να διαβάσει και να διορθώσει το έργο αυτό σε όλα του τα στάδια, από το πρωτόλειο μέχρι το τελικό στάδιο.

Το όλο έργο, όπως διαμορφώθηκε τελικά, εκτός από την απάντηση στο ερώτημα που ετέθη, αποτελεί μια εκτεταμένη ερμηνευτική εργασία σε όλο τον Τερέντιο όπου αντιμετωπίζονται επιμέρους προβλήματα σχετικά με τις λέξεις και φράσεις που συζητούνται. Παράλληλα πιστεύουμε ότι φωτίζει και συστηματοποιεί σε μεγάλη έκταση, ιδιαίτερα για τους Έλληνες μελετητές, την περιοχή της Ομιλούμενης Λατινικής.

Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε την τριμελή επιτροπή αποτελούμενη από τον καθηγητή κ. Γ. Σαββαντίδη, τον αναπληρωτή καθηγητή κ. Α. Κεσίσογλου και τον επίκουρο καθηγητή κ. Γ. Γιαννάκη που με τη θετική εισήγησή τους έδωσαν τη δυνατότητα να περιληφθεί η εργασία στα παραρτήματα της επιστημονικής επετηρίδας "Δωδώνη".

Και ακόμη οφείλουμε να ευχαριστήσουμε την επίκουρο καθηγήτρια κ. Σ. Κωνσταντινίδη που είχε την καλοσύνη να διορθώσει το αγγλικό κείμενο της περίληψης που παρατίθεται στο τέλος της εργασίας.

Ιωάννινα, Άνοιξη 1998

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5 - 17
ANDRIA	19 - 67
HEAUTONTIMORUMENOS	69 - 107
EUNUCHUS	109 - 159
PHORMIO	161 - 202
HECYRA	203 - 234
ADELPHOE	235 - 273
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ	275 - 296
ΠΙΝΑΚΕΣ	299 - 339
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	341 - 346
SUMMARY	347 - 350

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η απόσταση που μας χωρίζει από την εποχή που έζησε ο κωμικός ποιητής Τερέντιος αποτελεί ένα ανυπέρβλητο εμπόδιο στο να γνωρίσουμε πώς ακριβώς μιλούσαν στην καθημερινή τους ζωή οι άνθρωποι που ζούσαν τότε. Εντούτοις δεν είναι αδύνατο ακόμη και για ένα σύγχρονο μελετητή να ανιχνεύσει μέσα στα γραπτά κείμενα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ομιλουμένης της εποχής αυτής ξεκινώντας από την υπόθεση ότι ορισμένα λογοτεχνικά είδη φαίνεται να την αντικατοπτρίζουν σε μεγάλο βαθμό, όπως είναι η Κωμωδία και η Επιστολογραφία.

Ο καθορισμός όμως αυτών των στοιχείων αποκτά ξεχωριστό ενδιαφέρον στον Τερέντιο ο οποίος ήδη από την αρχαιότητα είχε χαρακτηριστεί *puri sermonis amator*¹. Η καθαρότητα της γλώσσας του και η λεπτότητα του ύφους του δημιούργησαν την εντύπωση ότι στις κωμωδίες του αντικατοπτρίζεται η γλώσσα του μορφωμένου κύκλου των Σκιπιώνων. Γι' αυτό η έρευνά μας θα έχει σαν πρώτο στόχο τη διερεύνηση της χρήσης της ομιλουμένης σε όση έκταση και με όση ακρίβεια μπορεί να επιτευχθεί αυτό στον συγκεκριμένο κωμικό ποιητή.

Ένας δεύτερος στόχος που θα επιδιώξουμε να υλοποιήσουμε είναι να διαπιστώσουμε αν τα στοιχεία της ομιλουμένης χρησιμοποιούνται από τον ποιητή για να διαφοροποιήσει τη γλώσσα των χαρακτήρων του². Υπήρξαν μελετητές, όπως ο L. A. Post³, που

¹ Suetonius, *Vita Terenti* 7.

² Η θεωρία ότι ο λόγος μπορεί να είναι χαρακτηριστικός του προσώπου που μιλάει ξεκινά από τον Αριστοτέλη (κυρίως τη *Ρητορική* του). Τεκμηριωμένη σύνοψη των απόψεων του Αριστοτέλη και όσων τον ακολούθησαν (Δημήτριος *Περί Ἑρμηνείας*, Λογγίνος *Περί ὕψους*, Διονύσιος Αλικαρνασσεύς *Περί συνθέσεως ὀνομάτων* και Ερμογένης *Προγυμνάσματα*) έχει δώσει ο A. G. Katsouris, *Linguistic and stylistic characterization. Tragedy and Menander, Dodone (Supplement 5)*, Ioannina 1975, σσ. 22-32. Συνοπτική έκθεση των ιδίων απόψεων δίνει στην εισαγωγή της διατριβής του και ο M. E. Gilleland (*Linguistic differentiation of character type and sex in the comedies of Plautus and Terence*, PhD. University of Virginia, Charlottesville 1979). Δε θα ασχοληθούμε με το θέμα, εφόσον έχει εξαντληθεί από τους προαναφερθέντες μελετητές, θεωρούμε όμως απαραίτητο να δώσουμε μια σύντομη κατατοπιστική έκθεση των απόψεων του Αριστοτέλη και του Ερμογένους που σχετίζονται με την έρευνά μας. Ο Αριστοτέλης στο τρίτο βιβλίο της *Ρητορικής* του αναφερόμενος στις αρετές της "λέξεως" (που είναι ένα από τα δύο στοιχεία του ὕφους - το άλλο είναι η "σύνθεσις") τονίζει ότι οι μεγαλύτερες αρετές είναι η σαφήνεια, η σωστή χρήση της Ελληνικής και το "πρέπον". Στα πλαίσια του *πρέποντος* επισημαίνει ότι ο λόγος πρέπει να ταιριάζει στο χαρακτήρα, στα συναισθήματα, στην ηλικία, στο φύλο, στην καταγωγή, στην κοινωνική θέση

διατύπωσαν την άποψη ότι ο ποιητής μας δεν έχει την ικανότητα να διαφοροποιήσει τη γλώσσα των χαρακτήρων του καθώς όλοι μιλάνε την καθαρή Λατινική της καλής κοινωνίας. Ήδη όμως στο υπόμνημα του Δονάτου υπάρχουν πολλά σχόλια που αναφέρονται σε κάποιες φράσεις ή λέξεις σαν χαρακτηριστικές κάποιου κωμικού τύπου ή κάποιας κατάστασης⁴ τα οποία έχει μελετήσει ο V. Reich⁵. Και η

και στη μόρφωση του προσώπου που μιλάει (Ρητορική Γ 1408a, 10-32: Τὸ δὲ πρέπον ἔξει ἡ λέξις, ἐὰν ᾗ παθητικὴ τε καὶ ἡθικὴ καὶ τοῖς ὑποκειμένοις πράγμασιν ἀνάλογον. Τὸ δ' ἀνάλογόν ἐστιν ἐὰν μῆτε περὶ εὐδῶν αὐτοκαθόλου λέγεται μῆτε περὶ εὐτελῶν σεμνῶς, μηδ' ἐπὶ τῷ εὐτελεῖ ὄνματι ἐπὶ κόσμος...παθητικὴ δέ, ἐὰν μὲν ᾗ ὕβρις, ὀργιζομένου λέξις, ἐὰν δὲ ἀσεβῆ καὶ αἰσχρὰ, δυσχεραίνοντος καὶ εὐλαβουμένου καὶ λέγειν, ἐὰν δὲ ἐπαινετὰ, ἀγαμένως, ἐὰν δὲ ἐλεεινὰ, ταπεινῶς, καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων δὲ ὁμοίως...Καὶ ἡθικὴ δὲ αὕτη ἡ ἐκ τῶν σημείων δεῖξις, ὅτε ἀκολουθεῖ ἡ ἀρμόγουσα ἐκάστῳ γένει καὶ ἔξει. Λέγω δὲ γένος μὲν καθ' ἡλικίαν, οἷον παῖς ἢ ἀνὴρ ἢ γέρον, καὶ γυνὴ ἢ ἀνὴρ, καὶ Λάκων ἢ Θετταλός, ἔξεις δέ, καθ' ὅς ποῖός τις τῷ βίῳ· οὐ γὰρ καθ' ἅπασαν ἔξιν οἱ βίοι ποιοῖ τινες. Ἐὰν οὖν καὶ τὰ ὀνόματα οἰκεῖα λέγη τῇ ἔξει, ποιήσει τὸ ἥθος· οὐ γὰρ ταῦτα οὐδ' ὡσαύτως ἀγροῖκος ἂν καὶ πεπαιδευμένος εἴπειεν). Οι αρετές της "λέξεως" όμως, τηρουμένων των αναλογιών, αφορούν στον ίδιο βαθμό το δραματικό ποιητή, όπως και το ρήτορα, εφόσον, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η "λέξις" είναι το τρίτο από τα ἑξὶ μέρη της τραγωδίας (Αριστοτέλους *Ποιητική* 1450a 9-10). Μερικές από τις ιδιότητες της "λέξεως" ο Αριστοτέλης αποδίδει στο τέταρτο μέρος, τη "διάνοια" (*Ποιητική* 1456a 36-37 και 1456b 1-7: Ἔστι δὲ κατὰ τὴν διάνοιαν ταῦτα, ὅσα ὑπὸ τοῦ λόγου δεῖ παρασκευασθῆναι. Μέρη δὲ τούτων τὸ τε ἀποδεικνύειν καὶ τὸ λύειν καὶ τὸ πάθη παρασκευάζειν (οἷον ἔλεον ἢ φόβον ἢ ὀργὴν καὶ ὅσα τοιαῦτα) καὶ ἔτι μέγεθος καὶ μικρότης. Δῆλον δὲ ὅτι καὶ ἐν τοῖς πράγμασιν ἀπὸ τῶν αὐτῶν ἰδεῶν δεῖ χρῆσθαι ὅταν ἢ ἐλεεινὰ ἢ δεινὰ ἢ μεγάλα ἢ εἰκότα δὲ παρασκευάζειν πλὴν τοσοῦτον διαφέρει, ὅτι τὰ μὲν δεῖ φαίνεσθαι ἀνευ διδασκαλίας, τὰ δὲ ἐν τῷ λόγῳ ὑπὸ τοῦ λέγοντος παρασκευάζεσθαι καὶ παρὰ τὸν λόγον γίνεσθαι). Ὅμως "λέξις" καὶ "διάνοια" συνδέονται αναπόσπαστα καθώς η "λέξις" είναι το μέσον έκφρασης της "διάνοιας". Τις ίδιες απόψεις, όπως είπαμε παραπάνω, μπορεί να ανιχνεύσει κανείς σε όλους όσοι έγραψαν πραγματείες για το ύφος. Πιο συγκεκριμένα φαίνεται να μιλάει ο Ερμογένης αναλύοντας την έννοια της "Ἡθοποιίας" (*Προγυμνάσματα* 9 - *Περὶ ἡθοποιίας*: Ἡθοποιία ἐστὶ μίμησις ἥθους ὑποκειμένου προσώπου, οἷον τίνος ἂν εἴποι λόγους Ἐνδρομάχη ἐπὶ Ἑκτορι...Γίνονται δὲ ἡθοποιαὶ καὶ ὠρισμένων καὶ ἀορίστων προσώπων ἀορίστων μὲν, οἷον ποίους ἂν εἴποι λόγους τις πρὸς τοὺς οἰκείους μέλλων ἀποδημεῖν, ὠρισμένων δέ, οἷον ποίους ἂν εἴποι λόγους Ἀχιλλεὺς πρὸς Διὶ δάμειαν μέλλων ἐπὶ τὸν πόλεμον ἐξιέναι. Τῶν δὲ ἡθοποιῶν αἱ μὲν εἰσὶν ἀπλᾶί, ὅταν τις αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ὑποκέπται λόγους διατιθέμενος, αἱ δὲ διπλᾶί, ὅταν πρὸς ἄλλον καθ' ἑαυτὸν μὲν, οἷον τίνος ἂν εἴποι λόγους στρατηγός ἀπὸ τῆς νίκης ἀναστρέφων, πρὸς ἄλλον δέ, οἷον τίνος ἂν εἴποι λόγους στρατηγός πρὸς τὸ στρατόπεδον μετὰ τὴν νίκην. Πανταχοῦ δὲ σώσεις τὸ οἰκεῖον πρέπον τοῖς ὑποκειμένοις προσώποις τε καὶ καιροῖς· ἄλλος μὲν γὰρ νέου λόγος, ἄλλος δὲ πρεσβύτου, ἄλλος δὲ γεγηθότος, ἄλλος ἀνιωμένου κ. τ. λ.). Ὅπου φαίνεται καθαρά ὅτι τονίζει τὴ σπουδαιότητα τῆς διαφοροποίησης τοῦ λόγου τῶν προσώπων ἀνάλογα με τὴν ἡλικία, τὰ συναισθήματα καὶ τὴν κατάσταση.

³ L. A. Post, "The art of Terence", CW 23 (1930), σελ. 122

⁴ π. χ. Don. Andr. 685,1: *tu modo anime mi: mollis oratio et feminea multis implicata blandimentis. Phor. 249,2: habendae compedes: vitiosam locutionem servili personae dedit Terentius;...Eun. 95,2: anime mi, mi Phaedria: vide quam familiariter hoc idem repetat blandimentum; vult enim Terentius velut*

σύγχρονη έρευνα όμως έδειξε ότι ο Τερέντιος δεν υστερεί σ' αυτόν τον τομέα: συγκεκριμένα ο καθηγητής W. G. Arnott⁶, επιχειρώντας μια ανάλυση του ρόλου του παράσιτου Φορμίωνα στην ομώνυμη κωμωδία (*Phormio*) με ιδιαίτερη έμφαση στη χρήση σχημάτων λόγου και μεταφορών, έδειξε πώς ο Τερέντιος πετυχαίνει τη διαφοροποίηση του λόγου του. Επίσης εξετάζει από την ίδια οπτική γωνία, το λόγο του δούλου Δάου (*Andria*), του παράσιτου Γνάθωνα και του νεαρού Χαιρέα (*Eunuchus*), των δούλων Γέτα και Δάου (*Phormio*) και του γέρου Δημέα (*Adelphoe*). Αναφορά στον Τερέντιο κάνει και ο Α. Κατσούρης⁷, διαπιστώνοντας το ίδιο σχετικά με μερικές φράσεις που χρησιμοποιούν η υπηρέτρια Μυσίς και η μαμή Λεσβία (*Andria*), η εταίρα Θαΐς και ο νεαρός Χρέμης (*Eunuchus*), ο παράσιτος Φορμίων (*Phormio*), ο γέρος Λάχης (*Hecyra*), ο γέρος Δημέας και ο νεαρός Κτισσιφών (*Adelphoe*). Η εκτενέστερη και σημαντικότερη προσπάθεια στον τομέα αυτό είναι η διατριβή του M. E. Gilleland⁸, ο οποίος έχει ερευνήσει το θέμα μέσα στα όρια τεσσάρων κατηγοριών λέξεων: (1) λέξεις ελληνικής προέλευσης, (2) επιφωνήματα (όπως τα *au, ei, (me)hercle, vah, malum*), (3) υποκοριστικά, και (4) τρόποι με τους οποίους απευθύνεται το ένα πρόσωπο στο άλλο, δηλαδή: κύρια ονόματα ή "τίτλους" (π. χ. *pater, mater, germane, puer, era, ere* κ. τ. λ.), με την κτητική αντωνυμία (*meus-a*) ή χωρίς αυτήν. Εξετάζει τη συχνότητα και τις ιδιαιτερότητες που παρουσιάζουν οι λέξεις αυτές στους δύο ποιητές (Πλάτο και Τερέντιο), όσον αφορά τις διάφορες ομάδες χαρακτήρων (γυναίκες, άνδρες, γέροι, νέοι, δούλοι κ. τ. λ.). Ο R. Maltby⁹ έχει μελετήσει σε ένα μικρό άρθρο το φαινόμενο της "μακρολογίας" ως χαρακτηριστικό του λόγου των γερόντων. Η τελευταία προσπάθεια είναι ένα εκτεταμένο άρθρο του J. N. Adams¹⁰, ο οποίος προσπάθησε να βρει στοιχεία που διαφοροποιούν το λόγο των γυναικών μελετώντας λοιπόν τα επιφωνήματα (όρκους) *hercle, mehercle, pol, edepol, ecaster, mecastor*, τα επιφωνήματα *au, ei, vae*, τα ρήματα παράκλησης *obsecro, quaeso, amabo*, τις λέξεις ευγένειας *sis* και *sodes*, την προστακτική *age* (ως επιφώνημα) και τους τρόπους με τους οποίους απευθύνεται το ένα πρόσωπο στο άλλο, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι τα κύρια χαρακτηριστικά του λόγου των

peculiare verbum hoc esse Thaidis. *Hec.* 323,2: *nescio*: perturbatus Parmeno idem repetit verbum. Et aptum est personae servili. *Hec.* 824 *mi Pamphile, inquam, amabo*: haec blandimenta sunt muliebria. *Ad.* 214,3: Et *morem gerere proprie lenonis est et meretricis*,... *Ad.* 353,2: *tu, mea Canthara*: tristis ac seriae feminae blandimentum est "mea" magis quam pronomen possessivum.

⁵ V. Reich, Sprachliche Charakteristik bei Terenz (Studie zum Kommentar des Donat), *WS* 51 (1933), σσ. 72-94.

⁶ W. G. Arnott, "Phormio parasitus. A study in dramatic methods of characterization" *G & R* 17 (1970), σσ. 32-57.

⁷ βλ. A. Katsouris (1975) σσ. 132-134.

⁸ βλ. σχετικά στη σημείωση 2 [M. E. Gilleland (1979)].

⁹ R. H. Maltby, "Linguistic Characterization of old men in Terence", *CPh* 74 (1979), 136-147.

¹⁰ J. N. Adams, "Female Speech in Latin Comedy", *Antichthon* 18 (1984), σσ. 43-77.

γυναικών είναι η ευγένεια και η τάση να χρησιμοποιούν φράσεις με συναισθηματική χροιά.

Έτσι θα κινηθούμε και προς την κατεύθυνση αυτή ξεκινώντας από τη σκέψη ότι η ομιλουμένη είναι ένα ιδιαίτερα πρόσφορο έδαφος για ένα δραματικό ποιητή να κάνει προσπάθειες διαφοροποίησης του λόγου των χαρακτήρων του και μάλιστα, αν το επιτρέπουν οι περιστάσεις, να φτάσει μέχρι τη χρήση ιδιωματικής γλώσσας. Το θέμα μας είχε απασχολήσει σε πολύ μικρή έκταση στη διδακτορική μας διατριβή¹¹, όσον αφορά μόνο μια κωμωδία του Τερεντίου, την *Hecyra*, στα πλαίσια μιας περιορισμένης προσπάθειας να διαπιστώσουμε αν ο Τερέντιος χρησιμοποιεί γενικά κάποιους εκφραστικούς τρόπους για να διαφοροποιήσει το λόγο των χαρακτήρων του. Η έρευνά μας τότε απέδειξε ότι μερικά στοιχεία ομιλουμένης χρησιμοποιούν λίγο-πολύ όλοι οι χαρακτήρες, αλλά ευκαιριακά μερικοί χαρακτήρες τα χρησιμοποιούν κάτω από ορισμένες συνθήκες που επηρεάζουν την ψυχολογική τους κατάσταση και συνεπώς το λόγο τους. Ιδιαίτερα επισημάναμε πολλά από αυτά τα στοιχεία στο λόγο του γέρου Λάχη και του νεαρού Παμφίλου, πράγμα το οποίο ίσως οφείλεται στο γεγονός ότι έχουν τους μεγαλύτερους ρόλους στην κωμωδία. Σημαντικό αριθμό των στοιχείων αυτών βρίσκουμε και στο λόγο της οικοδέσποινας Σωστράτης.

Στη νέα έρευνά μας θα επιχειρήσουμε μια συστηματική και λεπτομερή εξέταση των στοιχείων της ομιλουμένης σε όλους τους χαρακτήρες των κωμωδιών του Τερεντίου· παράλληλα θα επανεκτιμήσουμε τα στοιχεία που μας προσφέρει η *Hecyra* σε μεγαλύτερο βάθος και μέσα στα πλαίσια που καθορίζουμε παρακάτω. Από τους προηγούμενους μελετητές αναγκαστικά θα περιλάβουμε τις λέξεις και φράσεις εκείνες που ανήκουν στην ομιλουμένη επισημαίνοντας τις τυχόν διαφοροποιήσεις μας. Πριν όμως προχωρήσουμε στην ανάλυση των στοιχείων της ομιλουμένης που βρίσκουμε στο λόγο των χαρακτήρων του Τερεντίου θα οριοθετήσουμε τις ομάδες φράσεων και λέξεων μέσα στις οποίες θα κινηθούμε.

Διάφοροι σύγχρονοι γραμματικοί¹² έχουν μελετήσει την ομιλουμένη και έχουν προσδιορίσει τα στοιχεία της. Για την έρευνά

¹¹ M. Papadimitriou, *The Hecyra of Terence: A linguistic analysis of the presentation of character, together with a scene by scene discussion of the dramatic structure of the play*, PhD. London 1983.

¹² Για τον καθορισμό των στοιχείων της ομιλουμένης ακολουθήσαμε τους εξής γραμματικούς: (1) J. B. Hofmann, *Lateinische Umgangssprache*, Heidelberg 1951 (στο εξής θα το σημειώνουμε με τη συντομογραφία Hofmann L. U.). (2) J. B. Hofmann – A. Szantyr, *Lateinische Syntax und Stilistik*, München 1965 (συντομογραφία Hofmann – Szantyr L. S.). (3) L. R. Palmer, *The Latin Language*, London 1964. (συντομογραφία Palmer L. L.). (4) W. M. Lindsay, *Syntax of Plautus*, Oxford 1907 (reprinted 1936) (συντομογραφία Lindsay S.

μας διατηρούμε την επιφύλαξη ότι θα αποτελούσε μεθοδολογικό λάθος να σύρει κανείς μια διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στην ομιλουμένη και το γραπτό λόγο εφόσον η γλώσσα είναι ένα ενιαίο σύνολο. Αναμφισβήτητα όμως υπάρχουν φράσεις και λέξεις που θα χρησιμοποιούσε κανείς αβίαστα ή και ασυναίσθητα στην καθημερινή του ομιλία, αλλά θα απέφευγε ή θα χρησιμοποιούσε με πολλή φειδώ στο γραπτό λόγο. Ξεκινώντας από αυτή τη βάση δεχτήκαμε σαν "στοιχεία της ομιλουμένης" κυρίως τις περιπτώσεις εκείνες όπου συγκλίνουν οι απόψεις των γραμματικών και οι οποίες στην πλειονότητά τους είναι στερεότυπες ή σχεδόν στερεότυπες φράσεις. Μερικές φορές δεχτήκαμε περιπτώσεις που έχουν επισημανθεί από ένα μόνο γραμματικό· είναι σημασίες λέξεων ή συντάξεις ασυνήθιστες στο γραπτό λόγο που φαίνεται να εξυπηρετούν την καθημερινή ομιλία. Αποφύγαμε περιπτώσεις όπου οι διαφορές μεταξύ ομιλουμένης και συνηθισμένης emphatic σύνταξης είναι πολύ περιορισμένες. Ιδιαίτερα πρέπει να αναφέρουμε ότι δεν περιλάβαμε περιπτώσεις όπως είναι η παρατακτική σύνταξη, οι ελλειπτικές προτάσεις και ερωτήσεις, και τα σχήματα λόγου που γενικά θεωρούνται στοιχεία της ομιλουμένης, διότι τα στοιχεία αυτά δεν ανήκουν μόνο στην ομιλουμένη αλλά και στο γραπτό λόγο. Το ασύνδετο σχήμα μάλιστα και γενικά τα σχήματα λόγου αποτελούν στοιχεία του έντεχνου (ρητορικού) λόγου, ενώ οι ελλειπτικές προτάσεις και ερωτήσεις φαίνεται να αποτελούν εφαρμογή του γενικού συντακτικού κανόνα "ό,τι εννοείται εύκολα, παραλείπεται".

Καθώς η ομιλουμένη είναι η γλώσσα που κατεξοχήν κυριαρχείται από το συναίσθημα, πρώτα θα τοποθετήσουμε λέξεις, φράσεις και προτάσεις αναφώνησης και στη συνέχεια θα κατατάξουμε σε κατηγορίες όλα τα άλλα στοιχεία.

1. Πρωτεύοντα επιφωνήματα¹³ δηλαδή, *hahae, hahahae, st, ei (ei mihi, ei misero mihi), oiei, vae, heu, au, vah, heus (heus tu) eho, ohe, hui, ah, oho, oh (o), hem, ehem, eheu* (βλ. Hofmann L. U. σσ. 9–23, Hofmann-Szantyr L. S. σελ. 455, Palmer L. L. σελ. 74). Μερικά είναι ελληνικά γραμμένα με λατινικούς χαρακτήρες: *attat, papae, pax, phy, heia, eu, euge* (βλ. Hofmann L. U. σσ. 23–27).

2. Δευτερεύοντα επιφωνήματα, δηλαδή φράσεις επικλήσεων με το *pro* ή το *o* [*pro deum (atque hominum) fidem, pro Juppiter, di vostram fidem, pro deum immortalium, pro di immortales, pro supreme Juppiter, pro sancte Juppiter, o Juppiter*], προσφωνήσεις, το βεβαιωτικό μόριο *ne* (ελλ. *νή*), τα επιφωνήματα (όρκοι) *hercle (mehercle), pol (edepol), ecastor (mecastor)*, οι φράσεις ευχαριστίας προς τους θεούς *dis gratiam (gratias) habere (debere)* κ. τ. λ., η φράση *si dis placet* και ο τύπος όρκου και εξορκισμού *per+αιτ.*

P.). Στην ομιλουμένη Λατινική αναφέρεται και ο Ν. Χρ. Κονομής: *Από την Ιστορία της Λατινικής Γλώσσας*, Θεσσαλονίκη 1979, 27–35.

¹³ Σχετικά με τα επιφωνήματα υιοθετήσαμε τους χαρακτηρισμούς "πρωτεύοντα" και "δευτερεύοντα", όπως τους έχει καθορίσει ο Hofmann L. U. σελ. 9.

(*per...fidem* κ. τ. λ.) (βλ. Hofmann L. U. σσ. 28-30, Hofmann-Szantyr L. S. σελ. 48, Palmer L. L. σσ. 74-75, Lindsay S. P. σελ. 138).

3. Λέξεις-επιφωνήματα, δηλαδή μια σειρά από λέξεις που ξεκίνησαν από άλλη συντακτική χρήση και σημασία για να καταλήξουν σε επιφωνήματα, όπως: το *malum*, οι δεικτικές λέξεις *cedo* (= *dic* ή *da*), *ecce* (συχνά στους τύπους *eccum*, *eccam*, *eccos*), *em* (από τη μη χρησιμοποιούμενη προστακτική *eme*), *ellum*, *ellam*, οι προστακτικές *age*, *vide*, *mane*, *sine*, *abi*, *apage* (ελλ. *άπαγε*), επίσης το επίρρημα *ilicet*, που έχει τη σημασία "κάθηνκα", και οι οριστικές παρακειμένου *perii*, *occidi*, *interii*, *actumst* κ. ά. με τη σημασία "κάθηνκα" (βλ. Hofmann L. U. σσ. 32-39, Hofmann-Szantyr L. S. σσ. 289, 339, 471, Lindsay S. P. σσ. 29, 137, 138).

4. Ευχές όπως: *ita vivam*, *di avertant*, *di meliora* (*melius*) *dunt*, *ita me di ament* (*amabunt*) και ευχές που εισάγονται με το *utinam* (ή *ut*) και εκφέρονται με υποτακτική. (Γενικά οι ευχές εκφέρονται με υποτακτική αρκτικού χρόνου, όταν προκειται για ευχή δυνάμενη να πραγματοποιηθεί, και υποτακτική ιστορικού χρόνου, όταν πρόκειται για απραγματοποίητη ευχή): ευχή θεωρείται και η στερεότυπη φράση *si vivo* μετά την οποία συνήθως ακολουθεί αποσιώπηση. Κατάρες όπως: *ne vivam*, *moriar*, *ut te* (*illum*, *quem*) *di perduint* και κατάρες που εισάγονται με το *utinam* (ή *ut*) και εκφέρονται με υποτακτική. (Οι κατάρες εκφέρονται όπως και οι ευχές). Μορφή κατάρας είναι και οι ερωτήσεις του τύπου *abin* (*in*) *hinc in malam rem* (*malam crucem*)?, *malam rem hinc ibis*? κ. τ. λ. (βλ. Hofmann L. U. σσ. 31-32, 85, Hofmann-Szantyr L. S. σελ. 634)¹⁴.

5. Στερεότυπες ερωτήσεις και ερωτηματικές λέξεις που εισάγουν ερωτήσεις ή προηγούνται άλλων ερωτήσεων για έμφαση ή απλά θέλουν να επιστήσουν την προσοχή του ακροατή ή συνομιλητή, όπως είναι οι εξής: *quid?* *quid ais?* *quid narras?* *quid faciam?* *quid vis?* *quid istic?* *quid quaeris?* *rogas?* *rogitas?* *ain* (*tu*)? *scin* (*tu*)? *censen?* *audin* (*tu*)? *viden* (*tu*)? *vin?* *egon(e)?* *cesso+απαρ.*? *cessas?* *quid est?* (βλ. Hofmann L. U. σσ. 41-46 και 65-69, Hofmann-Szantyr L. S. σσ. 447, 460, 461, 464, 467, Palmer L. L. σελ. 78, Lindsay S. P. σελ. 109).

6. Απαντήσεις (καταφατικές και αρνητικές) όπως: *verum*, *recte*, *certe*, *etiam*, *ita*, *sic*, *admodum*, *oppido*, *non*, *minime*, *nihil minus*. Ισχυρή καταφατική απάντηση αποτελεί και το επίρρημα *maxime* (βλ. Hofmann L. U. σσ. 39-41 και 81, ιδιαίτερα για το μεμονωμένο *non* σαν αρνητική απάντηση βλ. Hofmann-Szantyr L. S. σελ. 452, Palmer L. L. σελ. 90)¹⁵. Στην κατηγορία αυτή θα περιλάβουμε επίσης τυπικές

¹⁴ Για την κατηγορία αυτή υπάρχει και μια παλιά εργασία του P. Langen, "De execrandi formulis Plautinis Terentianisque observatio grammatica", *RhM* 12 (1857), σσ. 426-433, η οποία όμως εξαντλείται σε παρατηρήσεις πάνω στη γλωσσική μορφή των φράσεων και τη σειρά των λέξεων.

¹⁵ Σχετικά με τις καθαρά καταφατικές και αρνητικές απαντήσεις συμβουλευθήκαμε και την εργασία του H. Thesleff, *Yes and no in Plautus and Terence*, *Soc. Scent. Fennica, Comm. Hum. Litt.* 26, 3, Helsinki Acad.

λέξεις ή φράσεις που αποτελούν απαντήσεις και διάφορα επιρρήματα ή φράσεις που είναι εκφράσεις επιδοκμασίας.

7. Η διακοπή του λόγου από τον ίδιο τον ομιλούντα ή από το συνομιλητή (αποσιωπήσεις)¹⁶ (βλ. Hofmann L. U. σσ. 46-48 και 53-58, Palmer L. L. σελ. 91).

8. Αιτιατική της αναφώνησης, η οποία πολλές φορές συνδέεται με επιφωνήματα. Και η ονομαστική της αναφώνησης της οποίας η χρήση είναι πιο περιορισμένη (βλ. Hofmann L. U. σσ. 48-49, Hofmann-Szantyr L. S. σσ. 48 και 455, Palmer L. L. σελ. 74). Στην ίδια κατηγορία μπορούμε να κατατάξουμε και μερικές παρενθετικές λέξεις αναφώνησης κυρίως σε ονομαστική, όπως: *mirum, ridiculum, odiosum, fabulae, logi* (ελλ. λόγοι! και Ν. Ε. λόγια!) κ. τ. λ. (βλ. Hofmann-Szantyr L. S. σσ. 420-421).

9. Απαρέμφατο της αναφώνησης¹⁷ το οποίο μπορεί να συνδυάζεται με επιφωνήματα (βλ. Hofmann L. U. σσ. 49-50, Hofmann-Szantyr L. S. σσ. 366 και 455, Palmer L. L. σελ. 75).

10. Αντί του αρνητικού μορίου *non* χρησιμοποιούνται ισχυρότερες μορφές άρνησης, όπως: *nullus-a-um (sum), nihil, numquam, nullo modo, nequaquam, minime* (βλ. Hofmann L. U. σσ. 79-81, Hofmann-Szantyr L. S. σσ. 337 και 454, Palmer L. L. σελ. 75, Lindsay S. P. σελ. 51).

11. Φράσεις που δηλώνουν μικρή αξία (βλ. Hofmann L. U. σελ. 82, Hofmann-Szantyr L. S. σελ. 73).

12. Ύβρεις και προσβλητικοί χαρακτηρισμοί¹⁸ όπως: *furcifer, scelestus, veneficus, sacrilegus, stultus, mastigia* (Ελλ.

Bookstore 1960. Βλ. και βιβλιοκρισία από J. Marouzeau, *REL* 38 (1960), σελ. 337.

¹⁶ Τις αποσιωπήσεις περιλάβαμε στα στοιχεία της ομιλουμένης που ερευνούμε στην παρούσα εργασία, επειδή αποτελούν μια ξεχωριστή ενότητα του ελλειπτικού λόγου. Δεν εξυπηρετούν τη συντομία του λόγου, ούτε υπάγονται πάντα στον κανόνα "ό,τι εννοείται ευκολα, παραλείπεται": είναι διακοπές του λόγου που γίνονται πολλές φορές αναπάντεχα είτε από τον ίδιο τον ομιλούντα είτε από το συνομιλητή του στα πλαίσια μιας συζήτησης και που αποτελούν καθαρό αντικατόπτρισμα της ομιλουμένης. Θα περιλάβουμε δύο περιπτώσεις αποσιώπησης: αυτήν, όπου ο ομιλητής διακόπτει το λόγο του μόνος του για διάφορους λόγους (ευπρέπειας, για να μην εκστομίσει ύβρη ή απειλή, κ. τ. λ.) και αυτήν όπου ενώ κάποιος μιλάει ξαφνικά κάποιος άλλος διακόπτει το λόγο του. Τη σημασία και τη χρήση των αποσιωπήσεων είχαμε μελετήσει, από άλλη σκοπιά, στο άρθρο μας: "Έλλειψις" και "αποσιώπησης" στο υπόμνημα του Αίλιου Δονάτου" (*Δωδώνη*, τομ. ΚΓ, Ιωάννινα 1994 σσ. 77-113). Ειδικά για τις περιπτώσεις που θα μας απασχολήσουν στην παρούσα έρευνα ο Δονάτος χρησιμοποιεί τους όρους *αποσιώπησης secunda* και *αποσιώπησης tertia* αντίστοιχα. (Βλ. σχετικά στο άρθρο μας που αναφέρουμε παραπάνω σσ. 90-92).

¹⁷ Τα απαρέμφατα αυτά ονομάζονται συχνά και απαρέμφατα της αγανάκτησης. Προτιμήσαμε τον όρο *απαρέμφατο της αναφώνησης* γιατί τα απαρέμφατα αυτού του είδους εκφράζουν διάφορα αισθήματα και όχι μόνον αγανάκτηση.

¹⁸ Για την κατηγορία αυτή υπάρχουν δύο εργασίες: Η πρώτη είναι του P. J. Miniconi, "Les termes d' injure dans le théâtre comique", *REL* 36 (1958) σσ. 159-175, ο οποίος κατατάσσει τις υβριστικές (και προσβλητικές) λέξεις σε κατηγορίες, προχωρεί σε μια συγκριτική μελέτη ανάμεσα στον Πλάυτο και τον

Τερέντιο και καταλήγει στα εξής συμπεράσματα: (α) Όρους που δείχνουν τιμωρίες δούλων π. χ. *furcifer*, *mastigia*, *fugitivus* κ. τ. λ. χρησιμοποιούν όμοια και οι δύο ποιητές. (β) Ονόματα ζώων (*canis*, *asinus* κ. τ. λ.) και πραγμάτων (*lapis*, *stipes* κ. τ. λ.) χρησιμοποιεί περισσότερο ο Τερέντιος. (γ) Αφηρημένες έννοιες (*scelus*, *odium* κ. τ. λ.) χρησιμοποιεί περισσότερο ο Πλάυτος. (δ) Ελληνικές λέξεις χρησιμοποιεί σχεδόν μόνον ο Πλάυτος. Και (ε) οι φτιαχτές προσβλητικές λέξεις και φράσεις είναι αποκλειστικό χαρακτηριστικό του Πλάυτου. Η δεύτερη εργασία είναι μια εκτεταμένη μελέτη της S. Lilja: *Terms of Abuse in Roman Comedy*, Helsinki 1965. Η S. Lilja επιχειρεί μια πλατιά μελέτη των υβριστικών και προσβλητικών λέξεων και εκφράσεων στη Λατινική κωμωδία, λαμβάνοντας υπόψη τα συμπεράσματα του P. J. Miniconi, και προχωρεί σε συγκρίσεις με τον Μένανδρο. Περιλαμβάνει κάθε είδους προσβλητικές ή θεωρούμενες προσβλητικές λέξεις, από τις καθαρές ύβρεις μέχρι απλές λέξεις και φράσεις που μπορεί να χαρακτηρίζουν αρνητικά κάποιο πρόσωπο. Ο καθηγητής R. H. Martin στη βιβλιοκρισία για τη συγκεκριμένη πραγματεία [“Find out this abuse”, *CR* 80 (1966), σσ. 357-358] έχει δει με επιφύλαξη μερικά σημεία της, ιδιαίτερα τις συγκρίσεις με τον Μένανδρο, τονίζοντας παράλληλα τη δυσκολία να οριοθετηθεί αυτή η περιοχή πέρα από τις καθαρές ύβρεις. Λαμβάνοντας υπόψη όλα αυτά στη δική μας έρευνα έχουμε περιλάβει τις περισσότερες από τις λέξεις που καταγράφονται στις εργασίες των δύο μελετητών που αναφέραμε και ιδιαίτερα στο διεξοδικό κατάλογο που δίνει η S. Lilja (σσ. 101-117). Αποφύγαμε μερικές περιπτώσεις που περιλαμβάνει η S. Lilja όπου νομίζουμε ότι δε φαίνεται καθαρά να είναι ύβρεις, αλλά απλά έχουν αρνητική σημασία· συγκεκριμένα πρόκειται για τους όρους: (1) *bone vir* (*Andr.* 846, *Eun.* 850, *Ad.* 556, 557) (= καλέ μου, καλέ μου άνθρωπε), *bonus* (γενικά) (*Eun.* 660, 918, *Ad.* 476, 722) *bone custos* (*Phor.* 287) (= καλέ φύλακα), *corrector* (*Ad.* 742) (= διωρθωτής), *fortis* (*Andr.* 702) (= γενναίος), *suavis* (*Phor.* 411) (= γλυκός), *virgo* (*Eun.* 907) (= παρθένα) οι οποίες έχουν καλή σημασία, αλλά χρησιμοποιούμενες ειρωνικά αποκτούν αρνητική σημασία. (2) *senium* (*Eun.* 302) (= γεροντάκι) και *decrepitus* (*Eun.* 231, *Ad.* 939) (= παραγερασμένος) που έχουν ουδέτερη σημασία, αλλά χρησιμοποιούνται με μειωτική σημασία. Και (3) *calamitas* (*Eun.* 79) (= καταστροφή, συμφορά), *columen familiae* (*Phor.* 287) (= κολόνα του σπιτιού), *crux* (*Eun.* 383) (= βάσανο), *lepus* (*Eun.* 426) (= λαγός), *saxum* (*Eun.* 1085) (= βράχος), *veterator* (*Andr.* 457, *HT.* 889) (= έμπειρος, ραδιούργος) που χρησιμοποιούνται με μεταφορική σημασία· ιδιαίτερα το *columen familiae* έχει παράλληλα και ειρωνική σημασία, ενώ τα *lepus* και *saxum* είναι λέξεις που προέρχονται από παροιμίες· το δεύτερο μάλιστα ανήκει σε παροιμιακή φράση που κάνει υπαινιγμό στο μύθο του Σισύφου (βλ. συζήτηση στις σχετικές ενότητες και περιπτώσεις). Τέλος δεν περιλάβαμε τη λέξη *monstrum* στον *Eun.* 656 που κατά κανόνα έχει τη σημασία “τέρας” και χρησιμοποιείται συχνά σαν βρισιά για πρόσωπο, γιατί στη συγκεκριμένη περίπτωση χρησιμοποιείται για γεγονός με τη σημασία “παράδοξο”. Με το θέμα έχει ασχοληθεί και ο H. Bléry, “Études sur la langue et le style de Térence”, *RPh* 34 (1910), σσ. 224-235. Έχει εστιάσει την προσοχή του στα αφηρημένα ουσιαστικά, όπως *scelus*, *odium*, *fraus* κ. τ. λ. που χρησιμοποιούνται σαν ύβρεις, δηλαδή αντί των *scelestus homo*, *odiosus homo*, *fraudulentus homo* κ. τ. λ. Καθώς οι μελετητές που αναφέραμε παραπάνω έχουν εξαντλήσει το θέμα όσον αφορά την κατάταξη, σημασία κ. τ. λ. θα χρησιμοποιήσουμε τα δεδομένα που μας προσφέρουν στα πλαίσια που περιγράφουμε για τη δική μας έρευνα κατατάσσοντας τα στοιχεία με ένα διαφορετικό και πολύ απλό τρόπο· δηλαδή (1) Ύβρεις, όπου θα περιλάβουμε τις καθαρές ύβρεις που απευθύνονται σε κάποιον σε δεύτερο πρόσωπο με μορφή κλιτικής προσφώνησης, και (2) Προσβλητικούς χαρακτηρισμούς, όπου θα περιλάβουμε όλες τις προσβλητικές λέξεις με τις οποίες χαρακτηρίζει κανείς

μαστιγίας), *scelus, carcer, fugitivus* κ. τ. λ.: επίσης ονόματα ζώων που χρησιμοποιούνται σαν ύβρεις (*canis, asinus*) και λέξεις από τον άψυχο κόσμο (*caudex, stipes, plumbeus, lapis*) (βλ. Hofmann L. U. σσ. 85-88).

13. Πλεονασμοί¹⁹ (βλ. Hofmann L. U. σσ. 92-101, Hofmann-Szantyr L. S. σσ. 108, 523, 723, 787, Palmer L. L. σσ. 75-76, Lindsay S. P. σσ. 9, 131).

14. Λέξεις και φράσεις παράκλησης και διαβεβαίωσης, όπως: *obsecro, quaeso, oro, obtestor, amabo, inquam, tibi dico, narro tibi, mihi crede, scito, si me amas (amabas), pace tua dixerim, bona venia (tua) dixerim*, κ. ά. (βλ. Hofmann L. U. σσ. 125-132, Hofmann-Szantyr L. S. σσ. 339, 472, Palmer L. L. σελ. 79, Lindsay S. P. σελ. 60).

15. Λέξεις και φράσεις ευγένειας, όπως: *sis, sodes, si placet, si tibi videtur (videbitur), si lubet, si (modo) tibi est commodum* (βλ. Hofmann L. U. σσ. 132-134). Φράσεις ευγένειας αποτελούν και οι φράσεις ευχαριστίας προς τους ανθρώπους όπως: (*tibi ή vobis* κ. τ. λ.) *gratiam (gratias) habere (debere)* κ. τ. λ.

16. Φράσεις τρυφερότητας και οικειότητας με την κτητική αντωνυμία πρώτου προσώπου ιδίως σε προσφωνήσεις (βλ. Hofmann L. U. σσ. 137-138).

17. Λέξεις και φράσεις χαιρετισμού, όπως: *venire (te) salvom gaudeo, salve, vale* (βλ. Hofmann-Szantyr L. S. σελ. 362).

18. Υποκοριστικά [βλ. Hofmann L. U. σσ. 139-140, Palmer L. L. σελ. 77 και Ν. Κονομή (1979) σελ. 31].

19. Διπλασιασμός (βλ. Hofmann L. U. σσ. 58-64, Hofmann-Szantyr L. S. σελ. 694, Palmer L. L. σελ. 75).

κάποιο πρόσωπο στην πορεία του λόγου του και βρίσκονται στις άλλες πτώσεις πλην της κλητικής.

¹⁹ Οι πλεονασμοί αποτελούν αναμφισβήτητα στοιχείο της ομιλουμένης, ο προσδιορισμός τους όμως είναι ιδιαίτερα δύσκολος καθώς ένας μεγάλος αριθμός φράσεων μπορούν να θεωρηθούν πλεονασμοί μόνο μέσα στα πλαίσια της αυστηρής σύνταξης του γραπτού λόγου. Επίσης με την πάροδο του χρόνου η σημασία μερικών λέξεων ή φράσεων έχει εξασθενήσει και θεωρείται απαραίτητη η προσθήκη κάποιας λέξης ή φράσης με την ίδια ή παρόμοια σημασία. Αυτό εξυπηρετεί τη σαφήνεια του λόγου χωρίς πολλές φορές να γίνεται αντιληπτό ότι αποτελεί πλεονασμό. Στα πλαίσια της δικής μας έρευνας για τον καθορισμό των πλεονασμών εκτός από τους γραμματικούς που αναφέραμε παραπάνω συμβουλευθήκαμε επίσης τους: R. Kühner - C. Stegmann, *Ausführliche Grammatik der Lateinischen Sprache*, 2 Teil, 2 Band, Darmstadt 1966, σσ. 567-578. Και το άρθρο του E. De Saint-Denis, "Syntax du Latin Parlé dans les *Res Rusticae* de Varron", *RPh* 21 (1947) σσ. 141-162. Επίσης έχουμε λάβει υπόψη μας το υπόμνημα του Δονάτου, όπου επισημαίνει πλεονασμούς, για τον οποίο όμως πάντα πρέπει να έχουμε την επιφύλαξη ότι μιλάει με τα δεδομένα της Λατινικής του 4ου μ. Χ. αιώνα και από τη σκοπιά του υπομνηματιστή και γραμματικού που ίσως χρησιμοποιεί το υπόμνημα για διδακτικούς σκοπούς. Αποφύγαμε τις περιπτώσεις πλεονασμών που είναι τόσο συνηθισμένες φράσεις ώστε να μην είναι πλέον αντιληπτό ότι αποτελούν πλεονασμούς παρά μόνον μέσα στα πλαίσια της αυστηρής σύνταξης.

20. Απρόσωπη παθητική σύνταξη αντί ενεργητικής· κυρίως στην ερώτηση *quid agitur?* και τη σχετική απάντηση (βλ. Hofmann-Szantyr L. S. σελ. 288).
21. Γενική διαιρετική προσώπου κοντά στην αντωνυμία *quid* (με μειωτική σημασία)· κυρίως στις φράσεις: *quid hominis, quid hominum, quid mulieris* επίσης οι φράσεις: *scelus viri, flagitium hominis, monstrum mulieris, monstrum hominis* (βλ. Hofmann-Szantyr L. S. σελ. 56).
22. Μερικές ιδιομορφίες στη χρήση των αντωνυμιών, όπως: (α) Η χρήση ονόματος ή της αντωνυμίας *hic* αντί της *ego* (βλ. Hofmann-Szantyr L. S. σελ. 412, Lindsay S. P. σελ. 45). (β) Η χρήση της αντωνυμίας *ipse* (κυρίως *ipsus*) με τη σημασία "ο κύριος", "ο δεσπότης" και αντίστοιχα *ipsa* "η κυρία" (βλ. Lindsay S. P. σελ. 49). (γ) Η χρήση της αντωνυμίας *quidam* όταν μιλάει κανείς με περιφρόνηση για πρόσωπο που είναι παρόν (βλ. Hofmann-Szantyr L. S. σελ. 197). Και (δ) η αντωνυμική φράση *suus sibi* και η χρήση του *sibi* μετά από αριθμητικά (βλ. Hofmann L. U. σσ. 136-137, Hofmann-Szantyr L. S. σελ. 178, Lindsay S. P. σσ. 9 και 41).
23. Αυτοπάθεια με ενεργητικό ρήμα (βλ. Lindsay S. P. σελ. 54).
24. Θαμιστικά ρήματα στη θέση των απλών²⁰ (βλ. Hofmann-Szantyr L. S. σελ. 297, Palmer L. L. σελ. 77, Lindsay S. P. σελ. 55).

²⁰ Θαμιστικά ρήματα υπάρχουν πολλά στον Τερέντιο και συνήθως οι διάφοροι μελετητές, στα πλαίσια σχολιασμού, επισημαίνουν ότι αποτελούν στοιχεία της ομιλουμένης. Για την έρευνά μας όμως έχουμε περιλάβει τα ρήματα εκείνα που η σημασία τους είναι ίδια ή παραπλήσια με αυτήν του αντίστοιχου απλού ρήματος. Τα ρήματα αυτά κανονικά, σαν θαμιστικά, χρησιμοποιούνται για να δώσουν τη χροιά της διάρκειας ή της συχνότητας στην ενέργεια που περιγράφουν. Αυτό όμως δεν είναι διακριτό, ιδιαίτερα από το σημερινό μελετητή της Λατινικής. Έτσι τις περισσότερες φορές φαίνεται ότι τα προτιμά ο ποιητής μας γιατί εξυπηρετούν τη σαφήνεια ή το μέτρο ή και απλά γιατί δίνουν έμφαση. Συγκεκριμένα πρόκειται για τα ρήματα: *adflicto, agito, cantito, circumspecto, clamito, coepto, conflicto, coniecto, consector, cursito, ducto, exercito, haesito, incepto, fugito, labefacto, lacto, locito, minitor, mussito, ostento, pavito, perrepto, pollicitor, producto, recepto, respecto, restito, rogito, quaerito, sciscitor, sector, suspecto, sustento, territo*. Μερικά από αυτά αναφέρει και ο Palmer L. L. σελ. 77. Στην πορεία της έρευνάς μας θα προσπαθήσουμε να δώσουμε την ακριβή σημασία του κάθε θαμιστικού και να προσφέρουμε παραδείγματα παρόμοιας χρήσης του αντίστοιχου απλού. Για τις σημασίες των ρημάτων και τις τυχόν διακρίσεις τους χρησιμοποιήσαμε τα λεξικά P. G. W. Glare, *Oxford Latin Dictionary*, Oxford 1982 (reprinted 1983) και C. T. Lewis-C. Short, *A Latin Dictionary*, Oxford 1879 (impression of 1969). Αποφύγαμε όσα θαμιστικά ρήματα χρησιμοποιούνται καθαρά με διαφορετική σημασία από αυτήν του απλού ρήματος, όπως λ. χ. τα ρήματα: *adfecto*, το οποίο στις δύο περιπτώσεις που απαντά στον Τερέντιο (*HT*. 301 και *Phor*. 964) συντάσσεται με τη λέξη *viam* και έχει τη σημασία "ξεκινώ" ή "ξεκινώ με σκοπό" (μεταφορικά): *factito*, το οποίο και στις δύο περιπτώσεις που απαντά στον Τερέντιο (*Eun*. 43 και 783) έχει τη σημασία "έχω τη συνήθεια να κάνω κάτι" ή και απλά "έχω σαν συνήθεια": *specto*, το οποίο απαντά πολλές φορές και έχει τις σημασίες "κοιτάζω", "κρίνω", "δοκιμάζω" και κυρίως "παρακολουθώ" (την παράσταση θεατρικού έργου): *subigito*, το οποίο τη μοναδική φορά που το βρίσκουμε στον

25. Ο περιφραστικός τρόπος σχηματισμού ρηματικών τύπων με τη μετοχή του ενεργητικού ενεστώτα + το ρήμα *sum* ή *facio* (βλ. Palmer L. L. σελ. 84, Lindsay S. P. σελ. 78).
26. Η χρήση των επιθέτων *grandis* και *minutus* αντί των *magnus* και *parvus* αντίστοιχα (βλ. Palmer L. L. σελ. 76)· επίσης η χρήση της λέξης *sescenti-ae-a* με τη σημασία του ελληνικού "μυρίοι" (βλ. Hofmann-Szantyr L. S. σελ. 211).
27. Παροιμίες και παροιμιακές φράσεις. Μολονότι οι γραμματικοί αναφέρονται πολύ περιορισμένα σ' αυτές τις περιπτώσεις (βλ. Hofmann L. U. σσ. 157-159 και Hofmann-Szantyr L. S. σελ. 728) θεωρούμε ότι αποτελούν σημαντικό στοιχείο της ομιλούμενης εφόσον είναι το απαύγασμα της λαϊκής σοφίας²¹. Από

Τερέντιο (HT. 567) έχει τη σημασία "παρενοχλώ ερωτικά"· *tracto*, το οποίο βρίσκουμε μερικές φορές και έχει τις σημασίες "χειρίζομαι θέμα", "μεταχειρίζομαι κάποιον", "ασχολούμαι με κάποιον ή με κάτι" και *victito*, το οποίο τη μοναδική φορά που το βρίσκουμε στον Τερέντιο (Eun. 1074) είναι σε φράση όπου υπάρχει και το απλό ρήμα και φαίνεται καθαρά ότι έχουν διαφορετική σημασία: *ut lubenter vivis (etenim bene lubenter victitas)*, η σημασία του *victito* είναι "ζω μεγάλη ζωή". Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις τα αντίστοιχα απλά έχουν διαφορετική σημασία.

²¹ Για τον εντοπισμό τους μεγάλη βοήθεια μας προσέφερε το υπόμνημα του Δονάτου και η μελέτη του A. Otto, *Die Sprichwörter und Sprichwörtlichen Redensarten der Römer*, Hildesheim 1965 (= Leipzig 1890). Μολονότι η κατάταξη των παροιμιών και παροιμιακών φράσεων είναι ένα θέμα το οποίο προβληματίζει ακόμη και τους ειδικούς, για την κατάταξη του υλικού μας προτιμήσαμε τη διαίρεση που θεωρεί ως την περισσότερο ενδεδειγμένη ο καθηγητής Δ. Σ. Λουκάτος ("Ζητήματα κατατάξεως παροιμιών", Ακαδημία Αθηνών, *Επετηρίδα του Λαογραφικού αρχείου* Τομ. Γ, Αθήναι 1952· δηλαδή το χωρισμό σε δύο κατηγορίες: (1) *Παροιμίες* όπου περιλαμβάνονται και τα γνωμικά, εφόσον "ὁ λαὸς ὀνομάζει *παροιμίας*" καὶ τὰ γνωμικὰ αὐτοῦ, *πολλάκις μάλιστα κυρίως αὐτὰ*" (Λουκάτου, σελ. 264). Και (2) *Παροιμιακές φράσεις*. Στοιχεία διαφοροποίησης ανάμεσα στις δύο περιπτώσεις, δεδομένου ότι ένα μεγάλο μέρος μελετιπτών του είδους δεν τις διαχωρίζει, είναι ότι η παροιμία αποτελεί ολοκληρωμένη φράση που δίνει μια συμβουλή είτε άμεσα (γνωμικό) είτε έμμεσα, δηλαδή με μια μεταφορά ή εικόνα φαινομενικά άσχετη (κυρίως *παροιμία*), ενώ η παροιμιακή φράση είναι μια φράση, ένας προσδιορισμός "*ἄνευ αὐτοτελείας*" (Λουκάτου σελ. 264) που μπορεί να αποτελεί μεταφορά ή εικόνα της καθημερινής ζωής ή φράση ιστορική ή και συννησιμένη που κάποτε χρησιμοποιήθηκε κάτω από άλλες συνθήκες ίσως και με άλλο νόημα. Ιδιαίτερα για τον προσδιορισμό της δεύτερης κατηγορίας μας βοήθησε και ο προβληματισμός πάνω στο ίδιο θέμα του καθηγητή Μ. Γ. Μερακλή, *Παροιμίες Ελληνικές και των άλλων Βαλκανικών λαών* Αθήνα 1985. Στην πορεία της έρευνάς μας θα προσπαθήσουμε να δώσουμε παράλληλα και τα Ελληνικά αντίστοιχά τους, όπου τυχόν υπάρχουν. Για τα Αρχαία Ελληνικά πολλά ήδη έχουν εντοπιστεί από τους διάφορους μελετητές του Τερεντίου. Για τα Νέα Ελληνικά έχουμε συγκεντρώσει αρκετές παροιμίες και παροιμιακές φράσεις από σύγχρονες συλλογές παροιμιών που άλλες έχουν το ίδιο ή παραπλήσιο νόημα και άλλες φαίνεται να κινούνται στο ίδιο πλαίσιο (έχουν το ίδιο μοτίβο). Χρησιμοποιήσαμε τις εξής συλλογές παροιμιών: (1) *Corpus Paroemiographorum Graecorum*, ed. E. L. a Leutsch et F. G. Schneidewin, Tomus I, Berlin 1958 (Göttingen 1839), Tomus II, 1958 (1851), Supplementum, 1961 (Breslau 1887). (2) *Paroemiographi Graeci* ed. Thomas

το άλλο μέρος αποτελούν ένα από τα στοιχεία που μπορούν να κάνουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικό το λόγο ενός προσώπου²².

28. Η χρήση λέξεων και φράσεων με μεταφορική σημασία (βλ. Hofmann L. U. σσ. 153-157)²³.

Θα προχωρήσουμε στον εντοπισμό των στοιχείων αυτών στο λόγο κάθε χαρακτήρα των κωμωδιών του Τερεντίου, προκειμένου να διευκολυνθεί η έρευνά μας στα πλαίσια που περιγράψαμε, και στην επισήμανση των ιδιαιτεροτήτων που τυχόν παρουσιάζουν. Για να σχηματίσουμε σωστή εικόνα για την έκταση της χρήσης των στοιχείων της ομιλουμένης από κάθε χαρακτήρα θα εξετάσουμε παράλληλα την αναλογία τους επί τοις εκατό στο σύνολο των

Gaisford, Osnabrück, 1972 (1836). (3) Π. Αραβαντινού, *Παροιμιαστήριον ἢ Συλλογὴ Παροιμιῶν. Ἐν χρήσει οὐσῶν παρὰ τοῖς Ἑπειρώταις. Ἐν Ἰωαννίνοις* 1863. (4) Τ. Βενιζέλου, *Παροιμίες του Ἑλληνικοῦ λαοῦ*, Αθήναι 1965. (5) Ἰωάννου Θ. Κολιτσάρα, *Παροιμίες του Ἑλληνικοῦ λαοῦ*, τομ. Α-1964, τομ. Β-1965, τομ. Γ.-1966. (6) Δ. Σ. Λουκάτου, *Ο Παροιμιακὸς λόγος των Ἑπειρωτῶν*, Αθήναι 1976. (7) Τ. Νατσούλη, *Λέξεις και Φράσεις παροιμιώδεις*, Δεύτερη ἐκδόση, Αθήναι 1978. (8) *Νεοελληνικά Ανάλεκτα*, τόμος Α - φυλλάδιον Γ, *Δημώδεις Παροιμίες*, Ἐν Αθήναις 1871. (9) Χρήστου Δ. Παπαστάθης, *Παροιμίες και γνωμικά*, Αθήνα 1977. (10) Νικολάου Πολίτου, *Μελέται περί τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ*, *Παροιμίες*, Τομ. Α-Δ, Αθήναι 1965 (1899-1902). (11) Γ. Π. Σαββαντίδη, "Οι παροιμίες του Παρθενίου Κατziuλῆ", *Δωδώνη* 1, Ἰωάννινα 1972 σσ. 143-200. (12) Βαγγέλη Σκουβαρά, *Ζαγοριανὸ Παροιμιαστήριον (Ἀπὸ ἀνέκδοτο κώδικα του ΙΗ αἰῶνα)* Αθήναι 1966. (13) Φαίδων Τότσκα, *Ἑλληνικές Παροιμίες Θεσσαλονίκης* - Αθήνα 1987. (14) Μανόλη Α. Τριανταφυλλίδη, *Παροιμιακές Φράσεις ἀπὸ την ιστορία και τη λογοτεχνία*, Αθήνα 1947.

²² Ο Αριστοτέλης στο δεύτερο βιβλίο της *Ρητορικής* του (Β 1395a 2-7) θεωρεῖ ὅτι τα γνωμικά ταιριάζει να τα χρησιμοποιούν οι ηλικιωμένοι ἄνθρωποι και για ὅσα θέματα εἶναι κανεὶς ἔμπειρος, ὅτι εἶναι ἀπρέπεια να τα χρησιμοποιούν οι νέοι και ἐνδειξη ἀνοησίας και ἀμορφωσίας να χρησιμοποιεῖ κανεὶς μύθους για ὅσα εἶναι ἀπείρος. Ἀπόδειξη γι' αὐτά εἶναι ὅτι γνωμικά φτιάχνουν προπαντὸς οι χωριάτες και εὐκολα τους δίνουν καθολικὴ ἰσχὺ ('*Ἀρμόττει δὲ γνωμολογεῖν ἡλικία μὲν πρεσβυτέρων, περὶ δὲ τούτων ὧν ἔμπειρός τις ἐστίν, ὥστε τὸ μὲν μὴ πηλικούτον ὄντα γνωμολογεῖν ἀπρεπὲς ὥσπερ καὶ τὸ μυθολογεῖν, περὶ δὲ ὧν ἄπειρος, ἡλίθιον καὶ ἀπαίδευτον. Σημεῖον δὲ ἰκανόν· οἱ γὰρ ἀγροῖκοι μάλιστα γνωμοτύποι εἰσὶ καὶ ῥαδίως ἀποφαίνονται*). Ἀπὸ τους μελετητὲς που ἔχουν εργαστεῖ στην περιοχή που μελετάμε και ἔχουμε αναφέρει παραπάνω, τη δέουσα προσοχὴ στην κατηγορία αὐτὴ ἔδωσε ο Α. Κατσούρης (1975) μέσα στα πλαίσια τῆς δικῆς του ἔρευνας κυρίως ὅσον ἀφορὰ την Τραγωδία και τον Μένανδρο.

²³ Οι μεταφορές εἶναι μια περιοχή που δύσκολα οριοθετεῖται ιδιαίτερα ἀπὸ ἓνα σύγχρονο μελετητὴ καθὼς πολλές λέξεις με μεταφορικὴ σημασία χρησιμοποιούνται τόσο πολὺ ὥστε να μὴ γίνεταί πλέον αντιληπτό ὅτι αποτελούν μεταφορές. Για την ἔρευνά μας σημαντικὴ βοήθεια μας ἔχουν προσφέρει (εκτὸς ἀπὸ το Hofmann L. U. 1951) το υπόμνημα του Δονάτου και ὅλα τα σύγχρονα υπομνήματα και οι σχολιασμένες ἐκδόσεις, στα οποία αναφερόμαστε συχνά. Ἐπίσης κάποιες εργασίες που διαλαμβάνουν μεταφορές (ὅπως τὸ ἄρθρο του W. G. Arnott, 1970) στις οποίες θα παραπέμψουμε κάθε φορά. Για να οριοθετήσουμε την περιοχή, καθὼς η ἔκταση τῆς εἶναι πολὺ μεγάλη, κινηθήκαμε μέσα στα πλαίσια που οι μεταφορικὲς σημασίες εἶναι κατανοητὲς σε ἓναν Ἕλληνα ἀναγνώστη.

λέξεων²⁴ που καλύπτει ο ρόλος του, δεδομένου ότι πολλές φορές ένας χαρακτήρας φαίνεται να χρησιμοποιεί πάρα πολλά από τα στοιχεία αυτά εξαιτίας της μεγάλης έκτασης του ρόλου του. Παράλληλα θα δώσουμε, κατά το δυνατόν, και την Ελληνική σημασία²⁵ των διαφόρων λέξεων και φράσεων για να γίνει αντιληπτό πώς λειτουργούν τα στοιχεία αυτά στο λόγο των προσώπων, γιατί, όπως θα φανεί, υπάρχουν πολλές παρόμοιες φράσεις και στα Ν. Ε.

²⁴ Για τον υπολογισμό του αριθμού των λέξεων που καλύπτει κάθε χαρακτήρας έχουμε θεωρήσει ως λεκτική ενότητα τους εμπρόθετους προσδιορισμούς και τους περιφραστικούς ρηματικούς τύπους. Σχετικά με τον υπολογισμό του αριθμού των λέξεων στα στοιχεία της ομιλουμένης, στις περιπτώσεις όπου τα στοιχεία αυτά είναι φράσεις και όχι απλές λέξεις υπολογίσαμε τον κατά το δυνατόν ελάχιστο αριθμό λέξεων που απαιτούνται για να θεωρούνται ολοκληρωμένες οι σχετικές φράσεις. Έχουν καταμετρηθεί μόνο μια φορά φράσεις ή λέξεις που εμπίπτουν σε περισσότερες περιπτώσεις της ομιλουμένης.

²⁵ Για τις λέξεις και τις φράσεις που απαντούν πολλές φορές η σημασία της καθεμιάς θα δίνεται συνήθως την πρώτη φορά που τη βρίσκουμε· θα επαναλαμβάνουμε μόνο στην περίπτωση που φαίνεται απόλυτα απαραίτητο.

A. ANDRIA¹

Η *Andria* (= η γυναίκα από την Άνδρο) θεωρείται η πρώτη κωμωδία του Τερεντίου. Παίχτηκε² στους *Ludos Megalenses* το 166 π. Χ. και έχει ως πρότυπο κωμωδία του Μενάνδρου με τον ίδιο τίτλο. Όπως φαίνεται όμως από τον πρόλογο (στίχοι 9-14) ο Τερέντιος μετέφερε στη δική του *Andria* μια σκηνή από άλλη κωμωδία του Μενάνδρου, την *Περινθία*. Η σκηνή αυτή είναι η πρώτη, όπως μας

¹ Στην αρχή κάθε κωμωδίας θα δώσουμε μια περίληψη της υπόθεσής της για να μπορεί ο αναγνώστης να παρακολουθήσει τις σχέσεις και τις αντιδράσεις των προσώπων.

Andria: Ο Σίμων, εύπορος Αθηναίος, έχει ένα γιο τον Πάμφιλο. Θέλει να τον παντρώσει με τη Φιλουμένη, τη μοναχοκόρη του Χρέμη, φίλου του και εύπορου Αθηναίου, αλλά μαθαίνει ότι ο γιος του έχει ερωτική σχέση με τη Γλυκερίον, μια κοπέλλα από την Άνδρο, αδελφή μιας γνωστής εταίρας, της Χρυσίδας, που πρόσφατα πέθανε αφήνοντάς την απροστάτευτη. Στο ξεκίνημα της κωμωδίας ο Σίμων εκμυστηρεύεται στον απελεύθερό του, τον Σωσία, τα σχέδιά του να απομακρύνει το γιο του από την ερωμένη του και να προχωρήσει στο γάμο που του ετοιμάζει. Στο μεταξύ ο Πάμφιλος προσπαθεί να βρει λύση στην κατάσταση που δημιουργήθηκε έχοντας συμπαραστάτη το δούλο του Λάο. Με τη βοήθεια επίσης της υπηρέτριας της Γλυκερίου, της Μυσίδας, καταστρώνουν σχέδιο για να αναγνωρίσει το γιο του που μόλις έφερε στον κόσμο η Γλυκερίον. Δεν είναι όμως το μόνο πρόβλημα που έχει να αντιμετωπίσει. Σε λίγο καταφθάνει ο νεαρός Χαρίνος, στενός φίλος του Παμφίλου, καταταραγμένος από την είδηση που κίολας κυκλοφόρησε στην πόλη, ότι δηλαδή ο Πάμφιλος θα παντρευτεί την κόρη του Χρέμη. Για την κοπέλλα αυτή ενδιαφέρεται ο ίδιος και τώρα βλέπει ότι την χάνει. Ο Πάμφιλος του εξηγεί πώς έχουν τα πράγματα και όλοι μαζί προσπαθούν να βρουν λύση. Τη λύση όμως θα δώσει η θεά Τύχη. Φτάνει στην Αθήνα από την Άνδρο ένας συγγενής της πεθαμένης εταίρας Χρυσίδας, ο Κρίτων. Ενώ συζητάει με την υπηρέτρια Μυσίδα έρχεται ο Χρέμης, ο μέλλων πεθερός του Παμφίλου. Ο Κρίτων και ο Χρέμης αναγνωρίζουν αμέσως ο ένας τον άλλον και τότε αρχίζουν οι αποκαλύψεις. Ο Χρέμης στα νιάτα του είχε συνάψει γάμο στην Άνδρο από τον οποίο απέκτησε μια κόρη που, όπως αποδεικνύεται, είναι η Γλυκερίον της οποίας το πραγματικό όνομα είναι Πασιβούλη. Έτσι όλα τα προβλήματα λύνονται: Ο Χρέμης αναγνωρίζει τη Γλυκερίον-Πασιβούλη σαν κόρη του και με τις ευλογίες όλων επακολουθούν οι γάμοι του Παμφίλου με τη Γλυκερίον και του Χαρίνου με τη Φιλουμένη.

² Τις πληροφορίες για το πότε γράφτηκε και πότε παίχτηκε κάθε κωμωδία αντλούμε από το υπόμνημα του Δονάτου και συγκεκριμένα τη "διδασκαλία" που περιλαμβάνει στην εισαγωγή του υπομνήματος κάθε κωμωδίας. Στις διδασκαλίες του ο Δονάτος χρησιμοποιεί, με σαφή διάκριση μεταξύ τους, τους όρους *edita* και *facta* εννοώντας αντίστοιχα "παράσταση" και "συγγραφή" (βλ. D. Klose, *Die Didaskalien und Prologe des Terenz*, Diss. Freiburg 1966, σελ. 20). Για την *Andria* η "διδασκαλία" (*Don. Andr. Praefatio* I,6) φαίνεται να δίνει τον ίδιο χρόνο και για τη συγγραφή και για την πρώτη παράσταση.

πληροφορεί σε σχετικό σχόλιο ο Δονάτος³. Αυτή η λογοτεχνική τεχνική του Τερεντίου επέσυρε πολλές κατηγορίες εναντίον του για "*contaminatio*", εκ μέρους των ομοτέχνων του οι οποίοι έχοντας τη συνήθεια να μεταφέρουν στα Λατινικά χωρίς καμιά επέμβαση τα Ελληνικά πρότυπά τους θεώρησαν ότι κατά κάποιο τρόπο "μολύνονται" οι κωμωδίες όταν μεταφέρονται στοιχεία από τη μια στην άλλη. Γι' αυτήν ακριβώς την κατηγορία απολογείται σε όλους τους προλόγους του και σ' αυτό έγκειται η ιδιομορφία τους. Στην ουσία οι πρόλογοι του Τερεντίου είναι μικροί ρητορικοί λόγοι γραμμένοι σε ιαμβικούς σενάριους, κείμενα λογοτεχνικής κριτικής όπου υπερασπίζεται την τεχνική που εφαρμόζει αντικρούοντας τις κατηγορίες των αντιπάλων του. Έτσι όμως δε δίνει στο κοινό του καμιά πληροφορία για την υπόθεση της κωμωδίας: ο θεατής πληροφορείται τα πάντα στην πορεία της κωμωδίας. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να αυξηθούν τα στοιχεία της έκπληξης και της αγωνίας, μια τεχνική που τόσο πολύ χρησιμοποιεί το σύγχρονο θέατρο. Την τεχνική αυτή φαίνεται, όσο μας επιτρέπει να διαπιστώσουμε η λογοτεχνία που έχει σωθεί, ότι ο Τερέντιος είναι από τους πρώτους, αν όχι ο πρώτος, που την εφήρμοσε⁴.

Όπως φαίνεται όμως από το σχόλιο του Δονάτου που αναφέραμε παραπάνω (*Andr.* 14), η αλλαγή της πρώτης σκηνής δεν είναι η μόνη επέμβαση του Τερεντίου στην *Andria*. Εισήγαγε ένα νέο χαρακτήρα, τον απελεύθερο Σωσία, ο οποίος συζητά με το γέρο Σίμωνα στη σκηνή αυτή. Όπως θα δούμε παρακάτω, ο Τερέντιος θα χρησιμοποιήσει και άλλα δύο πρόσωπα που δεν υπήρχαν στον Μένανδρο, το νεαρό Χαρίνο και το δούλο Πυρρία. Όλα αυτά θα μπορούσαμε να τα θεωρήσουμε ενδείξεις πρωτοτυπίας του Τερεντίου. Το θέμα όμως της πρωτοτυπίας δε θα μας απασχολήσει περισσότερο προς το παρόν: θα στρέψουμε την προσοχή μας στα πρόσωπα της κωμωδίας.

1. Simo (*senex*)

Ο μεγαλύτερος σε έκταση ρόλος στην *Andria* είναι ο ρόλος του γέρου Σίμωνα: είναι ο πρωταγωνιστής, όπως μας πληροφορεί ο Δονάτος⁵. Είναι ο τυπικός *pater familias* που θέλει να επιβάλλει τη θέλησή του στο γιο του ακόμη και όταν ξέρει ότι όλα είναι καμένα. Θεωρεί σαν κύριο υπεύθυνο για όλα το δούλο Δάο τον οποίο συνεχώς κατηγορεί και μάλιστα φτάνει στο σημείο να διατάξει την τιμωρία του. Τόσο αυτό όσο και όλη η συμπεριφορά του κυρίως

³ Don. *Andr.* 14: *fatetur transtulisse: sed quare ergo se onerat Terentius, cum possit videri de una transtulisse? sic soluitur. Quia conscius sibi est primam scaenam de Perinthia esse translatam, ubi senex ita cum uxore loquitur, ut apud Terentium cum liberto. At in Andria Menandri solus est senex.*

⁴ βλ. Tenney Frank, "Terence's contribution to plot-construction", *AJPh* 49 (1928), σελ. 322.

⁵ Don. *Andr. Praef.* I,4: *In hac primae partes senis Simonis sunt, secundae Davi, tertiae Chremetis et deinceps reliquorum.*

απέναντι στο γιο του, αλλά και προς το συγγενή της Χρυσίδας, τον Κρίτωνα, δείχνουν ένα μονοκόμματο άνθρωπο, με πείσμονα χαρακτήρα και έλλειψη λεπτότητας. Τα γεγονότα όμως θα τον αναγκάσουν να υποχωρήσει και τελικά να δεχτεί το γάμο του γιου του με τη Γλυκέριον⁶. Το όνομά Σίμων⁷ παράγεται από το θέμα του ονόματος *σιμός* (= αυτός που έχει πεπλατυσμένη μύτη, ο πλατοσμούτης) και την κατάληξη των κυρίων ονομάτων -ων. Όνομα πολύ συνηθισμένο στην Αθήνα από τον 6ο π. Χ. αιώνα. Στην κωμωδία είναι τυπικό όνομα γέρου.

Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *heus* (= έι!) (στ. 84: *heus puer* = έι, παιδί) στον Τερέντιο το επιφώνημα αυτό χρησιμοποιείται αποκλειστικά από άνδρες⁸. Το *eho*⁹ (= άχου, όχου, έι) στους στίχους 88, 852 και 908, όπου προτάσσεται ερωτήσεων¹⁰. Και στον 184, όπου συνδυάζεται με το μόριο *dum* και ελλειπτική πρόταση¹¹. τόσο το επιφώνημα *eho*¹², όσο και το *dum* δίνουν στη

⁶ Ο Σίμων είναι ένας από τους τυπικούς γέρους της κωμωδίας, όπως παρουσιάζονται στη Νέα Κωμωδία. Ο W. T. MacCary ("Menander's old men", *TAPhA* 102 (1971), σσ. 303-325) έχει διακρίνει τρεις τύπους γέρων στις κωμωδίες του Μενάνδρου (1) αυτόν που στέκεται εμπόδιο στο γάμο του νεαρού της κωμωδίας (είτε με την ιδιότητα του πατέρα είτε του αντιζήλου), (2) αυτόν που βοηθά το νεαρό και (3) αυτόν που λειτουργεί σαν *deus ex machina*. Σημειώνει μάλιστα ότι ο Τερέντιος ακολουθεί στενά τον Μενάνδρο στη διαμόρφωση των χαρακτήρων των γέρων αλλά οι γέροι του είναι λιγότερο δραστήριοι, ενώ παράλληλα δίνει έμφαση στη σχέση πατέρα και γιου. Ο Σίμων, όπως και οι περισσότεροι γέροι του Τερεντίου, φαίνεται να ανήκει στον πρώτο τύπο που έχει διαγράψει ο W. T. MacCary δηλαδή αυτού που αντιτίθεται στην ερωτική σχέση του γιου του και δημιουργεί προβλήματα στον επικείμενο γάμο του. Ο μόνος γέρος του Τερεντίου που λειτουργεί σαν *deus ex machina* είναι ο *senex* στον *Eunuchus*.

⁷ Για την ετυμολογία των ονομάτων συμβουλευθήκαμε τις μελέτες: F. Bechtel, *Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit*, Hildesheim - Zürich - New York 1982 (1917), και J. C. Austin, "The significant name in Terence", *University of Illinois Studies* 7 (1922). Επίσης τα ετυμολογικά λεξικά: P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la Langue Grecque*, Paris (I-1968, II-1970, III-1975, IV-1977, V-1980) και H. Frisk, *Griechisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, (Band I-1960, Band II-1970). Και το λεξικό του R. Maltby, *A Lexicon of Ancient Latin Etymologies*, Leeds 1991. Ειδικά για τον Σίμονα βλ. Bechtel, σσ. 401 και 491, Austin σσ. 65-66, Chantraine σελ. 1005, Frisk (τομ. II) σελ. 707 και Maltby (στο λήμμα *Simo* και *Simulo*).

⁸ βλ. Hofmann, L. U. (1951) σελ. 16. Μόνο μια περίπτωση υπάρχει όπου χρησιμοποιείται από γυναίκα, στον *Eun.* 594: είναι μια υπηρέτρια της Θαΐδας, τα λόγια της όμως μεταφέρει ο νεαρός Χαιρέας.

⁹ βλ. Hofmann, L. U. (1951) σελ. 17 και Palmer, L. L. (1964) σελ. 74.

¹⁰ 88: *eho quid Pamphilus?* = όχου τι (έκανε) ο Πάμφιλος; 852: *eho non tu dixti esse inter eos inimicitias, carnufex?* = άχου! κακούργε, εσύ δεν είπες ότι υπήρχαν έχθρες μεταξύ τους; 908: *eho tu, Glycerium hinc civem esse ais?* = άχου! λες λοιπόν ότι η Γλυκέριον είναι Αθηναία;

¹¹ *eho dum ad me.* = έι! άντε (γύρνα) σε μένα.

¹² βλ. σχετικό σχόλιο από τον S. G. Ashmore (*The Comedies of Terence*, New York 1965) στο στίχο 184.

φράση τόνο προσαγής. Το *attat* (στ. 125) που συνδυάζεται με πρόταση¹³ και δείχνει την ταραχή του Σίμωνα· το επίρρημα προέρχεται από τα Ελληνικά (*ἀτταταί*)¹⁴. Το *hem* (= χμ! ε!) ένα πολύ χαρακτηριστικό επιφώνημα στον Τερέντιο που εκφράζει αμηχανία, έκπληξη, ξάφνιασμα, αντιστοιχεί στο ελληνικό επιφώνημα *ήν*¹⁵. Το βρίσκουμε στους στίχους 194, 435 και 462 όπου είναι μόνο του και δείχνει αμηχανία και έκπληξη· στους 592 και 882, όπου συνδυάζεται

¹³ *attat hoc illud est.* = πω! πω! αυτό είναι (το πρόβλημα).

¹⁴ Ο Palmer [L. L. (1964) σσ. 81-84] συζητώντας το φαινόμενο ύπαρξης πολλών ελληνικών λέξεων στον Πλάτο (ακόμη και με ελληνικά γράμματα) θεωρεί ότι για να γίνονται αντιληπτές από το Ρωμαϊκό κοινό θα πρέπει να αποτελούσαν αναπόσπαστο μέρος της καθημερινής ομιλίας ακόμη και των κατώτερων στρωμάτων του πληθυσμού.

¹⁵ Ο G. Luck ["Elemente der Umgangssprache bei Menander und Terenz", *RhM* 108 (1965), 269-277] συζητά τρία επιφωνήματα που βρίσκουμε στις κωμωδίες του Τερεντίου: *en*, *hem* και *ehem*, τα οποία θεωρεί αναμφισβήτητα στοιχεία της ομιλουμένης, και έχει επισημάνει μια αριθμητική διαφορά της χρήσης του *hem* στις διάφορες κωμωδίες· έτσι 22 περιπτώσεις απαντούν στην *Andria*, 4 στην *Hecyra*, 9 στον *Heautontimorumenos* και από 14 στις τρεις άλλες (*Eunuchus*, *Phormio*, *Adelphoe*). Παράλληλα προσπάθησε να βρει τα αντίστοιχα Ελληνικά και διαπίστωσε ότι το *en* αντιστοιχεί στο Ελληνικό *ήν*, το *ehem* στο *ήήν*, και το *hem* στο *ήν*. Μελετώντας τα στοιχεία που έχουμε για τα επιφωνήματα αυτά από τα κείμενα θα προσπαθήσουμε να εξηγήσουμε καλύτερα τις αντιστοιχίες ανάμεσα στα τρία συγκεκριμένα Ελληνικά και Λατινικά επιφωνήματα. (1) Τα επιφωνήματα *ήν* και *ήν*, όπως εξηγεί ο Φώτιος, είναι δύο όμοια επιφωνήματα που το ένα παίρνει ψιλή και το άλλο δασεία και έχουν διαφορετική σημασία. (Φώτιος, λ. *ήν*: *ήν* δασείως όταν ήθικώς λέγεται. Οί δὲ παλαιοὶ ἐν Μενάνδρῳ Αὐτὸν τιμωρουμένῳ τὸ δὲ ψιλὸν ἀντὶ τοῦ ἰδοῦ. Ἐπὶ δὲ ὅταν δασύνεται εἶναι ἐπιφώνημα πού ἐκφράζει κάποιο συναίσθημα, ἐνὼ ὅταν παίρνει ψιλή εἶναι ἐπιφώνημα ἀντίστοιχο τοῦ ἰδοῦ). Στα Λατινικά υπάρχουν τα επιφωνήματα *hem* και *em* που φαίνεται να χρησιμοποιούνται αντίστοιχα (βλ. και A. W. Gomme- F. H. Sandbach, *Menander. A Commentary*, Oxford 1973). Το *ήν* το βρίσκουμε συχνά στην κωμωδία, Παλαιά και Νέα, π. χ. Αριστ. *Ιππ.* 26: *ήν* οὐκ' ἡδύ; *Εἰρ.* 327: *ήν* ἰδοῦ καὶ δὴ πέπαυμαι. *Βατρ.* 1390: *ήν* ἰδοῦ. Και Μενανδρ. *fr.* 148 - Kock (*Αὐτὸν τιμωρούμενος*): ἀλλ' *ήν* χιτὼν σοι (πρόκειται για το χωρίο στο οποίο αναφέρεται και ο Φώτιος). Αντίθετα το *ήν* το βρίσκουμε σπάνια, συγκεκριμένα στον Μένανδρο, *Σαμία* 313: *Δη*: τὸ παιδίον τίνος ἐστίν; *Πα*: *ήν*. *Δη*: τὸ παιδίον τίνος ἐστ' ἐρωτῶ. [Θα πρέπει να αναφέρουμε ότι τη γραφή *ήν* έχουν υιοθετήσει οι Gomme-Sandbach (βλ. παραπάνω σσ. 208 και 576), λαμβάνοντας υπόψη την παρατήρηση του Φωτίου, και η έκδοση της Οξφόρδης. Την αμφισβητεί όμως η Χρ. Β. Δεδούση (*Μενάνδρου Σαμία*, Αθήναι 1965, σσ. 40 και 96) η οποία δέχεται τη γραφή *ήν*. Δε θα συζητήσουμε τις διαφορετικές απόψεις των μελετητών του Μενάνδρου εφόσον σκοπός μας είναι απλά να εξηγήσουμε τις αντιστοιχίες που φαίνεται να υπάρχουν ανάμεσα στα Ελληνικά και Λατινικά επιφωνήματα]. (2) Όπως αναφέραμε παραπάνω, ο G. Luck στο σχετικό άρθρο θεωρεί ότι το αντίστοιχο του Λατινικού επιφωνήματος *ehem* είναι το Ελληνικό *ήήν*. Υπάρχουν δύο επιφωνήματα: τα *ήήν* και *ήήν*, τα οποία είναι οι εκτενέστεροι τύποι των *ήν* και *ήν* (βλ. Gomme-Sandbach, σσ. 208 και 537)· με ψιλή το βρίσκουμε στον *Δύσκολο* (464: οὐδὲ εἰς ἐστ' ἔνδον. *ήήν*. προστρέχειν τις φαίνεται) ενώ με δασεία, που θεωρείται το αντίστοιχο του Λατινικού *ehem*, στην *Περινθία* (15: *Δα*: καὶ .κούφον ἐξαπατᾶν γάρ ἐστι δασπότην φλύαρος. *Δάος*: *ήήν*). (Οι Gomme-Sandbach, σσ. 208, έχουν υιοθετήσει τη γραφή με δασεία και στο χωρίο από τον *Δύσκολο*).

με ερώτηση¹⁶, και στον 859, όπου συνδυάζεται με κλητική προσφώνηση σε διπλασιασμό (*hem*, *Dromo*, *Dromo*). Το *ah* (= αχ! - στ. 469) που συνδυάζεται με πρόταση¹⁷ και δείχνει λύπη. Το *hui* (= ούι! - στ. 474) που προηγείται ελλειπτικής ερώτησης¹⁸ και εκφράζει απορία και έκπληξη. Το βεβαιωτικό μόριο *ne*¹⁹ (= βέβαια), το οποίο αντιστοιχεί στο ελληνικό *νή*, στο στίχο 478 (όπου είναι εγκλιτικό *hicin*) και στον 939. Η επίκληση ο *Iuppiter* (= ω Δία, πρβλ. Ν. Ε. ω! Θεέ μου! - στ. 464). Οι προσφωνήσεις ο *Dave* (στ. 492) και ο *Chreme* (στ. 868). Επίσης η ειρωνική προσφώνηση *bone vir* (= καλέ μου άνθρωπε, καλέ μου εσύ! - στ. 846) με την οποία απευθύνεται στον Δάο²⁰. Στους στίχους 538-540 (*per te deos oro et nostram amicitiam...perque unicam gnatam tuam et gnatum meum* = σε παρακαλώ στο όνομα των θεών, της φιλίας μας, της μονακριβής κόρης σου και του γιού μου) και στον 834 (*per ego te deos oro...* = σε παρακαλώ στο όνομα των θεών...) απευθύνεται στον Χρέμη εκφράζοντας θερμές παρακλήσεις. Τέλος στο στίχο 866 βρίσκουμε το επιφώνημα *pol* (= Πολυδεύκη μου, πρβλ Ν. Ε. θεέ μου!)· είναι βραχύτερος τύπος του *Polux*. Ανήκει σε μια ομάδα επιφωνημάτων που αρχικά ήταν όρκοι και κατέληξαν σε επιφωνήματα (συγκεκριμένα είναι τα: *hercle*, *mehercle*, *edepol*, *pol*, *ecastor*, *mecastor*). Το *pol* το χρησιμοποιούν άνδρες και γυναίκες²¹. Λέξεις - επιφωνήματα είναι: Η δεικτική λέξη *em* (= να! - στ. 458 και 556) η οποία αντιστοιχεί στο Ελληνικό *ήν*²². Προέρχεται από

¹⁶ 592: *hem* quid dixi? = ε! τι είπες; 882: *hem* modone id demum sensi, Pamphile? = τι! μόλις τώρα το κατάλαβες επιτέλους Πάμφιλε;

¹⁷ *ah* vix tandem sensi stolidus = αχ! μόλις και μετά βίας το κατάλαβα επιτέλους ο ανόητος.

¹⁸ *hui* tam cito? = ούι! τόσο γρήγορα;

¹⁹ Ο Minton Warren ("On the enclitic ne in early Latin", *AJPh* vol. 2 (1881), 50-82) συζητά μερικά από τα χωρία όπου υπάρχει το βεβαιωτικό μόριο *ne*, δεδομένου ότι διάφοροι φιλόλογοι θεωρούν ότι πρόκειται για το ερωτηματικό -*ne*. Επισημαίνει ότι τα χωρία αυτά έχουν υποστεί μεγάλη ταλαιπωρία στα χέρια των φιλόλογων και δείχνει ότι πρόκειται για το βεβαιωτικό μόριο. Ένα από τα χωρία αυτά είναι το *Andr.* 478· τα προβλήματα εδώ οφείλονται κυρίως στο ότι τα χειρόγραφα του Δονάτου δίνουν διάφορες γραφές τις οποίες χρησιμοποίησαν οι διάφοροι εκδότες και μελετητές (Warren σσ. 51-62).

²⁰ Η S. Lilja (1965, σελ. 15) κατατάσσει την προσφώνηση (όπως και άλλες προσφωνήσεις με το επίθετο *bone*) στις υβριστικές φράσεις· θεωρούμε ότι είναι απλά μια ειρωνική προσφώνηση.

²¹ βλ. συζήτηση πάνω στο θέμα από τον F. W. Nicolson, "The use of *hercle*, *edepol*, *ecastor* by Plautus and Terence", *HSPH* 4 (1893), 99-103. Ο Nicolson έδειξε με στατιστικά στοιχεία ότι τον όρκο *edepol* (*pol*) χρησιμοποιούν πιο συχνά άνδρες στον Πλάυτο, ενώ στον Τερέντιο πιο συχνά γυναίκες. Επίσης ότι οι άνδρες προτιμούν το *edepol* από το *pol* και οι γυναίκες το *pol* από το *edepol*. Σε ίδια συμπεράσματα κατέληξε από τη μεριά του ο A. Gagnér, *De Hercle, Mehercle ceterisque id genus particulis priscae poesis Latinae scaenicae*, Diss. Gryphiswaldae 1920 (βλ. σσ. 95 και 101-106). Ακόμη ο Gellius, *Noctes Atticae* XI, 6 μας πληροφορεί :... "*edepol*" autem quod iusiurandum per Pollucem est, et viro et feminae commune est.

²² βλ. G. Luck (1965) 269-277 και τη σχετική συζήτηση για το *hem* παραπάνω.

μια παλαιά προστακτική²³ που δεν εμφανίζεται πουθενά (*eme* = πάρε)· συνήθως συνοδεύεται από προστακτική. Η δεικτική λέξη *eccum* (= νάτον! - στ. 532) η οποία προέρχεται από το *ecce*²⁴ (= να)· ήδη στα παλαιά Λατινικά λόγω της ισχυρής δεικτικής σημασίας της είχε την τάση να συνδυάζεται με τους τύπους της αιτιατικής των δεικτικών αντωνυμιών (*is, ille, iste*). Έτσι δημιουργήθηκαν οι τύποι: *eccum* κ. τ. λ. (από *ecce* + *eum* κ. τ. λ.) *ecillum* κ. τ. λ. (από *ecce* + *illum* κ. τ. λ.) *eccistum* κ. τ. λ. (από *ecce* + *istum* κ. τ. λ.). Συντάσσεται με διάφορους τρόπους²⁵· εδώ απλά συνοδεύεται από την αντωνυμία *ipsum* (σε αιτιατική πτώση). Η ίδια αυτή δεικτική λέξη στον 580 συντάσσεται με το ρήμα *video* (atque *eccum video ipsum*)· φαίνεται να προσδιορίζει σαν επιθετικός προσδιορισμός το αντικείμενο του ρήματος (*ipsum*). Η προστακτική *age* (= άντε, εμπρός) που έχει σημασία παρακελευστικού επιφωνήματος (στ. 598, 866, 871, 895, 956). Στις δύο τελευταίες περιπτώσεις το *age* συνοδεύει μια υποτακτική (*dicat*-στ. 895, *fiat*-στ. 956) οι οποίες όμως θα μπορούσαν να σταθούν ανεξάρτητες σαν προτρεπτικές υποτακτικές. Και η λέξη *actumst* (στ. 465) που έχει τη σημασία "χάθηκε", "τέλειωσε", "πάει" και που φαίνεται να προέρχεται από τη γλώσσα της αγοράς²⁶.

Ευχές: Μια ευχή σε παρένθεση²⁷ βρίσκουμε στο στίχο 568: *quod di prohibeant* (= μακάρι να το εμποδίσουν οι θεοί)· εκφέρεται με υποτακτική ενεστώτα πράγμα που δείχνει ευχή δυνάμενη να πραγματοποιηθεί. Επίσης τη φράση *si vivo* (= αρκεί να ζω, αρκεί μόνο να'μαι ζωντανός) στον 866, που είναι μια στερεότυπη παρενθετική πρόταση περιορισμένη σε διαβεβαιώσεις²⁸. Συνήθως συνοδεύεται από μια απειλητική αποσιώπηση· εδώ η απειλή

²³ βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 35 και Lindsay S. P. (1907) σελ. 137.

²⁴ βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 33.

²⁵ Τρεις είναι οι τρόποι με τους οποίους συντάσσεται το *ecce* (και τα παράγωγά του. (1) Με απλή αιτιατική, όπως εδώ. Σύμφωνα με τον Lindsay S. P. (1907) σελ. 138, αυτή είναι η κανονική σύνταξη όταν ένα όνομα ακολουθεί χωρίς ρήμα. (2) Συντάσσεται με ρήμα και όνομα τα οποία δεν επηρεάζονται από το *ecce* το οποίο είναι πλέον απλά ένα επιφώνημα. (3) Με αιτιατική και ρήμα του οποίου η αιτιατική (α) είναι αντικείμενο, (β) είναι ένα είδος προληπτικής αιτιατικής· το ρήμα είναι ανεξάρτητο αλλά το υποκείμενό του βγαίνει από την αιτιατική που προηγείται. Επίσης βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 532.

²⁶ Πιστεύουμε ότι η φράση προέρχεται από τη γλώσσα της αγοράς καθώς υπάρχει μια πολύ σχετική παροιμιακή φράση (βλ. τις σχετικές παρατηρήσεις στις περιπτώσεις που αναφέρουμε παρακάτω) που απαντά δυο φορές στον Τερέντιο: στον *Phor.* 419: *actum. . . ne agas* (= μην ανοίγεις υπόθεση που έκλεισε), την οποία λέγει ο παράσιτος Φορμίων, και στους *Ad.* 232: *actum agam* (= να ανοίξω κλεισμένη υπόθεση) την οποία λέγει ο πορνοβοσκός Σαννίων. Για τη φράση αυτή ο Δονάτος σημειώνει ότι προέρχεται από νομική διαδικασία: *Don. Ad.* 232,2: *actum agam: proverbium, id est: nihil agam. Quod enim in iure semel iudicatum fuerit, rescindi et iterum agi non potest. Sic in Phormione (419) "actum aiunt ne agas".*

²⁷ *Don. Andr.* 568: *παρένθεσις per εύφημισμόν.*

²⁸ βλ. Hofmann L. U. (1951), σελ. 31 και R. C. Monti (*Terence Andria*, Bryn Mawr College 1986) σχόλιο στο στίχο 866.

εκφράζεται (*si vivo, tibi ostendam...* = αρκεί να ζω και θα σου δείξω εγώ...).

Ερωτήσεις είναι οι στερεότυπες ερωτήσεις: *rogas?* (= ρωτάς; θέλει και ρώτημα; - στ. 163) που δε φαίνεται να ζητάει απάντηση· απλά με αυτόν τον τρόπο ο Σίμων εκφράζει την απορία και την αγανάκτησή του²⁹ όμοια στους 184 και 909, όπου δείχνει θυμό. *quid ais?* (= τι λες; - στ. 184) που δείχνει θυμό³⁰ στους 517 και 933 (*quid tu ais?* = εσύ τι λες;), όπου δείχνει έκπληξη, και στον 872, όπου δείχνει αγανάκτηση. Η ερώτηση *quid?* (= τι; - στ. 88 και 575) που δείχνει έκπληξη και θυμό. Οι ερωτήσεις: *egon te?*³¹ (= εγώ εσένα; - στ. 504)· *audin?* (= ακούς; - στ. 581) που δε ζητάει απάντηση· απλά αναφέρει ότι κάτι πρόκειται να πει³² και θέλει να επιστήση την προσοχή του δούλου· επίσης στον 865 (*atque audin?* = ακούς λοιπόν;) όπου διαφαίνεται προστακτική σημασία³³· *cesso adloqui?* (= τι κάθομαι και δεν του μιλάω; - στ. 845) που δεν περιμένει απάντηση. Αποτελεί μια αυτοπρόσκληση³⁴, ενώ παράλληλα εκφράζει αγανάκτηση. Και *ain tandem?* (= λες λοιπόν;)³⁵ (στ. 875) που μοιάζει με επιφώνημα που επιστά την προσοχή στην ερώτηση που ακολουθεί. Και η ερώτηση *quid est?*³⁶ (= τι συμβαίνει; τι 'ναι; - στ. 449) που βρίσκεται σε χαλαρή εξάρτηση από το *quin dic* (*quin dic, quid est?*).

Απαντήσεις: Καταφατικές απαντήσεις είναι τα επιρρήματα *ita* (= έτσι, εντάξει - στ. 849) και *scilicet* (= βεβαίως - στ. 950). Απάντηση-

²⁹ Ο E. P. Morris ("On the sentence-question in Plautus and Terence. Second Paper", *AJPh* vol. 11, 1 (1890), σσ. 16-54) θεωρεί τις μονολεκτικές ερωτήσεις *rogas? rogitas?* κ. τ. λ. επιφωνηματικές (σσ. 39-41).

³⁰ βλ. και S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 184.

³¹ Ο E. P. Morris ["On the sentence-question in Plautus and Terence. First Paper", *AJPh* vol. 10, 4 (1889), 397-436] επισημαίνει (σελ. 422) ότι η ελλειπτική ερώτηση *egone?* αντιστοιχεί με αρνητικό επιφώνημα περισσότερο παρά με πραγματική ερώτηση. Το ίδιο ισχύει και για πλήθος άλλες ερωτήσεις που αποτελούνται από αντωνυμίες, ονόματα και επιρρήματα με το ερωτηματικό μόριο *-ne*.

³² βλ. E. Morris (First Paper) (1889) σελ. 404.

³³ βλ. E. Morris (First Paper) (1889) σελ. 406.

³⁴ βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 69.

³⁵ βλ. E. Morris (First Paper) (1889) σσ. 403-4, (Second Paper) (1890) σελ. 54.

³⁶ Στην έρευνά μας έχουμε περιλάβει στις στερεότυπες ερωτήσεις και την ερώτηση *quid est?* η οποία είναι η αντίστοιχη της N. E. ερώτησης "τι συμβαίνει;" Τη σημασία αυτή έχει και η ερώτηση *quid fit?* (= τι γίνεται; τι συμβαίνει;) σε περιορισμένη έκταση (*Ad* 266, 768, 883, 885 - όπου βλέπε). Πρέπει όμως να αναφέρουμε ότι υπάρχει μια σειρά από παραπλήσιες ερωτήσεις, όπως: *quid id est?* *quid hoc est?* *quid illud est?* *quid istuc est?* κ.λ. των οποίων η σημασία διαφοροποιείται ανάλογα με την αντωνυμία και τα συμφραζόμενα, δεδομένου ότι η αντωνυμία αναφέρεται σε κάτι προηγούμενο. Οι ερωτήσεις αυτές αξίζουν ιδιαίτερης μελέτης που είναι πέραν από τα πλαίσια της παρούσας έρευνας. Ιδιαίτερα για τη διαφορά ανάμεσα στις ερωτήσεις *quid est?* και *quid id est?* βλ. F. Schlee, "Quid est?" und "Quid id est?" *ALLG* 3 (1886), σελ. 553-557.

διαβεβαίωση (ότι θα κάνει ό,τι του είπε ο Σωσίας) αποτελεί η φράση *ita faciam* (= θα το κάνω - στ. 46) (*faciam* οριστική μέλλοντα). Απαντήσεις είναι και οι φράσεις *profecto sic est* (= και βέβαια έτσι είναι - στ. 554), που αποτελεί διαβεβαίωση των όσων είπε παραπάνω, *sic res est* (= έτσι είναι - στ. 588), που αποτελεί emphaticκή καταφατική απάντηση, και *bene sane* (= πολύ σωστά - στ. 848), που αποτελεί έκφραση επιδοκimasίας για τις ενέργειες του Δάου.

Αποσιωπήσεις: Στο στίχο 119 (*forma...*) το λόγο του διακόπτει ο Σωσίας. Στον 164 (*si sensero...*) διακόπτει μόνος του το λόγο του για να μη διατυπώσει κάποια απειλή. Όμοια στον 860 (*verbum si addideris...!*) όπου πάλι η φράση του κρύβει απειλή: πιθανώς εννοείται *"malam rem habebis"* και ίσως ο ηθοποιός κάνει κάποια σχετική χειρονομία³⁷. Στον 533 (*Jubeo Chremetem...*) τη φράση του διακόπτει ο Χρέμης. Όμοια στον 872 (*quid ais, omnium...?*) όπου προφανώς ετοιμαζόταν να εκστομίσει ύβρη³⁸. Και στον 595 (*effecisti has nuptias...*) τη φράση του διακόπτει ο Δάος.

Αιτιατικές της αναφώνησης είναι οι φράσεις: *indignum facinus*³⁹ (= τι ανάξια πράξη! - στ. 145), *ridiculum* (= γελοίο! - στ. 474), *pietatem gnati* (= τι ευσέβεια ο γιος μου! - στ. 869), όπου διαφαίνεται ειρωνεία⁴⁰, και ο *ingentem confidentiam* (= τι φοβερό θράσος! - στ. 876).

Απαρέμματα της αναφώνησης⁴¹ είναι τα: *capere* (*tantum laborem capere ob talem filium!* = να κάνεις τέτοιο κόπο για ένα τέτοιο γιο! - στ. 870), και *esse* (*adeo inpotenti esse animo* = να είναι τόσο ξεροκέφαλος! - στ. 879).

Υβρεις είναι οι κλητικές προσφωνήσεις: *carnufex* (= δήμε, κακούργε - στ. 852) και *scelus*⁴² (= φονιά, κακούργε - στ. 844) που είναι αφηρημένο ουσιαστικό και χρησιμοποιείται αντί του συγκεκριμένου *sceleste homo*. Τις ύβρεις αυτές απευθύνει στο δούλο Δάο. Και *sycophanta* (= συκοφάντη - στ. 919) που απευθύνει στον Κρίτωνα. Προσβλητικοί χαρακτηρισμοί είναι οι λέξεις:

³⁷ βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 52.

³⁸ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 872 και επίσης R. Monti (1986) στον ίδιο στίχο.

³⁹ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 145 και R. Monti (1986) στον ίδιο στίχο. Επίσης ο Roy C. Flickinger ["The acusative of exclamation in Plautus and Terence", *AJPh* 29, 3 (1908), 303-315] παρατήρησε ότι σε πολλές περιπτώσεις αιτιατικής της αναφώνησης υπάρχει η λέξη *facinus* (σελ. 311).

⁴⁰ Don. *Andr.* 869,1: et est *ironia* pro: im *pietatem*

⁴¹ Η απαρεμφατική πρόταση που περιέχει το απαρέμματο της αγανάκτησης, όπως έχει παρατηρήσει ο G. Ramain ["Sur l'emploi de l'infinif d'exclamation chez Plaute et chez Térence", *RPh* 35 (1911), 28-33] συνήθως εισάγεται με ένα ερωτηματικό μόριο (κατά κανόνα το εγκλιτικό ερωτηματικό μόριο -ne). Τα απαρέμματα *capere* (στ. 870) και *esse* (στ. 879) είναι από τις ελάχιστες περιπτώσεις που δεν εισάγονται με ερωτηματικό μόριο και αυτό συμβαίνει γιατί και στις δύο αυτές περιπτώσεις έχουν προηγηθεί της απαρεμφατικής πρότασης ερωτηματικές προτάσεις:

⁴² H. S. Lilja σημειώνει (1965, σσ. 36-37) ότι απαντά πιο συχνά στον Τερέντιο (17 φορές) παρά στον Πλάυτο.

carnufex (ον.) (στ. 183) και *sceleratus*⁴³ (ον.) (= κακούργος - στ. 159), με τις οποίες χαρακτηρίζει τον Δάο, και *stolidus* (ον.) (= ηλίθιος - στ. 470) με την οποία χαρακτηρίζει τον εαυτό του.

Πλεονασμοί είναι: Η παράθεση των ουσιαστικών αντωνυμιών *nil* (αρνητική) και *quicquam* (καταφατική)⁴⁴ (στ. 90-91 - *comperibam nil ad Pamphilum quicquam attinere*) όπου θα αρκούσε μόνον η αντωνυμία *nil* (= τίποτε). Η προσθήκη της λέξης *foras* κοντά στο ρήμα *exire* στις φράσεις *exit foras* (στ. 174) και *foras exire* (στ. 580), όπου θα αρκούσε μόνον το ρήμα *exire* καθώς το *foras* έχοντας τη σημασία "έξω" απλά τονίζει τη σημασία του "εξέρχομαι" που έχει το ρήμα. Η παράθεση των λέξεων *nondum* και *etiam*⁴⁵ (*nondum etiam* - στ. 201) εφόσον το προσφύμα *-dum* και το μορίο *etiam* έχουν την ίδια σημασία (= ακόμη). Στη φράση *neque tu haud* (στ. 205) υπάρχει πλεονασμός αρνήσεων που αποτελεί έντονη απαγόρευση⁴⁶. Στις φράσεις *cum quibus...una* (= μαζί μ' αυτούς - στ. 63), *secum...una* (= μαζί του - στ. 81) και *cum illis...una* (= μαζί μ' εκείνους - στ. 107) πλεονασμό αποτελεί η παράθεση του επιρρήματος *una* (= μαζί) κοντά στον εμπρόθετο προσδιορισμό *cum+αφαιρ.* Πλεονασμός είναι επίσης ο συνδυασμός των λέξεων *homines adulescentulos*⁴⁷ (= νεαρούς ανθρώπους - στ. 910), όπου θα αρκούσε μόνον η λέξη *adulescentulos* η οποία κατά κανόνα χρησιμοποιείται σαν ουσιαστικό· εδώ είναι μια από τις σπάνιες περιπτώσεις που χρησιμοποιείται σαν επίθετο⁴⁸.

Φράσεις διαβεβαίωσης είναι: Η φράση *sed dico tibi* (= αλλά στο λέω - στ. 204), που φαίνεται να αποτελεί μια αυστηρή, γεμάτη αγανάκτηση προειδοποίηση, και το ρήμα *inquam* (= σου λέγω, λέω - στ. 862) που τονίζει την προστακτική *rape*.

Λεξη ευγένειας είναι το *sodes* (= αν θες) [συντετμημένος τύπος από *si audes* (*audeo* από *avideo*)] στο στίχο 85⁴⁹. Ο Σίμων την

⁴³ Η λέξη *sceleratus*, όπως παρατηρεί η S. Lilja (1965, σελ. 22) απαντά δύο φορές στον Τερέντιο. Η άλλη είναι *Ad. 553*. Για τη δική μας έρευνα αξίζει να σημειώσουμε ότι βρίσκεται στο λόγο ενός άλλου γέρου, του Δημέα.

⁴⁴ Για τον πλεονασμό *ni(hi)l quicquam* βλ. Μ. Παπαδημητρίου: "Παρέλκον", *Δωδώνη*, Ιωάννινα 1982, σσ. 430-1. Επίσης S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 90-91.

⁴⁵ βλ. Μ. Παπαδημητρίου (1982) σσ. 435-6.

⁴⁶ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 205 και R. Monti (1986) στον ίδιο στίχο. Επίσης Μ. Παπαδημητρίου (1982) σελ. 435.

⁴⁷ βλ. R. Kühner - C. Stegmann (1966) σελ. 568.

⁴⁸ Κατά τον ίδιο τρόπο χρησιμοποιούνται στην ομιλουμένη οι λέξεις *senex* και *servus* σε συνδυασμό με το *homo* και επίσης οι λέξεις *adulescens* (θνηλ.), *meretrix*, *vidua* σε συνδυασμό με το *mulier* [βλ. R. Kühner - C. Stegmann (1966) σελ. 568].

⁴⁹ βλ. Ν. Κονομή (1979), σελ. 30. Ο T. F. Carney ["The words *sodes* and *quaeso* in Terentian usage", *AClass* 7 (1964), σσ. 57-63] λέγει (σσ. 57-58) ότι η λέξη *sodes* είναι περιορισμένη μόνο σε ανδρικούς χαρακτήρες· θεωρεί ότι είναι ένας ευγενικός τρόπος να απευθυνθεί κανείς σε δούλους και κοινωνικά κατώτερους. Πράγματι ο Σίμων εδώ απευθύνεται σε δούλο. Στο *sodes* αναφέρεται και ο Κικέρωνας *Orat. 154: sodes pro si audes, sis pro si*

χρησιμοποιεί για να μειριάσει τον τόνο της προστακτικής *dic* στην προσπάθειά του να καλοπιάνει ένα μικρό δούλο και να του αποσπάσει τις πληροφορίες που θέλει.

Φράσεις τρυφερότητας είναι: Η φράση *mea Glycerium* (στ. 134) όπου μεταφέρει λόγια του γιου του και η φράση *quid "mi pater"* (στ. 890) όπου επαναλαμβάνει σε ερώτηση τα λόγια του γιου του. Οργανικά βέβαια δεν ανήκουν στο δικό του λόγο, όμως ακόμη και με τον τρόπο που εμφανίζονται στο λόγο του, δηλαδή της μίμησης λόγων άλλου προσώπου σε κοροϊδευτικό ή επιτιμητικό τόνο, αποτελούν στοιχείο της ομιλουμένης. Σχετικά με τις φράσεις αυτές ο J. B. Hofmann⁵⁰ παρατήρησε ότι η κτητική αντωνυμία συνήθως έπεται στο λόγο των ανδρών, ενώ στο λόγο των γυναικών προηγείται· στο λόγο των ανδρών προηγείται σχεδόν μόνον όταν το πρόσωπο που χρησιμοποιεί τη σχετική φράση δείχνει μεγάλη χαρά. Έτσι θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι ίσως η πρόταξη δείχνει αυθορμητισμό. Από το άλλο μέρος ο M. E. Gilleland, στο πέμπτο κεφάλαιο της διαιριβής του, μελετώντας τους τρόπους που απευθύνονται τα πρόσωπα το ένα στο άλλο έχει επικεντρώσει την προσοχή του στο αν χρησιμοποιούν ονόματα ή τίτλους με την κτητική αντωνυμία (*meus-meae*) ή χωρίς αυτήν, τις διαφορές στη χρήση ανάμεσα στον Πλάτο και τον Τερέντιο και επίσης ανάμεσα στους ανδρικούς και γυναικείους χαρακτήρες. Πέραν από την ενδιαφέρουσα έρευνα του M. E. Gilleland και τις διαπιστώσεις του J. Hofmann, ο οποίος όμως δε φαίνεται να δίνει ουσιαστική ερμηνεία του φαινομένου, θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι πολύ πιθανόν τη διαφορετική σειρά ανάμεσα στην κτητική αντωνυμία και το όνομα να υπαγορεύουν λόγοι μετρικοί. Συγκεκριμένα εδώ και στις δύο περιπτώσεις (στ. 134 και 890) ο συλλογισμός μας μπορεί να αποδειχθεί με τη μετρική ανάλυση των συγκεκριμένων φράσεων⁵¹. Χαιρετισμός είναι το *o salve* (= γεια σου - στ. 846) όπου προτάσσεται το επιφώνημα *o*.

vis. Επίσης βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 85 και R. Monti (1986) στον ίδιο στίχο.

⁵⁰ βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 138.

⁵¹ Στο στίχο 134 η σειρά *mea Glycerium* εξυπηρετεί την εμφάνιση του προκελευσματικού που είναι συχνή στην αρχή του ιαμβικού σεναρίου μετά την ανάλυση της θέσης και της άρσης στον πρώτο πόδα (βλ. Α. Χ. Μέγα, *Λατινική Μετρική*, Τρίτη έκδοση, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 196), δηλαδή εμφανίζεται το σχήμα υ υ υ (προκελευσματικός) καθώς είναι βραχεία τόσο τα δύο φωνήεντα της αντωνυμίας όσο και τα τρία πρώτα φωνήεντα του ονόματος *Glycerium*. Αυτό δε θα συνέβαινε αν η σειρά των λέξεων ήταν *Glycerium mea* καθώς θα έδινε το μετρικό σχήμα υ υ υ - υ υ. Στο στίχο 890 το *mi pater* δίνει το μετρικό σχήμα - υ - που καλύπτει τη θέση (μακρό στοιχείο) του πρώτου πόδα και το δεύτερο πόδα (είναι ιαμβός) του ιαμβικού σεναρίου, καθώς το *mi* είναι μακρό και στη λέξη *pater* η πρώτη συλλαβή είναι βραχεία και η δεύτερη "θέσει" μακρά. Η αντίθετη σειρά *pater mi* θα έδινε το μετρικό σχήμα υ - - που δε θα εξυπηρετούσε το μέτρο καθώς θα εμφανιζόταν ένα "φύσει" βραχύ στοιχείο (το *a* της λέξης *pater*) στη θέση του ιαμβού.

Υποκοριστικά⁵² υπάρχουν πολλά: Στο στίχο 35 *a parvolo* (= από μικρούλη)· η λέξη *parvolus* (συνήθως επίθετο, εδώ έχει θέση ουσιαστικού) είναι υποκοριστικό του επιθέτου *parvus* και εκφράζει ηλικία (μικρή) ενώ παράλληλα διαφαίνεται κάποια συμπάθεια. Στο στίχο 55 *adulescentuli* (= παληκαράκια) και στον 910 *adulescentulos*· υποκοριστικό του ονόματος *adulescens* που χρησιμοποιείται κυρίως από τους γέρους⁵³ της κωμωδίας για τους γιους των· παράλληλα εκφράζει προστατευτική διάθεση. Στον 118 το θηλυκό του ίδιου υποκοριστικού *adulescentulam* (= κοπελίτσα, κοπελιά)· εννοεί τη νεαρή ερωμένη του γιου του, τη Γλυκέριον. Κατά κανόνα η λέξη αυτή χρησιμοποιείται από τους γέρους⁵⁴ της κωμωδίας για τις ερωμένες των γιών τους, τις *virgines*, σε αντίθεση με τις *meretrices*. Στον 83 *servolos* (= δουλάκια)· υποκοριστικό του ονόματος *servus*. Εκτός του ότι αναφέρεται σε μικρούς στην ηλικία δούλους⁵⁵, η λέξη έχει τις περισσότερες φορές μειωτική σημασία⁵⁶.

Διπλασιασμο του ονόματος *Dromo* παρατηρούμε στο στίχο 860 (*hem Dromo, Dromo*).

Παθητική απρόσωπη σύνταξη αντί ενεργητικής αποτελεί το *fletur*⁵⁷ (στ. 129) πιθανώς αντί του *flet* (= "γίνεται θρήνος" αντί "θρηνούν").

Η αντιωνυμία *ipsus* με τη σημασία "ο κύριος" απαντά στο στίχο 598 (*ubi nunc est ipsu?*).

Θαμιστικά είναι τα ρήματα: *quaeritans* (θαμ. του *quaero* - στ. 75) που σημαίνει "επιδιώκοντας", "προσπαθώντας", "παλεύοντας" (για τον επιούσιο) (με άλλα λόγια: "βγάζοντας το ψωμί της"), με τη σημασία αυτή χρησιμοποιείται και το απλό *quaero*⁵⁸ *rogitabam* (θαμ. του *rogo* - στ. 84) που σημαίνει "ρωτούσα" ή "ρωτούσα με επιμονή", τη σημασία του "ερωτώ" όμως έχει και το απλό *rogo*⁵⁹ ενώ τη χροιά της επιμονής που τονίζεται με τη χρήση του θαμιστικού θα μπορούσε να δώσει ο παρατατικός που έχει τη σημασία της διάρκειας μιας πράξης: *conflictatur* (θαμ. του *confligo* - στ. 93) που έχει τη σημασία "συναγωνίζομαι", "παλεύω", με παρόμοια σημασία χρησιμοποιείται

⁵² Στα υποκοριστικά ο M. E. Gilleland (1979) έχει διαθέσει το τέταρτο κεφάλαιο της διατριβής του όπου αποδεικνύει με στατιστικά στοιχεία ότι οι ανδρικοί χαρακτήρες, και προπαντός οι γέροι, χρησιμοποιούν λιγότερα υποκοριστικά.

⁵³ βλ. R. Maltby (1979) σελ. 144.

⁵⁴ βλ. R. Maltby (1979) σσ. 144-145.

⁵⁵ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 83.

⁵⁶ Ο R. Maltby (1979, σελ. 145) έχει επισημάνει ότι η λέξη χρησιμοποιείται με μειωτική σημασία κυρίως από γέρους.

⁵⁷ Don. Andr. 129,3: *fletur*: bene hic impersonaliter "fletur": ab omnibus; extrema enim quaeque mortuorum omnes commovent ad lacrimas

⁵⁸ πρβλ. παρόμοια χρήση του *quaero* στον HT. 447: *coepit victum volgo quaerere*. Και Eun. 261: *tam facile victum quaerere*.

⁵⁹ Αξίζει να παρατηρήσουμε ότι το *rogitabam* ακολουθεί ευθύς λόγος (δηλαδή ευθεία ερώτηση): *rogitabam* "heus puer, dic sodes, quis heri Chrysidem habuit?". Όμοια βρίσκουμε το *roget* (υποτ. ενεστ.) στον Eun. 511: *roget quis* "quid tibi cum illa?"

και το απλό *confligo*⁶⁰ *clamitans* (θαμ. του *clamo* - στ. 144) που έχει τη σημασία "φωνάζω", "διαμαρτύρομαι" την οποία έχει και το απλό ρήμα *clamo*⁶¹ *pollicitando* (θαμ. του *polliceor* - στ. 912) που έχει τη σημασία "με υποσχέσεις" την οποία έχει και το απλό *polliceor*⁶² *lactas* (θαμ. του *lacio* - στ. 912) που έχει τη σημασία "παρασέρνεις", "δελεάζεις" την οποία έχει και το απλό *lacio*⁶³ *inceptat* (θαμ. του *incipio* - στ. 925) που σημαίνει "αρχίζει", "ξεκινά" (για ιστορία *fabulam inceptat*) με τη σημασία αυτή χρησιμοποιείται και το απλό *incipio*⁶⁴.

Παροιμία είναι η φράση *mala mens, malus animus* (= κακό μυαλό, κακή ψυχή - στ. 164)· ο S. Ashmore⁶⁵ παρατηρεί ότι αποτελεί μετάφραση ενός στίχου του Αριστοφάνη: *Εἰρ. 1068: ὧν δόλιαι ψυχαί, δόλιαι φρένες*.

Παροιμιακές φράσεις είναι: Η φράση *uno ore* (στ. 96)⁶⁶, δηλαδή "μ' ένα στόμα"· μια φράση που χρησιμοποιούμε παρόμοια και στα Ν. Ε. Η φράση *manibu' pedibusque* (στ. 161), δηλαδή "με χέρια και με πόδια" εννοώντας με όλες του τις δυνάμεις⁶⁷· ο S. Ashmore⁶⁸ μας δίνει τον αντίστοιχο Ομηρικό στίχο: *Ιλ. Υ, 360: χερσίν τε ποσίν τε*. Την ίδια παροιμιακή φράση βρίσκουμε και στα Ν. Ε. "*Με χέρια και με ποδάρια*"⁶⁹. Η φράση *aliam vitam* και *alios mores* ("άλλον τρόπο ζωής...άλλες συνήθειες") στο στίχο 189 (*Nunc hic dies aliam vitam defert, alios mores postulat*) που αποδίδει την ελληνική φράση "*ἄλλας βίος, ἄλλη δίαιτα*" (Ζηνοβ. Ι 22)⁷⁰. Η φράση *in viam* (στ. 190)⁷¹, δηλαδή "στον ίσιο (καλό) δρόμο" (βρίσκεται μέσα στην πρόταση *ut redeat iam in viam* = να γυρίσει στον ίσιο δρόμο) (πρβλ. το Ν. Ε. "να πάρει τον ίσιο (καλό) δρόμο). Και η φράση *hinc illae lacrumae* (στ. 126) που φαίνεται ότι έγινε

⁶⁰ Πρβλ. όμοια Sal. Cat. 57,5: *statuit cum Antonio quam primum confligere*. Όπου μαλιστα συντάσσεται με *cum+αφαιρ.* όπως και στην περίπτωση που συζητάμε.

⁶¹ Πρβλ. όμοια στους Ad 91: *clamant omnes indignissime factum esse*. Αξίζει να σημειώσουμε ότι και στην περίπτωση που συζητάμε το *clamitans* συνοδεύεται από παρόμοια φράση, δηλαδή *indignum facinus*.

⁶² πρβλ. Liv. 42, 5, 1: *pollicendo plura quam praestando*. ("με περισσότερες υποσχέσεις παρά με προσφορές").

⁶³ S. P. Festi, De significatione verborum 117: *laciť, inducit in fraudem*. (= δελεάζει, εξαπατά).

⁶⁴ Όμοια βρίσκουμε το *incipit* στην Andr. 709: *narrationis incipit mi initium*. Πρβλ. και Apul. Met. I, 1: *Fabulam Graecanicam incipimus*. ("αρχίζουμε τον Ελληνικό μύθο"). Εδώ μάλιστα υπάρχει και το ίδιο αντικείμενο (*fabulam*) όπως και στο δικό μας κείμενο.

⁶⁵ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 164.

⁶⁶ βλ. A. Otto (1965) σελ. 259, όπου δίνει και αντίστοιχο από τον Αριστοφάνη, *Ιππ. 670: Οί δ' ἐξ ἑνὸς στόματος ἅπαντες ἀνέκραγον*.

⁶⁷ Don. Andr. 161,1: *manibus pedibusque*: *proverbiale, id est omnibus viribus*.

⁶⁸ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 161. Και A. Otto (1965) σελ. 210.

⁶⁹ βλ. T. Bevizέλου (1965) σελ. 159.

⁷⁰ βλ. A. Otto (1965) σελ. 15. Και Διογ. Ι 20: Μακ. Ι 86.

⁷¹ Don. Andr. 190,5: *ut redeat iam in viam*: "*in viam*" *proverbiale*. Και A. Otto (1965) σελ. 369.

παροιμιακή, ξεκινώντας ίσως από τον Τερέντιο, αν κρίνουμε από το γεγονός ότι την ίδια ακριβώς φράση χρησιμοποιούν ο Οράτιος (*Epist.* 1, 19, 41) και ο Κικέρωνας (*Pro Caelio* 25, 61)⁷²· σημαίνει "αυτή ήταν η αιτία των δακρύων" εννοώντας ότι δεν υπήρχε πραγματική αιτία για δάκρυα. Παραπλήσιες θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε την κοινή Ν. Ε. παροιμιακή φράση "*κροκοδείλια δάκρυα*" και την "*Μεγαρέων δάκρυα*"⁷³.

Μεταφορικά χρησιμοποιούνται: Η λέξη *captus est* (στ. 82) που έχει τη σημασία "πιάστηκε" (στα θέλγητρα της εταίρας)· το ρήμα "πιάστηκε" με αναφορά σε θέλγητρα χρησιμοποιούμε και στα Ν. Ε. Σύμφωνα με τον Δονάτο⁷⁴ αποτελεί μεταφορά από το κυνήγι των άγριων ζώων έχοντας τη σημασία "πιάστηκε" (στο δόκανο ή στην παγίδα). Η λέξη *habet* (στ. 83) που ακολουθεί την προηγούμενη και σημαίνει μεταφορικά "χιτυήθηκε", "πάει" (πρβλ. Ν. Ε. "την πάτησε")· κυριολεκτικά *habet* (ενν. *ictum* ή *volnus*) σημαίνει "δέχτηκε χτύπημα" και χρησιμοποιείται στη γλώσσα των μονομάχων⁷⁵ από όπου γίνεται εδώ η μεταφορά στην ερωτική γλώσσα. Η λέξη *magistrum*⁷⁶ (στ. 192) που σημαίνει "δάσκαλο" εννοώντας τον υποκινητή σε κακές πράξεις, μια χρήση της λέξης συχνή και στα Ν. Ε. Η λέξη *veterator* (στ. 457) που κυριολεκτικά σημαίνει "αυτός που από παλιά είναι εκπαιδευμένος σε πολλά πράγματα", συνήθως όμως χρησιμοποιείται με αρνητική σημασία και κατέληξε να σημαίνει "ραδιούργος". Είναι το αντίστοιχο του αρχαίου Ελληνικού "τριβακός" ή "παλίντριψ" που χρησιμοποιείται για ρούχο με τη σημασία "τετριμμένο", αλλά και για άνθρωπο με τη σημασία "πεπειραμένος". Όπως ήδη έχουμε αναφέρει σε σχετική σημείωση στην εισαγωγή, η S. Lillja⁷⁷ θεωρεί ότι η λέξη ανήκει στις προσβλητικές· πιστεύουμε ότι έχει απλά αρνητική σημασία και παράλληλα ειρωνική όπως η Ν. Ε. "παλιός στο κουρμπέτι". Και η φράση *ego in portu navigo* (στ. 480) που σημαίνει "αρμενίζω μέσα στο λιμάνι" εννοώντας "ενεργώ χωρίς να κινδυνεύω", "βρίσκομαι εκτός κινδύνου" (πρβλ. Ν. Ε. "κολυμπώ στα ρηκά"). Όπως παρατηρεί ο Δονάτος⁷⁸ είναι μεταφορά από το άραγμα των καραβιών· ο S. Ashmore⁷⁹ μας δίνει την αντίστοιχη Αρχαία Ελληνική φράση "*ἐν λιμένι πλέω*".

⁷² βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 126. Και A. Otto (1965) σελ. 184.

⁷³ Την παροιμιακή φράση βρήκαμε στη συλλογή του Ι. Θ. Κολιτσάρα [τομ. Β (1965) σελ. 256, αρ. 3303] και προέρχεται από παλαιά συλλογή της Μονής Μεγίστης Λαύρας.

⁷⁴ Don. Andr. 82,3: *captus est: tenetur et irretitur, ex translatione ferarum atque venatus.*

⁷⁵ βλ. A. Otto (1965) σελ. 157. Και S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 83 και R. Monti (1986) στον ίδιο στίχο

⁷⁶ Don. Andr. 192,2: *μεταφορικώς.*

⁷⁷ βλ. S. Lillja (1965) σελ. 115.

⁷⁸ Don. Andr. 480: *ego in portu navigo: haec ex translatione maris sunt dicta μεταφορικώς.*

⁷⁹ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 480. Και A. Otto (1965) σελ. 285.

Η πρώτη παρατήρηση που θα μπορούσαμε να κάνουμε είναι ότι οι λέξεις και οι φράσεις της ομιλουμένης που χρησιμοποιεί όχι μόνον είναι πολλές, αλλά παρουσιάζουν και μεγάλη ποικιλία. Το πλήθος όμως των στοιχείων αυτών φαίνεται να οφείλεται κυρίως στη μεγάλη έκταση του ρόλου του, δεδομένου ότι καλύπτει περίπου το 1/3 της κωμωδίας, πράγμα που δείχνει και ο στατιστικός υπολογισμός τους (η αναλογία είναι 8,83% στο σύνολο των λέξεων που καλύπτει ο ρόλος του).

Αντίθετα η ποικιλία των στοιχείων της ομιλουμένης φαίνεται να οφείλεται κυρίως στην ψυχική διάθεσή του και κατά δεύτερο λόγο στην ευχέρεια που έχει στην ομιλία, πράγμα που ίσως δείχνει άτομο με μόρφωση και κοινωνική πείρα.

Χρησιμοποιεί πολύ συχνά επιφωνήματα και επιφωνηματικές φράσεις [ιδιαίτερα τα *hem* (στ. 194, 435, 462, 592, 859, 882), *eho* (στ. 88, 184, 852, 908) και την προστακτική-επιφώνημα *age* (στ. 598, 866, 871, 895, 956)], αιτιατικές της αναφώνησης (στ. 145, 474, 869, 876) και ερωτήσεις που εκφράζουν απορία, έκπληξη, αγανάκτηση, μερικές φορές ειρωνεία και κυρίως θυμό [ιδιαίτερα συνηθίζει τις ερωτήσεις *rogas?* (στ. 163, 184, 909) και *quid ais?* (στ. 184, 517, 872, 933)]. Όλα αυτά οφείλονται στη συναισθηματική φόρτισή του. Είναι ο αρχηγός της οικογενείας που δεν τον υπακούει κανείς. Έχει σχεδιάσει ένα “καλό γάμο” για το γιο του και όλα του έρχονται αντίθετα· γι’ αυτό αντιδρά με εκρήξεις θυμού που αντικατοπτρίζονται στα επιφωνήματα και τις ερωτήσεις και έχουν αποδέκτες άλλοτε το δούλο Δάο, τον οποίο θεωρεί ως κύριο υπεύθυνο για την κατάσταση που δημιουργήθηκε, και άλλοτε το γιο του Πάμφιλο. Αρκετά είναι τα υποκοριστικά που χρησιμοποιεί, πράγμα που δείχνει ότι στο βάθος είναι ένας καλόκαρδος άνθρωπος.

Από το άλλο μέρος παρατηρούμε ότι χρησιμοποιεί πολλές παροιμιακές φράσεις, που δείχνουν άνθρωπο με κοινωνική μόρφωση και πείρα, και ακόμη λέξεις και φράσεις με μεταφορική σημασία, πλεονασμούς και θαμιστικά ρήματα που δείχνουν άτομο με ευχέρεια στην ομιλία.

Πέραν από όλα αυτά είναι ο μοναδικός ελεύθερος πολίτης σε όλες τις κωμωδίες του Τερεντίου που χρησιμοποιεί την αντωνυμία *ipsus* (στ. 598) με τη σημασία “ο κύριος”· όπως θα δούμε από την ανάλυση του λόγου του δούλου Δάου, η λέξη αυτή είναι ο συνηθισμένος τρόπος με τον οποίο ο Δάος μιλάει για τον κύριό του. Φαίνεται λοιπόν ότι στο σημείο αυτό μιμείται τη χαρακτηριστική λέξη του Δάου. Αυτό όμως δεν είναι η μόνη περίπτωση μίμησης που βρίσκουμε στο λόγο του· σχεδόν σε όλη την πρώτη σκηνή μιμείται το λόγο άλλων προσώπων, καθώς διηγείται στον Σωσία τι έχει συμβεί μέχρι τώρα. Άλλωστε και οι δύο φράσεις τρυφερότητας που βρίσκουμε στο λόγο του είναι μίμηση του λόγου του γιου του. Η μίμηση είναι ένα στοιχείο που ανήκει τόσο στη θεατρική σύμβαση όσο και στην καθημερινή ομιλία.

Κλείνοντας θα μπορούσαμε να πούμε ότι η χρήση της ομιλουμένης είναι περιορισμένη σε σχέση με την έκταση του ρόλου του, αλλά πλούσια και ενδιαφέροντα όσον αφορά το είδος των στοιχείων που χρησιμοποιεί.

2. Sosia (libertus)

Στην πρώτη σκηνή της *Andria* ο Σίμων συζητάει με τον απελευθέρωτο Σωσία. Είναι, όπως φαίνεται από τα λόγια του Σίμωνα, ένα έμπιστο και εκέμυθο πρόσωπο, αφοσιωμένο στον πρώην κύριό του και συνεπώς ο κατάλληλος άνθρωπος για να ανοίξει ο Σίμων την καρδιά του.

Ο ρόλος του δεν έχει καμιά σημασία στην εξέλιξη της κωμωδίας: είναι ένα *προτατικόν πρόσωπον*. Οι προτατικοί χαρακτήρες είναι πολύ συνηθισμένοι στο αρχαίο θέατρο και ιδιαίτερα στην κωμωδία. Εμφανίζονται συνήθως στις πρώτες σκηνές, εξυπηρετούν την πληροφόρηση του κοινού και μετά εξαφανίζονται⁸⁰.

Όπως μας πληροφορεί ο Δονάτος⁸¹ ο Σωσίας είναι δημιούργημα του Τερεντίου. Όπως έχουμε ήδη τονίσει, η πρώτη σκηνή της *Andria* έχει μεταφερθεί από την κωμωδία *Περινθία* του Μενάνδρου: εκεί όμως ο διάλογος γίνεται ανάμεσα στο γέρο και τη σύζυγό του, ενώ στην κωμωδία *Ἀνδρία* του Μενάνδρου η πρώτη σκηνή είναι ένας μονόλογος του γέρου.

Το όνομά του είναι το ελληνικό όνομα *Σωσίας*, αρκετά συνηθισμένο στην Αθήνα. Στην κωμωδία το χρησιμοποίησε για πρώτη φορά σαν όνομα δούλου ο Αριστοφάνης στους *Σφήκες*.⁸² Παράγεται από το θέμα *σωσ-* (που βρίσκουμε στο ρήμα *σώζω* και στο όνομα *σῶς* (από *σαΦος*) και την κατάληξη *-ίας*⁸². Προφανώς κατάλληλο όνομα για ένα έμπιστο πρόσωπο.

Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *ei* (= έι! - στίχοι 73 και 106) το οποίο χρησιμοποιούν μόνον άνδρες⁸³. Και στις

⁸⁰ Don. *Andr. Praef.* I,8: *initium autem προτατικόν πρόσωπον*, id est adventiciam personam, recepit Sosiae propter evolvendam argumenti obscuritatem. Persona autem protatica ea intellegitur, quae semel inducta in principio fabulae in nullis deinceps fabulae partibus adhibetur. Άλλοι προτατικοί χαρακτήρες στον Τερέντιο, εκτός από τον Σωσία, είναι ο δούλος Δάος στην κωμωδία *Phormio*, η εταίρα Φιλώτις και η γριά Σύρα στην κωμωδία *Hecyra*. Για τους προτατικούς χαρακτήρες βλ. H. W. Prescott, "Inorganic rôles in Roman Comedy", *CPh* 15 (1920), 245-281. O. L. Wilner, "The character treatment of inorganic rôles in Roman Comedy", *CPh* 26 (1931), 264-283. Και M. Papadimitriou (1983), σσ. 34-36.

⁸¹ Don. *Andr.* 14: *quia conscius sibi est primam scaenam de Perinthia esse translatam*, ubi senex ita cum uxore loquitur, ut apud Terentium cum liberto. At in *Andria* Menandri solus est senex. Επίσης βλ. S. Ashmore (1965) σελ. 9.

⁸² βλ. Bechtel (1982) σσ. 413-415, Austin (1922) σσ. 66-67, Chantraine σελ. 1085, Frisk II, σελ. 844.

⁸³ βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 13. Επίσης R. Monti (1986) σχόλιο στο στίχο 73

δύο περιπτώσεις προτάσσεται πρότασης όπου εκφράζει τους φόβους του μήπως οι άνθρωποι της Χρυσίδας προκαλέσουν κάτι το ανεπιθύμητο στην οικογένεια του Σίμωνα⁸⁴. Και το *hem* (στ. 116) που συνδυάζεται με ερώτηση και δείχνει έκπληξη⁸⁵.

Λέξη - επιφώνημα είναι δεικτική λέξη *cedo* (= λέγε, πες - στ. 150) η οποία συνέπεσε σημασιολογικά με την προστακτική *dic*⁸⁶. Συνήθως χρησιμοποιείται απόλυτα, είναι δυνατόν όμως να συντάσσεται με αιτιατική ή και με ολόκληρη πρόταση⁸⁷.

Στερεότυπη ερώτηση είναι η ερώτηση *quid ais?* (στ. 137) που δείχνει έκπληξη⁸⁸.

Καταφατική απάντηση αποτελεί το *itast* (= έτσι είναι - στ. 54).

Αποσιώπηση παρατηρούμε στην ερώτηση *non tu ibi gnatum...*⁸⁹ (στ. 149) όπου ο Σίμων διακόπτει τον Σωσία δίνοντας απάντηση σ' αυτό που τον ρωτάει.

Αιτιατική της αναφώνησης είναι η φράση *a factum bene* (= τι καλά καμωμένο! τι σωστή ενέργεια! - στ. 105). Η φράση δείχνει χαρά⁹⁰ για την ευτυχή κατάληξη υπόθεσης που προκαλούσε ανησυχία.

Παροιμίες είναι: Η φράση *nequid nimis* (στ. 61), δηλαδή "τίποτε υπερβολικά" που αποτελεί μετάφραση του γνωστού ρητού "*μηδὲν ἄγαν*"⁹¹. Και η φράση *obsequium amicos, veritas odium parit* (στ. 68), δηλαδή "η φιλοφρόνηση (κολακεία) δημιουργεί φίλους, η αλήθεια εκθρούνει" φαίνεται μάλιστα ότι ήταν ιδιαίτερα γνωστή στα χρόνια του Κικέρωνα⁹² ο οποίος λέγει στο *De Amicitia* 24, 89: *Sed nescio quo modo verum est, quod in Andria familiaris meus dicit: obsequium amicos, veritas odium parit*. Και λίγο παρακάτω: *in obsequio*, - quoniam Terentiano verbo libenter utimur, - *comitas adsit*. Σχετικά με το νόημά της θα μπορούσαμε να πούμε ότι παραπλήσιες

⁸⁴ 73: *ei, vereor nequid Andria adportet mali!* = έ! φοβούμαι μήπως η Ανδρία μας προκαλέσει κανένα κακό. Και 106: *ei metui a Chryside*. = έ! τη φοβήθηκα τη Χρυσίδα.

⁸⁵ *hem* quid id est? = έ! τι είναι αυτό; Μια εκτενή ανάλυση για τη μορφή και τη σημασία του επιφώνηματος *hem* κάνει ο R. Monti (1986) σχόλιο στο στίχο 116.

⁸⁶ βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 33 και Palmer L. L. (1964) σελ. 76.

⁸⁷ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 150. Όπως μας λέγει ο S. Ashmore, είναι μια αρχαϊκή προστακτική που προήλθε από σύντμηση της φράσης *ce-dato* < *hocce dato*.

⁸⁸ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 137.

⁸⁹ Don. Andr. 149,1: *ἀποσιώπησις*. 2: *vel ἔλλειψις*: *deest "invasisti", "obiurgasti", "adortus es"*.

⁹⁰ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 105.

⁹¹ βλ. A. Otto (1965) σελ. 243. Επίσης S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 61 και R. Monti (1986) στον ίδιο στίχο. Το ρητό αποδίδεται σε διάφορους φιλοσόφους, όπως τον Σόλωνα και τον Πυθαγόρα. Βλ. επίσης Γρηγ. II 79 και Μακρ. V 90.

⁹² βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 68. Και A. Otto (1965) σελ. 368. Επίσης Don. Andr. 68,2: *Et est sententia παράδοξος et magis theatro apta quam officio, de qua Tullius multa dicit*.

είναι οι Ν. Ε. παροιμίες *"Είπα την αλήθεια στο φίλο μου και έγινε εχθρός μου"*⁹³ και *"Είπες ψέματα κι εγεύθης, μα λες αλήθεια και δε δειπνάς"*⁹⁴.

Ο ρόλος του Σωσία είναι μικρός· παράλληλα και οι λέξεις και φράσεις της ομιλουμένης που βρήκαμε στο λόγο του δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Κυριαρχούν τα επιφωνήματα και οι επιφωνηματικές φράσεις. Αυτό οφείλεται προφανώς στο ρόλο που παίζει στην κωμωδία. Είναι ένας προτατικός χαρακτήρας και οι παρεμβολές του εξυπηρετούν μόνο το να μην είναι η διήγηση του Σίμωνα ένας μονόλογος. Και είναι κυρίως επιφωνηματικές φράσεις για να φαίνεται ο διάλογος κατά το δυνατόν φυσικός.

Ίσως όμως να μην είναι τυχαίο ότι χρησιμοποιεί παροιμίες. Φαίνεται σαν να θέλει ο ποιητής να δείξει ότι το πρόσωπο που εμπιστεύεται ο Σίμων, αν και απελεύθερος, είναι ένα πρόσωπο με πείρα και γνώση ζωής. Επίσης ίσως δεν είναι άσχετο με την κοινωνική του θέση ότι χρησιμοποιεί την ομιλουμένη περισσότερο από τον Σίμωνα, σε σχέση με την έκταση του ρόλου του (η αναλογία είναι 13,81%)· είναι φυσικό ένας πρώην δούλος να μιλάει πιο απλά από τον κύριό του.

3. Davos (servus)

Ο δεύτερος σε έκταση ρόλος της κωμωδίας είναι ο ρόλος του δούλου Δάου. Ο Δονάτος του αποδίδει το ρόλο του δευτεραγωνιστή (*Andr. Praef. I,4*). Ο Σίμων τον υποπεύεται, και δικαιολογημένα, ότι αυτός οργανώνει όλες τις πλεκτάνες που οδηγούν στη ματαιώση του γάμου του γιου του με την κόρη του Χρέμη. Είναι η αλήθεια ότι η προσπάθειά του να βοηθήσει τον Πάμφιλο τον στρέφει ουσιαστικά εναντίον του γέρου κυρίου του· δε θα μπορούσαμε όμως μόνο γι' αυτό το λόγο να τον κατατάξουμε στην τυπική περίπτωση του ραδιούργου δούλου που σκοπός της ζωής του είναι να εξαπατά τον κύριό του⁹⁵. Όλες οι ενέργειές του δεν οφείλονται σε κακία αλλά

⁹³ βλ. Φ. Τότσκα (1987) σελ. 35 και Ι. Κολιτσάρα, τομ. Β (1965) σελ. 24. (αρ. 1779)

⁹⁴ βλ. Τ. Βενιζέλου (1965) σελ. 72.

⁹⁵ Μελετώντας το ρόλο των δούλων στις κωμωδίες του Τερεντίου ο C. W. Amerasinghe, [*"The part of the slave in Terence's drama"*, *G&R* 19 (1950), 62-72] έκανε την πολύ ενδιαφέρουσα παρατήρηση ότι, ενώ συνήθως ο δούλος της κωμωδίας, πράγμα που συμβαίνει κατά κανόνα στον Πλάυτο, είναι το πρόσωπο που δίνει τη λύση στα προβλήματα των κυρίων του, μερικές φορές μάλιστα σαν ένα είδος *deus ex machina*, στον Τερέντιο παρατηρούμε μια διαφοροποίηση του ρόλου του. Κατά το πλείστον οι δούλοι του Τερεντίου αποδεικνύονται ανεπαρκείς στο να προσφέρουν βοήθεια στους κυρίους τους. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο Δάος της *Andria*, ενώ δίνει την εντύπωση ότι πρόκειται να κατευθύνει τα πράγματα με τα σχέδια που καταστρώνει, τελικά η εξέλιξη των πραγμάτων καθορίζεται από την τύχη και ο Δάος συμμορφώνεται με τις καταστάσεις που δημιουργούνται (βλ. Amerasinghe, σελ. 62-65).

στην αγάπη που τρέφει για το νεαρό κύριό του και τη συμπάθεια με την οποία βλέπει την ερωτική υπόθεσή του.

Το όνομα *Davos* (ελλ. *Δᾶος*) είναι ένα εθνικό όνομα⁹⁶ συνηθισμένο σε δούλους. Η μεταγραφή του ονόματος *Δᾶος* σε *Davos* στα Λατινικά γίνεται σύμφωνα με την Αιολική διάλεκτο που διατηρεί το δίγαμμα: έτσι *Δᾶφος* > *Davos*, *ῶφόν* > *onum* (βλ. Priscianus 6, 13, 69) (πρβλ. ποντιακά *ωβόν*).

Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι: *Επιφωνήματα* (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Η ηχομιμητική λέξη *hahae* (στ. 754), που εκφράζει γέλιο. Το *hem* (στ. 184, 590, 747, 765) που συνδυάζεται με ερώτηση⁹⁷ και δείχνει έκπληξη· επίσης στον 359, όπου προτάσσεται πρότασης⁹⁸, και στον 785, όπου συνδυάζεται με αιτιατική της αναφώνησης (βλ. παρακάτω). Το *eugae* (= εύγε, μπράβο - στ. 345) του οποίου η συνηθισμένη μορφή είναι *euge* (εδώ η μετατροπή του τελικού *e* σε *ae*, που μόνον εδώ βρίσκουμε στον Τερέντιο, ίσως εξυπηρετεί το μέτρο)· προέρχεται από τα ελληνικά (*εὖγε*) και εκφράζει χαρούμενη έκπληξη⁹⁹. Το *eho* (στ. 500 και 748) που συνδυάζεται με ερώτηση και δείχνει έκπληξη και συγχρόνως αγανάκτηση¹⁰⁰. Επίσης στους 710

⁹⁶ βλ. Bechtel (1982) σελ. 538· J. Austin (1922) σσ. 24-26 και 67-68 και R. Maltby (1991) (στο λήμα *Davos*). Δεν θα μπορούσε να πει κανείς με βεβαιότητα ποιο έθνος είναι οι Δάοι. Είναι πολύ πιθανό να είναι Περσικό φύλο αν λάβουμε υπόψη μας ότι ο Ηρόδοτος (I, 125), αναφερόμενος στα διάφορα φύλα που κατοικούν την Περσία, λέγει: *οὔτοι μὲν πάντες ἀροτῆρές εἰσι, οἱ δὲ ἄλλοι νομαδες, Δάοι, Μάρδοι, Δροπικοί, Σαγάρτιοι*. Σε σχετικό σχόλιο ο Δ. Ν. Μαρωνίτης (*Ηρόδοτος*, Αθήνα 1964) λέγει ότι ίσως ταυτίζονται με τους Δαδίκες, νομαδική φυλή που αναφέρει ο Ηρόδοτος στα 3, 91 και 7, 66 και η οποία κατοικούσε στο σημερινό κεντρικό Ιράν. Πολύ κοντινή είναι και η άποψη που διατύπωσαν οι Gomme-Sandbach [(1973), σελ. 387], οι οποίοι πιστεύουν ότι οι Δάοι είναι Φρυγικής καταγωγής γιατί στην κωμωδία του Μενάνδρου *Ἀσπίς*, 206 ο δούλος Δάος λέγει: *Φρύξ εἰμι*. Και πάλι στο στίχο 242 στην ερώτηση του συνομιλητή του *ποταπός ποτ' εἶ?* απαντά *Φρύξ*. Μια άλλη άποψη διατυπώνει ο γεωγράφος Στράβων (7, 12 C 304), δηλαδή θεωρεί πιθανότερο να είναι Θρακική φυλή· παράλληλα όμως αναφέρει την ύπαρξη Σκυθικής φυλής με παρόμοιο όνομα που κατοικούσε στην περιοχή της Υρκανίας: Στράβ. 7, 12: *Γέτας μὲν τοὺς πρὸς τὸν Πόντον κεκλιμένους καὶ πρὸς τὴν ἔω, Δάκους δὲ τοὺς εἰς τὰναντία πρὸς τὴν Γερμανίαν καὶ τὰς τοῦ Ἰστρου πηγὰς, οὓς οἶμαι Δάους καλεῖσθαι τὸ παλαιὸν ἄφ' οὗ καὶ παρὰ τοῖς Ἀττικοῖς ἐπιπόλασε τὰ τῶν οἰκετῶν ὀνόματα Γέται καὶ Δάοι. Τοῦτο γὰρ πιθανώτερον ἢ ἀπὸ τῶν Σκυθῶν οὓς καλοῦσι Δάας. Πάρρῳ γὰρ ἐκείνοι περὶ τὴν Ὑρκανίαν, καὶ οὐκ εἰκὸς ἐκεῖθεν κομίζεσθαι ἀνδράποδα εἰς τὴν Ἀττικὴν*.

⁹⁷ 184: *hem* quid est? = ε! τι συμβαίνει; 590: *hem* numnam perimus? = ε! μήπως καθήκαμε; 747: *hem* quae haec est fabula? = ε! τι ιστορία είναι αυτή; 765: *hem* quid? = ε! τι;

⁹⁸ *hem* paululum orsoni. = ε! λιγοστά ψώνια.

⁹⁹ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 345. Ο τύπος *eugae* απαντά πιο συχνά στον Πλάυτο: *Aul.* 677: *eugae, eugae!* *Mil.* 213: *eugae!*

¹⁰⁰ 500: *eho* an tute intellexti adsimularier? = άχου! μήπως νόμισες ότι είναι προσποιητό (φτιαχτό); Βλ. και R. Monti (1986) σχόλιο στο στίχο 500· ο S. Ashmore, όμως (1965, σχόλιο στο στίχο 500) διακρίνει στην ερώτηση του Δάου

και 791 συνδυάζεται με υβριστική λέξη¹⁰¹. Αυτή η χρήση του επιφωνήματος είναι ιδιαίτερα συχνή στην ομιλουμένη¹⁰². Το *vah* (= βαχ! - στ. 589) το οποίο εκφράζει θαυμασμό¹⁰³ συνδυάζεται με αιτιατική της αναφώνησης (βλ. παρακάτω). Το *ah* (στ. 972) που συνοδεύει μια προστακτική και δείχνει δυσανασχέτιση¹⁰⁴. Το *ehem* (= άχου! - στ. 846) το οποίο, όπως έδειξε η έρευνα του G. Luck¹⁰⁵, αντιστοιχεί στο ελληνικό επιφώνημα *ήήν'* εδώ συνδυάζεται με προσφωνήσεις (*ehem Simo*, ο *noster Simo*) και δείχνει έκπληξη. Η έκκληση στους θεούς *di boni* (κλ.) (= καλοί θεοί - στ. 338). Η επίκληση στον Δία *pro Iuppiter* (= για όνομα του Δία· πρβλ. N. E. "για όνομα του Θεού" ή το σύγχρονο "για όνομα" - στ. 732)· το *pro* έχει εδώ θέση επιφωνήματος και συντάσσεται με κλητική (*Iuppiter*)¹⁰⁶. Η επίκληση *di vostram fidem* (= θεοί, μα την πίστη σας· πρβλ. N. E. μα την πίστη μου - στ. 744). Το βεβαιωτικό μόριο *ne* (στ. 772). Οι προσφωνήσεις: ο *Pamphile* (στ. 344 και 965), ο *Chreme* (στ. 783) και ο *noster Chreme* (στ. 846). Τέλος το επιφώνημα *hercle* (= Ηρακλή μου, πρβλ. το A.E. "ὦ Ἡράκλεις" και το N. E. "Θεέ μου") το οποίο χρησιμοποιούν μόνον οι άνδρες¹⁰⁷ στην κωμωδία· απαντά συχνά στο λόγο του Δάου (στ. 194, 225, 440, 495, 505, 597, 774). Λεξεις - επιφωνήματα είναι: Οι προστακτικές: *vide* (= κοίτα - στ. 350 και 588), *mane* (= περίμενε, στάσου - στ. 682 και 760) και *age* (= άντε, εμπρός - στ. 692 και 713)· στη δεύτερη περίπτωση (στ. 713) αν και συντάσσεται με την υποτακτική *veniam*, μοιάζει περισσότερο με προτρεπτικό επιφώνημα (όπως το N. E. "ας") που ενισχύει την υποτακτική η οποία θα μπορούσε να σταθεί και μόνη της σαν προτρεπτική υποτακτική. Οι δεικτικές λέξεις: *em* (= να - στ. 351 και

ειρωνεία. Και στο στίχο 748: *eho Mysis, puer hic undest?* = άχου Μυσίς, από πού είναι αυτό το παιδί;

¹⁰¹ 710: *eho tu inprudens* = άχου! εσύ αδιάντροπε. 791: *eho inepta* = άχου! ανόητη.

¹⁰² βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 16.

¹⁰³ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 589.

¹⁰⁴ *ah desine!* = αχ! πάψε.

¹⁰⁵ βλ. G. Luck (1965) σελ. 269-277 και τη συζήτηση στο λόγο του Σίμωνα για το επίρρημα *hem*.

¹⁰⁶ βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 28. Επίσης R. Monti (1986) σχόλιο στο στίχο 732.

¹⁰⁷ Είναι σύντμηση της φράσης *ita me Hercules iuvet* και εμφανίζεται σε δύο τύπους *hercle* και *mehercle* [βλ. Palmer L. L. (1964) σσ. 74-75]. Το θέμα συζητούν εκτεταμένα και με στατιστικά στοιχεία οι F. W. Nicolson (1893, σσ. 99-103) και A. Gagnér (1920, σσ. 80-87). Ο A. Gagnér συζητά επίσης τη μοναδική περίπτωση στη Λατινική λογοτεχνία που το *hercle* χρησιμοποιείται από γυναίκα· πρόκειται για μια εταίρα στον Πλάυτο (*Cist.* 52). Σ' αυτήν την περίπτωση ο A. Gagnér αφενός προτείνει άλλη γραφή και αφετέρου λέγει ότι η χρήση αυτή θα μπορούσε να δικαιολογηθεί από το χαρακτήρα της εταίρας. Για το *hercle* επίσης ο Gellius λέγει (*Noctes Atticae*, XI, 6, 1): *In veteribus scriptis neque mulieres Romanae per Herculem deiurant neque viri per Castorem. Sed cur illae non iuraverint Herculem, non obscurum est: nam Herculeo sacrificio abstinent.*

416) που συντάσσεται με προστακτική¹⁰⁸· επίσης στο στίχο 604 όπου συντάσσεται με αιτιατική, που δικαιολογείται από το γεγονός ότι η λέξη *em* προήλθε από την παλαιά προστακτική *eme* (*emo*= παίρνω)¹⁰⁹. Και στον 682 όπου ακολουθεί αποσιώπηση, γιατί ο Δάος διακόπτει το λόγο του καθώς την προσοχή του τραβάει κάποιος θόρυβος που προέρχεται από το σπίτι της Γλυκερίου. Η *cedo* (= *dic* - στ. 389 και 763 - και στις δύο περιπτώσεις ακολουθούν ευθείες ερωτήσεις). Η *eccum* (στ. 605) με την οποία δηλώνει την παρουσία του Παμφίλου· συνδυάζεται με ρήμα και αιτιατική (η αιτιατική είναι το αντικείμενο του ρήματος). Η *ellum*¹¹⁰ (= νάτον - στ. 855). Και οι οριστικές παρακειμένου *occidi* (= χάθηκα - στ. 592 και 605) και *perii* (= χάθηκα, καταστράφηκα - στ. 213 και 607).

Ευχή είναι η φράση *utinam mi esset aliquid hic...* (= μακάρι να μου βρισκόταν τώρα κάτι... - στ. 606)· εισάγεται με το *utinam* και εκφέρεται με υποτακτική παρατατικού (*esset*) που δείχνει ευχή απραγματοποίητη. Κατάρρα είναι η *utinam aut hic surdus aut haec muta facta sit* (= μακάρι ή αυτός να 'ταν κουφός ή αυτή βουβή - στ. 463)· εισάγεται με το *utinam* και εκφέρεται με υποτακτική αρκτικού χρόνου (*facta sit*) που δείχνει κατάρρα δυνάμενη να πραγματοποιηθεί. Ερωτήσεις είναι: Οι στερεότυπες ερωτήσεις: *quid ais?* (στ. 588), που δείχνει έκπληξη· *quid narras?* (= τι λές; - στ. 461), η οποία στον Τερέντιο αντικαθιστά¹¹¹ σπάνια την ερώτηση *quid ais?* (εδώ δείχνει οδυνηρή έκπληξη) και *quid agam?* (= τι να κάνω;) (στ. 846) η οποία χρησιμοποιείται όπως η ερώτηση *quid faciam?* Η στερεότυπη ερωτηματική λέξη *egon...? <egone...?* (= εγώ...;) που είναι η εισαγωγική λέξη της ερώτησης *egon istuc facerem?* (= εγώ να κάνω τέτοιο πράγμα; - στ. 584) η οποία αποτελεί ουσιαστικά έντονη άρνηση¹¹². Η ερώτηση *quid?* (στ. 585, 587 και 765) στην τελευταία περίπτωση προηγείται το επιφώνημα *hem*. Η ερώτηση *at etiam rogas?* (= και ρωτάς ακόμη; - στ. 762) που δείχνει αγανάκτηση. Και η ερώτηση *quid est?* (= τι συμβαίνει; - στ. 184, 383 και 860).

Απαντήσεις: Καταφατικές απαντήσεις είναι τα επιρρήματα *certe* (= σίγουρα - στ. 617 και 966) και *verum* (= πράγματι - στ. 769)· επίσης emphaticές καταφατικές απαντήσεις αποτελούν οι φράσεις: *ita aiunt*¹¹³ (= έτσι λένε - στ. 192), *sane quidem* (= πολύ σωστά - στ.

¹⁰⁸ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 416.

¹⁰⁹ βλ. Lindsay S. P. (1907) σελ. 137.

¹¹⁰ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 855· επίσης R. Monti (1986) σχόλιο στο στίχο 855. Η λέξη *ellum* σχηματίζεται από το *em+illum* (και αντίστοιχα στο θηλυκό *em+illam*) και χρησιμοποιείται για να δείξει κανείς τόπο όπου μπορεί να βρει κάποιον που ψάχνει ή ένα πρόσωπο που βρίσκεται σε μεγάλη απόσταση από τον ομιλούντα. Για το σχηματισμό του *ellum* από *em+illum* βλ. και G. M. Lane, "Ellum by Plautus and Terence", *HSPH* 1 (1890), σσ. 192-193.

¹¹¹ βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 44.

¹¹² βλ. R. Monti (1986) σχόλιο στο στίχο 584.

¹¹³ Σύμφωνα με τον H. Thesleff (1960) σελ. 23, το *ita aiunt* αποτελεί αόριστη απάντηση σε ερώτηση που προηγήθηκε ή δήλωση.

195), *immo callide*¹¹⁴ (= κάθε άλλο, και μάλιστα τειραπέρατα - στ. 201), *ita est* (= έτσι είναι - στ. 461), *factum* (= έγινε - στ. 665) και *immo etiam* (= κάθε άλλο - στ. 708). Αρνητικές απαντήσεις είναι: το αρνητικό μόριο *non* (μεμονωμένο) (στ. 194), ένα στοιχείο της ομιλουμένης που βρίσκουμε πιο συχνά στον Τερέντιο παρά στον Πλάυτο¹¹⁵, και η φράση *non itast* (= δεν είναι έτσι, όχι κι έτσι - στ. 386). Εκφράσεις επιδοκimasίας αποτελούν το επίρρημα *probe* (= σωστά, ωραία - στ. 418) και οι φράσεις *optume...factum* (= άριστα καμωμένο - στ. 593, παρεμβάλλεται το ρήμα *inquam*) και *factum bene* (= καλά καμωμένο - στ. 969).

Αποσιωπήσεις: Στο στίχο 341 (*paratas nuptias...*) τη φράση του διακόπτει ο Χαρίνος. Στον 344 (*qui me...?*) διακόπτει μόνος του τη φράση του καθώς βλέπει ότι αυτός που του μιλάει είναι ο Πάμφιλος στον οποίο και απευθύνεται στη συνέχεια με την κλητική προσφώνηση *o Pamphile*. Στον 682 (*em...*) μετά τη δεικτική λέξη *em* διακόπτει το λόγο του γιατί την προσοχή του τραβάει κάποιος θόρυβος που προέρχεται από το σπίτι της Γλυκέρειον.

Αιτιατικές της αναφώνησης είναι οι φράσεις: *ridiculum caput* [= τι γελοίο (φαιδρό) πρόσωπο! - στ. 371], *o facinus audax* (= τι θρασεία ενέργεια! τι θράσος! - στ. 401), *o facinus animadvortendum* (= τι αξιόποινη πράξη! - στ. 767) και *vah consilium callidum* (= αχ! τι έξυπνη ιδέα! - στ. 589) όπου προηγείται το επιφώνημα *vah*: είναι μάλιστα η μοναδική περίπτωση συνδυασμού αιτιατικής της αναφώνησης με αυτό το επιφώνημα στον Τερέντιο¹¹⁶. Και οι λέξεις *ridiculum* (= γελοίο! - στ. 712) και *hem scelera!* (= τι εγκλήματα!) όπου προηγείται το επιφώνημα *hem* (στ. 786). Επίσης βρίσκουμε την ονομαστική της αναφώνησης: *fabulae!* (= παραμύθια! - στ. 224).

Αντί του αρνητικού μορίου *non* χρησιμοποιεί ισχυρότερες αρνητικές λέξεις, δηλαδή: το αρνητικό επίρρημα *numquam*¹¹⁷ (στ. 178, 410, 589) και την αόριστη αρνητική αντωνυμία *nullus* (στ. 370)¹¹⁸: επίσης στον 599 χρησιμοποιεί τη φράση *nullu' sum* (= είμαι ένα τίποτα, κάθηκα), μια φράση απελπισίας που ισοδυναμεί με το *perii*.

Υβρεις είναι οι κλητικές προσφωνήσεις: *impudens* (= αδιάντροπε - στ. 710), με την οποία απευθύνεται στον Χαρίνο, και *inepta* (= ανόνη - στ. 791), με την οποία απευθύνεται στη Μυσίδα (και στις δύο περιπτώσεις προηγείται το επιφώνημα *eho*). Προσβλητικοί χαρακτηρισμοί είναι και οι αιτιατικές της αναφώνησης:

¹¹⁴ Όπως έχει παρατηρήσει ο Thesleff (1960, σελ. 65), το *immo* δεν έχει αρνητική σημασία, αλλά διορθωτική. Γι' αυτό το λόγο και εμείς έχουμε χαρακτηρίσει τις απαντήσεις *immo callide* και *immo etiam* ως καταφατικές σε σχέση με τα συμφραζόμενα.

¹¹⁵ βλ. Palmer L. L (1964) σελ. 90. Και H. Thesleff (1960) σελ. 56.

¹¹⁶ βλ. R. Flickinger (1908) σελ. 312.

¹¹⁷ βλ. Palmer L. L (1964) σελ. 75: επίσης S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 178.

¹¹⁸ βλ. R. Monti (1986) σχόλιο στο στίχο 370.

ridiculum caput (στ. 371), με την οποία αναφέρεται στον Χαρίνο, και *scelera* (στ. 786), με την οποία αναφέρεται στον Χαρίνο και τη Μυσίδα· το *scelera* είναι αφηρημένο ουσιαστικό αντί *scelestos homines*. (βλ. και παραπάνω).

Π λ ε ο ν α σ μ ο ί είναι: Η χρήση του επιρρήματος *nimum* (= πάρα πολύ) κοντά στο *perparce* (το *per* έχει αυξητική δύναμη) στη φράση *perparce nimum* (στ. 455)¹¹⁹. Ο συνδυασμός των υποθετικών συνδέσμων *nisi si* (αρνητικός και καταφατικός) αντί του απλού *nisi*¹²⁰ (στ. 671). Ο συνδυασμός των λέξεων *mulier...meretrix*¹²¹ (= γυναικα εταίρα - στ. 755-6), όπου θα αρκούσε μόνον η λέξη *meretrix*. Η φράση *nemost...omnium* (στ. 963), όπου η γενική *omnium* δεν είναι απαραίτητη. Στη φράση *cum tuo gnato una* (στ. 851) πλεονασμό αποτελεί το επίρρημα *una* κοντά στον εμπρόθετο προσδιορισμό *cum+αφαιρ*. Επίσης οι φράσεις: *properans percurro* (στ. 355), όπου θα αρκούσε μόνο το ρήμα *percurro* εφόσον η μετοχή *properans* έχει παραπλήσια σημασία (= σπεύδων) και *incipit...initium (narrationis)* (στ. 709), όπου το υποκείμενο *initium* (το οποίο προσδιορίζεται από την υποκειμενική γενική *narrationis*) έχει την ίδια σημασία με το ρήμα *incipit*¹²² (= αρχίζει) (εδώ η φράση θα μπορούσε να είναι *incipit...narratio*)

Λ έ ξ εις πα ρ ά κ λ η σ η ς είναι τα ρήματα *quaeso*¹²³ (= παρακαλώ - στ. 204), που μετριάζει τον τόνο της προσταγής που έχει η φράση, και *obsecro*¹²⁴ (= παρακαλώ - στ. 785) το οποίο συνήθως συνοδεύει προστακτική, ενώ εδώ συντάσσεται με ερώτηση (*audistin, obsecro?* = άκουσες, παρακαλώ· με προστακτική το βρίσκουμε στον 861 (*audi obsecro* = άκου παρακαλώ) την οποία κάνει πιο ευγενική. Λ έ ξ η δια β ε β α ί ω σ η ς είναι το ρήμα *inquam* (= λέω - στ. 715). Το ίδιο ρήμα *inquam* παρεμβάλλεται σε απάντηση (*optume inquam factum* = άριστα καμωμένο, λέω - στ. 593). Και ακόμη φράση δια β ε β α ί ω σ η ς είναι η *crede...mihi* (= πίστεψέ με, άστο πάνω μου - στ. 409) όπου παρεμβάλλεται το ρήμα *inquam* (*crede inquam hoc mihi* = άστο πάνω μου, σου λέω).

¹¹⁹ Don. Andr. 455,2: *tu quoque perparce nimum: et "perparce" et "nimum", cum sufficeret "per"; etenim "per" et "nimum" vituperatio est, ut* (στ. 61) *"ne quid nimis"*.

¹²⁰ βλ. R. Kühner - C. Stegmann (1966) σελ. 575.

¹²¹ βλ. R. Kühner - C. Stegmann (1966) σελ. 568 και S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 755. Επίσης τη συζήτηση για την αντίστοιχη φράση *homines adolescentulos* στο λόγο του Σίμωνος (ενότητα *Πλεονασμοί*) και τη σχετική σημείωση.

¹²² βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 95. Και R. Kühner - C. Stegmann (1951) σελ. 569.

¹²³ Το ρήμα *quaeso* βρίσκουμε συχνά παρενθετικά και είναι χαρακτηριστικό παρατακτικής σύνταξης. Χρησιμοποιείται για να αυξήσει τη δύναμη μιας εντολής ή μιας ερώτησης· επίσης πολλές φορές για να κάνει πιο ευγενικό το λόγο (βλ. συζήτηση πάνω στο θέμα από τον Claes Lindskog, *Quaestiones de parataxi et hypotaxi apud priscos Latinos*, Lundae, 1896).

¹²⁴ βλ. C. Lindskog (1896) σσ. 7-13.

Υποκοριστικά είναι: Η λέξη *pisciculos* (= ψαράκια - στ. 369), υποκοριστικό του ουσιαστικού *piscis*: εννοεί ψάρια μικρού μεγέθους, ίσως όμως η λέξη να έχει και μειωτική σημασία: μάλιστα αν λάβουμε υπόψη μας ότι συνδυάζεται με το επίθετο *minutos* (βλ. παρακάτω), πιθανώς ο Δάος εννοεί "φτηνά ψάρια"¹²⁵. Και η λέξη *dieculam* (= μια μερούλλα) (στ. 710), υποκοριστικό¹²⁶ της λέξης *dies*. Το επίθετο *paullulum* (= λιγοστό - στ. 360): αιτιατική του ουδετέρου του επιθέτου *paullulus* (υποκοριστικό του *paullus*) που έχει μειωτική σημασία. Και το ποσοτικό επίρρημα *paullulum* (= λιγουλάκι - στ. 622) που είναι υποκοριστικό του επιρρήματος *paillum*.

Απρόσωπη παθητική σύνταξη αποτελεί το ρήμα *curabitur* (στ. 403) αντί της ενεργητικής προσωπικής¹²⁷ (δηλαδή αντί του *curabo* = "θα ληφθεί φροντίδα" αντί "θα φροντίσω"). Επίσης το ρήμα *despondebitur* (αντί *despondebimus*) (= "θα γίνει αρραβώνας" αντί "θα αρραβωνιάσουμε" - στ. 980).

Η αντωνυμία *quid* (ουδέτερο της αντωνυμίας *quis*) συντάσσεται με τη γενική *hominum* (*quid...hominum* = τι κόσμος! - στ. 745): η φράση έχει μειωτική σημασία.

Η αντωνυμία *ipsus* με τη σημασία "ο κύριος" (πρβλ. ελλ. *αὐτός*) απαντά στους στίχους 360 (*ipsus*), 377 (*ipsus*), 605 (*ipsum*). Ο τύπος *ipsus* χρησιμοποιείται μερικές φορές στον Τερέντιο στη θέση του *ipse* για να αποφευχθεί χασμωδία¹²⁸. Όπως είδαμε παραπάνω, ο Σίμων χρησιμοποιεί μια φορά την αντωνυμία αυτή με την ίδια σημασία μιμούμενος το λόγο του Δάου.

Θαμιστικό είναι ρήμα *productem* (θαμ. του *produco* - στ. 615) που έχει τη σημασία "παρατείνω" την οποία έχει και το απλό *produco*:¹²⁹

Περιφραστικός σχηματισμός υποτακτικής ενεστώτα είναι η περίφραση *sis sciens* (στ. 508 και 775), δηλαδή μετοχή ενεργητικού ενεστώτα σε συνδυασμό με υποτακτική ενεστώτα του ρήματος *sum*¹³⁰.

Το επίθετο *minutus* (= μικρούτσικος) (επιθετικοποιημένη μετοχή παθητικού παρακειμένου του ρήματος *minuo*) είναι στη θέση του *parvus* στο στίχο 369 (*minutos*, που προσδιορίζει το ουσιαστικό

¹²⁵ Don. *Andr.* 369,1: *sufficeret diminutive "pisciculos" dixisse, quos sic "minutos" dixit et "obolo" esse emptos, quae est ultima nummorum significatio; sunt enim genera piscium minutorum, quae magno veneant. Hic ergo etiam de pretio vilissimos pisces significavit.*

¹²⁶ Don. *Andr.* 710,3: *Et est υποκόρισμα "diecula", hoc est tempusculum, et sumitur ab eo quod est haec dies.*

¹²⁷ Don. *Andr.* 403: *curabitur*: non "curabo", sed impersonaliter cum difficultate, quod quasi arduum est et grave, dixit.

¹²⁸ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 360.

¹²⁹ Όμοια χρησιμοποιείται το ρήμα *produco* στους *Ad.* 591: *hunc producam diem.*

¹³⁰ Ο Lindsay [S. P. (1907) σελ. 78] παρατηρεί ότι ο Πλάυτος προτιμά ιδιαίτερα αυτή τη σύνταξη η οποία αντικατοπτρίζει την τάση των γλωσσών της Ιταλικής οικογένειας για σχηματισμό χρόνων με βοηθητικά ρήματα.

pisciculos - βλ. παραπάνω) είναι πολύ πιθανό ο ποιητής να έχει διαλέξει εδώ κατάλληλες λέξεις για να κάνει υπαινιγμό στην τσιγκουνιά του Σίμωνα, η οποία χαρακτηρίζει τους περισσότερους γέρους της Νέας Κωμωδίας. Ας σημειώσουμε επίσης ότι είναι η μοναδική φορά που ο Τερέντιος χρησιμοποιεί το επίθετο αυτό.

Παροιμίες είναι: Η φράση *fallacia alia aliam trudit* (στ. 778)¹³¹ σημαίνει "η μια απάτη σπρώχνει (διώχνει) την άλλη": παρόμοιες φαίνεται να είναι οι παλαιές παροιμίες: "πάσσαλος πασσάλω ἐκκρούεται" (Μακ. IV 47) και "Ἡλφ τὸν ἥλον, καὶ Πάτταλον ἐξέκρουσας παττάλῳ: ἀντὶ τοῦ, ἀμαρτήματι τὸ ἀμάρτημα θεραπεύεις" (Διογ. V 16)¹³². Η φράση *Nam inceptiost amentium, haud amantium* (= γιατί είναι ενέργεια ἀμυαλῶν και ὄχι ἐρωτευμένων - στ. 218) που αποτελεί ένα λογοπαίγνιο, όπου παρατηρούμε σχήμα παρονομασίας στις λέξεις *amentium...amantium*. Όμοια φράση βρίσκουμε και στον Αυσόνιο *Cup. 2: amentes...amantes*¹³³. Η φράση *quo iure quaque iniuria* (στ. 214)¹³⁴ σημαίνει "δίκαια ή άδίκαια", "δίκαια-άδίκαια" μια φράση την οποία χρησιμοποιούμε και στα Ν. Ε. σε περίπτωση που κάποιος βλάπτεται ή τιμωρείται ανεξάρτητα από το αν είναι υπεύθυνος για το παράπτωμα που προκαλεί την τιμωρία: Και η φράση *dictum factum* (στ. 381) που, όπως σημειώνει ο Δονάτος¹³⁵, δείχνει ταχύτητα: σημαίνει "ο λόγος θα γίνει αμέσως πράξη" και φαίνεται να είναι μετάφραση της γνωστής ελληνικής φράσης "ἄμ' ἔπος ἄμ' ἔργον"¹³⁶.

Παροιμιακές φράσεις είναι: Η φράση *manibu' pedibus* (στ. 676) την οποία συζητήσαμε στο λόγο του Σίμωνα. Και η φράση *in vado* (στ. 845)¹³⁷ που σημαίνει "σε ασφάλεια": η κυριολεκτική σημασία της είναι "στα ρηχά" (πρβλ. τη χρήση της ίδιας αυτής φράσης στα Ν. Ε). Στην κατηγορία αυτή ανήκουν: Η λέξη *muttire* (στ. 505) που σημαίνει "δεν βγάζω άχνα" (κ. λ. δεν κάνω "μου") και φαίνεται να αντιστοιχεί στο Ελληνικό "γρῦ" (πρβλ. Αριστ. *Πλουτ. 17*:

¹³¹ Don. *Andr. 778,2: fallacia alia aliam trudit: proverbium, cui subiacet memorem mendacem esse oportere.*

¹³² Ο Α. Otto (1965) σελ. 131, θεωρεί ως αντίστοιχη την παλαιά παροιμία: "ὕβρις ὕβριν ἔτικτε καὶ ψόγος ψόγον" (Γρην. Κυπ. III 86). Πιστεύουμε όμως ότι η αντιστοιχη παροιμία είναι αυτή που παραθέτουμε παραπάνω, καθώς η σημασία του *trudo* είναι "σπρώχνω", "διώχνω" και όχι "φέρω".

¹³³ βλ. σχολιασμό για τη σχετική φράση Φώτη Κ. Πολυμεράκη, *Decimi Magni Ausonii. Cupido Cruciatu*, Διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 1993, σσ. 188-189. Βλ. επίσης Α. Otto (1965) σελ. 18 και S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 218.

¹³⁴ Don. *Andr. 214: quo iure quaque iniuria: proverbiale hoc est, qualia sunt fas nefas, velis nolis.* Επίσης βλ. Α. Otto (1965) σελ. 180 όπου μας δίνει και αντίστοιχο ελληνικό από τον Αριστοφάνη, *Πλουτος 233: καὶ δικαίως κάδικως.*

¹³⁵ Don. *Andr. 381,7: dictum ac factum: proverbium celeritatis, id est cito.*

¹³⁶ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 381. Και Α. Otto (1965) σελ. 112. Επίσης Ζην. I 77- Διογ. II 24 - Γρην. II 10 - Μακ. I 94.

¹³⁷ Don. *Andr. 845,2: Proverbiale "in vado" in tuto.* Επίσης βλ. Α. Otto (1965) σελ. 360.

ἀποκρινόμενῳ τὸ παράπαν οὐδὲ γρῦ¹³⁸. Υπάρχει παλαιά παροιμία "Οὐδὲ τὸ Δίωνος γρῦ" (βλ. Ζην. V 54 – Appendix prov. IV 91 – Αποστ. V 64) την οποία βρίσκουμε και στα Ν. Ε. ως: "Δεν εἶπε γρῦ" ή "Δεν ἐβγάλεν οὔτε γρῦ"¹³⁹. Και το ὄνομα *Oedipus* (στ. 194) (*Davo' sum, non Oedipus* = εἶμαι ὁ Δάος και ὄχι ὁ Οἰδίποδας) ἐννοώντας ὅτι δεν ἔχει μαντικές ικανότητες¹⁴⁰· ἡ χρήση ὀνομάτων μυθικών ή ιστορικών προσώπων, που κάποια χαρακτηριστική τους ιδιότητα ή πράξη ἐγινε παροιμιώδης, με μεταφορική σημασία, ὅπως ἐδῶ, εἶναι συνηθισμένο φαινόμενο στα Ν. Ε.¹⁴¹.

Μεταφορικά χρησιμοποιούνται: Το ρήμα *abiret* (στ. 175) που κυριολεκτικά σημαίνει "θα ἐφευγε", ἐδῶ ὅμως σημαίνει "θα περνούσε ἐτσι" για γεγονός που περνά ἀπαρατήρητο¹⁴². Η λέξη *interoscitantis* (στ. 181)¹⁴³ που κυριολεκτικά σημαίνει "αὐτός που χασμουριέται"· ἐδῶ χρησιμοποιεῖται μεταφορικά με τὴν σημασία "ἀδρανής", "αργός". Η φράση *pessum dabunt* (στ. 208) που σημαίνει "θα ὀδηγήσουν στην καταστροφή"· κυριολεκτικά ἡ φράση *pessum dare* σημαίνει "βυθίζω", "ὀδηγῶ στο βυθό" και χρησιμοποιεῖται για ναύγιο, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν παρατήρηση του Δονάτου¹⁴⁴ (πρβλ. στα Ν. Ε. τὴν μεταφορική χρήση των "φουντάρησε" "πάει φούντο"). Η φράση *verba dare* (*difficilest*) (στ. 211) που σημαίνει "εἶναι δύσκολο να τον ξεγελάσεις", "να του πουλήσεις ἀέρα". Στην κυριολεξία ἡ φράση θα μπορούσε να ἀποδοθεῖ "προσφέρω (λέγω) λόγια", ὅμως ἔχει καθιερωθεῖ με τὴν μεταφορική τῆς σημασία. Η λέξη *obtundis* (στ. 348) που σημαίνει "λέγεις πολλές φορές" και συνεπῶς "ξεκουφαίνεις"· ὅπως παρατηρεῖ ὁ Δονάτος¹⁴⁵ εἶναι μεταφορά ἀπὸ

¹³⁸ βλ. A. Otto (1965) σελ. 230.

¹³⁹ βλ. Π. Αραβαντινοῦ (1863) σελ. 33· Ν. Πολίτου, τομ. Δ (1965) σσ. 171-2· και Τ. Νατσούλη (1978) σελ. 231.

¹⁴⁰ βλ. A. Otto (1965) σελ. 252 ὅπου παραθέτει σχετικό στίχο ἀπὸ τον Ευριπίδη, *Ἰππολ.* 346: *Οὐ μάντις εἰμὶ τάφανῃ γνῶναι σαφῶς*.

¹⁴¹ βλ. Μ. Τριανταφυλλίδη, (1947) ὅπου στις σελίδες 21, 22, 23, 24, 25, 26, 38 και 39 ἀναφέρεται σε ὀνόματα μυθικών και ιστορικών προσώπων τα οποία χρησιμοποιούνται μεταφορικά ἐξαιτίας κάποιας ιδιότητας ή πράξης των που ἐγιναν παροιμιώδεις, ὅπως λ. χ. εἶναι τα: Ἄτλας, Πρωτέας, Ὀδυσσεύς, Νέστορας, Σφίγγα, Τάνταλος, Κασσάνδρα, Προμηθεύς, Σίσυφος κ. ἄ.

¹⁴² βλ. A. Otto (1965) σελ. 1, ὁ οποίος τὸ κατατάσσει στις παροιμιακές φράσεις. Και για τὴν σημασία του βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 175.

¹⁴³ Η λέξη εἶναι μια ἀπὸ αὐτές που ἀναφέρει ὁ W. G. Arnott (1970, σελ. 53) ὅτι χρησιμοποιούνται μεταφορικά στο λόγο του Δάου· ὅμοια και τὸ ἀπαρέμφατο *surrari* (στ. 779) (βλ. παρακάτω). Οι ἄλλες εἶναι: τὸ ρήμα *trudit* (στ. 779) τὸ οποίο ἀποκτᾷ μεταφορική σημασία μέσα στη φράση που ἀνήκει (*fallacia aliam trudit*) και ἡ οποία εἶναι παροιμία (βλ. παραπάνω)· και ἡ φράση *in vado* (στ. 845) που ἔχει μεταφορική σημασία σαν παροιμιακή φράση (βλ. παραπάνω).

¹⁴⁴ Don. Andr. 208,4: *Et nuptias veluti undam navigio imminentem fecit, quod si quis non undam, scilicet ex adverso venientem, prora exceperit, demersus undis in pessum abit. Est ergo μεταφορά*.

¹⁴⁵ Don. Andr. 348,4: *obtundis: idem saepe repetendo dicere obtundere est: translatio a fabris, qui saepe repetunt tundendo aliquid malleo et idem obtundunt atque hebetant. Επίσης βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 348*.

ξυλουργική εργασία και σημαίνει κυριολεκτικά "κτυπώ πολλές φορές" (πρβλ. τη μεταφορική χρήση του Ν. Ε. "σφυροκοπώ"). Η λέξη *remedium* (στ. 468) που σημαίνει "φάρμακο" κυριολεκτικά, αλλά και μεταφορικά, όπως εδώ (*quod remedium nunc huic malo inveniam?* = τι φάρμακο να βρω τώρα γι' αυτή τη συμφορά). Η λέξη *intenderam* (στ. 733) έχει τη σημασία "είχα απλώσει" (*consilium primum intenderam* = είχα καταστρώσει (κ. λ. απλώσει) το πρώτο σχέδιο)· όπως επισημαίνει ο Δονάτος¹⁴⁶, είναι μεταφορά από το κυνήγι, συγκεκριμένα από το άπλωμα δικτυού ή το στήσιμο παγίδας (πρβλ. Ν. Ε. "στήνω παγίδα", "απλώνω το δίχτυ" μεταφορικά). Και η λέξη *susurrari* (στ. 779) που κυριολεκτικά σημαίνει "ψιθυρίζω" εδώ έχει τη μεταφορική σημασία "διαδίδεται" την οποία αλλωστε έχει και το Ν. Ε. "ψιθυρίζεται".

Ο δούλος Δάος είναι ο δευτεραγωνιστής της κωμωδίας. Ο λόγος του είναι πιο πλούσιος σε λέξεις και φράσεις της ομιλουμένης και σε πλήθος και σε ποικιλία από ότι ο λόγος του Σίμωνα. Όπως φαίνεται από το στατιστικό υπολογισμό χρησιμοποιεί την ομιλουμένη περισσότερο από τον κύριό του (η αναλογία είναι 10,74% στο σύνολο των λέξεων που καλύπτει ο ρόλος του).

Χρησιμοποιεί πολύ συχνά επιφωνήματα και επιφωνηματικές φράσεις, ιδιαίτερα τα επιφωνήματα: *hem* (στ. 184, 359, 590, 747, 765, 785), *eho* (στ. 500, 710, 748, 791)· τις προστακτικές *vide, mane, age*· τις δεικτικές λέξεις *cedo, eccum*, ιδιαίτερα την *em* (στ. 351, 416, 604, 682) και την *ellum* (στ. 855) που βρίσκουμε μόνον εδώ και στο λόγο του δούλου Σύρου στους *Adelphoe*· τις μεγαλόστομες προσφωνήσεις ο *Pamphile* (στ. 344, 965), ο *Chreme* (στ. 783), ο *noster Chreme* (στ. 846)· τις εκφράσεις απελπισίας *occidi* και *perii*· τις ερωτήσεις *quid?* (στ. 585, 587, 765) και *quid est?* (στ. 184, 383, 860) και ακόμη αιτιατικές της αναφώνησης (στ. 371, 401, 589, 712, 767, 786). Μερικά απ' αυτά οφείλονται κυρίως σε συναισθηματική φόρτιση εφόσον ο γέρος κύριός του, ο Σίμων, τον θεωρεί υπεύθυνο για τα προβλήματα που αντιμετωπίζει με το γιο του. Άλλα στοιχεία όμως φαίνεται να είναι προϊόν συνήθειας, όπως είναι οι δεικτικές λέξεις, οι προσφωνήσεις και οι ερωτήσεις *quid?* και *quid est?* που θα μπορούσαμε να πούμε ότι κάνουν πιο λαϊκό το λόγο ενός προσώπου. Σ' αυτό έρχεται να προστεθεί η αρκετά συχνή χρήση του επιφωνήματος *hercle* (στ. 194, 225, 440, 495, 505, 597, 774)· ένα επιφώνημα καθαρά ανδρικό και περισσότερο ταιριαστό στο στόμα δούλου που ο Σίμων δε χρησιμοποιεί καθόλου.

Ο Δάος, όπως και ο κύριός του, χρησιμοποιεί πολλά υποκοριστικά που δε δείχνουν όμως πάντα καλοσύνη όπως συμβαίνει με τον Σίμωνα: μερικές φορές έχουν μειωτική σημασία (π.

¹⁴⁶ Don. Andr. 733,1: *repudio consilium quod primum intenderam: bene "intenderam": verbum a venatoribus translatus, qui retia intendunt ad feras captandas. Hic ergo, quia parat Chremem et Simonem fallere, "intenderam" dixit. Kai 733,2: Vel a sagittariis atque arcu.*

χ. *paullulum, pisciculos, dieculam*). Όπως ο Σίμων, χρησιμοποιεί αρκετά πλεονασμούς και μεταφορές πράγμα που δείχνει ευχέρεια λόγου· επίσης παροιμίες και παροιμιακές φράσεις που δείχνουν πείρα ζωής.

Πέραν από αυτά χρησιμοποιεί συχνά: ισχυρές αρνητικές λέξεις στη θέση του αρνητικού μορίου *non* (όπως τα *numquam* - στ. 178, 410, 589 και *nullus* - στ. 370, 599), ρήματα παράκλησης, φράσεις διαβεβαίωσης, περιφραστικό σχηματισμό ρηματικών τύπων (*sis sciens* - στ. 508, 775) και την αντωνυμία *ipsus* με τη σημασία "ο κύριος" (στ. 360, 377, 605). Όλα αυτά τα στοιχεία θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι προϊόν συνήθειας, δηλαδή είναι ο συνηθισμένος τρόπος που μιλάει ο Δάος (έχουμε ήδη παρατηρήσει παραπάνω ότι ο Σίμων χρησιμοποιεί την αντωνυμία *ipsus* ίσως μιμούμενος τον Δάο).

4. Mysis (ancilla)

Η Μυσίς είναι η πιστή υπηρέτρια της Γλυκέριον. Το όνομά της είναι ένα εθνικό όνομα. Μυσίς είναι η γυναίκα που κατάγεται από τη Μυσία¹⁴⁷. Ένα κατάλληλο όνομα για μια δούλη. Όπως μας πληροφορεί ο J. Austin (βλ. σημ. 148), είναι η μοναδική περίπτωση που χρησιμοποιείται στη λογοτεχνία το όνομα Μυσίς.

Ο ρόλος της δεν είναι πολύ μεγάλος, αλλά είναι ο μόνος μεγάλος γυναικείος ρόλος της κωμωδίας. Στοιχεία του λόγου της που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *ehem* (στ. 686) που δείχνει ευχάριστη έκπληξη¹⁴⁸. Το *vae* (*vae miserae mihi*) (= αλίμονό μου της δύστηνης - στ. 743), το οποίο συντάσσεται συνήθως με δοτική, όπως εδώ, και εκφράζει λύπη. Το *au* (= άχου!, όχου! - στ. 751) το οποίο χρησιμοποιούν μόνο γυναίκες¹⁴⁹· εδώ τίθεται μόνο του και εκφράζει λύπη, συνήθως όμως συντάσσεται με ρήματα παράκλησης όπως το βρίσκουμε στο στίχο 781 (*au obsecro* = άχου σε παρακαλώ!), όπου σχηματίζει μια φράση που δείχνει λύπη και αγωνία. Το *eho* (στ. 766) που συνδυάζεται με ελλειπτική ερώτηση¹⁵⁰. Η προσφώνηση *o optume hospes* (= λαμπρέ μου φίλε· πρβλ. Ν. Ε. "φίλε γκαρδιακέ" - στ. 817)· μια μεγαλόστομη προσφώνηση με την οποία απευθύνεται στον Κρίτωνα γεμάτη ευχαρίστηση. Το επιφώνημα *pol* (= Πολυδεύκη μου, Θεέ μου), το οποίο χρησιμοποιούν και άνδρες και γυναίκες, απαντά πολύ συχνά στο λόγο της Μυσίδας (στ. 229, 459, 770, 778, 788, 790, 803, 817). Μια φορά το χρησιμοποιεί στον εκτενέστερο τύπο *edepol* (στ. 692) που προτιμούν οι άνδρες¹⁵¹. Η επίκληση *di vostram fidem* (στ. 716)

¹⁴⁷ βλ. Bechtel (1982) σελ. 546· J. Austin (1922) σσ. 68-69 και R. Maltby (1991) (λ. *Mysis*).

¹⁴⁸ Συνδυάζεται με κλητική προσφώνηση: *ehem Pamphile* = άχου Πάμφιλε.

¹⁴⁹ βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 14.

¹⁵⁰ *eho an non est?* = όχου! μήπως δεν είναι έτσι;

¹⁵¹ βλ. σημείωση 21 (βλ. παραπάνω).

που εκφράζει έκκληση¹⁵². Η έκκληση στη βοήθεια των θεών *di*, *date facultatem* (συμπληρώνουμε *huic pariundi* από τα επόμενα), *obsecro* (= θεοί σας παρακαλώ δώστε της εύκολη γέννα - στ. 232)· εκφέρεται με προστακτική (όπως σε πολλές δικές μας προσευχές). Και η φράση ευχαριστίας προς τους θεούς *dis pol habeo gratiam* (= ευχαριστώ τους θεούς - στ. 770· ανάλογη είναι η Ελληνική φράση Δόξα τῷ Θεῷ)· στη φράση παρεμβάλλεται το *pol* (βλ. παραπάνω).

Λεξη-επιφώνημα είναι η δεικτική λέξη *cedo* (στ. 730) που εδώ έχει τη σημασία του *da*¹⁵³.

Ευχές είναι: Η ευχή για τον ερχομό του Κρίτωνα *salvo' sis, Crito* (= να 'σαι καλά, Κρίτωνα! - στ. 802)· εκφέρεται με υποτακτική ενεστώτα. Και η φράση *utinam!* (= εἴθε! - στ. 807) που περιορίζεται μόνο στο εισαγωγικό μόριο (όμοια το χρησιμοποιούμε και στα Ν. Ε.)· προφανώς πρόκειται για ελλειπτική φράση όπου εννοούνται λέξεις από τα προηγούμενα. Κατάρρα για τον Δάο είναι η φράση *di te eradicent!* (= να σε ξερριζώσουν οι θεοί! πρβλ. Ν. Ε. "να μη μείνει ρίζα! - στ. 761)· εκφέρεται με υποτακτική ενεστώτα.

Ερωτήσεις είναι: Η ερώτηση *rogas?* (= ρωτάς; - στ. 267) που εκφράζει αγανάκτηση και δεν περιμένει απάντηση. Η στερεότυπη ερώτηση *quid vis?* (= τι θες; - στ. 762) που εκφράζει απορία και αγανάκτηση. Και η ερώτηση *quid est?* (στ. 732).

Καταφατική απάντηση είναι το επίρρημα *maxime* (= μάλιστα - στ. 818).

Αποσιωπήσεις: Στο στίχο 462 (*sed hic Pamphilus...*) τη φράση της διακόπτει ο Σίμων. Στον 752 (*non tute ipse...?*) το λόγο της διακόπτει ο Δάος για να μην αποκαλυφθεί το σχέδιό τους στο Χρέμη που τους ακούει. Όμοια στον 790 (*non omnia haec...*).

Αιτιατικές της αναφώνησης είναι: Η φράση *miseram me*¹⁵⁴ (= ωιμέ τη δύστυχη - στ. 240) την οποία στο στίχο 788 βρίσκουμε με αναστροφή στη σειρά των λέξεων (*me miseram!*)· Ίσως οι λόγοι που επέβαλαν την αλλαγή αυτή να είναι καθαρά μετρικοί. Και η φράση *o hominem audacem!* (= τι θρασύς άνθρωπος! - στ. 769).

Απαρέμφατο της αναφώνησης είναι το *esse* (*nilne esse proprium quoiquam!* = "να μην έχει κανείς τίποτε δικό του!", "να μην είναι κανείς σίγουρος για τίποτε!" - στ. 716).

Διπλασιασμό του αναφορικού αοριστολογικού επιρρήματος *ubi* παρατηρούμε στο στίχο 684 (*ubi ubi erit*).

¹⁵² Ο S. Ashmore (1965, σχόλιο στο στίχο 716) συμπληρώνει τη φράση με το *inploro* ή το *obsecro*. Επίσης παρατηρεί ότι, δεδομένου ότι η φράση είναι επιφωνηματική που δείχνει έκκληση, ίσως το *fidem* θα μπορούσε να θεωρηθεί αιτιατική της αναφώνησης.

¹⁵³ Το *cedo* είναι ελλειπτική πρόταση όπου μπορούμε να εννοήσουμε από τα προηγούμενα *puerum mihi* (= δος μου το παιδί).

¹⁵⁴ Ο R. Flickinger (1908, σελ. 312) στην έρευνά του σχετικά με την αιτιατική της αναφώνησης έδειξε ότι οι αιτιατικές της αναφώνησης που δε συνοδεύονται από επιφώνημα περιορίζονται κυρίως στις φράσεις *me miseram*, *me miserum* με τις σχετικές παραλλαγές τους.

Υβρις είναι η κλητική προσφώνηση *sceleste* (= κακούργε - στ. 790)¹⁵⁵ με την οποία απευθύνεται στον Δάο. Προσβλητικός χαρακτηρισμός είναι η αιτιατική της αναφώνησης ο *hominem audacem* (στ. 769) με την οποία αναφέρεται στον Δάο (βλ. παραπάνω).

Λέξεις παράκλησης: Χρησιμοποιεί πολύ συχνά το ρήμα *obsecro* το οποίο στο στίχο 232 συνοδεύει την προστακτική *date* την οποία μετριάζει στους 721 και 725 συνδυάζεται με ερώτηση· στον 747 παρεμβάλλεται σε ερώτηση· στον 781 συνδυάζεται με το επιφώνημα *au* τονίζοντας τη λύπη και την αγωνία που εκφράζει και στον 800 βρίσκει στην αρχή από μια σειρά ερωτήσεων.

Φράσεις τρυφερότητας και οικειότητας:¹⁵⁶ Με τη φράση *anime mi* (= ψυχή μου) αναφέρεται στην απύσχα κυρία της, τη Γλυκέρια, στο στίχο 685. Στο στίχο 721 απευθύνεται στον Δάο με τη φράση *mi homo* (= ανθρωπέ μου) και στον 788 απευθύνεται στον Χρέμη με τη φράση *mi senex* (= γέροντά μου). Όπως είπαμε και παραπάνω, ο J. Hofmann¹⁵⁷ έχει παρατηρήσει ότι στις φράσεις αυτές η κλητική αντωνυμία συνήθως έπεται στο λόγο των ανδρών, ενώ στο λόγο των γυναικών συνήθως προηγείται· εκφράσαμε όμως τη σκέψη ότι είναι πιθανό μετρικοί λόγοι να υπαγορεύουν στον Τερέντιο τη σειρά των λέξεων στις φράσεις αυτές. Η σκέψη αυτή ενισχύεται περισσότερο εδώ καθώς η Μυρτιά χρησιμοποιεί και τους δύο εκφραστικούς τρόπους· στον 685 η κλητική αντωνυμία έπεται ενώ στους 721 και 788 προηγείται. Και μπορούμε να το διαπιστώσουμε αν αναλύσουμε μετρικά τις φράσεις αυτές¹⁵⁸.

155 Ο R. Maltby (1979, σελ. 142) έδειξε ότι η υβριστική αυτή λέξη δε χρησιμοποιείται από γέρους, οι οποίοι αντ' αυτής χρησιμοποιούν τη λέξη *sceleratus*.

156 Στη σύντομη αναφορά του στη Λατινική κωμωδία ο Α. Κατσούρης (1975, σελ. 133) αναφέρει σαν χαρακτηριστικό του λόγου της Μυρτιάς τις φράσεις τρυφερότητας.

157 βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 138.

158 Στο στίχο 685 η σειρά είναι *anime mi* και δίνει το μετρικό σχήμα υ υ υ -, έτσι με την επίταξη της κλητικής αντωνυμίας επιτυγχάνεται η εμφάνιση καθαρού ιάμβου στον τέταρτο πόδα (υ -) εφόσον το *e* της λέξης *anime* είναι βραχύ και το *i* του *mi* μακρό, πράγμα το οποίο συντηθίζεται στους ιαμβικούς σεπτεναρίους ιδιαίτερα όταν μετά τον τέταρτο πόδα υπάρχει διαίρεση [βλ. Α. Μέγα (1993) σσ. 199 και 201], όπως εδώ. Αυτό δε θα επιτυγχανόταν αν το *mi* προηγούνταν, καθώς η σειρά *mi anime* θα έδινε το μετρικό σχήμα υ υ υ (μετά την έκθλιψη του *i* του *mi* προ του *a* του *anime*) που όχι μόνο θα απέκλειε την εμφάνιση του ιάμβου στον τέταρτο πόδα, αλλά δε θα εξυπηρετούσε καθόλου την εμφάνιση του ιαμβικού μετρικού σχήματος. Στο στίχο 721 στο *mi homo* προτάσσοντας το *mi* επιτρέπει τη βράχυνση του *i* πριν από το *homo* που διευκολύνει την ανάλυση του τρίτου μακρού (θέση) του ιαμβικού σεναρίου σε δύο βραχέα· έτσι δίνει το μετρικό σχήμα υ υ υ που καλύπτει τη θέση του τρίτου πόδα αναλυμένη σε δύο βραχέα και την άρση του τέταρτου πόδα. Το σχήμα αυτό δε θα εμφανιζόταν αν η σειρά ήταν *homo mi* καθώς θα έδινε το μετρικό σχήμα υ υ - που θα έφερνε ένα φύσει μακρό στοιχείο στην άρση του ιάμβου. Στο στίχο 788 η έκφραση είναι *mi senex*· προτάσσοντας την κλητική αντωνυμία (*mi*) από το ένα μέρος αποφεύγει τη μονοσύλλαβη λέξη στο τέλος του στίχου και από το

Χαιρετισμός είναι η φράση *o salve, Pamphile* (= γεια σου, Πάμφιλε - στ. 267) όπου προτάσσεται το επιφώνημα *o*, πράγμα το οποίο δείχνει συναισθηματική φόρτιση¹⁵⁹.

Υποκοριστικό είναι η λέξη *aniculae* (= της γριούλας - στ. 231) που είναι υποκοριστικό του *anus* και έχει μειωτική σημασία.

Η αντωνυμία *ipsa (cum ipsa)* (στ. 265) έχει τη σημασία "η κυρία μου"¹⁶⁰.

Θαμιστικά είναι τα ρήματα: *rogites* (θαμ. του *rogo* - στ. 749), που έχει τη σημασία "ρωτώ" την οποία έχει και το απλό *rogo*¹⁶¹, *clamitas* (θαμ. του *clamo* - στ. 767), που έχει τη σημασία "φωνάζω" την οποία έχει και το απλό *clamo*¹⁶², και *territas* (θαμ. του *terreo* - στ. 761) που έχει τη σημασία "τρομάζω", "φοβίζω", την οποία έχει και το απλό *terreo*¹⁶³.

Παροιμία είναι η φράση *ut quimus, aiunt, quando ut volumus non licet* (= ζούμε όπως μπορούμε, κατά πως λένε, αφού δεν μπορούμε να ζήσουμε, όπως θέλουμε - στ. 805): ότι είναι παροιμία φαίνεται και από το παρενθετικό *aiunt*: προφανώς αποδίδει το στίχο του Μενάνδρου¹⁶⁴ (Meineke IV, σελ. 84) "ζῶμεν γὰρ οὐχ ὥς θέλομεν, ἀλλ' ὥς δυνάμεθα". Η φράση χρησιμοποιούνταν ευρύτατα (βλ. Ζην. IV 16 - Διογ. IV 100 - Γρηγ. III 57 - Μακ. IV 31 - Αποστ. VIII 38).

Μεταφορικά χρησιμοποιείται η φράση *paullo momento huc vel illuc impellitur* (στ. 266): όπως παρατηρεί ο Δονάτος¹⁶⁵, είναι μεταφορά από την ταλάντευση της ζυγαριάς πριν ισορροπήσει: σημαίνει "με λίγο σπρώξιμο (κ. λ. βάρος) γέρνει εδώ ή εκεί" και αναφέρεται σε αμφιταλάντευση σκέψης.

Ο ρόλος της Μουσίδας δεν είναι πολύ μεγάλος. Αναλογικά όμως τα στοιχεία της ομιλουμένης είναι άφθονα και σε ένα βαθμό διαφορετικά από τα στοιχεία που συναντήσαμε στους ανδρικούς χαρακτήρες που εξετάσαμε μέχρι τώρα. Ο στατιστικός υπολογισμός των στοιχείων μας δείχνει ότι χρησιμοποιεί την ομιλουμένη

άλλο δίνει το μετρικό σχήμα - υ - που είναι το τέλος του ιαμβικού σεπτεναρίου, πράγμα που δε θα επέτρεπε η σειρά *senex mi* (εφόσον θα έδινε το μετρικό σχήμα υ - -).

159 βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 267.

160 Don. Andr. 265,2: "ipsa" nunc domina mea.

161 Στον ίδιο στίχο (749) ο Δάος απαντά στην ερώτηση της Μουσίδας *satin sanu's qui me id rogites?* με τη φράση: *quem ego igitur rogem* όπου το *rogo* χρησιμοποιείται με την ίδια σημασία.

162 Όμοια χρησιμοποιείται και το *clamo* στους Ad. 727: *non clamas?*

163 Πρβλ. όμοια χρήση του *terreo* στον Cic. Fam. 2,16,4: *nec me ista terrent.*

164 βλ. S. Ashmore, ό. π. σχόλιο στο στίχο 805. Η παροιμία βρίσκεται και στον Caecilius [Otto Ribbeck, *Scaenicae Romanorum Poesis Fragmenta*, vol. II, Hildesheim 1962 (Leipzig 1873), σελ. 65] fr. 177: *vivas ut possis, quando non quis ut velis*. Βλ. και A. Otto (1965) σελ. 293.

165 Don. Andr. 266: *dum in dubio est animu', paullo momento huc vel illuc impellitur: translatio haec est a mole alicuius ponderis, quae antequam in loco sederit, cum incerta pendet, facillime commovetur.*

περισσότερο από τους προηγούμενους χαρακτήρες (η αναλογία είναι 20,86%).

Χρησιμοποιεί αρκετά επιφωνήματα και επιφωνηματικές φράσεις που δείχνουν απελπισία, όπως είναι τα επιφωνήματα *vae miserae mihi* (στ. 743), *au* (στ. 751, 781) και οι αιτιατικές της αναφώνησης *me miseram* (στ. 240, 788). Επίσης χρησιμοποιεί φράσεις τρυφερότητας (στ. 685, 721, 788) στοιχείο που, όπως είπαμε παραπάνω, έχουν επισημάνει ως χαρακτηριστικό του λόγου της και άλλοι μελετητές. Όλα αυτά οφείλονται σε συναισθηματική φόρτιση εξαιτίας των γεγονότων. Παράλληλα όμως πολύ συχνά χρησιμοποιεί το επιφώνημα *rol* (στ. 229, 459, 770, 778, 788, 790, 803, 817) και μια φορά τον εκτενέστερο τύπο *edepol* (στ. 692)· επίσης το ρήμα παράκλησης *obsecro* (στ. 232, 721, 725, 747, 781, 800). Τα στοιχεία αυτά φαίνεται να είναι οι λέξεις που χρησιμοποιεί από συνήθεια.

Από το άλλο μέρος μόνο μια παροιμία βρίσκουμε στο λόγο της και μια μεταφορά, όπου διαφαίνεται η απαισιοδοξία της, που οφείλεται στις δύσκολες καταστάσεις που αντιμετωπίζουν αυτή και η κυρία της, και που είχε διαφανεί κιόλας με τη χρήση των επιφωνημάτων. Τέλος χρησιμοποιεί την αντωνυμία *ipsa* με τη σημασία "η κυρία μου".

5. Pamphilus (adulescens)

Ο Πάμφιλος είναι ο γιος του Σίμωνα. Είναι ο τυπικός νεαρός ερωτευμένος που βρίσκουμε στη Νέα Κωμωδία. Ο πατέρας του αντιτίθεται στο δεσμό του με τη Γλυκέρion και αυτό τον αναγκάζει να ζητήσει τη βοήθεια του Δάου. Παρά την αντίθεσή τους σέβεται τον πατέρα του· αναγκάζεται όμως να τον εξαπατήσει, πράγμα που οφείλεται στην αγάπη του για τη Γλυκέρion, στο χρέος που αισθάνεται να προστατεύσει αυτήν και το νεογέννητο παιδί τους και συγχρόνως στη φιλία του για τον Χαρίνο τον οποίο ενδιαφέρει η κοπέλλα που ο Σίμων θα ήθελε για σύζυγο του Παμφίλου.

Το όνομά του είναι το Ελληνικό όνομα Πάμφιλος το οποίο είναι πολύ συνηθισμένο στην Αθήνα. Στην Κωμωδία χρησιμοποιείται ευρύτατα σαν όνομα νέων. Είναι σύνθετο από το *pān* και το όνομα φίλος¹⁶⁶. Ένα όνομα που ταιριάζει σε έναν ερωτευμένο νέο εφόσον η σημασία του προφανώς είναι "ο γεμάτος αγάπη". Ίσως όμως είναι και ένας υπαινιγμός ότι είναι ένα αγαπητό πρόσωπο, "ο πολύ αγαπητός", "ο αγαπητός σε όλους" (πρβλ. τα πάμπλουτος, πάνσοφος πάμπτωχος κ.τ.λ.).

Ο ρόλος του είναι ο τρίτος σε έκταση ρόλος της κωμωδίας· ο Δονάτος του αποδίδει το ρόλο του ιριταγωνιστή (*Andr. Praef. I,4*). Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

¹⁶⁶ βλ. Bechtel (1982) σσ. 358 και 450· J. Austin (1922) σσ. 43 και 69-70· R. Maltby (1991) (λ. Pamphilus).

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *hem* στο στίχο 248, όπου προτάσσεται πρότασης¹⁶⁷ και δείχνει απορία και ανησυχία· στον 270, όπου συνδυάζεται με ερώτηση¹⁶⁸ και δείχνει έκπληξη· στον 383, όπου είναι μόνο του και δείχνει δισταγμό, και στον 683, όπου συνδυάζεται με ερώτηση¹⁶⁹ και δείχνει θυμό και αγωνία. Το *ah* στο στίχο 252, όπου συνδυάζεται με απαρέμφατο της αγανάκτησης (βλ. παρακάτω) και εκφράζει αγανάκτηση και λύπη και στον 649, όπου προτάσσεται πρότασης¹⁷⁰ και δείχνει απελπισία. Το *ei* (*ei mihi*) (= ωιμένα! αλίμονό μου! - στ. 263 και 622) όπου συνοδεύεται από δοτική προσωπική (πιθανώς αντικαριστική) και δείχνει λύπη και απόγνωση. Το *eho* (στ. 324) που ενισχύεται από το μόριο *dum* και συνδυάζεται με προστακτική¹⁷¹· όμοια στον 616, όπου όμως συνδυάζεται με τη στερεότυπη ερώτηση *quid ais?*¹⁷² και δείχνει αγανάκτηση. Το *ehem* (στ. 417) που συνδυάζεται με κλητική προσφώνηση (*ehem pater*) και προσποιείται έκπληξη σαν να βλέπει μόλις τώρα τον πατέρα του, όπως το' συμβούλεψε ο Δάος. Το *oh* (= ωχ!) στο στίχο 616, όπου είναι μόνο του και δείχνει δυσανασχέτηση, και στον 618, όπου συνδυάζεται με ερώτηση¹⁷³ και δείχνει αγανάκτηση. Το *vah* (στ. 688) που συνοδεύεται από το *perii* (*vah perii*) και δείχνει απελπισία. Το *heus* (στ. 945) με το οποίο καλεί τον Χρέμη (*heus, Chreme*): στη συγκεκριμένη περίπτωση μάλιστα ενώ έκανε κάποιες παρατηρήσεις "κατά μέρος" σταματά και αρχίζει με το επιφώνημα *heus* να μιλάει δυνατά απευθυνόμενος στον Χρέμη¹⁷⁴. Η ειρωνική προσφώνηση *bone vir* (στ. 616) με την οποία απευθύνεται στον Δάο, όπως είχε κάνει και ο πατέρας του (βλ. παραπάνω). Η επίκληση *pro deum fidem* (στ. 237) όπου θα μπορούσαμε να εννοήσουμε το ρήμα *imploro*: το *pro* έχει θέση επιφωνήματος¹⁷⁵ και δεν επηρεάζει καθόλου την αιτιατική *fidem*. Επίσης στον 246 βρίσκουμε μια όμοια επίκληση: *pro deum atque hominum fidem!* (= "μα την πίστη θεών και ανθρώπων", "για όνομα θεών και ανθρώπων"). Μια θερμή παράκληση βρίσκουμε στους στίχους 289-291: *ego per hanc te dexteram [oro] et genium tuum, per tuam fidem perque huius solitudinem te obtestor* (= σε ικετεύω στη δεξιά σου, στον καλό σου δαίμονα, στην πίστη σου και στην ορφάνια της)

167 *hem repudiatus repeto*. = ε! μ' έδιωξαν και με ξανακαλούν.

168 *hem egone istuc conari queam?* = τι! εγώ να μπορέσω να κάνω τέτοιο πράγμα;

169 *hem nuncin demum?* = τι! επιτέλους τώρα;

170 *ah nescis quantis in malis vorser miser*. = αχ! δεν ξέρεις σε τι συμφορές έχω μπλέξει ο δύστυχος.

171 *eho dum dic mihi*. = άχου! πες μου λοιπόν.

172 *eho dum, bone vir, quid ais?* = άχου! καλέ μου άνθρωπε, τι λές;

173 *oh tibi ego ut credam, furcifer?* = να πιστέψω σε σένα, κακούργε;

174 βλ. W. S. Watt, "Heus", *Glotta* 41 (1963), σσ. 138-143, ο οποίος έχει επισημάνει ότι το *heus* χρησιμοποιείται συχνά μετά από μια "κατά μέρος" παρατήρηση, όταν ο ομιλητής αρχίζει να μιλάει δυνατά.

175 βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 237. Επίσης R. Monti (1986) σχόλιο στο στίχο 237.

όπου ο Πάμφιλος μεταφέρει τα λόγια της Χρυσίδας. Έναν όρκο βρίσκουμε στο στίχο 694 (*per omnis tibi adiuro deos* = σου ορκίζομαι σ' όλους τους θεούς) όπου διαβεβαιώνει τη Μυσίδα για την πίστη του στη Γλυκέριον. Το επιφώνημα *poi*, που χρησιμοποιούν και άνδρες και γυναίκες, απαντά μόνο μια φορά στο λόγο του (στ. 320). Επίσης μια φορά απαντά στο λόγο του (στ. 347) το επιφώνημα *hercle*. Και το βεβαιωτικό μόριο *ne* (ελλ. *νή*)¹⁷⁶ (στ. 324).

Λέξεις-επιφωνήματα είναι: Οι δεικτικές λέξεις: *cedo* (= *dic* - στ. 383) συνοδεύεται από τη στερεότυπη ερώτηση *quid faciam?* (βλ. παρακάτω), ενώ στο στίχο 705 τίθεται απόλυτα, και *em* (στ. 619 και 979) που συνδυάζεται με ερωτηματική πρόταση¹⁷⁷. Οι προστακτικές: *mane* (στ. 658) και *sine* (στ. 900 -*sine*, *pater* = άσε, πατέρα). Και ο ρηματικός τύπος (παρακειμένου) *perii* (στ. 346, 688, 872 και 914).

Μια ευχή βρίσκουμε στο στίχο 409 (*modo ut possim* = αρκεί μόνο να μπορώ)· εισάγεται με το *modo ut* και εκφέρεται με υποτακτική ενεστώτα¹⁷⁸.

Ερωτήσεις είναι: Οι στερεότυπες ερωτήσεις: *atque audin?* (= και ακούς; - στ. 299) που δεν περιμένει απάντηση και έχει τόνο διαταγής¹⁷⁹ με σκοπό να επιστήσει την προσοχή της Μυσίδας: *quid faciam?* (= τι να κάνω; - στ. 383) που δείχνει αμηχανία και απόγνωση, συνδυάζεται μάλιστα με τη δεικτική λέξη *cedo*. Και *quid ais?* (στ. 616) που συνδυάζεται με το επιφώνημα *eho*. Η στερεότυπη ερωτηματική λέξη *egon...*? (στ. 384) που εισάγει την ερώτηση (*egon dicam?* = εγώ να πω;) και δείχνει δισταγμό. Γενικά οι ερωτήσεις που εισάγονται με το *egon(e)*¹⁸⁰ (*ego+ne*) και εκφέρονται με υποτακτική αποτελούν άρνηση του ερωτώντος ότι έχει τη θέληση ή τη δύναμη να κάνει κάτι. Γι' αυτό πολλές φορές επαναλαμβάνει με ερωτηματικό-επιφωνηματικό τρόπο μια εντολή ή συμβουλή που του έδωσαν. Εδώ λ. χ. ο Πάμφιλος με την υποτακτική *dicam* επαναλαμβάνει την προστακτική *dic te ducturum* (στ. 383). Την ίδια αυτή ερωτηματική λέξη βρίσκουμε και στους στίχους 270 (*egone...?*), 271 και 943 (*egon...?*). Και ακόμη απαντούν οι στερεότυπες ερωτηματικές λέξεις: *viden...?* (= βλέπεις...;) που εισάγει την ερώτηση που ακολουθεί (στ. 616) και *censen...?* (= νομίζεις...; - στ. 256) που εισάγει την ερώτησή του δίνοντάς της μεγαλύτερη έμφαση· η ερώτηση θα μπορούσε να εισαχθεί με οποιοδήποτε ερωτηματικό μόριο χωρίς τη βοήθεια του *censen*. Και οι ερωτήσεις: *quid?* (στ. 241)· *quid cessas?* (= τι κάθεσαι; - στ. 979) και *quid est?* (στ. 323).

¹⁷⁶ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 324.

¹⁷⁷ 619: *em quo fretu' sim.* = να τι άνθρωπο εμπιστεύτηκα. 979: *em quid stas?* = άντε τι στέκεσαι;

¹⁷⁸ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 409. Επίσης R. Monti (1986) στον ίδιο στίχο.

¹⁷⁹ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 299. Επίσης R. Monti (1986) σχόλιο στο στίχο 299.

¹⁸⁰ βλ. E. Morris (First Paper) (1889) σσ. 422-423.

Απάντηση αποτελεί η φράση *immo etiam* (= αντίθετα μάλιστα - στ. 655 και 673)¹⁸¹. Απάντηση στα συγχαρητήρια του πατέρα του φαίνεται να είναι το ρήμα *credo* (= σε πιστεύω - στ. 939) (στην ανάλογη περίπτωση στα Ν. Ε λέμε "ευχαριστώ").

Αποσιωπήσεις: Στο στίχο 300 (*hoc etiam...*) το λόγο του διακόπτει η Μυσίσ με ένα *teneo*. Στον 348 (*nuptiae mi...*) και (*hodie...*) το λόγο του διακόπτει συνεχώς ο Δάος. Στον 663 (*Davo'...*) το λόγο του διακόπτει ο Χαρίνος. Στον 947 (*quod restat, pater...*) το λόγο του διακόπτει ο πατέρας του. Και στον 972 (*tum de puero, Dave...*) το λόγο του διακόπτει ο Δάος.

Αιτιατικές της αναφώνησης είναι οι φράσεις: *me miserum!* (= εμένα το δύστυχο! - στ. 882)· *o lepidum patrem!* (= τι έξοχος (ωραίος) πατέρας! - στ. 948) και *o faustum et felicem diem!* (= τι αίσια και ευτυχισμένη ημέρα! - στ. 956).

Απαρέμματα της αναφώνησης είναι τα: *esse* (*adeo hominem esse invenustum aut infelicem quemquam* = να υπάρχει άνθρωπος τόσο δυστυχής στον έρωτα και τόσο άτυχος όσο εγώ! - στ. 245)· *agere* [*ah tantamne rem tam neglegenter agere* = μια τόσο σπουδαία υπόθεση να τη χειρίζεται με τόσο αμέλεια (επιπολαιότητα)! - στ. 253], όπου προηγείται το επιφώνημα *ah* (βλ. παραπάνω)· *commisise* (*servon fortunas meas me commisise futili!* = να έχω εμπιστευθεί την τύχη μου σε έναν αχρείο δούλο! - στ. 609) και *solicitari* (*sicin me atque illam opera tua nunc miseros sollicitari* = εξαιτίας σου να ταραχτούμε τόσο οι δύστυχοι, εγώ κι εκείνη! - στ. 689).

Διπλασιασμό του ονόματος *o Mysis Mysis* έχουμε στο στίχο 282, όπου προηγείται το κλητικό επιφώνημα *o* σε μια προσφώνηση που δείχνει αγωνία.

Αντί του αρνητικού μορίου *non* χρησιμοποιεί το αρνητικό επίρρημα *numquam* (στ. 384 και 610) σαν ισχυρότερη άρνηση.

Υβρεις είναι οι κλητικές προσφωνήσεις: *furcifer*¹⁸² (= άξιε για τη φούρκα, καταραμένε - στ. 618) με την οποία απευθύνεται στον Δάο (ανάλογη είναι η Ν. Ε. έκφραση "του σκοινιού και του παλουκιού" πρβλ. και το ρήμα "φουρκίζω") και *odium* (= μισοπέ - στ. 941) με την οποία απευθύνεται στον Χρέμη· είναι αφηρημένο ουσιαστικό που χρησιμοποιείται αντί του συγκεκριμένου *odio*¹⁸³. Προσβλητικοί χαρακτηρισμοί είναι οι λέξεις: *scelus*

181 Όπως έχει επισημάνει ο H. Thesleff (1960, σελ. 67), υπάρχουν απαντήσεις όπου το *immo* δίνει στην απάντηση αντιθετική διάσταση (ότι δηλαδή συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο). Η φράση *immo etiam* (στ. 655 και 673) φαίνεται να ανήκει σ' αυτές τις περιπτώσεις γι' αυτό αποδώσαμε "αντίθετα μάλιστα".

182 Η λέξη ουσιαστικά σημαίνει το δύστροπο δούλο που του επιβλήθηκε τιμωρία με τη *furca* (είδος δικαλωτού ξύλου που το περνούσαν στο λαιμό του τιμωρημένου και στις άκρες του έδεναν τα χέρια του). Από αυτό η λέξη άρχισε να σημαίνει το μοχθηρό δούλο και έγινε ύβρις και κατάρα [βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 618].

183 βλ. H. Bléry (1910) σελ. 227.

(ον.) (στ. 607) και *carnufex* (ον.) (στ. 651), με τις οποίες αναφέρεται στον Δάο· η λέξη *ignavorn* (= καζό - στ. 277), που χρησιμοποιεί για τον εαυτό του, και η φράση *aliquid monstri* (= κάποιο τέρας - στ. 250) με την οποία χαρακτηρίζει τη νύφη που του προξενεύουν.

Πλ ε ο ν α σ μ ο ί είναι: Η προσθήκη του επιρρήματος *ante* κοντά στο ρήμα *praescisse*¹⁸⁴ (στ. 239). Ο συνδυασμός των δύο υποθετικών συνδέσμων *nisi si* αντί του απλού *nisi* (στ. 249). Η λέξη *peropus*¹⁸⁵ (= πολύ μεγάλη ανάγκη - στ. 265), που είναι “*ἅπαξ εἰρημένον*” (απαντά και σαν δύο λέξεις *per opus*), αποτελεί πλεονασμό καθώς το επιτακτικό *per* ενισχύει τη σημασία του *opus*. Και η παράθεση των συνωνύμων λέξεων *faustum et felicem*¹⁸⁶ (στ. 956).

Λέξη παράκλησης είναι το ρήμα *obsecro* στο στίχο 351 (με αντικείμενο *obsecro te*) όπου κάνει πιο ευγενική την προστακτική *libera* και όμοια στον 955 (απλά *obsecro*) μετριάζει την προστακτική *iube*.

Φράσεις τρυφερότητας: Στο στίχο 286 ο Παμφίλος μεταφέρει τη φράση *mi Pamphile* της εταίρας Χρυσίδας που απευθύνεται στον ίδιο· η κτητική αντωνυμία προηγείται, όπως συνήθως συμβαίνει στο λόγο των γυναικών, σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του J. Hofmann¹⁸⁷. Στον 889 απευθύνεται στον πατέρα του με τη φράση οικειότητας *mi pater*. Η κτητική αντωνυμία προηγείται, πράγμα που, όπως ήδη έχουμε τονίσει, δε συμβαίνει συχνά στο λόγο ανδρών. Αξίζει να παρατηρήσουμε ότι ο Πάμφιλος χρησιμοποιεί ιδιαίτερα συχνά την κλητική προσφώνηση *pater* (στ. 417, 893, 897, 900, 939, 947, 955) (πρβλ. και τους 139 και 151, όπου ο πατέρας του μιμείται τα λόγια του γιου του). Στον 969 αναφέρεται με μια φράση τρυφερότητας στη νεαρή φίλη του, *Glycerium mea*: εδώ όμως η κτητική αντωνυμία έπεται, όπως συνήθως συμβαίνει στο λόγο των ανδρών. Όπως επισημάναμε και στην περίπτωση της Μυσίδας, η χρήση και των δύο εκφραστικών τρόπων από τον Πάμφιλο ενισχύει την άποψη που διατυπώσαμε ότι πιθανώς μετρικοί λόγοι υπαγορεύουν την πρόταση ή την επίταξη της κτητικής αντωνυμίας. Αυτό επιβεβαιώνεται στους στίχους 286 και 889, αν αναλύσουμε μετρικά τις φράσεις αυτές¹⁸⁸, ενώ στον 969 (*Glycerium*

¹⁸⁴ Don. Andr. 239,5: Et “ante” abundat aut certe “prae”, cum sufficiat “scisse”. Επίσης βλ. R. Kühner - C. Stegmann (1966) σελ. 575.

¹⁸⁵ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 265.

¹⁸⁶ βλ. R. Kühner - C. Stegmann (1966) σελ. 577.

¹⁸⁷ βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 138. Πρβλ. τις σχετικές παρατηρήσεις στο λόγο της Μυσίδας παραπάνω.

¹⁸⁸ Στο στίχο 286 με την πρόταση της κτητικής αντωνυμίας σχηματίζεται η αρχή του ιαμβικού σεναρίου (- -) καθώς οι συλλαβές *mi* και *Pam-* (*Pamphile*) είναι μακρές, πράγμα που δε θα επέτρεπε η επίταξη της κτητικής αντωνυμίας καθώς ο στίχος θα άρχιζε με τη λέξη *Pamphile* της οποίας οι δύο πρώτες συλλαβές είναι - υ, ενώ παράλληλα θα εκθλιβόταν το *i* του *mi* πριν από το *huius*, πράγμα το οποίο δε θα εξυπηρετούσε το μέτρο στη συνέχεια του στίχου. Στο στίχο 889 η πρόταση της κτητικής αντωνυμίας επιτρέπει την εμφάνιση των δύο τελευταίων ιαμβών στο τέλος του στίχου (ιαμβικού σεναρίου) καθώς η έκφραση *mi pater* αναλύεται μετρικά σε - υ x πράγμα που δε θα συνέβαινε με την επίταξη της

mea) μολονότι και η διαφορετική σειρά θα μπορούσε να σταθεί μετρικά, όμως φαίνεται ότι η σειρά που προτίμησε ο Τερέντιος είναι η καταλληλότερη¹⁸⁹.

Απρόσωπη παθητική σύνταξη αντί ενεργητικής έχουμε στη φράση *itur ad me* στο στίχο 251 (αντί *it ad me*) (δηλαδή "την φέρνουν σε μένα" αντί "έρχεται σε μένα")

Παροιμίες είναι: Η φράση *nodum in scirpo quaeris* (στ. 941)¹⁹⁰ σημαίνει "ψάχνεις κόμπους (όζους) στα βούρλα" δηλαδή "ψάχνεις για δυσκολίες εκεί που δεν υπάρχουν". Και η φράση *non Apollinis mage verum atque hoc responsumst* (στ. 698)¹⁹¹, δηλαδή "ο χρησμός του Απόλλωνα δεν είναι περισσότερο αληθινός από την απάντησή μου" εννοώντας ότι δεν πρέπει να αμφισβητείται ο λόγος του (πρβλ. Ν. Ε. "ο λόγος μου συμβόλαιο").

Παροιμιακές φράσεις είναι: Η φράση *facta transacta* (στ. 248)¹⁹² σημαίνει "έγιναν και ολοκληρώθηκαν" εννοώντας ότι όλα έγιναν στην εντέλεια ώστε να μην υπάρχει περιθώριο να γίνει κάτι ακόμη. Η φράση *abi cito ac suscipe te* (στ. 255)¹⁹³ που σημαίνει "πήγαινε πνίξου" όμοια φράση βρίσκουμε και στα Ν. Ε. "Δεν πας να κρεμαστείς"¹⁹⁴. Και η φράση *arrige auris* (στ. 933), δηλαδή "σήκωσε (όρθωσε) τ' αυτιά σου" φαίνεται να αποδίδει την παλαιά παροιμιακή φράση "Ὡσὶν ἐστιῶσιν" (Διογ. VIII 74 - Γρηγ. V 21), η οποία βρίσκεται και στα Ν. Ε. ως "Ετέντωσε τ' αυτιά"¹⁹⁵. Αποτελεί μεταφορά από τη σχετική κίνηση που κάνουν τα αυτιά των ζώων όταν αφουγκράζονται¹⁹⁶.

κτιτικής αντωνυμίας, καθώς η σειρά *pater mi* θα έδινε το μετρικό σχήμα υ - -. Πέραν τούτου με την πρόταση αποφεύγεται η μονοσύλλαβη λέξη στο τέλος του στίχου.

189 Στο στίχο 969 η έκφραση *Glycerium mea* δίνει το μετρικό υ υ υ - υ υ που αποτελεί την αρχή ενός τροχαϊκού σεπτεναρίου όπου η θέση (μακρό στοιχείο) του πρώτου τροχαίου έχει αναλυθεί σε δύο βραχείες συλλαβές, η άρση του καλύπτεται από μια βραχεία συλλαβή, η θέση του δεύτερου τροχαίου είναι μακρά και η άρση του αναλύεται σε δύο βραχείες συλλαβές. Έτσι ο δεύτερος τροχαίος παρουσιάζει τη μορφή δακτύλου πράγμα που μπορεί να συμβεί σε όλους τους πόδες ενός τροχαϊκού σεπτεναρίου εκτός από τον έκτο πόδα [βλ. Α. Μέγα (1993) σελ. 204]. Αν η κτιτική αντωνυμία προτασσόταν (*mea Glycerium*), θα είχαμε το μετρικό σχήμα υ υ υ υ -, πράγμα που δε θα ήταν αδύνατο, θα δυσκόλευε όμως την απαγγελία εξαιτίας των συνεχών αναλύσεων και θα παρουσίαζε μια "φύσει" μακρά συλλαβή στην άρση του δεύτερου τροχαίου.

190 βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 941, ο οποίος σημειώνει ότι η παροιμία αυτή απαντά και στον Πλάυτο. Και A. Otto (1965) σελ. 313.

191 βλ. A. Otto (1965) σελ. 30.

192 Don. Andr. 248,3: *proverbiale est in id negotii, de quo nihil supersit ad agendum*. βλ. και A. Otto (1965) σελ. 130.

193 βλ. A. Otto (1965) σελ. 337.

194 βλ. T. Νατσούλη (1978) σελ. 215.

195 βλ. N. Πολίτου, τομ. Β (1965) σσ. 646-7.

196 Don. Andr. 933,1: *arrige aures, Pamphile: translatio a pecudibus, quibus intendit accipiendam esse vocem*. Και A. Otto (1965) σελ. 49.

Μεταφορικά χρησιμοποιούνται: Η φράση *hanc mi in manum dat* (στ. 297)¹⁹⁷ που σημαίνει "την παρέδωσε σε μένα" εννοώντας ένα είδος αρραβώνα¹⁹⁸. Η λέξη *concludar* (στ. 386) που σημαίνει "θα περιοριστώ", "θα κλειστώ", όπως όμως σημειώνει ο Δονάτος¹⁹⁹, είναι μεταφορά από τον περιορισμό των άγριων ζώων (πρβλ. Ν. Ε. τη μεταφορική χρήση του "μαντρώνω"). Η λέξη *enicas* (στ. 660) που σημαίνει κ. λ. "σκοτώνεις", ενώ εδώ έχει τη μεταφορική σημασία "ενοχλείς", "βασανίζεις". Η φράση *quidvis oneris impone* (στ. 897) που σημαίνει "φόρτωσέ μου οποιοδήποτε φορτίο", δηλαδή "υποχρέωσέ με να κάνω ό,τι εσύ θέλεις" και, όπως παρατηρεί ο Δονάτος²⁰⁰, είναι μεταφορά από το φόρτωμα των υποζυγίων (πρβλ. Ν. Ε. τη μεταφορική σημασία του "φορτώνω").

Ο λόγος του Παμφίλου θα μπορούσαμε να πούμε ότι δείχνει την έντονη συναισθηματική φόρτισή του που οφείλεται στο συναισθηματικό χαρακτήρα του, όπως υπαινίσσεται και το όνομά του, και στις καταστάσεις που έχει να αντιμετωπίσει. Σ' αυτό οφείλεται ότι χρησιμοποιεί λέξεις και φράσεις της ομιλουμένης περισσότερο από τον πατέρα του και τον Δάο (η αναλογία είναι 12,54%).

Στο λόγο του κυριαρχούν τα επιφωνήματα και οι επιφωνηματικές φράσεις που δείχνουν έκπληξη, ανησυχία, αγωνία, όπως τα επιφωνήματα: *hem* (στ. 248, 270, 383, 683), *ah* (στ. 252, 649), *ei mihi* (στ. 263, 622), *oh* (στ. 616, 618), *vah* (στ. 688), *perii* (στ. 346, 688, 872, 914): όλα αυτά οφείλονται σε συναισθηματική φόρτιση. Παράλληλα όμως χρησιμοποιεί πολύ συχνά επικλήσεις των θεών και φράσεις παράκλησης (στ. 237, 246, 289-291, 694), ερωτήσεις (ιδιαίτερα την *egon...?* - στ. 270, 271, 384, 943) εκφράσεις τρυφερότητας (στ. 286, 889, 969) και την κλητική προσφώνηση *pater* (στ. 417, 893, 897, 900, 939, 947, 955): όλα αυτά δεν υπαγορεύονται μόνον από το συναίσθημα, αλλά φαίνεται να είναι οι φράσεις που χρησιμοποιεί συνήθως. Ιδιαίτερα στις γεμάτες έκπληξη ερωτήσεις που εισάγονται με την ερωτηματική λέξη *egon...?* θα μπορούσαμε να διακρίνουμε τον εύθικτο χαρακτήρα του. Αυτό φαίνεται πιο καθαρά στη μεγάλη χρήση υβριστικών λέξεων (στ. 250, 277, 607, 618, 651, 941).

Από το άλλο μέρος χρησιμοποιεί παροιμίες και παροιμιακές φράσεις, λέξεις και φράσεις με μεταφορική σημασία, αλλά σε κάπως μικρότερη έκταση από τον πατέρα του και τον Δάο: όπως τονίσαμε, η χρήση παροιμιών δείχνει πείρα ζωής, ενώ η χρήση μεταφορών δείχνει ευχέρεια λόγου.

¹⁹⁷ βλ. A. Otto (1965) σελ. 211.

¹⁹⁸ O S. Ashmore (1965, σχόλιο στο στίχο 297) παρατηρεί ότι η φράση αποτελεί νομική φράση που αναφέρεται σε αρραβώνα.

¹⁹⁹ Don. Andr. 386,2: Et ex ferarum translatione "concludar" dixit, ut alibi (Phor. 744) "conclusam hic habeo uxorem saevam": βλ. και S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 386.

²⁰⁰ Don. Andr. 897,2: quidvis oneris impone impera: exsecutus est translationem oneris dicendo "imponere" et "feram".

6. Charinus (adulescens)

Ο Χαρίνος είναι ο δεύτερος νεαρός της κωμωδίας: είναι ερωτευμένος με την κόρη του Χρέμη, τη Φιλουμένη, την οποία ο Σίμων θέλει για σύζυγο του Παμφίλου. Είναι ένας χαριτωμένος εύπορος νεαρός, αδύνατος όμως χαρακτήρας που για τη λύση των προβλημάτων του βασίζεται στη βοήθεια του δούλου του και του φίλου του Παμφίλου. Η κατάσταση τον κάνει μερικές φορές καχύποπτο.

Σύμφωνα με τις πληροφορίες που μας δίνει ο Δονάτος²⁰¹, τόσο ο Χαρίνος όσο και ο δούλος του ο Πυρρίας (*Byrria*) είναι δημιουργήματα του Τερεντίου για να υπάρχει σύζυγος για την περιφρονημένη από τον Πάμφιλο Φιλουμένη και έτσι η κωμωδία να έχει ευχάριστο τέλος για όλους.

Το όνομα *Χαρῖνος* είναι ένα από τα συνηθισμένα στην Αθήνα. Παράγεται από το θέμα *χαρ-* του ονόματος *χάρις* και την κατάληξη *-ῖνος*²⁰². Προφανώς σημαίνει "ο χαριτωμένος άνθρωπος" που φυσικά ταιριάζει στον νεαρό της κωμωδίας μας.

Ο ρόλος του δεν είναι μεγάλος. Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *vae* (στ. 302), το οποίο συντάσσεται με δοτική (*misero mihi*)²⁰³ και εκφράζει λύπη και απελπισία. Το *ei* (στ. 322), που επίσης συντάσσεται με δοτική (*mihi*) και δείχνει απελπισία. Το *ah* στο στίχο 325, όπου συνδυάζεται με κλητική προσφώνηση (*ah, Pamphile*), και στον 628, όπου συνδυάζεται με ερώτηση²⁰⁴. Και στις δύο περιπτώσεις εκφράζει λύπη. Το *heus* (στ. 635), το οποίο κανονικά χρησιμοποιείται για να

201 Don. Andr. 301,2: *has personas Terentius addidit fabulae, -nam non sunt apud Menandrum, - ne παθητικὸν fieret Philumenam spretam relinquere sine sponso, Pamphilo aliam ducente*. Επίσης βλ. S. Ashmore (1965) σελ. 32. Ο J. Austin (1922, σσ. 70-71) συζητά τις απόψεις διαφόρων φιλολόγων, αν δηλαδή τα δύο αυτά πρόσωπα είναι δημιουργήματα του Τερεντίου ή αν έχουν μεταφερθεί από την κωμωδία Περινθία. Επειδή το θέμα είναι έξω από την έρευνά μας θα δεχθούμε την πληροφορία που μας δίνει ο Δονάτος λαμβάνοντας υπόψη μας ότι είχε στη διάθεσή του τις κωμωδίες του Μενάνδρου.

202 βλ. Bechtel (1982) σελ. 468· J. Austin (1922) σελ. 72 και Chantraine, σελ. 1248.

203 Ο P. Salat ("L' adjectif miser, ses synonymes et ses antonymes chez Plaute et Terence", REL 45 (1967), σσ. 252-275) μελετά με λεπτομέρεια τις χρήσεις του επιθέτου *miser* στον Πλάυτο και στον Τερέντιο και διαπιστώνει ότι συχνά το βρίσκουμε σε αιτιατική και δοτική σε επιφωνηματικές φράσεις. Συγκριτικά ο Τερέντιος προτιμά περισσότερο τις φράσεις όπου το *miser* βρίσκεται σε αιτιατική. Γενικά όμως οι επιφωνηματικές φράσεις που απαιτούν δοτική χρησιμοποιούνται περισσότερο από άνδρες ενώ οι φράσεις με αιτιατική φαίνεται να είναι περισσότερο γυναικείος εκφραστικός τρόπος (βλ. ιδιαίτερα σελ. 261). Εδώ η σύνταξη με δοτική είναι απαραίτητη λόγω του επιφωνήματος *vae* και χρησιμοποιείται από ανδρικό χαρακτήρα.

204 *ah idnest verum?* = *αχ!* είναι αλήθεια αυτό;

καλέσει κανείς κάποιον²⁰⁵· εδώ όμως προτάσσεται παροιμία²⁰⁶ (βλ. παρακάτω). Το *heu* (= έι! - στ. 646), το οποίο συνδυάζεται με αιτιατική της αναφώνησης (*me miserum*)²⁰⁷· εκφράζει οργή και απελπισία. Το *hem* (στ. 665) που συνδυάζεται με τη στερεότυπη ερώτηση *quid ais?* και δείχνει έκπληξη· όμοια στο στίχο 969 που είναι μόνο του. Το *eho* (στ. 667) το οποίο συνδυάζεται με προστακτική²⁰⁸ και δείχνει αγανάκτηση. Το *hercle* (στ. 336 και 374). Και μια θερμή παράκληση απευθύνει στον Πάμφιλο να μη συγκατατεθεί στο γάμο που θέλει ο πατέρας του στο στίχο 326: *nunc te per amicitiam et per amorem obsecro* (= σε παρακαλώ τώρα στο όνομα της φιλίας και της αγάπης μας).

Λέξεις-επιφωνήματα είναι: Η δεικτική λέξη *eccum* (στ. 957) με την οποία αναγγέλλει την εμφάνιση του Παμφίλου· εδώ είναι μόνη της και ίσως εννοείται μια αιτιατική (*Pamphilum*) που είναι η πιο συνηθισμένη σύνταξή της. Η προστακτική *age* (στ. 975) που έχει θέση προτρεπτικού επιφωνήματος. Και ο ρηματικός τύπος (παρακειμένου) *interii* (στ. 346).

Μια κατάρα βρίσκουμε στο στίχο 666 που απευθύνεται στον Δάο (*at tibi di dignum factis exitium duint!* = να σου δώσουν οι θεοί τέλος αντάξιο των πράξεών σου)· εισάγεται με το *at*, το οποίο συχνά χρησιμοποιείται σαν εισαγωγικό μόριο σε κατάρες, και εκφέρεται με υποτακτική ενεστώτα (*duint* - αρχαϊκός τύπος αντί του *dent*)· εκφράζει αγανάκτηση²⁰⁹. Μορφή κατάρας είναι και η ερώτηση *abin hinc in malam rem cum suspicione istac, scelus?* (= άει στα κομμάτια μ' αυτή σου την υποψία, κακούργε! - στ. 317).

Ερωτήσεις είναι: Οι στερεότυπες ερωτήσεις: *quid ais?* (στ. 301) η οποία είναι μια εισαγωγική ερώτηση²¹⁰ για να επιστήσει την προσοχή του Πυρρία σε ό,τι θα πει στη συνέχεια· αντικατοπτρίζει τον αυθορμητισμό του διαλόγου, ενώ παράλληλα εκφράζει την έκπληξή του²¹¹· όμοια στον 665 όπου, όπως είπαμε παραπάνω, συνδυάζεται με το επιφώνημα *hem*: *audin tu illum?* (= τον ακούς εσύ; - στ. 342) που δείχνει έκπληξη και ανησυχία· δεν περιμένει απάντηση, θέλει μόνο να επιστήσει την προσοχή του Πάμφιλου σε όσα λέγει ο Δάος· *sed quid agam?* (στ. 639). Η ερώτηση *cessas conloqui?* (= τι κάθεται και δε μιλάς; - στ. 343) η οποία ουσιαστικά αντικαθιστά μια διαταγή και φαίνεται να είναι ένα ξέσπασμα οργής και αγωνίας. Και η ερώτηση *quid est?* (στ. 704).

²⁰⁵ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 635.

²⁰⁶ βλ. W. Watt (1963) σελ. 140.

²⁰⁷ Συμπτωματικά έχουμε στον ίδιο χαρακτήρα και επιφωνηματική φράση με το *miser* σε αιτιατική γιατί έτσι συντάσσεται το επιφώνημα *heu*. Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του P. Salat (1967) ο εκφραστικός αυτός τρόπος ταιριάζει περισσότερο σε γυναίκες· εδώ όμως χρησιμοποιείται από ανδρικό χαρακτήρα.

²⁰⁸ *eho dic mi* = άκου! πές μου.

²⁰⁹ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 666.

²¹⁰ βλ. Palmer L. L. (1964) σελ. 78.

²¹¹ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 301.

Απαντήσεις: Έκφραση επιδοκimasίας αποτελεί η φράση *bene factum* (στ. 975).

Αποσιώπηση παρατηρούμε στη φράση *Dave, at tamen...* (στ. 711) όπου προφανώς κάτι θέλει να παρακαλέσει τον Δάο, αλλά αυτός τον διακόπτει με την ερώτησή του.

Αιτιατική της αναφώνησης είναι η φράση *me miserum* (στ. 646) που συνδυάζεται με το επιφώνημα *heu*²¹² και εκφράζει οργή και απελπισία.

Υβρις είναι η κλητική προσφώνηση *scelus* (στ. 317) με την οποία απευθύνεται στον Πυρρία. Με την ίδια υβριστική λέξη (*scelus* - κλητική προσφώνηση) απευθύνεται στον Δάο στον 665 (τη χρήση της λέξης έχουμε συζητήσει στο λόγο του Σίμωνα).

Πλεονασμοί είναι: Η φράση *adeon ad eum* (στ. 315) όπου πλεονάζει ο εμπρόθετος προσδιορισμός *ad eum* κοντά στο ρήμα *adeo* και που, όπως επισημαίνει ο Δονάτος²¹³, οφείλεται στη συνήθεια. Όμοια στο στίχο 639 (*adeon ad eum*). Και ο συνδυασμός των λέξεων *at tamen*²¹⁴ (στ. 636, 711 και 713) εφόσον ο σύνδεσμος *at* έχει αντιθετική σημασία παραπλήσια με αυτήν του επιρρήματος *tamen*.

Λέξη παράκλησης είναι το ρήμα *quaeso* (στ. 323) που κάνει πιο ευγενική την προστακτική *díc*.

Χαιρετισμοί είναι: Η φράση *o salve, Pamphile* (στ. 318) όπου προηγείται το επιφώνημα *o*. Και το *vale* (= υγιάινε - στ. 374)· ο Χαρίνος με το χαιρετισμό αυτό αποχωρεί από τη σκηνή.

Η αντωνυμία *hic* με τη σημασία *ego* χρησιμοποιείται στο στίχο 310.

Θαμιστικό είναι το ρήμα *lactasses* (θαμ. του *lacio* - στ. 648)²¹⁵.

Παροιμίες είναι: Η φράση *facile omnes quom valemus recta consilia aegrotis damus* (στ. 309)²¹⁶ που σημαίνει "εύκολα όλοι μας δίνουμε συμβουλές στους ασθενείς, όταν εμείς υγιαίνουμε". Η φράση *heus proxumus sum egomet mihi* (στ. 636)²¹⁷, δηλαδή "Ο καλύτερος φίλος του εαυτού μου είμαι εγώ ο ίδιος" (προτάσσεται το

²¹² Ο R. Flickinger (1908, σελ. 312) έχει επισημάνει μόνο τρεις περιπτώσεις όπου το επιφώνημα *heu* συνδυάζεται με αιτιατική της αναφώνησης (οι άλλες δύο είναι *Hec*. 271 και 282)· φαίνεται να είναι πάντα συνδυασμός της προσωπικής αντωνυμίας (*me*) με τα επίθετα *miserum*, *miseram*, *infelicem*.

²¹³ Don. *Andr.* 315,1: *consuetudine magis quam ratione dicitur; unum enim abundat*.

²¹⁴ βλ. R. Kühner - C. Stegmann (1966) σελ. 575.

²¹⁵ βλ. συζήτηση παραπάνω στο λόγο του Σίμωνα (ενότητα Θαμιστικά) και τη σχετική σημείωση.

²¹⁶ βλ. A. Otto (1965) σελ. 5, και S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 309 όπου παραθέτουν αντίστοιχα χωρία από τον Αισχύλο, *Προμ.* 263-5: *ἐλαφρόν ὅστις πημάτων ἔξω πόδα ἔχει παραινείν νουθεῖν τε τοὺς κακῶς πράσσοντας*. Και από τον Ευριπίδη, *Αлк.* 1078: *ῥᾶον παραινείν ἢ παθόντα καρτερεῖν*.

²¹⁷ βλ. A. Otto (1965) σελ. 289, ο οποίος μας δίνει σχετικά χωρία από τον Πλάτωνα, *Νομοί*, 5, 731e: *Τοῦτο δ' ἐστὶν ὃ λέγουσιν ὡς φίλος αὐτῷ πᾶς ἄνθρωπος φύσει τέ ἐστιν...* Και από τον Αριστοτέλη, *Ηθ. Ευδ.* Η 1240a 9-10: *δοκεῖ γὰρ ἐνίοις μάλιστα ἕκαστος αὐτὸς αὐτῷ φίλος εἶναι*.

επιφώνημα *heus*)· όμοια παροιμία βρίσκουμε και στα Ν. Ε. "Αγαπά και σένα, μα κάλλιο έχω εμένα" (από τη Φολέγανδρο)²¹⁸ προηγείται το επιφώνημα *heus* (βλ. παραπάνω). Και η φράση *Num illic somniat ea quae vigilans voluit?* (στ. 971)²¹⁹, δηλαδή "μήπως ονειρεύεται αυτά που επιθυμούσε ξυπνητός". Ο Κ. Preston²²⁰ θεωρεί ότι το πρότυπό του είναι το απόσπασμα του Μενάνδρου (734 Κ): *ἃ γὰρ μεθ' ἡμέραν τις ἐσπούδασε, ταῦτ' εἶδε νύκτωρ*. Οι Kock και Meineke το κατατάσσουν στα "Αδελφά Δράματα" ο Κ. Preston όμως υποστηρίζει ότι προέρχεται από την *Περινθία*· αυτό εναρμονίζεται με την άποψη ότι το χαρακτήρα του Χαρίνου έχει μεταφέρει ο Τερέντιος από την *Περινθία* (βλ. παραπάνω). Όμοιες παροιμίες βρίσκουμε και στα Ν. Ε. όπως: "ὅ,τι εἶχ' ἡ γρηᾶς τὸν νοῦ της, τὼ γλεπεῖς τὸ ὄνειρό της"²²¹ και την πολύ γνωστή "Ὅποιος πεινάει στον ύπνο του καρβέλια βλέπει"²²².

Ο ρόλος του Χαρίνου είναι σχετικά μικρός, χρησιμοποιεί όμως λέξεις και φράσεις της ομιλουμένης πολύ περισσότερο από τους άλλους ανδρικούς χαρακτήρες (η αναλογία είναι 17,65%). Αυτό φαίνεται να οφείλεται στο γεγονός ότι είναι συναισθηματικός όσο και ο Πάμφιλος και έχει να αντιμετωπίσει δύσκολες καταστάσεις όπως εκείνος· είναι όμως πιο απλοϊκός και απαισιόδοξος απ' αυτόν.

Δε φαίνεται να δείχνει ιδιαίτερη προτίμηση σε κάποιες φράσεις ή λέξεις της ομιλουμένης· θα μπορούσαμε να πούμε ότι χρησιμοποιεί στοιχεία από πολλές κατηγορίες. Θα πρέπει όμως να τονίσουμε ότι στο λόγο του βρίσκουμε κατάρες και μάλιστα του τύπου *abin hinc in malam rem* (στ. 317) που ίσως αντικατοπτρίζουν τον απαισιόδοξο χαρακτήρα του. Ακόμη και οι παροιμίες που χρησιμοποιεί έχουν απαισιόδοξο χρώμα. Τέλος χρησιμοποιεί την αντωνυμία *hic* (= *ego*) (στ. 310) της οποίας μόνο δύο παραδείγματα έχουμε στον Τερέντιο.

7. Byrria (servus)

Είναι ο έμπιστος υπηρέτης του Χαρίνου. Σύμφωνα με τον Δονάτο (*Andr.* 301,2) είναι δημιούργημα του Τερεντίου, όπως και ο κύριός του· λίγο βραδυκίνητος και χωρίς τις ικανότητες του Δάου.

Το όνομά του είναι η Λατινική μεταγραφή του Ελληνικού ονόματος *Πυρρίας* (από *ΠυρFίας*) το οποίο παράγεται από το θέμα του επιθέτου *πυρρὸς* και την κατάληξη *-ίας*²²³· σημαίνει ο "κοκκινομάλης". Έχει ένα πολύ μικρό ρόλο στην κωμωδία. Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

²¹⁸ βλ. Ν. Πολίτου, τομ. Δ (1965) σελ. 647 (ο οποίος παραπέμπει και στο δικό μας στίχο) και Ι. Κολιτσάρα, τομ. Α (1964) σελ. 45.

²¹⁹ βλ. Α. Otto (1965) σελ. 121.

²²⁰ βλ. Κ. Preston, "Note on Terence Andria 971-972", *CPh* 9, 1914, σελ. 201

²²¹ βλ. Π. Αραβαντινού (1863) σελ. 98.

²²² βλ. Μ. Μερακλή (1985) σελ. 147 πρβλ. και Τ. Βενιζέλου (1965) σελ. 216.

²²³ βλ. Bechtel (1982) σελ. 393· J. Austin (1922) σσ. 72-73· Frisk II σελ. 632 και Chantraine, σελ. 959.

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *ah* (στ. 306), που προτάσσεται πρότασης²²⁴ και δείχνει λύπη, και το *hem* (στ. 420) που είναι μόνο του και δείχνει αμηχανία. Και το επιφώνημα *ederol*, το οποίο χρησιμοποιούν και άνδρες και γυναίκες (στ. 305). Είναι ο εκτενέστερος τύπος του *rol* τον οποίο χρησιμοποιούν περισσότερο οι άνδρες²²⁵.

Λέξη-επιφώνημα είναι η προστακτική *age* (στ. 310): βρίσκεται σε διπλασιασμό (*age age*) πράγμα που δείχνει συναισθηματική φόρτιση²²⁶.

Καταφατική απάντηση αποτελεί η φράση *sic est* (στ. 301).

Απαρέμφατο της αναφώνησης είναι το *esse* (*nullane in re esse quouquam homini fidem!* = να μην εμπιστεύεται κανείς κανέναν άνθρωπο για κανένα πράγμα! - στ. 425).

Διπλασιασμός της προστακτικής *age* παρατηρούμε στο στίχο 310 (βλ. παραπάνω).

Η αντιωνυμία *ipsus* με τη σημασία "ο κύριος" απαντά στο στίχο 415 (*ipsium*).

Παροιμίες είναι: Η φράση *quoniam non potest id fieri quod vis, id velis quod possit* (στ. 305-6)²²⁷, δηλαδή "εφόσον δεν μπορεί να γίνει αυτό που θέλεις, να θέλεις αυτό που μπορεί να γίνει". όμοιες παροιμίες βρίσκουμε και στα Ν. Ε. όπως: "Όταν δε μπορείς να κάμεις ό,τι θέλεις, κάμε ό,τι μπορείς"²²⁸, "Μη δυνάμενος ὁ θέλεις, θέλε ὁ δύνασαι"²²⁹. Και η φράση *omnis sibi malle melius esse quam alteri* (στ. 427)²³⁰ σημαίνει "ο καθένας προτιμά να είναι καλύτερα ο ίδιος παρά ο άλλος", η οποία έχει παραπλήσιο νόημα με τη φράση του Χαρίνου *proximus sum egomet mihi* (βλ. παραπάνω).

Στο λόγο του παρατηρούμε ότι παρουσιάζουν μια κάπως μεγαλύτερη συχνότητα τα επιφωνήματα και οι επιφώνηματικές φράσεις. Ο Πυρρίας μπορεί να μη βοηθά αποτελεσματικά τον κύριό

²²⁴ *ah* quanto satiust te id dare operam qui istum amorem ex animo amoveas = αχ! πόσο καλύτερα θα 'ταν να φροντίσεις να διώξεις αυτόν τον έρωτα από την καρδιά σου.

²²⁵ βλ. σημείωση 21 (βλ. παραπάνω).

²²⁶ βλ. Hofmann L. U. (1965) σελ. 69.

²²⁷ Don. Andr. 306,1: *id velis quod possit*: proverbiale est. βλ. και A. Otto (1965) σελ. 385.

²²⁸ βλ. Τ. Βενιζέλου (1965) σσ. 231-2.

²²⁹ βλ. Ν. Πολίτου, τομ. Α (1965) σελ. 95 και Ι. Κολιτσάρα, τομ. Β (1965) σελ. 278 (αρ. 3438). Πρβλ. και Β. Σκουβαρά (1966) σσ. 16 και 28.

²³⁰ Ο ίδιος ο Πυρρίας λέγει στον προηγούμενο στίχο ότι πρόκειται για λαϊκή παροιμία (στ. 426: *verum illud verbumst, volgo quod dici solet* = είναι σωστή εκείνη η παροιμία που συνηθίζει να λέγει ο λαός). Και ο Δονάτος εξηγεί ότι με τη λέξη *verbum* εννοεί παροιμία (Don. Andr. 426,1: *verum illud verbum est*: id est proverbium et sententia. 2. Et sic veteres "verbum" pro sententia). Ο Α. Otto (1965, σελ. 16) μας δίνει αντίστοιχα ελληνικά: Ευρ. Μηδ. 86: ὥς πᾶς τις αὐτόν τοῦ πέλας μᾶλλον φιλεῖ. Και Μεναν. Μονοστ. 528 (Meineke 4, σελ. 355): φιλεῖ δ' ἑαυτοῦ πλεῖον οὐδεὶς οὐδένα.

του, όπως ο Δάος, αλλά συμπάσχει μαζί του πράγμα που δείχνει η μεγαλύτερη συχνότητα των επιφωνημάτων.

Εντούτοις προσπαθεί να τον εμψυχώσει χρησιμοποιώντας κατάλληλες παροιμίες. Όπως και ο Δάος χρησιμοποιεί την αντωνυμία *ipsus* με τη σημασία "ο κύριος", αλλά μόνο μια φορά. Παρά το μικρό ρόλο του χρησιμοποιεί σχετικά πολλά στοιχεία της ομιλουμένης (η αναλογία είναι 16,56%).

8. Lesbia (obstetrix)

Η Λεσβία είναι η μαμή που έρχεται να ξεγεννήσει τη Γλυκέρion. Η Μυσίσ μιλάει με περιφρόνηση γι' αυτήν εξαιτίας του πάθους της για το πιστό. Είναι χαρακτηριστικά τα λόγια της στους στίχους 229-230: *sane pol illa temulentast mulier et temeraria / nec sati' digna quoi committas primo partu mulierem* (= μα την πίστη μου, η γυναίκα εκείνη πίνει πολύ και είναι απρόσεκτη και όχι πολύ κατάλληλη για να της αναθέσεις γυναίκα για πρώτο τοκετό). Φαίνεται ότι συνδέεται με στενή φιλία με την Αρχιλίδα τροφό της Γλυκερίου και έχουν το ίδιο ελάττωμα, το πιστό (*quia compotrix eius est* = επειδή τα πίνουν μαζί - στ. 232).

Το όνομα *Λεσβία* είναι ένα εθνικό όνομα²³¹ (= η γυναίκα από τη Λέσβο). Στη λογοτεχνία έγινε διάσημο επειδή ο ποιητής Κάτουλλος το χρησιμοποίησε σαν ψευδώνυμο της αγαπημένης του Κλωδίας. Σχετικά με τη Λεσβία της κωμωδίας μας ο Δονάτος²³² δίνει μια ερμηνεία του ονόματός της που μπορεί να είναι σωστή. Σχετίζει δηλαδή το πάθος της μαμής για το πιστό με το γεγονός ότι το νησί της Λέσβου έβγαζε καλής ποιότητας οίνους.

Ο ρόλος της είναι πάρα πολύ μικρός. Στοιχεία του λόγου της που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα: Χρησιμοποιεί το επιφώνημα *ecastor*, που χρησιμοποιούν αποκλειστικά μόνο γυναίκες²³³, (στ. 486) με τη διατύπωση *per ecastor* (= μα τον Κάστορα): θα μπορούσαμε ίσως να πούμε ότι εδώ το επιφώνημα μοιάζει περισσότερο με όρκο, όπως ήταν αρχικά πριν γίνει επιφώνημα.

Ευχή αποτελεί η φράση *deos quaeso ut sit superstes* [= παρακαλώ τους θεούς να ζήσει (για μωρό) - στ. 487]: είναι μια βουλευτική πρόταση που εξαρτάται από το ρήμα παράκλησης *quaeso*.

²³¹ βλ. J. Austin (1922) σσ. 73-74 και R. Maltby (1991) (λ. *Lesbia*).

²³² Don. *Andr.* 226,4: Semper nomina comicorum servorum aut a nationibus sunt indita, ut Mysis Syrus, aut ex accidentibus, ut Lesbia velut ebriosa a Lesbo insula, quae ferax est suavissimi candidissimique vini,...

²³³ Τα επιφωνήματα *ecastor* και *mecastor* έδειξαν ότι χρησιμοποιούνται αποκλειστικά από γυναίκες και εμελέτησαν με στατιστικά στοιχεία οι F. W. Nicolson (1893) σσ. 99-103 και A. Gagnér (1920) σσ. 88-94 και 99-100. Επίσης ο A. Gellius αναφέρει (*Noctes Atticae*, XI, 6): Cur autem viri Castorem iurantes non appellaverint, non facile dictu est. Nusquam igitur scriptum invenire est apud idoneos quidem scriptores aut "mehercle" feminam dicere aut "mecastor" virum.

Πλεονασμός είναι η φράση *post deinde* (στ. 483) εφόσον τα δύο επιρρήματα έχουν την ίδια σημασία (= μετά).

Σχετικά με το ρόλο της οι λέξεις και φράσεις της ομιλουμένης στο λόγο της είναι αρκετές (η αναλογία είναι 15,25%). Βέβαια δεν μπορούμε να αξιολογήσουμε απόλυτα τα στοιχεία αυτά δεδομένου ότι ο ρόλος της είναι πολύ μικρός και περιορίζεται σε απλά και τυπικά λόγια.

9. *Glycerium (virgo)*

Είναι η κοπέλλα που αγαπά ο Πάμφιλος. Υποτίθεται ότι είναι αδελφή της εταίρας Χρυσίδας, στη συνέχεια όμως αποδεικνύεται ότι είναι κόρη του Χρέμη.

Το όνομα *Γλυκέριον* είναι υποκοριστικό του Ελληνικού ονόματος *Γλυκέρα* το οποίο παράγεται από το επίθετο *γλυκερός* (ένα επίθετο παράλληλο του *γλυκύς*)²³⁴. Στην κωμωδία είναι συνήθως όνομα εταίρων. Το πραγματικό της όνομα είναι *Pasibula* (Πασιβούλη)· το *Γλυκέριον* είναι καϊδευτικό που της έδωσε η Χρυσίς.

Οι νεαρές κοπέλλες, και ιδίως αν είναι Αθηναίες, δεν έχουν ρόλο στην κωμωδία· σπάνια εμφανίζονται στη σκηνή και τότε είναι βωβά πρόσωπα. Τις περισσότερες φορές απευθύνουν μια *παράκληση* στη θεά του τοκετού πίσω από τη σκηνή²³⁵, όπως εδώ: *Iuno Lucina, fer orem, serva me, obsecro* (= Ήρα προστάτισσα του τοκετού, βόηθα με, σώσε με, σε παρακαλώ - στ. 473). Αρχίζει τη φράση της με την επίκληση *Iuno Lucina* η οποία είναι η θεά του τοκετού για τις Ρωμαίες, όπως είναι για τις Ελληνίδες η Άρτεμις ή η Ειλειθυία. Η φράση τελειώνει με το *ρήμα παράκλησης obsecro* το οποίο μετριάει τις προστακτικές *fer* και *serva*. Την ίδια παράκληση απευθύνει η Παμφίλη στην κωμωδία *Adelphoe* (στ. 487).

Δεν μπορούμε βέβαια να αξιολογήσουμε απόλυτα τη μοναδική φράση στην οποία περιορίζεται ο ρόλος της και η οποία θα

²³⁴ βλ. Bechtel (1982) σελ. 510· J. Austin (1922) σσ. 74-75· Frisk I, σελ. 314· Chantraine, σελ. 229 και R. Maltby (1991) (λ. *Glycerium*). Ο B. L. Ullman, ("Proper names in Plautus, Terence, and Menander", *CPh* 11 (1916), σσ. 61-64), αναφέρεται στο όνομα *Glycerium* (σελ. 61) επισημαίνοντας ότι στον Τερέντιο δεν υπάρχουν ονόματα σε *-ium* για εταίρες· η *Glycerium* στην *Andria* και η *Phanium* στον *Phormio* είναι ελεύθερα κορίτσια (*virgines*), ενώ η *Dorcium* στον *Phormio* είναι δούλη (*serva*). Φαίνεται όμως ότι του έχει διαφύγει ότι στην *Hecyra* η εταίρα *Philotis* αναφέρεται σε τρεις περιπτώσεις ως *Philotium* που είναι το υποκοριστικό της (στ. 81, 89, 197). Τα ονόματα *Glycerium*, *Phanium* και *Dorcium* είναι υποκοριστικά, όμως δεν τα έχουμε περιλάβει στην κατηγορία των υποκοριστικών γιατί αποτελούν τόσο συνηθισμένα γυναικεία ονόματα που φαίνεται ότι ο ποιητής μας δεν είχε περιθώρια επιλογής. Διαφορετική είναι η περίπτωση του ονόματος *Philotis* (βλ. *Hecyra*).

²³⁵ Don. *Andr. Praef.* I,9: Adnotandum sane puellarum liberalium in proscaenio nullam orationem induci in comoedia palliata praeter invocationem Iunonis Lucinae, quae et ipsa quoque post scaenam fieri solet.

μπορούσε στο σύνολό της να θεωρηθεί ότι ανήκει στην ομιλουμένη. Ένας ακριβής υπολογισμός των καθαρών στοιχείων της ομιλουμένης, όπως τα έχουμε καθορίσει, μας δίνει ένα εξαιρετικά υψηλό ποσοστό (42,85%).

10. Chremes (senex)

Είναι ο δεύτερος γέρος της κωμωδίας· πατέρας της Φιλουμένης και, όπως αποδεικνύεται στην πορεία της κωμωδίας, πατέρας της Γλυκερίου ή Πασιβούλης. Είναι ένας ήπιος άνθρωπος που αποτελεί την αντίθεση του Σίμωνα.

Το όνομά του είναι το Ελληνικό όνομα *Χρέμης* (-ντος)· παράγεται από τη ρίζα *χρεμ-* (από την οποία σχηματίζονται τα ρήματα *χρεμίζω*, *χρεμείζω*, *χρεμετάω*, *χρεμέθω* και επίσης το ρήμα *χρέμπτομαι*) και την κατάληξη -ης (-ντος) που είναι συχνή σε Ελληνικά ονόματα²³⁶. Λαμβάνοντας υπόψη τη σημασία των ρημάτων είναι πιθανό να αποτελεί υπαινιγμό στο χαρακτηριστικό ήχο με τον οποίο καθαρίζει κανείς το λαιμό του, ιδίως οι γέροντες. Συνήθως στην κωμωδία είναι όνομα γέρου κατά το πλείστον γκρινιάρη και μεμψίμοιρου. Ο Χρέμης της κωμωδίας μας δεν είναι ακριβώς αυτός ο τύπος, όμως συχνά έρχεται στη σκηνή παραπονούμενος για όσα συμβαίνουν σε βάρος της οικογενείας του.

Στην κωμωδία έχει ένα σχετικά μικρό ρόλο. Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *o* που προτάσσει στη φράση του²³⁷ (στ. 533) πράγμα που δείχνει επίμονη και γεμάτη ανησυχία αναζήτηση. Το *ah* (στ. 543, 868 και 872) που προτάσσεται πρότασης²³⁸ και δείχνει τη στενοχώρια του. Το *hem* (στ. 780) που είναι μόνο του και δείχνει έκπληξη και αμηχανία. Το *eho* στο στίχο 931, όπου συνδυάζεται με προστακτική²³⁹, και στο στίχο 951, όπου συνδυάζεται με ελλειπτική πρόταση²⁴⁰. Το *hercle* χρησιμοποιεί στο στίχο 554, όπου φαίνεται να ενισχύει τη φράση στην οποία παρεμβάλλεται, και στους 742 και 775. Και μια επίκληση στο Δία *o Iuppiter* βρίσκουμε στον 930.

Λέξεις-επιφωνήματα είναι: Η δεικτική λέξη *em* (στ. 842) που συνοδεύεται από αιτιατική (*em Davom...*= να! ο Δάος) και η προστακτική *sine* (στ. 925).

²³⁶ βλ. Bechtel (1982) σελ. 588· J. Austin (1922) σσ. 40 και 75-76· Frisk II, σελ. 1116 και Chantraine, σελ. 1272. Υπάρχει και προσηγορικό όνομα ψαριού *χρέμης* (-ντος).

²³⁷ *o te ipsum quaerebam* = ω! έσενα τον ίδιο ζητούσα.

²³⁸ 543: *ah ne me obsecra* = αχ! μη με παρακαλός. 868: *ah ne saevi tanto opere* = αχ! μην παραφέρεσαι τόσο πολύ. 872: *ah rem potius ipsam dic ac mitte male loqui* = αχ! μίλα καλύτερα για την υπόθεση και πάψε να κακολογείς.

²³⁹ *eho dic mihi* = αχου! πες μου.

²⁴⁰ *eho mecum, Crito.* = άχου! (έλα) μαζί μου, Κρίτων. (Προφανώς στη φράση εννοείται μια προστακτική *veni*).

Ευχές είναι: Η φράση *utinam id sit quod spero* (= μακάρι να' ναι αυτό που ελπίζω - στ. 931). Και η φράση *ita me di ament* [= "έτσι να μ' αγαπούν οι θεοί", "έτσι να 'χω την αγάπη (ευλογία) των θεών" - στ. 947] που είναι μια στερεότυπη ευχή.

Ερωτήσεις είναι: Οι στερεότυπες ερωτήσεις: *quid istic?* (= πώς κι έτσι; - στ. 572) και *quid ais?* (στ. 575) που χρησιμεύει απλά για να φέρει τη συζήτηση σε άλλο θέμα. Η ερώτηση *at rogitas?* (= και ρωτάς; - στ. 828) που εισάγεται με το *at* και δείχνει έκπληξη και οργή· δεν περιμένει απάντηση. Και η ερώτηση *quid est?* (στ. 551).

Μια ονομαστική της αναφώνησης βρίσκουμε στο στίχο 553 (*fabulae!* = παραμύθια!) όπου διαφαίνεται και ειρωνεία.

Πλεονασμοί είναι: Ο συνδυασμός των συνδέσμων *quasi s*²⁴¹ (στ. 549) αντί του απλού *quasi*. Και ο συνδυασμός των λέξεων *homini adolescentulo*²⁴² (= νεαρός άνθρωπος - στ. 828) όπου το *adolescentulo* λειτουργεί σαν επίθετο που προσδιορίζει το *homini*.

Το ρήμα διαβεβαίωσης *inquam* χρησιμοποιεί στο στίχο 785.

Υποκοριστικά είναι οι λέξεις: *adolescentulus* (*adolescentulo* - στ. 828) που χρησιμοποιούν κυρίως οι γέροι²⁴³ όταν αναφέρονται σε νεαρά πρόσωπα, εδώ εκτός της ηλικίας ίσως υπαινίσσεται απερισκεψία και αστάθεια. Και *scrupulus* (= πετραδάκι - στ. 940) που είναι υποκοριστικό του *scrupus*.

Απρόσωπη παθητική σύνταξη αντί ενεργητικής είναι το ρήμα *adparetur* (στ. 594) (αντί *adparent*· δηλαδή "γίνεται προετοιμασία" αντί "προετοιμάζουν", δηλαδή οι δούλοι του).

Θαμιστικό είναι το ρήμα *rogitas* (θαμ. *rogo* - στ. 828)· εδώ βρίσκεται σε στερεότυπη ερώτηση (*at rogitas?*) σε όμοια στερεότυπη ερώτηση χρησιμοποιείται και το απλό *rogo*²⁴⁴.

Παροιμίες είναι: Η φράση *amantium irae amoris integratio* (στ. 555)²⁴⁵ που σημαίνει "οι καυγάδες των ερωτευμένων είναι ανανέωση της αγάπης"· παροιμία με το ίδιο νόημα βρίσκουμε και στα Ν. Ε. "Αγάπη (έρωτας) δίχως πείσματα δεν έχει νοστιμάδα"²⁴⁶. Παροιμία είναι και η φράση *at istuc periculum in filia fieri gravest* (στ. 566), σύμφωνα με τον Δονάτο²⁴⁷. Σημαίνει "είναι πολύ σοβαρό να μπει σε

²⁴¹ βλ. R. Kühner - C. Stegmann (1966) σελ. 575.

²⁴² βλ. συζήτηση για την ίδια φράση στο λόγο του Σίμωνος (στην ενότητα Πλεονασμοί) και τη σχετική σημείωση.

²⁴³ βλ. R. Maltby (1979) σσ. 144-145.

²⁴⁴ βλ. Andr. 163: *rogas?*

²⁴⁵ Don. Andr. 555,1: *amantium irae*: sententia γνωμική, in qua a specie receditur et in omnes aliquid dicitur. Και 555,2: Παροιμία. Est autem sine auctore sententia. Βλ. επίσης S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 555 και A. Otto (1965) σελ. 17, οι οποίοι δίνουν και αντίστοιχο ελληνικό από τον Μένανδρο: [*Μονοστ.* 410 (Meineke 4, σελ. 351)]: *ὀργή φιλοῦντος μικρὸν ἰσχύει χρόνον*. Και *fr.* 797 Kock: *ὀργή φιλοῦντων ὀλίγον ἰσχύει χρόνον*.

²⁴⁶ βλ. Ν. Πολίτου, τομ. Α (1965) σελ. 147 και Φ. Τότσκα (1987) σελ. 56.

²⁴⁷ Don. Andr. 566: *memorable dictum nimis et id, quod merito in proverbium cesserit*. βλ. και A. Otto (1965) σελ. 273

τέτοιο κίνδυνο (δοκιμασία) η κόρη μου” εννοώντας να παντρεύει την κόρη του με ένα νέο που μέχρι τώρα είχε δεσμό με μιαν εταίρα (όπως δηλαδή θα έλεγε σήμερα ένας γονιός σε ανάλογη περίπτωση “δεν κάνει πειράματα κανείς με την ευτυχία του παιδιού του”).

Παροιμιακή φράση είναι η *veni in tempore* (την οποία λέγει “κατά μέρος”) (στ. 758)²⁴⁸. Σημαίνει “ήλθα στην κατάλληλη στιγμή”, “ήλθα πάνω στην ώρα”.

Οι λέξεις και οι φράσεις της ομιλουμένης που χρησιμοποιεί ο Χρέμης δεν έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον (η αναλογία είναι 10,42%). Μεγαλύτερη συχνότητα παρουσιάζουν τα επιφωνήματα (κυρίως το *ah* - στ. 543, 868, 872), οι επιφωνηματικές φράσεις (κυρίως *euchés* - στ. 931, 947) και το επιφώνημα *hercle* (στ. 554, 742, 775). Περιορισμένη, συγκριτικά με τον Σίμωνα, τον Δάο και τον Πάμφιλο, είναι στο λόγο του η χρήση παροιμιών και παροιμιακών φράσεων.

11. Crito (*senex*)

Είναι ο τρίτος γέρος της κωμωδίας: εξάδελφος της εταίρας Χρυσίδας από την Άνδρο ο οποίος τυχαία βρίσκεται στην Αθήνα για δικές του υποθέσεις και με την ευκαιρία αυτή επισκέπτεται το σπίτι της Χρυσίδας. Ο ρόλος του είναι σχετικά μικρός και κυρίως εξυπηρετεί την “αναγνώριση”.

Το όνομά του είναι το συνηθισμένο Ελληνικό όνομα *Κρίτων* το οποίο παράγεται από το θέμα *κριτο-* του ρηματικού επιθέτου *κριτός* (ρ. *κρίνω*) και την κατάληξη *-ων*²⁴⁹. Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλούμενη είναι:

Επιφώνηματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *hem* (στ. 803 και 919) που είναι μόνο του και δείχνει αμηχανία: επίσης στο στίχο 928 όπου συνδυάζεται με το *perii* (*hem perii*). Μια εγκάρδια προσφώνηση προς τη Μυσίδα (*o Mysis*) (στ. 802). Το *poi* (στ. 808). Και το *hercle* (στ. 929 και 942).

Λέξη-επιφώνημα είναι ο ρηματικός τύπος (παρακειμένου) *perii* που συνδυάζεται με το επιφώνημα *hem* (στ. 929).

Μια ευχή που απευθύνεται στον Χρέμη (*salvo' sis, Chreme*) βρίσκουμε στο στίχο 906: είναι ένα είδος χαιρετισμού.

Στερεότυπη ερώτηση είναι η *quid ais?* (στ. 933), που δείχνει την έκπληξη του Κρίτωνα όταν ο Χρέμης ομολογεί ότι η Γλυκέρion είναι κόρη του.

Αρνητική απάντηση αποτελεί το μεμονωμένο αρνητικό μόριο *non* (στ. 932) πράγμα που συνηθίζει ο Τερέντιος (βλ. και στον Δάο, στ. 194).

Αποσιώπηση παρατηρούμε στο στίχο 908 (*Simo...*), όπου τον διακόπτει ο Σίμων.

²⁴⁸ βλ. A. Otto (1965) σελ. 343.

²⁴⁹ βλ. Bechtel (1982) σελ. 266· J. Austin (1922) σσ. 38-39 και 76 και Chantraine, σελ. 585.

Αντί του αρνητικού μορίου *non* χρησιμοποιεί το αρνητικό επίρρημα *numquam* (στ. 808) σαν ισχυρότερη άρνηση.

Προσβλητικός χαρακτηρισμός είναι η λέξη *sycophantam* (στ. 815): μιλάει εκφράζοντας τους φόβους του μήπως τον χαρακτηρίσουν "συκοφάντη" (πράγματι λίγο αργότερα ο Σίμων θα τον αποκαλέσει *sycophanta* - βλ. Ύβρεις στο λόγο του Σίμωνα). Πλεονασμός είναι η φράση *non dum etiam* (στ. 807), καθώς το *-dum* έχει την ίδια σημασία με το *etiam*.

Χαιρετισμοί είναι: Το *salvete* (= γεια σας - στ. 800), με το οποίο απευθύνεται σε όσους βρίσκονται στη σκηνή (Μυσίδα και Δάο). Και το *salve* (στ. 802), με το οποίο απευθύνεται ειδικά στη Μυσίδα.

Υποκοριστικό του επιθέτου *grandis* είναι το *grandicula* (= μεγαλούτσικη - στ. 814): το *grandis* αντικαθιστά συχνά το επίθετο *magnus*²⁵⁰.

Θαμιστικό είναι το ρήμα *clamitent* (θαμ. του *clamo* - στ. 814)²⁵¹.

Παροιμία είναι η φράση *si mihi perget quae volt dicere, ea quae non volt audiet* (στ. 920)²⁵², δηλαδή "αν επιμένει να μου λέγει αυτά που θέλει, θα ακούσει αυτά που δε θέλει", η οποία φαίνεται να αποδίδει στα Λατινικά την Ομηρική φράση (Ομ. Ιλ. Υ, 250): "Ὅπποϊόν κ' εἴρησθα ἔπος, τοῖόν κ' ἑπακούσῃς": η φράση έγινε παροιμία που βρίσκουμε στις παλαιές συλλογές παροιμιών: "Εἶπε δ' ἄ θέλεις καὶ ἄκουε δ' ἂ μὴ θέλεις"²⁵³. Ὁμοιες παροιμίες βρίσκουμε και στα Ν. Ε. "Ὅποιο λόγο πεις, τέτοιο καὶ θ' ἀκούσεις"²⁵⁴ και "Ἄν θέλεις καλὰ ν' ακούς, μάθε καλὰ να λες"²⁵⁵.

Ανάλογα με την έκταση του ρόλου του ο λόγος του φαίνεται να έχει αρκετές λέξεις και φράσεις που ανήκουν στην ομιλουμένη (η αναλογία είναι 12,32%) δεν έχουν όμως ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Μεγαλύτερη συχνότητα παρουσιάζουν τα επιφωνήματα, ιδίως τα *hem* (στ. 803, 919, 928), *pol* (στ. 808) και *hercle* (στ. 929, 942).

12. Dromo (Iorarius)

Είναι ένα είδος δούλου-αστυνόμου που είχε επιφορτισθεί με το καθήκον να τιμωρεί τους κακούς δούλους κατόπιν εντολής του κυρίου τους. Εδώ τον καλεί ο Σίμων να δέσει τον Δάο.

Το όνομά του είναι το συνηθισμένο σε δούλους όνομα *Δρόμων* παράγεται από το θέμα του ονόματος *δρόμος* και την κατάληξη

²⁵⁰ βλ. Palmer L. L. (1964) σελ. 76.

²⁵¹ βλ. συζήτηση για το ίδιο ρήμα παραπάνω στο λόγο του Σίμωνα (ενότητα Θαμιστικά) και τη σχετική σημείωση.

²⁵² βλ. A. Otto (1965) σελ. 45. Και S. Ashmore (1965) σκόλιο στο στίχο 920.

²⁵³ βλ. Ν. Πολίτου, τομ. Α (1965) σελ. 3 (*Αίσωπου κασμικαὶ κωμωδία*). Επίσης Μακρ. III 49.

²⁵⁴ βλ. Τ. Νατσούλη (1978) σελ. 333 και Μ. Τριανταφυλλίδη (1947) σελ. 46 πρβλ. και Π. Αραβαντινού (1863) σελ. 58.

²⁵⁵ βλ. Ι. Κολιτσάρα, τομ. Α (1965) σελ. 138 (αρ. 511)

-ων²⁵⁶. Ίσως υπαινίσσεται τον τύπο του δούλου που συνεχώς τρέχει για να εκτελέσει τις διαταγές του κυρίου του (*servus currens*).

Ο ρόλος του περιορίζεται σε λίγες μόνο φράσεις· εντούτοις υπάρχει μία περίπτωση που ανήκει στην ομιλουμένη, δηλαδή η στερεότυπη ερώτηση *quid vis?* (= τι θες - στ. 861), που εδώ έχει ουσιαστικό νόημα. Εφόσον ο ρόλος του είναι τόσο μικρός, τα στοιχεία αυτά δεν μπορούν να αξιολογηθούν απόλυτα (η αναλογία είναι 25%).

13. Πρόλογος

Πολύ λίγες λέξεις και φράσεις της ομιλουμένης υπάρχουν στον πρόλογο· συγκεκριμένα:

Το βεβαιωτικό μόριο *ne* που αντιστοιχεί στο ελληνικό *νή* βρίσκουμε στο στίχο 17 (*faciunt-ne*)²⁵⁷ όπου είναι εγκλιτικό μόριο.

Το ρήμα παράκλησης *quaeso* (στ. 8) που μετριάζει την προστακτική *adtendite*.

Παροιμία είναι η φράση *desinant male dicere, malefacta ne noscant sua* (στ. 22-23)²⁵⁸ που σημαίνει "να πάψουν να κακολογούν, για να μην ακούσουν τις πομπές τους". η φράση αυτή αποτελεί μια παραλλαγή της παροιμίας που έχουμε ήδη συζητήσει στο λόγο του Κρίτωνα στο στίχο 920 (όπου βλέπε).

Η αναλογία τους είναι 5,88% επί του αριθμού των λέξεων που καλύπτει ο πρόλογος. Ένα μικρό ποσοστό που προφανώς οφείλεται στη φύση του προλόγου ο οποίος στην ουσία είναι ένας μικρός ρητορικός λόγος, όπου οι λέξεις και φράσεις της ομιλουμένης είναι περιορισμένες.

²⁵⁶ βλ. Bechtel (1982) σσ. 142-143· J. Austin (1922) σσ. 60-61 και 76 και Frisk, I, σελ. 419. Υπάρχει και προσγορικό όνομα φαριού *δρόμων*.

²⁵⁷ Don. *Andr.* 17,1: "*Ne*" quidam corripiunt et cum interrogatione pronuntiant, quidam producunt. Quorum alii "*ne*" pro *nonne* accipiunt, id est *non*, alii "*ne*" pro *valde*, ut (*Ad.* 540) "*ne* ego homo sum infelix" et Cicero (*Catil.* II, 3, 6) "*ne* illi vehementer errant".

²⁵⁸ βλ. A. Otto (1965) σελ. 45.

B. HEAUTONTIMORUMENOS¹

Παίχτηκε το 163 π. Χ. στους *Ludos Megalenses*. Στις εκδόσεις την βρίσκουμε συνήθως δεύτερη στη σειρά· ουσιαστικά όμως είναι η τρίτη κωμωδία που έγραψε και παρουσίασε ο Τερέντιος, γιατί το 165 π. Χ. είχε μεσολαβήσει μια πρώτη αποτυχημένη παράσταση της κωμωδίας *Hecyra*. Αυτό φαίνεται καθαρά και από τη διδασκαλία όπου διαβάζουμε *facta* III².

Πρότυπό της είναι η κωμωδία του Μενάνδρου *Ἐαυτὸν Τιμωρούμενος* και είναι η πρώτη από τις δύο κωμωδίες (η άλλη είναι ο *Phormio*), όπου ο Τερέντιος δεν έχει εφαρμόσει τη μέθοδο σύνθεσης κωμωδίας για την οποία τον κατηγορήσαν οι σύγχρονοι ομότεκνοί του, δηλαδή να διασκευάζει Ελληνικές κωμωδίες μεταφέροντας συγχρόνως σκηνές από άλλες με παρόμοια υπόθεση.

Αυτήν τη λογοτεχνική μέθοδο υπερασπίζεται στους προλόγους του. Και ο πρόλογος της κωμωδίας *Heautontimorumenos* είναι ένα από τα καλύτερα δείγματα του ιδιόμορφου αυτού προλόγου. Ουσιαστικά ο όρος *contaminatio* που χρησιμοποιήθηκε για να ορίσει την κατηγορία των εκθρών του Τερεντίου προήλθε από το ρήμα *contaminare* που χρησιμοποιεί ο ίδιος για το θέμα αυτό στους

¹ Η υπόθεση της κωμωδίας έχει ως εξής: Ο Χρέμης είναι ένας εύπορος Αθηναίος και έχει ένα γιο, τον Κλειτοφώντα. Του κινεί την περιέργεια ένας γείτονάς του, ο Μενέδημος, ο οποίος, ενώ έχει περιουσία και είναι εύπορος, ταλαιπωρείται εργαζόμενος στο χωράφι χωρίς ξεκούραση και βοηθούς. Η κωμωδία αρχίζει καθώς ο Χρέμης πιάνει κουβέντα με τον Μενέδημο από τον οποίο μαθαίνει ότι ο τρόπος ζωής του είναι μια τιμωρία που επέβαλε στον εαυτό του, αφότου ο γιος του, ο Κλεινίας, αναγκάστηκε να φύγει στην Ασία σαν μισθοφόρος, επειδή ο πατέρας του ήταν αντίθετος στην ερωτική σχέση του με την Αντιφίλη, μια κοπέλλα που ήταν υπηρέτρια μιας εταίρας, της Βακχίδας. Ο Κλεινίας επιστρέφει στην Αθήνα και μένει προσωρινά στο σπίτι του Χρέμη γιατί συνδέεται φιλικά με τον Κλειτοφώντα. Ο Κλειτοφών διατηρεί από καιρό σχέσεις με την εταίρα Βακχίδα. Ζητά σαν χάρη από τον Κλεινία να προσποιηθεί ότι η γυναίκα που τον ενδιαφέρει είναι η Βακχίς. Έτσι εξαπατούν τον Χρέμη που επιτρέπει στη Βακχίδα με όλη της τη συνοδεία, στην οποία ανήκει και η Αντιφίλη, να εγκατασταθεί στο σπίτι του. Όλα αυτά είναι σχέδιο του πονηρού δούλου Σύρου, που ανήκει στην οικογένεια του Χρέμη. Ο Σύρος καταφέρνει ακόμη να αποσπάσει από τον Χρέμη 10 μνες για να εξαγοράσουν την Αντιφίλη. Γρήγορα όμως αποκαλύπτεται η αλήθεια. Η Αντιφίλη είναι κόρη του Χρέμη και της συζύγου του Σωστράτης, την οποία η Σωστράτη είχε εκθέσει επειδή φοβόταν την οργή του συζύγου της για τη γέννηση κοριτσιού. Συγχρόνως αποκαλύπτεται και η σχέση του Κλειτοφώντα με τη Βακχίδα. Ο Χρέμης αναγνωρίζει την κόρη του Αντιφίλη και την παντρεύει με τον Κλεινία, το γιο του Μενεδήμου, ο οποίος πανευτυχής δεν έχει πλέον λόγους να *τιμωρεί έαυτόν*. Παράλληλα ο Χρέμης επιβάλλει στο γιο του Κλειτοφώντα να διακόψει τη σχέση του με τη Βακχίδα και να διαλέξει για σύζυγο μια νεαρή Αθηναία.

² Στην *Andria* (εισαγωγή) έχουμε μιλήσει για τη διαφορά στη σημασία που έχουν οι όροι *acta* και *facta* στις διδασκαλίες.

προλόγους της *Andria* (στ. 16 - *contaminari*) και του *Heautontimorumenos* (στ. 17 - *contaminasse*).

Είναι πολύ πιθανόν ο Τερέντιος να έχει επιφέρει κάποιες αλλαγές στο πρότυπό του, όμως η απώλεια της κωμωδίας του Μενάνδρου *Ἐαυτὸν Τιμωρούμενος* δε μας επιτρέπει να το γνωρίζουμε. Το ίδιο βέβαια ισχύει και για όλες τις άλλες κωμωδίες, αλλά το υπόμνημα του Δονάτου προσφέρει σημαντική βοήθεια στο να επισημάνουμε τα σημεία όπου ο Τερέντιος διαφοροποιήθηκε από τα πρότυπά του. Δυστυχώς όμως για την κωμωδία *Heautontimorumenos* το υπόμνημα του Δονάτου έχει χαθεί.

Θα στρέψουμε την προσοχή μας στους χαρακτήρες της κωμωδίας και θα προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε στο λόγο τους τις λέξεις, φράσεις και συντάξεις της ομιλουμένης που χρησιμοποιούν.

1. Chremes (senex)

Ο Χρέμης είναι ο ένας από τους δύο γέρους της κωμωδίας· είναι ο πατέρας του Κλειτοφώντα· ο άνθρωπος που εκδηλώνει ενδιαφέρον για τους άλλους και κυρίως τον άλλο γέρο, τον Μενέδημο. Είναι ο χαρακτήρας εκείνος του Τερεντίου από τον οποίο ακούμε την περίφημη ρήση: *homo sum: humani nil a me alienum puto* (HT. 77).

Παρουσιάζεται σαν γνώστης των ανθρωπίνων σχέσεων και ιδίως των σχέσεων μεταξύ πατέρα και γιου. Φαίνεται όμως ότι αυτό συμβαίνει μόνο σε θεωρητικό επίπεδο, γιατί όταν θα βρεθεί αντιμέτωπος με το γιο του θα λησμονήσει όλες τις συμβουλές που έδινε στον Μενέδημο· ο γεμάτος ενδιαφέρον και συμπάθεια άνθρωπος θα μεταβληθεί σε ένα σκληρό οργισμένο ατομικιστή. Αν συνδυάσουμε αυτή τη συμπεριφορά του με το γεγονός ότι η σύζυγός του φοβούμενη τη δυσaréσκειά του για τη γέννηση ενός κοριτσιού (που θα αποδειχθεί ότι είναι η Αντιφίλη) το εξέθεσε, ίσως θα πρέπει να σκεφθούμε ότι η συμπάθειά του δεν είναι τίποτε άλλο από υποκρισία και ματαιοδοξία να παρουσιάζεται καλός, και το ενδιαφέρον του απλή περιέργεια.

Το όνομά του³ είναι το ελληνικό όνομα Χρέμης του οποίου την ετυμολογία και τη σημασία είδαμε στον Χρέμη της *Andria*. Ο ρόλος του είναι ο μεγαλύτερος της κωμωδίας. Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *hui* στο στίχο 92, όπου συνδυάζεται με ερώτηση⁴, και στον 480, όπου προτάσσεται πρότασης⁵. Και στις δύο περιπτώσεις το επιφώνημα δίνει έμφαση στην απορία που διαφαίνεται στα λόγια του Χρέμη. Το *ah*

³ Για το χαρακτήρα του και τη σημασία του ονόματός του βλ. J. Austin (1922) σσ. 93-95.

⁴ *hui tam gravis* (sc. rastros) hos, quaeso? = ού! σε παρακαλώ, τι βαρύ είναι αυτό (το δικέλλι);

⁵ *hui quantam fenestram ad nequitiam patefeceris*... = ού! τι παράθυρο θα έχεις ανοίξει στην κακία. [Η φράση *fenestram...patefeceris* είναι παροιμιακή (βλ. παρακάτω)].

(στ. 439 και 934), που προτάσσεται πρότασης⁶, και στον 938, όπου το βρίσκουμε μόνο του· εκφράζει λύπη. Το *heia* (= έι) στο στίχο 521 (μόνο του), που έχει ένα τόνο αποδοκimasίας⁷, και στον 1063 όπου είναι ειρωνικό και συνδυάζεται με μια επιφωνηματική πρόταση⁸. Το *eho* (στ. 583) που συνδυάζεται με το ρήμα παράκλησης *quaeso*⁹ και ερώτηση¹⁰. Το *ehem* (*ehem, mea uxor* - στ. 622) που δείχνει ξάφνιασμα καθώς βλέπει τη σύζυγό του· το ίδιο επιφώνημα χρησιμοποιεί και η Σωστράτη βλέποντάς τον. Επίσης στους στίχους 883 και 1047, όπου συνδυάζεται με ερώτηση¹¹ και δείχνει έκπληξη. Το *vah* (στ. 765) που συνδυάζεται με ερώτηση¹² και δείχνει δυσφορία. Το *ohe* (στ. 879) που προτάσσεται πρότασης¹³ και δείχνει δυσανασχέτηση. Το ηχομιμητικό *hahaha* (στ. 886) που μιμείται τον ήχο του γέλιου. Το *hem* (στ. 906) που προτάσσεται ερώτησης¹⁴ και δείχνει έκπληξη. Το *vae* (στ. 917) που συντάσσεται με δοτική (*vae misero mihi*) και εκφράζει απελπισία. Το *oh* (στ. 1006) που δείχνει αγανάκτηση· συνδυάζεται με μια γεμάτη οργή ερώτηση¹⁵. Η επίκληση *pro deum atque hominum fidem* (στ. 61)· το *pro* έχει θέση επιφωνήματος και δεν επηρεάζει την αιτιατική *fidem* (βλ. στον Πάμφιλο της *Andria*). Το *hercle* (στ. 491, 549 και 621). Η επίκληση ο *Iuppiter* (στ. 630). Και το βεβαιωτικό μόριο *ne* (στ. 621, 868, 918) και στο στίχο 950, όπου βρίσκεται σε μορφή εγκλιτικού (*egone*)¹⁶. Λέξεις-επιφώνηματα είναι: Οι δεικτικές λέξεις: *cedo* (= dic - στ. 597, 662 και 846 - σε όλες τις περιπτώσεις συνδυάζεται με ερωτηματική πρόταση) και *eccum* (στ. 757) που συντάσσεται με αιτιατική¹⁷. Η προστακτική *mane* (στ. 613 και 890)· στο στίχο 613 μάλιστα βρίσκεται σε διπλασιασμό (*mane, mane*). Οι ρηματικοί τύποι

⁶ 439: *ah vehemens in utramque partem* = άχ! τι ορμητικός (απόλυτος) είσαι όποια κατεύθυνση και αν πάρεις (σε κάθε περίπτωση). 934: *ah nescis quam doleam* = άχ! δεν ξέρεις πόσο λυπάμαι.

⁷ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 521.

⁸ *heia ut elegans est!* = άχου! τι κομψός που είναι!

⁹ βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 16.

¹⁰ *eho quaeso, una accedundi viast?* = άχ! σε παρακαλώ, μόνο ένας τρόπος υπάρχει να τους πλησιάσεις;

¹¹ 883: *ehem, Menedeme, advenis?* = έι! Μενέδημε, ήλθες; 1047: *ehem, Menedeme, quor non accersi iubes filiam...?* = έι! Μενέδημε, γιατί δε στέλνεις να καλέσουν την κόρη μου...;

¹² *vah gloriare evenisse ex sententia?* = άχ! περηφανεύεσαι που έγιναν, όπως ήθελες;

¹³ *ohe iam desine deos, uxor, gratulando obtundere...* = ωχ! γυναίκα πάψε πια να ξεκουφαίνεις τους θεούς με τις ευχαριστίες σου.

¹⁴ *hem Clinia haec fieri videbat?* = πώς! ο Κλεινίας έβλεπε να γίνονται όλα αυτά;

¹⁵ *oh pergin mulier esse?* = ωχ! επιμένεις να φέρεσαι σαν γυναίκα;

¹⁶ Η εγκλιτική μορφή του μορίου *ne* έχει προβληματίσει τους φιλόλογους. Ο M. Warren (1881, σσ. 54-55) συζητά τις διάφορες γραφές που έχουν προταθεί. Ο ίδιος συνηγορεί για τη γραφή *egone*, όπου το *-ne* είναι βεβαιωτικό μόριο, η οποία έχει ισχυρή στήριξη από τα χειρόγραφα.

¹⁷ *Syrum optume eccum* = και να ο Σύρος στην κατάλληλη στιγμή.

(παρακειμένου) *perii* (στ. 906) και *occidi* (στ. 908). Και το επίρρημα *ilicet* (στ. 974).

Ε υ χ έ ς είναι οι φράσεις: *sic me di amabunt...* (= θα μ' αγαπούν οι θεοί τόσο που..., να με βοηθήσουν οι θεοί έτσι που να... - στ. 463) και *ita me di amabunt* (= θα μ' αγαπούν οι θεοί έτσι που να... - στ. 749) που εκφέρονται με οριστική μέλλοντα: *ita me di ament* [= να 'χω την αγάπη (την ευλογία) των θεών] (στ. 569 και 953) που εκφέρεται με υποτακτική ενεστώτα. Και η έκφραση *si vivo* (= αρκεί μόνο να 'μαι ζωντανός - στ. 918 και 950) η οποία συνοδεύεται (και στις δύο περιπτώσεις) από μια απειλητική φράση.

Ε ρ ω τ ή σ ε ι ς είναι: Οι στερεότυπες ερωτήσεις: *quid vis tibi aut quid quaeris?* (= τι θες και τι γυρεύεις; - στ. 61-62)· εδώ η δεύτερη ερώτηση, που είναι πλεοναστική, συνδέεται διαzeugτικά με την πρώτη¹⁸: *quid ais?* (στ. 118 και 182) που δείχνει έκπληξη· *quid istic?* (= πώς κι έτσι - στ. 1053)· *quid faciam?* στο στίχο 585, όπου έχει ουσιαστικό νόημα και εκφράζει απορία: ενώ στο στίχο 924 με την ίδια ερώτηση (*quid faciam?*) απλά εκφράζει απόγνωση. Και *ain tu?* (= λες; - στ. 890) που δείχνει απορία. Η ερώτηση "*subditum*" *ain tu?* (= "έκθετο" λες; - στ. 1014) όπου επαναλαμβάνει τη λέξη *subditum* που είχε χρησιμοποιήσει η Σωστράτη σε συνδυασμό με τη στερεότυπη ερώτηση *ain tu?* Όλη η φράση εκφράζει έκπληξη και αγανάκτηση. Η ερώτηση *rogas?* (στ. 532) που δεν περιμένει απάντηση· είναι σχεδόν μια επιφωνηματική πρόταση και εκφράζει αγανάκτηση· όμοια οι ερωτήσεις *rogitas?* (στ. 631) και *me rogas?* (στ. 780). Η ερώτηση *egone?* (στ. 945) που εκφράζει ελαφριά έκπληξη και συνοδεύεται από απάντηση στην ερώτηση που του είχε κάνει ο Μενέδημος· η χρήση αυτή του *egone?*, είναι πιο συχνή στον Τερέντιο¹⁹. Οι ερωτηματικές λέξεις: *egon...?* (στ. 784 και 1050) και *vin...?* (= θες να...; - στ. 624). Και οι ερωτήσεις: *cesso pultare...?* (= τι κάθομαι και δε χτυπάω την πόρτα - στ. 410)· *quid?* (στ. 894, 1017 και 1066) και *quid est?* [στ. 597, 758, 766 και 901 - στο στίχο 597 βρίσκεται σε ημιεξάρτηση από τη δεικτική λέξη *cedo* (= dic) και στον 766 από την προστακτική *dic*].

Α π α ν τ ή σ ε ι ς: Καταφατικές απαντήσεις είναι τα επίρρηματα: *probe* (στ. 180), *certe* (στ. 431), *sane* (στ. 522)²⁰, *ita* (στ. 948) και *verum* (στ. 1013). Εμφατικές καταφατικές απαντήσεις είναι οι φράσεις: *sic est* (στ. 431), *sic satis* (= έτσι ακριβώς - στ. 523) και *ita videtur* (= έτσι φαίνεται - στ. 599). Αρνητικές απαντήσεις είναι: το μεμονωμένο αρνητικό μόριο *non* (στ. 436 και 1018) και το υπερθετικού βαθμού επίρρημα *minime* (= ελάχιστα - στ. 785). Εκφράσεις επιδοκίμασας αποτελούν το επίρρημα *probe* και η φράση *nimium, inquam* (= και πολύ σωστά, λέω), δηλαδή το επίρρημα *nimium* κοντά στο οποίο εννοείται το προηγούμενο *probe* και το οποίο ενισχύεται από το ρήμα *inquam* (στ. 770)· όμοια το ρήμα *credo* (στ. 787) με το οποίο εκφράζει την

¹⁸ βλ. Hofmann-Szantyr L. S. (1965) σελ. 498.

¹⁹ βλ. E. Morris (First Paper) (1889) σελ. 423.

²⁰ Ο S. Ashmore (1965, σχόλιο στο στίχο 522) σημειώνει ότι είναι καταφατική απάντηση κάπως απρόθυμη και ίσως ειρωνική.

ευαρέσκειά του στις διαβεβαιώσεις του Σύρου ότι θα εκτελέσει τις διαταγές του (είναι ανάλογο με το Ν. Ε. "δεν αμφιβάλλω").

Αποσιωπήσεις: Στους στίχους 531 (*dico adolescentis...*), 567 (*quam inmodestu' fuisti...*) και 780 (*homini...?*) το λόγο του διακόπτει ο Σύρος. Στον 913 (*amicam patiatu suam...?*) διακόπτει ο ίδιος το λόγο του για λόγους ευπρέπειας πράγμα που έχει μεγαλύτερη δύναμη παρά αν έλεγε κάποια λέξη²¹. Στους 919 (*nam iam...*) και 950 (*sed Syrum...*) τη φράση του διακόπτει ο Μενέδημος. Στον 1041 δε συμπληρώνει ο ίδιος τη φράση του για λόγους ευπρέπειας (*adducere ante oculos...*).

Αιτιατική της αναφώνησης αποτελεί η φράση *hominem pistrino dignum!* (= "άξιος για τη μυλόπετρα", "σου αξίζει να σε ζέσω στη μυλόπετρα" - στ. 530) (πρβλ. Μένανδρ. *Ἡρώς* 3: *εἶτα προσδοκῶν ἀγωνιᾶν μυλῶνα σαυτῶ καὶ πέδας*).

Απαρέμφατα της αναφώνησης είναι τα *esse*²² (*tantam esse in animo inscitiam!* = να 'ναι τόσο ανόητος! - στ. 630) και *alere* (*illancin mulierem alere cum illa familia* = να συντηρεί μια τέτοια γυναίκα με μια τέτοια συνοδεία - στ. 751).

Αντί του αρνητικού μόριου *non* χρησιμοποιεί ισχυρότερες μορφές άρνησης, όπως: το αρνητικό επίρρημα *numquam* (στ. 453), την αρνητική αντωνυμία *nil* (στ. 519) και την αρνητική φράση *nullo modo* (στ. 1042).

Υβρις είναι η κλητική προσφώνηση *stulta* (= ανόητη - στ. 1009) με την οποία απευθύνεται στη σύζυγό του. Προσβλητικοί χαρακτηρισμοί είναι οι λέξεις: *scelus* (ον.) με την οποία χαρακτηρίζει τον Σύρο (στ. 887), *lapis* (= πέτρα) που χρησιμοποιεί για τον ίδιο τον εαυτό του (στ. 917) και *gerro, iners, fraus, helluo, ganeo, damnosus* (ον.) (= φλύαρος, αδρανής, απατεώνας, νωθρός, άσωτος, σπάταλος - στ. 1033-34) με τις οποίες απευθύνεται στο γιο του Κλειτοφώντα, κατηγορώντας τον για τον τρόπο που ζει²³.

Πλεονασμοί είναι: Ο συνδυασμός των λέξεων *at...tamen* (στ. 88) εφόσον έχουν παραπλήσια σημασία²⁴. Η λέξη *foras* κοντά στο ρηματικό τύπο *egressum* (*foras egressum video* - στ. 426). Η φράση *coacta ingratiis*²⁵ (= αναγκασμένη χωρίς τη θέλησή της - στ. 446) όπου πλεονάζει η αφαιρετική *ingratiis* κοντά στο ρηματικό τύπο *coacta* του οποίου ενισχύει τη σημασία για έμφαση. Η φράση *oculis*

²¹ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 913.

²² Όπως ήδη έχουμε παρατηρήσει, η απαρεμφατική πρόταση που περιλαμβάνει το απαρέμφατο της αγανάκτησης εισάγεται με το ερωτηματικό μόριο *-ne*. Εδώ δεν υπάρχει το ερωτηματικό μόριο γιατί, όπως έχει επισημάνει ο G. Ramain (1911), σελ. 30, προηγείται της απαρεμφατικής πρότασης επιφωνηματική έκφραση: στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι η επίκληση *o Iuppiter* (*o Iuppiter, tantam esse in animo inscitiam!*). Βλ. και C. E. Bennett, *Syntax of Early Latin*, I, Hildesheim 1966 (Boston 1910), σσ. 424-425.

²³ βλ. S. Lilja (1965) σελ. 18

²⁴ βλ. συζήτηση για την ίδια φράση στο λόγο του Χαρίνου στην *Andria* (ενότητα *Πλεονασμοί*).

²⁵ βλ. R. Kühner - C. Stegmann (1966) σελ. 575.

non vidi meis (= δεν είδα με τα ίδια μου τα μάτια - στ. 491) όπου πλεονάζει²⁶ η οργανική αφαιρετική *oculis...meis* κοντά στο ρήμα *vidi*. Ο συνδυασμός των λέξεων *etiam...quoque* (στ. 865-6) εφόσον οι δύο λέξεις έχουν την ίδια σημασία²⁷. Και ο συνδυασμός των λέξεων *viduae mulier*²⁸ (= χήρα γυναίκα - στ. 953) όπου θα αρκούσε μόνον το *viduae*.

Λέξη παράκλησης είναι το ρήμα *quaeso* στο στίχο 83, όπου κάνει πιο ευγενικές τις ερωτήσεις του, στους 92, 562, 583 και 848, όπου επίσης συνδυάζεται με ερώτηση, στον 163, όπου μετριάζει την προστακτική *parce*, και στον 971, όπου μετριάζει την προστακτική *disce*. Και φράση παράκλησης είναι η *bona fide* (= με καλή πίστη, καλόπιστα - στ. 761) που βρίσκεται σε μορφή ερώτησης (*bona fide?*). Λέξεις και φράσεις διαβεβαίωσης είναι: Η φράση *crede mihi* (στ. 85) που ενισχύει τις προτροπές που προηγήθηκαν. Στον ίδιο στίχο, (85) το παρενθετικό ρήμα *inquam* εκφράζει έντονη διαβεβαίωση και ενισχύει τη φράση *crede mihi*. Το ίδιο ρήμα (*inquam*) στο στίχο 91 τονίζει την αποφασιστικότητα που εκφράζει η φράση *non sinam* με την οποία συνδυάζεται, εγώ, στον 770 συνρδεύει την απάντηση *nimiūm* (βλ. παραπάνω). Στην κατηγορία αυτή θα μπορούσαμε να προσθέσουμε και τη λέξη *dixi* (= είπα, μίλησα - στ. 432 - πρβλ. και το λόγιο "είπα και ελάλησα") αποτελεί απάντηση στην ερώτησή του Μενέδημου, μοιάζει όμως περισσότερο με επιβεβαίωση της πληροφορίας ότι επέστρεψε ο Κλεινίας όπως μας πληροφορεί ο Δονάτος²⁹ σε σχόλιό του στην *Hecyra* (στ. 612), έχει μεταφερθεί από τη γλώσσα της αγοράς και των δικαστηρίων.

Λέξεις και φράσεις ευγένειας είναι: Η παρενθετική φράση *si commodumst* (= αν δε σ' ενοχλεί, αν σ' αρέσει - στ. 161). Η λέξη *sis* (*si vis*) (στ. 212) που μετριάζει την προστακτική *vide*. Και η λέξη *sodes* (*si audes*) (στ. 459) που μετριάζει την προστακτική *vide*. Εδώ όμως δεν απευθύνεται σε δούλο ή κοινωνικά κατώτερο, όπως συνήθως συμβαίνει είναι από τις λίγες περιπτώσεις που χρησιμοποιείται από γυναίκα (είναι λόγια της Βακχίδας που μεταφέρει ο Χρέμης).

Φράση τρυφερότητας είναι η *mea uxor* (= συμβία μου - στ. 622) με την οποία απευθύνεται στη σύζυγό του. Η κτητική αντωνυμία προηγείται σύμφωνα με τον J. B. Hofmann³⁰ σ' αυτές τις φράσεις οι

²⁶ βλ. R. Kühner - C. Stegmann (1966) σελ. 568.

²⁷ Ο W. H. Kirk ["Etiam in Plautus and Terence", *AJPh* 18 (1897), σσ. 26-42] συζητά το συνδυασμό *etiam quoque* (σσ. 36-37) και παρατηρεί ότι αποτελεί πλεονασμό εφόσον οι δύο λέξεις έχουν την ίδια σημασία· η διαφορά τους βρίσκεται στο ότι το *etiam* αναφέρεται βασικά σε ρηματικούς τύπους, ενώ το *quoque* σε ονόματα.

²⁸ βλ. R. Kühner - C. Stegmann (1966) σελ. 568. Βλ. επίσης τη συζήτηση για τους πλεονασμούς αυτού του είδους στο λόγο του Σίμωνος (*Andria*) και τη σχετική σημείωση.

²⁹ Don. *Hec.* 612,1: *dixi: denuntiatio est confirmandae sententiae nec mutandae, et translata de foro et causidicis.*

³⁰ βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 138.

άνδρες σπάνια προτάσσουν την κτητική αντωνυμία και αυτό γίνεται σχεδόν μόνον όταν εκφράζουν μεγάλη χαρά. Εδώ δε φαίνεται να δικαιολογείται μεγάλη χαρά εκ μέρους του Χρέμη. Θα μπορούσαμε και εδώ να επαναλάβουμε την άποψη που υποστηρίξαμε και σε προηγούμενες περιπτώσεις, ότι δηλαδή η θέση της αντωνυμίας εξυπηρετεί το μέτρο, πράγμα που μπορούμε να διαπιστώσουμε αναλύοντας μετρικά τη φράση³¹.

Χαιρετισμοί είναι: Η φράση *bene vale* (στ. 167) και το ρήμα *salve* (στ. 427) με τα οποία χαιρετά τον Μενέδημο.

Υποκοριστικά είναι οι λέξεις: *mulierculam* (= γύναιο - στ. 444), υποκοριστικό του ονόματος *mulier* που χρησιμοποιούν συνήθως οι γέροι³² για νέες γυναίκες, κατά το πλείστον εταίρες, με υποτιμητική σημασία και σε αντίθεση με το υποκοριστικό *adulescentula servulum* (= δουλάκι - στ. 471 και 530) που είναι υποκοριστικό του ονόματος *servus* που χρησιμοποιείται κυρίως από γέρους με μειωτική σημασία³³ *adulescentulo* (στ. 477) και *adulescentuli* (στ. 546), υποκοριστικό του *adulescens* το οποίο χρησιμοποιείται κυρίως από γέρους³⁴ όταν αναφέρονται σε νεαρά άτομα και προπαντός στους γιους των. Εδώ ο Χρέμης αναφέρεται στον Κλεινία. Το επίθετο *tardiusculus* (= νωθρούτσικος, τεμπελούλης - στ. 515) υποκοριστικό που σχηματίζεται από το συγκριτικό βαθμό *tardior -ius* (του επιθέτου *tardus*). Και τα επιρρήματα: *aliquantulum* (= λιγουλάκι - στ. 163), υποκοριστικό του επιρρήματος *aliquantum*, το *paullulo* (= λιγάκι - στ. 444), υποκοριστικό του επιρρήματος *paullo*, και *clanculum* (= κρυφούτσικα - στ. 472), υποκοριστικό του επιρρήματος *clam*.

Διπλασιασμό του συνδέσμου *ut* παρατηρούμε στο στίχο 200 (*ut ut erat*) και στον 870 (*ut uti*). Και έχουμε ήδη επισημάνει το διπλασιασμό της προστακτικής-επιφωνήματος *mane* (στ. 613) (βλ. παραπάνω).

Απρόσωπη παθητική σύνταξη αντί ενεργητικής είναι το ρήμα *vivitur* (στ. 154) (αντί *vivunt*).

Γενική διαιρετική κοντά στην αντωνυμία *quid* απαντά στο στίχο 848 (*quid tu homini's* = τι σόι άνθρωπος είσαι;)· η φράση έχει μειωτική σημασία.

³¹ Στην ουσία η φράση *mea uxor te ipsum* καλύπτει τον τρίτο και τέταρτο πόδα ενός ιαμβικού οκτωναρίου και την άρση του πέμπτου πόδα μετά την οποία έχουμε την τομή του στίχου. Η σειρά των λέξεων [μετά την έκθλιψη των φωνέντων *a (mea)*, πριν από το φωνήεν της λέξεως *uxor*, και *e (te)* πριν από το φωνήεν της λέξεως *ipsum*] δίνει το μετρικό σχήμα υ - υ - -, δηλαδή ο τρίτος και ο τέταρτος πόδας είναι καθαροί ίαμβοι και η άρση του πέμπτου πόδα, όπου πέφτει η τομή του στίχου, είναι μακρά. Η ύπαρξη ιάμβου στον τέταρτο πόδα στους ιαμβικούς σεπτεναρίους και ιαμβικούς οκτωναρίους είναι συνηθισμένο φαινόμενο στην περίπτωση που υπάρχει τομή στον πέμπτο πόδα και τηρείται κατά κανόνα αν υπάρχει διαίρεση στο τέλος του τέταρτου πόδα [βλ. Α. Μέγα (1993) σσ. 199-201]. Αν η σειρά ήταν *uxor mea* το μετρικό σχήμα που θα προέκυπε θα ήταν - υ υ υ πράγμα που δε θα εξυπηρετούσε το ιαμβικό μέτρο.

³² βλ. R. Maltby (1979) σσ. 144-145. Επίσης Palmer L. L (1964) σελ. 77.

³³ βλ. R. Maltby (1979) σσ. 144-145.

³⁴ βλ. R. Maltby (1979) σσ. 144-145.

Θαμιστικά ρήματα είναι τα: *fugitat* (θαμ. του *fugio* - στ. 434) που έχει τη σημασία "αποφεύγω", την οποία έχει και το απλό *fugio*³⁵ *minitabitur* (θαμ. του *minor* - στ. 489) που έχει τη σημασία "απειλώ" όπως και το απλό *minor*³⁶ *rogitas* (θαμ. του *rogo* - στ. 631) που το βρίσκουμε στη στερεότυπη ερώτηση *rogitas?*³⁷ *rogitato* (στ. 943)³⁸ και *receptes* (στ. 968) (θαμ. του *recipio*) που έχει τη σημασία "βρίσκω καταφύγιο", "πηγαίνω ή γίνομαι δεκτός συχνά στο σπίτι κάποιου" όπως και το απλό *recipio*³⁹.

Παροιμίες είναι: Η φράση *homo sum: humani nil a me alienum puto* (στ. 77)⁴⁰, δηλαδή "είμαι άνθρωπος, τίποτε το ανθρώπινο δε θεωρώ ξένο". Μιλώντας μ' αυτό τον τρόπο ο περίεργος Χρέμης παρουσιάζεται εξαιρετικά φιλόανθρωπος πράγμα που έχει σαν αποτέλεσμα να διαλύσει τη δυσπιστία του Μενεδήμου και να αποκτήσει την εμπιστοσύνη του⁴¹. Η φράση είναι πασίγνωστη και πολυσυζητημένη ήδη από την αρχαιότητα⁴² καθώς σχετίστηκε με την έννοια της *humanitas*. Έγινε παροιμία στην οποία αναφέρονται πολλοί μεταγενέστεροι συγγραφείς και ιδιαίτερα ο Κικέρωνας ο οποίος θαύμαζε τον Τερέντιο και συχνά παραθέτει στίχους του. Το συγκεκριμένο στίχο βρίσκουμε στα: Cic. *De Leg.* I, 12: sic iudicio homines "*humani*" ut ait poeta, "*nil a se alienum putarent*". *De Fin.* III, 19, 63: ut oporteat hominem ab homine ob id ipsum quod *homo sit, non alienum videri* κ. ά. (Το αναφέρει επίσης ο Sen. *Ep.* 95, 53). Ο Κικέρωνας φαίνεται να θεωρεί ότι ο Χρέμης απηχεί άποψη που προέρχεται από τη Στωική φιλοσοφία⁴³. Πέραν από τις φιλοσοφικές προεκτάσεις της όμως η φράση έχει αντίστοιχες στη Νέα Κωμωδία έτσι ο E. Bickel⁴⁴ βρίσκει ότι η φράση αποδίδει το στίχο του

³⁵ Όμοια χρησιμοποιείται το *fugio* στον Caes. *B. G.* 7, 30, 1: *conspectum multitudinis fugerat*. Και έχει ως αντικείμενο την ίδια ακριβώς λέξη όπως και στην περίπτωση που συζητάμε (*conspectum*).

³⁶ Πρβλ. όμοια χρήση του *minor* στον Eun. 957: *nunc minatur porro sese id quod moechis solet* (ενν. απαρέμφατο μέλλοντα *facturum esse*).

³⁷ βλ. συζήτηση για το ρήμα *rogito* στη στερεότυπη ερώτηση *rogitas?* στο λόγο του Χρέμη (*Andria*) και τη σχετική σημείωση.

³⁸ Εδώ το *rogitato* συντάσσεται με δύο αιτιατικές (προσώπου και πράγματος) και πλάγια ερώτηση (*et illum hoc rogitato simul quam ob rem id faciam*). Όμοια βρίσκουμε το *rogo* στον Plaut. *Pers.* 635: *ego patriam te rogo quae sit tua* όπου συντάσσεται με δύο αιτιατικές (προσώπου και πράγματος) και με πλάγια ερώτηση.

³⁹ Όμοια χρησιμοποιείται το *recipio* στον Eun. 159: *ego excludor, ille - recipitur*.

⁴⁰ βλ. A. Otto (1965) σελ. 165. Και S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 77.

⁴¹ βλ. A. Primmer, "Die homo sum-Szene im Heautontimorumenos", *WS* 79 (1966), σσ. 293-298

⁴² Τις διάφορες ερμηνείες που έχουν δοθεί στη φράση συζητά ο H. D. Jocelyn ["Homo sum; humani nil a me alienum puto", *Antichthon* 7 (1973), σσ. 14-46].

⁴³ βλ. H. Jocelyn (1973) σελ. 38.

⁴⁴ βλ. E. Bickel, "Ἄνθρωπον ὄντα δεῖ φρονεῖν τὰνθρώπινα, Menander im Heautontim., Homo sum, humani nihil a me alienum puto, Terent. Haut. 77", *RhM* 90 (1941), σελ. 353.

Μενάνδρου Ἄνθρωπον ὄντα δεῖ φρονεῖν τάνθρωπιν (Μονόστιχον 1 - Meineke 4, σελ.340)· ενώ ο Α. Koerte⁴⁵ θεωρεῖ ὅτι συνδέεται με ἓνα ἄλλο ἀπόσπασμα τοῦ Μενάνδρου (fr. 602 Kock και Meineke 4, σελ. 185): οὐδεὶς ἐστὶ μοι ἀλλότριος, ἂν ᾗ χρηστός· ἡ φύσις μία πάντων, τὸ δ' οἰκεῖον συνίστησιν τρόπος. Οἱ φιλοσοφικὲς ἐρμηνεῖες τῆς φράσης καὶ οἱ σχέσεις τῆς με τὶς ἀντίστοιχες τοῦ Μενάνδρου εἶναι πέραν ἀπὸ τὰ πλαίσια τῆς ἐρευνᾶς μας. Μέσα στα πλαίσια πού μελετάμε τὴν φράση, θὰ μπορούσαμε νὰ πούμε ὅτι διατυπώνει μιὰ σκέψη πού ἀντιπροσωπεύει τὴν ὀπτική γωνία ἐνός φιλάνθρωπου ρεαλιστῆ· παράλληλα πιστεύουμε ὅτι ἡ ἀπόδοση τῆς φράσης στα Ἑλληνικά (Ἔμαι ἄνθρωπος τίποτε τὸ ἀνθρώπινο δε θεωρῶ ξένο) ἀποδίδει πολὺ καλότερα τὸ νόημα τῆς, λόγῳ τῆς ευρύτητας πού ἔχει ἡ Ἑλληνικὴ λέξη ἄνθρωπος. Ἡ φράση *periculum ex aliis face tibi quod ex usu siet* (στ. 210)⁴⁶ (= πᾶρε παράδειγμα ἀπὸ τοὺς ἄλλους γιὰ νὰ τὸ χρησιμοποιοῦσεις)· ἀντίστοιχη εἶναι ἡ παλαιὰ παροιμία: Ἔκ τῶν γειτόνων ἔχουσι τὸ παράδειγμα (Ἀποστ. VI 97) καὶ με τὸ ἴδιο νόημα βρίσκουμε παροιμία καὶ στα Ν. Ε. Ἀπὸ τῶν ἄλλων τὰ ἐλαττώματα διορθωνόμεθα⁴⁷. Ἡ φράση *nos quoque senes est aequum senibus obsequi* (στ. 419) πού σημαίνει καὶ εἶναι σωστό εμεῖς οἱ γέροντες νὰ ἀκούμε τοὺς γέρους καὶ φαίνεται νὰ ἀπικεῖ τὸ γνωστὸ ρητὸ Ἦλιξ ἤλικα τέρπει (Διογ. V 16 - Μακάρ. IV 48)⁴⁸ καὶ τὶς παραπλήσιες Ἀεὶ κολοῖδς παρὰ κολοῖδν ἰζάνει (Μακάρ. I 35 - Ἀποστ. I 38) καὶ ὅμοιος ὁμοίῳ (Ἀποστ. XII 68). Παροιμίες με παραπλήσιο νόημα βρίσκουμε καὶ στα Ν. Ε. Ὅμοιος τὸν ὁμοῖον ἀγαπᾷ κι ὁμοῖος τὸν ὁμοῖον θέλει...⁴⁹ καὶ Ὅμοιος τὸν ὁμοῖον θέλει⁵⁰. Ἡ φράση *nil nimis* (στ. 519) πού ἀποδίδει τὸ γνωστὸ ρητὸ μηδὲν ἄγαν (βλ. συζήτηση γιὰ τὴν ἴδια φράση στὸ λόγο τοῦ Σωσία στὴν *Andria*). Καὶ ἡ φράση *non licet hominem esse saepe ita ut volt, si res non sinat* (στ. 666)⁵¹ (πολλὲς φορές ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὅπως θέλει, ἀν δὲν τοῦ τὸ ἐπιτρέπουν οἱ περιστάσεις)· ἡ φράση φαίνεται νὰ ἀποτελεῖ παραλλαγή μιᾶς ὁμοίας παροιμίας πού συζητήσαμε στὸν λόγο τῆς Μυσίδας στὴν *Andria* (στ. 805, ὅπου βλέπε)· παρόμοιο νόημα ἔχει ἡ Ν. Ε. παροιμία πέραν τὸν καιρὸ καθὼς ἔρχεται⁵². Παροιμιακὲς φράσεις εἶναι: Ἡ φράση *fenestram... patefeceris* (στ. 481)⁵³, δηλαδὴ ἴθα ἔχεις ἀνοίξει παράθυρο· παρόμοια εἶναι ἡ

⁴⁵ βλ. Α. Koerte, "Zum Terz. Haut. 77", *Hermes* 77 (1942), σσ. 101-102

⁴⁶ βλ. Α. Otto (1965) σελ. 14 ὁ ὁποῖος δίνει ἀντίστοιχα ἑλληνικά χωρία: Δημόναξ (*Fragmenta Philosophorum Graecorum*, ed. F. W. A. Mulach, vol. II, Darmstadt 1968 (Paris 1867), σελ. 351, αρ. 4): Ἐν ἀλλοτρίοις παραδείγμασι παίδευε σεαυτὸν, καὶ ἀλλότριος τῶν κακῶν ἔσθι. Καὶ Μενανδ. Μονοστ. 650 (Meineke 4, σελ. 359): Βλέπων πεπαίδευμ' εἰς τὰ τῶν πολλῶν κακά. Καὶ S. Ashmore (1965) σκόλιο στὸ στίχο 210.

⁴⁷ βλ. Β. Σκουβαρά (1966) σελ. 36.

⁴⁸ βλ. Α. Otto (1965) σελ. 264.

⁴⁹ βλ. Γ. Σαββαντίδης (1972) σελ. 166.

⁵⁰ βλ. Β. Σκουβαρά (1966) σελ. 28.

⁵¹ βλ. Α. Otto (1965) σελ. 293.

⁵² βλ. Τ. Βενιζέλου (1965) σελ. 253.

⁵³ βλ. Α. Otto (1965) σελ. 133.

ηπειρώτικη παροιμιακή φράση “Δεν του άφηκε πόρτα ανοιχτή”⁵⁴. Η φράση *ad rastros res redit* (στ. 931)⁵⁵ που σημαίνει “η κατάσταση με οδηγεί στη δικέλλα” εννοώντας ότι “όπως ήρθαν τα πράγματα, πρέπει να δουλέψω σκληρά για να αντιμετωπίσω τα οικονομικά προβλήματα που δημιουργήθηκαν”. Στην κατηγορία αυτή ανήκει και η λέξη *lapis* (στ. 917)⁵⁶ που χρησιμοποιεί προσβλητικά (βλ. παραπάνω) για τον εαυτό του εννοώντας άνθρωπο ανόητο ή αναίσθητο· είναι μια μεταφορά πολύ συνηθισμένη και σήμερα (πρβλ. Append. pron. III 68: *λίθω λαλεῖς· ἐπὶ τῶν ἀναισθήτων*. Και Ν. Ε. τούβλο, πέτρα). Μεταφορικά χρησιμοποιούνται: Η λέξη *remedium* (στ. 539) που σημαίνει μεταφορικά “φάρμακο” (*magnarum saepe id remedium aegritudinumst* = πολλές φορές αυτό είναι φάρμακο για μεγάλες λύπες). Η λέξη *obtundere* (στ. 879) που σημαίνει “λέγω πολλές φορές”, “ξεκουφαίνω”· μια μεταφορά από την ξυλουργική εργασία· κυριολεκτικά σημαίνει “κυττώ επανειλημμένα” (βλέπε συζήτηση για την ίδια λέξη στο λόγο του Δάου στην *Andria*). Η λέξη *veterator* (στ. 889) (βλ. σχετική συζήτηση στο λόγο του Σίμωνα στην *Andria*). Και η λέξη *diffluit* (στ. 946)· η κυριολεκτική της σημασία είναι “ξεχειλίσσε” για ποταμό που πλημμυρίζει⁵⁷, ενώ εδώ έχει την ίδια σημασία “ξεχειλίσσε” αλλά από πολυτέλεια και ασέλγεια (πρβλ. Ν. Ε. “ξεχειλίσσε από χαρά”).

Από την ανάλυση του λόγου του Χρέμη φαίνεται ότι οι λέξεις και οι φράσεις της ομιλουμένης που χρησιμοποιεί παρουσιάζουν πολλές ομοιότητες με το λόγο του Σίμωνα στην *Andria*, αλλά και μερικές διαφορές. Από το στατιστικό υπολογισμό φαίνεται ότι η αφθονία των στοιχείων της ομιλουμένης οφείλεται στη μεγάλη έκταση του ρόλου του (η αναλογία είναι 9,23%). Από το άλλο μέρος η ποικιλία τους είναι μεγαλύτερη από αυτήν του Σίμωνα.

Μεγαλύτερη συχνότητα παρουσιάζουν στο λόγο του τα επιφωνήματα και οι επιφωνηματικές φράσεις, ιδίως τα *ah* (στ. 439, 934, 938), *ehem* (στ. 622, 883, 1047) και οι φράσεις απελπισίας *vae misero mihi* (στ. 917), *occidi* (στ. 908), *perii* (στ. 906), *ilicet* (στ. 974)· όλα αυτά οφείλονται κυρίως σε συναισθηματική φόρτιση. Από το άλλο μέρος χρησιμοποιεί ιδιαίτερα συχνά: ευχές που είναι στο σύνολό τους στερεότυπες φράσεις (στ. 463, 749, 569, 918, 950, 953) το βεβαιωτικό μόριο *ne* (στ. 621, 868, 918, 950), τη δεικτική λέξη *cedo* (στ. 597, 662, 846), το επιφώνημα *hercle* (στ. 491, 549, 621), τις ερωτήσεις *egon(e)?* (στ. 945, 784, 1050), *quid?* (στ. 894, 1017, 1066), *quid est?* (στ. 597, 758, 766, 901)· τα στοιχεία αυτά φαίνεται περισσότερο να αποτελούν το συνηθισμένο λεξιλόγιο του Χρέμη. Επίσης η συχνότητα της ερώτησης *egon(e)?* δείχνει ευθιξία, ίσως και εγωισμό.

⁵⁴ βλ. Π. Αραβαντινού (1863) σελ. 143.

⁵⁵ βλ. Α. Otto (1965) σελ. 294. Και S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 931.

⁵⁶ βλ. Α. Otto (1965) σελ. 185-6.

⁵⁷ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 946.

Ακόμη χρησιμοποιεί υποκοριστικά που δείχνουν καλοσύνη και το ρήμα παράκλησης *quaeso* (στ. 83, 92, 163, 562, 583, 848, 971), που δείχνει ευγένεια· φράσεις διαβεβαίωσης (*crede mihi* – στ. 85, *inquam* – στ. 85, 91, 770, *dixi* – στ. 432) που ίσως δείχνουν ότι είναι άνθρωπος που έχει σχέση με δημόσιες υποθέσεις ή δικαστήρια (ιδίως η νομική λέξη *dixi*)· με άλλα λόγια ένας άνθρωπος της αγοράς. Ευχέρεια στην ομιλία δείχνει η χρήση πλεονασμών, θαμιστικών και λέξεων με μεταφορική σημασία. Πολλές είναι οι παροιμίες που χρησιμοποιεί που δείχνουν άνθρωπο με πείρα και κοινωνική μόρφωση (ή τουλάχιστον έτσι θέλει να φαίνεται).

2. Menedemus (senex)

Ο τρίτος σε έκταση ρόλος στην κωμωδία είναι ο ρόλος του δεύτερου γέρου, του Μενεδήμου. Είναι ο πατέρας του νεαρού Κλεινία· στην ουσία αυτός είναι η αφορμή για να ονομαστεί η κωμωδία *Heautontimorumenos*, εφόσον *τιμωρεῖ ἑαυτὸν* ταλαιπωρούμενος στους αγρούς, γιατί εξαιτίας του ο γιος του Κλεινίας έφυγε μισθοφόρος στην Ασία.

Συντηρητικός στις αντιλήψεις του, φειδωλός στην ομιλία και στην αρχή δύσθυμος εξαιτίας της κατάστασης που βρίσκεται. Στη συνέχεια μεταβάλλεται σε επιεική πατέρα χωρίς όμως να δείχνει ιδιαίτερη αδυναμία στο γιο του από υπερβολική αγάπη.

Το όνομά του είναι το ελληνικό όνομα *Μενέδημος* που είναι σύνθετο από το θέμα *μενε-* του ρήματος *μένω* και το όνομα *δημος*⁵⁸.

Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *eheu* (στ. 83) που είναι μόνο του και δείχνει λύπη. Το *ah* (στ. 91 και 857) που προτάσσεται πρότασης⁵⁹ και δείχνει λύπη στην πρώτη περίπτωση και απογοήτευση στη δεύτερη· επίσης στο στίχο 94, όπου συνοδεύεται από ερώτηση⁶⁰ που δείχνει λύπη, και στον 913 όπου συνδυάζεται με ελλειπτική ερώτηση με περιπαικτική διάθεση (*ah quidni?* = *αχ! γιατί όχι;*). Το *hem* στο στίχο 102, όπου προτάσσεται ερώτησης⁶¹ που δείχνει οργή και αγανάκτηση· όμοια στον 128⁶² όπου δείχνει λύπη. Το *vah* (στ. 901) (μόνο του) που δείχνει

⁵⁸ βλ. Bechtel (1982) σσ. 128 και 308· J. Austin (1922) σσ. 95–97 και Chantraine, σελ. 686. Ο J. Austin δίνει και άλλες διάφορες ετυμολογίες του ονόματος· προτιμήσαμε όμως αυτήν που δίνουν τα σημαντικότερα ετυμολογικά λεξικά. Πρβλ. και τα ονόματα *Μενέλαος*, *Μενεκράτης*, *Μενέξενος*, *Μενεπτόλεμος* (Bechtel σσ.305–306)

⁵⁹ 91: *ah non aequom facis* = *αχ! δεν είναι σωστό αυτό που κάνεις*. 857: *ah frustra sum igitur gavisus miser*. = *αχ! άδικα χάρηκα λοιπόν ο δύστυχος*.

⁶⁰ *ah quid dixi habere me?* = *αχ! τι είπα ότι έχω;*

⁶¹ *hem tibine haec diutius licere speras facere me vivo patre...?* = *έί! ελπίζεις ότι θα έχεις για περισσότερο χρόνο την ευχέρεια να κάνεις αυτά ενώ εγώ ο πατέρας σου είμαι ζωντανός;*

⁶² *hem tot mea soli solliciti sunt causa ut me unum expleant?* = *τι! τόσοι άνθρωποι να βρίσκονται σε αναστάτωση μόνο για χάρη μου, για να εξυπηρετήσουν εμένα μόνο;*

απόγνωση. Και η επίκληση *di vostram fidem* (στ. 502): ίσως εννοείται ένα ρήμα παράκλησης (*oro*) (βλ. επίσης στη Μυσίδα της *Andria*, στ. 716 και τη σχετική υποσημείωση).

Λέξεις-επιφωνήματα είναι: Οι δεικτικές λέξεις: *cedo* (= da - στ. 493) που συντάσσεται με σύστοιχη αιτιατική⁶³, *em* (στ. 866) που εδώ συνδυάζεται με πρόταση⁶⁴ και *eccum* (στ. 960) που χρησιμοποιείται απόλυτα: οπότε έχει περισσότερο σημασία επιφωνήματος. Και οι προστακτικές: *sine* (στ. 861) και *age* (στ. 1052): η *age* συνοδεύεται από το ρήμα παράκλησης *quaeso*: ουσιαστικά και τα δυο μαζί συνιστούν μια έντονη παράκληση προς τον Χρέμη να συγκωρήσει το γιο του⁶⁵.

Μια ευχή βρίσκουμε στο στίχο 161: *utinam ita di faxint!* (= μακάρι να τα φέρουν έτσι οι θεοί!) εισάγεται με το *utinam* και εκφέρεται με υποτακτική παρακειμένου.

Ερωτήσεις είναι: Οι στερεότυπες ερωτήσεις: *quid faciam?* (στ. 469), που δείχνει αμηχανία, και *quid narras?* (στ. 851) που εκφράζει έκπληξη. Η στερεότυπη ερωτηματική λέξη *scin* (= ξέρεις...; - στ. 494) που είναι εισαγωγική της ερώτησης που ακολουθεί⁶⁶. Και η ερώτηση *quid est?* (στ. 848).

Απαντήσεις: Καταφατικές απαντήσεις είναι το επίρρημα *sic* (στ. 167) και η φράση *ita dico* (= έτσι λέω - στ. 938). Αρνητικές απαντήσεις είναι: το μεμονωμένο αρνητικό μόριο *non* (στ. 894) που απαντά δύο φορές [τη δεύτερη φορά μάλιστα το *non* ενισχύεται από το ρήμα *inquam* (*non, inquam*)] και το επίρρημα *minime* (στ. 89). Έκφραση επιδοκμασίας αποτελεί το επίρρημα *ita* (στ. 502) το οποίο συνοδεύεται από το ρήμα παράκλησης *quaeso*, πράγμα που δείχνει την ανυπομονησία του να δει το γιο του. Τέλος η φράση *ita aiunt* (στ. 853) είναι μια απάντηση-διαβεβαίωση των λόγων που προηγήθηκαν.

Απαρέμφατα της αναφώνησης είναι τα *conparatam esse*⁶⁷ (στ. 503 - *ita conparatam esse hominum naturam omnium...* = να 'ναι έτσι φτιαγμένη η φύση όλων των ανθρώπων...!) και *loqui* (στ. 921 - *tene istuc loqui!* = εσύ να μιλάς έτσι!).

Αντί του αρνητικού μορίου *non* χρησιμοποιεί την αρνητική αντωνυμία *nil* (στ. 894) η οποία ενισχύεται από το επίρρημα *prorsum* και αποτελεί αρνητική απάντηση.

⁶³ *cedo dextram* = δος μου το χέρι σου (κ. λ. τη δεξιά σου).

⁶⁴ *em istuc volueram* = να! αυτό ήθελα. Η αιτιατική *istuc* μπορεί συγχρόνως να συντάσσεται και με το *em* (εφόσον προέρχεται από την άχρηστη προστακτική *eme* - βλ. στο Δάο της *Andria*, στ. 604) και με το *volueram*.

⁶⁵ *age quaeso, ne tam offirma te, Chreme.* = έλα σε παρακαλώ, Χρέμη, μην επιμένεις τόσο πολύ (μην είσαι τόσο πεισματάρης).

⁶⁶ *scin quid nunc facere te volo?* = ξέρεις τι θέλω να κάνεις τώρα; Βλ. και E. Morris (First Paper) (1889) σελ. 410.

⁶⁷ Και εδώ, όπως και στο λόγο του Χρέμη (βλ. ενότητα Απαρέμφατα της αναφώνησης), το απαρέμφατο *conparatam esse* δεν εισάγεται με ερωτηματικό μόριο γιατί προηγείται επιφωνηματική φράση: εδώ είναι η *di vostram fidem* (*di vostram fidem, ita conparatam esse hominum naturam...*). Απαρέμφατα της αναφώνησης βρίσκονται και σε χρόνο παρακείμενο [βλ. C. E. Bennett (1966), σελ. 424-425].

Προσβλητικούς χαρακτηρισμούς χρησιμοποιεί ο Μενέδημος για τον εαυτό του στο στίχο 877: *caudex*, *stipes*, *asinu'*, *plumbeus*: μια απ' αυτές, η λέξη *asinus* (= γάιδaros) προέρχεται από τον κόσμο των ζώων· οι λέξεις *caudex* και *stipes* (= κορμός δένδρου, κούτσουρο και μεταφορικά "ηλίθιος") προέρχονται από τον κόσμο των φυτών και η τελευταία *plumbeus* (= μολύβδινος και μεταφορικά "ξεροκέφαλος", "αναίσθητος") από τον άψυχο κόσμο.

Πλεονασμοί είναι: Η προσθήκη του επιρρήματος *magis* κοντά στο ρήμα *augescit* (*augescit magis* - στ. 423). Και η φράση *tecum una simul* (στ. 907): εδώ μάλιστα δεν αποτελεί πλεονασμό μόνον η σύνταξη του επιρρήματος *una* με τον εμπρόθετο προσδιορισμό *tecum*, που έχουμε επισημάνει αλλού, αλλά και η προσθήκη του επιρρήματος *simul*.

Λέξεις παράκλησης είναι: Το ρήμα *quaeso* (στ. 430) που συντάσσεται με ερώτηση· δείχνει την ανυπομονησία του να δει το γιο του. Στον 502 συνοδεύει την καταφατική απάντηση *ita* (βλ. παραπάνω) που επίσης δείχνει ανυπομονησία. Ενώ στον 1052 συνδυάζεται με την προστακτική *age* (βλ. παραπάνω). Επίσης το ρήμα *obsecro* που βρίσκουμε στο στίχο 432: τίθεται παρενθετικά κοντά στην προστακτική *duc* την οποία κάνει πιο ευγενική. Και ακόμη λέξη διαβεβαίωσης είναι το ρήμα *inquam* (στ. 894) που ενισχύει την αρνητική απάντηση *non* (βλ. παραπάνω).

Υποκοριστικά είναι: Τα *adulescentulum* (στ. 93 και 1045), *adulescentuli* (στ. 100) και *adulescentulus* (στ. 113) που χρησιμοποιούν συνήθως οι γέροι όταν αναφέρονται σε νεαρά άτομα και κυρίως τους γιους των⁶⁸. Σε όλες τις περιπτώσεις ο Μενέδημος αναφέρεται στο γιο του Κλεινία, εκτός από το στίχο 1045 όπου αναφέρεται στον Κλειτοφώντα, το γιο του Χρέμη. Το επίθετο *paupercula* (= φτωχούλα - στ. 96), υποκοριστικό του επιθέτου *pauper* που ίσως έχει μειωτική σημασία. Και το επίρρημα *paullulum* (= λιγουλάκι - στ. 899) υποκοριστικό του επιρρήματος *paullum*.

Παροιμίες είναι: Η φράση *diem adimere aegritudinem hominibus* (= ο χρόνος παίρνει (αφαιρεί) τη λύπη από τους ανθρώπους - στ. 422), όπως φαίνεται και από τη φράση που προηγείται (*quod volgo audio dici* = αυτό που ακούω να λέει ο λαός)⁶⁹. Η φράση *aliena ut melius videant et diiudicent quam sua* (στ. 504-5)⁷⁰, δηλαδή "να βλέπουν και να κρίνουν καλύτερα τα ξένα παρά τα δικά τους": παροιμία με παραπλήσιο νόημα βρίσκουμε και στα Ν. Ε. "Άλλους ερμηνεύει και το εδικόν του σφάλμα δεν το διορθώνει"⁷¹. Η φράση

⁶⁸ βλ. R. Maltby (1979) σσ. 144-145.

⁶⁹ βλ. A. Otto (1965) σελ. 113, όπου δίνει και αντίστοιχα ελληνικά χωρία: Μενάνδρου *fr.* 677 Kock "πάντων ἰατρὸς τῶν ἀναγκαίων κακῶν χρόνος ἐστίν· οὗτος καὶ σὲ νῦν ἰάσεται". Και από τον Φιλιππίδην *fr.* 32 Kock "ὁ κοινὸς ἰατρὸς σε θεραπεύσει χρόνος".

⁷⁰ βλ. A. Otto (1965) σελ. 13. Όπου μας δίνει και αντίστοιχο ελληνικό από τον Μένανδρο (*fr.* 631 Kock - Meineke 4, σελ. 256): οὐδείς ἐφ' αὐτοῦ τὰ κακὰ συνορᾷ. Πάμφιλε, σαφῶς, ἐτέρου δ' ἀσχημονοῦντος ὄψεται.

⁷¹ βλ. B. Σκουβαρά (1966) σελ. 38.

foris sapere, tibi non posse te auxiliarier (στ. 923)⁷², δηλαδή “για τους άλλους να είσαι σοφός (σ’ άλλους να δίνεις συμβουλές) και να μην μπορείς να βοηθήσεις τον εαυτό σου;” που είναι αντίστοιχο της ελληνικής “*Ἄλλων ἰατρὸς αὐτὸς ἔλκεσιν βρύων*” (Αποστ. II 26): πολλές όμοιες παροιμίες βρίσκουμε και στα Ν. Ε. “*Ἄλλων ἰατρὸς αὐτὸς πληγὴς γεμάτος*”⁷³, “*Ἐν ἄλλων γίνεται ἰατρὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ τοῦ ὀχι*”⁷⁴ (πρβλ. και τη γνωστή φράση του Ευαγγελίου, κατά Μάρκον, κεφ. ΙΕ 31: “*ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι*”). Και η φράση *dictum factum* (στ. 904) για την οποία βλέπε τη σχετική συζήτηση στο λόγο του Δάου στην *Andria*.

Παροιμιακή φράση αποτελούν οι λέξεις *caudex*, *stipes*, *asinus*, *plumbeus* (στ. 877) που χρησιμοποιεί προσβλητικά για τον εαυτό του (βλ. παραπάνω) με όμοια σημασία χρησιμοποιούμε και στα Ν. Ε. τα “*είσαι κούτσουρο*” και “*γάδαρος*”⁷⁵.

Μεταφορικά χρησιμοποιείται η λέξη *subolat* (στ. 899) η οποία σημαίνει “υποψιάζεται” ενώ κυριολεκτικά σημαίνει “οσφραίνεται”.

Ο Μενέδημος χρησιμοποιεί λίγες λέξεις και φράσεις της μιλούμενης και σε αριθμό (η αναλογία είναι 7,42%) και σε ποικιλία. Μεγαλύτερη συχνότητα παρουσιάζουν μερικά επιφωνήματα (ιδίως το *ah* -στ. 91, 94, 857, 913) και το ρήμα *quaeso* (στ. 430, 502, 1052). Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά δεν παρατηρούμε στο λόγο του. Εντούτοις οι λίγες παροιμίες που χρησιμοποιεί δείχνουν άνθρωπο με πείρα και σοφία.

3. Clitipho (adulescens)

Είναι ο γιος του Χρέμη ο οποίος εκμεταλλεύεται την αισθηματική υπόθεση του Κλεινία, του άλλου νεαρού της κωμωδίας, για να καλύψει τη σχέση που έχει με την εταίρα Βακχίδα. Μπορεί να συμβουλευεί τους άλλους, στις δικές του όμως υποθέσεις δεν είναι ικανός να τακτοποιήσει τίποτε, πράγμα που παρατηρήσαμε και στον πατέρα του. Του αρέσει η εύκολη και ευχάριστη ζωή μέχρις υπερβολής και αυτό γίνεται σε βάρος της παρουσίας του πατέρα του, εφόσον μάλιστα έχει διαλέξει για ερωτική σύντροφο μια πολυέξοδη εταίρα.

Το όνομά του είναι το ελληνικό όνομα *Κλειτοφῶν* παράγεται από το θέμα *κλειτο-* του ρηματικού επιθέτου *κλειτός* και τη συννηθισμένη

⁷² βλ. A. Otto (1965) σελ. 307.

⁷³ βλ. T. Βενιζέλου (1965) σελ. 10

⁷⁴ βλ. N. Πολίτου, τομ. Γ. (1965) σελ. 655. Πρβλ. και την παροιμία από τη Φολέγανδρο *Γιάτρεψε συ τα πάθη σου κ’ ύστερα τα δικά μου* [N. Πολίτου, τομ. Γ (1965) σελ. 643]. Και T. Βενιζέλου (1965) σελ. 11. Και I. Κολιτσάρα, τομ. Α (1964) σελ. 105.

⁷⁵ βλ. T. Νατσούλη (1978) σσ. 234 και 323.

κατάληξη κυρίων ονομάτων -φῶν (από φαFων)⁷⁶. Είναι ένα πολύ συνηθισμένο όνομα ιδίως στην Αθήνα (πρβλ. το μαθητή του Σωκράτη Κλειτοφῶντα που έδωσε τον τίτλο στον ομώνυμο Πλατωνικό διάλογο). Στην κωμωδία χρησιμοποιείται συχνά σαν όνομα νεαρών. Ο ρόλος του δεν είναι πολύ μεγάλος. Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *vah* (στ. 253) που προτάσσεται πρότασης⁷⁷ και δείχνει απόγνωση. Το *hem* (στ. 311) που συνδυάζεται με ελλειπτική ερώτηση (*hem quid?* = ε, τι;) και δείχνει έκπληξη· όμοια στο στίχο 340 όπου επίσης συνδυάζεται με ερώτηση⁷⁸. Το *eho* (στ. 312) που συνδυάζεται με μια ύβρη⁷⁹ (*sceleste*). Το *heus heus* (σε διπλασιασμό) με το οποίο καλεί το Σύρο (στ. 348 -*heus heus Syre*). Το *ei* (*ei mihi* - στ. 968) που συντάσσεται με δοτική και δείχνει απελπισία και λύπη. Το *eheu* (στ. 1043) που προτάσσεται επιφωνηματικών προτάσεων⁸⁰ και δείχνει λύπη. Το *hercle* (στ. 348, 582 και 815). Και το βεβαιωτικό μόριο *ne* (στ. 217, 222 και 825)· ιδιαίτερα στο στίχο 217 βρίσκεται στην εγκλιτική και σύντομη μορφή -*n* προσαρτημένο στην πρώτη λέξη της πρότασης (*mihin*).

Λέξεις-επιφωνήματα είναι: Οι δεικτικές λέξεις: *eccum* (στ. 241) που συντάσσεται με αιτιατική (*eccum Dromonem* = να ο Δρόμων)· η ίδια δεικτική λέξη (*eccum*) στο στίχο 829 προτάσσεται πρότασης⁸¹. Και το *cedo* (= *dic* - στ. 332) που συντάσσεται με αιτιατική, ενώ στο στίχο 832 έχει τη σημασία του *da* και συνοδεύεται μόνο από ένα επίρρημα⁸². Η προστακτική *age* (στ. 310) που ενισχύεται από το μόριο -*dum* (*agedum* = εμπρός λοιπόν) και στο στίχο 332 όπου βρίσκεται σε διπλασιασμό (*age age* = άντε άντε). Η λέξη *malum* (= που να πάρει! - στ. 318) που παρεμβάλλεται σε ερώτηση⁸³ και δείχνει ανυπομονησία. Και ο ρηματικός τύπος (παρακειμένου) *perii* (στ. 220, 579, 822, 1057).

⁷⁶ βλ. Bechtel (1982) σσ. 251 και 461· J. Austin (1922) σσ. 97-98 και Etymologicum Magnum, λ. Κλειτοφῶν (πρβλ. και τα Ξενοφῶν, Δημοφῶν, Ἀντιφῶν - Bechtel, σελ. 460-461).

⁷⁷ *vah nunc demum intellego* = αχ! τώρα πια καταλαβαίνω.

⁷⁸ *hem quid dixti?* = ε! τι είπες;

⁷⁹ βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 16.

⁸⁰ *eheu quam nunc totu' displiceo mihi! quam pudet!* = αχ! πόσο σिकाίνομαι όλο μου το είναι! πόσο ντρέπομαι!

⁸¹ *eccum hic tibi*. = νάτος για σένα. Και επειδή εδώ χρησιμοποιεί την αντωνυμία *hic* με τη σημασία *ego*, η φράση αποδίδεται καλύτερα "να 'με για σένα", "να 'με στη διάθεσή σου".

⁸² 332: *cedo istuc tuom consilium* = πες μου το σχέδιό σου. 832: *cedo sane* = δος το μου λοιπόν.

⁸³ Ο S. Ashmore (1965, σκόλιο στο στίχο 318) θεωρεί ότι είναι μια αιτιατική της αναφώνησης που συχνά χρησιμοποιείται σαν επιφώνημα σε ερωτήσεις αγανάκτησης. Το θέμα συζητά με λεπτομέρεια και ο E. P. Morris, "Malum as an interjection", *AJPh* 3 (1882), σσ. 208-211. Στην έρευνά του επισήμανε ότι χρησιμοποιείται πιο συχνά στον Πλάυτο παρά στον Τερέντιο και πολύ πιο συχνά σ' αυτούς τους δύο παρά στους άλλους συγγραφείς.

Κατάρεις είναι: Η φράση *di te eradicent!* [= να σε ξεερριζώσουν (αφανίσουν) οι θεοί - στ. 589]· είναι μια κατάρα που απευθύνει στον Σύρο. Και η φράση *ut te quidem omnes di deae quantumst, Syre, cum istoc invento cumque incepto perduint!* (= όλοι οι θεοί και οι θεές που υπάρχουν, να σε καταστρέψουν, Σύρε, μ' αυτό σου το σχέδιο και την προσπάθεια - στ. 810-811) που είναι ακόμη μια κατάρα για τον Σύρο· εκφέρεται με υποτακτική ενεστώτα (*perduint* αρχαϊκός τύπος υποτακτικής ενεστώτα αντί του *perdant*) και συνδυάζεται με τον εμπρόθετο προσδιορισμό *cum+αφαιρ.*, πράγμα το οποίο βρίσκουμε και στο λόγο της Φιλώτιδας στην *Hecyra*.

Ερωτήσεις είναι: Οι στερεότυπες ερωτήσεις: *audin, Clinia?* (στ. 243), που χρησιμεύει να επιστήσει την προσοχή του Κλεινία σε ό,τι του είπε παραπάνω, και *quid istic?* (= πώς κι έτσι; - στ. 380). Η ερώτηση *men rogas?* (= μένα ρωτάς; - στ. 246) που δείχνει έκπληξη. Η στερεότυπη ερωτηματική λέξη *scin* (στ. 297) που εισάγει την ερώτηση που ακολουθεί⁸⁴· δε ζητάει απάντηση αλλά γίνεται απλά για έμφαση. Και οι ερωτήσεις: *quid* (στ. 978 και 984)· *hem quid?* (στ. 311) που δείχνει έκπληξη και όπου το *quid* συνδυάζεται με το επιφώνημα *hem* (βλ. παραπάνω). Επίσης η ερώτηση *quid ergo nunc faciam, Syre?* (= λοιπόν τι να κάνω τώρα, Σύρε; - στ. 993) που δεν είναι απλά η στερεότυπη ερώτηση αλλά έχει ουσιαστικό νόημα· ζητάει τη συμβουλή του Σύρου και δείχνει απορία και απόγνωση.

Απαντήσεις είναι: Η φράση *ita credo* (στ. 211)· είναι ανάλογη με τη Ν. Ε. "έτσι νομίζω", "συμφωνώ". Και το επίρρημα *pulchre* (= ωραία - στ. 333) που αποτελεί έκφραση επιδοκίμασας.

Αποσιωπήσεις: Στο στίχο 379 (*saltem salutem...*) τη φράση του διακόπτει ο Σύρος. Και στον 1056 (*pater...!*) η φράση μένει μετέωρη γιατί τον διακόπτει ο πατέρας του.

Αιτιατικές της αναφώνησης είναι οι φράσεις: *o hominis inprudenter audaciam!* (= τι αδιάντροπα θρασύς είναι ο άνθρωπος! τι θράσος και τι αναίδεια! - στ. 313) και *hominem felicem!* (= τι ευτυχισμένος άνθρωπος! - στ. 380). Ονομαστική της αναφώνησης είναι η λέξη *fabulae!* (στ. 336) που δείχνει οργή και πλήρη ασυμφωνία.

Απαρέμφατο της αναφώνησης είναι το *rediisse* (*adeo rem rediisse ut...* = να φτάσουν τα πράγματα σε τέτοιο σημείο που... - στ. 980).

Αντί του αρνητικού μορίου *non* χρησιμοποιεί το *haudquaquam* (στ. 175).

Υβρεις είναι οι κλητικές προσφωνήσεις *sceleste* (στ. 312) και *scelus* (στ. 315), με τις οποίες βρίζει το δούλο Σύρο. (Για τη χρήση της λέξης *scelus* σε υβρεις έχουμε μιλήσει στο λόγο του Σίμωνα στην *Anària*).

⁸⁴ *scin* hanc quam dicit sordidatam et sordidam? = ξέρεις αυτήν που λέει ότι φοράει βρώμικα ρουχα και είναι ρυπαρή;

Πλεονασμοί είναι: Ο συνδυασμός των δύο αιτιολογικών συνδέσμων (ενός υποτακτικού και ενός παρατακτικού) *quia enim*⁸⁵ (στ. 188). Η φράση *sordidatam et sordidam* (στ. 297)· οι δύο λέξεις είναι συνώνυμες, η πρώτη έχει τη σημασία "η φέρουσα ρυπαρά ενδύματα" και η δεύτερη "ρυπαρή", "ακάθαρτη". Εδώ χρησιμοποιούνται σε συνδυασμό για έμφαση⁸⁶. Η φράση *cum Syro una* (στ. 241). Και η φράση (quod) *principium incipiam* (στ. 1044) όπου το αντικείμενο *principium* (το οποίο προσδιορίζει η αναφορική αντωνυμία *quod*) έχει την ίδια σημασία με το ρήμα *incipiam*· ίσως εδώ θα αρκούσε ως αντικείμενο μόνον η αντωνυμία (*quod incipiam*).

Λέξεις παράκλησης είναι: Τα ρήματα: *obsecro* (στ. 339) που μετριάζει την προστακτική *reperi* και τη μεταβάλλει σε θερμή παράκληση· το *quaeso* (στ. 378), όπου εννοείται μια προστακτική *sine* την οποία φαίνεται να μετριάζει, και στον 954, όπου συνδυάζεται με ελλειπτική ερώτηση (βλ. παραπάνω). Και ακόμη λέξη διαβεβαίωσης είναι το ρήμα *inquam* στον 346, όπου συνοδεύει την κλητική προσφώνηση *Syre* (*Syre inquam*) δίνοντάς της επιτακτικό τόνο, και στον 348, όπου συνοδεύει την ίδια κλητική προσφώνηση που βρίσκεται σε διπλασιασμό (*Syre, Syre inquam*).

Λέξη ευγένειας είναι η λέξη *sodes* (στ. 580) που μετριάζει την προστακτική *face*, η οποία διαφορετικά θα έδειχνε έντονα την οργή που προκάλεσε στον Κλειτοφώντα η ειρωνεία του Σύρου.

Υποκοριστικά είναι: Η λέξη *servolum* (στ. 191), υποκοριστικό του ονόματος *servus*· εννοεί τον Δρόμωνα, το δούλο του Κλεινία. Προφανώς δείχνει ότι είναι μικρός στην ηλικία, ίσως όμως έχει και μειωτική σημασία⁸⁷. Το επίθετο *paullulum* (ον. ουδ.) (στ. 316) υποκοριστικό του επιθέτου *paullus*. Και το επίρρημα: *longule* (= λιγάκι μακριά - στ. 239) που δηλώνει ελάχιστη απόσταση· είναι επίρρημα από το επίθετο *longulus*, υποκοριστικό του *longus*.

Διπλασιασμός της προστακτικής *age* παρατηρούμε στο στίχο 332 (βλ. παραπάνω) και του ονόματος *Syre* (*Syre, Syre* - στ. 348)· στον ίδιο στίχο έχουμε διπλασιασμό του επιφωνήματος *heus* (*heus heus* - βλ. παραπάνω) και στον 349 της προστακτικής *redi* (*redi, redi!*).

Η αντωνυμία *hic* χρησιμοποιείται με τη σημασία *ego* στο στίχο 829 (*eccum hic tibi* = να 'με στη διάθεσή σου).

Παροιμίες είναι: Η φράση *nullast tam facili' res quin difficilis siet, quam invitū' facias* (στ. 805)⁸⁸ (= δεν υπάρχει κανένα πράγμα τόσο εύκολο που να μη γίνεται δύσκολο αν το κάνεις χωρίς τη θέλησή

⁸⁵ βλ. E. De Saint-Denis (1947) σελ. 145. Φαίνεται όμως ότι ίσως να μη γίνεται αμέσως αντιληπτό ότι αποτελεί πλεονασμό δεδομένου ότι το *enim* εκτός από παρατακτικός αιτιολογικός σύνδεσμος φαίνεται μερικές φορές να έχει την αξία βεβαιωτικού μορίου (όπως λ. χ. στη συγκεκριμένη φράση) [βλ. R. Kühner - C. Stegmann (1966) σελ. 121]. Πρβλ. και τη συζήτηση πάνω στο *quia enim* από Μ. Παπαδημητρίου (1982) σελ. 442.

⁸⁶ βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 92.

⁸⁷ βλ. R. Maltby (1979) σσ. 144-145.

⁸⁸ βλ. A. Otto (1965) σελ. 17.

σου). Και η φράση *surdo narret fabulam* (στ. 222)⁸⁹ (= σε κουφό διηγείται την ιστορία)· υπάρχει αντίστοιχη παλαιά παροιμία “Ὦν φ τις ἔλεγε μῦθον, ὃ δὲ τὰ ὦτα ἐκίνει” (Ζην. V 42 – Διογ. VII 30 – Γρηγ. III 30 – Αποστ. XII 81)· παραπλήσια είναι και η γνωστή Ηπειρώτικη παροιμία “Ταδάρου μῦθον ἔλεγαν κι αυτός τ’ αυτιά του ετισούλωνε (ή ετισούλωνε)”⁹⁰.

Παροιμιακή φράση είναι η *annus est* (= πέρασε ολόκληρος χρόνος – στ. 240)⁹¹ που αποτελεί μια υπερβολή για να δηλώσει ότι κάποιες ενέργειες χρειάστηκαν πολύ χρόνο⁹². (Πρβλ. στα Ν. Ε. “μου φάνηκε αιώνας”).

Πέραν όλων αυτών αξίζει να σημειώσουμε ότι, όπως και ο Πάμφιλος της *Andria*, χρησιμοποιεί ιδιαίτερα συχνά την κλητική προσφώνηση *pater* (στ. 179, 181, 187, 198, 571, 1049, 1051, 1055, 1056, 1062, 1066) πράγμα που φαίνεται και από το γεγονός ότι την ίδια προσφώνηση χρησιμοποιεί και ο πατέρας του ο Χρέμης στο στίχο 459 όπου μιμείται τα λόγια του γιου του· επίσης μια φορά χρησιμοποιεί και την κλητική προσφώνηση *mater* (στ. 1024).

Η ανάλυση του λόγου του Κλειτοφώντα δείχνει ότι χρησιμοποιεί λέξεις και φράσεις της ομιλουμένης σε μεγαλύτερη έκταση από τους γέρους της κωμωδίας (η αναλογία είναι 12,44%) δεν έχει όμως τον πλούτο και την ποικιλία που παρουσιάζει ο λόγος του πατέρα του. Ο λόγος δείχνει συναισθηματική φόρτιση, όπως φαίνεται από το ότι μεγαλύτερη συχνότητα στο λόγο του παρουσιάζουν τα επιφωνήματα και οι επιφωνηματικές φράσεις, ιδίως οι φράσεις απελπισίας (λ. χ. *perii* –στ. 220, 579, 822, 1057), οι μεγαλόστομες κατάρες εναντίον του δούλου Σύρου (στ. 589, 810, 811) και ο διπλασιασμός λέξεων [στ. 332, 348 (δύο φορές), 349]. Το τελευταίο ίσως δείχνει τον ανυπόμονο χαρακτήρα του.

Υπάρχουν όμως και λέξεις που φαίνεται να χρησιμοποιεί από συνήθεια· όπως το *hercle* (στ. 348, 582, 815), το βεβαιωτικό μόριο *ne* (στ. 217, 222, 825), οι δεικτικές λέξεις *eccum* (στ. 241, 829) και *cedo* (στ. 332, 832) και η ερώτηση *quid?* (στ. 311, 978, 984). Ο αριθμός όμως των παροιμιών και παροιμιακών φράσεων είναι πολύ περιορισμένος.

4. Clinia (adulescens)

Είναι ο δεύτερος από τους νεαρούς της κωμωδίας, ο γιος του Μενεδήμου που ξενιτεύτηκε εξαιτίας της πιεστικής συμπεριφοράς του πατέρα του. Είναι ένας σοβαρός νέος με ηθικές αρχές. Αγαπά

⁸⁹ βλ. Α. Otto (1965) σελ. 335, όπου παραθέτει ως αντίστοιχο από τον Αισχύλο *Χοηφ.* 881: *κωφοῖς αὐτῶ*.

⁹⁰ βλ. Ν. Πολίτου, τομ. Γ (1965) σελ. 327 και Π. Αραβαντινού (1863) σελ. 29.

⁹¹ βλ. Α. Otto (1965) σελ. 27.

⁹² Η φράση ολόκληρη είναι: *dum moliuntur, dum conantur, annus est* (= ενώ ενεργούσαν, ενώ προσπαθούσαν, πέρασε ολόκληρος χρόνος).

βαθιά και ειλικρινά την Αντιφίλη, αλλά συγχρόνως σέβεται τον πατέρα του. Αποδεικνύεται πιστός φίλος απέναντι στον Κλειτοφώντα σε σημείο ώστε να τον βοηθήσει σε μια απάτη σε βάρος του πατέρα του Χρέμη.

Το όνομά του είναι το ελληνικό όνομα *Κλεινίας* που παράγεται από το θέμα *κλειν-* του επιθέτου *κλεινός* και την κατάληξη *-ίας*⁹³· ένα όνομα πολύ συνηθισμένο στην Αθήνα· στην κωμωδία χρησιμοποιείται συχνά σαν όνομα νέων. Προφανώς σημαίνει “ο ονομαστός”, “ο δοξασμένος” και ίσως είναι κατάλληλο όνομα για ένα νέο που πήρε μέρος σε εκστρατείες και πολέμους.

Ο ρόλος του είναι σχετικά μικρός. Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *ei* (στ. 234) που συντάσσεται με τη δοτική *misero mihi*· όμοια στο στίχο 247 το *ei* συντάσσεται με τη δοτική *mihi*. Και στις δύο περιπτώσεις εκφράζεται απελπισία. Το *vae* (στ. 250) που επίσης συντάσσεται με τη δοτική *misero mihi*. Η προσφωνηση *o Clitipho* (στ. 240). Το *ah* (στ. 397) που προτάσσεται πρότασης⁹⁴ και δείχνει χαρά. Το *hem* (στ. 706) που προτάσσεται ερώτησης⁹⁵ και δείχνει ανησυχία. Η επίκληση του Δία *o Iuppiter* (στ. 256 και 690) που εκφράζει στην πρώτη περίπτωση αγανάκτηση και στη δεύτερη ανησυχία. Και το *hercle* (στ. 321).

Λεξεις-επιφωνήματα είναι: Η προστακτική *age*, σε διπλασιασμό (*age age* - στ. 722). Και η οριστική παρακειμένου *perii* (στ. 246).

Ευχή είναι η στερεότυπη φράση *ita me di ament* (στ. 308 και 686).

Ερωτήσεις είναι: Οι στερεότυπες ερωτήσεις *rogitas...?* (στ. 251) από την οποία εξαρτάται δευτερεύουσα ερώτηση (*rogitas quid siet?* = ρωτάς τι συμβαίνει); *viden tu?* (στ. 252) που δε ζητάει απάντηση· απλά αναγγέλλει την ερώτηση που ακολουθεί και εφιστά την προσοχή του συνομιλητή του σε ό,τι θα πει στη συνέχεια· *quid faciam?* (στ. 692), που επίσης δείχνει απορία, και *quid ais?* (στ. 702) που δείχνει την έκπληξή του⁹⁶. Και η ερώτηση *quid est, obsecro?* (στ. 267) που συνοδεύεται από το ρήμα παράκλησης *obsecro*.

Καταφατική απάντηση αποτελεί το επίρρημα *maxime* (στ. 339).

Αποσιωπήσεις: Στο στίχο 343 (*quod boni...*) ετοιμάζεται να δώσει μια απάντηση στην ερώτηση του Κλειτοφώντα, αλλά αυτός τον διακόπτει· όμοια στον 345 τη φράση του (*nam nescias...*) διακόπτει ο Κλειτοφών.

⁹³ βλ. Bechtel (1982) σελ. 250· J. Austin (1922) σσ. 76-77 και 98-99· Frisk I, σελ. 869 και Chantraine, σελ. 540.

⁹⁴ *ah ergo, mea Antiphila, tu nunc sola reducem me in patriam facis.* = αχ! Αντιφίλη μου, εσύ μόνο με 'κανες να γυρίσω τώρα στην πατρίδα.

⁹⁵ *hem sati' sanus es et sobrius?* = ε! είσαι στα καλά σου και ξεμέθυστος; (μήπως μέθυσες και τρελλάθηκες;)

⁹⁶ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 702.

Απαρέμφατο της αναφώνησης είναι το *non licere* [hoc in me miserum *non licere* meo modo ingenium⁹⁷ frui! = να μην αφήνουν εμένα το δύστυχο να απολαύσω, όπως εγώ θέλω μια τέτοια ύπαρξη (αυτό το πλάσμα, δηλαδή την Αντιφίλη) - στ. 401].

Λέξεις παράκλησης είναι το ρήμα *obsecro* στο στίχο 267, όπου συνδυάζεται με την ερώτηση (*quid est?* - βλ. παραπάνω), πράγμα που δείχνει την ανησυχία και την ανυπομονησία του να μάθει την αλήθεια· στον 291, όπου συνδυάζεται με έκφραση οικειότητας (*Syre mi*)· στον 302, όπου το βρίσκουμε με αντικείμενο (*obsecro te*) και μετριάζει τις προστακτικές *perge* και *cave ne...*, και στον 684, όπου συνδυάζεται με ερώτηση δίνοντας ένα τόνο ευγένειας στα λόγια του. Επίσης το ρήμα *quaeso* (στ. 718) που βρίσκεται μέσα σε ερώτηση και δείχνει την έντονη ανησυχία του.

Φράσεις τρυφερότητας και οικειότητας είναι οι: *Syre mi* (στ. 291 και 692) όπου η κτητική αντωνυμία έπεται· ο *mi Syre* (στ. 684) όπου η κτητική αντωνυμία προηγείται. Και ακόμη η φράση *mea Antiphila* (στ. 398) όπου η κτητική αντωνυμία προηγείται, ενώ στον 406 απευθύνεται και πάλι στην Αντιφίλη με την φράση *anime mi* όπου η κτητική αντωνυμία έπεται. Στην περίπτωση του Κλεινία θα μπορούσαμε να πούμε ότι επαληθεύεται η παρατήρηση του J. Hofmann⁹⁸ ότι στο λόγο των ανδρών σ' αυτές τις φράσεις η κτητική αντωνυμία συνήθως έπεται· πολλές φορές όμως προηγείται όταν εκφράζεται μεγάλη χαρά. Και εδώ θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε την άποψη ότι η πρόταξη ή η επίταξη της κτητικής αντωνυμίας εξυπηρετεί το μέτρο. Αν αναλύσουμε μετρικά τις φράσεις αυτές διαπιστώνουμε ότι αυτό επαληθεύεται στους στίχους 291 και 684⁹⁹. Στους στίχους 398¹⁰⁰, 406 και 692 η μετρική ανάλυση δείχνει ότι θα

⁹⁷ Αξίζει να σημειώσουμε εδώ ότι το *frui* συντάσσεται με αιτιατική (*ingenium*) που αποτελεί τη σύνταξη της Παλαιάς Λατινικής, ενώ στα κλασικά Λατινικά συντάσσεται κατά κανόνα με αφαιρετική.

⁹⁸ βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 138.

⁹⁹ Στο στίχο 291 η φράση είναι *Syre mi, obsecro* και δίνει το μετρικό σχήμα υ υ - υ - [μετά την έκθλιψη του τελικού *i* (*mi*) προ του αρχικού *o* (*obsecro*)] που είναι οι δύο τελευταίοι πόδες του ιαμβικού σεναρίου όπου η άρση του 5ου πόδα είναι αναλυμένη σε δύο βραχεία, ενώ ο 6ος πόδας είναι καθαρός ίαμβος (υ -). Αυτό δε θα ήταν δυνατόν αν η σειρά ήταν *mi Syre, obsecro* γιατί θα έδινε το σχήμα - υ - υ - [με έκθλιψη του τελικού *e* (*Syre*) προ του αρχικού *o* (*obsecro*)] και έτσι δε θα εξυπηρετούσε το μέτρο, εφόσον θα υπήρχε μια περιττή συλλαβή. Στο στίχο 684 η φράση είναι *o mi Syre audisti* [με έκθλιψη του τελικού *e* (*Syre*) προ του αρχικού *au* (*audisti*)] δίνει το μετρικό σχήμα - - υ - - - που σχηματίζει τους τρεις πρώτους πόδες του ιαμβικού σεναρίου όπου ο πρώτος πόδας είναι σπονδαίος, ο δεύτερος καθαρός ίαμβος και ο τρίτος σπονδαίος. Αυτό δε θα το επέτρεπε η σειρά *o Syre mi audisti* που θα έδινε το σχήμα - υ υ - - - [με έκθλιψη του *i* (*mi*) προ του αρχικού *au* (*audisti*)] πράγμα που δεν εξυπηρετεί τον ιαμβικό σενάριο.

¹⁰⁰ Η προσωδία των Ελληνικών κυρίων ονομάτων που λήγουν σε *a* αποτέλεσε αντικείμενο συζήτησης με ανταλλαγή άρθρων ανάμεσα στους R. H. Martin και O. Skutsch (R. H. Martin, "The prosody of Greek proper names in *a* in Plautus and Terence", *CQ* 49 (1955), σσ. 206-209 - O. Skutsch, *CQ* 50 (1956), σελ. 90 - R. H. Martin, *CQ* 50 (1956), σελ. 197 - O. Skutsch, *CQ* 51 (1957), σελ.

μπορούσε να σταθεί μετρικά και η πρόταξη και η επίταξη της κτητικής αντωνυμίας, όμως η σειρά που προτίμησε ο Τερέντιος είναι η καταλληλότερη¹⁰¹.

Χαιρετισμός είναι το *salve* (στ. 406) με τον οποίο απευθύνεται στην Αντιφίλη συνοδεύεται και από μια φράση τρυφερότητας (*anime mi*) (βλ. παραπάνω).

Υποκοριστικό είναι η λέξη *ancillula* (= υπηρετριούλα - στ. 252)· είναι υποκοριστικό του ονόματος *ancilla* και εκτός του ότι δηλώνει ότι είναι μικρή στην ηλικία, ίσως έχει και μειωτική σημασία.

52). Παρά τις διαφορές τους συμφωνούν ότι το τελικό *a* είναι μακρό, εφόσον τα ονόματα αυτά είναι πολυσύλλαβα, και βραχύ όταν είναι δισύλλαβα (βλ. R. H. Martin σελ. 207-208). Από τα ονόματα που αφορούν τις δικές μας μετρικές αναλύσεις στην κατηγορία αυτή ανήκουν τα *Clinia* (HT. 406), *Antiphila* (HT. 381, 398), *Canthara* (Ad. 353), *Philumena* (Hec. 325), *Sostrata* (Ad. 343), *Phaedria* (Eun. 86, 95, 144, 190) τα οποία είναι πολυσύλλαβα και έχουν το *a* μακρό. Το μόνο δισύλλαβο όνομα που αφορά τις περιπτώσεις που μελετάμε είναι το όνομα *Geta* (Phor. 478 και Ad. 323) αλλά, όπως θα δούμε στην πρώτη περίπτωση το τελικό *a* εκθλίβεται, ενώ στη δεύτερη είναι στην τελευταία συλλαβή του στίχου όπου το στοιχείο θεωρείται αδιάφορο (*anceps*).

¹⁰¹ Στο στίχο 398 η φράση είναι *mea Antiphila* και δίνει το μετρικό σχήμα υ - υ υ - [μετά την έκθλιψη του τελικού *a* (*mea*) προ του αρχικού *A* (*Antiphila*) - για την προσωδία του τελικού *a* (*Antiphila*) βλ. την προηγούμενη υποσημείωση], που είναι ο 2ος και ο 3ος πόδας του ιαμβικού οκτώνηρου όπου ο 2ος είναι καθαρός ιάμβος και ο 3ος έχει την άρση αναλυμένη σε δύο βραχέα. Αν η σειρά ήταν *Antiphila mea* θα έδινε το μετρικό σχήμα - υ υ - υ υ και έτσι ο 2ος και ο 3ος πόδας θα είχαν την άρση μακρά και τη θέση αναλυμένη σε δύο βραχέα, οπότε θα παρυσίαζαν και οι δύο μορφή δακτύλου. Αυτό θα ήταν δυνατόν, όμως η σειρά που προτίμησε ο Τερέντιος φαίνεται να εξυπηρετεί καλύτερα το μέτρο εφόσον εμφανίζεται καθαρός ιάμβος στο δεύτερο πόδα και μακρό στοιχείο στη θέση του τρίτου ιάμβου. Στο στίχο 406 η φράση είναι *salve anime mi o* και δίνει το μετρικό σχήμα - υ υ υ - [μετά την έκθλιψη του τελικού *e* (*salve*) προ του αρχικού *a* (*anime*) και του *i* (*mi*) προ του επιφωνήματος *o*] που σχηματίζει τους δύο πρώτους πόδες του ιαμβικού σεναρίου με ανάλυση της θέσης του πρώτου πόδα. Αν η κτητική αντωνυμία προτασσόταν θα είχαμε τη σειρά *salve, mi anime, o* και θα έδινε το μετρικό σχήμα - υ υ - υ υ - [με έκθλιψη του *i* (*mi*) προ του αρχικού *a* (*anime*) και του τελικού *e* (*anime*) προ του επιφωνήματος *o*] όπου θα είχαμε ανάλυση σε δύο βραχέα της άρσης του 2ου πόδα. Αυτό θα ήταν δυνατόν, η σειρά όμως που προτίμησε ο Τερέντιος δίνει καλύτερο μετρικό σχήμα καθώς η ανάλυση της θέσης είναι λογικά προτιμότερη από την ανάλυση της άρσης. Στο στίχο 692 η σειρά είναι *quid faciam? Syre mi gaudeo* και δίνει το μετρικό σχήμα - υ υ - υ υ - υ - που αποτελεί τους τέσσερις πρώτους πόδες του ιαμβικού σεναρίου όπου στον 1ο και 2ο πόδα η άρση είναι μακρά και η θέση αναλύεται σε δύο βραχέα (δηλαδή έχουμε μορφή δακτύλου), ο 3ος πόδας είναι σπονδαίος και ο 4ος είναι καθαρός ιάμβος. Αν η κτητική αντωνυμία προτασσόταν, θα είχαμε τη σειρά *quid faciam, mi Syre, gaudeo* και θα έδινε το μετρικό σχήμα - υ υ - υ υ - υ - όπου θα είχαμε στον 1ο πόδα την άρση μακρά και τη θέση αναλυμένη σε δύο βραχέα (βλ. παραπάνω), το 2ο πόδα σπονδαίο, στον 3ο ανάλυση της άρσης σε δύο βραχέα (οπότε εμφανίζεται το σχήμα του αναπαίστου) και τον 4ο καθαρό ιάμβο. Αυτό θα ήταν δυνατόν, αλλά στον τρίτο πόδα θα είχαμε ανάλυση της άρσης που πάντα είναι μετρικά δυσκολότερη. Ακόμη είναι πολύ πιθανόν ο Τερέντιος να επιδίωκε το ρυθμικό αποτέλεσμα που επιτυγχάνεται όταν ο στίχος αρχίζει με δύο δακτύλους και γι' αυτό το λόγο προτίμησε τη σειρά αυτή.

Θαμιστικὸ ῥήμα εἶναι τὸ *rogitas* (θαμ. τοῦ *rogo* - στ. 251): ἐδῶ βρίσκεται στὴν στερεότυπη ἐρώτηση *rogitas...*?¹⁰².

Περιφραστικὸς σχηματισμὸς τοῦ ἐνεστώτα εἶναι ἡ περίφραση *sum...obsequens* (στ. 259): μιὰ μετοχὴ ἐνεστώτα σε συνδυασμὸ με τὸ ῥήμα *sum*.

Παροιμιακὴ φράση εἶναι ἡ φράση *deorum vitam apti sumus* (στ. 693)¹⁰³ ("μας ταιριάζει ζωὴ θεῶν"): ὁ Κλεινίας ἐδῶ ἀναφέρεται προφανῶς σε μιὰ εὐτυχισμένη ζωὴ ποὺ σύμφωνα με τὶς ἀπόψεις τῶν ἐπικουρείων εἶναι ὁ τρόπος ποὺ ζοῦν οἱ θεοί: στὴν ἀπόψη αὐτὴ ὑπάρχει ἀναφορά καὶ στὴν *Andria* (στ. 959-960: *ego deorum vitam propterea sempiternam esse arbitror quod voluptates eorum propriae sunt*) τὴν ὁποία σχολιάζοντας ὁ Δονάτος χαρακτηρίζει "Ἐπικούρειον δόγμα"¹⁰⁴.

Μεταφορικὰ χρησιμοποιεῖται ἡ λέξη *oppido* (στ. 704) ποὺ σημαίνει "πᾶρα πολὺ": σύμφωνα με παρατήρηση τοῦ Δονάτου στὴν κωμῶδι *Hecyra* (238) εἶναι μεταφορὰ ἀπὸ τὴ γλῶσσα τῶν ἀγροτῶν¹⁰⁵ οἱ ὁποῖοι ὅταν τοὺς ρωτοῦσαν γιὰ τὴν παραγωγὴ τοὺς ἀπαντοῦσαν *oppido*, δηλαδὴ ὅτι ἀρκούσε καὶ γιὰ τοὺς ἴδιους καὶ γιὰ νὰ στείλουν στὴν πόλη.

Ὁ συναισθηματικὸς χαρακτήρας τοῦ Κλεινία σε συνδυασμὸ με τὶς καταστάσεις ποὺ ἀντιμετωπίζει φαίνεται νὰ κατοπτρίζεται στὰ στοιχεῖα τῆς ομιλουμένης ποὺ χρησιμοποιεῖ. Ἡ συναισθηματικὴ φόρτισή τοῦ ἐπηρεάζει τὸ λόγο τοῦ καὶ στὴν ἔκταση (ἡ ἀναλογία εἶναι 13,49%) ἀλλὰ καὶ στο εἶδος τῶν στοιχείων ποὺ χρησιμοποιεῖ. Ἐτσι μεγαλύτερη συχνότητα παρουσιάζουν στὸ λόγο τοῦ οἱ ἐπιφωνηματικὲς φράσεις ποὺ δείχνουν ἀπελπισία (*ei misero mihi* -στ. 234, *ei mihi* -στ. 247, *vae misero mihi* -στ. 250, *perii* -στ. 246) καὶ οἱ φράσεις τρυφερότητας (στ. 291, 398, 406, 684, 692). Στοιχεῖο ποὺ οφείλεται στὴ συνήθεια περισσότερο παρὰ στὸ συναίσθημα εἶναι ἡ συχνὴ χρῆση ρημάτων παράκλησης (*obsecro* -στ. 267, 291, 302, 684, καὶ *quaeso* -στ. 718) ποὺ ἴσως δείχνουν ευγενικὸ χαρακτήρα. Ἰσως δὲν εἶναι ἀσχετο με αὐτὸ ὅτι προτιμᾷ τὴν ἐπίσημη ἀποστροφή *o Iuppiter* (στ. 256, 690) ἀπὸ τὸ λαϊκότερο *hercle* (στ. 321) τὸ ὁποῖο, ὅπως εἶδαμε παραπάνω, συνηθίζει ὁ Κλειτοφών. Ὅπως ὅμως καὶ ὁ Κλειτοφών, χρησιμοποιεῖ πολὺ λίγες παροιμίες. Ἀκόμη στὸ λόγο τοῦ βρήκαμε μιὰ περίπτωση περιφραστικοῦ ἐνεστώτα (*sum obsequens* -στ. 259).

¹⁰² Στὴ συγκεκριμένη περίπτωση τὴ στερεότυπη ἐρώτηση *rogitas?* συνοδεύει πлагία ἐρώτηση (*rogitas quid siet?*): ὁμοία βρίσκουμε καὶ τὴ στερεότυπη ἐρώτηση *rogas?* στὸν Plaut. *Aul.* 296: *quid negoti sit rogas?*

¹⁰³ βλ. A. Otto (1965) σελ. 109.

¹⁰⁴ Don. *Andr.* 959,4: *ego deorum vitam: non dixit quod sit, sed quod verum putet. Et est δόγμα Ἐπικούρειον, quod a ceteris philosophis repudiatur, de otio deorum ac perenni voluptate.*

¹⁰⁵ Don. *Hec.* 238,3: *oppido: valde: translatio a rusticis, qui interrogati, quemadmodum fruges venirent, respondebant "oppido", id est: quae et sibi et oppido sufficere potuissent.*

5. Syrus (servus)

Ο ρόλος του δούλου Σύρου είναι ο δεύτερος σε έκταση ρόλος της κωμωδίας· ο Σύρος είναι ο δευτεραγωνιστής. Βρίσκεται στο κέντρο όλων των σχεδίων και προσπαθεί να εκμεταλλευτεί την ερωτική υπόθεση του νεαρού Κλεινία με την Αντιφίλη για να εξυπηρετήσει το νεαρό κύριό του Κλειτοφώντα στη δική του υπόθεση με την εταίρα Βακχίδα. Ο λόγος όμως που βοηθάει το νεαρό κύριό του εξαπατώντας το γέρο κύριό του Χρέμη, δεν είναι ο ίδιος με το λόγο που είχε ο δούλος Δάος στην *Andria*. Δεν είναι τόσο η αγάπη και η συμπάθεια που νιώθει για τον Κλειτοφώντα, όσο η έμφυτη παρόρμηση που τον σπρώχνει να σχεδιάζει απάτες σε βάρος του γέρου κυρίου του και η ευχαρίστηση που νιώθει απ' αυτό. Ο Σύρος είναι ένα από τα δείγματα του πανούργου δούλου (*servus callidus*) της Νέας Κωμωδίας¹⁰⁶.

Το όνομά του είναι το εθνικό όνομα Σύρος¹⁰⁷. Στην Αθήνα και σε άλλα μέρη της Ελλάδος ήταν συνηθισμένο όνομα δούλων και απελευθέρων. Στην Κωμωδία φαίνεται να είναι συνήθως όνομα πονηρών και αναξιόπιστων δούλων. Στον Τερέντιο, εκτός από το δούλο αυτής της κωμωδίας, το όνομα Σύρος έχει ακόμη ένας δούλος στην κωμωδία *Adelphoe*, ο οποίος είναι επίσης ένα δείγμα του τύπου του πονηρού δούλου (*servus callidus*).

Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *rax* (= αρκετά! φτάνει πια! – στ. 291 και 717)· είναι το ελληνικό επιφώνημα πάς· στον Τερέντιο είναι το μόνο πρόσωπο που το χρησιμοποιεί. Το *heus* (στ. 313) που εισάγει μια παροιμία¹⁰⁸ (βλ. παρακάτω) και *heus tu* (στ. 369) με το οποίο καλεί τον Κλειτοφώντα· με την ίδια φράση (*heus tu*) απευθύνεται στον Χρέμη (στ. 550), πράγμα που δείχνει οικειότητα· τέλος στο στίχο 743 με το *heus, Dromo* καλεί τον Δρόμωνα. Το *hem* (στ. 517, 654 και 757) απαντά μόνο του και δείχνει έκπληξη. Το *eho* (στ. 537) που συνδυάζεται με ερώτηση και ενισχύεται από το ρήμα παράκλησης *quaeso*¹⁰⁹. Το *vah* (στ. 587 και 776) που προτάσσεται πρότασης¹¹⁰ και δείχνει δυσανασχέτηση· όμοια

¹⁰⁶ Σύμφωνα με τη μελέτη του C. Amerasinghe (1950, σσ. 65-66) την οποία αναφέραμε στον Δάο της *Andria* (όπου βλέπε), και ο Σύρος διαφοροποιείται από τον παραδοσιακό δούλο της Κωμωδίας. Μολονότι τακτοποιεί τις υποθέσεις των κυρίων του, τελικά τα πράγματα δε γίνονται όπως αυτός τα είχε σχεδιάσει, αλλά σύμφωνα με τη θέληση των κυρίων του, οι οποίοι άλλα από τα σχέδια αυτά εγκρίνουν και άλλα απορρίπτουν.

¹⁰⁷ βλ. J. Austin (1922) σσ. 55-56 και 99-100· R. Maltby (1991) (λ. *Syrus*).

¹⁰⁸ Ο W. S. Watt (1963, σελ. 140) παρατηρεί ότι το *heus* χρησιμοποιείται για να εισάγει μια παροιμία.

¹⁰⁹ *eho quaeso laudas qui eros fallunt?* = όχου! παινεύεις τους δούλους που εξαπατούν τους κυρίους των.

¹¹⁰ 587: *vah quasi desit locus*. = αχ! λες και δεν υπάρχει τόπος. 776: *vah tardus es*. = αχ! είσαι αργόστροφος.

στον 600¹¹¹ όπου δείχνει ανησυχία· υπαινίσσεται άνθρωπο με πείρα που θέλει να συμβουλευθεί· επίσης στον 978 όπου συνδυάζεται με αποσιώπηση¹¹² και δείχνει ανησυχία. Το *hui* (στ. 606) που εισάγει ερώτηση¹¹³ και δείχνει έκπληξη. Το *euge* (στ. 677) που προτάσσεται πρότασης¹¹⁴ και δείχνει επιδοκimasία. Το *hercle* (στ. 523, 553, 678, 692, 736, 761)· επίσης στους στίχους 612 και 766, όπου ενισχύει την αρνητική απάντηση *non... vero*. Μια μόνο φορά χρησιμοποιεί το *pro* (στ. 590). Το βεβαιωτικό μόριο *ne* χρησιμοποιεί στους στίχους 556, 747 και 816. Και μια έκκληση στους θεούς βρίσκουμε στο στίχο 254 (*di boni*)· προτάσσεται σε μια σειρά από επιφωνηματικές-ερωτηματικές προτάσεις που καλύπτουν τους στίχους 254-255.

Λέξεις - επιφωνήματα είναι: Οι προστακτικές: *mane* (στ. 273, 338) και στον 736 με διπλασιασμό (*mane, mane*)· *age* στον 344, όπου ενισχύεται από το *modo* (*age modo* = εμπρός λοιπόν)· επίσης στον 688, όπου ενισχύει ως επιφώνημα την προστακτική *da te mihi* που ακολουθεί, και *vide* (στ. 374) που συνδυάζεται με τη λέξη ευγένειας *sis* (*vide sis*). Η δεικτική λέξη *eccos* (στ. 256) με την οποία δηλώνει την παρουσία των δύο νεαρών (Κλεινία και Κλειτοφώντα)· εδώ συντάσσεται με ρήμα και αιτιατική ως αντικείμενο¹¹⁵. Και το *eccum* (στ. 829) που συντάσσεται με αιτιατική (*eccum me*)· δε δείχνει κανένα, απλά υποδεικνύει στον Κλειτοφώντα τι να απαντήσει. Η λέξη *malum* (στ. 716) που παρεμβάλλεται σε ερώτηση¹¹⁶· έχει θέση επιφωνήματος¹¹⁷ και δείχνει ανυπομονησία. Και οι ρηματικοί τύποι (οριστικής παρακειμένου) *perii* (στ. 517, 564, 736)· *interii* (στ. 659)· *disperii* (στ. 970). Επίσης οι φράσεις: *acta haec res est* [= τέλειωσε (έκλεισε) αυτή η υπόθεση - στ. 564] και *actumst* (στ. 584) που, όπως έχουμε ήδη τονίσει, προέρχονται από τη γλώσσα της αγοράς.

Ερωτήσεις είναι: Οι στερεότυπες ερωτήσεις: *ain tu?* <*aisne?*¹¹⁸ (= λες; αλήθεια; - στ. 242) που εκφράζει απορία· χρησιμεύει περισσότερο για να δείξει ότι οι δύο δούλοι, Σύρος και Δρόμων, συνεχίζουν τη συζήτηση που είχαν έξω από τη σκηνή: *quid agam?* (στ. 674)· *quid aliud tibi vis?* (= τι άλλο θες; - στ. 331) την οποία χρησιμοποιούν όσοι θέλουν να φύγουν ή να σταματήσουν τη συζήτηση πάνω σε ένα θέμα χωρίς να γίνουν αγενείς. Η πιο συνηθισμένη μορφή της είναι *numquid vis?* ή *numquid aliud vis?* (= μήπως θέλεις τίποτε άλλο)¹¹⁹. Επίσης η *quid vis?* (στ. 349), που εδώ όμως έχει ουσιαστικό νόημα, και η *censen vero?* (= αλήθεια, νομίζεις;

¹¹¹ *vah vide quod inceptet facinus* = αχ! κοίτα τι εγχείρημα επιχειρεί (τι δουλειά πάει να κάνει).

¹¹² *vah, rogasse vellem...* = αχ! θα 'θελα να ρωτήσω...

¹¹³ *hui, dubium id est?* = ούι! αμφιβάλλεις γι' αυτό;

¹¹⁴ *euge habeo optumam* = μπράβο! έχω το καλύτερο (σχέδιο).

¹¹⁵ *sed video eccos quos volebam* = αλλά να βλέπω αυτούς που ήθελα.

¹¹⁶ *quid, malum, me aetatem censes velle id adsimularier?* = τι, στο δαίμονα, νομίζεις ότι θέλω να προσποιούμαι για καιρό;

¹¹⁷ βλ. E. Morris (1882) σσ. 210-211.

¹¹⁸ βλ. N. Κονομή (1979) σελ. 30.

¹¹⁹ βλ. E. Morris (Second Paper) (1890) σελ. 26.

- στ. 591) που δεν περιμένει απάντηση, αλλά σκοπό έχει να επιστήσει την προσοχή στην ερώτηση που ακολουθεί. Η ελλειπτική ερώτηση *egon?*¹²⁰ (στ. 608) η οποία ακολουθείται από απάντηση του Σύρου σε προηγούμενη ερώτηση του Χρέμη· μια όμοια περίπτωση βρίσκουμε στο στίχο 740 [*egon? argentum cudo* = εγώ; κόβω (βγάζω) χρήματα], όπου η ελλειπτική ερώτηση *egon?* ακολουθείται από απάντηση σε προηγούμενη ερώτηση της Βακχίδας· η χρήση αυτής της ερώτησης με την ταυτόχρονη συνοδεία από σχετική απάντηση είναι πολύ συνηθισμένη στον Τερέντιο και δείχνει ελαφριά έκπληξη. Η ερωτηματική φράση *at scin quid sodes?* (= αλλά ξέρεις τι συμβαίνει, αν θες; - στ. 738) όπου η στερεότυπη ερώτηση *scin* είναι εισαγωγική¹²¹ της ερώτησης που ακολουθεί *quid sodes?*· η δεύτερη αυτή ερώτηση είναι ελλειπτική καθώς παραλείπεται το ρήμα· το *sodes* είναι μια λέξη ευγένειας που συνδυάζεται με την ερώτηση στην προσπάθεια να συγκρατήσει τη Βακχίδα. Οι στερεότυπες ερωτηματικές λέξεις: *vin...?* (στ. 585) και *scin...?* (στ. 820) που είναι εισαγωγική της ερώτησης που ακολουθεί¹²². Και οι ερωτήσεις: *cesso hunc adoriri* (= τι κάθομαι και δεν του ορμάω; - στ. 757), που αποτελεί στην ουσία αυτοπροτροπή, και *quid est?* (στ. 349), που εξαρτάται κάπως χαλαρά από την προστακτική *dic* που προηγείται.

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ: Εμφατικές καταφατικές απαντήσεις είναι οι φράσεις: *sic est factum* (= έτσι έγινε - στ. 628) και *immo optime*¹²³ (= αντίθετα, άριστα - στ. 677). Αρνητικές απαντήσεις είναι: το μεμονωμένο αρνητικό μόριο *non* (στ. 821), το επίρρημα *minime* (στ. 742) και η φράση *non hercle vero* (= στ' αλήθεια όχι μα την πίστη μου - στ. 612 και 766)· μια ισχυρή άρνηση όπου παρεμβάλλεται και το επιφώνημα *hercle* (βλ. και παραπάνω). Πέραν αυτών στο λόγο του Σύρου συναντάμε αρκετές λέξεις ή φράσεις που είναι απαντήσεις έχοντας κάθε μια ένα ιδιαίτερο νόημα, όπως: Εκφράσεις επιδοκιμασίας είναι το ρήμα *credo* (στ. 400 και 581 - πρβλ. το Ν. Ε. "είμαι σίγουρος", "δεν αμφιβάλλω"), η φράση *ita credo* (στ. 688 - πρβλ. Ν. Ε. "δεν αμφιβάλλω", "συμφωνώ") και η φράση *recte sane* (στ. 538 - πρβλ. Ν. Ε. "ορθότατα"). Η ίδια αυτή φράση (*recte sane* - στ. 581) δείχνει συγκατάβαση και ανοχή (Ν. Ε. "βεβαιότατα ναι!", θα μπορούσαμε όμως να τη θεωρήσουμε ανάλογη με τη λαϊκή φράση "πάω πάσο"). Η φράση *sic est* (στ. 985) είναι διαβεβαίωση των όσων είπε. Η φράση *recte equidem* (στ. 518) είναι μια ουδέτερη απάντηση στην ερώτηση του γέρου κυρίου του "τι κάνεις εδώ;", "πώς και εδώ;"· θα μπορούσαμε να τη θεωρήσουμε ανάλογη με τη Ν. Ε. "όλα εντάξει". Η λέξη *factum* (στ. 568) αποτελεί σχόλιο που λέγεται παράμερα καθώς παρακολουθεί τη συζήτηση ανάμεσα στο Χρέμη και

¹²⁰ βλ. E. Morris (First Paper) (1889) σελ. 423.

¹²¹ βλ. E. Morris (First Paper) (1889) σελ. 410.

¹²² *sed scin ubi sit nunc tibi tua Bacchis?* = αλλά ξέρεις πού είναι τώρα η Βακχίς σου;

¹²³ Το *immo* έχει διορθωτική σημασία και συχνά είναι σε συνδυασμό με επιρρήματα υπερθετικού βαθμού [βλ. H. Thesleff (1960) σελ. 65], πράγμα που παρατηρούμε εδώ.

τον Κλειτοφώντα. Σχόλιο επίσης φαίνεται να είναι η ελλειπτική φράση *immo si scias* (= αντίθετα αν ήξερες) που χρησιμοποιεί αποκλειστικά ο ίδιος στους στίχους 599 και 770, στην πρώτη περίπτωση είναι σχόλιο στην απάντηση του Χρέμη *ita videtur* (= έτσι φαίνεται) και στη δεύτερη στην *nimum, inquam* (= πολύ ωραία, λέω). Αποσιωπήσεις: Στο στίχο 317 (*at enim...*) το λόγο του διακόπτει ο Κλειτοφών όμοια στον 318 (*quasi quom...*). Στον 778 (*aurum atque vestem qui...*) ο ίδιος διακόπτει τον εαυτό του με τη σύντομη ερώτηση *tenesne?* (= τό 'πιασες)· τη φράση συμπληρώνει ο Χρέμης με τη λέξη *comparat?* σε μορφή ερώτησης. Στον 978 (*rogasse vellem...*) τη φράση του διακόπτει ο Κλειτοφών όμοια στους 981 (*est spes...*) και 984 (*intellegere possum...*). Οι συνεχείς αυτές διακοπές εκ μέρους του Κλειτοφώντα δείχνουν την ανυπομονησία του καθώς περιμένει απ' αυτόν κάποιο νέο σχέδιο σωτηρίας.

Αντί του αρνητικού μορίου *non* χρησιμοποιεί το επίρρημα *numquam* (στ. 559).

Υβρις είναι η κλητική προσφώνηση *lapis* (= ξεροκέφαλε, αναίσθητε) με την οποία απευθύνεται στον Κλειτοφώντα (στ. 831)· είναι μια μεταφορά από τον άψυχο κόσμο. Προσβλητικοί χαρακτηρισμοί είναι οι λέξεις: *stolidus* (= ηλίθιος - στ. 545) και *tardus* (= νωθρός - στ. 776) με τις οποίες χαρακτηρίζει το Χρέμη· επίσης *stulto mi* (= εμένα το βλάκα - στ. 585) και *scelestus* (στ. 970) τις οποίες χρησιμοποιεί για τον εαυτό του.

Πλεονασμοί είναι: Η φράση *inmunda inluvie* (στ. 295) όπου το επίθετο *inmunda* και το ουσιαστικό *inluvies* έχουν την ίδια σημασία (= ακάθαρτη ακαθαρσία). Ο συνδυασμός των επιρρημάτων *numquam...umquam*¹²⁴ (στ. 559) όπου θα αρκούσε και μόνο το *numquam* (= ουδέποτε)· το *umquam* (= ποτέ, κάποτε) συνήθως χρησιμοποιείται σε συνδυασμό με άρνηση στη θέση του απλού *numquam*· εδώ όμως το ρόλο της άρνησης παίζει το *numquam* που εμφατικά χρησιμοποιείται αντί του *non* (βλ. παραπάνω). Ο συνδυασμός των δύο αιτιολογικών συνδέσμων *quia enim*¹²⁵ (στ. 800). Η προσθήκη του επιρρηματος *palam* κοντά στο ρήμα *profer* (*profer palam* - στ. 994). Η λέξη *foras* κοντά στο ρήμα *egreditur* (στ. 561 - *egreditur foras*). Και *foras* κοντά στο ρήμα *exit* (στ. 722 και 1000 - *exit foras*).

Λέξεις και φράσεις παράκλησης είναι: Το ρήμα *quaeso* (στ. 537) που συνδυάζεται με ερώτηση όπου προηγείται το επιφώνημα *eho* (βλ. παραπάνω). Τόσο το επιφώνημα *eho*, όσο και το ρήμα *quaeso* ενισχύουν την έκκληση που δείχνει η ερώτηση του Σύρου. Όμοια στον 736 το *quaeso* συνδυάζεται με ερώτηση, πράγμα που δείχνει την αναστάτωσή του και τη βαθιά του ανησυχία. Και η φράση *bona* (ενν. *fide*) *hercle* (στ. 761) που αποτελεί απάντηση στην ερώτηση του Χρέμη *bonan fide?* (βλ. παραπάνω) και συνοδεύεται από

¹²⁴ βλ. R. Kühner - C. Stegmann (1966) σελ. 574.

¹²⁵ βλ. συζήτηση πάνω στη συγκεκριμένη φράση στο λόγο του Κλειτοφώντα (ενότητα *Πλεονασμοί*) και τη σχετική σημείωση.

το επιφώνημα *hercle*, ενώ παραλείπεται το ουσιαστικό *fide* ως ευκόλως εννοούμενο από την προηγούμενη φράση. Και ακόμη λέξη διαβεβαίωσης είναι το ρήμα *inquam* στον 378, όπου ενισχύει το αρνητικό μόριο *non* (*non sinam*), και στον 694.

Λέξεις και φράσεις ευγένειας είναι: Η λέξη *sis* (στ. 369) που συνδυάζεται με την προστακτική¹²⁶ *vide* της οποίας τον τόνο μετριάζει, όπως και την κάποια τραχύτητα της προσφώνησης *heus tu* που προηγείται (βλ. παραπάνω). Η ίδια λέξη στον 374 συνδυάζεται με την προστακτική *vide*, η οποία φαίνεται να έχει περισσότερο θέση επιφωνήματος (βλ. παραπάνω). Η λέξη *sodes* (στ. 738) που συνδυάζεται με ερώτηση (βλ. παραπάνω). Η ίδια λέξη στον 770 συνδυάζεται με την προστακτική *dic* της οποίας τον τόνο μετριάζει.

Υποκοριστικά είναι: Οι λέξεις: *ancillula* (στ. 293) που είναι υποκοριστικό του ονόματος *ancilla*, δηλώνει άτομο μικρό σε ηλικία και συγχρόνως έχει μειωτική σημασία: *adulescentulam* (στ. 602) που γενικά χρησιμοποιείται για να δηλώσει τη νεαρή κοπέλλα με την οποία σχετίζεται ο νέος της κωμωδίας¹²⁷. Εδώ χρησιμοποιείται για την Αντιφίλη· είναι επιρρηματικό κατηγορούμενο στο *filiam*. Εκτός του ότι δείχνει ότι η Αντιφίλη είναι μικρή στην ηλικία, ίσως εκφράζει και τη συμπάθειά του γι' αυτήν. Και το επίθετο *paucula* (= λιγούτσικα - στ. 828) (υποκοριστικό του επιθέτου *paucus*· αντί του *pauca* αιτιατική πληθυντικού του ουδετέρου) το οποίο είναι σύστοιχο αντικείμενο στο *loquitor*· παραλείπεται το ουσιαστικό *verba*.

Διπλασιασμό της προστακτικής *mane* (*mane, mane*) παρατηρούμε στο στίχο 736.

Θαμιστικά ρήματα είναι τα ρήματα: *inceptet* (στ. 600) και *inceptat* (στ. 734) του ρήματος *incepto* (θαμ. του *incipio*). Και στις δύο περιπτώσεις έχει τη σημασία "επιχειρώ", "σκαρφίζομαι" την οποία έχει και το απλό *incipio*¹²⁸.

Παροιμίες είναι: Η φράση *non fit sine periclo facinu' magnum nec memorabile* (στ. 314)¹²⁹ (= χωρίς να διακινδυνεύσεις δε γίνεται σπουδαίο και θαυμαστό έργο)· παροιμίες με παραπλήσιο νόημα βρίσκουμε και στα Ν. Ε. "Χωρίς κίνδυνο δεν κερδίζεις"¹³⁰ και "Οι μεγάλοι κίνδυνοι δίνουν και μεγάλας τιμές"¹³¹. Και η φράση *ius summum saepe summast malitia* (στ. 796)¹³² (= η απόλυτη δικαιοσύνη είναι πολλές φορές πολύ μεγάλη κακία) η οποία είναι παραλλαγή της

¹²⁶ Γενικά το *sis* (*si vis*) συνοδεύει μια προστακτική, μερικές φορές όμως τίθεται πριν απ' αυτήν βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 369.

¹²⁷ βλ. R. Maltby (1979) σσ. 144-145.

¹²⁸ Πρβλ. Eun. 967: *quidve incipiam*.

¹²⁹ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 314 όπου παρατηρεί ότι παρόμοιο χωρίς βρίσκουμε στον Οράτιο (*Sat. I, 9, 59-60*): *nil sine magno vita labore dedit mortalibus*.

¹³⁰ βλ. Β. Σκουβαρά (1966), σελ. 35.

¹³¹ βλ. Τ. Βενιζέλου (1965) σελ. 185.

¹³² βλ. Α. Otto (1965) σσ. 179-180. Και S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 796.

γνωστής φράσης του Κικέρωνα: *summum ius summa iniuria* (*De Off.* I, 33): όμοια και στα Ν. Ε. “*Η υπερβολική δικαιοσύνη είναι πολύ μεγάλη αδικία*”¹³³. Η φράση *orando surdas iam auris reddideras mihi* (στ. 330)¹³⁴ που σημαίνει “με ξεκούφανες με τις παρακλήσεις σου”. όμοια είναι η παροιμία του Πόντου “*Εκώφωσες τ’ ωτία μ’*”¹³⁵. Η φράση *in aurem utramvis otiose ut dormias* (στ. 342): σημαίνει “να κοιμάσαι ήσυχα από οποιαδήποτε πλευρά (κ. λ. από οποιοδήποτε αυτί) εννοώντας ότι κάποιος ησυχάζει σε απόλυτη ηρεμία”¹³⁶ αποδίδει την Ελληνική “*Ἐπ’ ἀμφοτέρα καθεύδεις τὰ ὦτα*” (*Appendix* προν. II 78 και *Αποστ.* VII 72a). Η φράση *aquilae senectus* (στ. 521) που μεταφράζει την ελληνική “*αἰετοῦ γῆρας, κορυδοῦ νεότης*”¹³⁷ (*Ζην.* II 38 – *Γρηγ.* I 4 – *Μακαρ.* I 30) εννοώντας “*εύρωστα γηρατειά*”¹³⁸ με

¹³³ βλ. Τ. Νατσούλη (1978) σελ. 249.

¹³⁴ βλ. Α. Otto (1965) σελ. 48.

¹³⁵ βλ. Ι. Κολιτσάρα, τομ. Β (1965) σελ. 35 (αρ. 1857).

¹³⁶ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 342. Και Α. Otto (1965) σελ. 47 ο οποίος δίνει και το αντίστοιχο από τον Μένανδρο: *fr.* 402 Kock: *ἐπ’ ἀμφοτέρον οὐς ἡπίκληρος ἢ καλὴ μέλλει καθευδήσειν*. Στον Gell. II, 23, 9: *ἐπ’ ἀμφοτέρα ἡπίκληρος ἢ καλὴ μέλλει καθευδήσειν*. Και Meineke 4 σελ. 189: *ἐπ’ ἀμφοτέρα νῦν αἷτ’ ἐπίκληρος οὐσα δὴ μέλλει καθευδήσειν*. Στο συσχετισμό αυτό αναφέρεται και ο L. Gamberale (“*L’inizio proverbiale di Menandro fr.* 333 K-Th.”, *RFIC* 95 (1967), σσ. 162-164) ο οποίος θεωρεί ότι το ίδιο αυτό ρητό απηχεί και ο Πλάυτος στον *Pseud.* 123-124: *Ps. de istac re in oculum utrumvis conquiescito*. Cal: *utrum? anne in aurem? Ps. at hoc pervolgatumst minus*.

¹³⁷ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 521. Και Α. Otto (1965) σελ. 32.

¹³⁸ Πιστεύουμε ότι το ρητό εδώ χρησιμοποιείται κάνοντας σαφή υπαινιγμό στο γεγονός ότι ο Χρέμης έχει εύρωστα γηρατειά· αυτή άλλωστε είναι και η συνηθισμένη ερμηνεία του συγκεκριμένου χωρίου. Θα πρέπει όμως να αναφέρουμε και κάποιες άλλες απόψεις που δίνουν διαφορετική ερμηνεία στο χωρίο. Ο *Eugraphius* (τον οποίο ακολουθούν και σύγχρονοι μελετητές) θεωρεί ότι ο υπαινιγμός είναι για το ποιό εφόσον προηγουμένως είχε πει “σπκώθηκες τόσο πρωί μετά από τόσο που ήπιες χθες βράδυ” παραλληλίζοντας το με τον τρόπο που ρουφά το αίμα των θυμάτων του ο αετός στα γηρατειά του: *Eugr. HT.* 521: *Aiunt aquilam in senectute, quod ei rostri pars exterior vetustate et incremento curvata foramen includat, ad cadavera accedere et sic sanguinem in potum sumere et quodammodo bibendo vivere. Hoc igitur ait servus domino, quasi bibendo totum tempus hesternae cena egerit, “visa vero est quasi aquilae senectus”*. Ξεκινώντας από το σχόλιο αυτό ο G. B. Townend (“*Aquilae senectus*”, *CR* 10 (1960), σσ. 186-188) παραλληλίζει το χωρίο με τον Οβίδιο *Fasti* III, 531-4, όπου αναφέρεται η συνήθεια μερικών Ρωμαίων να συγκρίνουν το πολύ ποιό με τα χρόνια κάποιου πλάσματος που η μακροβιότητά του είναι γνωστή· θεωρεί πιθανό ότι ο Σύρος κάνει κάτι ανάλογο συγκρίνοντας το πόσο ήπιε ο Χρέμης με τα χρόνια του αετού. Υπαινίσσεται ακόμη ότι πιθανώς το Ρωμαϊκό κοινό δε θα καταλάβαινε το πραγματικό νόημα του ρητού ιδιαίτερα μάλιστα εφόσον στο Λατινικό κείμενο μεταφέρεται μόνο το πρώτο μέρος του. Σε όλα αυτά θα είχαμε να αντιτάξουμε: (1) Το Ρωμαϊκό κοινό γνωρίζει Ελληνικά, όπως φαίνεται και από το γεγονός ότι υπάρχουν πολλές Ελληνικές λέξεις στις κωμωδίες (πολύ περισσότερες βρίσκουμε στον Πλάυτο) και μάλιστα τις χρησιμοποιούν ακόμη και οι “κατώτεροι” χαρακτήρες, πράγμα που, όπως συχνά τονίσαμε, δείχνει πλατιά εξοικείωση του κοινού με τα Ελληνικά. Αυτό μας κάνει να σκεφτούμε ότι “ευρείας κυκλοφορίας” παροιμίες δε θα ξέφευγαν από την αντίληψη του κοινού ακόμη και αν δεν αναφέρονται ολόκληρες. Και (2)

παρόμοια σημασία λέγονται και οι παροιμίες *“Γῆρας λέοντος κρεῖσσον ἀκμαίων νεβρῶν”* (Αποστ. V 41) και η Ηπειρώτικη *“Το βουβάλι κι αν ξεπέσει, πάλ’ αξίζει για ένα βόιδι”*¹³⁹. Η φράση *quid si nunc caelum ruat?* (στ. 719), όπως φαίνεται από το *aiunt* που προηγείται σημαίνει “τι κι αν πέσει τώρα ο ουρανός;” εννοώντας να περιμένει κανείς να του συμβεί κάτι απίθανο· μεταφράζει την ελληνική φράση *“τί εἰ οὐρανός ἐκπέσοι;”*¹⁴⁰. Η φράση *tu nescis id quod scis* (στ. 748)¹⁴¹ που σημαίνει “δεν ξέρεις αυτό που ξέρεις” εννοώντας ότι έχει απόλυτη άγνοια του θέματος. Και η φράση *dictum factum* (στ. 760) την οποία έχουμε συζητήσει στο λόγο του Δάου στην *Andria*.

Παροιμιακές φράσεις είναι: Η φράση *in tempore ad eam veni* (στ. 364)¹⁴² που σημαίνει “ήλθα σ’ αυτήν την κατάλληλη στιγμή”, “πάνω στην ώρα ήλθα”. Στην κατηγορία αυτή ανήκει και η λέξη *lapis* (στ. 831) με την οποία βρίζει τον Κλειτοφώντα (βλ. παραπάνω) (πρβλ. τη Ν. Ε. φράση *“είσαι τούβλο”*¹⁴³).

Μεταφορικά χρησιμοποιούνται: Η φράση *sermone caedimus* (= λέμε λόγια - στ. 242) που λέγεται αντί του *dicimus*· αποτελεί μετάφραση της ελληνικής *“κόπτειν λόγους”*¹⁴⁴. Η φράση *rannīs obsita* (στ. 294) σημαίνει “ντυμένη με κουρέλια” (κ. λ. φυτευμένη σε κουρέλια) που αποτελεί μεταφορά από αγροτική εργασία¹⁴⁵. Η λέξη *intendenda* [στ. 513 - *intendenda* in senemst fallacia = πρέπει να οργανώσουμε απάτη (να στήσουμε παγίδα) στο γέρο]· για τη μεταφορική της σημασία έχουμε μιλήσει στον Δάο της *Andria* (όπου βλέπε). Η λέξη *oppido* (στ. 669) (βλ. σχετική συζήτηση για τη λέξη στο λόγο του Κλεινία). Οι φράσεις *in angustum* (= σε δυσκολία - στ. 669) και *latere tecto* (= με καλυμμένα τα πλευρά μου - στ. 672) και το ρήμα *triumpho* (= καίρομαι πολύ - στ. 672). Και τα τρία αποτελούν μεταφορές από τη στρατιωτική ζωή¹⁴⁶ και κυριολεκτικά σημαίνουν:

Θεωρούμε συμπτωματικό ότι έχει γίνει αναφορά στο πιστό, άλλωστε το να είναι κανείς νηφάλιος την επομένη το πρωί μετά από την οινοποσία της προηγούμενης νύχτας, ιδιαίτερα αν είναι γέρος, θα προκαλούσε σε κάθε περίπτωση κολακευτικά σχόλια για την ακμαιότητα του, όπου έχει θέση και η συγκεκριμένη παροιμία.

¹³⁹ βλ. Π. Αραβαντινού (1863) σελ. 121.

¹⁴⁰ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 719. Και A. Otto (1965) σσ. 61-62, όπου παραθέτει και σχετικό χωρίο από τον Θεόγνη, Ελεγ. 1, 869: *“Ἐν μοι ἔπειτα πέσοι μέγας οὐρανὸς εὐρύς ὕπερθεν χάλκεος, ἀνθρώπων δαίμα χαμαιγενέων.* Πρβλ. και Ν. Πολίτου, τομ. Α (1965) σελ. 109.

¹⁴¹ βλ. A. Otto (1965) σελ. 312, όπου μας δίνει και το αντίστοιχο ελληνικό από τον Αντιφάνη (fr. 194, Kock - Meineke 3, σελ. 109): *ὅσα γὰρ οἶσθ’ οὐκ οἶσθα νῦν.*

¹⁴² βλ. A. Otto (1965) σελ. 343.

¹⁴³ βλ. T. Νατσούλη (1978) σελ. 234.

¹⁴⁴ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 242.

¹⁴⁵ Σχετικά με τη φράση υπάρχει σχόλιο του Δονάτου στην κωμωδία *Eunuchus* Don. Eun. 236,8: *obsitum*: ut “sentum”, “obsitum” dixit: *μεταφορὰ* ab agro.

¹⁴⁶ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλια στους στίχους 669 και 672· ιδιαίτερα για τη φράση *latere tecto* βλ. A. Otto (1965) σελ. 188. Η ύπαρξη στρατιωτικού λεξιλογίου, που πολλές φορές χρησιμοποιείται με μεταφορική σημασία, στον

το πρώτο "σε στενό μέρος", το δεύτερο "πορεύομαι στα αριστερά κάποιου ή βαδίζω δίπλα στην ασπίδα κάποιου" και το τρίτο "θριαμβεύω" (πρβλ. τη χρήση των Ν. Ε. "στενεμένος", "έχω καλυμμένα τα νώτα μου" και "θρίαμβος"). Η φράση *bolum...ereptum...e faucibus* (στ. 673)¹⁴⁷ που σημαίνει "μου άρπαξαν τη μπουκιά από το στόμα" εννοώντας ότι του αφάιρεσαν απροσδόκητα κάτι πολύ επιθυμητό· η μεταφορική αυτή φράση χρησιμοποιείται όμοια και στα Ν. Ε. (κυριολεκτικά η λέξη *bolus* σημαίνει "βόλος", δηλαδή κάτι που ρίχνει κανείς· χρησιμοποιείται κυρίως για το ρίξιμο του διχτυού από τον ψαρά απ' όπου κατέληξε να σημαίνει "ψαριά", πρβλ. "ΐχθύων βόλον" στον Αισχ. *Πέρσαι* 424· μεταφορικά σημαίνει "κέρδος" ή, όπως εδώ, "μπουκιά"). Η φράση *argentum cudo* (στ. 740) όπου το ρήμα *cudo* κυριολεκτικά σημαίνει "κόπτω" εδώ όμως με το *argentum* (σαν αντικείμενο) παίρνει τη σημασία "πορίζομαι ή βγάζω χρήματα"¹⁴⁸.

Ο λόγος του Σύρου παρουσιάζει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον από όλους τους χαρακτήρες της κωμωδίας *Heautontimorumenos*. Βέβαια σε σχέση με την έκταση του ρόλου του τα στοιχεία της ομιλουμένης δεν είναι πάρα πολλά (η αναλογία είναι 10,22%), αλλά παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία και αυτό δεν οφείλεται τόσο σε συναισθηματική φόρτιση όσο στη συνήθεια του Σύρου να χρησιμοποιεί τα στοιχεία αυτά. Είναι ενδεικτικό ότι είναι σχετικά περιορισμένες οι επιφωνηματικές φράσεις που δείχνουν απελπισία (λ. κ. *vah* -στ. 587, 600, 776, 978, *perii* -στ. 517, 564, 736, *interii* -στ. 659, *disperii* -στ. 970)· στην κατηγορία αυτή είναι από τους λίγους χαρακτήρες που χρησιμοποιεί τις επίσημες φράσεις *acta haec res est* (στ. 564) και *actumst* (στ. 584) που φαίνεται να προέρχονται από τη γλώσσα των δικαστηρίων.

Από το άλλο μέρος είναι πολλές οι λέξεις που φαίνεται να συνιστούν το συνηθισμένο λεξιλόγιο του Σύρου. Μόνον αυτός χρησιμοποιεί το Ελληνικό (λαϊκό) επιφώνημα *pax* (στ. 291, 717). Επίσης χρησιμοποιεί συχνά το επιφώνημα *heus* (στ. 313, 369, 550, 743) για να φωνάξει κάποιον, το αμήχανο *hem* (στ. 517, 654, 757), το *hercle* (στ. 523, 553, 612, 678, 692, 736, 761, 766), το βεβαιωτικό μόριο *ne* (στ. 556, 747, 816) και τις προστακτικές *mane* (στ. 273, 338, 736) και *age* (στ. 344, 688). Ακόμη συνηθίζει τις εμφαιτικές απαντήσεις

Τερέντιο είχε μελετηθεί αρχικά από τον Μ. Durry ("Le vocabulaire militaire dans le Phormio", *REL* 18 (1940), σσ. 57-64) μόνο για την κωμωδία *Phormio*. Επεκτείνοντας τη μελέτη σε όλο τον Τερέντιο ο L. Nougaret ("La langue militaire chez Térence", *REL* 23 (1945), σσ. 70-74) έδειξε ότι στρατιωτικό λεξιλόγιο χρησιμοποιείται κυριολεκτικά και μεταφορικά από πολλούς χαρακτήρες, ακόμη και μη-στρατιωτικούς, πράγμα που δείχνει ότι οι σχετικές φράσεις χρησιμοποιούνται ευρύτατα στην ομιλουμένη και συνεπώς στην κωμωδία. Για τα *in angustum, triumpho, latere tecto* βλ. L. Nougaret σελ. 71.

¹⁴⁷ βλ. A. Otto (1965) σσ. 56 και 133. Και S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 673.

¹⁴⁸ Eugr. *HT*. 740: *argentum produco, quod tibi dem*.

ανάμεσα στις οποίες υπάρχουν δύο φράσεις που χρησιμοποιεί μόνον αυτός *non hercle vero* (στ. 612, 766) και *immo si scias* (στ. 599, 770).

Τέλος ο λόγος του είναι ιδιαίτερα πλούσιος σε παροιμίες, παροιμιακές φράσεις και μεταφορές, περισσότερο και από το λόγο του Σίμωνα και του Δάου της *Andria*, πράγμα που ίσως δείχνει ένα πολύ έμπειρο άτομο. Ιδιαίτερα για τις μεταφορές, αν κρίνουμε από το νόημα, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι ίσως πλησιάζουν κάπως τη λαϊκή γλώσσα.

6. Dromo (servus)

Είναι ο νεαρός δούλος του Κλεινία. Ο ρόλος του είναι ελάχιστος, πλησιάζει το ρόλο ενός βωβού προσώπου. Το όνομά του¹⁴⁹ είναι το συνηθισμένο σε δούλους όνομα *Δρόμων* (βλ. σχετικά τον Δρόμωνα της *Andria*). Σημαίνει πιθανώς "αυτός που τρέχει".

Αν και ο ρόλος του περιορίζεται σε λίγες φράσεις στο λόγο του υπάρχουν στοιχεία της ομιλουμένης συγκεκριμένα:

Η καταφατική απάντηση *sic est* (στ. 242). Μορφή απάντησης είναι και η ελλειπτική φράση *minime mirum* (= καθόλου παράξενο - στ. 245). Επειδή ο ρόλος είναι ελάχιστος και περιορίζεται σε τυπικές φράσεις δεν αξιολογούμε απόλυτα τα στοιχεία που βρήκαμε. (Αν υπολογίζαμε στατιστικά τα στοιχεία αυτά η αναλογία θα ήταν ιδιαίτερα υψηλή 20%).

7. Bacchis (meretrix)

Είναι η εταίρα της κωμωδίας η οποία έχει ερωτική σχέση με τον Κλειτοφώντα και έχει πάρει στην προστασία της την Αντιφίλη, την αγαπημένη του Κλεινία. Εκτός από τη συμπάθειά της για την Αντιφίλη, η Βακχίς είναι η τυπική *mala meretrix* της Νέας Κωμωδίας. Φιλάργυρη, άπληστη, σπάταλη, κυνική, χωρίς ντροπή και συναίσθημα, και φυσικά χωρίς ίχνος αγάπης για τους νεαρούς εραστές της.

Το όνομά της είναι το ελληνικό όνομα *Βακχίς* που παράγεται από το όνομα του θεού *Βάκχου* του οποίου οι λάτρες ονομάζονται *Βάκχοι* και *Βάκχαι*· προφανώς το όνομα *Βακχίς* είναι υποκοριστικό του *Βάκχη*¹⁵⁰. Είναι ένα συνηθισμένο όνομα για εταίρες και στην καθημερινή ζωή και στην κωμωδία. Ταιριάζει στις εταίρες καθώς υπαινίσσεται την έκσταση που προκαλεί ο Βάκχος στους λάτρες του.

Ο ρόλος της είναι πάρα πολύ μικρός. Στοιχεία του λόγου της που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

¹⁴⁹ βλ. J. Austin (1922) σσ. 60-61, 76, 100.

¹⁵⁰ βλ. Bechtel (1982) σελ. 517· J. Austin (1922) σσ. 89 και 100· Frisk I, σελ. 212 και Chantraine, σελ. 159. Ο B. Ullman (1916, σελ. 61) παρατηρεί ότι ο Τερέντιος προτιμά ιδιαίτερα για τις εταίρες του τα ονόματα που τελειώνουν σε *-is* (*Bacchis, Chrysis, Thais*).

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *edepol* (εκτενέστερος τύπος του *pol*, τον οποίο χρησιμοποιούν περισσότερο άνδρες παρά γυναίκες - στ. 381)· ενώ στους στίχους 723 και 730 χρησιμοποιεί τη βραχύτερη μορφή *pol*.

Μια ευχή χρησιμοποιεί στο στίχο 383: *ita me di ament*.

Η ελλειπτική ερώτηση *quid?* απαντά στο στίχο 739.

Μια ύβρη βρίσκουμε στο στίχο 740 (*scelus*) με την οποία απευθύνεται στον Σύρο.

Πλεονασμοί είναι: Η φράση *in animo...considero*¹⁵¹ (στ. 385) όπου πλεονάζει ο εμπρόθετος προσδιορισμός *in animo* κοντά στο ρήμα *considero*. Και ο συνδυασμός των υποθετικών συνδέσμων *nisi si* αντί του απλού *nisi* (στ. 391).

Ρήμα παράκλησης είναι το *amabo*¹⁵² (= να σε χαρώ - στ. 404) που συνδυάζεται με ερώτηση (*quid tibist?*). Στα παλαιά Λατινικά χρησιμοποιείται μόνον από γυναίκες ή άνδρες μιλούν με γυναικείο τρόπο· στα χρόνια του Κικέρωνα όμως χρησιμοποιείται και από άνδρες και από γυναίκες, αλλά απευθύνεται από γυναίκες σε άνδρες και από άνδρες σε γυναίκες, ποτέ από άνδρες σε άνδρες. Συνήθως συνοδεύει μια ερώτηση, όπως εδώ, ή μια διαταγή.

Φράσεις τρυφερότητας ή οικειότητας είναι οι: *mea Antiphila* (στ. 381) και η έκφραση *mea Phrygia* (στ. 731). Και στις δύο περιπτώσεις η κτητική αντωνυμία προηγείται, όπως συνήθως συμβαίνει όταν τις σχετικές φράσεις χρησιμοποιούν γυναίκες, πράγμα που έχει επισημάνει ο J. Hofmann¹⁵³. Και εδώ όμως μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η σειρά φαίνεται να εξυπηρετεί το μέτρο¹⁵⁴.

¹⁵¹ βλ. R. Kühner - C. Stegmann (1966) σελ. 568.

¹⁵² βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 127, Lindsay, S. P. (1907) σελ. 60, και C. Lindskog (1896) σσ. 9-23. Το ρήμα *amabo* προέρχεται από μια αρχική στερεότυπη φράση (*sic*) *hoc (quod te rogo) fac (ut) te amabo* ή *ita te amabo ut hoc facies*.

¹⁵³ βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 138.

¹⁵⁴ Στο στίχο 381 η σειρά *mea Antiphila* δίνει το μετρικό σχήμα υ - υ υ - που καλύπτει την άρση του 2ου πόδα και τον 3ο πόδα (όπου έχει αναλυθεί η άρση σε δύο βραχέα) και τη θέση του 4ου πόδα ενός τροχαϊκού σεπτεναρίου [με έκθλιψη του τελικού *a* (*mea*) προ του αρχικού *A* (*Antiphila*)]. Το μετρικό αυτό σχήμα δε θα εμφανιζόταν αν η σειρά ήταν *Antiphila mea* (- υ υ - υ υ) πράγμα που δε θα εξυπηρετούσε την εμφάνιση του τροχαϊκού σεπτεναρίου καθώς στη θέση του 4ου τροχαίου θα εμφανιζόταν βραχύ φωνήεν. Στο στίχο 731 η σειρά *mea Phrygia* δίνει το μετρικό σχήμα υ υ υ υ [με έκθλιψη του τελικού *a* (*Phrygia*) προ του αρχικού *au* (*audisti*)] που αποτελεί τον πρώτο πόδα ενός ιαμβικού σεπτεναρίου όπου έχουμε ταυτόχρονη ανάλυση της άρσης και της θέσης του ιάμβου (πράγμα που δίνει το σχήμα του προκελευσματικού). Αυτό είναι συχνό στον πρώτο πόδα [βλ. Α. Μέγα (1993) σελ.196]. Το ίδιο σχήμα θα είχαμε αν η σειρά ήταν *Phrygia mea* (υ υ υ υ) με έκθλιψη του τελικού *a* (*mea*) προ του αρχικού *au* (*audisti*). Η σειρά όμως που προτίμησε ο Τερέντιος είναι πιο σωστή, γιατί στην περίπτωση που υπάρχει ταυτόχρονη ανάλυση της άρσης και της θέσης του ιάμβου, συνήθως η θέση καλύπτεται από δισύλλαβη λέξη ή από τις αρχικές συλλαβές πολυσύλλαβης λέξης [βλ. Α. Μέγα (1993) σελ.196], πράγμα που είναι δυνατόν μόνο με τη σειρά που προτίμησε ο Τερέντιος.

Απρόσωπη παθητική σύνταξη αντί ενεργητικής είναι το *eatur* (στ. 743) (αντί *eamus*).

Θαμιστικό του *ago* είναι το ρήμα *agitat* (στ. 733)· το βρίσκουμε στη φράση *Dionysia agitatur* όπου έχει τη σημασία "περνά ή γιορτάζει τα Διονύσια"· με τη σημασία αυτή βρίσκουμε και το απλό *ago*¹⁵⁵.

Παροιμία είναι η φράση *nam mihi quale ingenium haberes fuit indicio oratio* (στ. 384) που σημαίνει "ο λόγος σου μου έδειξε τι χαρακτήρα έχεις (τι είδους άνθρωπος είσαι)"· φαίνεται να απηχεί τη γνωστή ελληνική φράση "άνδρὸς χαρακτήρ ἐκ λόγου γνωρίζεται" που βρίσκουμε στον Μένανδρο (*Μονοστ.* 26 – Meineke 4, σελ. 341 και *fr.* 143 Kock)¹⁵⁶. Με το ίδιο νόημα βρίσκουμε πολλές Ν. Ε. παροιμίες "Κατὰ τὴν γλῶσσαν κι ὁ νοῦς"¹⁵⁷, "Τοὺς ἀνθρώπους τοὺς γνωρίζομεν ἀπὸ τοὺς λόγους τῶν", "Κατὰ τοὺς ἀνθρώπους εἶναι καὶ οἱ λόγοι τῶν", "Ἄν θέλεις νὰ γνωρίσεις πινά, κάμε τον νὰ μιλήσει"¹⁵⁸. Μεταφορικά χρησιμοποιείται η λέξη *orripido* (στ. 734) (βλ. σχετική συζήτηση στο λόγο του Κλεινία).

Οι λέξεις και φράσεις της ομιλουμένης που χρησιμοποιεί η Βακχίς δε φαίνεται να είναι πολλές (η αναλογία είναι 11,15%)· αυτό θα μπορούσαμε να το αποδώσουμε στο γεγονός ότι η συναισθηματική φόρτιση είναι πολύ περιορισμένη. Κάπως πιο συχνά χρησιμοποιεί το επιφώνημα *pol (edepol)* (στ. 381, 723, 730) και φράσεις τρυφερότητας (στ. 381, 731). Παρά τη μικρή έκταση του λόγου της χρησιμοποιεί μια παροιμία με βαθύ νόημα που ίσως δείχνει πείρα ζωής.

8. Antiphila (virgo)

Είναι η νεαρή κοπέλλα που αγαπά ο Κλεινίας και εξαιτίας της αναγκάστηκε να φύγει από το σπίτι του. Αντίθετα με ό,τι συμβαίνει συνήθως με τις νεαρές κοπέλλες στην κωμωδία¹⁵⁹ η Αντιφίλη εμφανίζεται στη σκηνή και έχει έναν ελάχιστο ρόλο.

Το όνομά της είναι το ελληνικό όνομα 'Αντιφίλη, που παράγεται από την πρόθεση *ἀντί* και το όνομα *φίλη*¹⁶⁰. Είναι ένα όνομα πολύ συνηθισμένο. Στην κωμωδία είναι όνομα κοριτσιών και εταιρών. Το όνομά της προφανώς εκφράζει αμοιβαιότητα αγάπης, "αυτή που δέχεται την αγάπη κάποιου και την ανταποδίδει". Αν και ο ρόλος της είναι ελάχιστος, στο λόγο της όμως υπάρχουν αρκετά στοιχεία της ομιλουμένης· συγκεκριμένα:

Το επιφώνημα *ah* (στ. 403) που συνδυάζεται με μια προστακτική και το ρήμα παράκλησης *obsecro* (*ah retine me, obsecro*

¹⁵⁵ Πρβλ. Cic. *Ver.* II, 4, 107: ubi...Syracusani festos dies anniversarios *agunt*. Και Plin. *Nat.* 18, 285: Robigalia Numa constituit anno regni sui XI, quae nunc *aguntur* a. d. vii Kal. Mai.

¹⁵⁶ βλ. A. Otto (1965) σελ. 257. Και S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 384.

¹⁵⁷ βλ. Ν. Πολίτου, τομ. Δ (1965) σελ. 43.

¹⁵⁸ βλ. Β. Σκουβαρά (1966) σελ. 38.

¹⁵⁹ βλ. σχετική παρατήρηση και υποσημείωση στη Γλυκέριον της *Andria*.

¹⁶⁰ βλ. Bechtel (1982) σσ. 60 και 449· J. Austin (1922) σελ. 101.

= αχ! κράτα με, σε παρακαλώ - βλ. και παρακάτω)· δείχνει έκπληξη και χαρά καθώς βλέπει τον Κλεινία.

Επιφωνηματικές σύντομες προτάσεις ακολουθούν στον επόμενο στίχο (404) *disperii, perii misera!*¹⁶¹ (= καταστράφηκα, χάθηκα η δύστυχη!)

Το ρήμα παράκλησης *obsecro* συνδυάζεται με την προστακτική *retine me* μειριάζοντας τον τόνο της (στ. 403).

Με μια φράση τρυφερότητας απευθύνεται στον Κλεινία *o mi Clinia* (στ. 406), με την οποία απαντά σε παρόμοια φράση τρυφερότητας του τελευταίου (*salve anime mi* - στ. 406 - βλ. παραπάνω)· προηγείται το επιφώνημα *o* και ακολουθεί ο χαιρετισμός *salve*. Η κτητική αντωνυμία προτάσσεται, όπως συμβαίνει συνήθως στο λόγο των γυναικών· μάλιστα ο J. Hofmann¹⁶² θεωρεί την περίπτωση αυτή, όπου ο Κλεινίας και η Αντιφίλη χαιρετούν ο ένας τον άλλο με φράσεις τρυφερότητας, σαν το καλύτερο παράδειγμα όπου οι μεν άνδρες επιτάσσουν την κτητική αντωνυμία, ενώ οι γυναίκες την προτάσσουν. Εντούτοις αν αναλύσουμε μετρικά το στίχο θα μπορούσαμε να πούμε ότι η πρόταξη της αντωνυμίας εξυπηρετεί το μέτρο¹⁶³.

Χαιρετισμοί είναι: Το ρήμα *salve* (στ. 406) σε συνδυασμό με τη φράση τρυφερότητας *o mi Clinia* (βλ. παραπάνω). Και η φράση *salvum venisse gaudeo* (στ. 407) που είναι τυπικός χαιρετισμός που απευθύνεται σε ανθρώπους που γύρισαν από ταξίδι· παραλείπεται το υποκείμενο (*te*) του απαρεμφάτου *venisse*.

Παρατηρούμε ότι τα στοιχεία της ομιλουμένης που βρήκαμε στο λόγο της, εκτός από τους δύο χαιρετισμούς, είναι επιφωνηματικές φράσεις που οφείλονται στη συναισθηματική φόρτιση της Αντιφίλης καθώς βλέπει τον Κλεινία. Ο ρόλος της είναι μικρός και δεν μπορούμε να αξιολογήσουμε απόλυτα τα στοιχεία της ομιλουμένης που βρίσκουμε (η αναλογία είναι 38,70%).

¹⁶¹ Ο P. Salat (1967, σσ. 260-1) μελετώντας τη χρήση του επιθέτου *miser* (*misera*) έχει παρατηρήσει ότι αυτό συνδυάζεται συχνά με τη στερεότυπη ερώτηση *quid faciam?* το ρήμα *perii* (που έχει θέση επιφωνήματος) και άλλα ρήματα σαν κατηγορούμενο (επιρρηματικό κατηγορούμενο). Έχουμε περιλάβει το *miser* (*misera*) στα στοιχεία της ομιλουμένης όταν συνδυάζεται με τα *quid faciam?* και *perii* γιατί φαίνεται να αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της φράσης· μπορεί να αποδοθεί "ο δύστυχος", "η δύστυχη", "ο κακομοίρης", "η κακομοίρα" που είναι εκφράσεις της ομιλούμενης και στα Ν. Ε.

¹⁶² βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 138.

¹⁶³ Η φράση είναι *mi Clinia* και δίνει το μετρικό σχήμα - - υ - που καλύπτει τον 3ο και 4ο πόδα του ιαμβικού σεναρίου, ο 3ος πόδας έχει μορφή σπονδείου και ο 4ος είναι καθαρός ίαμβος. Αν η σειρά ήταν διαφορετική, δηλαδή *Clinia mi* το μετρικό σχήμα θα ήταν - υ - - που δε θα εξυπηρετούσε το σχηματισμό του ιαμβικού σεναρίου.

9. Sostrata (matrona)

Είναι η μητέρα του Κλειτοφώντα και σύζυγος του Χρέμη. Είναι μια ευγενική και ήρεμη γυναίκα που φαίνεται να φοβάται το σύζυγό της και να αγαπά πολύ το γιο της. Το όνομά της είναι το ελληνικό όνομα *Σωστράτη* (θηλυκό του κυρίου ονόματος *Σώστρατος*), που παράγεται από το θέμα *σω-* (που βρίσκουμε στα *σῶς, σῶος, σῶζω*) και το όνομα *στρατός*. Οι καταλήξεις *-στρατος, -στρατη* είναι πολύ συνηθισμένες σαν δεύτερο συνθετικό κυρίων ονομάτων¹⁶⁴.

Το όνομα είναι ταιριαστό για μια οικοδέσποινα (*matrona*) και ίσως υπαινίσσεται "αυτήν που διασώζει κάτι στο σπίτι της". Δεν είναι ίσως άσχετο το γεγονός ότι τρεις οικοδέσποινες που φέρουν το όνομα *Σωστράτη* στον Τερέντιο έχουν κάτι να διασώσουν: Η *Σωστράτη* της κωμωδίας *Hecyra* προσπαθεί να σώσει το γάμο του γιου της. Η *Σωστράτη* της κωμωδίας *Adelphoe* την τιμή της κόρης της και το σπίτι της. Τέλος η *Σωστράτη* της κωμωδίας *Heautontimorumenos* προσπαθεί να αποκαταστήσει την κόρη της που μετά από πολλά χρόνια βρήκε και προς το τέλος της κωμωδίας να σώσει το γιο της από την αποκλήρωση.

Ο ρόλος της είναι σχετικά μικρός. Στοιχεία του λόγου της που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *ehem* (*ehem mi vir* = άχου! να ο άνδρας μου! - στ. 622) που δείχνει ότι ξαφνιάστηκε βλέποντας το σύζυγό της. Το *oh* (στ. 1010) που προτάσσεται πρότασης¹⁶⁵ και δείχνει δυσανασχέτηση. Το *au* (στ. 1015) που δείχνει απελπισία· συνδυάζεται με το ρήμα παράκλησης *obsecro* (βλ. παρακάτω). Και το *pol* (στ. 1060).

Λέξεις-επιφωνήματα είναι: Η προστακτική *age* (στ. 1052) και ο ρηματικός τύπος (παρακειμένου) *perii* (στ. 631).

Ευχή είναι η φράση *di istaec prohibeant* (= μακάρι να τα εμποδίσουν οι θεοί - στ. 1038. Πρβλ. Ν. Ε. "Θεός φυλάξοι!").

Ερωτήσεις είναι: Η ερωτηματική λέξη *egon...?* (στ. 1016) και η ερώτηση *quid est?* (στ. 616).

Απαντήσεις: Εμφατική καταφατική απάντηση αποτελεί η φράση *sic erit* (στ. 1014). Και αρνητική απάντηση είναι το επίρρημα *minime* (στ. 629).

Αιτιατική της αναφώνησης είναι η φράση *miseram me* (στ. 1029).

Πλεονασμοί είναι οι φράσεις: *una cum puella* (στ. 651) και *expers partis*¹⁶⁶ (στ. 652) (η φράση είναι αντίστοιχη της ελληνικής "άμοιρος μέρους").

¹⁶⁴ βλ. Bechtel (1982) σσ. 410 και 414· J. Austin (1922) σσ. 58 και 101-102· Chantraine, σελ. 1084.

¹⁶⁵ *oh iniquos es qui me tacere de re tanta postules* = ωχ! έχεις άδικο που μου ζητάς να σωπάσω για ένα τόσο σημαντικό πράγμα.

¹⁶⁶ βλ. R. Kühner - C. Stegmann (1966) σελ. 569.

Λέξεις και φράσεις παράκλησης είναι: Το ρήμα *obsecro* (στ. 1028 και 1048) που συντάσσεται με αρνητική βουλητική πρόταση¹⁶⁷ (στη δεύτερη περίπτωση συνοδεύεται και από αντικείμενο -*te obsecro*). Και στις δύο περιπτώσεις ουσιαστικά όλη η φράση αποτελεί ευγενική απαγόρευση. Στον 1015 (όπου και πάλι συνοδεύεται από αντικείμενο) συνδυάζεται με το επιφώνημα *au* (*au te obsecro*) και δείχνει την ταραχή και την ανησυχία της· επίσης στον 1029 (*obsecro* χωρίς αντικείμενο) συνδυάζεται με ερώτηση πράγμα που τονίζει περισσότερο την έκπληξη και την ανησυχία που ήδη διαφαίνεται στην ερώτησή της. Και η φράση *si me amas* (= αν μ' αγαπάς - στ. 1031) με την οποία γεμάτη ανησυχία κάνει έκκληση στα αισθήματα του γιου της.

Φράσεις τρυφερότητας και οικειότητας χρησιμοποιεί πάρα πολλές· συγκεκριμένα: Τη φράση *mea nutrix* (στ. 617) με την οποία απευθύνεται στην τροφό. Τις φράσεις *mi vir* (= άντρα μου - στ. 622, 1005, 1015 και 1048), *mi Chreme* (στ. 631 και 644) και *Chreme mi* (στ. 1052) με τις οποίες απευθύνεται στο σύζυγό της. Και τέλος τις φράσεις *mi gnate* (= γιε μου - στ. 1028) και *gnate mi* (στ. 1060). Στις περισσότερες περιπτώσεις η κτητική αντωνυμία προηγείται, όπως γίνεται συνήθως στο λόγο των γυναικών¹⁶⁸· έπεται στους στίχους 1052 και 1060. Και εδώ, όπως και σε προηγούμενες περιπτώσεις, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι την πρόταση ή την επίταξη της αντωνυμίας καθορίζουν μετρικοί λόγοι. Αυτό συμβαίνει στους στίχους 622, 631, 644, 1028 και 1052, πράγμα που μπορούμε να διαπιστώσουμε αν αναλύσουμε μετρικά τις σχετικές φράσεις¹⁶⁹. Στους στίχους 617, 1005, 1015, 1048 και 1060 μολονότι

¹⁶⁷ 1028: *obsecro*, *mi gnate*, *ne istuc in animum inducas tuom alienum esse te*. = σε παρακαλώ, γιε μου, μη βάζεις στο μυαλό σου ότι δεν είσαι δικό μας παιδί.
1048: *te obsecro* *ne facias*. = σε παρακαλώ μην το κάνεις.

¹⁶⁸ βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 138.

¹⁶⁹ Στο στίχο 622 η σειρά είναι *ehem mi vir ehem* και δίνει το μετρικό σχήμα υ υ - υ υ - υ υ που καλύπτει τους δύο πρώτους πόδες ενός ιαμβικού οκτωναρίου όπου στον 1ο πόδα η άρση αναλύεται σε δύο βραχέα και στο 2ο πόδα η θέση αναλύεται σε δύο βραχέα. Αν η σειρά ήταν *ehem vir mi ehem* το μετρικό σχήμα θα ήταν υ υ - υ υ όπου θα έλειπε μια συλλαβή εφόσον το τελικό *i* (*mi*) εκθλίβεται προ του αρχικού *e* (*ehem*), πράγμα που δε θα επέτρεπε την ομαλή ανάπτυξη του ιαμβικού οκτωναρίου. Στο στίχο 631 η σειρά είναι *mi Chreme* και δίνει το μετρικό σχήμα - υ - που καλύπτει τον έβδομο πόδα και το καταληκτικό στοιχείο ενός τροχαϊκού σεπτεναρίου που κατά κανόνα είναι τροχαίος και μια αδιάφορη συλλαβή ή τρίβραχος και μια αδιάφορη συλλαβή [βλ. Α. Μέγα (1993) σσ. 202-203]. Αυτό δε θα ήταν δυνατόν αν η σειρά ήταν *Chreme mi* (υ - -). Παράλληλα αποφεύγεται η μονοσύλλαβη λέξη στο τέλος του στίχου. Στο στίχο 644 η σειρά *mi Chreme* δίνει το μετρικό σχήμα - υ - που καλύπτει τον 1ο πόδα ενός τροχαϊκού σεπτεναρίου· είναι ένας καθαρός τροχαίος και το μακρό στοιχείο (θέση) του 2ου τροχαίου. Αυτό δε θα ήταν δυνατόν αν η σειρά ήταν *Chreme mi* εφόσον θα έδινε το μετρικό σχήμα υ - - που δεν εξυπηρετεί το μέτρο γιατί ο 1ος πόδας θα παρουσίαζε μορφή ιάμβου. Στο στίχο 1028 η σειρά είναι *mi gnate* και δίνει το μετρικό σχήμα - - υ που καλύπτει την άρση του 2ου πόδα (που είναι μακρά) και τον 3ο πόδα (που είναι τροχαίος) ενός τροχαϊκού σεπτεναρίου. Αν η σειρά ήταν *gnate mi* τότε το μετρικό σχήμα θα ήταν - υ - πράγμα που δε

και η πρόταξη και η επίταξη της κτιτικής αντωνυμίας θα μπορούσαν να σταθούν μετρικά, όμως η μετρική ανάλυση δείχνει ότι η σειρά που προτίμησε ο Τερέντιος είναι η καταλληλότερη¹⁷⁰.

Υποκοριστικά είναι οι λέξεις: *puellam* (στ. 627) και *puella* (αφ.) (στ. 651)· είναι θηλυκό του υποκοριστικού ονόματος *puellus* από *puer-lus*. Επίσης η λέξη *adulescentulam* (στ. 654) που χρησιμοποιεί για την Αντιφίλη· δείχνει ότι είναι μικρή στην ηλικία και παράλληλα εκφράζει συμπάθεια και τρυφερότητα. Ο όρος, όπως έχουμε τονίσει και σε άλλες παρόμοιες περιπτώσεις, χρησιμοποιείται γενικά στην κωμωδία κυρίως από γέρους για να δηλώσει τις νεαρές ερωμένες των γιών τους σε αντίθεση με τις εταίρες¹⁷¹.

θα επέτρεπε το σχηματισμό του τροχαϊκού σεπτεναρίου καθώς αντί του 3ου τροχαίου θα είχαμε ιαμβό. Και στο στίχο 1052 η σειρά είναι *Chreme mi age* και δίνει το μετρικό σχήμα υ - υ υ [με έκθλιψη του τελικού *i* (*mi*) προ του αρχικού *a* (*age*)] που καλύπτει την άρση του 2ου πόδα (που είναι βραχεία) και τον τρίτο πόδα ενός τροχαϊκού σεπτεναρίου όπου η θέση είναι μακρά και η άρση έχει αναλυθεί σε δύο βραχέα. Αν η σειρά ήταν *mi Chreme age* θα έδινε το μετρικό σχήμα - υ υ υ [με έκθλιψη του τελικού *e* (*Chreme*) προ του αρχικού *a* (*age*)] όπου η άρση του 2ου πόδα είναι μακρά και ο 3ος πόδας έχει μορφή τριβραχυ καθώς έχει αναλυθεί η θέση του. Αυτό θα ήταν δυνατόν [βλ. Α. Μέγα (1993) σελ. 204 παρ. 871] με την επιφύλαξη όμως ότι όταν ο τροχαίος έχει τη μορφή τριβραχυ, συνήθως αποφεύγεται τέλος λέξης ανάμεσα στα δύο βραχέα στα οποία έχει αναλυθεί η θέση [βλ. Α. Μέγα (1993) σελ. 205 παρ. 876]. Φαίνεται ότι ο Τερέντιος για να αποφύγει αυτή τη μετρική δυσκολία προτίμησε τη σειρά *Chreme mi*.

¹⁷⁰ Στο στίχο 617 η σειρά είναι *sis, mea nutrix* και δίνει το μετρικό σχήμα - υ υ - - που καλύπτει τον 6ο και 7ο πόδα του ιαμβικού οκτωναρίου όπου ο 6ος πόδας έχει την άρση μακρά και τη θέση αναλυμένη σε δύο βραχέα, ενώ ο 7ος πόδας είναι σπονδαίος. Αν η σειρά ήταν *sis, nutrix mea* θα έδινε το μετρικό σχήμα - - - υ υ πράγμα που θα ήταν δυνατόν. Θα μπορούσαμε όμως να παρατηρήσουμε ότι σ' αυτήν την περίπτωση ο 7ος πόδας θα είχε τη μορφή δακτύλου· η εμφάνιση δακτύλου στον προτελευταίο πόδα ιαμβικών στίχων είναι σπάνια. Αυτό βέβαια συμβαίνει κυρίως στον ιαμβικό σενάριο [βλ. Α. Μέγα (1993) σελ. 191], αλλά οι βασικοί κανόνες που αφορούν τη δομή του στίχου εφαρμόζονται και για τον ιαμβικό οκτωνάριο [βλ. Α. Μέγα (1993) σελ. 201, παρ. 856]. Στους στίχους 1005, 1015 και 1048 η πρόταξη της κτιτικής αντωνυμίας δε φαίνεται να οφείλεται καθαρά σε μετρικούς λόγους καθώς η φράση *mi vir* αποτελείται από δύο μονοσύλλαβες λέξεις και η ποσοτική τους αξία είναι ίδια όποια σειρά και αν έχουν. Θα μπορούσαμε όμως να παρατηρήσουμε ότι και στις τρεις περιπτώσεις το *i* (*mi*) που είναι "φύσει" μακρό βρίσκεται στη θέση ενώ το άλλο *i* (*vir*) που είναι "θέσει" μακρό βρίσκεται στην άρση (σε ιαμβικό οκτωνάριο στο στίχο 1005 και σε τροχαϊκό σεπτενάριο στους στίχους 1015 και 1048) πράγμα που ίσως έπαιξε ρόλο στην προτίμηση του Τερεντίου. Και στο στίχο 1060 η σειρά είναι *gnate mi* και δίνει το μετρικό σχήμα - υ, δηλαδή ένα τροχαίο στην αρχή ενός τροχαϊκού σεπτεναρίου, ενώ το *i* (*mi*) εκθλίβεται προ του αρχικού *e* (*ego*) της επόμενης λέξης. Αν η σειρά ήταν *mi gnate* τότε στην αρχή του στίχου θα είχαμε ένα σπονδαίο ενώ το *e* (*gnate*) θα πάθαινε έκθλιψη προ του αρχικού *e* (*ego*). Και τα δύο θα μπορούσαν να σταθούν στο μέτρο, εκτός ίσως από το ότι η σειρά που προτίμησε ο Τερέντιος δίνει στην αρχή του στίχου ένα τροχαίο πράγμα που είναι προτιμότερο.

¹⁷¹ βλ. R. Maltby (1979) σσ. 144-145.

Παροιμιακή φράση είναι η *praeter spem evenit* (στ. 664) που σημαίνει “συνέβη απροσδόκητα”. φαίνεται να απηχεί ελληνική παροιμία από τον Θέογνη, Ελεγ. 1, 639: *Πολλάκι παρ δόξαν τε και ἐλπίδα γίνεται εὖ ρεῖν ἔργ’ ἀνδρῶν*¹⁷².

Στο λόγο της μεγαλύτερη συχνότητα παρουσιάζουν οι φράσεις τρυφερότητας (στ. 617, 622, 631, 644, 1005, 1015, 1028, 1048, 1052, 1060) και το ρήμα παράκλησης *obsecro* (στ. 1015, 1028, 1029, 1048). Οι φράσεις τρυφερότητας αποτελούν σχεδόν το 1/3 των περιπτώσεων της ομιλουμένης που χρησιμοποιεί. Απευθύνονται κατά το πλείστον στο σύζυγό της, εκτός από μια στην τροφό και δύο στο γιο της. Στις περισσότερες η κτητική αντωνυμία προηγείται και μόνο σε δύο περιπτώσεις έπεται. Όπως φαίνεται από τη μετρική ανάλυση, αυτό οφείλεται κυρίως σε μετρικούς λόγους. Τέλος στις φράσεις που απευθύνει στο σύζυγό της φαίνεται να προτιμά τον τύπο *mi vir* παρά το *mi Chreme*. Από το άλλο μέρος παρατηρούμε πολύ περιορισμένη η χρήση παροιμιών.

Η αναλογία είναι 15,38% επί του αριθμού των λέξεων που καλύπτει ο ρόλος της. Ένα ποσοστό υψηλότερο από τα ποσοστά των περισσότερων χαρακτήρων το οποίο, αν κρίνουμε από το είδος των στοιχείων, οφείλεται κυρίως στη συναισθηματική φόρτιση της Σωστράτης εξαιτίας των γεγονότων (ανακαλύπτει τη χαμένη της κόρη και έχει να αντιμετωπίσει πιθανή αποκλήρωση του γιου της) και στο συναισθηματικό χαρακτήρα της.

10. Canthara (nutrix)

Είναι η τροφός της Αντιφίλης την οποία καλεί η Σωστράτη για να την αναγνωρίσει. Το όνομά της είναι το ελληνικό *Κανθάρα* (θηλυκό του *Κάνθαρος*) από το προσηγορικό *κάνθαρος* (= το σκαθάρι)¹⁷³· εδώ όμως ίσως σχετίζεται με ένα είδος κούπας που ονομάζεται επίσης *κάνθαρος* και πιθανώς αποτελεί υπαινιγμό στο ότι οι τροφοί είχαν τη συνήθεια να πίνουν (πρβλ. τα όσα λέγει η Μυσίσ στην κωμωδία *Andria* για την τροφό Αρχίλη και τη μαμμή Λεσβία).

Ο ρόλος της περιορίζεται σε λίγες λέξεις, εντούτοις στο λόγο της εντοπίσαμε μία περίπτωση που ανήκει στην ομιλουμένη. Συγκεκριμένα μια καταφατική απάντηση στο στίχο 617 (*satis*). (Η αναλογία είναι 11,11%). Όμως δεν μπορούμε να βγάλουμε συμπεράσματα από μια μόνο λέξη.

¹⁷² βλ. A. Otto (1965) σελ. 330.

¹⁷³ βλ. Bechtel (1982) σελ. 582· J. Austin (1922) σσ. 58-59 και 102· Chantraine, σελ. 492.

11. Phrygia (ancilla)

Η Φρυγία είναι η υπηρέτρια της Βακχίδας. Το όνομά της είναι το εθνικό *Φρυγία*, δηλαδή "η καταγόμενη από την Φρυγία"¹⁷⁴. Ο ρόλος της Φρυγίας περιορίζεται σε δύο μόνο λέξεις, δύο ρηματικούς τύπους (*audivi* και *memini*) στο στίχο 732, που ουσιαστικά αποτελούν μονολεκτικές απαντήσεις στη Βακχίδα και επομένως θα μπορούσαμε να πούμε ότι αντικατοπτρίζουν την ομιλουμένη.

12. Πρόλογος

Μια μόνο περίπτωση που ανήκει στην ομιλουμένη υπάρχει στον πρόλογο· συγκεκριμένα:

Το υποκοριστικό *adulescentuli* (= οι νεαροί - στ. 51)· είναι υποκοριστικό του ονόματος *adulescens* και φαίνεται να αναφέρεται απλά στην ηλικία.

Η αναλογία είναι 0,32% επί του αριθμού των λέξεων που καλύπτει ο πρόλογος. Το ποσοστό είναι αρκετά χαμηλό, πράγμα το οποίο οφείλεται προφανώς στο ρητορικό χαρακτήρα του προλόγου. Και δεν είναι άσχετο το ότι ιδιαίτερα στον πρόλογο εμφανίζεται πολύ συχνά το ασύνδετο σχήμα το οποίο δεν είναι μόνο στοιχείο της ομιλουμένης αλλά και αρκετά συχνό σχήμα λόγου.

¹⁷⁴ βλ. Bechtel (1982) σελ. 546· J. Austin (1922) σσ. 102-3 και R. Maltby (1991) (λ. *Phrygia*).

Γ. EUNUCHUS¹

Η κωμωδία *Eunuchus* παίχτηκε το 161 π. Χ. στους *Ludos Megalenses*: έχει ως πρότυπο μια κωμωδία του Μενάνδρου η οποία πιθανώς είχε τον ίδιο τίτλο· σ' αυτήν ο Τερέντιος, όπως ο ίδιος ομολογεί στον πρόλογό του², έχει μεταφέρει δύο πρόσωπα (τον παράσιτο και το στρατιωτικό) από την κωμωδία του Μενάνδρου *Κόλαξ*.

Είναι το καλύτερο δείγμα εφαρμογής της λογοτεχνικής τεχνικής για την οποία τον κατηγορήσαν οι ομότεχνοί του (βλ. εισαγωγή στην *Andria* και τον *Heautontimorumenos*). Στον πρόλογό του, αν και δεν αναφέρεται πουθενά το ρήμα *contaminare*, εξηγεί καλύτερα από οπουδήποτε αλλού σε τι συνίσταται αυτή η τεχνική.

¹ Η υπόθεση έχει ως εξής: Στην Αθήνα ζει μια εύπορη οικογένεια. Ο γέρος πατέρας μένει σε ένα αγρόκτημα έξω από την πόλη· ασχολείται με αγροτικές δουλειές και παράλληλα κάνει και το δικηγόρο. Έχει δυο γιους, τον Φαιδρία και τον Χαιρέα· ο δεύτερος υπηρετεί τη στρατιωτική του θητεία. Ο Φαιδρίας έχει ερωτική σχέση με την εταίρα Θαΐδα, η οποία αυτό το διάστημα τον αποφεύγει και του δημιουργεί προβλήματα. Στο ξεκίνημα της κωμωδίας η Θαΐς δίνει εξηγήσεις στον Φαιδρία και το δούλο του Παρμένοντα για τη συμπεριφορά της: Έχει έλθει στην Αθήνα ο πρώην εραστής της, ο στρατιωτικός Θράσων φέρνοντάς της για δώρο μια κοπέλλα, την Παμφίλη. Η κοπέλλα αυτή τυχαίνει να είναι η θετή αδελφή της Θαΐδας. Στην πραγματικότητα είναι μια νεαρή Αθηναία που την έκλεψαν μωρό και την πούλησαν σε κάποιο συγγενή της Θαΐδας. Η Θαΐδα έχει βρει μετά από προσπάθειες την οικογένεια της κοπέλλας. Συγκεκριμένα τον αδελφό της Χρέμη. Θέλει λοιπόν να την πάρει για να την αποκαταστήσει στην οικογένειά της. Έτσι ζητά από τον Φαιδρία να προσποιηθεί ότι έχουν διακόψει σχέσεις μέχρι που ο Θράσων να της δώσει την κοπέλλα. Ο Φαιδρίας συμφωνεί να απομακρυνθεί. Έχει αγοράσει δώρο για τη Θαΐδα έναν ευνούχο και μια υπηρέτρια, και δίνει εντολή στον Παρμένοντα να τους πάει στη Θαΐδα. Στο μεταξύ ο αδελφός του Φαιδρία, ο Χαιρέας, βλέπει στο δρόμο τον παράσιτο Γνάθωνα, φίλο του Θράσωνα, να συνοδεύει την Παμφίλη στη Θαΐδα και την ερωτεύεται. Με τη βοήθεια του Παρμένοντα παίρνει τη θέση του ευνούχου και οδηγείται στο σπίτι της Θαΐδας. Εκεί βρίσκει την ευκαιρία και βιάζει την Παμφίλη. Μετά από μια σειρά κωμικών περιστατικών η αλήθεια αποκαλύπτεται και με τις ενέργειες του γέρου πατέρα, που μόλις φτάνει από το αγρόκτημα, όλα τακτοποιούνται. Ο Χαιρέας παντρεύεται την Παμφίλη αφού αναγνωρίζεται από τον αδελφό της Χρέμη ως Αθηναία. Η Θαΐς μπαίνει στην προστασία της οικογενείας του Φαιδρία. Τέλος ο στρατιωτικός Θράσων και ο παράσιτος Γνάθων γίνονται φίλοι με τους δύο αδελφούς Φαιδρία και Χαιρέα.

² *Eun.* 30-33: *Colax Menandrist: in east parasitus Colax / et miles gloriosus: eas se non negat / personas transtulisse in Eunuchum suam / ex Graeca.* Επίσης ο Δονάτος λέγει: *Don. Eun. Praef. I,11: facta autem ex duabus Graecis una est Latina, nam ex Eunucho et Colace Menandri fabulis haec Eunuchus Terentiana scripta est, non sine crimine, quod multa in hanc translata sint ex multis poetis Latinis: quod totum per prologum purgat atque defendit.*

Η κωμωδία, όπως μας πληροφορούν ο Σουητώνιος³ και ο Δονάτος⁴, γνώρισε μεγάλη επιτυχία. Οι χαρακτήρες της παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, κυρίως η εταίρα Θαΐς, δεδομένου ότι η κωμωδία *Eunuchus* είναι μια από τις δύο κωμωδίες (η άλλη είναι η *Hecyra*) όπου ο Τερέντιος προχωρεί σε μια καινοτομία όσον αφορά τους τυπικούς χαρακτήρες της κωμωδίας: δηλαδή εισάγει τον τύπο της *bona meretrix*. Είναι πολύ πιθανό την καινοτομία αυτή να εισήγαγε κάποιος Έλληνας πρόδρομός του (ίσως ο ίδιος ο Μένανδρος), η έλλειψη όμως γραπτών κειμένων μας εμποδίζει να το γνωρίζουμε. Τουλάχιστον στην υπάρχουσα λογοτεχνία ο Τερέντιος φαίνεται να είναι ο πρώτος που παρουσιάζει στη σκηνή αυτόν, τον διαφοροποιημένο από το παραδοσιακό πρότυπο, χαρακτήρα.

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τους χαρακτήρες της κωμωδίας με τη σειρά που εμφανίζονται στη σκηνή, αναλύοντας συγχρόνως το λόγο τους με βάση τα στοιχεία της ομιλουμένης που χρησιμοποιούν.

1. *Phaedria (adulescens)*

Είναι ένας από τους νεαρούς της κωμωδίας. Ο Δονάτος⁵ του αποδίδει το ρόλο του τριταγωνιστή, αν και ο ρόλος του είναι μέτριος σε έκταση. Είναι ένας νέος ευκατάστατος, συνηθισμένος στην καλοπέραση, αισιόδοξος και ίσως λίγο επιπόλαιος. Έχει ερωτευτεί παράφορα την εταίρα Θαΐδα σε σημείο που να έχει αλλάξει η προσωπικότητά του, όπως φαίνεται από όσα του λέγει ο δούλος Παρμένων στην πρώτη σκηνή. Για χάρη της υποβάλλεται σε πολλές θυσίες και ταλαιπωρίες.

Το όνομά του είναι το ελληνικό όνομα *Φαιδρίας* που παράγεται από το θέμα του επιθέτου *φαιδρός* και την κατάληξη *-ίας*⁶. Φαίνεται να είναι κατάλληλα διαλεγμένο ώστε να ταιριάζει στο χαρακτήρα και τη συμπεριφορά του.

Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι: **Επιφωνήματα** (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *heus* στο στίχο 217 (*sed heus tu* = έι εσύ) με το οποίο καλεί τον

³ Suet. *Vita Terenti*, 3: Eunuchus quidem bis die acta est meruitque pretium, quantum nulla antea cuiusquam comoedia, id est octo milia nummorum.

⁴ Don. *Eun. Praef.* I,6*: et acta est tanto successu, plausu atque suffragio, ut rursus esset vendita et ageretur iterum pro nova proque ea pretium, quod nulli ante ipsam fabulae contigit, octo milibus sestertium, numerarent poetae.

⁵ Don. *Eun. Praef.* I,4: atque in hac comoedia qui personam Parmenonis actor sustinet primas habet partes, secundae sunt Chaereae, tertiae ad Phaedriam spectant.

⁶ βλ. Bechtel (1982) σελ. 436· J. Austin (1922) σσ. 32-33 και 106-107 και Chantraine, σελ. 1170. Όπως φαίνεται από τον *Pers. Sat.* 5, 161-3, το όνομα του νεαρού στην αντίστοιχη κωμωδία του Μενάνδρου ήταν *Χαιρέστρατος*: προφανώς ο Τερέντιος άλλαξε το όνομα σε *Φαιδρίας* δίνοντας έτσι στο δικό του χαρακτήρα ένα πιο κατάλληλο όνομα (βλ. και Kock III, σελ. 54 και 82: επίσης J. Austin σελ. 107).

Παρμένοντα, και στον 712, όπου συνδυάζεται με προστακτική (*heus negato* = έί! πες όχι) σε μια “κατά μέρος” υπόδειξη προς τον ευνούχο. Το *hem* (στ. 636, 689 και 1072) το οποίο και στις τρεις περιπτώσεις προτάσσεται ερώτησης⁷ τονίζοντας την έκπληξη που εκφράζει ενώ στον 647 το βρίσκουμε μόνο του και δείχνει έκπληξη. Το *eho* στο στίχο 639, όπου συνδυάζεται με ερώτηση⁸, ενώ στον 691 το βρίσκουμε στη φράση *eho tu* (= έί εσύ)· στη χρήση αυτή συνήθως απαντά το *heus* (βλ. παραπάνω). Το *oh* (στ. 669) το οποίο προτάσσεται πρότασης⁹ που δείχνει οργή. Το *hui* (στ. 1052) που προτάσσεται ερώτησης¹⁰ τονίζοντας την ευχάριστη έκπληξη και τον ενθουσιασμό που αυτή εκφράζει. Οι προσφωνήσεις: ο *Thais*, *Thais* (στ. 91), όπου παρατηρούμε διπλασιασμό του ονόματος *Thais*, και ο *Thraso* (στ. 1061). Το επιφώνημα *hercle* (στ. 222). Και οι επικλήσεις: *Iuppiter magne* (στ. 709) και *di vostram fidem* (στ. 1049).

Λέξεις-επιφωνήματα είναι: Η δεικτική λέξη *cedo* (= *dic* - στ. 162)· συνδέεται χαλαρά με την ευθεία ερώτηση που προηγείται (*quid...solicitat?*) και αυτές που ακολουθούν στους στίχους 163-171 (*num...spernor?*) οι οποίες στη γραπτή γλώσσα, ίσως με ένα άλλο λεκτικό ρήμα στη θέση του *cedo*, θα ήταν πλάνγιες ερωτήσεις· το τραχύ αυτό *cedo* δείχνει την αγανάκτηση του Φαιδρία. Οι προστακτικές: *abi* (στ. 221), *age* (στ. 704) και στη μορφή *agedum* (*age* σε συνδυασμό με το μόριο *-dum*) (στ. 694). Και οι οριστικές παρακειμένους: *perii* (στ. 644), *periisti* (στ. 1065), *occidi* (στ. 701) και *actumst* (στ. 717).

Ευχές είναι οι φράσεις: *utinam esset mihi pars aequa amori' tecum ac pariter fieret* (= μακάρι να μ' αγαπούσες, όπως εγώ σ' αγαπώ, και να υπήρχε αμοιβαιότητα στα αισθήματά μας - στ. 91-92) και *utinam istuc verbum ex animo ac vere diceret* (= μακάρι να 'ταν αυτός ο λόγος σου αληθινός και μέσα από την ψυχή σου - στ. 175).

Ερωτήσεις είναι: Οι στερεότυπες ερωτήσεις: *quid igitur faciam?* (στ. 46) που δείχνει αμηχανία και φαίνεται να συνεχίζει μια συζήτηση που είχε αρχίσει με τον Παρμένοντα από πριν· *quid ais?* (στ. 654) που δείχνει έκπληξη· *quid narras?* (στ. 672)· *rogitas?* (στ. 675) μια ερώτηση που δε ζητάει απάντηση· *audin?* (στ. 706) που επίσης δε ζητάει απάντηση, απλά θέλει να επιστήσει την προσοχή του ευνούχου σε προηγούμενη διαταγή¹¹. Οι ερωτηματικές λέξεις: *censen...?* (στ. 217) με την οποία αρχίζει την ερώτησή του θέλοντας να επιστήσει την προσοχή του Παρμένοντα σ' αυτό που τον ρωτάει· *scin...?* (στ. 1063) που είναι εισαγωγική¹² της ερώτησης που

⁷ 636: *hem* *biduum hic manendumst soli sine illa?* = έί! (τι!) πρέπει να μείνω εδώ δυο μέρες μόνος χωρίς εκείνη; 689: *hem* *quae haec est fabula?* = έί! τι ιστορία είναι αυτή; 1072: *hem* *recipiundum?* = τι! να τον δεχτούμε;

⁸ *eho* *ne videndi* (sc. *copia*) *quidem erit?* =όχου! δε θα μπορώ ούτε να τη δω;

⁹ *oh* *illud vide, os ut sibi distorsit carnufex!* = ωχ! για δες πώς στράβωσε το στόμα του ο κακούργος!

¹⁰ *hui* *mihi illam laudas?* = ούί! σε μένα την παινεύεις;

¹¹ βλ. E. Morris (First Paper) (1889) σελ. 405.

¹² βλ. E. Morris (First Paper) (1889) σελ. 410.

ακολουθεί (*scin quam fretus*): *egon...?* (στ. 153) και *egone...?* (στ. 191), η οποία στην ουσία είναι μια ελλειπτική ερώτηση που εισάγει τη δεύτερη που είναι και η κυρία ερώτηση (*egone quid velim?*= εγώ τι θέλω;): όλα μαζί αποτελούν απάντηση στην τυπική ερώτηση της Θαιδίας (*numquid vis aliud?* – βλ. παρακάτω) και είναι η αρχή από ένα γεμάτο πάθος ξέσπασμα του Φαιδρία όπου δίνει εντολές για το ποια πρέπει να είναι η συμπεριφορά της Θαιδίας κατά το διήμερο της απουσίας του.

Απαντήσεις: Μορφή απάντησης είναι το *dictumst* (στ. 1066) με την οποία “επικυρώνει” τις δηλώσεις που έκανε στον Θράσωνα (πρβλ. Ν. Ε. “το ‘πα και τελείωσε!”).

Αιτιατικές της αναφώνησης είναι οι φράσεις: ο *indignum facinus* (= τι ανάξια πράξη! – στ. 70) και ο *scelestum atque audacem hominem* (= τι κακούργος και θρασύς άνθρωπος! – στ. 709). Φράση που δηλώνει μικρή αξία είναι η *nihili penderem* (= να μη με νοιάζει καθόλου! Να μη δίνω πεντάρα! – στ. 94).

Υβρεις είναι οι κλητικές προσφωνήσεις: *pessuma* (= πανάθλια – στ. 152) με την οποία απευθύνεται στη Θαιδία *sceleste* (στ. 668), *fugitive* (= δραπετή), *male conciliate* (= που σ’ αγόρασα για κακό)¹³ (στ. 669) και *nebulo* (= τιποτένι – στ. 717) με τις οποίες απευθύνεται στον ευνούχο Δώρο. Επίσης *belua* (στ. 704) με την οποία απευθύνεται στην Πυθιάδα (πρβλ. Ν. Ε. ζώον). Υβρεις είναι και η φράση *monstrum hominis* (κλ.) (= ανθρώπινο τέρας – στ. 696) με την οποία απευθύνεται στον ευνούχο. **Προσβλητικοί χαρακτηρισμοί** είναι οι λέξεις: *scelestam* (στ. 71) με την οποία χαρακτηρίζει τη Θαιδία *ignavos* (= νωθρός – στ. 662) με την οποία χαρακτηρίζει τον Χαιρέα *carnufex* (ον.) (στ. 670) με την οποία χαρακτηρίζει τον ευνούχο *scelestum* και *audacem* συνδυασμένες στην αιτιατική της αναφώνησης ο *scelestum atque audacem hominem* (στ. 709 – βλ. και παραπάνω).

Πλεονασμοί είναι: Ο συνδυασμός των λέξεων *prudens sciens, vivus vidensque* (= συνετός και έμπειρος, ζωντανός και μ’ ανοικτά τα μάτια – στ. 72-73) που η σημασία τους είναι παραπλήσια¹⁴: ο Δονάτος¹⁵ μας δίνει τη διαφορά στη σημασία που υπάρχει ανάμεσα

¹³ Αποδώσαμε τη φράση μ’ αυτόν τον τρόπο για να γίνει κατανοητή στον Έλληνα αναγνώστη, λαμβάνοντας υπόψη τα προβλήματα που προκάλεσε η αγορά του ευνούχου. Η απόδοση της συγκεκριμένης βρισιάς στα Ελληνικά είναι δύσκολη δεδομένου ότι δεν υπάρχει αντιστοιχία. Η φράση *male conciliatus* σημαίνει κ. λ. “κακοαγορασμένος”, “κακό παζάρι”. [Βλ. και Λ. Μ. Τρομάρα, (*P. Terentius Afer, Eunuchus*, Θεσσαλονίκη 1991 σκόλιο στο στίχο 669), ο οποίος το αποδίδει “ακριβοπληρωμένο”]. Προφανώς αναφέρεται σε δούλο του οποίου η αγορά ζημίωσε τον κύριό του.

¹⁴ βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 92

¹⁵ Don. *Eun.* 72,1: “prudens” est, qui intelligentia sua aliquid sentit, “sciens” qui alicuius indicio rem cognoscit. 2. Ergo “prudens” per se, “sciens” per alios. *Eun.* 73,1: *vivus vidensque pereō*: mire et nove “vivus pereō”: et “pereō” sic dixit, ut intellegamus occidit, et “vivus” quasi sapiens et sentiens. 2. bene addidit “videns”, nam “vivus” perit etiam qui dormiens opprimitur, “videns” autem qui vigilans vim patitur, ut pereat.

στις δύο λέξεις. Ο συνδυασμός των υποθετικών συνδέσμων *nisi si* αντί του απλού *nisi* (στ. 160 και 662). Η προσθήκη του επιρρήματος *rursum* κοντά στο ρήμα *redeo* (*redeo rursum* = γυρίζω πάλι - στ. 634). Και η λέξη *foras* κοντά στο *exi* (*exi foras* - στ. 668).

Λέξη ευγένειας είναι το *sis* που μετριάζει την προστακτική *fac* (*fac sis* - στ. 196).

Χαιρετισμός είναι η λέξη *vale* (στ. 190) με την οποία χαιρετά τη Θαΐδα.

Υποκοριστικά είναι: Οι λέξεις: *parvola* (= μικρούλα - στ. 155), υποκοριστικό του επιθέτου *parvus* στο θηλυκό: *ancillulam* (= υπηρετιούλα - στ. 166) που δηλώνει άτομο μικρής ηλικίας, ίσως για να τονίσει την αντίθεση με το μεγάλο ποσό που πλήρωσε γι' αυτήν. Και *devorticulum* [= δρομάκι (που στρίβει για να πάει κανείς από κεντρικό δρόμο σε αγρική) - στ. 635]: υποκοριστικό του *devortium*. Επίσης το ποσοτικό επίρρημα *paullulum* που απαντά δύο φορές στο στίχο 706.

Διπλασιασμό του ονόματος της Θαΐδας (*o Thais, Thais*) επισημάναμε ήδη στο στίχο 91 (βλ. παραπάνω).

Η γενική διαιρετική *hominis* συντάσσεται με το όνομα *monstrum* (*monstrum hominis* - στ. 696): χρησιμοποιείται αντί της φράσης *monstruosus homo*¹⁶ και αποτελεί μια διαφορετική μορφή του Λατινισμού *quid hominis* που χρησιμοποιείται με μειωτική και περιφρονητική σημασία στην ομιλουμένη.

Θαμιστικά είναι τα ρήματα: *restitas* (θαμ. του *resto* - στ. 668) που έχει τη σημασία "αντιστέκεσαι", "εναντιώνεσαι", "μου πας κοντρά", με την οποία χρησιμοποιείται και το απλό *resto*¹⁷. Και *rogitas* (στ. 675) στη στερεότυπη ερώτηση *rogitas?* όπως το έχουμε βρει αρκετές φορές σε άλλους χαρακτήρες (βλ. κυρίως Χρέμη στην *Andria*).

Παροιμιακές φράσεις είναι: Η πλεοναστική φράση *prudens sciens, vivos vidensque* (στ. 72-73)¹⁸ (βλ. και παραπάνω στην ενότητα Πλεονασμοί). Η φράση *praesens absens* (στ. 192)¹⁹ που σημαίνει "παρούσα απύουσα" ή "να 'σαι και να μην είσαι", δηλαδή "αν και είσαι παρούσα, ο νους σου να απουσιάζει (να μην τον αγαπάς)". παρόμοια είναι και η παλαιά παροιμιακή φράση *παρὼν ἀποδημείς* (Appendix prov. IV 55). Και η φράση *extrema linea amare* (στ. 640)²⁰

¹⁶ Don. *Eun.* 696: bene eunuchō dictum "monstrum hominis", hoc est: nec mas nec femina. Sic et supra (357) "senem mulierem" dixit.

¹⁷ Πρβλ. *HT.* 1009: in qua re nunc tam confidenter *restas*, stulta.

¹⁸ βλ. A. Otto (1965) σελ. 312 και Λ. Τρομάρα (1991) σχόλιο στο στίχο 73.

¹⁹ βλ. A. Otto (1965) σελ. 286.

²⁰ βλ. A. Otto (1965) σελ. 194, όπου δίνει όλο τον προβληματισμό για την σημασία της φράσης εφόσον, όπως επισημαίνει ο S. Ashmore (1965, σχόλιο στο στίχο 640) είναι "ἅπαξ εἰρημένον". Ο Δονάτος επίσης παρατηρεί Don. *Eun.* 640,2: *certe extrema linea*: et hoc recte, quia quinque lineae perfectae sunt ad amorem: prima visus, secunda alloqui, tertia tactus, quarta osculi, quinta coitus. Και 640,3: An sic dixit "extrema linea", quemadmodum dicitur *longis lineis* quid fieri, id est de longinquo? Το πρώτο σχόλιο δε φαίνεται να ταιριάζει απόλυτα στην περίπτωση εκτός αν θεωρήσουμε ότι το *extrema* (=

που σημαίνει μεταφορικά “να αγαπάς από μακριά” (κ. λ. να αγαπάς από την τελευταία σειρά): η μεταφορά φαίνεται να είναι από τον ιππόδρομο όπου παρακολουθεί κανείς το θέαμα από τις τελευταίες σειρές: σε όμοια θέση επομένως είναι και όταν κανείς περιορίζεται μόνο στο να βλέπει το αγαπημένο πρόσωπο.

Συγκριτικά με τους νεαρούς που συναντήσαμε στις δύο προηγούμενες κωμωδίες ο Φαιδρίας χρησιμοποιεί αρκετές λέξεις και φράσεις της ομιλουμένης (η αναλογία είναι 14,49%). Αυτό βέβαια οφείλεται κυρίως σε συναισθηματική φόρτιση τόσο εξαιτίας της αγάπης του για τη Θαΐδα, όσο και εξαιτίας των γεγονότων. Έτσι μεγαλύτερη συχνότητα παρουσιάζουν: οι φράσεις απελπισίας *perii* (στ. 644), *periisti* (στ. 1065), *occidi* (στ. 701) και το πιο επίσημο *actumst* (στ. 717): επίσης οι μεγαλόστομες προσφωνήσεις ο *Thais*, *Thais* (στ. 91), ο *Thraso* (στ. 1061) και η έκκληση *Iuppiter magne* (στ. 709). Χρησιμοποιεί ακόμη πολύ συχνά επιφωνήματα, όπως τα *heus* (στ. 217, 712) και *hem* (στ. 636, 647, 689, 1072) τα οποία μπορεί να οφείλονται και στη συνήθεια (ιδιαίτερα το *heus*). Πέραν από αυτά χρησιμοποιεί πολλές υβρεις (στ. 71, 152, 662, 668, 669, 670, 696, 704, 709, 717) και μια φράση που δηλώνει μικρή αξία (*nihili penderem*-στ. 94) που μπορεί να οφείλονται στην οργή του, αλλά παράλληλα κάνουν κάπως πιο λαϊκό το λόγο του. Όπως παρατηρήσαμε και σε άλλους νεαρούς στις προηγούμενες κωμωδίες, χρησιμοποιεί περιορισμένα παροιμίες.

2. Parmeno (*servus*)

Είναι ο δούλος της οικογενείας των δύο νεαρών, Φαιδρία και Χαιρέα. Πιστός στους δύο αδελφούς τους οποίους συμβουλεύει και βοηθά στις αισθηματικές υποθέσεις τους²¹. Μολονότι κάτω από την πιεστική επιμονή του Χαιρέα επινοεί την αντικατάσταση του ευνούχου απ’ αυτόν (τον Χαιρέα), εντούτοις δεν είναι η περίπτωση του πονηρού δούλου (*servus callidus*), όπως είναι ο Σύρος της κωμωδίας *Heautontimorumenos* που είδαμε παραπάνω. Φοβάται και σέβεται το γέρο κύριό του. Ως ένα σημείο μπορούμε να πούμε ότι είναι δειλός και εύπιστος αφού κατορθώνει να τον τρομάξει με ένα αστείο η υπηρέτρια Πυθιάς.

τελευταία) μπορεί να αναφέρεται στο *prima visus* από την άποψη ότι το να βλέπει μόνο το αγαπημένο πρόσωπο είναι ασήμαντο. Περισσότερο ταιριάζει το δεύτερο σχόλιο όπου δίνει στη φράση τη σημασία “από μακριά”.

²¹ Σύμφωνα με τη μελέτη του C.Amerasinghe (1950, σσ. 66-67) (βλ. και Δάο της *Andria*), ο Παρμένων όχι μόνον διαφοροποιείται από τον παραδοσιακό δούλο, αλλά ουσιαστικά δεν προσφέρει καμιά βοήθεια στον έναν από τους δύο νεαρούς κυρίους του, τον Φαιδρία, ενώ παράλληλα γίνεται χωρίς να το θέλει συνεργός σε απάτη προς όφελος του δεύτερου νεαρού κυρίου του, του Χαιρέα, που κατά κάποιο τρόπο βλάπτει τα συμφέροντα του Φαιδρία, αφού το πρόσωπο που εξαπατούν είναι η αγαπημένη του Θαΐδα. Τα πράγματα βέβαια πηγαίνουν κατ’ ευχήν, αλλά αυτό είναι απλή σύμπτωση.

Το όνομά του είναι το ελληνικό όνομα *Παρμένων*²² που είναι σύνθετο από την πρόθεση *παρά* και τη μετοχή του ενεστώτα *μένων* (του ρήματος *μένω*)²³. Χρησιμοποιείται συχνά στην κωμωδία για πιστούς δούλους. Είναι αντίστοιχο της μετοχής *παραμένων*. Με άλλα λόγια είναι ο δούλος που *παραμένει* κοντά στον κύριό του. Ίσως δεν είναι άσχετο ότι ο παράσιτος Γνάθων κάνει δύο φορές λογοπαίγνιο με αυτή τη σημασία του ονόματός του²⁴. Έχει το μεγαλύτερο σε έκταση ρόλο στην κωμωδία· ο Δονάτος του αποδίδει το ρόλο του πρωταγωνιστή²⁵.

Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *heus tu* (στ. 102)· συνήθως μ' αυτό τον τρόπο καλείς κάποιον, εδώ όμως φαίνεται να εισάγει μια απειλητική προειδοποίηση²⁶ προς τη Θαΐδα με διάθεση να αστειευτεί. Το *heus* (στ. 276), που παρεμβάλλεται σε παροιμία²⁷, και στο στίχο 469, με το οποίο καλεί τους δούλους που είναι μέσα στο σπίτι²⁸. Το *oh* (στ. 129) που συνδυάζεται με μια ρητορική ερώτηση²⁹. Το *eu noster* (= ωραία δική μου!) (στ. 154) με το οποίο απευθύνεται στον Φαιδρία· το *eu* αντιστοιχεί στο ελληνικό επιφώνημα *εὐ*. Το *ah* (στ. 208) που συνδυάζεται με απαρέμφατο της αναφώνησης³⁰. Το *hui* (στ. 223) που συνδυάζεται με ερώτηση³¹ τονίζοντας την απορία και το θαυμασμό που αυτή εκφράζει. Το *attat* (στ. 228) που προτάσσεται πρότασης³²· ένα επιφώνημα έκπληξης που προέρχεται από τα ελληνικά (πρβλ. *άτταται* και *άτατταταί* – Αριστοφ. Θεσμ. 223). Το *paraē*, ένα επιφώνημα θαυμασμού που προέρχεται

²² Μολονότι η μεταγραφή του ονόματος στα Λατινικά είναι *Parmeno* γεν. *Parmenonis* η γενική του ονόματος στα Ελληνικά είναι *Παρμένοντος*, όπως φαίνεται από την παρουσία του στη Νέα Κωμωδία π. χ. *Σαμία* στ. 477 και αλλού π. χ. Λουκ. Εταιρ. Διαλ. 9, 2: *Παρμένοντα*. Βλ. και Bechtel (1982) σελ. 307. Απαντά όμως και ο τύπος *Παρμένωνος* σε μια επιγραφή (2, 2559).

²³ βλ. Bechtel (1982) σσ. 307 και 360· J. Austin (1922) 66, 54, 81 και 107-108. Όπως φαίνεται από τον Pers., *Sat.* 5, 161-3, το όνομα του δούλου στον Ευνούχο του Μενάνδρου ήταν *Δάος*. Η αλλαγή έγινε από τον Τερέντιο ώστε να έχουμε ένα όνομα πιο ταιριαστό στο ρόλο του. Βλ. και Kock III, σελ. 54 και 82· επίσης J. Austin σελ. 107.

²⁴ βλ. J. Austin (1922) σελ. 108. Το σχετικό λογοπαίγνιο είναι στο στίχο 271: *Gn: quid agitur? Pa: Statur* και στον 286 *Gn: etiam nunc tu hic stas, Parmeno? eho numnam hic relictu's custos...?*

²⁵ Don. *Eun. Praef.* I,4: *atque in hac comoedia qui personam Parmenonis actor sustinet primas partes...*

²⁶ Όπως έχει παρατηρήσει ο W. Watt (1963, σελ. 140) μια από τις χρήσεις του επιφωνήματος *heus* είναι να εισάγει απειλές ή προειδοποιήσεις. Εδώ η φράση είναι ως εξής: *heus tu, hac lege tibi meam adstringo fidem* = εί εσύ, σου δίνω το λόγο μου με τον εξής όρο.

²⁷ βλ. W. Watt (1963) σελ. 140.

²⁸ *heus iubete istos foras exire* = έί! πείτε τους να βγουν έξω.

²⁹ *oh dubiumne id est?* = ωχ! υπάρχει αμφιβολία;

³⁰ *ah rogitare, quasi difficile sit!* = αχ! είναι να ρωτάς, λες και είναι δύσκολο!

³¹ *hui univorsum triduom?* = ούί! ολόκληρο τριήμερο;

³² *attat hicquidem est parasitus Gnatho militis* = πω πω! αυτός είναι ο Γνάθων ο παράσιτος του στρατιωτικού.

επίσης από τα ελληνικά (*παπαῖ*) στους στίχους 229, 279 και 317, όπου ειρωνικά εκφράζει προσποιητό θαυμασμό³³. Το *hem* (στ. 307) που απαντά μόνο του και δείχνει έκπληξη· ενώ στο στίχο 955α συνδυάζεται με ελλειπτική ερώτηση³⁴ που επίσης εκφράζει έκπληξη. Το *ehem* (στ. 976), που συνδυάζεται με μια φράση καλωσορίσματος (*ehem salvom te advenire, ere, gaudeo* - βλ. παρακάτω) και δείχνει προσποιητή έκπληξη καθώς βλέπει το γέρο κύριο του, και στο στίχο 1017, όπου ακολουθούν πολλές ερωτήσεις γεμάτες έκπληξη και ύβρεις προς την Πυθιάδα³⁵. Το *hercle* (στ. 50, 218, 254, 274, 329, 466, 968, 1019) και στο στίχο 67 όπου απαντά ο εκτενέστερος τύπος *mehercle*. Η έκκληση στους θεούς *di boni* (κλ.) (στ. 225) με την οποία αρχίζει ένα μικρό μονόλογο. Η επίκληση *di vostram fidem* (στ. 418 και 924)· ιδιαίτερα στο στίχο 924 αποτελεί έκφραση θαυμασμού³⁶. Η επίκληση του Δία *o Iuppiter* (στ. 946). Και το βεβαιωτικό μόριο *ne* (στ. 285).

Λέξεις-επιφωνήματα είναι: Οι προστακτικές: *sine* (στ. 65) που συνδυάζεται με το *modo* (*sine modo* = άστο λοιπόν)· *age* (στ. 282) που συνδυάζεται επίσης με το *modo* (*age modo* = εμπρός λοιπόν) και στο στίχο 311, όπου συνοδεύεται από μια ύβρη (*age, inepte* = άντε, ανόητε). Επίσης η *mane* (στ. 379) που ταιριάζει στο στόμα ενός ανθρώπου που τον σπρώχνουν και τον κτυπούν, όπως φαίνεται από τα λόγια που προηγήθηκαν. Οι δεικτικές λέξεις: *eccam* (στ. 79) που βρίσκεται μέσα σε πρόταση³⁷· το *eccam* δε φαίνεται να επηρεάζει τη σύνταξη, πράγμα που σημαίνει ότι έχει θέση επιφωνήματος· *ecce* (στ. 297) που συνδυάζεται με αιτιατική³⁸ και στον 967, όπου συνδυάζεται με ολόκληρη πρόταση (και στις δύο περιπτώσεις συνοδεύεται από τον αντιθετικό σύνδεσμο *autem*)· *eccum* (στ. 395) που συντάσσεται με αιτιατική³⁹· *em* (στ. 459 και 472 - και στις δύο περιπτώσεις συντάσσεται με αιτιατική⁴⁰) και το *cedo* (= *dic* - στ. 950)· είναι παρατακτικά συνδεδεμένο με ερωτήσεις που θα μπορούσαν να εξαρτώνται απ' αυτό. Τέλος οι οριστικές παρακειμένου *perii* (στ. 378) [εδώ μάλιστα συνοδεύεται από το επίθετο *miser* (*perii, quid ego egi miser* = χάθηκα, τι έκανα εγώ ο

³³ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 279.

³⁴ *hem* conligavit? = τι! τον έδεσε;

³⁵ *ehem* quid dixti, pessuma? = όκου! τι είπες πανάθλια;

³⁶ Don. *Eun.* 924: *modo non invocantis sed mirantis est.*

³⁷ *sed eccam ipsa egreditur* = αλλά νάτη βγαίνει η ίδια.

³⁸ *ecce autem alterum* = να κι ο άλλος.

³⁹ *sed eccum militem* = αλλά να ο στρατιωτικός.

⁴⁰ 459: *em* alterum = να ο άλλος. 472: *em* eunuchum = να ο ευνούχος.

δύστιχος)]⁴¹ και στον 977· *peristi* (στ. 55), *actumst* (στ. 54) και το επίρρημα *ilicet*⁴² (στ. 54 και 347).

Ευχές είναι οι φράσεις: *utinam tam aliquid invenire facile possis* (= μακάρι να μπορούσες να βρεις κάτι τόσο εύκολο. - στ. 210)· *di vortant bene!* (= οι θεοί να τα φέρουν καλά - στ. 390) και *ita me di ament* (στ. 1037). Κατάρρα είναι η φράση *at te di perdant!* (= να σε καταστρέψουν οι θεοί - στ. 431).

Ερωτήσεις είναι: Οι στερεότυπες ερωτήσεις: *quid vis?* (στ. 217) και *quid tibi vis?* (στ. 1007) που έχουν ουσιαστικό νόημα· *quid istic?* (στ. 388) όπου ίσως εννοείται *dicendum* ή *agendum est*· *quid ais?* (στ. 948 και 957) και στη μορφή *quid tu ais?* (στ. 474) όπου έχει ουσιαστικό νόημα. Και ακόμη η *quid igitur faciam miser?* (= λοιπόν τι να κάνω ο δύστιχος; - στ. 966) που συνδυάζεται με το επίθετο *miser*⁴³ και δείχνει αμηχανία και απελπισία. Η ερώτηση *egon?* (στ. 101) που συνοδεύεται από απάντηση στην ερώτηση της Θαΐδας και δείχνει ελαφριά έκπληξη⁴⁴. Οι ερωτηματικές λέξεις: *egon...?* (στ. 65) και *viden...?* (στ. 265) που εισάγει την ερώτηση που ακολουθεί⁴⁵. Η ερώτηση *sed numquid aliud imperas?* (= έχεις τίποτε άλλο να διατάξεις; - στ. 213), μια τυπική ερώτηση που χρησιμοποιούν όσοι είναι έτοιμοι να φύγουν, για να μη φανεί απότομη και αγενής η αποχώρησή τους⁴⁶. Παρουσιάζεται σε διάφορους τύπους από τους

⁴¹ Για το επίθετο *miser* κοντά στο *perii* βλ. σχετική συζήτηση στο λόγο της Αντιφίλης (*Heautontimorumenos*). Ενδιαφέρουσα είναι η παρατήρηση του P. Salat (1967, σελ. 261) ότι συχνά στον Τερέντιο, όταν το επίθετο *miser* συνδυάζεται με το *perii*, παρεμβάλλονται άλλες λέξεις, ενώ ο Πλάυτος προτιμά να έχει τις δύο λέξεις μαζί.

⁴² Ο Λ. Τρομάρας σημειώνει (1991, σχόλιο στο στίχο 54) ότι το *ilicet* είναι τύπος απόλυσης που χρησιμοποιείται στο τέλος κηδείας ή δικαστικής υπόθεσης.

⁴³ Βλ. συζήτηση στην Αντιφίλη (*Heautontimorumenos*). Ο P. Salat (1967, σελ. 260) έχει παρατηρήσει ότι ο συνδυασμός του επιθέτου *miser-misera* με τη στερεότυπη ερώτηση *quid faciam?* απαντά κυρίως στον Τερέντιο, ενώ στον Πλάυτο σχεδόν απουσιάζει.

⁴⁴ βλ. E. Morris (First Paper) (1889) σελ. 423.

⁴⁵ *viden otium et cibū quid facit alienus?* = βλέπεις τι κάνει η απραξία και το ξένο φαϊ;

⁴⁶ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στους στίχους 191 και 213. Και E. Morris (Second Paper) (1890) σελ. 26. Τη στερεότυπη αυτή ερώτηση έχει μελετήσει με λεπτομέρεια ο J. N. Hough ["The *numquid vis* formula in Roman comedy", *AJPh* 66 (1945), σσ. 282-302] ο οποίος παρατηρεί ότι απαντά σε διάφορους τύπους και αποδεικνύει ότι την εκλογή ενός ορισμένου τύπου σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση υπαγορεύουν μετρικοί λόγοι. Στις περισσότερες περιπτώσεις η ερώτηση αυτή δεν έχει απάντηση, εκτός ίσως από κάποια ένδειξη άρνησης. Μερικές φορές έχει θετική απάντηση που συνοδεύεται από εντολές προς τον ερωτώντα. Άλλοτε η απάντηση γίνεται αφορμή για ένα αστείο. Και πιο σπάνια έχει μια τυπική απάντηση με την οποία ο διάλογος συνεχίζεται σε ένα άλλο πλαίσιο. Στη συγκεκριμένη περίπτωση σαν απάντηση στην ερώτηση ακολουθούν εντολές από τον Φαιδρία προς τον Παρμένοντα για το τι πρέπει να κάνει μόλις αυτός φύγει. Στη δεύτερη περίπτωση που απαντά η ερώτηση αυτή στο λόγο του Παρμένοντα *numquid me aliud?* (στ. 363) αντί απάντησης ο Χαιρέας ερωτά για τον ευνούχο *quo nunc is?* και η συζήτηση συνεχίζεται όπου πλέον εξυφαίνεται το σχέδιο της αντικατάστασης του ευνούχου από τον Χαιρέα.

οποίους ο πιο συνηθισμένος είναι *numquid vis?* (= θες τίποτ' άλλο;). Εδώ είναι αρκετά διαφοροποιημένη από αυτόν τον τύπο, δεδομένου ότι έχει αλλάξει το ρήμα *vis* σε *imperas*. Ένας διαφορετικός τύπος της ερώτησης αυτής απαντά στο στίχο 363: *numquid me aliud?* Και ακόμη οι ερωτήσεις *quid?* (στ. 321) και *quid est?* (στ. 944 και 1007).

Απαντήσεις: Καταφατικές απαντήσεις είναι τα επιρρήματα: *optime* (στ. 101), που συνοδεύει την ερώτηση *egon?* που προηγείται, *maxime* (στ. 189 και 334) και *sane* (στ. 361). Εμφατική καταφατική απάντηση αποτελεί η φράση *sic est* (στ. 992). Αρνητική απάντηση είναι το επιρρήμα *minime* (στ. 212). Έκφραση επιδοκimasίας είναι η φράση *bene...factum* (στ. 1037).

Αποσιωπήσεις: Στο στίχο 65 (*quae non...!*) διακόπτει μόνος του το λόγο του όλη η φράση είναι ελλειπτική, πράγμα που δείχνει βαθιά αγανάκτηση⁴⁷. Και στον 1019 (*inprune habueris...*)⁴⁸ το λόγο διακόπτει η Πυθιάς.

Αιτιατικές της αναφώνησης είναι οι φράσεις: *scitum...hominem!* (= τι πολύξερος άνθρωπος! - στ. 254) που περιέχει αρκετή ειρωνεία· ο *infortunatum senem!* (= τι άτυχος ο γέρος! - στ. 298) και *hominem perditum miserumque et illum sacrilegum* (= τι διεφθαρμένος, άθλιος και αισχρός άνθρωπος - στ. 418-9).

Απαρέμφατο της αναφώνησης είναι το *rogitare*⁴⁹ (στ. 209) που συνδυάζεται με το επιφώνημα *ah* (βλ. παραπάνω).

Αντί του μορίου *non* χρησιμοποιεί (σαν ισχυρότερη άρνηση) την αρνητική αντωνυμία *nullus* (στ. 216 - *nullu' moneas*)⁵⁰. Το *nullus* χρησιμοποιείται αντί του *non* και στη φράση *nullus sum* (στ. 1023) η οποία έχει τη σημασία "κάθικα".

Υβρεις είναι οι κλητικές προσφωνήσεις: *inepta* (στ. 1007), *pessuma* (στ. 1017), *scelus* (στ. 1018) (η αφηρημένη έννοια *scelus* αντί του συγκεκριμένου *scelesta*). Όλες αυτές οι λέξεις αποτελούν ύβρεις με τις οποίες απευθύνεται στην Πυθιάδα. Επίσης η λέξη *inepte* (στ. 311) με την οποία απευθύνεται στον Χαιρέα. **Προσβλητικοί χαρακτηρισμοί** είναι οι λέξεις *perditum* (= το χαμένο), *miserum* (= τον άθλιο)⁵¹ και *sacrilegum* (= τον ιερόσυλο) (στ. 418-9).

⁴⁷ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στους στίχους 65-66. Επίσης Don. *Eun.* 65,2: Nam amat αποσιωπήσεις nimia indignatio, ut Vergilius (*Aen.* I, 135) "quos ego -! sed motos praestat componere fluctus".

⁴⁸ Ο S. Ashmore (1965, σχόλιο στο στίχο 1019) λέγει ότι μπορεί να συμπληρωθεί από τα προηγούμενα ως εξής: *nimum lepidum est* (με ειρωνική διάθεση). Ο Hofmann (L. U. 1951, σελ. 52) συμπληρώνει: *me non vivere volo*.

⁴⁹ Το απαρέμφατο *rogitare* δεν εισάγεται, όπως συνήθως, με ερωτηματικό μόριο (βλ. προηγούμενες σχετικές παρατηρήσεις για το απαρέμφατο της αναφώνησης στο λόγο του Χρέμη και του Μενεδήμου στον *Heautontimorumenos*) γιατί προηγείται το επιφώνημα *ah* (*ah rogitare*) [βλ. G. Ramain (1911) σελ. 30].

⁵⁰ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 216.

⁵¹ Όπως παρατηρεί ο Λ. Τρομάρας (1991, σχόλιο στο στίχο 418) μόνον εδώ βρίσκουμε το *miser* με υβριστική σημασία σε όλη τη Λατινική Κωμωδία, ενώ το αντίστοιχο Ελληνικό *άθλιος*, *κακοδαίμων* απαντά συχνά στη Νέα Κωμωδία.

με τις οποίες χαρακτηρίζει τον Γνάθωνα και που αποτελούν αιτιατικές της αναφώνησης (βλ. παραπάνω).

Πλεονασμοί είναι: Η λέξη *foras* κοντά στο *exclusti* (*exclusti hunc foras* - στ. 98)· όμοια κοντά στο ρήμα *exire* (*foras exire* - στ. 469-470). Η παράθεση των ρημάτων *dico edico* (= λέγω και δηλώνω - στ. 962) που έχουν παραπλήσια σημασία⁵². Ο συνδυασμός των δύο αντωνυμιών *neque...quisquam* (στ. 226-7). Και οι φράσεις *secum una* (στ. 229) και *una...cum amica* (στ. 495).

Λέξη παράκλησης είναι το ρήμα *quaeso* (στ. 307) που συνοδεύει μια ελλειπτική ερώτηση (*qui quaeso?* = ποιος παρακαλώ;) και στον 466. Φράση παράκλησης είναι η *pace...tua* (= με την άδειά σου - στ. 466)· στο συγκεκριμένο στίχο (466) παρατηρούμε συνάθροιση λέξεων παράκλησης (εκτός από το *pace...tua* είναι και το ρήμα *quaeso* - βλ. παραπάνω) οι οποίες περιέχουν αρκετή ειρωνεία⁵³ και συνιστούν την προσποιητά ευγενική αίτηση του Παρμένοντα προς τον Θράσωνα να του επιτρέψει να προσφέρει τα δώρα του στη Θαΐδα⁵⁴. Φράση διαβεβαίωσης είναι η *tibi equidem dico* (στ. 379) που συνδυάζεται με την προστακτική *mane* (= σιάσου σου λέω) (βλ. παραπάνω).

Χαιρετισμός είναι η φράση *ehem salvom te advenire, ere, gaudeo* (= άκου! κύριε, χαίρομαι που έφτασες σώος - στ. 976)· ένας χαιρετισμός που απευθύνεται σε κάποιον που έρχεται από ταξίδι ή από τους αγρούς⁵⁵· εδώ απευθύνεται στο γέρο κύριό του που έρχεται από το αγρόκτημα.

Υποκοριστικά είναι: Οι λέξεις: *lacrimula* (= δακρυάκι - στ. 67), υποκοριστικό του ονόματος *lacrima* που έχει μειωτική σημασία αν λάβουμε υπόψη ότι προσδιορίζεται από το επίθετο *falsa*· *digitulo* (= δακτυλάκι - στ. 284), υποκοριστικό του ονόματος *digitus* πιθανώς με μειωτική σημασία. Και *adulescentulus* (στ. 931) που χρησιμοποιεί για το μικρότερο από τους δύο νεαρούς κυρίους του, τον Χαιρέα, και αναφέρεται στην ηλικία του· το ίδιο υποκοριστικό χρησιμοποιεί στο στίχο 940 μιλώντας γενικά για τους νέους (*adulescentulis*) όπου αναφέρεται στην ηλικία και την απειρία τους. Και το ποσοτικό επίρρημα *paullulo* (στ. 75).

Απρόσωπη παθητική σύνταξη αντί ενεργητικής είναι: Η λέξη *statur* (αντί *sto*) (= "γίνεται στάση" αντί "στέκομαι" - στ. 271)· είναι η απάντηση του Παρμένοντα στην ερώτηση του Γνάθωνα *quid agitur?*⁵⁶ Με την απρόσωπη παθητική σύνταξη τονίζεται η πράξη που εκφράζει το ρήμα *stare* ενώ συγχρόνως δείχνει την εχθρική διάθεσή του⁵⁷. Ο J. Austin πιστεύει ότι εδώ γίνεται λογοπαίγνιο με τη σημασία

⁵² Ο Δονάτος το θεωρεί σχήμα αύξησης Don. Eun. 962,1: *dico edico*: αύξησις, ut supra (294) "ubi quaeram, ubi investigem."

⁵³ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 466.

⁵⁴ *quaeso* hercle ut liceat, *pace* quod fiat *tua* = σε παρακαλώ, μα τον Ηρακλή, να μου επιτρέψεις, με την άδειά σου, να γίνει αυτό.

⁵⁵ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 976.

⁵⁶ Don. Eun. 271,5: *quid agitur? statur*: pro "quid agis? - sto".

⁵⁷ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 271.

του ονόματος του Παρμένοντα (ο παρα-μένων - βλ. παραπάνω). Και ακόμη η φράση *iam conclamatumst* (στ. 348) που είναι παροιμιακή αντίστοιχη του "τετέλεσται".

Η αόριστη αντωνυμία *quidam* (στ. 483 - *quod quidam facit* = αυτό που κάνει κάποιος-κάποιος) χρησιμοποιείται για συγκεκριμένο πρόσωπο που μάλιστα βρίσκεται στη σκηνή, δηλαδή τον Θράσωνα· δείχνει την περιφρόνηση⁵⁸ του Παρμένοντα για τον αντίζηλο του κυρίου του.

Θαμιστικά ρήματα είναι τα ρήματα: *adflictes* (θαμ. του *adfligo* - στ. 76) που έχει τη σημασία "στενοχωρώ", με την οποία βρίσκουμε και το απλό *adfligo*⁵⁹· *rogitare* (θαμ. του *rogo* - στ. 209), εδώ είναι απαρέμφατο της αναφώνησης (βλ. παραπάνω)· έχουμε ήδη επισημάνει σε αρκετές περιπτώσεις προηγουμένως την παράλληλη χρήση των *rogito* και *rogo*· *circumspectat* (θαμ. του *circumspicio* - στ. 291) που έχει τη σημασία "κοιτάζω γύρω μου", με την οποία βρίσκουμε και το απλό *circumspicio*⁶⁰. Και το *ostentat* (θαμ. του *ostendo* - στ. 483)· έχει τη σημασία "επιδεικνύω με κομπορρημοσύνη" καθώς μάλιστα έχει αντικείμενο το *cicatrices suas* (τις ουλές του) και αναφέρεται στο στρατιωτικό Θράσωνα· με παραπλήσια σημασία χρησιμοποιείται και το απλό *ostendo*⁶¹.

Παροιμίες είναι: Η φράση *omnium rerum,...,vicissitudost* (στ. 276)⁶² (= σ' όλα τα πράγματα υπάρχουν μεταβολές). Η φράση *at enim istaec in me cudetur faba* (στ. 381)⁶³ σημαίνει "σε μένα θα πέσει αυτό το κακό" ή "εγώ θα την πάθω" (κ. λ. σε μένα θα χτυπηθεί η φάβα) και είναι μεταφορά από τον εκκοκισμό της φακής, όπως παρατηρεί ο Δονάτος⁶⁴· όμοια σημασία έχουν και οι Ν. Ε παροιμίες:

⁵⁸ Don. *Eun.* 483,2: "*quidam*" recte, nam et figuratum et aptum sententiae est et contemptum indicat hoc verbum.

⁵⁹ Πρβλ. Cic. *Cat.* 2, 1, 2: quanto tandem illum maerore esse *adflictum* et profligatum putatis? Και Cic. *Tusc.* 4, 15, 34: animosque *adfligunt* et debilitant metu.

⁶⁰ Πρβλ. *Andr.* 357: *circumspicio*: nusquam.

⁶¹ Με τη σημασία του "επιδεικνύω" στα στρατιωτικά πράγματα βρίσκουμε το *ostendo* στον Sal. *Iug.* 58, 3: virtutem *ostendere* et eos maxuma vi caedere, όπου αναφέρεται σε επίδειξη ανδρείας. Και Liv. 29, 1, 5: Ubi dies quae dicta erat advenit, arma equosque *ostenderunt*, όπου αναφέρεται σε επίδειξη στρατιωτικών δυνάμεων σε παρέλαση.

⁶² βλ. A. Otto (1965) σελ. 255, όπου δίνει και αντίστοιχο ελληνικό από τον Άλκιον (fr. 34 Kock - Meineke 3, σελ. 399): μεταβολὰς δ' ἔχει (ὁ βίος).

⁶³ βλ. A. Otto (1965) σελ. 128. Και S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 381.

⁶⁴ Don. *Eun.* 381,1: *at enim istaec in me cudetur faba*: παροιμία, id est: in me hoc malum recidet, in me haec vindicabitur culpa, ut laborat solum, in quo cuditur, id est batuitur faba, cum siliquis exuitur tunsa fustibus, ut in areis more rusticorum fit. Και 381,2: Vel quod quidam male coctam fabam et quae non maduerit sed dura permanserit, supra caput coqui <cudunt> velut ipsi fabae irati, dum eius granum saxo comminuunt: tum universum malum et omnis dolor ad coquum pervenit. Simile et alibi (*Phor.* 318) a pulmento proverbium est "tute hoc intristi, tibi hoc est exedendum, accingere."

Ἐπαθε του λιναριού τα πάθη⁶⁵ και Τράβηξε της ελῆδας τα βάσανα⁶⁶. Η επιγραμματική φράση *tacent: satis laudant* (στ. 476)⁶⁷ (= σιωπαίνουν· αυτό είναι ικανοποιητικός έπαινος)· η φράση επαναλαμβάνεται σε διαφορετικούς συνδυασμούς από πολλούς συγγραφείς Έλληνες και Λατίνους π. χ. Ευρ. *Ορεστ.* 1592: *Φησὶν σιωπῶν. Ἰφιγ. Ταυρ.* 763: *Αὐτὴ φράσει σιγῶσα*. Επίσης Cic. *Cat.* 1, 8, 21: *cum tacent, clamant*. Και η φράση *egomet meo indicio miser quasi sorex hodie perii* (στ. 1024)⁶⁸ που σημαίνει "εγώ ο ίδιος πρόδωσα ο δύστυχος τον εαυτό μου και χάθηκα σαν τον ποντικό"· όπως παρατηρεί ο Δονάτος⁶⁹, η παροιμία αναφέρεται σ' αυτούς που προδίδονται μόνοι τους σαν τα ποντίκια που δε γίνονται αντιληπτά παρά μόνον αν βγάλουν στριγγλιά· με παρόμοια σημασία υπάρχουν πολλές παροιμίες στα Ν. Ε. *Λαγός τη φτέρην έσειε κακό του κεφαλιού του*⁷⁰, *Το λωλό πουλί μοναχό του δείχνει τη φωλιά του*⁷¹, *Την πέρδικα απ' τη λαλιά της βρίσκουμε τη φωλιά της*⁷².

Παροιμιακές φράσεις είναι: Η φράση *uno digitulo* (στ. 284)⁷³ (= με το δαχτυλάκι του) εννοώντας ότι κάποιος μπορεί να πετύχει ό,τι θέλει με μικρή προσπάθεια χάρις στην επιρροή που έχει (πρβλ. Ν. Ε. τη φράση "αρκεί να κουνήσει το μικρό του δάχτυλο" που χρησιμοποιείται σε παρόμοιες περιπτώσεις). Η φράση *quid tu's tristi'*? (στ. 304)· σημαίνει "γιατί είσαι θλιμμένος;" αλλά όπως παρατηρεί ο Δονάτος⁷⁴, λέγεται για άνθρωπο που δείχνει ταραχή (πρβλ. τη Ν. Ε. φράση "τι μούτρα είναι αυτά" που χρησιμοποιούμε αν κάποιος δείχνει είτε λυπημένος είτε ταραγμένος κ. τ. λ.). Η φράση *iam conclamatumst* (στ. 348)⁷⁵ που σημαίνει "χάθηκαν όλα", αντίστοιχη της φράσης "τετέλεσται". Η επιγραμματική φράση *vidi novi scio* (στ. 350)⁷⁶ (= είδα, ξέρω, γνωρίζω)· αυτός ο σύντομος εκφραστικός τρόπος που δείχνει γρηγοράδα απαντά και στα Ν. Ε. σε παραπλήσιες φράσεις π. χ. *Ἀνέγνων, ἔγνων, κατέγνων*⁷⁷. Η φράση *vide ne nimium calidum hoc sit modo* (στ. 380)⁷⁸ (= "κοίταξε μόνο

⁶⁵ βλ. Π. Αραβαντινού (1863) σελ. 42 και Γ. Σαββαντίδη (1972) σελ. 186

⁶⁶ βλ. Ι. Κολιτσάρα, τομ. Γ (1966) σελ. 270 (αρ. 5523).

⁶⁷ βλ. Α. Otto (1965) σελ. 339 και Λ. Τρομάρα (1991) σχόλιο στο στίχο 476.

⁶⁸ βλ. Α. Otto (1965) σσ. 328-9.

⁶⁹ Don. *Eun.* 1024,3: *Nunc repetit proverbium in eos, qui ipsi se produnt, quia sorex non facile caperetur, nisi emitteret vocem noctu.*

⁷⁰ βλ. Τ. Νατσούλη (1978) σελ. 257 και Χ. Παπαστάθη (1977) σελ. 8

⁷¹ βλ. Νεοελληνικά ανέκτα (1872) σελ. 137.

⁷² βλ. Φ. Τότσκα (1987) σελ. 118.

⁷³ βλ. Α. Otto (1965) σελ. 115.

⁷⁴ Don. *Eun.* 304,1: *quid tu tristis: proverbiale est in hominem perturbatum et incerti vultus.*

⁷⁵ βλ. Α. Otto (1965) σελ. 89. Και S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 348, όπου επισημαίνει ότι η φράση έχει προέλθει από τη συνήθεια να κλαίνει στις κηδείες.

⁷⁶ βλ. Α. Otto (1965) σελ. 251.

⁷⁷ βλ. Τ. Νατσούλη (1978) σελ. 242.

⁷⁸ βλ. Α. Otto (1965) σελ. 65. Και Don. *Eun.* 380,4: *proverbiale, quia "nimium" propria vox est.*

να μην είναι φοβερά ζεστό" ή "κοίτα μόνο να μην καίει") για ενέργεια εξαιρετικά τολμηρή (και μάλιστα ερωτική περιπέτεια) (πρβλ. Ν. Ε. τη χρήση της φράσης "κοίτα μην καείς" σε ανάλογες περιπτώσεις). Η φράση *e flamma petere te cibum* (στ. 491)⁷⁹ σημαίνει "να αρπάξεις την τροφή σου μέσα από τη φωτιά" και μεταφορικά λέγεται για άνθρωπο που θα έκανε οποιαδήποτε θρασύτατη ενέργεια για να βγάλει το ψωμί του (πρβλ. την αρχική σημασία της λέξης *βωμολόχος*⁸⁰, δηλαδή "αυτός που παραμονεύει κοντά στο βωμό για να κλέψει από τα προσφερόμενα κρέατα"). Έτσι θα μπορούσαμε να πούμε ότι ταιριάζει απόλυτα να απευθύνει κανείς αυτήν την παροιμιακή φράση προσβλητικά σε ένα παράσιτο, δηλαδή ένα πειναλέο που θα έκανε τα πάντα για την τροφή του.

Μεταφορικά χρησιμοποιούνται: Η φράση *infecta pace* (στ. 53)⁸¹ είναι μεταφορά από τη στρατιωτική ζωή και σημαίνει "χωρίς όρους" (κ. λ. χωρίς να έχει γίνει ειρήνη). Η φράση *nostri fundi calamitas* (στ. 79) που είναι μεταφορά από την αγροτική ζωή⁸² και σημαίνει "η καταστροφή της περιουσίας μας" (κ. λ. "η θύελλα που κατέστρεψε το χωράφι μας"). Το ρήμα *contineo* στο στίχο 103 και η φράση *plenus rimarum sum, hac atque illac perfluo* (στ. 105) όπως παρατηρεί ο Δονάτος⁸³, είναι μεταφορά από δοχεία· το ρήμα *contineo* σημαίνει κ. λ. "συγκρατώ" που μπορεί να αναφέρεται σε δοχείο που περιέχει νερό ή άλλο υγρό, εδώ όμως παίρνει τη σημασία "κρατώ μυστικό": η φράση *plenus rimarum sum, hac atque illac perfluo* σημαίνει "είμαι γεμάτος χαραμάδες, ξεχειλίζω από 'δω κι από 'κει" και στην κυριολεξία περιγράφει δοχείο με ρωγμές από όπου χύνεται το υγρό που περιέχει· εδώ ο Παρμένων χρησιμοποιεί την εικόνα πολύ παραστατικά για τον εαυτό του δηλώνοντας έτσι ότι δε θα κρατήσει μυστικό τίποτε από όσα άκουσε. Το ρήμα *effluet* (στ. 121)⁸⁴ όπου συνεχίζει την ίδια μεταφορά και σημαίνει "χύνεται" ή "τρέχει" εννοώντας ότι είναι έτοιμος να διαδώσει ό,τι του εμπιστεύθηκε η Θαΐς. Το ρήμα *labascit* (στ. 178) που σημαίνει "πέφτει", "λυγίζει": ο Δονάτος σε σχόλιό του στους *Ad.* 239 για το ίδιο αυτό ρήμα παρατηρεί ότι είναι μεταφορά από δέντρο που το

⁷⁹ βλ. A. Otto (1965) σελ. 137. Και S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 491. Επίσης Don. *Eun.* 491,2: *e flamma: hic intellegitur non e f o c o , sed e x m e d i o i g n e aut e x i n c e n d i o ; nam antiquum verbum est "cibum petere e flamma"*.

⁸⁰ βλ. A. Da Costa Ramalho, "Βωμολόχος (a proposito de Ter. *Eun.* 489-491)"; (με περίληψη στα Αγγλικά), *Humanitas* 11-12 (1959-1960), σσ. 156-164.

⁸¹ Don. *Eun.* 53,1: *infecta pace: ἔμφασις per μεταφοράν*. Βλ. ακόμη L. Nougaret (1945) σελ. 70 και Λ. Τρομάρας (1991) σχόλιο στο στίχο 53.

⁸² βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 79.

⁸³ Don. *Eun.* 103,3: *contineo optime: proprie a metaphora vasis transtulit verba*. Και *Eun.* 104,6: *palam est plenus rimarum sum, hac atque illac perfluo: vilis et abiecta translatio est, apta apud meretricem loquenti*. Επίσης *Eun.* 104,7: *Translata autem est quasi ab aquario vase fictili*. Επίσης βλ. A. Otto (1965) σελ. 301. Ο Λ. Τρομάρας (1991, σχόλιό στο στίχο 105) θεωρεί ως αντιστοίχο του *plenus rimarum sum* το Α. Ε. *κλειθριώδης*.

⁸⁴ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 121.

κόβουν⁸⁵. Η λέξη *rivalis* (στ. 354) που σημαίνει “αντίζηλος”, αλλά σύμφωνα με τον Δονάτο είναι μεταφορά από τα άγρια θηρία και σημαίνει κ. λ. “αυτός που πίνει από το ίδιο ρυάκι”, (Don. *Eun.* 1072,2 – βλ. παρακάτω στο λόγο του Γνάθωνα, ενότητα *Μεταφορές*). Και η λέξη *palmarium* (στ. 930) που σημαίνει “αξίζει βραβείο” ενώ κ. λ. σημαίνει “δαφνοστεφανωμένο”⁸⁶.

Ο λόγος του Παρμένοντα είναι αρκετά πλούσιος σε λέξεις και φράσεις της ομιλουμένης και σε ποσότητα και σε ποικιλία (η αναλογία είναι 16,75%) και αυτό δε φαίνεται να οφείλεται τόσο σε συναισθηματική φόρτιση. Αν εξαιρέσει κανείς τις φράσεις απειλησίας (*perii* –στ. 378, 977, *peristi* –στ. 55, *actumst* –στ. 54, *ilicet* –στ. 54, 347 και *miser* –στ. 378, 966) και τις ύβρεις (311, 418–9, 1007, 1017, 1018), που δείχνουν θυμό, όλα τα άλλα φαίνονται να είναι ο συνηθισμένος τρόπος ομιλίας του (και σ’ αυτά όμως πρέπει να παρατηρήσουμε ότι το *actumst* είναι λέξη που προέρχεται από τη γλώσσα των δικαστηρίων).

Μεγάλη συχνότητα παρουσιάζουν τα επιφωνήματα που προέρχονται από τα ελληνικά, όπως το *eu* (στ. 154), *attat* (στ. 228) και το *papae* (στ. 229, 279, 317) (το τελευταίο, όσον αφορά τον Τερέντιο, φαίνεται να το χρησιμοποιεί ιδιαίτερα ο Παρμένων, καθώς οι 3 από τις 4 φορές που απαντά στον ποιητή μας βρίσκονται στο λόγο του). Όπως ήδη έχουμε αναφέρει, διάφοροι ερευνητές έχουν δείξει ότι ελληνικές λέξεις χρησιμοποιούν αρκετά συχνά οι “κατώτεροι” χαρακτήρες.

Πολύ συχνά χρησιμοποιεί το επιφώνημα *hercle* (στ. 50, 218, 254, 274, 329, 466, 968, 1019) και *mehercle* (στ. 67) (παρατηρήσαμε ότι το *hercle* χρησιμοποιούν συχνά ο Δάος της *Andria* και ο Σύρος του *Heautontimorumenos*), την επίκληση *di vostram fidem* (στ. 418, 924), ευχές και κατάρες (στ. 210, 390, 431, 1037), δεικτικές λέξεις (79, 297, 395, 459, 472, 950, 967) και υποκοριστικά που δε δείχνουν μόνο καλοσύνη αλλά καμιά φορά και ειρωνεία.

Επίσης χρησιμοποιεί πλεονασμούς και θαμιστικά ρήματα, που δείχνουν ευχέρεια στην ομιλία, παροιμίες που δείχνουν πείρα, παροιμιακές φράσεις και μεταφορές που, κρίνοντας από το νόημά

⁸⁵ Don. *Ad.* 239,2: Et proprie dixit “labascit”, ut et suam instantiam et cunctationem tarde incipientis consentire monstraret. Nam inchoativum verbum est, *μεταφορᾷ* ab arbore +significans facta, quae multis succisa ictibus ferri tandem incipit in casum pendere ruinamque minare. Ο L. Nougaret (1945, σελ. 72) κρίνει ότι η λέξη προέρχεται από το στρατιωτικό λεξιλόγιο. Αυτό βέβαια δεν είναι απίθανο εφόσον δίνει την εικόνα κάποιου που πέφτει από κτυπήματα, θεωρούμε όμως πιο σωστή την άποψη του Δονάτου καθώς είναι αναμφισβήτητα καλύτερος γνώστης της Λατινικής και πιο κοντά στην εποχή. Άλλωστε μια μεταφορά από το κόψιμο των δέντρων θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί και στη στρατιωτική γλώσσα για στρατιώτη που πέφτει στη μάχη.

⁸⁶ Ο L. Nougaret (1945, σελ. 72) θεωρεί ότι είναι μεταφορά από τη στρατιωτική γλώσσα.

τους, θα μπορούσε να πει κανείς ότι πλησιάζουν ως ένα βαθμό τη λαϊκή γλώσσα.

Τέλος αξίζει να σημειώσουμε τη δυνατότητά του να αστειεύεται χρησιμοποιώντας μεταφορές που πιθανώς ανήκουν στη λαϊκή γλώσσα, όπως είναι η λέξη *statur* (στ. 274) (= στέκομαι) με την οποία απαντά περιπαικτικά στην ερώτηση του Γνάθωνα *quid agitur?* (= τι κάνεις;); επίσης η εκτεταμένη μεταφορά από τα ελαττωματικά δοχεία (στ. 103, 104, 105, 121) με την οποία δηλώνει ότι δε σκοπεύει να κρατήσει μυστικά όσα του εμπιστεύθηκε η Θαΐς (βλ. παραπάνω). Το στοιχείο αυτό δεν το βρίσκουμε σε κανέναν άλλο χαρακτήρα του Τερεντίου.

Είναι μια ενδιαφέρουσα περίπτωση σοφού και πιστού δούλου, όπως υπαινίσσεται και το όνομα του (*Παρμένων*), που ποτέ δε χάνει το κέφι του και τη διάθεσή του για αστεία.

3. *Thais (meretrix)*

Η Θαΐς είναι η εταίρα της κωμωδίας, αλλά μια εταίρα διαφορετική από την τυπική εταίρα της Νέας Κωμωδίας. Είναι μια *bona meretrix*⁸⁷. Δεν είναι ο τύπος της άπληστης εταίρας με τους πολλούς εραστές που μόνη της επιδίωξη είναι να απομυζά τις περιουσίες τους. Είναι μια γυναίκα δραστήρια και με ισχυρή προσωπικότητα.

Αγαπά ειλικρινά το νεαρό Φαιδρία: είναι μόνο οι περιστάσεις που την αναγκάζουν να τον εγκαταλείψει για χάρη του Θράσωνα. Η αιτία είναι η στοργή προς μια νεαρή κοπέλλα την οποία, αν και δεν είναι πραγματική αδελφή της, αισθάνεται σαν αδελφή εφόσον μεγάλωσαν μαζί. Την κοπέλλα αυτή θέλει να πάρει από τον Θράσωνα, ο οποίος την αγόρασε σαν δούλη, και να την αποκαταστήσει στην οικογένειά της γιατί συμβαίνει να είναι Αθηναία πολίτις. Το κέρδος της από αυτό θα είναι η χαρά για την ευτυχία της νεαρής κοπέλλας και η απόκτηση ισχυρών φίλων στην Αθήνα όπου τώρα ζει κανένα υλικό όφελος. Η απάτη που, κατά κάποιο τρόπο, γίνεται σε βάρος του στρατιώτη Θράσωνα, δεν αμαυρώνει την εικόνα της καλής εταίρας (*bona meretrix*), γιατί σύμφωνα με τα δεδομένα της Νέας Κωμωδίας ο στρατιώτης (*miles gloriosus*) είναι ο τύπος του ανόητου, άξεστου,

⁸⁷ Ο D. Gilula ["The concept of the *"bona meretrix"*. A study of Terence's courtesans." *RFIC* 108 (1986), σσ. 142-165] συζητά το θέμα της *bona meretrix* και υποστηρίζει ότι στην κωμωδία έχουμε ένα βασικό τύπο εταίρας, αλλά οι εταίρες του Τερεντίου που φαίνονται να αποτελούν την καινοτομία του Τερεντίου, δηλαδή τον τύπο της *bona meretrix*, είναι διαφορετικές εκφράσεις του βασικού τύπου: είναι δηλαδή τυπικές εταίρες που, ανάλογα με τις περιστάσεις και τις ανάγκες του δραματικού έργου, είναι προικισμένες με προτερήματα και αναπτύσσουν θετική δράση. Παρά τις αξιόλογες αυτές παρατηρήσεις του D. Gilula, πρέπει να τονίσουμε ότι ο τύπος της *bona meretrix* που φαίνεται να αποτελεί δημιούργημα του Τερεντίου είναι καθιερωμένος στη συνείδηση των μελετητών της Λατινικής κωμωδίας, αφού ο πρώτος ο Δονάτος έκανε λόγο γι' αυτόν (Don. *Hec. 774,3: ...meretrices honesti cupidus praeter quam pervulgatum est facit*).

γελοίου και θρασύδειλου στρατιώτη που καυχάται για τα φανταστικά κατορθώματά του. Το κοινό περιμένει πάντα να γίνει κάποια απάτη σε βάρος του ή να δει τον να υφίσταται κάποια γελοιοποίηση. Άλλωστε στο τέλος και ο ίδιος ο Θράσων είναι ικανοποιημένος από τη λύση που δίνεται.

Τέλος αξίζει να παρατηρήσουμε τη διπλωματία με την οποία η Θαϊς φέρει σε πέρας όλες τις αντίξοες καταστάσεις που έχει να αντιμετωπίσει για να πετύχει το σκοπό της: πρώτα πως χειρίζεται τον Φαιδρία για να την αφήσει να πλησιάσει τον Θράσωνα· μετά πως καταφέρνει να πάρει από τον Θράσωνα την κοπέλλα· στη συνέχεια πως οδηγεί τον Χρέμη στην αναγνώριση της αδελφής του· και τέλος πως πείθει τον Χαιρέα να παντρευτεί την κοπέλλα.

Το όνομά της παράγεται από το όνομα *θαF-*/ *θαυ-* (πρβλ. *θαῦμα*) από όπου *θαFα* > *θαα* Δωρ. / *θέα* Αττ. και την κατάληξη *-is* (*-ιδος*)· έτσι έχουμε *θαFίς* > *θαῖς*⁸⁸. Είναι ένα όνομα πολύ ταιριαστό για μια εταίρα (= η θαυμάσια). Όπως φαίνεται από τον *Pers. Sat.* 5, 161-3, το όνομα της εταίρας στον Μένανδρο ήταν Χρυσίς· η αλλαγή έγινε από τον Τερέντιο [βλ. και J. Austin (1922) σελ. 110].

Ο ρόλος της είναι ο τρίτος σε έκταση ρόλος της κωμωδίας, ανεξάρτητα από το ότι ο Δονάτος αποδίδει το ρόλο του τριταγωνιστή στον Φαιδρία (*Don. Eun. Praef.* I,4). Στοιχεία του λόγου της που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφώνημα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *ehem* (στ. 86) που προτάσσεται ερώτησης όπου εκφράζει το ξάφνιασμά της καθώς βλέπει απροσδόκητα τον Φαιδρία⁸⁹. Ξάφνιασμα δείχνει και στο στίχο 462 καθώς βλέπει απροσδόκητα τον Παρμένοντα· συνδυάζεται με κλητική προσφώνηση (*ehem Parmeno* = άκου, Παρμένων). Στον 505 προτάσσεται μιας διαταγής ενώ παράλληλα δείχνει ότι ξαφνικά θυμήθηκε αυτό που προσπαθούσε προηγουμένως να θυμηθεί⁹⁰. Το *hem* (στ. 827) που συνδυάζεται με άλλες επιφωνηματικές φράσεις που δείχνουν απόγνωση (*hem misera occidi, infelix* = αχ! η δύστυχη χάθηκα η άτυχη). Το *au* (στ. 899) που χρησιμοποιούν μόνον γυναίκες⁹¹· συνδυάζεται με προστακτική (*au*

⁸⁸ βλ. J. Austin (1922) σσ. 109-110 και Frisk I, σσ. 656-7. Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του B. Ullmann (1916, σελ. 61), ο Τερέντιος προτιμά για τις εταίρες ονόματα που τελειώνουν σε *-is* (βλ. συζήτηση για τη Βακχίδα του *Heautontimorumenos*).

⁸⁹ *ehem* tun hic eras, mi Phaedria? = άκου! εσύ είσαι αυτού, Φαιδρία μου;

⁹⁰ Ρωτάει τον εαυτό της *quid aliud volui dicere?* (= τι άλλο ήθελα να πω;) και στη συνέχεια απαντά: *ehem* curate istam diligenter virginem (= α ναι! προσέξτε καλά την κοπέλλα).

⁹¹ Ότι το επιφώνημα *au* είναι χαρακτηριστικό επιφώνημα των γυναικών, το αναφέρει σε σχόλιό του ο Δονάτος (*Andr.* 751,1 και *Eun.* 680,2), παρόμοιο σχόλιο υπάρχει και στη συγκεκριμένη περίπτωση: *Don. Eun.* 899,3: *au* *tace obsecro*: "au" interiectio est perturbatae mulieris, ut apud Graecos +. Το τέλος του σχολίου είναι φθαρμένο· φαίνεται καθαρά όμως ότι ο Δονάτος δίνει το αντίστοιχο Ελληνικό. Πολύ εύστοχα η καθηγήτρια Χρ. Δεδούση ["(1) Terentiana: *Eun.* 215-6, 970. (2) Graeca sunt...σὶ τὸν Δονάτο.", *Δωδώνη* 7

tace obsecro = άκου! πάψε σε παρακαλώ). Η ειρωνική προσφώνηση *bone vir Dore* (στ. 850)· συνδυάζεται με χαιρετισμό (*bone vir Dore, salve* = “καλέ μου” Δώρε, γεια σου- βλ. και παρακάτω). Το *pol* (στ. 96, 199, 876 και 879)· επίσης στο στίχο 867 χρησιμοποιεί την εκτενέστερη μορφή του, *edepol*. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην κωμωδία *Heautontimorumenos* η εταίρα Βακχίς κατά τον ίδιο τρόπο χρησιμοποιεί το επιφώνημα *pol* και μόνο μια φορά τον εκτενέστερο τύπο *edepol*.

Λέξεις-επιφωνήματα είναι: Οι προστακτικές: *age* (στ. 99), *sine* (στ. 739) που ισοδυναμεί με παρακελευστικό επιφώνημα⁹² και συντάσσεται με την υποτακτική *veniat* (*sine veniat* = ας έλθει), η οποία θα μπορούσε να σταθεί μόνη της σαν προτρεπτική υποτακτική, και *mane* (στ. 764 και 765). Η δεικτική λέξη *eccum* (στ. 455) που εδώ τίθεται απόλυτα. Και οι οριστικές παρακειμένου *perii* (στ. 770) και *occidi* (στ. 827)· το *occidi* μάλιστα πλαισιώνεται από τα επίθετα *misera*⁹³ και *infelix* ενώ προτάσσεται το επιφώνημα *hem* (*hem misera occidi, infelix*).

Ευχή είναι η φράση *ita me di ament* (στ. 474).

Ερωτήσεις είναι: Οι στερεότυπες ερωτήσεις: *quid istic?* (στ. 171)· *numquid vis aliud?* (στ. 191), ερώτηση που χρησιμοποιούν όσοι ετοιμάζονται να φύγουν προκειμένου να μη φανούν αγενείς⁹⁴ *quid ais?* (στ. 825 και 829) που εκφράζει έκπληξη και αγανάκτηση. Οι ερωτηματικές λέξεις: *scin tu...?* (στ. 744) και *vin...?* (στ. 894) που εισάγουν τις ερωτήσεις που ακολουθούν. Η ερώτηση *quid?* (στ. 504) που αναγγέλλει την ερώτηση που ακολουθεί. Και τέλος η ερώτηση *quid est?* (στ. 747).

Απαντήσεις: Εμφατική καταφατική απάντηση αποτελεί το *itast* (στ. 124). Ενώ οι φράσεις *bene facis* (στ. 186) και *bene fecisti* (στ. 463) είναι εκφράσεις επιδοκιμασίας και ευαρέσκειας.

Αποσιωπήσεις: Στο στίχο 184 (*biduom aut...*) προφανώς ετοιμάζεται να ζητήσει από τον Φαιδρία να της επιτρέψει να απομακρυνθεί περισσότερες ημέρες αλλά αυτός την διακόπτει απότομα. Στον 463 (*hodie itura...*) το λόγο της διακόπτει ο Παρμένων. Με την ερώτηση *tamen si pater...?* στον 889, εκφράζει

(1978), σελ. 22] διορθώνει το κείμενο με την ελληνική επιφωνηματική φράση που χρησιμοποιούν μόνο γυναίκες, ὦ ἰάλαν.

⁹² βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 39. Επίσης Don. *Eun.* 739,3: *sine veniat: cui dicit "sine"? nulli, sed comminantis est, ut* (στ. 65) *"sine modo"*.

⁹³ Για τη χρήση του επιθέτου *misera* κοντά στο *perii* βλ. συζήτηση στην Αντιφίλη (*Heautontimorumenos*). Εδώ θα μπορούσαμε να πούμε ότι παρόμοια είναι η χρήση του επιθέτου *infelix*.

⁹⁴ βλ. E. Morris (Second Paper) (1890) σελ. 26 και Don. *Eun.* 341,2: *nam abitur, ne id dure facerent, "numquid vis?" dicebant his, quibuscum constitissent*. Βλ. επίσης J. N. Hough (1945, σσ. 289-290) και τη συζήτηση στο λόγο του Παρμένου (βλ. παραπάνω) σχετικά με τη μορφή της απάντησης που δέχεται. Στη συγκεκριμένη περίπτωση η ερώτηση γίνεται από τη Θαΐδα στον Φαιδρία ο οποίος αρχίζει να της υποδεικνύει ποια πρέπει να είναι η συμπεριφορά της στη διάρκεια της απουσίας του· δηλαδή να του είναι πιστή ενώ θα βρίσκεται με τον Θράσωνα. Έτσι η συζήτηση μετατρέπεται σε ένα αστείο.

τους φόβους της για το πως θα αντιδράσει ο γέρος πατέρας του Χαιρέα, αλλά τη διακόπτει ορμητικά ο Χαιρέας.

Αιτιατική της αναφώνησης είναι η φράση *miseram me* (στ. 81): την ίδια αιτιατική βρίσκουμε στο στίχο 197 αλλά με αλλαγή της σειράς μεταξύ αντωνυμίας και επιθέτου (*me miseram*). Αξίζει να σημειώσουμε ότι στον 81 είναι η φράση με την οποία αρχίζει η δεύτερη σκηνή και στον 197 η φράση με την οποία αρχίζει ένα μονόλογο με τον οποίο κλείνει η σκηνή.

Υβρεις είναι οι κλητικές προσφωνήσεις: *odiosa* (= μισητή - στ. 754), *scelesta* (στ. 817 και 832), *venefica* (= φόνισσα - στ. 825), *sacrilega* (= ιερόσυλη, αισχρή - στ. 829), *stulta* (= ανόητη - στ. 837) και *insana* (= τρελλή - στ. 861) με τις οποίες απευθύνεται στην Πυθιάδα. Προσβλητικός χαρακτηρισμός είναι η λέξη *nebulo* (= ένα τίποτα - στ. 785) με την οποία χαρακτηρίζει τον Θράσωνα.

Πλεονασμοί είναι: Η παράθεση λέξεων με παρόμοια σημασία, συγκεκριμένα: οι λέξεις *inprudens...ignarus* (= άπειρος και αδαής - στ. 136): τα ρήματα *restituam ac reddam* (= να αποκαταστήσω και να αποδώσω - στ. 147) και *reddere ac restituere* (στ. 746). Και οι συνδυασμοί: του συνδέσμου *verum* με το επίρρημα *tamen* (*verum tamen* = αλλ' όμως)⁹⁵ (στ. 173) που έχουν παραπλήσια σημασία [μερικές φορές μάλιστα εμφανίζονται ενωμένα σε μια λέξη *verumtamen* (σύνδεσμος)] και του συνδέσμου *at* με το επίρρημα *tamen* (*at...tamen* = αλλ' όμως - στ. 866).

Λέξεις παράκλησης είναι: Το ρήμα *obsecro* στο στίχο 95 όπου μειριάζει την απαγόρευση που προηγείται (*ne crucia te*): στον 756 όπου βρίσκεται μέσα στην ερώτηση και κάνει ευγενικό το περιεχόμενό της, που θα μπορούσε να είναι προσβλητικό για τον Χρέμη⁹⁶ στον 826, όπου επίσης παρεμβάλλεται σε ερώτηση και δείχνει έκπληξη και έντονη ανησυχία, και στον 899 όπου κάνει πιο ευγενική την προστακτική *tace*. Επίσης το ρήμα *amabo* (= να σε χαρώ - στ. 130) που συνδυάζεται με την προστακτική *agite* την οποία κάνει πιο ευγενική: όμοια στον 150 όπου συνδυάζεται με την προστακτική *adiuta me*.

Φράση ευγένειας είναι η φράση *si id non commodumst* (= αν δε σε πειράζει - στ. 502).

Φράσεις τρυφερότητας και οικειότητας⁹⁷ είναι οι: *mi Phaedria* (στ. 86, 144 και 190), *anime mi*, *mi Phaedria* (= ψυχή μου, Φαιδρία μου - στ. 95), *mi Thraso* (στ. 455), *o mi Chreme* (στ. 743) και *mi homo* (στ. 756) με την τελευταία απευθύνεται στον Χρέμη. Σε όλες τις περιπτώσεις εκτός από τη φράση *anime mi* (στ. 95) η κτητική

⁹⁵ βλ. R. Kühner - C. Stegmann (1966) σελ. 576.

⁹⁶ *num formidulosus obsecro es, mi homo?* = παρακαλώ, μήπως είσαι φοβητσιάρης, άνθρωπέ μου.

⁹⁷ Ο Α. Katsouris (1975, σελ. 133) έχει παρατηρήσει ότι η Θαΐς έχει τη συνήθεια να απευθύνεται σε άλλα πρόσωπα προτάσσοντας την κτητική αντωνυμία *mi*.

αντωνυμία προηγείται, όπως συνήθως συμβαίνει στο λόγο των γυναικών⁹⁸. Και εδώ θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η πρόταξη ή η επίταξη της κτητικής αντωνυμίας οφείλεται κυρίως σε μετρικούς λόγους⁹⁹.

Χαιρετισμός είναι η λέξη *salve* (στ. 455) με την οποία χαιρετά τον Θράσωνα και η οποία συνοδεύεται από μια φράση τρυφερότητας (*mi Thraso* – βλ. παραπάνω)· με την ίδια λέξη (*salve*) χαιρετά στον 850 τον Χαιρέα.

Υποκοριστικά είναι: Οι λέξεις *parvolam puellam* (= μικρούλα κοπελίτσα) (στ. 108-9)· το ουσιαστικό *puellam* είναι το θηλυκό του υποκοριστικού *puellus* < *puer-lus* (*puer-la* > *puella*). Προσδιορίζεται από το επίθετο *parvolam* (υποκοριστικό του *parvus* – α). Τα δύο

⁹⁸ βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 138.

⁹⁹ Στους στίχους 86, 144 και 190 η σειρά *mi Phaedria* δίνει το μετρικό σχήμα – υ – που καλύπτει τον 5ο και 6ο πόδα ενός ιαμβικού σεναρίου όπου ο 5ος είναι σπονδαίος και ο 6ος ίαμβος. Αν η σειρά ήταν *Phaedria mi* θα έδινε το μετρικό σχήμα – υ – – που δε θα εξυπηρετούσε το σχηματισμό του ιαμβικού σεναρίου. Στο στίχο 95 υπάρχουν δύο φράσεις τρυφερότητας *anime mi, mi Phaedria* στην πρώτη η κτητική αντωνυμία έπεται, στη δεύτερη προηγείται· η σειρά *anime mi, mi Phaedria* δίνει το μετρικό υ υ υ – – – υ – που καλύπτει τη θέση του 3ου πόδα αναλυμένη σε δύο βραχέα και τους τρεις τελευταίους πόδες ενός ιαμβικού σεναρίου όπου ο 4ος πόδας είναι ίαμβος, ο 5ος σπονδαίος και ο 6ος ίαμβος. Αν η σειρά ήταν *mi anime, Phaedria mi* θα έδινε το μετρικό σχήμα υ υ υ – υ – – [με έκθλιψη του τελικού *i* (*mi*) προ του αρχικού *a* (*anime*)], πράγμα που δε θα εξυπηρετούσε το μέτρο γιατί (1) ο 6ος πόδας του ιαμβικού σεναρίου είναι πάντα ίαμβος, ενώ με την υποθετική σειρά θα εμφανιζόταν σπονδαίος και (2) μολονότι η ανάλυση του μακρόχρονου στοιχείου είναι συνηθισμένο φαινόμενο και μάλιστα σε όλους τους πόδες ενός ιαμβικού σεναρίου, ποτέ ένας πόδας δεν καλύπτεται με λέξη που αποτελείται από τρεις βραχύχρονες συλλαβές [βλ. Α. Μέγα (1993) σελ. 194]. Στην υποθετική σειρά ο 4ος πόδας θα καλυπτόταν από τη λέξη *anime* που έχει τρεις βραχύχρονες συλλαβές και επομένως δεν θα εξυπηρετούσε το μέτρο. Στο στίχο 455 η σειρά *mi Thraso* ο δίνει το μετρικό σχήμα – υ – [μετά την έκθλιψη του τελικού *o* (*Thraso*) προ του επιφωνήματος *o* που ακολουθεί τη φράση τρυφερότητας]· το σχήμα αυτό δίνει τη θέση του 3ου πόδα και τον 4ο πόδα (που είναι ίαμβος) ενός ιαμβικού σεναρίου. Αν η σειρά ήταν *Thraso mi* ο θα έδινε το μετρικό σχήμα υ – – [με έκθλιψη του *i* (*mi*) προ του επιφωνήματος *o*], πράγμα που δε θα εξυπηρετούσε το σχηματισμό του ιαμβικού μετρικού σχήματος, εφόσον στη θέση του 3ου ιάμβου θα εμφανιζόταν βραχύ φωνήεν. Στο στίχο 743 η σειρά *mi Chreme* δίνει το μετρικό σχήμα – υ – που καλύπτει τον 5ο πόδα (που είναι τροχαίος) και το μακρό στοιχείο (θέση) του 6ου πόδα (που είναι σπονδαίος) ενός τροχαϊκού οκτωναρίου. Αν η σειρά ήταν *Chreme mi* θα έδινε το μετρικό σχήμα υ – – που δε θα εξυπηρετούσε το σχηματισμό του τροχαϊκού σεναρίου καθώς στον πέμπτο πόδα θα εμφανιζόταν ίαμβος. Στο στίχο 756 η σειρά είναι *mi homo arage* και δίνει το μετρικό σχήμα υ υ υ που καλύπτει τον 5ο πόδα του ιαμβικού σεναρίου όπου η άρση του ιάμβου είναι βραχεία [το *i* (*mi*) εκθλίβεται προ της συλλαβής *ho* (*homo*) και επίσης το τελικό *o* (*homo*) εκθλίβεται προ του αρχικού *a* (*arage*) που ακολουθεί], ενώ η θέση του ιάμβου αναλύεται σε δύο βραχέα που καλύπτονται από τα δύο *a* της λέξης *arage*. Αν η σειρά ήταν *homo mi arage* τότε μετά την έκθλιψη του *i* (*mi*) προ του *a* (*arage*) θα είχαμε το μετρικό σχήμα υ – υ υ που δε θα εξυπηρετούσε το σχηματισμό του ιαμβικού μετρικού σχήματος.

υποκοριστικά μαζί δείχνουν μικρή ηλικία συγχρόνως όμως εκφράζουν την τρυφερότητα και τη στοργή της Θαΐδας προς την κοπέλλα· το υποκοριστικό *parvolam* το βρίσκουμε επίσης στο στίχο 892, όπου αναφέρεται και πάλι στην ίδια κοπέλλα. Άλλα υποκοριστικά είναι η λέξη *cistellam* (= κασελάκι - στ. 753) (υποκοριστικό του ονόματος *cista*) και το επίρρημα *paullulum* (στ. 890).

Η γενική διαιρετική *hominis* συντάσσεται με την ερωτηματική αντωνυμία *quid* (στ. 833 - *quid illuc hominis est* = τι σόι άνθρωπος είναι αυτός;)· η φράση έχει μειωτική σημασία¹⁰⁰.

Παροιμία είναι η φράση *ovem lupo commisisti* (στ. 832)¹⁰¹ που σημαίνει "εμπιστεύθηκες τ' αρνί στο λύκο" εννοώντας ότι αδύναμος και ανυπεράσπιστος άνθρωπος εκτίθεται σε πολύ μεγάλο κίνδυνο· υπάρχουν πολλές όμοιες παροιμίες στις παλαιές συλλογές: "Τρίν κε λύκος δ'ιν ποιμαίνη" (Διογ. VII 63 και Αποστ. XIV 96), "Λύκω τήν δ'ιν"¹⁰². Επίσης στα Ν. Ε. "Έβαλε το λύκο να φυλάξει τα πρόβατα"¹⁰³, "Βαλ' το λύκο πιστικό και το σκυλί ντραγάτη"¹⁰⁴ και άλλες παρόμοιες.

Παροιμιακή φράση είναι η απειλητική φράση (*si illam*) *digito attigerit uno* (*oculi...ecfodientur*) (στ. 740)¹⁰⁵, δηλαδή "αν την αγγίξει έστω και με το ένα δάχτυλό του θα του βγάλω τα μάτια"· παρόμοια απειλή χρησιμοποιούμε και στα Ν.Ε.

Ο λόγος της Θαΐδας είναι αρκετά ενδιαφέρων, αν και αναλογικά οι λέξεις και φράσεις της ομιλουμένης που χρησιμοποιεί δεν είναι πολλές (η αναλογία είναι 11%). Μεγαλύτερη συχνότητα παρουσιάζουν: Οι φράσεις τρυφερότητας και οικειότητας (στ. 86, 95, 144, 190, 455, 743, 756) και οι φράσεις απελπισίας (*perii* -στ. 770, *occidi* -στ. 827, *miseram me* -στ. 81, 197, *misera* -στ. 827, *infelix* -στ. 828). Τα στοιχεία αυτά οφείλονται κυρίως σε συναισθηματική φόρτιση. Επίσης σε μια ορισμένη σκηνή αφθονούν οι ύβρεις που απευθύνονται κυρίως στην υπηρέτριά της Πυθιάδα, εξαιτίας της οργής που την κατέχει (στ. 754, 785, 817, 825, 829, 832, 837, 861). Στοιχεία που χρησιμοποιεί περισσότερο από συνήθεια είναι: Το επιφώνημα *ehem* (στ. 86, 462, 505), τα επιφωνήματα *poi* (στ. 96, 199,

¹⁰⁰ Don. *Eun.* 833,2: *quid illuc hominis est*: per genetivum casum iniuriose dicitur, per nominativum honorifice.

¹⁰¹ βλ. A. Otto (1965) σελ. 198. Επίσης Don. *Eun.* 832,1: *scelesta ovem lupo commisisti*: bene dilatum tot occasionibus proverbium personae Thaidis adscriptum est; continet enim in se et femineam reverentiam et meretricium sensum. Και *Eun.* 832,2: *Reditque rursus ad minora convitia, quia videt se esse convictam. Et est proverbium "ovem lupo commisisti"*.

¹⁰² βλ. Ν. Πολίτου, τομ. Α (1965) σελ. 95.

¹⁰³ βλ. Τ. Νατσούλη (1978) σελ. 359· Φ. Τότσκα (1987) σελ. 75 και Ι. Κολιτσάρα, τομ. Α (1964) σελ. 236 (αρ. 1031).

¹⁰⁴ βλ. Γ. Σαββαντίδη (1972) σελ. 166· πρβλ. και την: "Έβαλαν, λέει του λύκου πιστικό, κι του σκύλου ταχυδρόμου" [Δ. Λουκάτου (1976) σελ. 22].

¹⁰⁵ βλ. A. Otto (1965) σελ. 115.

876, 879) και *edepol* (στ. 867) και τα ρήματα παράκλησης *obsecro* (στ. 95, 756, 826, 899) και *amabo* (στ. 130, 150). Χρησιμοποιεί επίσης αρκετούς πλεονασμούς, που δείχνουν ευχέρεια λόγου, και υποκοριστικά που δείχνουν τρυφερότητα. Από το άλλο μέρος όμως πολύ περιορισμένα χρησιμοποιεί παροιμίες.

4. Gnatho (*parasitus*)

Είναι ο παράσιτος της κωμωδίας¹⁰⁶. Ένας από τους δύο χαρακτήρες που μετέφερε ο Τερέντιος στον Ευνούχο από την κωμωδία *Κόλαξ* του Μενάνδρου. Χαρακτηρίζεται, όπως είναι φυσικό, από λαιμαργία, ενώ παράλληλα δε χάνει ευκαιρία να κολακεύει το στρατιωτικό Θράσωνα κοντά στον οποίο ζει. Εντούτοις η ανοψία του Θράσωνα γίνεται συχνά αφορμή να τον περιφρονεί και να τον κοροϊδεύει. Είναι ένας αρκετά έξυπνος άνθρωπος, όπως φαίνεται από τον τρόπο που κάνει τις διαπραγματεύσεις ανάμεσα στους δύο αδελφούς και τον Θράσωνα στην τελευταία σκηνή, αλλά και από την όλη του συμπεριφορά.

Το όνομα *Γνάθων* είναι ένα παρατσούκλι μεγενθυτικό που προέρχεται από το προσηγορικό όνομα *γνάθος*¹⁰⁷. Ένα όνομα πολύ ταιριαστό σε έναν παράσιτο, εφόσον κάνει υπαινιγμό στη λαιμαργία του, "αυτός με τα μεγάλα σαγόνια". Το όνομα του παρασίτου στον *Κόλακα* του Μενάνδρου ήταν *Στρουθίας*¹⁰⁸. Την αλλαγή φαίνεται ότι έκανε ο Τερέντιος δίνοντας ένα όνομα πιο ταιριαστό για έναν παράσιτο.

Ο ρόλος του είναι αρκετά μεγάλος. Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφώνηματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *oh* (στ. 236) που συνδυάζεται με ερώτηση¹⁰⁹ και δείχνει έκπληξη. Το *eho* (στ. 286) που συνδυάζεται με ερώτηση¹¹⁰. Το *hui* (στ. 407) που προτάσσεται πρότασης¹¹¹ και δείχνει θαυμασμό. Το *papae* (στ. 416) που προτάσσεται πρότασης¹¹²· προέρχεται από τα ελληνικά (*παπαῖ*) και, όπως τονίσαμε, το επιφώνημα αυτό χρησιμοποιεί κατεξοχήν ο Παρμένων (βλ. παραπάνω)· εδώ είναι η τέταρτη φορά που το βρίσκουμε στον Τερέντιο. Το ηχομιμητικό επιφώνημα *hahahae* (στ. 426 και 497) που μιμείται το γέλιο. Το *ah* (στ. 797) που προτάσσεται

¹⁰⁶ Τύποι σαν τον Γνάθωνα αποτελούν τα πρότυπα αντίστοιχων τύπων στο θέατρο των επόμενων γενεών, όπως έχει παρατηρήσει η M. Johnston ["Parasites in Plautus and in Spenser", *CW* 26 (1933), σελ. 104].

¹⁰⁷ βλ. Bechtel (1982) σελ. 481· J. Austin (1922) σσ. 110–112· Frisk I, σελ. 316 και Chantraine, σελ. 230.

¹⁰⁸ Βλ. Μενάνδρου, *Κόλαξ* – fr. 293 Kock. Επίσης Kock III, σελ. 54 και 82.

¹⁰⁹ *oh* quid istuc...ornatist? = ωχ! τι ρούχα είναι αυτά;

¹¹⁰ *eho* numnam hic relictus custos = όχου! μήπως και σ' άφησαν εδώ φρουρό;

¹¹¹ *hui* regem elegantem narras = ού! μου μιλάς για ένα βασιλιά με λεπτά γουστα.

¹¹² *papae* iugularas hominem = πωπω! τον έσφαξες τον άνθρωπο.

ερώτησης¹¹³. Το *heia* (στ. 1065) που προτάσσεται πρότασης¹¹⁴ και έχει επιτιμητικό τόνο. Οι επικλήσεις: *di immortales* (κλπ.) (στ. 232), με την οποία αρχίζει ένα μακρύ μονόλογο όπου εκθέτει τα μυστικά της τέχνης του παρασίτου, και *di vostram fidem* (στ. 790). Και το επιφώνημα *hercle* (στ. 397, 487, 1073) και στο στίχο 416 όπου χρησιμοποιεί τον εκτενέστερο και σπανιότερο τύπο *mehercle*.

Λέξεις-επιφωνήματα είναι: Η δεικτική λέξη *em* (στ. 237) η οποία προτάσσεται πρότασης¹¹⁵. Και η λέξη *malum* (στ. 780) που τίθεται παρενθετικά σε ερώτηση και έχει θέση επιφωνήματος¹¹⁶.

Μια ευχή παρατηρούμε στο στίχο 1028: *utinam tibi conmitigari videam sandalio caput!* (= μακάρι να δω να σου χτυπάει το κεφάλι με το σανδάλι της). Η φράση είναι παρενθετική και λέγεται "κατά μέρος", για να μην ακούσει ο Θράσων.

Ερωτήσεις είναι: Οι στερεότυπες ερωτήσεις: *audin tu?* (στ. 809) που σκοπό έχει να επιστήσει την προσοχή του Θράσωνα: *ain vero, canis?* (= αλήθεια λες, σκύλε; - στ. 803) που δε ζητάει απάντηση, αλλά είναι μια επιφωνηματική ερώτηση που δείχνει αγανάκτηση. Η ερώτηση *rogas?* (στ. 436) που είναι σχεδόν επιφωνηματική και δείχνει απορία. Οι ερωτηματικές λέξεις: *viden...?* (στ. 241), *scin...?* (στ. 437) και *audin tu...?* (στ. 1037): οι λέξεις αυτές είναι εισαγωγικές των ερωτήσεων που ακολουθούν. Η ερώτηση *quid?* (στ. 245 και 1089): επίσης στο στίχο 239, όπου συνδυάζεται με υβριστική λέξη (*quid homo...ignavissime?*). Η ερώτηση *cesso* (ad Thaidem hanc) *deducere et rogare* (ad cenam...)? (= τι κάθομαι και δεν πάω στη Θαΐδα να την καλέσω σε δείπνο - στ. 265-6). Τέλος η ερώτηση *quid est?* (στ. 1026).

Απαντήσεις: Καταφατική απάντηση είναι η φράση *immo certe* (= και μάλιστα είναι σίγουρο - στ. 812). Αρνητική απάντηση είναι η φράση *nil minus* (= κάθε άλλο - στ. 435). Εκφράσεις επιδοκimasίας αποτελούν τα επιρρήματα *recte*, *probe* (στ. 773) και *pulchre* (στ. 774): όμοια η φράση *recte facitis* (= ενεργήσατε σωστά - στ. 1084). Επιδοκimasία και ευαρέσκεια δείχνει και το ρήμα *credo* (= σίγουρα!, σε πιστεύω!) με το οποίο σχολιάζει την απάντηση του Παρμένοντα στο στίχο 272.

Αποσιώπηση παρατηρούμε στη φράση *rex te ergo in oculis...* (στ. 401) όπου τον διακόπτει ο Θράσων.

Ονομαστική της αναφώνησης είναι η λέξη *mirum* (= καταπληκτικό! - στ. 403).

Αντί του αρνητικού μορίου *non* χρησιμοποιεί την αντωνυμία *nil* (στ. 435).

¹¹³ *ah quid agis?* = αχ! τι κάνεις;

¹¹⁴ *heia* *haud sic decet* = εεπ! δεν είναι σωστό (να μιλάς) έτσι.

¹¹⁵ *em* *quo redactu' sum* = να που οδηγήθηκα (έφτασα).

¹¹⁶ βλ. E. Morris (1882) σσ. 210-211. Και S. Ashmore (1965) σχόλιο στον *HT*. 318. Επίσης Don. *Eun.* 780,5: *qui malum "alii"? "malum" κατά παρένθεσιν* *suaviter infertur*. Plautus in *Epidico* (710) *"quae, malum, haec impudentia est?" et non interponitur "malum" nisi conversis oculis ad eum, qui id quod reprehendimus dixerit*.

Ὑβρεις είναι οι κλητικές προσφωνήσεις: *canis* (στ. 803) με την οποία απευθύνεται στον Χρέμη· η λέξη παρμένη από το ζωικό κόσμο χρησιμοποιείται προσβλητικά για άνθρωπο. Και *homo...ignavissime* στο στίχο 239. Προσβλητικοί χαρακτηρισμοί είναι οι λέξεις: *nebulonem* (= τον τιποτένιο - στ. 269), με την οποία χαρακτηρίζει τον Παρμένοντα, και *fatuos* (= ηλίθιος), *insulsus* (= ανόητος), *tardus* (= αργόστροφος) (στ. 1079) με τις οποίες χαρακτηρίζει τον Θράσωνα.

Πλεονασμοί είναι: Ο συνδυασμός των επιρρημάτων *olim...quondam*¹¹⁷ (στ. 246) που έχουν την ίδια σημασία (= κάποτε). Η προσθήκη του επιρρήματος *mage* κοντά στο ρήμα *auge* (*auge mage* = αύξησε περισσότερο - στ. 436). Και η παράθεση των λέξεων *homo nemo* (= κανένας άνθρωπος - στ. 1082).

Λέξεις παράκλησης είναι: Το ρήμα *obsecro* (στ. 421), όπου μετριάζει τον τόνο της προστακτικής *narra*, και στον 428 (συνοδεύόμενο από αντικείμενο σε αιτιατική - *obsecro te*), όπου παρεμβάλλεται σε ερώτηση. Και το ρήμα *quaeso* (στ. 431) όπου συνδυάζεται με ερώτηση.

Λέξη ευγένειας είναι το *sis* που μετριάζει τον τόνο της προστακτικής *cave* (*cave sis*) (στ. 799).

Υποκοριστικό είναι το επίθετο *paullulum* (αιτ. ουδ.) (στ. 281).

Απρόσωπη παθητική σύνταξη αντί ενεργητικής παρατηρούμε στην τυπική φράση χαιρετισμού *quid agitur?*¹¹⁸ (στ. 271)· χρησιμοποιείται αντί της φράσης *quid agis?* (πρβλ. Ν. Ε. τι κάνεις; τι γίνεται;).

Θαμιστικά ρήματα είναι τα ρήματα: *consequor* (θαμ. του *consequor* - στ. 249) που έχει τη σημασία "ακολουθώ", "πληθαίνω από πίσω", με την οποία βρίσκουμε και το απλό *consequor*¹¹⁹ *sectari* (θαμ. του *sequor* - στ. 262) που έχει τη σημασία "ακολουθώ τη διδασκαλία ή το παράδειγμα κάποιου", με την οποία βρίσκουμε και το απλό *sequor*¹²⁰ *cursites* (θαμ. του *curso* - στ. 278) που έχει τη σημασία "τρέχω", με την οποία βρίσκουμε και το απλό *curso*¹²¹ *gestare* (ιστορικό απαρέμφατο - θαμ. του *gero* - στ. 402) που έχει τη σημασία "είχε", "έφερνε" με την οποία βρίσκουμε και το απλό *gero*¹²² *coeptas* (θαμ. του *coepio* και *coepi* - στ. 1025) που έχει τη

¹¹⁷ βλ. R. Kühner - C. Stegmann (1966) σελ. 574.

¹¹⁸ Don. *Eun.* 271,4: pro blandimento, non pro interrogatione nunc ponitur,...

¹¹⁹ Πρβλ. *HT.* 277: continuo hic se coniecit intro, ego *consequor*.

¹²⁰ Πρβλ. Cic. *Att.* 7,3,10: *secutusque sum* non dico Caecilium...(malus enim auctor Latinitatis est), sed Terentium. Και Cic. *Tim.* 47: cum parentis ordinem cognovissent, hunc *sequebantur*.

¹²¹ Πρβλ. *Hec.* 315: *trepidari sentio et cursari* rursum prorsum. Συνοδεύεται από τα επιρρήματα *rursum prorsum* (πίσω-μπρος)· παραπλήσια και στην περίπτωση που συζητάμε το *cursito* συνοδεύεται από τα επιρρήματα *sursum deorsum* (πάνω-κάτω).

¹²² Πρβλ. Plaut. *Ps.* 449: *iram in propromptu gerere*.

σημασία "επιχειρώ", "ετοιμάζομαι να κάνω", "μηχανεύομαι" με την οποία βρίσκουμε και το απλό *coepio* ¹²³.

Παροιμία είναι η φράση *par pro pari referto* (στ. 445)¹²⁴ δηλαδή "ανταπόδωσε της τα ίδια".

Παροιμιακές φράσεις είναι: Η φράση *salva rest* (στ. 268)¹²⁵ (= σώθηκε η υπόθεση) που θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι το αντίθετο των εκφράσεων *actumst* και *acta haec res est* που έχουμε βρει αλλού (βλ. στο λόγο του Σίμωνα στην *Andria* και στο λόγο του Σύρου στον *Heautontimorumenos*). Η φράση *sursum deorsum* (στ. 278)¹²⁶ που σημαίνει "πάνω κάτω" θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε αντίστοιχη την παλαιά παροιμιακή φράση "Άνω κάτω πάντα" (Γρην. Ι 61)· καθώς εδώ συνδυάζεται με το ρήμα *cursites* σημαίνει "τρέχεις πάνω κάτω" δίνοντας την εικόνα ανθρώπου που βρίσκεται σε μεγάλη ανησυχία· παρόμοιες φράσεις χρησιμοποιούμε και σήμερα σε ανάλογες περιπτώσεις. Η φράση *labore alieno...* (στ. 399) που σημαίνει "με ξένο κόπο" θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι ανάλογη της Ν. Ε. "με ξένα κόλυβα". Η φράση *in oculis...gestare* (στ. 401-2)¹²⁷ που σημαίνει "σε είχε σαν κόρη οφθαλμού" εννοώντας ότι σε εκτιμούσε ιδιαίτερα (σε είχε σε εκτίμηση)· μια φράση που χρησιμοποιούμε με την ίδια σημασία και σήμερα. Η φράση *praesente absente* (στ. 1059)¹²⁸ που σημαίνει "παρών απών" (βλ. συζήτηση για την ίδια φράση και στο λόγο του Φαιδρία). Και η φράση *hoc...saxum vorso* (στ. 1085) που σημαίνει "κυλάω αυτό το λιθάρι" εννοώντας την άσκηση του επιτηδεύματος του παρασίτου· είναι υπαινιγμός στο μύθο του Σισύφου και απηχεί την Ελληνική *λίθον κυλινδεῖν*¹²⁹.

¹²³ Πρβλ. *Ad.* 397: *prius olfecissem quam ille quicquam coeperet?* Και *HT.* 273: *hoc quod coepi primum enarrem*, *Clitipho*.

¹²⁴ βλ. A. Otto (1965) σελ. 264 και Λ. Τρομάρα (1991, σχόλιο στο στίχο 445) ο οποίος θεωρεί τη φράση ανάλογη του "ὄφθαλμόν ἀντι ὀφθαλμοῦ" της Αγίας Γραφής.

¹²⁵ Don. *Eun.* 268,2: *salva res est*: proverbialiter.

¹²⁶ βλ. A. Otto (1965) σελ. 336, όπου δίνει και αντίστοιχο ελληνικό από τον Μένανδρο (*fr.* 514 Kock - Meineke 4, σελ. 221) *Τὸ λεγόμενον τοῦτ' ἐστὶ νῦν, ἄνω κάτω, φασίν, τὰ κάτω δ' ἄνω*.

¹²⁷ βλ. A. Otto (1965) σελ. 249 και Λ. Τρομάρα (1991) σχόλιο στο στίχο 401.

¹²⁸ βλ. A. Otto (1965) σελ. 286. Και Don. *Eun.* 1058: *si efficio hoc postulo ut mihi tua domus te praesente absente pateat*: proverbiale est "praesente absente", ut "sursum deorsum", "ultro citro" et cetera huiusmodi. + quod "fanda nefanda", "iusta iniusta", "digna indigna", "velit nolit".

¹²⁹ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 1085. Και A. Otto (1965) σελ. 310. Επίσης Don. *Eun.* 1085,2: *hoc saxum volvo*: proverbium in eos, qui inextricabili labore afflicti sunt. Η S. Lilja (1965, σσ. 28-29) κατατάσσει τη λέξη *saxum* στις ύβρεις και θεωρεί ότι αναφέρεται στην ανοησία του Θράσωνα. Πιστεύουμε όμως ότι εδώ η λέξη μάλλον έχει θέση μέσα στην παροιμία και αποτελεί σαφή υπαινιγμό στον τρόπο ζωής του Γνάθωνα που μοιάζει με το λίθο του Σισύφου.

Μεταφορικά¹³⁰ χρησιμοποιούνται: Η λέξη *abligurrierat* (στ. 235) η οποία κυριολεκτικά σημαίνει "καταβρόχθισε", ενώ εδώ έχει πάρει τη μεταφορική σημασία "σπατάλησε" καθόσον μάλιστα συντάσσεται με τη φράση *patria bona*, δηλαδή "σπατάλησε την πατρική περιουσία" (πρβλ. το Ν. Ε. "έφαγε την περιουσία του πατέρα του"). Η φράση *pannis annisque obsitum* (στ. 236) που σημαίνει "ντυμένος (σκεπασμένος) με κουρέλια και με χρόνια" είναι μεταφορά από αγροτική εργασία¹³¹ καθώς το *obsitum* σημαίνει στην κυριολεξία "φυτευμένος". Η φράση *tota erras via* (στ. 245)¹³² που κ. λ. σημαίνει "πλανιέσαι σ' όλο σου το δρόμο (σ' όλη σου την πορεία)" εννοώντας ότι δεν έχεις σωστή αντίληψη των πραγμάτων "κάνεις πέρα για πέρα λάθος". Η λέξη *aucupium* (στ. 247) που κυριολεκτικά σημαίνει "κυνήγι πουλιών"· εδώ έχει τη μεταφορική σημασία "επιδίωξη" (πρβλ. την ίδια μεταφορική σημασία της Ν. Ε. λέξης "κυνήγι"). Το ρήμα *frigent* (στ. 268) που σημαίνει "κρυώνουν" (μεταφορικά), δηλαδή "αισθάνονται άσχημα" (πρβλ. την ίδια σημασία της Ν. Ε. λέξης "ψυχρολουσία"). Το ρήμα *uro* (στ. 274) και *urat* (στ. 438) που σημαίνει "καίω" (μεταφορικά) εννοώντας "τον βασανίζω" (πρβλ. τις ανάλογες μεταφορικές σημασίες των Ν. Ε. φράσεων "τον έκαψα", "τον τσιγάρισα"). Το ρήμα *triumphat* (στ. 394) που σημαίνει "θριαμβεύω"· εδώ έχει τη μεταφορική σημασία "χαίρομαι"¹³³. Το ρήμα *exspueret* (στ. 406) που χρησιμοποιείται αντί του *expelleret*¹³⁴ δηλαδή έχει τη σημασία "αποβάλλω", "βγάζω", ενώ κυριολεκτικά σημαίνει "φτύνω" (πρβλ. στα Ν. Ε. τη μεταφορική χρήση των φράσεων "φτύνω κατάμουτρα" και "ξερνάω" προκειμένου να δείξει κανείς περιφρόνηση ή σιχασιά). Η φράση *iugularas hominem* (στ. 417) που σημαίνει "τον αποστόμωσε" (κ. λ. τον έσφαξε)· η μεταφορά είναι πολύ ταιριαστή εφόσον αναφέρεται σε στρατιωτικό¹³⁵ του οποίου κύριο όπλο είναι το σπαθί και όχι ο λόγος (πρβλ. την παρόμοια μεταφορική σημασία της φράσης "τον έσφαξε" στα Ν. Ε.). Η λέξη *remedio* (στ. 439), δηλαδή "φάρμακο" με μεταφορική σημασία (*id ut ne fiat haec res solast remedio* = για να μη συμβεί αυτό, μόνον αυτή η τακτική αποτελεί φάρμακο). Το ρήμα *mordeat* (στ. 445) που σημαίνει "δαγκώνω" με μεταφορική σημασία,

¹³⁰ Οι λέξεις *abligurrierat*, *aucupium*, *frigent*, *uro*, *urat*, *triumphat*, *exspueret*, *iugularas* και *mordeat* περιλαμβάνονται στις λέξεις που απαριθμεί ο W. G. Arnott (1970, σελ. 53) αναφέροντας ότι έχουν μεταφορική σημασία.

¹³¹ Don. Eun. 236,8: *obsitum*: ut "sentum" "obsitum" dixit: μεταφορά ab agro.

¹³² Don. Eun. 245,2: *tota erras via*: παρόμοιον per μεταφοράν. Επίσης βλ. Α. Otto (1965) σελ. 369, όπου δίνει και αντίστοιχο χωρίο από τον Αριστοφάνη, Πλουτ. 961: ἢ τῆς ὁδοῦ τὸ παράπαν ἡμαρτήκαμεν; Ακόμη βλ. Λ. Τρομάρα (1991) σχόλιο στο στίχο 245.

¹³³ βλ. L. Nougaret (1945) σελ. 71, ο οποίος το θεωρεί μεταφορά από τη στρατιωτική γλώσσα.

¹³⁴ βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 155. Και Don. Eun. 406,3: *exspueret*: *expuere* est cum fastidio aliquid reicere et expellere.

¹³⁵ Don. Eun. 417,1: *iugularas hominem*: pulchre tangit militem "iugularas" dicendo, non "occideras", quasi gladio, non verbo usus sit. Βλ. και L. Nougaret (1945) σελ. 72.

δηλαδή “τον πιέζω ψυχολογικά”. Η λέξη *canis* στο στίχο 803¹³⁶ (= σκύλε) με την οποία απευθύνεται προσβλητικά στον Χρέμη (βλ. και παραπάνω). Και η λέξη *rivalis* (γεν.) (= του αντίζηλου – στ. 268) και *rivalem* (= τον αντίζηλο – στ. 1072), η οποία σύμφωνα με τον Δονάτο¹³⁷ είναι μεταφορά από τα άγρια θηρία (κ. λ. αυτός που πίνει από το ίδιο ρυάκι).

Οι λέξεις και φράσεις της ομιλουμένης που χρησιμοποιεί ο Γνάθων παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία, αν και αναλογικά με την έκταση του ρόλου του δεν είναι πάρα πολλές (η αναλογία είναι 11,64%): επίσης είναι λιγότερες συγκριτικά με τους άλλους ανδρικούς χαρακτήρες. Μεγαλύτερη συχνότητα παρουσιάζουν: Τα επιφωνήματα και οι επιφωνηματικές φράσεις: εδώ πρέπει να σημειώσουμε ότι χρησιμοποιεί το επιφώνημα *papae* (στ. 416) που, όπως είδαμε παραπάνω, μόνον ο Παρμένων χρησιμοποιεί. Οι ερωτήσεις. Το επιφώνημα *hercle* (στ. 397, 487, 1073) και *mehercle* (στ. 416) (το *mehercle* είναι γενικά κάπως σπάνιο). Τα ρήματα παράκλησης (στ. 421, 428, 431). Και τα θαμιστικά ρήματα. Όπως έχουμε συχνά παρατηρήσει, τα επιφωνήματα δείχνουν συναισθηματική φόρτιση, ιδιαίτερα όμως στην περίπτωση του Γνάθωνα η συναισθηματική φόρτιση σπάνια είναι πραγματική: τις περισσότερες φορές πρόκειται για προσποίηση. Σ’ αυτό πιθανώς οφείλεται και η κάπως αυξημένη χρήση των ρημάτων παράκλησης (σε συνδυασμό με ερώτηση).

Πέραν από αυτά χρησιμοποιεί αρκετές παροιμιακές φράσεις και μεταφορές που κρίνοντας από το νόημά τους θα μπορούσαμε να πούμε ότι ως ένα βαθμό αντικατοπτρίζουν τη λαϊκή γλώσσα. Με άλλα λόγια σε κάποια έκταση ο λόγος του δείχνει ότι είναι ένας άνθρωπος της αγοράς.

5. Chaerea (*adulescens*)

Αδελφός του Φαιδρία είναι ο δεύτερος νεαρός της κωμωδίας, που υπηρετεί τη στρατιωτική του θητεία στον Πειραιά. Αυτό σημαίνει ότι είναι πολύ νέος (16–17 ετών). Ορμητικός, δραστήριος, γεμάτος ενθουσιασμό, με μια εξαιρετική αίσθηση ομορφιάς. Ο κεραυνοβόλος έρωτας για μια κοπέλλα που είδε στο δρόμο και που συμπτωματικά είναι η Παμφίλη, η θετή αδελφή της Θαΐδας, τον οδηγεί να πάρει τη θέση ενός ευνούχου και να οδηγηθεί στο σπίτι της Θαΐδας.

Παρά τον ορμητικό του χαρακτήρα, αντιμετωπίζει τις καταστάσεις πιο ψύχραιμα από τον αδελφό του, τον Φαιδρία, και βλέπει πιο

¹³⁶ βλ. A. Otto (1965) σελ. 68.

¹³⁷ Don. *Eun.* 1072,2: *militem rivalem ego recipiundum censeo: rivales dicuntur aemuli de mulieribus, facta translatione nominis a feris bestiis, quae sitientes cum ex eodem rivulo haustum petunt, in proelium contra se invicem veniunt.*

καθαρά τα πράγματα απ' αυτόν, όπως φαίνεται από την όλη συμπεριφορά του στην κωμωδία και ιδιαίτερα στο τέλος της.

Ίδιον του χαρακτήρα του είναι τα ξεσπάσματα χαράς. Έτσι μπορούμε να πούμε ότι το όνομα *Χαιρέας* ταιριάζει στο χαρούμενο χαρακτήρα του. Παράγεται από το θέμα *καιρ-* του ρήματος *χαίρω* και την κατάληξη *-έας* που συνηθίζεται στα κύρια ονόματα¹³⁸. Είναι ένα όνομα πολύ συνηθισμένο στην Αθήνα. Στην κωμωδία χρησιμοποιείται και για νέους και για γέρους (π. χ. στους *"Σφῆκες"* του Αριστοφάνη, στίχο 687).

Ο ρόλος του είναι ο δεύτερος σε έκταση ρόλος της κωμωδίας και ο Δονάτος του αποδίδει το ρόλο του δευτεραγωνιστή¹³⁹. Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *eho* (στ. 334 και 351), που συνδυάζεται με ερωτηματική πρόταση¹⁴⁰, και στο στίχο 360, όπου συνδυάζεται με προστακτική¹⁴¹ (*eho dum dic mihi* = άχου! πές μου λοιπόν). Το *heus*, σε διπλασιασμό (*heus heus* = ε! ε! - στ. 337), με το οποίο καλεί κανείς ένα πρόσωπο· εδώ ο Χαιρέας μεταφέρει τα λόγια του γέρου που τον καθυστέρησε και που απευθύνονται στον ίδιο· το ίδιο επιφώνημα με τη διατύπωση *heus tu* χρησιμοποιεί στο στίχο 594 όπου μεταφέρει τα λόγια μιας υπηρέτριας που απευθύνεται στον ίδιο και είναι η μοναδική περίπτωση που το επιφώνημα χρησιμοποιεί γυναίκα¹⁴², έστω και αν το μεταφέρει ένας άνδρας. Το *ah* στο στίχο 381 (μόνο του), όπου δείχνει δυσανασχέτηση, και στον 889, όπου προτάσσεται πρότασης¹⁴³ και απλά δείχνει ότι συνειδητοποίησε τι ήθελε να πει η Θαις και την καθησυχάζει. Οι προσφωνήσεις: *o festus dies hominis!* (στ. 560) (= άνθρωπε που 'σαι σαν γιορτινή μέρα· πρβλ. Ν. Ε. "αυτός είναι περιβόλι") με την οποία απευθύνεται γεμάτος ενθουσιασμό στο φίλο του Αντιφώντα· *o populares* (= συμπολίτες μου - στ. 1031), μια χαρούμενη προσφωνήση με την οποία απευθύνεται σε όλους τους συμπολίτες του· *o mearum voluptatum omnium inventor inceptor perfector* (= ω! εσύ που βρήκες, ξεκίνησες και ολοκλήρωσες κάθε μου ευχαρίστηση - στ. 1034) με την οποία απευθύνεται στον Παρμένοντα, μάλιστα συνδυάζεται με φράση οικειότητας που προηγείται (*o Parmeno mi* βλ. παρακάτω). Το *hercle* (στ. 305, 311, 321, 356, 362, 562, 905 και 1032). Το *pro* απαντά μόνο μια φορά στο λόγο του (στ. 606). Και οι επικλήσεις *pro Iuppiter* (στ. 550), όπου προηγείται το επιφώνημα *pro* και αποτελεί έκφραση χαράς, και *o Iuppiter* (στ. 1048).

¹³⁸ βλ. Bechtel (1982) σελ. 463· J. Austin (1922) σσ. 112-113 και Chantraine, σελ. 1241.

¹³⁹ Don. *Eun. Praef.* I,4: atque in hac comoedia qui personam Parmenonis actor sustinet primas habet partes, secundae sunt Chaereae,...

¹⁴⁰ 334: *eho* nonne hoc monstri similest? = άχου! αυτό δε μοιάζει με σημαδιακό; 351: *eho* Parmeno mi, nostin? = άχου! Παρμένων μου, ξέρεις;

¹⁴¹ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στην *Andria* 184.

¹⁴² βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 16.

¹⁴³ *ah* volet, certo scio = αχ! θα θελήσει, το ξέρω καλά.

Λέξεις-επιφωνήματα είναι: Η δεικτική λέξη *eccum* (στ. 304) που προσδιορίζει μια αιτιατική (*eccum* *Parmenonem*). Οι προστακτικές: *age* (στ. 377), που ενισχύει την υποτακτική *eamus*, και *sine* (στ. 381). Και οι οριστικές παρακειμένου *occidi* (στ. 292) και *perii* (στ. 326, 360, 610 και 905).

Ευχή είναι η στερεότυπη φράση *ita me di bene ament* (στ. 882). Κατάρρα είναι η φράση *ut illum di deaeque senium perdant!* (= μακάρι οι θεοί να καταστρέψουν εκείνο το γεροντάκι - στ. 302).

Ερωτήσεις είναι: Η ερώτηση *egone?*¹⁴⁴ (στ. 305) η οποία είναι μια ερώτηση αμηχανίας που προηγείται της απάντησης στην ερώτηση του Παρμένοντα. Οι ερωτήσεις *rogas?* (στ. 326 και 574) και *rogitas?* (στ. 366) οι οποίες δε ζητούν απάντηση αλλά είναι σχεδόν επιφωνηματικές· στις δύο πρώτες εκφράζει αγανάκτηση στην τρίτη απορία. Η στερεότυπη ερώτηση *quid ais?* (στ. 334) που δείχνει απορία και αγανάκτηση. Η στερεότυπη ερωτηματική λέξη *scin...?* (στ. 338) που είναι εισαγωγική της ερώτησης που ακολουθεί¹⁴⁵ (*scin* *quid* *ego* *te* *volebam?* = ξέρεις τι σε ήθελα;). Η ερώτηση *quid?* (στ. 889) που δείχνει απορία. Στο στίχο 341 έχουμε την ερώτηση *rogo numquid velit* (= τον ρωτάω αν θέλει τίποτε άλλο) που είναι η γνωστή ερώτηση *numquid vis* σε εξάρτηση· όπως έχουμε αναφέρει παραπάνω (βλ. Παρμένοντα), είναι ερώτηση που χρησιμοποιούν όσοι ετοιμάζονται να φύγουν χωρίς να γίνουν αγενείς¹⁴⁶.

Απαντήσεις: Καταφατικές απαντήσεις είναι τα επιρρήματα *verum* (στ. 347) και *scilicet* (στ. 1040). Εμφατικές καταφατικές απαντήσεις αποτελούν τα *certumst* (στ. 380), *sic est* (στ. 573) και *factum* (στ. 851). Αρνητική απάντηση είναι το μεμονωμένο μόριο *non* (στ. 852 και 854). Έκφραση επιδοκimasίας είναι η φράση *immo ita* (στ. 877) η οποία ενισχύεται από το ρήμα *quaeso* (*immo ita quaeso* = κι όμως έτσι είναι, παρακαλώ). Το επίρρημα *recte* (στ. 342) είναι μια ουδέτερη απάντηση στην τυπική ερώτηση *rogo numquid velit* (βλ. παραπάνω)· ίσως να πρόκειται για τη συνηθισμένη απάντηση σ' αυτή την περίπτωση· κανονικά θα έπρεπε να απαντήσει "όχι", όμως απαντά *recte* ("εντάξει", "αυτά!"). Τέλος η φράση *sati' credo* (στ. 1051) αποτελεί απάντηση στα συγχαρητήρια του αδελφού του (*gaudeo*)· σημαίνει κ. λ. "σε πιστεύω αρκετά", θα μπορούσε όμως να θεωρηθεί ανάλογη με το Ν. Ε. "ευχαριστώ πολύ".

Αποσιώπηση παρατηρούμε στη φράση *quod ego arripui* (στ. 571) όπου τον διακόπτει ο Αντιφών ανυπόμονος να μάθει τη συνέχεια.

Αιτιατικές της αναφώνησης είναι οι φράσεις: *o faciem pulchram!* (= τι ομορφιά! - στ. 296) και *o fortunatum istum eunuchum* (= τι τυχερός αυτός ο ευνούχος! - στ. 365).

¹⁴⁴ βλ. E. Morris (First Paper) (1889) σελ. 423.

¹⁴⁵ βλ. E. Morris (First Paper) (1889) σελ. 410.

¹⁴⁶ Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του J. N. Hough (1945, σελ. 287) εδώ η απάντηση είναι ένα *recte* (= εντάξει) που αποτελεί ένδειξη άρνησης.

Απαρέμματα της αναφώνησης είναι τα *intervenire* (*sed neminemne curiosum intervenire nunc mihi* = μα να μην πετύχω τώρα κανέναν περίεργο! - στ. 553) και *vidisse* (*numquamne etiam me illam vidisse* = να μην την έχω δει ποτέ μέχρι τώρα - στ. 360).

Αντί του αρνητικού μορίου *non* χρησιμοποιεί την αρνητική αντωνυμία *nulla* (στ. 345), το αρνητικό επίρρημα *numquam* (στ. 390) και την αρνητική έκφραση *nullo modo* (στ. 841).

Φράση που δηλώνει μικρή αξία είναι η *flocci fecerim* (= δε θα 'δινα πεντάρα - στ. 303) όπου η γενική *flocci* είναι γενική της αξίας.

Ύβρις είναι η κλητική προσφώνηση *fatue* (= βλάκα - στ. 604) με την οποία απευθύνεται στον Αντιφώντα. Προσβλητικός χαρακτηρισμός είναι η φράση *senem mulierem* (= το γυναικωτό γέρο - στ. 357) με την οποία αναφέρεται στον ευνούχο¹⁴⁷.

Πλεονασμοί είναι: Ο συνδυασμός του επιρρήματος *itaque* με το μόριο *ergo* (*itaque ergo*)¹⁴⁸ (στ. 317) που έχουν παραπλήσια σημασία. Η παράθεση του ουσιαστικού *homo* κοντά στην αρνητική αντωνυμία *nemo* (*nemo homost*) (στ. 549)¹⁴⁹ η παράθεση των δύο αορίστων αντωνυμιών *nemo* (αρνητική) και *quisquam* (καταφατική)¹⁵⁰ (στ. 1032) και η φράση *nemost hominum* (στ. 561). Η φράση *una quacum* (στ. 574) και *una tecum* (στ. 614). Και οι φράσεις: *ad eam adeat* (στ. 578) όπου πλεονασμό αποτελεί η σύνταξη του ρήματος *adeat* με τον εμπρόθετο προσδιορισμό *ad+αιτ.* (την πλεοναστική χρήση του προσδιορισμού έχει επισημάνει ο Δονάτος)¹⁵¹. Και ακόμη η *praesto adest* (στ. 1050) όπου θα αρκούσε μόνο το ρήμα *adest* εφόσον το επίρρημα *praesto* έχει την παραπλήσια σημασία.

Λέξεις και φράσεις διαβεβαίωσης είναι: Η φράση *tibi dico* (= εσένα λέγω - στ. 337) που έχει σκοπό να προκαλέσει την προσοχή του Χαιρέα. Και η λέξη *scito* (= να το ξέρεις - στ. 877)· προστακτική μέλλοντα του *scio* που χρησιμοποιείται κυρίως στα παλαιά Λατινικά. Και ακόμη λέξεις παράκλησης είναι: Το ρήμα *quaeso* (στ. 356), που βρίσκεται μέσα σε ελλειπτική ερώτηση και συνδυάζεται με το επιφώνημα *hercle*, και στον 877, όπου συνδυάζεται με απάντηση (*immo ita quaeso* - βλ. παραπάνω). Και το ρήμα *obsecro* (στ. 356) που συνδυάζεται με ελλειπτική ερώτηση

¹⁴⁷ Θεωρούμε σωστή την παρατήρηση της S. Lilja (1965, σσ. 68-69) ότι είναι προσβολή που αποτελεί σαφή υπαινιγμό στην έλλειψη ανδρισμού. Ύβρεις με υπονοούμενα αυτού του τύπου είναι πολύ συνηθισμένες σε όλες τις εποχές. Αντίθετα ο Λ. Τρομάρας (1991, σχόλιο στο στίχο 357) πιστεύει ότι χρησιμοποιείται για δημιουργία κωμικού αποτελέσματος εφόσον η έλλειψη ανδρισμού είναι δεδομένη για έναν ευνούχο.

¹⁴⁸ βλ. R. Kühner - C. Stegmann (1966) σελ. 575.

¹⁴⁹ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 549.

¹⁵⁰ βλ. M. Παπαδημητρίου (1982) σσ. 430-432.

¹⁵¹ Don. Andr. 315,1: *adeo ad eum: consuetudine magis quam ratione dicitur; unum enim abundat*. Βλέπε και την όμοια χρήση της φράσης στον Χαρίνο της *Andria* (στ. 315 και 639).

(όπως και το *quaeso* παραπάνω)· στον 362 όπου μετριάζει τον τόνο της προστακτικής *fac*· στον 905 όπου ενισχύει την προτροπή που εκφράζει η προτρεπτική υποτακτική *abeamus*· στον 1049 όπου μετριάζει τον τόνο της προστακτικής *serva*· επίσης με αντικείμενο (*te obsecro*) το βρίσκουμε στον 887.

Λέξη ευγένειας είναι το *sis* (στ. 311) που μετριάζει τον τόνο της προστακτικής *fac*.

Φράσεις οικειότητας είναι οι: *Parmeno mi* (στ. 351) και ο *Parmeno mi* (στ. 1034). Και στις δύο περιπτώσεις η κτητική αντωνυμία έπεται, όπως συμβαίνει συνήθως στο λόγο των ανδρών. Και εδώ όμως μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η επίταξη της κτητικής αντωνυμίας εξυπηρετεί το μέτρο¹⁵².

Χαιρετισμός είναι η λέξη *salve* (στ. 304) με την οποία χαιρετά τον Παρμένοντα, και στο στίχο 560, με την οποία χαιρετά τον Αντιφώντα.

Υποκοριστικά είναι οι λέξεις: *cellulam* (= κελαράκι) υποκοριστικό του ονόματος *cella* (στ. 310) που αναφέρεται στη μικρότητα του χώρου· *puellae* (= κορίτσια - στ. 582)· *homuncio* (= ανθρωπάκι - στ. 591) υποκοριστικό του ονόματος *homo*· *flabellum* (= ριπίδιο, βεντάλια - στ. 595 και 602) υποκοριστικό του ονόματος *flabrum*· *ventulum* (= αεράκι - στ. 595) υποκοριστικό του ονόματος *ventus*. Και το επίρρημα *clanculum* (στ. 310, 589 και 602).

Διπλασιασμός του αναφορικού επιρρήματος *ubi* (*ubi ubi*) που εισάγει πρόταση, βρίσκουμε στους στίχους 295 και 1042· επίσης του επιφωνήματος *heus* (*heus heus*) στον 337 (βλ. παραπάνω).

Απρόσωπη παθητική σύνταξη αντί ενεργητικής είναι το ρήμα *adparatur* (αντί *adparant*) (= "γίνεται προετοιμασία" αντί "προετοιμάζουν") (στ. 583).

Θαμιστικά είναι τα ρήματα: *rogitas* (στ. 366) στη στερεότυπη ερώτηση *rogitas?* (βλ. συζήτηση στον Χρέμη της *Andria*)· *rogitando* (στ. 554) που έχει τη σημασία "με (επίμονες) ερωτήσεις", παρόμοια χρησιμοποιείται και το απλό *rogo*¹⁵³· *circumspecto* (θαμ. του

¹⁵² Πράγματι στο στίχο 351 η σειρά *Parmeno mi* δίνει το μετρικό σχήμα - υ - - που καλύπτει τη θέση του 1ου πόδα, το 2ο πόδα (που είναι καθαρός ίαμβος) και την άρση του 3ου πόδα (που είναι μακρά) ενός ιαμβικού σεναρίου. Αν η σειρά ήταν *mi Parmeno* θα έδινε το μετρικό σχήμα - - υ - που δε θα εξυπηρετούσε το ιαμβικό μετρικό σχήμα, καθώς στο δεύτερο πόδα θα εμφανιζόταν ένας τροχαίος. Στο στίχο 1034 η σειρά ο *Parmeno mi* δίνει το μετρικό σχήμα - - υ - [το *i* (*mi*) εκθλιβεται προ του επιφωνήματος ο που ακολουθεί] που καλύπτει τον 3ο και τον 4ο πόδα ενός ιαμβικού οκτωναρίου, όπου ο 3ος είναι σπονδαίος και ο 4ος καθαρός ίαμβος. Αν η σειρά ήταν ο *mi Parmeno* θα έδινε το μετρικό σχήμα - - υ - [το ο (*Parmeno*) θα εκθλιβόταν προ του ο που ακολουθεί] το οποίο δε θα εξυπηρετούσε το ιαμβικό μετρικό σχήμα καθώς στον 4ο πόδα θα εμφανιζόταν τροχαίος.

¹⁵³ Πρβλ. Lucil. II, 69 (ed. Fr. Marx): *quae ex testibus ipse rogando exculpro*, Όπου το *rogando* είναι οργανική αφαιρετική (γερουνδίου) που δε συνοδεύεται από αντικείμενο, όπως ακριβώς και το *rogitando* στην περίπτωση που συζητάμε, και σημαίνει "με ερωτήσεις". Το θαμιστικό φαίνεται να χρησιμοποιείται εδώ για να δώσει έμφαση στην επιμονή με την οποία γίνονται οι ερωτήσεις.

circumspicio - στ. 602) που έχει τη σημασία "κοιτάζω γύρω μου", με την οποία χρησιμοποιείται και το απλό *circumspicio*¹⁵⁴ *suspectans* (θαμ. του *suspicio* - στ. 584) που έχει τη σημασία "κοιτάζω προς τα πάνω", την οποία έχει και το απλό *suspicio*¹⁵⁵. Και το *fugitando* (θαμ. του *fugio* - στ. 847), που έχει τη σημασία "με τη φυγή" με την οποία χρησιμοποιείται και το απλό *fugio*¹⁵⁶.

Παροιμιακή φράση είναι η *quatietur...foras* (στ. 358)¹⁵⁷ που σημαίνει "θα τον πετάξουν έξω" [κ. λ. θα τον χτυπήσουν (βγάζοντας τον) έξω].

Μεταφορικά¹⁵⁸ χρησιμοποιούνται: Η φράση *suci plenum* (στ. 318) που σημαίνει "γεμάτο χυμούς" κυριολεκτικά βέβαια χρησιμοποιείται για φρούτο ή φυτό, εδώ όμως χρησιμοποιείται για γυναικείο σώμα (πρβλ. το Ν. Ε. "χυμώδης" για γυναίκα). Η φράση *duras...partis* (στ. 354) που σημαίνει "σκληρός ρόλος" και είναι μεταφορά από το θέατρο. Όμοια χρησιμοποιούμε τη μεταφορική αυτή φράση και στα Ν. Ε. Η λέξη *crucibus* (στ. 383) η οποία κυριολεκτικά σημαίνει "βασανιστήρια" εννοεί τις εταίρες εξαιτίας της ομοιότητας που παρουσιάζει η συμπεριφορά τους απέναντι στους εραστές των με βασανιστήρια¹⁵⁹ (πρβλ. το Ν. Ε. "βασανάκι" για ερωμένη). Το ρήμα *contaminet* (στ. 552) που σημαίνει κ. λ. "μολύνω", ενώ εδώ έχει τη σημασία "χαλάω" (τη χαρά κάποιου). Το ρήμα *obtundat* (στ. 554) που σημαίνει "ξεκουφαίνει" (βλ. σχετική συζήτηση στο λόγο του Δάου στην *Andria*). Παρόμοια μεταφορική σημασία ("ενοχλώ", "ξεκουφαίνω") έχει και το ρήμα *enicet* (= *enecet*) (στ. 554) που κυριολεκτικά σημαίνει "σκοτώνω", "καταπονώ". Το ρήμα *gestiam* (στ. 555) που σημαίνει "χαίρομαι" και, σύμφωνα με

¹⁵⁴ Πρβλ. *Ad* 689: *numquid circumspexti?*

¹⁵⁵ Πρβλ. *Cic. N. D.* 2, 2, 4: *cum caelum suspeximus*. Και *Ovid. M.* 14, 660: *suspiciens pandos autumnus pondere ramos*.

¹⁵⁶ Πρβλ. *HT*. 1000: *senex exit foras: ego fugio*, όπου το *fugio* έχει τη σημασία "φεύγω" και τίθεται απόλυτα, όπως και το *fugitando* στην περίπτωση που συζητάμε.

¹⁵⁷ *Don. Eun.* 358,4: *Vel sic dixit "foras quatietur", ut desit "versum", ut sit: foras versum verberabitur, ut verberetur et fugetur foras. Nam et pervulgatae consuetudinis est dictum "feri canem foras", hoc est: feriendo canem foras eice.*

¹⁵⁸ Οι λέξεις και οι φράσεις *suci plenum*, *duras...partis*, *crucibus*, *contaminet*, *obtundat*, *enicet*, *fucum*, *exsulo* απαριθμούνται από τον W. G. Arnott (1970, σελ. 55) αναφέροντας ότι αποτελούν μεταφορές. Ο W. G. Arnott αναφέρει επίσης και τα *floci*, *nervos intendas tuos* και *erumpere* τα οποία δεν έχουμε περιλάβει εδώ γιατί θεωρούμε ότι: Η λέξη *floci* (στ. 303) ανήκει στη φράση *floci fecerim*, που δηλώνει μικρή αξία και σημαίνει "δε δίνω σημασία", "δε με ενδιαφέρει": η σημασία αυτή, αν και μεταφορική, είναι καθιερωμένη για τη σχετική φράση. Η φράση *nervos intendas tuos* (στ. 312) σημαίνει "να καταβάλλεις προσπάθεια", "να βάλεις τα δυνατά σου": η σημασία αυτή έχει επικρατήσει σε σημείο που να έχει χαθεί η αίσθηση ότι βασικά είναι μεταφορική. Όμοια και το ρήμα *erumpere* σημαίνει "ξεσπώ" που ιδιαίτερα όταν λέγεται για χαρά είναι η μόνη δυνατή σημασία που θα σκεφτόμαστε.

¹⁵⁹ Πρβλ. και τη φράση του ίδιου *...quae nos semper omnibus cruciant modis* (= που μας βασανίζουν με κάθε τρόπο - στ. 384).

τον Δονάτο¹⁶⁰, είναι μεταφορά από το ζωικό κόσμο και σημαίνει "δείχνω τα αισθήματά μου με κινήσεις του σώματός μου". Η λέξη *fucum* (στ. 589) που κυριολεκτικά σημαίνει "καλλωπισμός", "χρώμα" ενώ εδώ έχει τη σημασία "απάτη"¹⁶¹. Το ρήμα *exsulo* (στ. 610) που σημαίνει "είμαι εξόριστος", ενώ εδώ έχει τη σημασία "με διώκουν από το σπίτι μου". Και το ρήμα *conclusit* (στ. 1047) που σημαίνει "έκλεισε", "περίορισε" (βλ. σχετική συζήτηση στο λόγο του Παμφίλου στην *Andria*).

Ο ορμητικός και συναισθηματικός χαρακτήρας του Χαιρέα φαίνεται να επηρεάζει το είδος των στοιχείων της ομιλουμένης που βρίσκουμε στο λόγο του και σε ελάχιστο βαθμό και την ποσότητα (η αναλογία είναι 11,98%). Έτσι μεγαλύτερη συχνότητα παρουσιάζουν οι φράσεις απελπισίας (*occidi* -στ. 292 και *perii* -στ. 326, 360, 610, 905), οι μεγαλόστομες και γεμάτες ενθουσιασμό προσφωνήσεις (στ. 560, 1031, 1034) και οι αιτιατικές της αναφώνησης (στ. 296, 365). Εκτός απ' αυτά, υπάρχουν λέξεις και φράσεις που χρησιμοποιεί συχνά από συνήθεια, όπως: το επιφώνημα *hercle* (στ. 305, 311, 321, 356, 362, 562, 905, 1032) το οποίο, τουλάχιστον μέχρι τώρα, είδαμε να χρησιμοποιούν ιδιαίτερα συχνά οι δούλοι, αυτό ίσως αποτελεί ένδειξη ότι ανήκει στη λαϊκή γλώσσα· ο Χαιρέας θα μπορούσαμε να πούμε ότι, εφόσον υπηρετεί τη θητεία του, είναι φυσικό να χρησιμοποιεί λαϊκό λέξιλόγιο· στο ίδιο πλαίσιο μπορεί να τοποθετηθεί και μια φράση που δηλώνει μικρή αξία (*floci fecerim* -στ. 303) στοιχείο που βρίσκουμε κάπως σπάνια στον Τερέντιο. Παρόλα αυτά βρίσκουμε στο λόγο του και άλλες φράσεις (ουδέτερες ή επίσημες) όπως: *pol* (στ. 606), *pro Iuppiter* (στ. 550) και *o Iuppiter* (στ. 1048). Ακόμη χρησιμοποιεί ρήματα παράκλησης (*quaeso* -στ. 356, 877 και *obsecro* -στ. 356, 362, 887, 905, 1049), που ίσως δείχνουν καλή ανατροφή, και άφθονα υποκοριστικά, που τα περισσότερα έχουν μειωτική σημασία. Οι πλεονασμοί και οι μεταφορές δείχνουν ευχέρεια στην ομιλία. Παροιμίες χρησιμοποιεί πολύ λίγες· κάτι που έχουμε παρατηρήσει στους περισσότερους νεαρούς του Τερεντίου.

6. Thraso (miles)

Ο Θράσων είναι ο τυπικός *miles gloriosus* της Νέας Κωμωδίας. Ανόητος, καυχησιάρης, άξεστος. Διηγείται κατορθώματα που ποτέ δεν έκανε. Ακόμη και όταν φτάνει η στιγμή να διεκδικήσει την Παμφίλη από τη Θαΐδα, οργανώνει την πολιορκία του σπιτιού της σε μια παρωδία μάχης. Αρκεί μια απειλή για να τον κάνει να το βάλει

¹⁶⁰ Don. *Eun.* 555,2: *quid gestiam*: *gestire* est motu corporis monstrare quid sentias. Hoc autem constat a *pecudibus* ad *homines* esse translatum.

¹⁶¹ Don. *Eun.* 589,2: *fucum factum*: id est ut *fucum* faceret, hoc est insidias et fraudem. Και 3: *fucum*: *offuciam*, *fraudem*.

στα πόδια· όπως χαρακτηριστικά λέγει η Θαΐς, "*nebulo magnus est*" (= είναι ένα μεγάλο μηδενικό - Eun. 785).

Είναι η εποχή που οι ήρωες έχουν απομυθοποιηθεί· οι άνθρωποι έχουν βαρεθεί τους πολέμους και αναζητούν νέα ιδεώδη. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο τοποθετείται και η εμφάνιση στην κωμωδία του κωμικού τύπου του στρατιωτικού. Το κοινό της κωμωδίας περιμένει πάντα κάτι να γίνει σε βάρος του, να γελάσει μ' αυτόν.

Το όνομα *Θράσων*, είναι ένα συνηθισμένο ελληνικό όνομα που παράγεται από το θέμα *θρασ-* του ονόματος *θράσος* (*θάρσος*), που βρίσκουμε και στο επίθετο *θρασ-ύς*, και την κατάληξη *-ων*¹⁶². Φαίνεται πολύ ταιριαστό στο χαρακτήρα του (αν μάλιστα θεωρήσουμε ότι έχει μια ειρωνική σημασία, όχι "αυτός που είναι θαραλλέος", αλλά "αυτός που είναι θρασύς" χωρίς να είναι γενναίος ή μάλλον "ο θρασύδειλος"). Το όνομά του στον Μένανδρο ήταν *Βίας*¹⁶³· την αλλαγή φαίνεται ότι έκανε ο Τερέντιος με αρκετή επιτυχία. Ακόμη πρέπει να σημειώσουμε ότι είναι το δεύτερο πρόσωπο, το οποίο ο Τερέντιος μετέφερε στον Ευνούχο του από τον *Κόλακα* του Μενάνδρου.

Ο ρόλος του δεν είναι μεγάλος. Στο λόγο του επισημάναμε τα εξής στοιχεία της ομιλουμένης:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *heus tu* (= ρε συ - στ. 434) με το οποίο καλεί τον Γνάθωνα. Το *hem* (στ. 805) και το *hui* στον ίδιο στίχο. Και τα δύο είναι μόνα τους και δείχνουν έκπληξη.

Λέξεις-επιφωνήματα είναι: Οι δεικτικές λέξεις: *cedo* (= da - στ. 776)· εδώ συντάσσεται με αιτιατική [*cedo alios* = φέρε (κ. λ. δώσε) τους άλλους]. Και *eccam* (στ. 788) που συντάσσεται με ρήμα και αιτιατική (*eccam Thaidem ipsam video* = να! βλέπω την ίδια τη Θαΐδα), όπου η αιτιατική (*Thaidem*) είναι αντικείμενο του ρήματος και το *eccam* την προσδιορίζει. Η προστακτική *mane* (στ. 788). Και η οριστική παρακειμένου *perii* (στ. 1029 και 1053).

Ερωτήσεις είναι: Οι στερεότυπες ερωτήσεις: *ain tu?* (στ. 392) η οποία είναι εισαγωγική της ερώτησης που ακολουθεί *quid ais?* (στ. 425) που δείχνει αγανάκτηση· *quid tu tibi vis?* (στ. 798) και *quid tibi vis?* (στ. 804). Η ερώτηση *rogitas?* (στ. 794) που δεν περιμένει απάντηση, αλλά είναι σχεδόν επιφωνηματική και εκφράζει αγανάκτηση. Η ερώτηση *egone?*¹⁶⁴ (στ. 1026) που δείχνει ελαφριά έκπληξη· δεν περιμένει απάντηση, είναι σχεδόν επιφωνηματική και ακολουθεί απάντηση σε προηγούμενη ερώτηση του Γνάθωνα. Η ερώτηση *quid ignave?* (στ. 777) που συνδυάζεται με την υβριστική λέξη *ignave* (βλ. παρακάτω) και αναγγέλλει την ερώτηση που ακολουθεί. Και η ερώτηση *quid est?* (στ. 427). Ανεξάρτητα από τις στερεότυπες ερωτήσεις που έχουμε καθορίσει στην αρχή της

¹⁶² βλ. Bechtel (1982) σελ. 213· J. Austin (1922) σσ. 113-114· Frisk I, σελ. 654 και Chantraine, σελ. 424.

¹⁶³ βλ. Μενάνδρου, *Κόλαξ* 33. Επίσης Kock III, σελ. 54 και 82.

¹⁶⁴ βλ. E. Morris (First Paper) (1889) σελ. 423.

έρευνάς μας, θα πρέπει εδώ να συμπεριλάβουμε και την ερώτηση *quis tu homo es?* (στ. 804) που πιστεύουμε ότι αντιστοιχεί στη στρατιωτική φράση “ἀλλ! τίς εἶ;”.

Απαντήσεις: Καταφατικές απαντήσεις είναι τα επιρρήματα *scilicet* (στ. 401) και *vero* (στ. 402). Εμφατική καταφατική απάντηση είναι η φράση *sic erit* (στ. 1058). Έκφραση επιδοκimasίας είναι η φράση *bene fecisti* (στ. 1091).

Αποσιωπήσεις: Στο στίχο 405 (*quasi...*) διακόπτει το λόγο του γιατί προφανώς δε βρίσκει την κατάλληλη λέξη και απευθύνει την ερώτηση *nostin?* (= κατάλαβες;) στον Γνάθωνα, ο οποίος τον συμπληρώνει. Στον 479 (*vel sobrius...*) διακόπτει μόνος του το λόγο του· μια αποσιώπηση που του επιβάλλει η ευπρέπεια¹⁶⁵. Στον 794 (*amatorem adduxti tuom...*) το λόγο του διακόπτει η Θαΐς. Στον 1066 (*vostrum tam superbum...*) το λόγο του διακόπτει ο Φαιδρίας.

Αιτιατική της αναφώνησης είναι η φράση *os durum* (= τον ξεδιάντροπο! - στ. 806).

Φράση που δηλώνει μικρή αξία είναι η *floci pendere* (= καρφί δε μου καίγεται - στ. 411) όπου η γενική *floci* είναι γενική της αξίας.

Ύβρεις είναι οι κλητικές προσφωνήσεις: *inpudens* (= ξεδιάντροπε - στ. 425) (εδώ διηγείται ένα περιστατικό με κάποιον που τον πείραξε σε ένα συμπόσιο και η συγκεκριμένη προσφώνηση απευθύνεται στο εν λόγω πρόσωπο) και *ignave* (= ιεμπέλη, αχρείε - στ. 777) με την οποία απευθύνεται στον Σάγγα. **Προσβλητικός χαρακτηρισμός** είναι η λέξη *furum* (γεν.) (= των κλεφτών - στ. 776) με την οποία αναφέρεται στους δούλους του.

Πλεονασμός είναι ο συνδυασμός του συνδέσμου *verum* με το επίρρημα *tamen* (*verum...tamen* = αλλ’ όμως - στ. 412) που έχουν παραπλήσια σημασία.

Λέξεις παράκλησης είναι τα ρήματα *quaeso* (στ. 414) που προηγείται ερώτησης (*quaeso...eon es ferox...?* = παρακαλώ είσαι τόσο σκληρός...;) και *obsecro* (στ. 1054) που αποτελεί θερμή έκκληση για βοήθεια στον Γνάθωνα (*obsecro, Gnatho* = παρακαλώ, Γνάθων)· επίσης στον 1088 (*obsecro te*) όπου συνδυάζεται με ερώτηση (*obsecro te, quid agimus?* = σε παρακαλώ, τι κάνουμε;) που δείχνει έντονη ανησυχία και αμηχανία.

Φράση ευγένειας αποτελεί η *gratiam habeo maxumam* (= ευχαριστώ παρα πολύ - στ. 1091) με την οποία εκφράζει τις ευχαριστίες του στον Γνάθωνα.

Φράσεις τρυφερότητας είναι οι: ο *Thais mea* (στ. 455) και *meum savium* (= γλύκα μου - στ. 456) με τις οποίες απευθύνεται στη Θαΐδα. Στην πρώτη περίπτωση η κτητική αντωνυμία έπεται, όπως συνήθως συμβαίνει στο λόγο των ανδρών, ενώ στη δεύτερη

¹⁶⁵ Don. Eun. 479,3: *vel sobrius...*: honesta ἔλλειψις propter mulieris praesentiam, ut (Verg. Ecl. III 8) “novimus et qui te” et ipse in Heautontimorumenos (913) “qui se vidente amicam patiatum suam”. Hoc tamen miles coactus a Parmenone dicit, quia reprehensus est tacuisse.

προηγείται. Και εδώ θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η θέση της κτητικής αντωνυμίας οφείλεται σε μετρικούς λόγους¹⁶⁶.

Χαιρετισμός είναι η λέξη *salvete* (= γεια σας - στ. 1061) με την οποία απευθύνεται στους δύο αδελφούς.

Υποκοριστικά είναι: Οι λέξεις: *adulescentulus* (στ. 423), που αναφέρεται στην ηλικία και δείχνει περιφρόνηση, και *peniculo* (= με σφουγγαράκι - στ. 777), που είναι υποκοριστικό του ονόματος *penis*. Το κύριο όνομα *Syrisce* (στ. 772 και 775), υποκοριστικό του ονόματος *Syrus* που προφανώς ανήκει σε μικρής ηλικίας δούλο. Και το επίρρημα *clanculum* (στ. 411).

Απρόσωπη παθητική σύνταξη αντί ενεργητικής είναι η ερώτηση *quid agitur?* (στ. 456 - αντί *quid agis?* = τι γίνεται; τι κάνεις;) που αποτελεί χαιρετισμό¹⁶⁷.

Το θαμιστικό ρήμα *rogitas* (στ. 794) στην ερώτηση *rogitas?* (για το οποίο έχουμε ήδη μιλήσει).

Παροιμία είναι η φράση *lepu¹⁶⁸ tute's, pulpamentum quaeris?* (στ. 426). Κυριολεκτικά σημαίνει "ενώ είσαι λαγός, ψάχνεις για (τρυφερό) κρέας" εννοώντας "αυτό που έχεις εσύ ο ίδιος το ζητάς σε άλλον". Αντίστοιχη είναι η παλαιά παροιμία "Δασύπους κρεῶν ἐπιθυμῇ" (Διογ. IV 12 και Αποστ. V 85) πιθανώς είναι υπαινιγμός στη θηλυπρέπεια κάποιου και συνεπώς έχει ερωτική σημασία, όπως φαίνεται και από το σχετικό σχόλιο του Δονάτου¹⁶⁹.

¹⁶⁶ Πράγματι στο στίχο 455 η σειρά *Thais mea* δίνει το μετρικό σχήμα υ - υ υ που σχηματίζει τους δύο τελευταίους πόδες ενός ιαμβικού σεναρίου όπου ο 5ος πόδας είναι ίαμβος και ο 6ος πυρρίχιος [ο τελευταίος πόδας είναι δυνατόν να είναι πυρρίχιος λόγω της αδιαφορίας του τελευταίου στοιχείου. Βλ. Α. Χ. Μέγα (1993), σελ. 190]. Αν η σειρά ήταν *mea Thais* θα έδινε το μετρικό σχήμα υ υ υ - οπότε ο πυρρίχιος θα εμφανιζόταν στον 5ο πόδα πράγμα που δε θα ήταν δυνατόν. Στο στίχο 456 η σειρά *meum savium* δίνει το μετρικό σχήμα - - υ - που καλύπτει τους δύο πρώτους πόδες ενός ιαμβικού σεναρίου, όπου ο 1ος πόδας είναι σπονδείοις και ο δεύτερος είναι ίαμβος [στη λέξη *meum* τα δύο φωνήεντα θεωρούνται μια μακρά συλλαβή (συνίζηση)]. Αν η σειρά ήταν *savium meum* θα έδινε το μετρικό σχήμα - υ - - που δε θα εξυπηρετούσε την εμφάνιση του ιαμβικού μετρικού σχήματος καθώς στον πρώτο πόδα θα εμφανιζόταν τροχάιος.

¹⁶⁷ Don. *Eun.* 456,3: *quid agitur?* et hoc blandimenti genus post osculum, sed duri et agrestis est.

¹⁶⁸ H S. Lilja (1965, σελ. 31) κατατάσσει τη λέξη *lepus* στις ύβρεις γιατί ο λαγός είναι γενικά σύμβολο δειλίας. Πιστεύουμε όμως ότι εδώ η λέξη μάλλον έχει θέση στα πλαίσια της παροιμίας και ότι αυτή υπαινίσσεται (βλ. τη συζήτηση για την παροιμία). Αναμφισβήτητα οι υπαινιγμοί που γίνονται στην παροιμία είναι προσβλητικοί για το πρόσωπο στο οποίο αναφέρονται αυτό όμως ξεφεύγει από τα όρια μια απλής βρισιάς.

¹⁶⁹ Don. *Eun.* 426,1: *lepus tute es et pulpamentum quaeris*: "lepus" pro infamia ob multa ponitur: vel quod magis a posteriore parte, hoc est armis, pulpamentum de se praebeat, cum in convivio carpatur appositus, ut Horatius ait (*Serm.* II, 4, 44) "fecundi leporis sapiens sectabitur armos"; vel quod venantur illum et persectantur canes, quos pro amatoribus ἀλληγορικῶς intellegimus, ut ipse Terentius ait (*Phor. prol.* 7) "cervam videre fugere, sectari canes"; vel quod illum sic + fugiant omnes constituat, ut hunc libido effeminata; vel quod a physicis dicatur incerti sexus esse, hoc est modo mas

Παροιμιακές φράσεις είναι: Η φράση *perpaucorum hominum* (στ. 409)¹⁷⁰ που σημαίνει “είναι εκλεκτικός στους φίλους του” (κ. λ. είναι για λίγους ανθρώπους). Και η *risu...emoriri* (στ. 432)¹⁷¹ που σημαίνει “να πεθάνουν απ’ τα γέλια”. Όμοια είναι η Ν. Ε. παροιμιακή φράση “Εσκάσα ’ς τα γέλια”¹⁷² που χρησιμοποιούμε συχνά και στην καθημερινή μας ομιλία.

Μεταφορικά χρησιμοποιείται η λέξη *mordere* (στ. 411) με τη σημασία “με κατηγορούσαν”, “με κακολογούσαν πίσω από την πλάτη μου” (κ. λ. “με δάγκωναν”).

Στο λόγο του Θράσωνα βρίσκουμε πολλές λέξεις και φράσεις της ομιλουμένης (η αναλογία είναι 15,35%). Κάπως μεγαλύτερη συχνότητα παρουσιάζουν: Οι αποσιωπήσεις (στ. 405, 479, 794, 1066) και οι ερωτήσεις που δείχνουν έκπληξη ή αμηχανία. Ίδιαίτερα το πρώτο είναι ίσως χαρακτηριστικό του λόγου του, καμιά φορά μάλιστα οφείλεται σε αδυναμία να βρει την κατάλληλη λέξη. Αντίθετα τα επιφωνήματα και οι επιφωνηματικές φράσεις είναι περιορισμένα πράγμα που δείχνει την έλλειψη συναισθηματικής φόρτισης. Εντούτοις βρίσκουμε στο λόγο του φράσεις τρυφερότητας που απευθύνονται φυσικά στη Θαΐδα (στ. 455, 456). Αξίζει να αναφέρουμε ακόμη ότι χρησιμοποιεί υποκοριστικά, κυρίως με μειωτική σημασία: μια φράση που δείχνει μικρή αξία (*floci pendere* –στ. 411) και παροιμίες.

7. Pythias (ancilla)

Η Πυθιάς είναι μια υπηρέτρια της Θαΐδας, ίσως η οικονόμος του σπιτιού της. Είναι πολύ πιθανό να είναι πρώην εταίρα: Δραστήρια και έξυπνη γυναίκα: ασκεί κριτική σε όλους χωρίς ενδοιασμούς, ακόμη και στην κυρία της. Οργανώνει απάτη σε βάρος του δούλου Παρμένοντα, από το άλλο μέρος όμως γίνεται φιλική και περιποιητική απέναντι στον Χρέμη.

Το όνομα Πυθιάς παράγεται από το θέμα *πυθι-* του επιθέτου *πύθιος* του Απόλλωνα και την κατάληξη *-ας* (*-αδος*)¹⁷³. Στην κωμωδία είναι συνήθως όνομα που ανήκει σε υπηρέτριες και εταίρες.

modo femina. Και *Eun.* 426,2: *lepus tute es et pulpamentum quaeris: quod in te habes, hoc quaeris in altero. Et est τρόπος ἀλληγορία*. Επίσης βλ. Α. Otto (1965) σσ. 190-191 και S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 426.

¹⁷⁰ βλ. Α. Otto (1965) σελ. 167. Η φράση εδώ είναι δισημάντη “άνθρωπος εκλεκτικός στις παρέες του” ή “άνθρωπος που λίγοι τον αντέχουν”. Ο Θράσων εννοεί το πρώτο, ο Γνάθων συνεχίζει κάνοντας λογοπαίγνιο με το δεύτερο (*immo nullorum* = αντίθετα για κανέναν) βλ. και Λ. Τρομάρα (1991) σχόλιο στο στίχο 409.

¹⁷¹ βλ. Α. Otto (1965) σελ. 432 όπου παραθέτει και το σχετικό Ομηρικό στίχο: *Ομ. Οδ. Σ 100: χείρας ἀνασχόμενοι γέλω ἔκθανον*.

¹⁷² βλ. Ν. Πολίτου, τομ. Γ (1965) σελ. 476.

¹⁷³ βλ. Bechtel (1982) σελ. 616· J. Austin (1922) σσ. 114-116 και Chantraine, σελ. 953.

Ανάμεσα στους κωμικούς τύπους που αναφέρει ο Οράτιος (*Ars Poetica* 237)¹⁷⁴ είναι και η *audax Pythias* (= η τολμηρή Πυθιάς) και ίσως είχε υπόψη του την Πυθιάδα του Ευνούχου.

Ο ρόλος της είναι αρκετά μεγάλος, σχεδόν ίσος σε έκταση με το ρόλο του Φαιδρία. Στοιχεία του λόγου της που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *ehem* (στ. 651) που συνδυάζεται με ελλειπτική ερώτηση (*ehem Phaedria, egon?* = άκου Φαιδρία, εγώ;) δείχνει ότι ξαφνιάστηκε καθώς είδε τον Φαιδρία. Το *au* (στ. 680) που προτάσσεται πρότασης¹⁷⁵ και δείχνει δυσανασχέτηση. Το *vae mihi* (=αλίμονό μου - στ. 709)· το επιφώνημα *vae* που συντάσσεται με δοτική προσωπικής αντωνυμίας (*mihi*). Το *eho* (στ. 736), που προτάσσεται ερώτησης¹⁷⁶, και στον 856, όπου συνδυάζεται με ελλειπτική ερώτηση¹⁷⁷ και δείχνει αγανάκτηση. Το *hem* (στ. 962) που συνδυάζεται με το ρήμα παράκλησης *obsecro* και ερώτηση¹⁷⁸ και δείχνει έκπληξη. Το *ah* (στ. 1009) που προτάσσεται πρότασης¹⁷⁹ και δείχνει χαρά. Το *pol* (στ. 665, 719, 731, 883, 903, 941 και 1009)· επίσης δύο φορές χρησιμοποιεί τον εκτενέστερο τύπο *edepol* (στ. 916 και 1002). Η φράση *si dis placet* (= αν θέλουν οι θεοί - στ. 919)¹⁸⁰. Η προσφώνηση *o capitulum lepidissimum!* (κλπ.) (= ω! χαριτωμένο προσωπάκι - στ. 531) την οποία απευθύνει στον Χρέμη. Και η επίκληση *pro deum fidem* (στ. 943).

Λέξεις-επιφωνήματα είναι: Η προστακτική *apage te* (= άει στα κομμάτια! - στ. 904) που είναι μεταγραφή στα Λατινικά της ελληνικής προστακτικής *ἀπαγε* και είναι υβριστική λέξη. Οι δεικτικές λέξεις: *em* (στ. 835) που συντάσσεται με εμπρόθετο προσδιορισμό κατεύθυνσης (*em ad sinistram* = να! στ'αριστερά)· *eccum* (στ. 918) που συντάσσεται με ρήμα και αιτιατική +απαρέμφατο (*eccum Parmenonem incedere video* = να! βλέπω τον Παρμένοντα να πλησιάζει), δηλαδή προσδιορίζει την αιτιατική· επίσης στο στίχο 1006 όπου συντάσσεται με ρήμα (*eccum video* = νάτον τον βλέπω). Και η οριστική του παρακειμένου *perii* (στ. 655 και 1007).

¹⁷⁴ Hor. *Ars Poetica* 237-9 : *Davusne loquatur et audax Pythias emuncto lucrata Simone talentum*,...

¹⁷⁵ *au ne comparandus hicquidem ad illumst* = άου! ούτε που μπορεί να συγκριθεί αυτός εδώ μ' εκείνον.

¹⁷⁶ *eho nonne id sat erat?* = όχου! αυτό δεν ήταν αρκετό;

¹⁷⁷ *eho "paullum", inprudens?* = όχου! "λίγο", ξεδιάντροπε; Τη λέξη "paullum" είχε χρησιμοποιήσει πριν ο Χαιρέας· εδώ η Πυθιάς γεμάτη αγανάκτηση την επαναλαμβάνει σε μορφή ερώτησης.

¹⁷⁸ *hem obsecro, an is est?* = πώς παρακαλώ! αυτός είναι;

¹⁷⁹ *ah non possum sati' narrare quos ludos praebueris intus* = αχ! δεν μπορώ να σου πω πόσο παίξαμε (κάναμε πλάκα) μαζί σου μέσα.

¹⁸⁰ Ο E. Fraenkel [*"si dis placet"*, *SIFC* 27-28 (1956), σσ. 123-124] παρατηρεί ότι είναι επιφωνηματική φράση που δείχνει αγανάκτηση. Το ίδιο παρατηρεί και ο Δονάτος: Don. *Eun.* 919,4: *si dis placet: proprium est exclamantibus propter indignitatem alicuius rei*.

Κατάρρα είναι η φράση *utinam sic sint qui mihi male volunt!* (= μακάρι έτσι να 'ναι αυτοί που θέλουν το κακό μου! - στ. 655).

Ερωτήσεις είναι: Οι στερεότυπες ερωτήσεις *egon?* (στ. 651), που εκφράζει έκπληξη και αγανάκτηση, και *viden?* (στ. 836). Η ερώτηση *rogas me?* (στ. 653) που δεν περιμένει απάντηση, αλλά είναι σχεδόν επιφωνηματική και εκφράζει αγανάκτηση. Η ερώτηση *rogas?* (στ. 837) που δείχνει αγανάκτηση από αυτήν εξαρτάται η πλαγία ερώτηση που προηγείται (*quid facias, rogas?* = ρωτάς τι να κάνεις;). Η ερώτηση *rogitas?* στο στίχο 897, όπου δείχνει έκπληξη, στον 948, όπου δείχνει προσποιητή αγανάκτηση για να τρομάξει¹⁸¹ τον Παρμένοντα και συνδυάζεται με μια ύβρη (*rogitas audacissime?* = ρωτάς, θρασύτατε;) και στον 1008, όπου απλά δείχνει απορία. Και οι ερωτήσεις *quid?* (στ. 1012) και *quid est?* (στ. 1016).

Απαντήσεις: Καταφατικές απαντήσεις είναι τα επιρρήματα *ita* (στ. 721) και *nimum* (πρβλ. Ν. Ε. "και πολύ μαλιστα") (στ. 1018). Η φράση *ita faciam* (= έτσι θα κάνω - στ. 504 και 724) η οποία αποτελεί διαβεβαίωση ότι θα κάνει ό,τι της υπέδειξαν. Και το ρήμα *credo* (στ. 1019) που αποτελεί ειρωνικό σχόλιο στις απειλές του Παρμένοντα (= "σίγουρα!", "δεν αμφιβάλω").

Αιτιατικές της αναφώνησης είναι οι φράσεις: *o factum bene* (= τι καλά που έγινε! - στ. 674), *facinu' foedum! o infelicem adolescentulum!* (= τι αισχρή πράξη! τι άτυχο παλγκαράκι! - στ. 943) και *o scelestum Parmenonem* (= ω! τον κακούργο τον Παρμένοντα - στ. 944).

Απαρέμφατο της αναφώνησης είναι το *esse ausum* (*hoccin tam audax facinu' facere esse ausum!* = να τολμήσει να κάνει μια τόσο παράτολμη πράξη! - στ. 644).

Υβρεις είναι οι κλητικές προσφωνήσεις: *inprudens* (= ξεδιάντροπε - στ. 856), *monstrum* (= τέρας - στ. 860) με τις οποίες απευθύνεται στον Χαιρέα. Επίσης *scelus* (στ. 941 - η αφηρημένη έννοια που σημαίνει "έγκλημα" και χρησιμοποιείται για άνθρωπο εξαιτίας της ομοιότητας των ενεργειών του με έγκλημα) και *audacissime* (= θρασύτατε - στ. 948) με τις οποίες απευθύνεται στον Παρμένοντα. Προσβλητικοί χαρακτηρισμοί είναι οι λέξεις: *scelerosum*¹⁸², *inpium* (= τον παλιάνθρωπο - στ. 643), *scelus* (ον.) (στ. 645), *venefico* (= εγκληματία - στ. 648) και *furcifero* (στ. 862) με τις οποίες χαρακτηρίζει τον Χαιρέα: επίσης *sacrilego* (στ. 911), *sacrilegum* (= ιερόσυλο, αισχρό - στ. 922) και *scelestum* (στ. 944) με τις οποίες χαρακτηρίζει τον Παρμένοντα: η τελευταία είναι συγχρόνως και αιτιατική της αναφώνησης (βλ. παραπάνω).

Πλεονασμοί είναι: Η φράση *oculis suis...vidit* (= είδε με τα ίδια του τα μάτια - στ. 677) όπου πλεονάζει η οργανική αφαιρετική *oculis suis* κοντά στο ρήμα *vidit*. Η παράθεση των δύο αορίστων

¹⁸¹ Don. *Eun.* 948: *rogitas audacissime: totum hoc terribile est in gestu ac vultu Pythiae et nimis usitatum ac femineum.*

¹⁸² Η S. Lilja (1965, σελ. 22) παρατηρεί ότι το *scelerosus* μόνον εδώ απαντά στον Τερέντιο.

αντωνυμιών *nil* (αρνητική) και *quicquam* (καταφατική) (στ. 884 - *nil tibi quicquam credo*). Ο συνδυασμός των υποθετικών συνδέσμων *nisi si* αντί του απλού *nisi* (στ. 902). Και η λέξη *foras* κοντά στο ρήμα *ecfugi* (στ. 945- *ecfugi foras*).

Λέξεις παράκλησης είναι: Το ρήμα *amabo* (στ. 534), που μετριάζει τον τόνο της προστακτικής *fac*, στο στίχο 537, όπου συντάσσεται με βουλητική πρόταση σαν να είναι βουλητικό ρήμα¹⁸³ [*amabo ut illuc transeas...* = παρακαλώ (να σε χαρώ) να πας εκεί...], στον 663, όπου μετριάζει τον τόνο της προστακτικής *vise*, στον 674, όπου συνδυάζεται με ερώτηση (*haben hominem, amabo?* = κρατάς τον άνθρωπο, να σε χαρώ;), στον 838, όπου μετριάζει τον τόνο της προστακτικής *vide*, και στον 915, όπου συνδυάζεται με ερώτηση (*amabo, quid ait?* = τι λέει, να σε χαρώ;). Το ρήμα *obsecro* που συνδυάζεται με ερωτήσεις στους στίχους: 676 (*obsecro quem?* = ποιον, παρακαλώ;), 679 (*an tu hunc credidisti esse, obsecro, ad nos deductum?* = εσύ, παρακαλώ, νόμισες ότι μας έφεραν αυτόν;), 896 (*quam tu rem actura obsecro es?* = τι σκοπεύεις να κάνεις, παρακαλώ;), 963 (*obsecro, an is est?* = αυτός είναι, παρακαλώ;) και 1006 (*sed ubi obsecro est?* = αλλά πού είναι, παρακαλώ;). Το ίδιο ρήμα στον 685 μετριάζει τον τόνο της προστακτικής *tace* (*tace obsecro* = πάψε, παρακαλώ)· όμοια στον 834 όπου μετριάζει την ίδια προστακτική *tace* η οποία μάλιστα βρίσκεται σε διπλασιασμό (*tace tace obsecro* = πάψε πάψε, παρακαλώ). Και ακόμη φράση διαβεβαίωσης είναι η *crede hoc meae fide* (= πίστεψέ με, έχε μου εμπιστοσύνη - στ. 898).

Φράσεις τρυφερότητας ή οικειότητας είναι οι: *mi Chremes* (στ. 535) και *era mea* (στ. 834)· στην πρώτη περίπτωση η κτητική αντωνυμία προηγείται, όπως συνήθως συμβαίνει στο λόγο των γυναικών, ενώ στη δεύτερη περίπτωση η κτητική αντωνυμία έπεται. Εδώ μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η πρόταση της κτητικής αντωνυμίας οφείλεται σε μετρικούς λόγους στο στίχο 535¹⁸⁴. Στον 834 τυπικά όποια και αν ήταν η σειρά θα εξυπηρετούσε το μέτρο, η σειρά όμως που προτίμησε ο Τερέντιος φαίνεται καταλληλότερη και μετρικά, αλλά και για λόγους ευφωνίας¹⁸⁵.

¹⁸³ βλ. C. Lindskog (1896) σσ. 19-23.

¹⁸⁴ Η σειρά είναι *mi Chremes* και δίνει το μετρικό σχήμα - υ - που καλύπτει τη θέση του 5ου πόδα και τον τελευταίο πόδα ενός ιαμβικού σεναρίου που είναι καθαρός ίαμβος. Αν η σειρά ήταν *Chremes mi* θα έδινε το μετρικό σχήμα υ - - που δε θα εξυπηρετούσε την εμφάνιση του ιαμβικού μετρικού σχήματος καθώς στη θέση του 5ου πόδα θα εμφανιζόταν μια βραχεία συλλαβή και ο τελευταίος πόδας θα ήταν σπονδαίος.

¹⁸⁵ Η σειρά είναι *era mea* και δίνει το μετρικό σχήμα υ υ υ υ που καλύπτει τον 1ο πόδα ενός ιαμβικού σεναρίου όπου έχουν αναλυθεί ταυτόχρονα η άρση και η θέση του, πράγμα που δίνει έναν προκελευσματικό ο οποίος εμφανίζεται κυρίως στον πρώτο πόδα [βλ. Α. Χ. Μέγα (1993), σελ. 196] ιδιαίτερα μάλιστα καθώς εδώ και η άρση και η θέση, που αναλύονται, καλύπτονται από δισύλλαβες λέξεις [βλ. Α. Χ. Μέγα (1993), σελ. 196 § 832]. Αν η σειρά ήταν *mea era* θα έδινε το μετρικό σχήμα υ υ υ [με έκθλιψη του τελικού *a* (*mea*) προ του αρχικού *e* (*era*)], το σχήμα αυτό θα εξυπηρετούσε το μέτρο καθώς ο 1ος

Υποκοριστικά είναι οι λέξεις: *capitulum*¹⁸⁶ (= κεφαλάκι, προσωπάκι - στ. 531), υποκοριστικό του ονόματος *caput* που εκφράζει τρυφερότητα. Και το *adulescentulus* (στ. 686, 943, 949 και 1021)· εκτός του 686 στους άλλους στίχους απαντά στην αιτιατική *adulescentulum*· αναφέρεται στην ηλικία (στην τελευταία περίπτωση ίσως κάνει υπαινιγμό στην απειρία).

Διπλοασιασμό της προστακτικής *tace* παρατηρούμε στο στίχο 834 (*tace tace obsecro*) που συνοδεύεται μάλιστα από το ρήμα παράκλησης *obsecro* (βλ. παραπάνω).

Η αντωνυμία *ipse* έχει τη σημασία "η κυρία" στο στίχο 535. Θاميστικά είναι τα ρήματα: *rogitas* (στ. 897, 948 και 1008) στην ερώτηση *rogitas?* (για την οποία έχουμε μιλήσει) και *rogites* (στ. 659) (*quom rogites* = όταν κάνεις ερωτήσεις)· όμοια βρήκαμε το *rogitando* στο λόγο του Χαιρέα (βλ. παραπάνω).

Παροιμία είναι η φράση *hic pro illo munere tibi honos est habitus* (στ. 1023) που σημαίνει "με αυτόν τον τρόπο σου ανταποδίδουμε το δώρο σου", "αυτή είναι η αμοιβή σου για το δώρο σου" και αναφέρεται στο τέχνασμα που χρησιμοποίησε για να ξεγελάσει τον Παρμένοντα και να τον γελοιοποιήσει και έτσι να πάρει εκδίκηση για τα προβλήματα που τους δημιούργησε· ο Δονάτος¹⁸⁷ παρατηρεί ότι είναι μεταφορά με ειρωνεία.

Παροιμιακή φράση είναι η *res ipsa indicat* (στ. 705)¹⁸⁸ που σημαίνει "το ίδιο το πράγμα δείχνει".

Μεταφορικά χρησιμοποιείται η λέξη *conclusissem* (= θα τον είχα κλείσει - στ. 667) (βλ. σχετική συζήτηση στο λόγο του Παμφίλου στην *Andria*).

Ο λόγος της Πυθιάδας είναι αρκετά χαρακτηριστικός καθώς υπάρχουν πολλές λέξεις που χρησιμοποιεί πολύ συχνά. Μεγαλύτερη συχνότητα παρουσιάζουν: οι ερωτήσεις που δείχνουν κάποιο συναίσθημα, ιδιαίτερα αυτές που αποτελούνται μόνον από το θαμιστικό ρήμα *rogito* στον τύπο *rogitas?* (στ. 897, 948, 1008), τα ρήματα παράκλησης *amabo* (στ. 534, 537, 663, 674, 838, 915) και *obsecro* (στ. 676, 679, 685, 834, 896, 963, 1006), το επιφώνημα *pro!* (στ. 665, 719, 731, 883, 903, 941, 1009), όπως και ο εκτενέστερος τύπος *edepol* (στ. 916, 1002). Χρησιμοποιεί ύβρεις και προσβλητικές

πόδας θα καλυπτόταν από ένα τρίβραχυ. Θα μπορούσαμε όμως να πούμε ότι η σειρά που προτίμησε ο Τερέντιος είναι καταλληλότερη και γιατί είναι πιο συνηθισμένος μετρικός συνδυασμός και για λόγους ευφωνίας εφόσον με την υποθετική σειρά *mea era*, μετά την αποβολή του *a* (*mea*) προ του *e* (*era*), θα συναντιόνταν δύο *e* (του *mea* και του *era*) (χασμωδία).

¹⁸⁶ Don. Eun. 531,2: *capitulum lepidissimum*: Et υποκορίσματα sunt τῶ ιδιωτισμῶ

¹⁸⁷ Don. Eun. 1023,2: *hic pro illo munere tibi honos est habitus*: ειρωνικῶς et μεταφορικῶς: pro munere et honos munerigerulis praeberi solet.

¹⁸⁸ βλ. A. Otto (1965) σελ. 297, όπου δίνει και αντίστοιχα Ελληνικά χωρία. Ευρ. Βακχ. 976: αὐτὸ σημαίνει. Και Πλουτ. Πομπ. 23, 6: ἐδείλωσε δ' αὐτὰ τὰ πράγματα μετ' ὀλίγον χρόνον.

λέξεις περισσότερο από κάθε άλλο χαρακτήρα στον Τερέντιο (στ. 643 (δύο φορές), 645, 648, 856, 860, 862, 911, 922, 941, 944, 948). Επίσης χρησιμοποιεί σε μικρή έκταση παροιμίες. Αν εξαιρέσει κανείς τις υβριστικές λέξεις που εν μέρει οφείλονται σε οργή, όλα τα άλλα φαίνονται να αποτελούν το συνηθισμένο λεξιλόγιο της Πυθιάδας. Τέλος, αν λάβουμε υπόψη μας το στατιστικό υπολογισμό των στίχων που βρήκαμε στο λόγο της Πυθιάδας (η αναλογία είναι 14%), φαίνεται ότι χρησιμοποιεί τα στοιχεία αυτά σε μεγαλύτερη έκταση από την κυρία της.

8. *Chremes (adulescens)*

Ο Χρέμης είναι ο τρίτος νέος της κωμωδίας, ο αδελφός της Παμφίλης τον οποίο έψαχνε η Θαις για να την αποκαταστήσει στη θέση που της ανήκε. Κατάγεται από καλή οικογένεια, όπως φαίνεται από όσα λέγονται στην κωμωδία: ζει στην ύπαιθρο κάπου κοντά στο Σούνιο. Ασυνηθιστός στους τρόπους των ανθρώπων της πόλης είναι καχύποπτος απέναντι τους, ιδιαίτερα απέναντι στη Θαιδα και την Πυθιάδα.

Το όνομα Χρέμης¹⁸⁹ στην κωμωδία συνήθως αποδίδεται σε γέρους, εδώ είναι η μόνη φορά που αποδίδεται σε ένα νέο. Αν λάβουμε υπόψη μας την ευτυμολογία του ονόματός του (βλ. σχετικά στον Χρέμη της *Andria*), ίσως υποβάλλει την ιδέα ενός ανθρώπου γκρινιάρη και άξεστου που ταιριάζει στην περίπτωση του Χρέμη στον *Eunuchus*.

Ο ρόλος του δεν είναι μεγάλος. Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *heus* (στ. 530) το οποίο βρίσκεται σε διπλασιασμό (*heus heus*) και συνδυάζεται με ερώτηση¹⁹⁰. Το *attat* (στ. 727) που προτάσσεται πρότασης¹⁹¹ και στο στίχο 756 όπου μετά το επιφώνημα δε λέει τίποτε (αποσιώπηση - βλ. παρακάτω), πράγμα που δείχνει μεγάλη έκπληξη. Το *ehem* (*ehem Pythias* - στ. 730) που δείχνει έκπληξη. Το *vah* (στ. 730) που προτάσσεται πρότασης¹⁹² και δείχνει απορία. Το *hem* που απαντά μόνο του (στ. 747) και δείχνει έκπληξη. Το *ah* (στ. 758) που συνδυάζεται με πρόταση¹⁹³ και εκφράζει λύπη και ανησυχία. Και το *hercle* (στ. 530, 727 και 732).

Λέξεις - επιφωνήματα είναι: Η δεικτική λέξη *eccam* (στ. 738) που συνοδεύει μια αιτιατική (*sed eccam ipsam*). Και η προστακτική *arape* (στ. 756) που συνδυάζεται με τη λέξη ευγένειας *sis* (*arape sis*).

¹⁸⁹ βλ. J. Austin (1922) σσ. 40 και 116-117.

¹⁹⁰ *heus heus, ecquis hic?* = έί, έί! είναι κανείς εδώ;

¹⁹¹ *attat data hercle verba mihi sunt* = πω! πω! μα την πίστη μου, μου την έφεραν.

¹⁹² *vah quanto nunc formosior videre mihi quam dudum!* = αχ! τώρα πόσο ομορφότερη μου φαίνεσαι από πριν.

¹⁹³ *ah, metuo qualem tu me esse hominem existumes* = αχ! φοβάμαι σαν τι άνθρωπος νομίζεις ότι είμαι (τι εικόνα έχεις σχηματίσει για μένα).

Κατάρρα αποτελεί η ερώτηση *malam rem hinc ibis?* (= δεν πας στα κομμάτια; "άει στον κόρακα" – στ. 536).

Ερωτήσεις είναι: Η στερεότυπη ερώτηση *quid ais?* (στ. 748) που εκφράζει απορία και έκπληξη. Οι στερεότυπες ερωτηματικές λέξεις: *viden tu...?* (στ. 754) που εισάγει την ερώτηση και θέλει να επιστήσει την προσοχή της Θαΐδας στο στρατιώτη που έχει κάνει την εμφάνισή του στη σκηνή· η ίδια αυτή ερωτηματική λέξη (*viden tu...?*) στο στίχο 783 είναι εισαγωγική της ερώτησης που ακολουθεί (*viden tu, Thais, quam hic rem agit?* = Θαΐς, βλέπεις τι κάνει αυτός;). *egon...?* (στ. 757) που εισάγει ελλειπτική ερώτηση (*egon formidulosu?* = εγώ φοβησιάρης;) η οποία δείχνει έκπληξη¹⁹⁴ ακολουθεί απάντηση σε προηγούμενη ερώτηση της Θαΐδας. Και ακόμη η *scin tu...?* (στ. 800) που είναι εισαγωγική¹⁹⁵ της ερώτησης που ακολουθεί (*scin tu ut tibi res se habeat?* = ξέρεις πώς έχουν τα πράγματα για σένα;).

Απαντήσεις: Καταφατική απάντηση είναι το επίρρημα *probe* (στ. 768). Και αρνητική απάντηση αποτελεί η φράση *nil minus* (= καθόλου – στ. 535).

Αποσιωπήσεις: Στους στίχους 745 (*quasi istuc...*) και 756 (*attat...*) το λόγο του διακόπτει η Θαΐς. Και στον 797 (*omnium...*) φαίνεται περισσότερο να διακόπτει μόνος του το λόγο του για λόγους ευπρέπειας, παρά να τον διακόπτει ο Γνάθων· αυτό ενισχύεται και από το σχετικό σχόλιο του Δονάτου¹⁹⁶.

Αντί του αρνητικού μορίου *non* χρησιμοποιεί την αρνητική αντωνυμία *nil* στο στίχο 535 (*nil minus*).

Υβρις είναι η κλητική προσφώνηση *furcifer* (στ. 798) με την οποία απευθύνεται στον Θράσωνα.

Πλεονασμοί είναι: Ο συνδυασμός των υποθετικών συνδέσμων *nisi si* αντί του απλού *nisi* (στ. 524). Η λέξη *foras* κοντά στο ρήμα *extrusit* (στ. 737 – *extrusit foras*). Η φράση *cum ea una* (στ. 522). Και η *nemost hominum* (στ. 757).

Λέξη διαβεβαίωσης είναι το ρήμα *inquam* (στ. 534) (*non possum, inquam* = δεν μπορώ, σου λέω) και στον 809 (*prohibebo inquam* = θα σε εμποδίσω, σου λέω).

Λέξη ευγένειας είναι η *sis* (στ. 756) που μετριάζει τον προσβλητικό τόνο της προστακτικής *arage* (βλ. παραπάνω).

Υποκοριστικά είναι τα επίθετα *parvula* (στ. 524) και *maiuscula(st)* (= μεγαλούτσικη – στ. 527) που είναι υποκοριστικό¹⁹⁷ του επιθέτου συγκριτικού βαθμού *maior-ius*· η χρήση του είναι κάπως περιορισμένη.

¹⁹⁴ βλ. E. Morris (First Paper) (1889) σελ. 423.

¹⁹⁵ βλ. E. Morris (First Paper) (1889) σελ. 410.

¹⁹⁶ Don. Eun. 797,2: ait utrumque Chremes; nam quia dixit "nisi tibi mavis eripi", ait "tu illam tangas?" et addidit "omnium". Et est *ἀποσιώπησις* secunda. Sic autem loqui solent plus gestu quam verbis conciti.

¹⁹⁷ Don. Eun. 527: *maiuscula est*: diminutive dixit, ut ostenderet utramque esse primaevam.

Διπλασιασμό του επιφωνήματος *heus* (*heus heus*) παρατηρούμε στο στίχο 530 (βλ. παραπάνω).

Θαμιστικά ρήματα είναι: *labefactarier* (θαμ. του *labefactor* – στ. 509) που έχει τη σημασία “κλονίζομαι ή μετακινούμαι από μια σταθερή στάση ή απόφαση”, “με καταφέρνουν” την οποία έχει και το απλό *labefactor*¹⁹⁸. Και το *quaeritet* (θαμ. του *quaero* – στ. 523)¹⁹⁹.

Παροιμία είναι η φράση *sine Cerere et Libero friget Venus* (στ. 732)²⁰⁰ που σημαίνει “χωρίς τη Δήμητρα και τον Διόνυσο είναι κρύα η Αφροδίτη” εννοώντας ότι χωρίς φαγητό και κρασί χάνεται (κρυώνει) ο έρωτας. Η παροιμία μπορεί να αναφέρεται απλά στη δημιουργία κατάλληλης ερωτικής ατμόσφαιρας, όπως συμβαίνει εδώ, αλλά και στο γεγονός ότι τα βιωτικά προβλήματα σκοτώνουν τον έρωτα. Υπάρχουν παρόμοιες παλαιές παροιμίες “*Αφροδίτη και Διόνυσος μετ’ ἀλλήλων εἰσί*” (Αποστ. IV 58) και “*Νεκρὸν Ἀφροδίτη Διονύσου δίχα καὶ Δήμητρος*” (Αποστ. XII 2)· την ίδια παροιμία βρίσκουμε και στα Ν. Ε. “*Χωρίς ψωμί, χωρίς κρασί, παγώνει κι η αγάπη*”²⁰¹. Παράλληλα στη χρήση των ονομάτων των θεών αντί υλικών αγαθών αναγνωρίζουμε το σχήμα της μετωνυμίας.

Μεταφορικά χρησιμοποιείται το ρήμα *friget* (στ. 517) που σημαίνει “εξαντλείται (τελειώνει) η συζήτηση”²⁰², ενώ η κυριολεκτική του σημασία είναι “κρυώνει” (πρβλ. Ν. Ε. “πάγωσε η συζήτηση”).

Ο λόγος του Χρέμη δε θα μπορούσαμε να πούμε ότι διαφοροποιείται πολύ από το λόγο των άλλων προσώπων. Αυτό ίσως οφείλεται στο συγκρατημένο χαρακτήρα του και στην περιορισμένη συναισθηματική φόρτιση. Δε βρίσκουμε στο λόγο του ιδιαίτερα συχνά κάποιες λέξεις ή φράσεις, αλλά κάπως περισσότερο χρησιμοποιεί ερωτήσεις, ιδιαίτερα αυτές που χρησιμεύουν μόνο για να εισάγουν άλλες ερωτήσεις (στ. 754, 757, 783, 800) και το επιφώνημα *hercle* (στ. 530, 727, 732). Αξίζει επίσης να παρατηρήσουμε ότι χρησιμοποιεί το επιφώνημα *attat* (στ. 727, 756) και την προστακτική (που έχει θέση επιφωνήματος) *apage* (στ. 756) που προέρχονται από τα Ελληνικά. Τόσο τα ελληνικής προέλευσης

¹⁹⁸ Πρβλ. Ον. Met. 10, 375: *utque securi saucia trabs ingens,..., quo cadat, in dubio est...*, sic animus vario *labefactus* vulnere nutat. Don. Hec. 108,2: *quasi ex parte labefactus est*. Με ίδια σημασία βρίσκουμε το ρήμα και στην ενεργητική φωνή (*labefacio*) – βλ. Cic. Sest. 47, 101: *quem numquam ulla vis, ullae minae, ulla invidia labefecit*.

¹⁹⁹ Την παράλληλη χρήση των *quaerito* και *quaero* συζητήσαμε στο λόγο του Σίμωνος (*Andria*) βλ. ενότητα Θαμιστικά και τη σχετική σημείωση.

²⁰⁰ βλ. A. Otto (1965) σελ.366. Και Don. Eun. 732,3: *Et friget proprie non adhaeret*; *translatum est enim hoc proverbium “friget” a picatione vasorum, quae frigida picem non tenent, cum alia multa meliora sint ad usum frigida, ut ferrum, aurum et argentum et cetera huiusmodi. Nam sic alibi ait* (στ. 517) “*ubi friget, huc evasit*”.

²⁰¹ βλ. Ν. Πολίτου, τομ.Β (1965) σελ. 168· Τ. Βενιζέλου (1965) σελ. 341· Φ. Τότσκα (1987) σελ. 61 και Χ. Παπαστάθης (1977) σελ. 52.

²⁰² Don. Eun. 517,2: *tamquam impudenter contenderit ad hanc inquisitionem*. Βλ. και Λ. Τρομάρα (1991) σχόλιο στο στίχο 517.

επιφωνήματα όσο και το *hercle* δίνουν στο λόγο του λαϊκό χρώμα, καθώς, όπως ήδη τονίσαμε, χρησιμοποιούνται περισσότερο από δούλους. Αυτό όμως ταιριάζει στον Χρέμη που είναι ένας νεαρός που ζει στην ύπαιθρο. Τέλος, όπως και οι περισσότεροι νεαροί της κωμωδίας, χρησιμοποιεί περιορισμένα τις παροιμίες. Ο στατιστικός υπολογισμός των στοιχείων της ομιλουμένης που βρήκαμε στο λόγο του δείχνει ότι κινείται στα ίδια επίπεδα με τον Χαιρέα (η αναλογία είναι 11,55%), δεν έχει όμως την ποικιλία και τον πλούτο των στοιχείων που παρατηρήσαμε στο λόγο του Χαιρέα.

9. Antipho (adulescens)

Ο Αντιφών είναι φίλος του Χαιρέα· δεν παίζει κανένα ουσιαστικό ρόλο στην κωμωδία, εξυπηρετεί μόνο τη θεατρική σύμβαση, γιατί από τη συζήτηση ανάμεσα σ' αυτόν και τον Χαιρέα το κοινό μαθαίνει όσα συνέβησαν μέσα στο σπίτι της Θαιίδας. Αν λάβουμε υπόψη μας την πληροφορία του Δονάτου²⁰³, ο χαρακτήρας αυτός είναι δημιούργημα του Τερεντίου. Ο διάλογος κάνει πιο ενδιαφέρουσα και ζωηρή τη διήγηση παρά ο μονόλογος και ακόμη περισσότερο καθώς ο Αντιφών κάνει εύστοχες παρατηρήσεις.

Το όνομα φαίνεται να ταιριάζει στο ρόλο του· είναι ο "Αντιλέγων", ο "Αντίλογος" στη διήγηση του Χαιρέα. Παράγεται από την πρόθεση *ἀντί* και την κατάληξη *-φων* (*φαFων*) των κυρίων ονομάτων²⁰⁴.

Ο ρόλος του, όπως είναι φυσικό, είναι πολύ μικρός. Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Το επιφώνημα *hercle* (στ. 607).

Οι στερεότυπες ερωτήσεις *ain tu?* (στ. 567), που εκφράζει έκπληξη, και *quid tibi vis?* (στ. 559).

Προσβλητικός χαρακτηρισμός είναι η λέξη *asinum* (= γάιδάρο - στ. 598)· προέρχεται από το ζωικό κόσμο και χρησιμοποιείται μεταφορικά για τον Χαιρέα²⁰⁵.

Λέξη παράκλησης είναι το ρήμα *quaeso* (στ. 562) που μειδιάει τον τόνο της προστακτικής *narra*.

Υποκοριστικά είναι οι λέξεις: *adulescentuli* (στ. 539), που αναφέρεται στην ηλικία, και *flabellulum* (στ. 598) υποκοριστικό του ονόματος *flabellum* (το οποίο είναι και αυτό υποκοριστικό του *flabrum*)· κάνει υπαινιγμό στη μικρότητα του ριπιδίου για να δημιουργήσει αντίθεση με το *tantum asinum*.

Η γενική διαιρετική *hominis* με την ερωτηματική αντωνυμία *quid* (στ. 546 - *quid hoc hominist?* = τι σόι άνθρωπος είναι αυτός;)· η φράση έχει μειωτική σημασία.

²⁰³ Don. *Eun.* 539,3: bene inventa persona est, cui narret Chaerea, ne unus diu loquatur, ut apud Menandrum.

²⁰⁴ βλ. Bechtel (1982) σσ. 60 και 460 και J. Austin (1922) σσ. 30-31 και 117.

²⁰⁵ Η φράση έχει ως εξής: *Eun.* 598: flabellulum tenere te asinum tantum = εσύ ένας τόσοσ γάιδάρος να κρατάς μια μικρή βεντάλια.

Θαμιστικά είναι τα ρήματα: *coniectem* (θαμ. του *conicio* – στ. 543) που έχει τη σημασία “εικάζω”, “υποθέτω”, “βάζω με το μυαλό μου” την οποία έχει και το απλό *conicio*²⁰⁶. Και το *sciscitari* (θαμ. του *scisco* – στ. 548) που έχει τη σημασία “μαθαίνω”, “καταλαβαίνω” την οποία έχει και το απλό *scisco*²⁰⁷.

Παροιμιακές φράσεις είναι: Η φράση *tum equidem istuc os tuum inpudens videre nimium vellem* (στ. 597)²⁰⁸ που σημαίνει “θα ’θελα πολύ να βλέπα τότε αυτό το ξεδιάντροπο πρόσωπό σου” (πρβλ. Ν. Ε. “θα ’θελα να ’βλεπα τα μούτρα του”). Και η φράση *sed interim de symbolis* (*quid actumst?*) (στ. 607)²⁰⁹ που σημαίνει “αλλά τι έγινε με το συμπόσιο;” Στην κατηγορία αυτή ανήκει και η λέξη *asinum* (στ. 598) με την οποία χαρακτηρίζει προσβλητικά τον Χαιρέα (βλ. στο λόγο του Μενεδήμου στον *Heautontimorumenos*).

Ο ρόλος του είναι μικρός, αλλά στο λόγο του υπάρχουν αρκετές λέξεις και φράσεις της ομιλουμένης (η αναλογία είναι 13,19%): απ’ αυτές δεν υπάρχουν κάποιες που χρησιμοποιεί ιδιαίτερα συχνά. Λίγες είναι και οι παροιμιακές φράσεις που βρήκαμε στο λόγο του, πράγμα που παρατηρήσαμε στους περισσότερους νεαρούς της κωμωδίας.

10. Dorias (ancilla)

Η Δωριάς είναι μια από τις πολλές υπηρέτριες της Θαΐδας. Ο ρόλος της δεν έχει κανένα ουσιαστικό ενδιαφέρον· εξυπηρετεί τη θεατρική σύμβαση καθώς διηγείται στο κοινό όσα συνέβησαν στο σπίτι του Θράσωνα.

Το όνομα Δωριάς είναι πολύ πιθανό να είναι ένα από τα κύρια ονόματα που παράγονται από το προσηγορικό όνομα *δῶρον*, όπως Δωρίς, Δωρίων, Δῶρος, Δωρώ²¹⁰. Ο J. Austin στη συζήτηση για το όνομα προσθέτει ότι θα μπορούσε να είναι ένα εθνικό όνομα, δηλαδή Δωριάς, “η γυναίκα από τη Δωρίδα”.

Ο ρόλος της είναι πολύ μικρός. Στοιχεία του λόγου της που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *heus* (στ. 624) το οποίο χρησιμοποιούν κυρίως άνδρες· εδώ δε θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτελεί ακριβώς εξαίρεση, γιατί μεταφέρει τα λόγια του Θράσωνα, ο οποίος φωνάζει ένα δούλο του (*heus...puere* = έι μικρέ!). Το *au* (στ. 656) που συνδυάζεται με το

²⁰⁶ Ο ίδιος ο Αντιφών λίγο παρακάτω στο στίχο 547 λέγει: *nequeo satis mirari neque conicere*.

²⁰⁷ Πρβλ. Plaut. *Am.* 1069: *accurro, ut sciscam quid velit*.

²⁰⁸ βλ. A. Otto (1965) σελ. 380.

²⁰⁹ Don. *Eun.* 607,3: *Sed interim de symbolis: παροιμιῶδες· ἀλλὰ περὶ τοῦ χοιριδίου; Ὅπως φαίνεται από το σχόλιο του Δονάτου, η φράση ήταν “αλλά τι έγινε με το γουρουνάκι;” και ο Αντιφών την άλλαξε για να ταιριάζει στην περίπτωση, δηλαδή στο συμπόσιο.*

²¹⁰ βλ. Bechtel (1982) σελ. 144 και J. Austin (1922) σσ. 117-118.

ρήμα παράκλησης *obsecro*, μια φράση τρυφερότητας και ερώτηση²¹¹. δείχνει έκπληξη και λύπη²¹². Και το *pol* (στ. 675 και 721).

Λέξη - επιφώνημα είναι η οριστική παρακειμένου *perii* (στ. 664).

Μια ευχή βρίσκουμε στο στίχο 615: *ita me di ament*.

Απαντήσεις: Η φράση *sic est* (στ. 719) που δείχνει συμφωνία. Και η *minime gentium*²¹³ (= ποτέ - στ. 625) που αποτελεί ισχυρή αρνητική απάντηση.

Προσβλητικός χαρακτηρισμός είναι η λέξη *insanus* (= τρελλός - στ. 616) με την οποία αναφέρεται στον Θράσωνα.

Λέξη παράκλησης είναι το ρήμα *obsecro* (στ. 656) όπου συνδυάζεται με το επιφώνημα *au* και ερώτηση (βλ. παραπάνω), πράγμα που τονίζει περισσότερο την οδυνηρή έκπληξη που φαίνεται στα λόγια της. Επίσης το βρίσκουμε στο στίχο 664.

Φράσεις τρυφερότητας είναι οι: *mea Pythias*,²¹⁴ (στ. 656) και *mea tu* (= δικιά μου, καλή μου - στ. 664) με τις οποίες απευθύνεται στην Πυθιάδα. Και στις δύο περιπτώσεις η κτητική αντωνυμία προηγείται, όπως συνήθως στο λόγο των γυναικών. Μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η πρόταση της κτητικής αντωνυμίας εξυπηρετεί το μέτρο στο στίχο 656²¹⁵. Στον 664 όμως όποια σειρά και αν έχει η κτητική αντωνυμία στέκεται μετρικά αλλά φαίνεται ότι η σειρά που προτίμησε ο Τερέντιος είναι η καταλληλότερη²¹⁶. Άλλωστε η φράση απαντά μόνον ως *mea tu*. Πέραν όλων αυτών είναι άξιο παρατήρησης ότι στη θέση του ονόματος είναι η προσωπική αντωνυμία του δευτέρου προσώπου.

²¹¹ *au obsecro, mea Pythias, quod istuc nam monstrum fuit?* = άου! παρακαλώ, Πυθιάς μου, τι πρωτάκουστο είναι αυτό που έγινε;

²¹² βλ. J. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 656.

²¹³ Όπως έχει παρατηρήσει ο H. Thesleff (1960, σελ. 60), είναι πολύ συνηθισμένο να χρησιμοποιούν το *minime* συνοδευόμενο από τη γενική *gentium* σαν μια ιδιωματική φράση που έχει ισχυρή αρνητική ή απαγορευτική σημασία.

²¹⁴ Don. *Eun.* 656,1: *au obsecro mea Pythias: "mea" et (Ad. 289) "mea tu" et (Eun. 130, 150 al.) "amabo" et alia huiusmodi mulieribus apta sunt blandimenta.*

²¹⁵ Η σειρά *mea Pythias* δίνει το μετρικό σχήμα υ υ - υ - που καλύπτει τον 3ο και 4ο πόδα ενός ιαμβικού οκτωναρίου όπου ο 3ος έχει αναλυμένη την άρση σε δύο βραχέα, ενώ ο 4ος είναι καθαρός ίαμβος. Αν η σειρά ήταν *Pythias mea* θα έδινε το μετρικό σχήμα - υ - υ υ που δε θα εξυπηρετούσε την εμφάνιση του ιαμβικού μετρικού σχήματος καθώς στον 3ο πόδα θα εμφανιζόταν τροχαίος.

²¹⁶ Η σειρά είναι *mea tu* και δίνει το μετρικό σχήμα υ υ - που καλύπτει τη θέση του 5ου πόδα (που είναι αναλυμένη σε δύο βραχέα) και την άρση του 6ου πόδα (που είναι μακρά) σε έναν ιαμβικό οκτωνάριο. Αν η σειρά ήταν *tu mea* θα έδινε το μετρικό σχήμα - υ υ το οποίο επίσης θα στεκόταν μετρικά, εφόσον έτσι θα εμφανιζόταν μακρό στη θέση του 5ου πόδα και η άρση του 6ου πόδα θα ήταν αναλυμένη σε δύο βραχέα. Ίσως όμως είναι πιο σωστή η σειρά που προτίμησε ο Τερέντιος αν θεωρήσουμε ότι είναι προτιμότερη η ανάλυση της θέσης παρά της άρσης.

Παροιμία είναι η φράση *quod scis nescis* (στ. 722)²¹⁷ που σημαίνει "αυτό που ξέρεις δεν το ξέρεις", δηλαδή "έχεις παντελή άγνοια".

Στο λόγο της Δωριάδας δε βρίσκουμε πολλές λέξεις και φράσεις της ομιλουμένης (η αναλογία είναι 11,97%). Αυτό ίσως οφείλεται στο ότι η συναισθηματική της φόρτιση δεν είναι ιδιαίτερα μεγάλη εφόσον τα γεγονότα δεν την αφορούν άμεσα· παράλληλα όμως ίσως δεν είναι άσχετο το γεγονός ότι σε μια μικρή έκταση μεταφέρει λόγια άλλων (του Θράσωνα και της Θαΐδας), πράγμα που αποτελεί μίμηση. Προτιμά το επιφώνημα *poi* (στ. 675, 721) το ρήμα παράκλησης *obsecro* (στ. 656, 664) και φράσεις τρυφερότητας (στ. 656, 664). Στο λόγο της βρίσκουμε και μια παροιμία.

11. Dorus (eunuchus)

Ο Δώρος είναι ο ευνούχος της κωμωδίας, τον οποίο αγόρασε ο Φαιδρίας σαν δώρο για τη Θαΐδα και του οποίου τη θέση πήρε ο Χαιρέας για να βρεθεί κοντά στην Παμφίλη. Το όνομα *Δώρος* παράγεται από το προσηγορικό όνομα *δῶρον*²¹⁸ και φαίνεται να ταιριάζει πολύ καλά, εφόσον ο ευνούχος είναι δώρο για τη Θαΐδα.

Ο ρόλος του είναι ελάχιστος. Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Το επιφώνημα *οiei*²¹⁹ (στ. 716)· είναι ένα επιφώνημα πόνου, καθώς ο Φαιδρίας τον σπρώχνει.

Απαντήσεις: Καταφατικές απαντήσεις είναι: το επίρρημα *ita* (στ. 697 και 708) και η λέξη *factum* (= έγινε) (δύο φορές – στ. 708). Και αρνητική απάντηση είναι το μεμονωμένο αρνητικό μόριο *non* (στ. 699 και 713).

Πλεονασμό αποτελεί η λέξη *foras* κοντά στο ρήμα *abierunt* (*abierunt foras* – στ. 702).

Λέξη παράκλησης είναι το ρήμα *obsecro* (στ. 669) που αποτελεί την απάντηση του Δώρου στις ύβρεις του Φαιδρία· επίσης στο στίχο 715 *obsecro te* (με αντικείμενο) όπου παρακαλεί τον Φαιδρία, όπως ο τελευταίος του είχε υποδείξει να κάνει.

Τα περισσότερα από τα στοιχεία της ομιλουμένης που βρήκαμε στο λόγο του είναι απαντήσεις· υπολογίζοντάς τα στατιστικά διαπιστώνουμε ότι η αναλογία είναι 35,29%, δεν μπορούμε όμως να τα αξιολογήσουμε απόλυτα λόγω του μικρού του ρόλου.

²¹⁷ βλ. A. Otto (1965) σελ. 312, όπου δίνει το αντίστοιχο χωρίο από τον Αντιφάνη (fr. 194 Kock- Meineke 3, σελ. 109): *ὅσα γὰρ οἶσθ' οὐκ οἶσθα νῦν*. Και Don. *Eun.* 722,4: *quod scis nescis*: proverbiale est et multum apud διαλεκτικούς tractatum, ut "facio et non facio" et "amicus sum et non sum" et "audio et non audio" et cetera huiusmodi.

²¹⁸ βλ. Bechtel (1982) σελ. 147 και J. Austin (1922) σελ. 118.

²¹⁹ Don. *Eun.* 716,1: *οiei*: apte σχετλιασμόν rusticum posuit utpote servi ac novicii et est deploratio ab eis sic dicta.

12. Sanga (servus)

Είναι ένας από τους δούλους του Θράσωνα που παίρνει μέρος στην "πολιορκία" του σπιτιού της Θαΐδας, οπλισμένος με ένα σφουγγάρι με το οποίο, όπως λέγει (στ. 779), θα πλύνει το αίμα από τις πληγές. Το όνομα Σάγγας είναι συντετμημένος τύπος του ονόματος Σαγγάριος που είναι συνηθισμένο σε δούλους²²⁰. Ίσως εδώ το διάλεξε ο ποιητής μας γιατί ηχητικά θυμίζει τη λέξη *sanguis* (= αίμα), το οποίο λέγει ότι σκοπεύει να καθαρίσει (στ. 779).

Αν και ο ρόλος του περιορίζεται σε λίγες φράσεις, εντούτοις εντοπίσαμε δύο περιπτώσεις που ανήκουν στην ομιλουμένη:

Μια λέξη-επιφώνημα, δηλαδή τη δεικτική λέξη *eccum* (στ. 776) με την οποία δηλώνει την παρουσία του. Συνοδεύεται από ρήμα (*adest*) χωρίς όμως να συντάσσεται μ' αυτό· αξίζει να παρατηρήσουμε ότι εδώ λέγει *eccum adest* (= νάτον εδώ είναι) εννοώντας "να 'με", δηλαδή μιλάει για τον εαυτό του σε τρίτο πρόσωπο που φαίνεται να είναι κάτι ανάλογο με τη χρήση της αντωνυμίας *hic* αντί *ego* που συνηθίζεται στην ομιλουμένη.

Και την ελληνιστική ερώτηση *egon?* (στ. 778) η οποία είναι επιφωνηματική· δείχνει ελαφριά έκπληξη²²¹ και δεν περιμένει απάντηση. Ακολουθεί απάντηση στην ερώτηση που του είχε κάνει ο Θράσων.

Ο ρόλος του βέβαια είναι πολύ μικρός ώστε να μην μπορούμε να αξιολογήσουμε απόλυτα τα στοιχεία της ομιλουμένης που χρησιμοποιεί (η αναλογία είναι 9,52%).

13. Sophrona (nutrix)

Είναι η τροφός της Παμφίλης, την οποία φέρνει ο Χρέμης για να αναγνωρίσει τα ρούχα και τα αντικείμενα που φορούσε η Παμφίλη όταν την είχαν κλέψει.

Το όνομά της Σωφρόνη παράγεται από το επίθετο *σώφρων* (-ονος)²²². Είναι ένα όνομα κατάλληλο για τροφό: "αυτή που έχει σωστό μυαλό".

Ο ρόλος της περιορίζεται σε μια και μόνο λέξη η οποία ανήκει στην ομιλουμένη· δηλαδή το ρήμα *μονεο* που είναι αντί του *με μονεο* (στ. 913) με άλλα λόγια η αυτοπάθεια εκφράζεται με ενεργητικό ρήμα. Δεν μπορούμε όμως να βγάλουμε κανένα συμπέρασμα από μια και μόνο λέξη.

²²⁰ βλ. Bechtel (1982) σελ. 556 και J. Austin (1922) σελ. 119.

²²¹ βλ. E. Morris (First Paper) (1889) σελ. 423.

²²² βλ. Bechtel (1982) σσ. 415 και 458· J. Austin (1922) σσ. 40-41 και 119 και Chantraine, σελ. 1084.

14. Senex

Είναι ο πατέρας των δύο νεαρών, Φαιδρία και Χαιρέα. Έλπει στο μεγαλύτερο μέρος της κωμωδίας και έρχεται την κατάλληλη στιγμή, όταν πρέπει να βάλει τα πράγματα στη θέση τους²²³. Αν κρίνουμε από τη διευθέτηση της υπόθεσης του γιου του Χαιρέα στο τέλος της κωμωδίας και από το περιστατικό που διηγείται ο Χαιρέας (Πράξη II, Σκηνή III) με το γέρο που τον έκανε να χάσει την Παμφίλη, ο οποίος ήθελε να υπενθυμίσει στον πατέρα του ότι έπρεπε να παραστεί ως συνήγορός του την επομένη, φαίνεται ότι ο *senex* είναι δικηγόρος. Όνομα δεν υπάρχει από τα χειρόγραφα η ομάδα A δίνει *Demea* και η ομάδα Σ (όλα εκτός από το A) δίνει *Laches*. Ο Δονάτος²²⁴ μας πληροφορεί ότι στον Τερέντιο δεν έχει όνομα, ενώ στον Μένανδρο ονομαζόταν Σίμων. Ο ρόλος του είναι πολύ μικρός.

Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *hem* (στ. 977) που συνδυάζεται με την ερώτηση *quid est?* (*hem quid est?* = εε! τι συμβαίνει;) και στο στίχο 986 που συνδυάζεται με την ερώτηση *quid?* (*hem quid?* = ε! τι;) Και το *hercle* (στ. 984).

Λέξεις-επιφωνήματα είναι οι οριστικές παρακειμένου *perii* (στ. 984), *actumst* (στ. 985) και *occidi* (στ. 993).

Μορφή ευχής αποτελεί η στερεότυπη φράση *si vivo* (= αν ζω, αν είμαι ζωντανός - στ. 990) που συνοδεύεται από αποσιώπηση.

Ερωτήσεις είναι: Η *quid?* (στ. 981 και 986) στη δεύτερη περίπτωση συνδυάζεται με το επιφώνημα *hem* (*hem quid?* - βλ. παραπάνω). Η ερώτηση *cesso intro rumpere?* (= τι κάθομαι και δεν ορμάω μέσα; - στ. 996) που δεν περιμένει απάντηση, αλλά εκφράζει οργή και ανησυχία. Στην ουσία είναι αυτοπροτροπή²²⁵. Και η ερώτηση *quid est?* (στ. 978) που συνδυάζεται με το επιφώνημα *hem* (βλ. παραπάνω).

Αποσιώπηση παρατηρούμε στους στίχους 989-990 (*si vivo...!*)²²⁶ όπου διακόπτει μόνος του το λόγο του για να μη διατυπώσει κάποια απειλή.

Υβρις είναι η κλητική προσφώνηση *furcifer* (στ. 989) με την οποία απευθύνεται στον Παρμένοντα.

Παροιμία είναι η φράση *aliud ex alio malum!* (στ. 987)²²⁷, δηλαδή "από το ένα κακό στο άλλο": αντίστοιχες είναι οι παλαιές παροιμίες: "Κακὸν ἐπὶ κακῷ" (Μακαρ. IV 100) και "Κακὸν κακῷ ἔπεται" (Μακαρ. V 11). Υπάρχουν πολλές όμοιες παροιμίες και στα Ν. Ε.

²²³ Όπως παρατηρεί ο W. T. MacCary (1971, σελ. 321), ο πατέρας (*senex*) του *Eunuchus* λειτουργεί σαν ένας *deus ex machina* (βλ. και τη σχετική υποσημείωση στον Σίμωνα της *Andria*).

²²⁴ Don. *Eun.* 971,1: adnotandum, quod huius senis nomen apud Terentium non est: apud Menandrum Simo n. dicitur.

²²⁵ βλ. Hofmann L. U. (1965) σελ. 69.

²²⁶ Don. *Eun.* 990,1: *si vivo...: αποσιώπησης, quam necessario sequitur "sed"*.

²²⁷ βλ. A. Otto (1965) σελ. 207.

“Όταν θάρθει ένα κακό, περίμενε και άλλο (σέρνει μαζί του κι άλλο)²²⁸, “Τόνα κακό φέρνει τάλλο”²²⁹.

Αν και ο ρόλος του είναι μικρός, οι λέξεις και οι φράσεις της ομιλουμένης που βρήκαμε στο λόγο του είναι σχετικά πολλές (η αναλογία είναι 19,58%). Αυτό φαίνεται να οφείλεται κυρίως σε συναισθηματική φόρτιση. Γι’ αυτό μεγαλύτερη συχνότητα παρουσιάζουν στο λόγο του οι φράσεις απελπισίας (*perii* – στ. 984, *occidi* – στ. 993 και το πιο επίσημο *actumst* – στ. 985) και οι ερωτήσεις (ιδίως η *quid?* – στ. 981, 986), καθώς μαθαίνει τι συνέβη στη διάρκεια της απουσίας του. Επίσης βρίσκουμε στο λόγο του μια παροιμία πολύ ταιριαστή για τις καταστάσεις που αντιμετωπίζει.

15. Πρόλογος

Στον πρόλογο τα μόνα στοιχεία ομιλουμένης που βρίσκουμε είναι: ένας προσβλητικός χαρακτηρισμός δηλαδή η λέξη *furern* (= κλέφτη) (στ. 23) με την οποία ο ποιητής αναφέρεται στον εαυτό του μεταφέροντας λόγια αντίπαλου ποιητή. Και μια παροιμία, δηλαδή η φράση *nullumst iam dictum quod non dictum sit prius* (στ. 41)²³⁰, δηλαδή “τίποτε δε λέγεται πια που να μην έχει ειπωθεί παλιότερα”. Το ποσοστό είναι πολύ χαμηλό 2,90% στο σύνολο των λέξεων που καλύπτει ο πρόλογος, αλλά αυτό οφείλεται στο ρητορικό χαρακτήρα του.

²²⁸ βλ. Π. Αραβαντινού (1863) σελ. 96· πρβλ. και Φ. Τότσκα (1987) σελ. 35.

²²⁹ βλ. Ι. Κολιτσάρα, τομ. Γ (1966), σελ. 264.

²³⁰ βλ. Α. Otto (1965) σελ. 112.

Δ. PHORMIO¹

Η κωμωδία *Phormio* παίχτηκε το 161 π. Χ. στους *Ludos Romanos*, έξι μήνες περίπου μετά τη μεγάλη επιτυχία της κωμωδίας *Eunuchus*. Είναι η μια από τις δύο κωμωδίες που έχουν ως πρότυπα κωμωδίες του Απολλοδώρου (η άλλη είναι η *Hecyra*). Πρότυπό της είναι η κωμωδία του Απολλοδώρου *Ἐπιδικαζόμενος*. Πρόκειται για τη μοναδική κωμωδία όπου ο Τερέντιος άλλαξε τον αρχικό τίτλο, προφανώς γιατί ο Ελληνικός τίτλος δε θα ήταν κατανοητός στο Ρωμαϊκό κοινό το οποίο δε γνώριζε το Αθηναϊκό δίκαιο².

Στον *Phormio*, όπως και στον *Heautontimorumenos*, ο Τερέντιος δεν εφαρμόζει τη λογοτεχνική τεχνική που έχει εφαρμόσει σε άλλες κωμωδίες (ιδίως στην *Andria* και στον *Eunuchus*) και για την οποία απολογείται στους προλόγους του, δηλαδή τη χρήση στοιχείων από διαφορετικές κωμωδίες με παρεμφερή θέματα για να δημιουργήσει τη δική του κωμωδία. Φαίνεται ότι στην προκειμένη περίπτωση απλά διασκεύασε τη συγκεκριμένη κωμωδία του Απολλοδώρου, τον *Ἐπιδικαζόμενον*, όπου βέβαια έχει επιφέρει κάποιες αλλαγές τις οποίες συζητά με λεπτομέρεια ο R. H. Martin³.

¹ Η υπόθεση έχει ως εξής: Ο Χρέμης και ο Δημοφών είναι αδέρφια, Αθηναίοι πολίτες αρκετά ευκατάστατοι. Έχουν από ένα γιο ο καθένας: ο Δημοφών τον Αντιφώντα και ο Χρέμης τον Φαιδρία. Φεύγουν από την Αθήνα και αφήνουν τους γιους τους στη φροντίδα του πιστού δούλου Γέτα. Στο μεταξύ έρχεται στην Αθήνα από τη Λήμνο μια φτωχή γυναίκα με την κόρη της για να αναζητήσει τον άνδρα της: πεθαίνει όμως χωρίς να τον βρει. Την κηδεία της φροντίζει η κόρη της. Εκεί την βλέπει ο Αντιφών και την ερωτεύεται. Καταφέρνει να την παντρευτεί με τη βοήθεια του παράσιτου Φορμίωνα, εγγείροντας μια "δίκη επιδικασίας" με ψεύτικα στοιχεία. Ο εξάδελφός του Φαιδρίας είναι ερωτευμένος με μια κιθαρίστρια που βρίσκεται στη δικαιοδοσία του πορνοβοσκού Δωρίωνα. Οι δύο αδελφοί, Δημοφών και Χρέμης, επιστρέφουν στην Αθήνα. Μόλις μαθαίνουν για το γάμο του Αντιφώντα, προσφέρουν 30 μνες στον Φορμίωνα για να ακυρώσει το γάμο και να διεκδικήσει αυτός την κοπέλλα με "δίκη επιδικασίας". Ο Φορμίων όμως δίνει τα χρήματα αυτά στον Δωρίωνα για να εξαγοράσει την κιθαρίστρια για λογαριασμό του Φαιδρία. Έτσι τα πράγματα περιπλέκονται, αλλά γρήγορα αποκαλύπτεται η αλήθεια: Ο Χρέμης αποδεικνύεται δίγαμος: είχε πάει πριν από χρόνια στη Λήμνο όπου παντρεύτηκε και από το γάμο αυτό απέκτησε μια κόρη. Η κοπέλλα αυτή είναι η αγαπημένη του Αντιφώντα. Ο Χρέμης ήταν ο χαμένος πατέρας που αναζητούσε η μητέρα της και ο θάνατος την εμπόδισε να τον βρει. Έτσι ο Αντιφών κρατά την αγαπημένη του ως σύζυγο εφόσον ο θεός του την αναγνωρίζει ως κόρη του. Παράλληλα ο Χρέμης έχει να αντιμετωπίσει τις αντιδράσεις της νόμιμης συζύγου του Ναυσιστράτης που μέχρι τώρα αγνοούσε τον παράνομο γάμο του συζύγου της. Έτσι δημιουργούνται οι συνθήκες να υπάρξει η σχετική ανοχή για τη σχέση του Φαιδρία με την κιθαρίστρια.

² βλ. J. Austin (1922) σελ. 31.

³ R. H. Martin, *Terence: Phormio*, London, 1959 (reprinted 1964).

1. Davos (servus)

Ο δούλος Δάος που εμφανίζεται στις δύο πρώτες σκηνές της κωμωδίας είναι ένα "προτατικὸν πρόσωπον"⁴. Δεν εμφανίζεται πουθενά αλλού στη συνέχεια και εξυπηρετεί μόνο την πληροφόρηση του κοινού. Εφόσον ο κατατοπιστικός πρόλογος δεν υπάρχει στον Τερέντιο, η συζήτηση ανάμεσα στον Δάο και τον Γέτα στην αρχή της κωμωδίας θα κατατοπίσει το κοινό για το τι έχει προηγηθεί και ποια είναι η κατάσταση τη στιγμή που αρχίζει η κωμωδία. Όμοια είναι η περίπτωση του απελεύθερου Σωσία στην *Andria* (βλ. παραπάνω).

Όσο μας επιτρέπει να διαπιστώσουμε ο περιορισμένος ρόλος του, φαίνεται ότι είναι ένας τίμιος, σοβαρός και συνετός δούλος που εκφράζει την άποψή του πάνω στην κατάσταση που δημιουργήθηκε και τα πρόσωπα που εμπλέκονται σ' αυτήν.

Το όνομά του⁵ είναι το εθνικό *Δᾶος* (βλ. τη σχετική συζήτηση στην *Andria* για τον ομώνυμο δούλο). Ο ρόλος του είναι σχετικά μικρός στην κωμωδία. Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *oh* (στ. 70) που προτάσσεται πρότασης⁶ και δείχνει λύπη. Η προσφώνηση ο *Geta* (στ. 72 και 136)· το κλητικό επιφώνημα *o* που προηγείται δείχνει συναισθηματική φόρτιση.

Λέξεις - επιφωνήματα είναι: Η δεικτική λέξη *em* (στ. 52) που συνδυάζεται με προστακτική (*accipe, em* = άκου, να)⁷ και στον 139, όπου προτάσσεται πρότασης⁸. Και η προστακτική *abi* (στ. 59) που δείχνει περιφρόνηση⁹ τον τόνο της προστακτικής *abi* μετριάζει η λέξη ευγένειας *sis*.

Ερωτήσεις είναι: Η στερεότυπη ερώτηση *quid narras?* (στ. 136) που δείχνει έκπληξη. Η ερώτηση *quid?* (στ. 147) που απλά εισάγει την ερώτηση που ακολουθεί· διαφωτιστική είναι η παρατήρηση του Δονάτου¹⁰. Και η ερώτηση *numquid, Geta, aliud me vis?* (στ. 151) αποτελεί μια στερεότυπη φράση που χρησιμοποιούν όσοι

⁴ Don. *Phor.* 35,1: quod in omnibus fere comoediis, in quibus perplexa argumenta sunt, fieri solet, id in hac quoque Terentius servat, ut προτατικὸν πρόσωπον, id est personam extra argumentum, inducat; cui dum ob hoc ipsum, quod veluti aliena a tota fabula est, res gesta narratur, discat populus textum et continentiam rerum sitque instructus ad cetera. Βλ. και τη σχετική συζήτηση για τα προτατικά πρόσωπα στον Σωσία της *Andria*.

⁵ βλ. J. Austin (1922) σσ. 24-26.

⁶ *oh regem me esse oportuit!* = Αχ! έπρεπε να 'μουν βασιλιάς!

⁷ βλ. R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 52.

⁸ *em, istuc virist officium* = να! αυτό είναι το καθήκον ενός άνδρα.

⁹ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 59 και R. Martin (1959) σχόλιο στον ίδιο στίχο.

¹⁰ Don. *Phor.* 147,3: *quid? senem quoad exspectatis vestrum: animadvertite rō "quid" secundum morem cotidianum tum dici, cum fit transitus a mentione alterius rei ad alteram. Sic et supra (v. 144) "quid paedagogus ille?"*

ετοιμάζονται να φύγουν για να μη φανουν αγενείς. Όπως ήδη έχουμε αναφέρει, παρουσιάζεται σε διάφορους τύπους¹¹.

Αιτιατική της αναφώνησης είναι η φράση *iocularem audaciam* (= τι γελοίο θράσος! - στ. 134).

Υβρις είναι η κλητική προσφώνηση *insciens* (= ανόητε - στ. 59).

Λέξη ευγένειας είναι το *sis* (στ. 59) που μετριάζει τον τόνο της προστακτικής *abi* (βλ. παραπάνω).

Υποκοριστικά¹² είναι: Η λέξη *ratiuncula* (= μικρός λογαριασμός, μικροποσό - στ. 36· εδώ λέγεται για χρέος)· είναι υποκοριστικό¹³ της λέξης *ratio*. Και το επίρρημα *pauxillulum* (= λιγουλάκι - στ. 37)· υποκοριστικό του επιρρήματος *pauxillum*¹⁴. Ο R. Martin¹⁵ παρατηρεί ότι τα δύο υποκοριστικά που βρίσκουμε εδώ (*ratiuncula* και *pauxillulum*) ταιριάζουν στο λόγο ενός δούλου.

Παροιμία είναι η φράση *namque inscitias advorsu' stimulum calces* (στ. 77-78)¹⁶, δηλαδή "είναι απερισκεψία να κλωτσάς καρφιά"· αποτελεί απόδοση της γνωστής φράσης "πρός κέντρα μὴ λάκτιζε" που βρίσκουμε στον Αισχύλο (Αγ. 1624), τον Ευριπίδη (Βακχ. 795) και τις *Πράξεις των Αποστόλων* (XXVI 14) και φαίνεται ότι ήταν ευρύτατα διαδεδομένη στο λαό. Η παροιμία πέρασε και στα Ν. Ε. "Όποιος κλωτσά τ' αγκάθια, βλάπτει τα πόδια του"¹⁷.

Παροιμιακή φράση είναι η *scisti uti foro* (στ. 79)¹⁸ που σημαίνει "ήξερες τι έπρεπε να κάνεις" (κ. λ. "ήξερες να χειρίζεσαι την αγορά").

Μεταφορικά χρησιμοποιούνται: Το ρήμα *conraditur* (στ. 40) που έχει τη σημασία του *colligitur*¹⁹ σημαίνει "συγκεντρώνεται", ενώ κυριολεκτικά το ρήμα *conrado* σημαίνει "ξύνω". Το ρήμα *ferietur* (στ. 47) που σημαίνει "θα χτυπιέται" εννοώντας ότι θα ταλαιπωρείται και

¹¹ βλ. R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 151. Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του J. N. Hough (1945, σελ. 287) η απάντηση είναι *ut bene sit tibi* (= να 'σαι καλό): είναι μια ευχή εκ μέρους του Γέτα που ισοδυναμεί με ένδειξη άρνησης.

¹² Ο W. G. Arnott (1970, σελ. 54) παρατηρεί ότι ο λόγος του Δάου διαφοροποιείται με τη χρήση υποκοριστικών και παροιμιών (βλ. παρακάτω).

¹³ Don. Phor. 36,4: *erat ei de ratiuncula: opportuna diminutio in re servili: "ratiuncula" et "pauxillulum"*.

¹⁴ Don. Phor. 37,2: *pauxillulum: quartus gradus diminutionis: paulum, paululum, pauxillum, pauxillulum*.

¹⁵ βλ. R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 36.

¹⁶ βλ. A. Otto (1965) σελ. 331· S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 78· R. Martin (1959) στον ίδιο στίχο και Don. Phor. 78,1: *advorsu' stimulum calces: παροιμία cum ἐλλείψει: deest enim "iactare"*.

¹⁷ βλ. T. Βενιζέλου (1965) σελ. 213· πρβλ. και Φ. Τότσκα (1987) σελ. 177.

¹⁸ Don. Phor. 79,2: *scisti uti foro: forum pro tribus intellegitur: loco, tempore et persona; scisti, inquit, his uti. Et est vulgare proverbium. Sensus autem hic est: scisti, inquit, quid te facere oportuerit*. Βλ. επίσης S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 79· R. Martin (1959) στον ίδιο στίχο και A. Otto (1965) σσ. 145-6, όπου δίνει και αντίστοιχο χωρίο από τον Αναξανδρίδη (*fr.* 4 Kock, Meineke 3, σελ. 163) *ἀγορὰ κέχρηται*.

¹⁹ βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 155 και R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 40.

θα κοπιάζει εξαντλητικά σύμφωνα με το Δονάτο²⁰ είναι λέξη που συνηθίζεται στην ομιλουμένη (πρβλ. την παρόμοια μεταφορική σημασία του "χτυπιέμαι" στα Ν. Ε. για κοπιαστική εργασία). Και η λέξη *provinciam* (στ. 72)²¹ που σημαίνει "δικαιοδοσία", ενώ κυριολεκτικά σημαίνει "επαρχία" (ως διοικητικός όρος).

Από τις λέξεις και φράσεις της ομιλουμένης που χρησιμοποιεί ο Δάος μεγαλύτερη συχνότητα παρουσιάζουν τα επιφωνήματα (ιδίως η μεγαλόστομη προσφώνηση ο *Geta* - στ. 72, 136 και η δεικτική λέξη *em* - στ. 52, 139) και οι ερωτήσεις (στ. 136, 147, 151), τα οποία φαίνεται να εξυπηρετούν το ρόλο του εφόσον είναι ένας προτατικός χαρακτήρας, πράγμα που παρατηρήσαμε και στον Σωσία της *Andria*. Επίσης χρησιμοποιεί αρκετά υποκοριστικά και παροιμίες: ένα στοιχείο που έχει παρατηρήσει και ο J. Arnott (ό. π. σελ. 54). Αρκετές είναι και οι λέξεις με μεταφορική σημασία που δείχνουν ευχέρεια στο λόγο. Η αναλογία είναι 13,22%. Αξίζει να παρατηρήσουμε ότι πλησιάζει πολύ το ποσοστό του Σωσία στην *Andria*.

2. Geta (servus)

Είναι ο δούλος του Δημοφώντα στον οποίο αυτός εμπιστεύεται την κηδεμονία του γιου του και του ανεψιού του στη διάρκεια της απουσίας του ίδιου και του αδελφού του. Ο Γέτας όμως θα τον εξαπατήσει καταστρώνοντας ένα πρώτο σχέδιο που είχε σαν αποτέλεσμα το γάμο του Αντιφώντα, του γιου του Δημοφώντα, και μετά ένα δεύτερο σχέδιο που είχε σαν αποτέλεσμα να του αποσπάσουν χρήματα προς όφελος του Φαιδρία, του ανεψιού του²². Αυτό όμως δεν οφείλεται σε κακία και πανουργία. Ο Γέτας δεν είναι η περίπτωση του πονηρού δούλου (*servus callidus*). Ο λόγος που τον κάνει να εξαπατήσει τον κύριό του είναι καθαρά ανθρωπίνος: είναι η αγάπη για τους δύο νεαρούς προστατευομένους του και η συμπάθεια με την οποία βλέπει τα αισθηματικά τους προβλήματα. Παρόμοια είναι η περίπτωση του Δάου στην *Andria*.

²⁰ Don. *Phor.* 47,2: ex consuetudine "ferietur", nam et plagam damnum et sumptum sanguinem nostrum dicimus. Ο S. Ashmore (1965, σχόλιο στο στίχο 47) παρατηρεί ότι η μεταφορά ταιριάζει στο στόμα ενός δούλου που έχει πείρα από μαστίγωση.

²¹ βλ. R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 72 και W. G. Arnott (1970) σελ. 46.

²² Σύμφωνα με τη μελέτη του C. Amerasinghe (1950, σσ. 67-68) (βλ. και Δάο της *Andria*), αν παρακολουθήσουμε με προσοχή την πορεία των ενεργειών του Γέτα δεν είναι αυτός που βοηθά τους δύο νεαρούς κυρίους του: ουσιαστικά η λύση που δίνει είναι να καλέσει σε βοήθεια τον Φορμώνα, ο οποίος οδηγεί τα πράγματα σε καλή έκβαση. Έτσι ο Γέτας όχι μόνο δεν παίζει το ρόλο του παραδοσιακού δούλου, αλλά τον αναθέτει σε κάποιον άλλο.

Το όνομα *Γέτας*, είναι προφανώς ένα εθνικό, δηλαδή "ο καταγόμενος από τους Γέτες" (Θρακική φυλή)²³. Στην κωμωδία τόσο το όνομα *Γέτας* όσο και το όνομα *Δάος* είναι γενικά τυπικά ονόματα πιστών και τίμιων δούλων. Ο ρόλος του είναι ο μεγαλύτερος σε έκταση ρόλος στην κωμωδία, ο Δονάτος όμως του αποδίδει το ρόλο του δευτεραγωνιστή²⁴. Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *oh* (στ. 51 και 857) που προηγείται πρότασης στην πρώτη περίπτωση και ερώτησης στη δεύτερη²⁵, δείχνει έκπληξη. Το *heus* (στ. 152) με το οποίο καλεί έναν από τους μικρούς δούλους (*puer*, *heus* = μικρέ, έι!) και *heus tu* (στ. 398) με το οποίο καλεί τον Δημοφώντα. Το *heu* (στ. 187) που συνδυάζεται με αιτιατική της αναφώνησης (βλ. παρακάτω). Το *hem* στο στίχο 195, όπου προτάσσεται πρότασης²⁶, και στον 682, όπου είναι μόνο του. Και στις δύο περιπτώσεις δείχνει έκπληξη. Το *ah* (στ. 216) που συνδυάζεται με ερώτηση²⁷ και δείχνει λύπη. Το *hui* (στ. 302 και 558) που προτάσσεται πρότασης²⁸ και δείχνει έκπληξη και θαυμασμό. Το *ehem* (στ. 375) που απαντά μόνο του και δείχνει έκπληξη καθώς βλέπει τον Δημοφώντα. Το *eu noster* (= ωραία, δικέ μας! - στ. 398) με το οποίο απευθύνεται στον Δημοφώντα. Το *attat* (στ. 600) που προτάσσεται πρότασης²⁹ και δείχνει σύγχυση ή φόβο εξαιτίας της αναπάντεχης και ανεπιθύμητης άφιξης του Χρέμη³⁰. Το *heia* (στ. 628) που προτάσσεται πρότασης³¹ και δίνει περιπαικτικό τόνο στη φράση. Το *eho* (στ. 633) που συνδυάζεται με ερώτηση³². Το *hercle* (στ. 137, 542, 615, 624, 683, 774, 849 και 870). Οι προσφωνήσεις *o Phaedria* (στ. 247), *o noster Chreme* (στ. 609) και *omnium quantumst qui vivont hominum homo ornatissime!* (= άνθρωπε τρισχαριτωμένε ανάμεσα σ' όλους τους ζωντανούς ανθρώπους - στ. 853) με την οποία απευθύνεται στον Αντιφώντα. Το επιφώνημα *o* που προτάσσεται πρότασης στο στίχο 324 όπου μιλάει

²³ βλ. Bechtel (1982) σελ. 538· J. Austin (1922) σσ. 26-29 και R. Maltby (1991) (λ. *Geta*).

²⁴ Don. *Phor. Praef.* I,4: primas in ea partes, ut ipse poeta professus est (*prol.* 27), tenet Phormio, secundas Geta, tertias Demipho, subinde ceteri, prout cuiusque actus ostendit.

²⁵ 51: *oh* at ego obviam conabar tibi, Dave. = ωχ! κι εγώ προσπαθούσα να σε βρω, Δάε. 857: *oh* tu quoque aderas, Phormio? = ωχ! ήλθες και συ, Φορμίω;

²⁶ *hem* sati' pro imperio, quisquis es. = ε! όποιος κι αν είσαι, αυτό μοιάζει πολύ με διαταγή.

²⁷ *ah* quid agis? = αχ! τι κάνεις;

²⁸ 302: *hui* dixti pulchre! = ούί! τα 'πες ωραία! 558: *hui* percarast, Phaedria. = ουί! είναι πολύ ακριβή, Φαιδρία.

²⁹ *attat* Phaedriae pater venit. = πω πω! ήλθε ο πατέρας του Φαιδρία.

³⁰ βλ. R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 600.

³¹ *heia* sudabis satis si cum illo inceptas homine = αχαχού! θα χύσεις πολύ ιδρώτα αν ξεκινήσεις δουλειά μ' αυτόν.

³² *eho* quid vis dari tibi in manum, ut...? = όχου! τι (πόσα) θες να σου δώσουμε στο χέρι, για να...;

με εγκαρδιότητα στον Φορμίωνα³³. Και η επίκληση της θεάς Τύχης ο *Fortuna*, ο *Fors Fortuna* (στ. 841): στην ουσία επικαλείται δύο θεότητες που αντιπροσωπεύουν την ελληνική θεά Τύχη. Φαίνεται ότι οι Ρωμαίοι έκαναν διάκριση ανάμεσα στη *Fortuna* και τη *Fors Fortuna* (η Τύχη και η καλή Τύχη)³⁴.

Λέξεις-επιφωνήματα είναι: Η δεικτική λέξη *em* (στ. 212) που συνδυάζεται με προστακτική (*em istuc serva* = να! κράτα αυτό) και στον 858 (*accipe, em* = άκου, να!)· στον 227, όπου συνδυάζεται με πρόταση, και στον 847, όπου συνδυάζεται με ελλειπτική πρόταση (*em tibi* = να! για σένα). Η δεικτική λέξη *eccum* (στ. 464) που συνδυάζεται με ρήμα και αιτιατική³⁵· η αιτιατική είναι αντικείμενο του ρήματος και προσδιορίζεται από το *eccum* (*sed eccum ipsum video*)· στον 484 τίθεται απόλυτα σαν επιφώνημα και στον 600 συνδυάζεται με αιτιατική (*sed eccum ipsum*). Οι προστακτικές: *mane* (στ. 217) που ενισχύεται από το ρήμα *inquam*, *sine* (στ. 238), *age* σε διπλασιασμό (*age age* - στ. 559) που δείχνει απρόθυμη συγκατάθεση³⁶, και *me vide* (= κοίτα με - στ. 711). Το επίρρημα *ilicet* (= πάει, κάθικε - στ. 208). Και η φράση *nullus es* (στ. 179) που αντιστοιχεί στο *peristi* (= κάθικες).

Ευχές είναι: Η φράση *di bene vortant quod agas!* (= μακάρι οι θεοί να στρέψουν σε καλό αυτό που κάνεις - στ. 552). Η φράση *ut bene sit tibi* (= να 'σαι καλά - στ. 151) που μοιάζει με ευχή· είναι μια ευγενική απάντηση στην ερώτηση *numquid, Geta, aliud me vis?* του Δάου και ισοδυναμεί με αρνητική απάντηση³⁷. Και η φράση *videas te atque illum ut narras* [= να δεις τον εαυτό σου κι εκείνον έτσι όπως λες (θέλεις) - στ. 368]. Κατάρα είναι η φράση *qui illum di omnes perduint!* (= να τον καταστρέψουν όλοι οι θεοί! - στ. 123)· εκφέρεται με υποτακτική ενεστώτα (*perduint* αρχ. τύπος της υποτακτικής του ενεστώτα αντί *perdant*).

Ερωτήσεις είναι: Η ερώτηση *egone?* (στ. 57)· δείχνει έκπληξη και ακολουθεί απάντηση σε προηγούμενη ερώτηση του Δάου. Το φαινόμενο αυτό είναι πολύ συχνό στον Τερέντιο³⁸. Οι στερεότυπες ερωτήσεις: *ain tandem, carcer?* (= έτσι λες, κατεργάρι; - στ. 373) που συνδυάζεται με την υβριστική λέξη *carcer* (βλ. παρακάτω)· *ain?* (στ. 510) που δείχνει έκπληξη· *quid faciam?* (στ. 540) και *quid ergo narras?* (στ. 685) που εκφράζουν έκπληξη. Οι στερεότυπες ερωτηματικές λέξεις: *scin...?* (*scin quam?* = ξέρεις ποιαν; - στ. 111) που είναι εισαγωγική³⁹· *όσων θα πει στη συνέχεια*· *censen...?* (στ. 875) και *audistin...?* (στ. 612). Η ερώτηση *quid?* (στ. 64, 553 και 643). Η

³³ ο *vir forti's atque amicus* = ω! είσαι άνδρας γενναίος και φίλος.

³⁴ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 841 και R. Martin (1959) σχόλιο στον ίδιο στίχο.

³⁵ βλ. R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 464.

³⁶ βλ. R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 559.

³⁷ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 151 και R. Martin (1959) στον ίδιο στίχο.

³⁸ βλ. E. Morris (First Paper) (1889) σελ. 423.

³⁹ βλ. E. Morris (First Paper) (1889) σελ. 410.

ερώτηση *rogas?* (στ. 704) που δείχνει έκπληξη· ακολουθεί απάντηση σε προηγούμενη ερώτηση του Αντιφώντα. Οι ερωτήσεις: *quid cessas...adire et...adloqui?* (= τι κάθεται και δεν πλησιάζεις και δε μιλάς; - στ. 252), *cesso adire...?* (= τι κάθομαι και δεν πλησιάζω; - στ. 285) και *cessas?* (= τι περιμένεις; - στ. 565) που δεν περιμένουν απάντηση, αλλά αποτελούν προτροπές.

Απαντήσεις: Καταφατικές απαντήσεις είναι τα επιρρήματα *admodum* (= βεβαίως, ακριβώς - στ. 315), *sic* (στ. 316) και *oppido* (στ. 317). Αρνητικές απαντήσεις είναι το επίρρημα *nondum* (= όχι ακόμη - στ. 147) και το μεμονωμένο αρνητικό μόριο *non* (στ. 211). Εκφράσεις επιδοκμασίας είναι: το επίρρημα *propemodum* (= σχεδόν, περίπου) και η φράση *sat est* (= αρκετά) (στ. 211)· επίσης τα επιρρήματα: *recte* (= εντάξει, σωστά - στ. 398) που συνδυάζεται μάλιστα με προσφώνηση (*eu noster* - βλ. παραπάνω), *ita* (στ. 612), *planissime* (= ολοφάνερα - στ. 771) και *verissime* (= αληθέστατα - στ. 772). Τέλος απλές απαντήσεις είναι τα επιρρήματα: *sic* (*sic, tenuiter* = εντάξει, ωραία - στ. 145) και *nimum* (= υπερβολικά - στ. 643) που συνοδεύει την ελλειπτική ερώτηση *quid?* η οποία αποτελεί περιληπτική επανάληψη της ερώτησης του συνομιλητή του.

Αποσιωπήσεις: Στο στίχο 51 (*siquis me quaeret rufu'...*) και στον 110 (*noster vero...*) το λόγο του διακόπτει ο Δάος. Στον 198 (*modo apud portum...*) το λόγο του διακόπτει ο Αντιφών. Και στον 609 (*o noster Chreme...*) όπου τον διακόπτει ο Χρέμης.

Αιτιατικές της αναφώνησης είναι οι φράσεις: *me miserum* (στ. 187) όπου προηγείται το επιφώνημα *heu* (*heu me miserum* = αλίμονο σε μένα το δύστυχο), *artificem probum* (= τι λαμπρός καλλιτέχνης - στ. 259) και *facinus indignum* (= τι φοβερή πράξη! - στ. 613) που συνδυάζεται με απαρέμφατο της αναφώνησης (βλ. παρακάτω).

Απαρέμφατο της αναφώνησης είναι το *circumiri* στο στίχο 614 (*facinus indignum, Chreme, sic circumiri* = τι φοβερό, Χρέμη, να σε εξαπατήσουν έτσι!).

Αντί του αρνητικού μορίου *non* χρησιμοποιεί το αρνητικό επίρρημα *numquam* (στ. 121, 377 και 849) και την αρνητική αντωνυμία *nil*⁴⁰ (στ. 142).

Ύβρεις είναι οι κλητικές προσφωνήσεις: *impurissime* (= κάθαρμα - στ. 372)· *carcer* (= κατεργάρι - στ. 373) μια λέξη που αποτελεί μετωνυμία, τόπος αντί του προσώπου· παρόμοια χρησιμοποιείται και στα Ελληνικά η λέξη *ἐργαστήριον* (Μενανδρ. *Επιτρ.* 366)⁴¹· *bonorum extortor, legum contortor* (= σφετεριστή περιουσιών, διαστρεβλωτή των νόμων - στ. 374). Με τις ύβρεις αυτές απευθύνεται στον Φορμώνα. Και ακόμη η κλητική *sterculinum* (στ. 526) με την οποία απευθύνεται στον πορνοβοσκό Δωρίωνα· σημαίνει κ. λ. "κοπριά" (πρβλ. τη Ν. Ε. λέξη "λέρα" που χρησιμοποιείται σαν βρισιά).

⁴⁰ Don. *Phor.* 142,5: *nil precor: "nihil" pro "non". Sed plena negatio est "nihil".*

⁴¹ βλ. R. Martin (1959) σκόλιο στο στίχο 373 και S. Lilja (1965) σελ. 51.

Προσβλητικοί χαρακτηρισμοί είναι οι λέξεις: *impurissimo* (στ. 83) με την οποία αναφέρεται στον Δωρίωνα· *confidens* (ον.) (= θρασύς - στ. 123) με την οποία χαρακτηρίζει τον Φορμώνα. Και η λέξη *belua* (ον.) (= ζώο, βλάκας - στ. 601) με την οποία χαρακτηρίζει τον εαυτό του.

Πλεονασμοί είναι: Ο συνδυασμός των δύο αορίστων αντωνυμιών *nil* (αρνητική) και *quicquam* (καταφατική) (στ. 80)⁴²· ο ίδιος συνδυασμός απαντά και στο στίχο 250. Ο συνδυασμός των λέξεων *servom hominem*⁴³ (= δούλο άνθρωπο - στ. 292) όπου θα αρκούσε μόνον η λέξη *servom*. Ο συνδυασμός της αντωνυμίας *neminem* με τη λέξη *hominem* (στ. 591 - *ego hominem callidiorem vidi neminem*)⁴⁴. Η φράση *omnium...hominum homo* (στ. 853) όπου πλεονάζει η γενική *hominum*. Η λέξη *foras* κοντά στο ρήμα *exit* (*exit foras* - στ. 484). Η ίδια λέξη κοντά στο ρήμα *egreditur* (στ. 878-*egreditur foras*). Και το επίρρημα *denuo* κοντά στο ρήμα *recipit* (*recipit se...denuo* - στ. 879).

Λέξεις παράκλησης είναι: Το ρήμα *quaeso* (στ. 141), που μετριάζει τον τόνο της προστακτικής *amitte*, και στο στίχο 645, όπου συνδυάζεται με ερώτηση· εκφράζει έκπληξη ή αγανάκτηση⁴⁵. Και το ρήμα *obsecro te* (στ. 319). Φράση παράκλησης είναι η *bona...gratia* (= με καλή διάθεση - στ. 621-2). Και ακόμη λέξη διαβεβαίωσης είναι το ρήμα *inquam* (στ. 217) που ενισχύει την προστακτική *mane*⁴⁶ (βλ. παραπάνω).

Λέξη ευγένειας είναι το *sodes* (στ. 103)· συντάσσεται συνήθως με προστακτική⁴⁷, όπως εδώ όπου μετριάζει τον τόνο της προστακτικής *duc*. (Εδώ μεταφέρει τα λόγια κάποιου άλλου, πράγμα που αποτελεί μίμηση).

Χαιρετισμοί είναι: Οι φράσεις: *ere, salve* (στ. 286) με την οποία χαιρετά τον κύριό του· *salvom te advenisse gaudeo* (= χαίρομαι που έφτασες σώος) στον ίδιο στίχο (286) που είναι ένας τυπικός χαιρετισμός τον οποίο συνήθως απευθύνουν σε όσους γυρίζουν από ταξίδι. Και η φράση *venire salvom volup est* (= είναι ευχάριστο που ήλθες σώος - στ. 610)· μια τυπική φράση καλωσορίσματος· το *volup est* είναι αρχαϊκή φράση που ισοδυναμεί με το *gaudeo*, απαντά

⁴² βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 80 και R. Martin (1959) στον ίδιο στίχο. Επίσης ο Δονάτος σημειώνει: *Phor. 80,2: tertium παρέλκον, ut in Hecyra (67) "nam nemo quisquam illorum, scito, ad te venit"*.

⁴³ βλ. συζήτηση για τις σχετικές φράσεις στο λόγο του Σίμωνα στην *Andria* (ενότητα *Πλεονασμοί*) και τη σχετική σημείωση.

⁴⁴ βλ. R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 591.

⁴⁵ βλ. R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 645.

⁴⁶ Ο R. Martin (1959, σχόλιο στο στίχο 217) επισημαίνει ότι το ρήμα *inquam*, εκτός από την κανονική χρήση που έχει να αναγγείλει την παράθεση λόγων κάποιου, χρησιμεύει επίσης να δίνει έμφαση (1) σε καταφατικές απαντήσεις και (2) σε προστακτικές και επιφωνήματα.

⁴⁷ βλ. R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 103.

μόνον εδώ και στην *Hec.* 857, πιο συχνά το βρίσκουμε στον Πλάυτο⁴⁸.

Υποκοριστικά⁴⁹ είναι: Οι λέξεις: *puellulam* (στ. 81)· εκτός από την ηλικία, ίσως δείχνει και συμπάθεια· *aniculam* (στ. 98) ίσως με μειωτική σημασία· *aediculae* (στ. 663) και *ancillula* (στ. 665). Τα επίθετα *paullulum* (ον. ουδ.) (στ. 702) και *pluscula* (*supellectile* - αφαιρ. θηλ.) (= λιγάκι περισσότερα σκεύη - στ. 665)· υποκοριστικό που σχηματίζεται από το επίρρημα (συγκριτικού βαθμού) *plus* και την κατάληξη *-culus*⁵⁰. Και τα επιρρήματα: *aliquantulum* (= σε λιγάκι - στ. 655) (υποκοριστικό του επιρρήματος *aliquantum*) και το *clanculum* (στ. 873).

Διπλασιασμό της προστακτικής *age* (*age age*) παρατηρούμε στο στίχο 559 (βλ. παραπάνω).

Απρόσωπη παθητική σύνταξη αντί ενεργητικής είναι η φράση *quid agitur?* (στ. 610)· είναι τυπικός χαιρετισμός. Όμοια στον 778 το ρήμα *siletur* (αντί *silet*) (= "πρέπει σιγή" αντί "σωπαίνει").

Η αντωνυμία *ipsus* χρησιμοποιείται με τη σημασία "ο κύριος" στους στίχους 215 (*ipsus est*) και 852 (*ipsust*).

Η αντωνυμία *quidam* χρησιμοποιείται με μειωτική σημασία στο στίχο 122 (*est parasitus quidam Phormio* = είναι ένας παράσιτος, κάποιος Φορμίων).

Αυτοπάθεια που εκφράζεται με ενεργητικό ρήμα παρατηρούμε στο στίχο 429, όπου το ρήμα *habent* είναι αντί του *se habent*⁵¹, και στον 476, όπου το ρήμα *praebuit* είναι αντί του *se praebuit*⁵².

Θαμιστικά είναι τα ρήματα: *sectari* (θαμ. του *sequor* - στ. 86) που έχει τη σημασία "συνοδεύω", "παρακολουθώ" την οποία έχει και το απλό *sequor*⁵³· *agitans* στον 615 με τη σημασία "σκέπτομαι", "συλλογίζομαι" την οποία έχει και το απλό *ago*⁵⁴· *fugitans* (στ. 623) που συντάσσεται με γενική (*fugitans litium*) και έχει τη σημασία "αποφεύγω" (η σύνταξη είναι ίσως αναλογικά προς το ουσιαστικό *fugax*)· με την ίδια σημασία και σύνταξη βρίσκουμε και το απλό *fugio*⁵⁵· *inceptas* (θαμ. του *incipio* - στ. 629) που έχει τη σημασία

⁴⁸ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 610 και R. Martin (1959) στον ίδιο στίχο.

⁴⁹ Ο W. G. Arnott (1959, σελ. 43) έχει παρατηρήσει τη συσσώρευση υποκοριστικών στο λόγο του Γέτα ανάμεσα στους στίχους 655-665.

⁵⁰ βλ. R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 665.

⁵¹ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 429 και R. Martin (1959) στον ίδιο στίχο.

⁵² βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 476 και R. Martin (1959) στον ίδιο στίχο.

⁵³ Παρόμοια χρησιμοποιείται στον *Eun.* 346: *comites secuti scilicet sunt virginem?* (= είχε συνοδούς η κοπέλλα;) Και Var. *R. R.* 3, 168: (*apes*) *regem suum sequuntur, quocumque it.*

⁵⁴ Όμοια βρίσκουμε το *ago* στον Hor. *Sat.* 2, 3, 260: *amator exclusus qui distat, agit ubi secum, eat an non.* Εδώ μάλιστα συντάσσεται με το *secum* που του δίνει τη σημασία "συνητώ με τον εαυτό μου", "συλλογίζομαι", όπως και στην περίπτωση που συζητάμε (*agitans mecum*).

⁵⁵ βλ. Caes. *B. C.* 1, 69, 3: *nemo erat adeo tardus aut fugiens laboris, quin...*

“επιχειρώ”, “προσπαθώ”⁵⁶ *haesitas* (θαμ. του *haereo* – στ. 780) που έχει τη σημασία “είμαι κολλημένος” (μεταφορικά) την οποία σημασία έχει και το απλό *haereo*⁵⁷. Και το *minitatur* (στ. 851) που έχει τη σημασία “απειλώ” όπως το έχουμε βρει και σε άλλες περιπτώσεις⁵⁸. Παροιμίες είναι: Η φράση *quod fors feret feremus aequo animo* (στ. 138), δηλαδή “θα υπομείνουμε με ηρεμία ό,τι φέρει η τύχη” όμοια παροιμία βρίσκουμε και στα Ν. Ε. “Πέρα τον καιρό καθώς έρχεται”⁵⁹. Ο Δονάτος⁶⁰ σχολιάζοντάς την επισημαίνει το κωμικό αποτέλεσμα που επιτυγχάνεται καθώς ένας δούλος διατυπώνει μια σοβαρή άποψη. Η φράση *laterem lavem* (στ. 186), δηλαδή “πλένω τον πλίνθο” εννοώντας “κοπιάζω ανώφελα”, “χάνω τον καιρό μου” αποδίδει την παλαιά ελληνική παροιμία “πλίνθον πλύνεις”⁶¹. Σχετικά με το νόημα θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε αντίστοιχες τις Ν. Ε. παροιμίες: “Τον αράπη να λευκαίνεις, του κουφού να τυμπανίζεις, του τυφλού να δείχνεις στράταν, εύκαιρα τον κόπο χάνεις”⁶² και “Σαπουνίζοντας γουρούνι, χάνεις κόπο και σαπούνι”⁶³. Η φράση *fortis fortuna adiuvat* (στ. 203)⁶⁴, δηλαδή “η τύχη βοηθά τους τολμηρούς” μια πολύ γνωστή και ευρύτατα διαδεδομένη φράση που τη βρίσκουμε ποικιλοτρόπως διατυπωμένη· π. χ. τη βρίσκουμε στον Μένανδρο (fr. 572 Kock και Meineke 4, σελ. 249) “τόλμη δικαία και θεός συλλαμβάνει”. Η φράση *par pari ut respondeas* (στ. 212)⁶⁵ που σημαίνει “να απαντήσεις σε κάθε λέξη του με όμοια λέξη”

⁵⁶ Την παράλληλη χρήση των ρημάτων *incepto* και *incipio* με τη σημασία αυτή έχουμε συζητήσει στο λόγο του Σύρου (*Heautontimorumenos*).

⁵⁷ Η φράση εδώ είναι *in eodem luto haesitas* (είσαι κολλημένος στον ίδιο βούρκο)· με τη σημασία αυτή βρίσκουμε το *haereo* στους *Ad* 171: *quin pugnu' continuo in mala haereat* (μεταφορικά). Και κυριολεκτικά στον Plaut. *Rud.* 984: *ubi demisi retem atque hamum, quidquid haesit extraho* και στον Verg. *Aen.* 2, 442: *haerent parietibus scalae*.

⁵⁸ Ιδιαίτερα εδώ συντάσσεται με αιτιατική *minitatur malum*· όμοια βρίσκουμε το ρήμα *minor* στον Eun. 1020: *sed in diem istuc, Parmeno, est fortasse quod minare*.

⁵⁹ βλ. Τ. Βενιζέλου (1965) σελ. 253.

⁶⁰ Don. *Phor.* 138,1: *quod fors feret feremus aequo animo*: hae graves sententiae ex persona servorum cum dicuntur, ridiculae sunt et eo consilio interponuntur. Η φράση φαίνεται να απηχεί μια γνωστή φράση του Πύρρου στους *Annales* του Εννίου (Cic. *De offic.* I, 12, 38: *quidve ferat Fors virtute experiamur*) [βλ. R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 138]. Επίσης βλ. A. Otto (1965) σελ. 134, όπου δίνει και αντίστοιχο ελληνικό *Append. prov.* IV 98: *Τὸ φέρον ἐκ θεοῦ καλῶς φέρειν κρή* (πρβλ. Σοφ. *Οιδ. Κολ.* 1694 και *Θέογν.* 1, 591).

⁶¹ Don. *Phor.* 186,3: *purgem me laterem lavem*: παροιμία· πλίνθον πλύνεις. Βλ. και A. Otto (1965) σελ. 187· S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 186 και R. Martin (1959) στον ίδιο στίχο. Βλ. επίσης Znv. VI 48 – Διογ. VII 50 – Γρηγ. III 39 – *Appendix prov.* IV 58 – Αποστ. XIV 34.

⁶² βλ. Γ. Σαββαντίδη (1972) σελ. 163.

⁶³ βλ. Ι. Κολιτσάρα, τομ. Γ (1966) σελ. 204 (αρ. 5049).

⁶⁴ Don. *Phor.* 203,2: *fortis fortuna adiuvat*: παροιμία. Βλ. επίσης A. Otto (1965) σελ. 144· S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 203 και R. Martin (1959) στον ίδιο στίχο.

⁶⁵ βλ. A. Otto (1965) σελ. 264 και R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 212.

εννοώντας "να υπάρχει λόγος και αντίλογος": όμοια είναι Ν. Ε. παροιμία "Ο λόγος έχει κι αντίλογο"⁶⁶. Η φράση *duplici spe utier* (στ. 603)⁶⁷, δηλαδή "να έχεις εναλλακτική λύση" (κ. λ. "να έχεις διπλή ελπίδα"): παρόμοιες θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε τις Ν. Ε. παροιμίες "Μη κρέμεσαι ποτέ από μια μοναχή ελπίδα"⁶⁸ και "Το έχει δίπορτο"⁶⁹. Και η φράση *gallina cecinit* (στ. 708)⁷⁰, δηλαδή "λάλησε η κότα": λέγεται για κάτι απίθανο και ιδιαίτερα στη συγκεκριμένη περίπτωση για κακό οίονό. Ακόμη και σήμερα είναι ευρύτατα διαδεδομένη η λαϊκή δοξασία ότι το λάλημα κάποιων πουλιών, όπως λ. χ. της κουκουβάγιας ή της κουρούνας, είναι κακό σημάδι.

Παροιμιακές φράσεις είναι: Η φράση *montis auri pollicens* (στ. 68)⁷¹ που σημαίνει "υποσχόμενος βουνά από χρυσάφι": παρόμοιες είναι οι Ν. Ε. παροιμιακές φράσεις "Λαγοί με πετραχειλία" ή "Τάζει λαγούς με πετραχειλία"⁷². Η αποφθεγματική φράση *imius venimus videmus* (στ. 103-4)⁷³ "πήγαμε, ήλθαμε, είδαμε": παρόμοια φράση χρησιμοποιεί και ο δούλος Παρμένων στον *Eunuchus* (βλ. σχετική συζήτηση) ίσως να μην είναι άσχετο το γεγονός ότι και στις δύο περιπτώσεις χρησιμοποιείται από δούλους. Η φράση *nil est dictu facilius* (στ. 300)⁷⁴ που σημαίνει "τίποτε πιο εύκολο να πει κανείς" ή "είναι πολύ εύκολο να το πεις". Η φράση *in nervom erumpat* (στ. 325)⁷⁵ που σημαίνει "να καταλήξει στη φυλακή (στα σίδερα)". Η φράση *suo suat capiti* (στ. 491)⁷⁶ που σημαίνει "να δημιουργήσει

⁶⁶ βλ. Τ. Βενιζέλου (1965) σελ. 194.

⁶⁷ βλ. R. Martin (1959) σκόλιο στο στίχο 603.

⁶⁸ βλ. Τ. Βενιζέλου (1965) σελ. 161.

⁶⁹ βλ. Τ. Νατσούλη (1978) σελ. 323 και Φ. Τότσκα (1987) σελ. 109.

⁷⁰ βλ. A. Otto (1965) σελ. 152.

⁷¹ βλ. A. Otto (1965) σελ. 227. Και R. Martin (1959) σκόλιο στο στίχο 68, όπου παραθέτει και παράλληλα χωρία από τον Σαλλούστιο (*Cat. 23, 3: maria montisque polliceri coepit*) και από τον Αριστοφάνη (*Αχαρ. 82: ἐπὶ χρυσῶν ὀρῶν*). Τη μεταφορική σημασία της φράσης αναφέρει και ο W. G. Arnott (1970, σελ. 53). Εμείς την έχουμε κατατάξει στις παροιμιακές φράσεις που άλλωστε προϋποθέτει τη μεταφορική σημασία της φράσης.

⁷² βλ. Τ. Νατσούλη (1978) σελ. 73 και Χ. Παπαστάθη (1977) σελ. 14.

⁷³ βλ. A. Otto (1965) σελ. 363, όπου δίνει και αντίστοιχο ελληνικό χωρίο: Αποστ. XII 58: ἦλθες, είδες, ἀπῆλθες.

⁷⁴ βλ. A. Otto (1965) σελ. 112. Don. *Phor.* 300,3: *nil est dictu facilius*: mire ut solet proverbio uno dissoluit totam senis intentionem, ut Heautontimorumenos (718-719) "quid si hoc pater resciverit? - quid si redeo ad illos qui aiunt "quid si nunc caelum ruat?"

⁷⁵ βλ. A. Otto (1965) σελ. 242. Και Don. *Phor.* 324,5: ex consuetudine Romana dixit, quia saepe in nervum coniciebantur ex aliquo maleficio in carcerem missi. Και *Phor.* 324,6: An numquid proverbium ex sagittariis natum est, quod immoderatae plerumque vires adducendo arcu non telum incitent, sed nervum rumpant? Η λέξη *nervus* εδώ σημαίνει το μεταλλικό αντικείμενο [αλυσίδα ή χαλκός - (η πρώτη σημασία της λέξης είναι "σχοινί", "χορδή")] με το οποίο έδεναν το πόδι ή το λαιμό των φυλακισμένων.

⁷⁶ βλ. A. Otto (1965) σελ. 75, όπου δίνει και αντίστοιχο από τον Αριστοφάνη *Αχαρ. 833: πολυπραγμοσύνη νυν ἐς κεφαλὴν τράποι' ἔμοι*. (Πρβλ. και Cic. *ad Att.* 8, 5, 1: *suo capiti, ut aiunt*). Επίσης S. Ashmore (1965) σκόλιο στο στίχο

προβλήματα στον εαυτό του (στο κεφάλι του)". Η φράση *uno ore* (στ. 625)⁷⁷ που σημαίνει "μ' ένα στόμα"· όμοια χρησιμοποιείται και στα Ν. Ε. Η φράση *solī sumus* (στ. 633)⁷⁸ "είμαστε μόνοι". Η φράση *hinc facessat* (στ. 635) που σημαίνει "να βγάλει από εκεί" (κυρίως για χρήματα), όπως φαίνεται από τη σχετική παρατήρηση του Δονάτου⁷⁹ (πρβλ. τη Ν. Ε. "να την βρει" δηλαδή να βρει ή να βγάλει πολλά χρήματα). Η φράση *tria non commutabitis verba* (στ. 638-9)⁸⁰ που σημαίνει "δε θα ανταλλάξετε τρεις κουβέντες (τρία λόγια) (πρβλ. Ν. Ε. "να σου πω δυο λόγια"). Και η φράση *in eodem luto haesitas* (στ. 780)⁸¹ που σημαίνει "έχεις κολλήσει στον ίδιο βούρκο" εννοώντας ότι βρίσκεται σε δύσκολη κατάσταση.

Μεταφορικά⁸² χρησιμοποιούνται: Η φράση *scapulas perdidi* (στ. 76) που σημαίνει κ. λ. "έχασα την πλάτη μου" εννοώντας ότι τον πόνεσε η πλάτη του, γιατί προφανώς τις έφαγε (αν λάβουμε υπόψη μας ότι γενικά στους κωμικούς η λέξη *scapula* σχετίζεται με μαστίγωση)⁸³ με τη μεταφορική σημασία που έχει θα μπορούσε να αποδοθεί καλύτερα "πάει η πλάτη μου" (ανάλογο είναι το Ν. Ε. "την πλήρωσε η καμπούρα μου"). Η φράση *oculos pascere* (στ. 85)⁸⁴ που σημαίνει "βλέπει", ενώ κυριολεκτικά σημαίνει "βόσκει τα μάτια του" (πρβλ. Ν. Ε. "χόρτασε το μάτι του"). Η λέξη *remedium* (στ. 185 και 616) που σημαίνει "φάρμακο" μεταφορικά⁸⁵. Το ρήμα *convasassem* (στ. 190) που έχει τη σημασία "έχω μαζέψει" (κ. λ. "έχω συσκευάσει") και όπως παρατηρεί ο Δονάτος, είναι μεταφορά από τα

491 και R. Martin (1959) στον ίδιο στίχο, κυρίως για τη μεταφορική σημασία του *suat* (= μηχανεύεται, σκαρώνει): κ. λ. το ρήμα *suo* σημαίνει "ράπτω".

⁷⁷ βλ. A. Otto (1965) σελ. 259 (βλ. και σχετική παρατήρηση στο λόγο του Σίμωνος στην *Andria*).

⁷⁸ βλ. A. Otto (1965) σελ. 328· είναι αντίστοιχη της ελληνικής "μόνοι γάρ ἐσμεν" (Λουκ. Ζεύς *Τραγ.* 21).

⁷⁹ Don. *Phor.* 635,3: An "hinc facessat" proverbialiter quasi hinc faciat? Plautus (*fr. dub.* XII G.) "argentum hinc facite".

⁸⁰ βλ. A. Otto (1965) σελ. 367, όπου δίνει και αντίστοιχο ελληνικό από τον Πινδ. *Νε.* 7, 71: *Τρία ἔπεα διαρκέσει*. Και R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 638.

⁸¹ βλ. A. Otto (1965) σσ. 201-2.

⁸² Για τις φράσεις *scapulas perdidi*, *oculos pascere*, *succenturiatus*, *onerastis diem* και *delibutum gaudio* αναφέρει ότι αποτελούν μεταφορές ο W. G. Arnott (1970, σελ. 53): αναφέρει ακόμη τη φράση *numquam...odio tuo me vinces* [= ποτέ δε θα με νικήσεις (καταβάλλεις) με το μίσος σου] την οποία δεν περιλάβαμε στις μεταφορές γιατί φαίνεται να είναι φράση με πολύ συνηθισμένη σημασία: άλλωστε το *vinco* (= νικώ) δεν αφορά αποκλειστικά και μόνο τον πόλεμο.

⁸³ βλ. J. Bond-A. S. Walpole, *Terence: Phormio*, London 1964 (σχόλιο στο στίχο 76). Και Don. *Phor.* 76,3: *scapulas perdidi*: plus est "perdidi" quam si diceret "dolui".

⁸⁴ βλ. R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 85.

⁸⁵ 185: *quod eiu' remedium inveniam iracundiae?* = τι φάρμακο να βρω για το θυμό του; 616: *inveni, opinor, remedium huic rei.* = βρήκα, νομίζω, φάρμακο γι' αυτό το πράγμα (πρόβλημα) (εννοεί το γάμο του Αντιφώντα με τη Φάνιον).

δοχεία⁸⁶. Το ρήμα *protelet* (στ. 213)⁸⁷ που σημαίνει "να σε νικήσει" (με τα λόγια)· κυριολεκτικά σημαίνει "να σε κατατροπώσει" (σε μάχη). Η φράση *plectar pendens* (στ. 220)⁸⁸ που σημαίνει "θα τις φάω" (κ. λ. "θα μαστιγωθώ κρεμασμένος"). Η φράση *ego in insidiis hic ero succenturiatus* (στ. 229-230) που σημαίνει "θα είμαι εδώ σε ενέδρα (θα στήσω ενέδρα εδώ) σαν έφεδρος" εννοώντας "θα είμαι σε ετοιμότητα για να προσφέρω τη βοήθειά μου"· όπως παρατηρεί ο Δονάτος⁸⁹, είναι μεταφορά από τη στρατιωτική ζωή. Η λέξη *oppido* (στ. 317) (βλ. σχετική συζήτηση στο λόγο του Κλεινία στον *Heautontimorumenos*). Η λέξη *coitio* (στ. 346) που σημαίνει "συνάντηση" (κ. λ. "συμπλοκή" "σύρραξη") και, όπως παρατηρεί ο Δονάτος⁹⁰, είναι μεταφορά από τη μάχη. Το ρήμα *non triumpho* (στ. 543) που σημαίνει κ. λ. "δεν κάνω θρίαμβο", ενώ εδώ έχει πάρει τη σημασία "δε χαίρομαι"⁹¹. Το ρήμα *sudabis* (στ. 628)⁹² "θα ιδρώσεις" (με μεταφορική σημασία) εννοώντας ότι θα κοπιώσεις πολύ (πρβλ. Ν. Ε. "ιδρώσε να τον πείσει"). Και το *emunxi* (στ. 682) που σημαίνει "αποστερώ", "αποσπώ", ενώ η αρχική σημασία του είναι "σκουπίζω τη μύτη μου"· συντάσσεται σύμφωνα με τα ρήματα *exuo* και *spolio* και είναι αντίστοιχο του ελληνικού ρήματος "ἀπομύττειν"⁹³. Η φράση *onerastis diem* (στ. 842) που σημαίνει "γεμίσατε την ημέρα" ενώ κ. λ. σημαίνει "φορτώσατε την ημέρα". Και η φράση *delibutum gaudio* (στ. 856) που σημαίνει "γεμάτος χαρά", ενώ στην κυριολεξία σημαίνει "αλειμμένος χαρά".

Όπως είδαμε και σε άλλες περιπτώσεις δούλων σε προηγούμενες κωμωδίες, στο λόγο του Γέτα τα στοιχεία της ομιλουμένης καταλαμβάνουν μια μικρή έκταση σε σχέση με την έκταση του ρόλου του (η αναλογία είναι 12,19%), όμως χρησιμοποιεί πολύ μεγάλη ποικιλία στοιχείων και λόγο αρκετά διαφοροποιημένο από τους άλλους χαρακτήρες. Αυτό οφείλεται για το συγκεκριμένο

⁸⁶ Don. *Phor.* 190,1: *figuratum est a colligendis vasis*. Βλ. και Hofmann L. U. (1951) σελ. 156.

⁸⁷ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 213, ο οποίος παρατηρεί ότι είναι μεταφορά από μια μάχη μετά την οποία ακολουθεί φυγή.

⁸⁸ βλ. R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 220.

⁸⁹ Don. *Phor.* 230,1: *succenturiatus: succenturiari dicitur, qui explendae centuriae gratia subicit se ad supplementum ordinum. Et est translatio a re militari*. Και *Phor.* 229,2: *ego in insidiis hic ero: tota μεταφορά de re militari est*. Βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στους στίχους 229-230· R. Martin (1959) στους ίδιους στίχους και M. Durry (1940) σελ. 63.

⁹⁰ Don. *Phor.* 346,3: *prima coitios acerrima: translatio a proelio, nam et congregi milites et coire dicuntur*. Βλ. και R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 346· A. Otto (1965) σελ. 87· W. G. Arnott (1970) σελ. 38 και M. Durry (1940) σελ. 60.

⁹¹ O L. Nougaret (1945, σελ. 71) περιλαμβάνει το ρήμα στις λέξεις που προέρχονται από το στρατιωτικό λεξιλόγιο.

⁹² βλ. R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 628.

⁹³ βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 157 και R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 682.

δούλο κυρίως στην κοινωνική θέση του και σε πολύ μικρή έκταση σε συναισθηματική φόρτιση.

Μεγαλύτερη συχνότητα παρουσιάζουν στο λόγο του οι μεγαλόστομες προσφωνήσεις (στ. 247, 324, 609, 841, 853), ευχές και κατάρες (στ. 123, 151, 368, 552), το επιφώνημα *hercle* (στ. 137, 542, 615, 624, 683, 774, 849, 870), οι δεικτικές λέξεις *em* (στ. 212, 227, 847, 858) και *eccum* (στ. 464, 484, 600), οι ερωτήσεις *quid?* (στ. 64, 553, 643) και του τύπου *cesso+απαρ.* (στ. 252, 285, 565), ισχυρές αρνητικές λέξεις αντί του απλού *non* (στ. 121, 142, 377, 849) και άφθονα υποκοριστικά [στ. 81, 98, 655, 663, 665 (δύο περιπτώσεις), 702, 873] τα περισσότερα από τα οποία δείχνουν καλοσύνη.

Στοιχεία που σπάνια βρίσκουμε σε άλλα πρόσωπα είναι η χρήση της αντωνυμίας *ipse* (στ. 215, 852) με τη σημασία "ο κύριος" και η χρήση ενεργητικού ρήματος για να δηλώσει αυτοπάθεια (στ. 429, 476). Τέλος παρατηρούμε ότι χρησιμοποιεί περισσότερο από κάθε άλλο χαρακτήρα παροιμίες, παροιμιακές φράσεις και μεταφορές. Ιδιαίτερα οι μεταφορές, κρίνουμε ως από το νόημά τους, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ως ένα βαθμό αντικατοπτρίζουν τη λαϊκή γλώσσα.

3. Antipho (adulescens)

Ο Αντιφών είναι ο γιος του Δημοφώντα: ο τυπικός ερωτευμένος νεαρός της κωμωδίας. Αγαπά τη Φάνιον, αλλά στο γάμο τους στέκεται εμπόδιο ο πατέρας του. Έτσι στη διάρκεια της απουσίας του με τη βοήθεια του Γέτα και του Φορμίωνα κατορθώνει να παντρευτεί τη Φάνιον. Προβλήματα όμως αντιμετωπίζει και πάλι όταν επιστρέφει ο πατέρας του. Όλα θα λυθούν τελικά με την αποκάλυψη ότι ο πατέρας της Φανίου είναι ο θεός του ο Χρέμης και έτσι θα ανοίξει ο δρόμος για την ευτυχία του. Είναι απαισιόδοξος και χωρίς θάρρος να αντιμετωπίσει τον πατέρα του γι' αυτό στηρίζεται πολύ στο δούλο του, τον Γέτα. Από το άλλο μέρος όμως είναι πιστός στην αγάπη του για τη Φάνιον και σταθερός στη φιλία του προς τον Φαιδρία.

Το όνομά του⁹⁴ είναι το ελληνικό όνομα 'Αντιφών (βλ. σχετική συζήτηση στον Αντιφώντα του *Eunuchus*) και φαίνεται να ταιριάζει στο νεαρό της κωμωδίας από την άποψη ότι προβάλλει πάντα την αντίθετη και μάλιστα απαισιόδοξη άποψη σε κάθε κατάσταση που αντιμετωπίζει. Ο ρόλος του δεν είναι πολύ μεγάλος. Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *ei* (στ. 178 και 490) που συνδυάζεται με προτάσεις⁹⁵ όπου εκφράζει τους φόβους του. Το *ei mihi* (στ. 607 και 671) όπου το *ei* συντάσσεται με

⁹⁴ βλ. J. Austin (1922) σσ. 29-32.

⁹⁵ 178: *ei, timeo miser quam hic mihi nunc nuntiet rem.* = έί! φοβούμαι ο δύστυχος τι πράγμα θα μου αναγγείλει. 490: *ei, metuo lenonem nequid..* = έί! φοβούμαι μήπως ο πορνοβοσκός κάτι...(η φράση του μένει μετέωρη καθώς τον διακόπτει ο Γέτας).

τη δοτική *mihi* και δείχνει απελπισία. Το *ah* (στ. 474), που είναι μόνο του, στον 503, όπου προτάσσεται ερώτησης⁹⁶, και στον 541, όπου συνδυάζεται με παροιμία (βλ. παρακάτω): σε όλες τις περιπτώσεις δείχνει ανησυχία και λύπη. Το *eu Phormio* (= ωραία, Φορμίων - στ. 478). Το *heia* (από ελλ. *εἶτα*)⁹⁷ (στ. 508) συνδυάζεται με απαγορευτική υποτακτική⁹⁸ και δίνει στη φράση επιτιμητικό τόνο. Το *eho* (στ. 684) που συνδυάζεται με ερώτηση⁹⁹. Το *heus Geta* (= έι Γέτα - στ. 847) και το *heus Phormio* (= έι Φορμίων - στ. 882). Το *hem* (στ. 872) που συνδυάζεται με τη στερεότυπη ερώτηση *quid ais?* και δείχνει έκπληξη. Και το επιφώνημα *hercle* (στ. 523).

Λέξεις-επιφωνήματα είναι: Η δεικτική λέξη *cedo* (= *dic* - στ. 197) που συνδυάζεται με ερώτηση¹⁰⁰ επίσης στους στίχους 550 και 692 όπου τίθεται απόλυτα. Η δεικτική λέξη *em* (στ. 210), που συνδυάζεται με ερώτηση¹⁰¹, στον 688, όπου συντάσσεται με πρόταση¹⁰², και στον 881, όπου συνδυάζεται με προστακτική¹⁰³. Η προστακτική *age* (*age ergo* - στ. 539). Και η οριστική παρακειμένη *occidi* (στ. 198 και 641).

Ευχή είναι η φράση *quod utinam ne Phormioni id suadere in mentem incidisset neu me cupidum eo impulisset* (= μακάρι να μην ερχόταν στο μυαλό του Φορμώνα να μου δώσει αυτή τη συμβουλή κι ούτε ν' αφήσω να παρασυρθώ με τη θέλησή μου - στ. 157-8). Και κατάρρα είναι η φράση *ut tequidem omnes di deaeque - superi inferi - malis exemplis perdant!* (= μακάρι όλοι οι θεοί και οι θεές, του πάνω και του κάτω κόσμου, να σε καταστρέψουν παραδειγματικά - στ. 687-8).

Ερωτήσεις είναι: Οι στερεότυπες ερωτήσεις: *quid agam?* (στ. 199) και *quid ais?* (στ. 833 και 873) που δείχνουν έκπληξη. Η ερώτηση *egone?* (στ. 504) που επίσης δείχνει έκπληξη. Η ερώτηση *rogitas...?* (στ. 156) που εισάγει την ερώτηση που ακολουθεί. Η ερώτηση *quid?* (στ. 510) που χρησιμεύει για να εισάγει την ερώτηση που ακολουθεί (*quid? vendidit?* = τι; αγόρασε;). Η ερώτηση *quid cessas?* (=τι περιμένεις; - στ. 882) που ουσιαστικά αποτελεί προτροπή. Και η ερώτηση *quid est?* (στ. 852).

Καταφατική απάντηση είναι το επίρρημα *ita* (στ. 542).

⁹⁶ *ah quid istuc est autem, Phaedria?* = αχ! τι είναι πάλι αυτό, Φαιδρία;

⁹⁷ βλ. R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 508.

⁹⁸ *heia ne parum leno sies* = άκου! κάνε τη δουλειά σου σαν πορνοβοσκός [κ. λ. να μην είσαι (τόσο) λίγο πορνοβοσκός].

⁹⁹ *eho, verbero, aliud mihi respondes ac rogo?* = άκου! κατεργάρη, άλλο σε ρωτάω και άλλο μου απαντάς;

¹⁰⁰ *cedo quid portas, obsecro?* = πες μου τι φέρνεις, παρακαλώ;

¹⁰¹ *em satine sic est?* = να! είναι καλά έτσι;

¹⁰² *em siquid velis, huic mandes, quod quidem recte curatum velis.* = να! αν θέλεις να σου φροντίσουν κάτι καλά, να το αναθέσεις σ' αυτόν.

¹⁰³ Η φράση εδώ είναι: *em quin ergo rape me* (= να! λοιπόν άρπαξέ με). Το *em* συχνά συντάσσεται με προστακτική, αλλά είναι η μοναδική φορά που το βρίσκουμε με *quin+προστακτική* - βλ. R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 882.

Αποσιώπηση: Στο στίχο 491 (*metuo lenonem nequid...*) το λόγο του διακόπτει ο Γέτας.

Απαρέμφατα της αναφώνησης είναι τα: *redisse* (*adeon rem redisse ut...* = να φτάσουν σε τέτοιο σημείο τα πράγματα που να... - στ. 153), *abisse* και *dedisse* (*itane te hinc abisse et vitam tuam tutandam aliis dedisse!* = να φύγεις έτσι από 'δω και να 'χεις αφήσει να προστατεύσουν άλλοι τη ζωή σου - στ. 466).

Αντί του αρνητικού μορίου *non* χρησιμοποιεί την αρνητική αντωνυμία *nulla* (στ. 202).

Υβρις είναι η κλητική προσφώνηση *verbero* (= κατεργάρη - στ. 684 και 850) με την οποία απευθύνεται στον Γέτα (φαίνεται να είναι αντίστοιχο του *mastigia* - ελλ. *μαστιγίας*).

Πλεονασμοί είναι: Ο συνδυασμός του συνδέσμου *at* με το επίρρημα *contra* (*at...contra*)¹⁰⁴ (στ. 173) όπου οι δύο λέξεις έχουν παραπλήσια σημασία εφόσον το *at* είναι αντιθετικό. Η προσθήκη του επιρρήματος *rursum* κοντά στο ρήμα *reddere* (*rursum...reddere* - στ. 538). Η φράση *una tecum* (στ. 556). Και ο συνδυασμός του συνδέσμου *atque* με το επίρρημα *quoque* (*atque...quoque*)¹⁰⁵ (στ. 877) εφόσον οι δύο λέξεις έχουν την ίδια σημασία.

Λέξεις παράκλησης είναι το ρήμα *obsecro* (στ. 197 και 209), που συνδυάζεται με ερώτηση και δείχνει έντονη ανησυχία, και στους 473 και 553, όπου μειριάζει τον τόνο της προστακτικής με την οποία συνδυάζεται (473 - *loquere obsecro* και 553 - *quaere obsecro*).

Φράση οικειότητας είναι η *mi Geta* (στ. 478) με την οποία απευθύνεται στον Γέτα. Η κλητική αντωνυμία προηγείται πράγμα που συμβαίνει σπάνια στο λόγο των ανδρών. Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η πρόταξη της κλητικής αντωνυμίας οφείλεται σε μετρικούς λόγους¹⁰⁶.

Χαιρετισμός είναι η λέξη *vale* (στ. 883) με την οποία χαιρετά τον Φορμίωνα.

Διπλασιασμό του συνδέσμου *ut* (*utut*) παρατηρούμε στους στίχους 468 και 820, όπου εισάγει παραβολικές προτάσεις.

Θαμιστικά είναι τα ρήματα: *rogitas* (στ. 156) (στην ερώτηση *rogitas?* - βλ. συζήτηση σε προηγούμενες περιπτώσεις) και *coeptat*

¹⁰⁴ βλ. R. Kühner - C. Stegmann (1966) σελ. 575.

¹⁰⁵ βλ. R. Kühner - C. Stegmann (1966) σελ. 575.

¹⁰⁶ Πράγματι η σειρά *mi Geta* δίνει το μετρικό σχήμα - υ ενώ το τελικό *a* (*Geta*) εκθλίβεται προ του αρχικού *o* της λέξης *omnis* που ακολουθεί. Το σχήμα αυτό καλύπτει τη θέση του 5ου πόδα και την άρση του 6ου πόδα ενός ιαμβικού οκτωναρίου. Αν η σειρά ήταν *Geta mi* θα έδινε το μετρικό σχήμα υ υ [το *i* (*mi*) εκθλίβεται προ του *o* (*omnis*) που ακολουθεί] το οποίο δε θα εξυπηρετούσε την εμφάνιση του ιαμβικού μετρικού σχήματος καθώς θα εμφανιζόταν βραχεία συλλαβή στη θέση του 5ου πόδα. Εδώ θα πρέπει να αναφέρουμε ακόμη ότι, σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του R. H. Martin (1955, σσ. 207-8) (βλ. συζήτηση στο λόγο του Κλεινία στον *Heautontimorumenos* στην ενότητα *Φράσεις τρυφερότητας*), το όνομα *Geta*, εφόσον είναι δισύλλαβο, έχει το *a* βραχύ. Εδώ όμως η ποσότητά του δεν έχει καμιά σημασία αφού το τελικό *a* εκθλίβεται.

(στ. 626 – βλ. συζήτηση για το ίδιο θαμιστικό στο λόγο του Γνάθωνα στον *Eunuchus*).

Παροιμίες είναι: Η φράση *auribu' teneo lupum* (στ. 506)¹⁰⁷ που σημαίνει “κρατώ το λύκο από τα αυτιά” και λέγεται για ριψοκίνδυνες και δύσκολες επιχειρήσεις· όπως παρατηρεί ο Δονάτος (Don. *Phor.* 506), υπάρχει αντίστοιχη ελληνική παροιμία: “τῶν ὧτων ἔχω τὸν λύκον· οὔτε γὰρ ἔχειν οὔτ' ἀφείναι δύναμαι”¹⁰⁸. Και η φράση *dictum sapienti sat est* (στ. 541)¹⁰⁹ που σημαίνει “ένας λόγος είναι αρκετός για το σοφό” εννοώντας δε χρειάζονται πολλά λόγια για να καταλάβει ένας έξυπνος άνθρωπος· εδώ το λέγει με κάποια απογοήτευση, όπως δείχνει και το επιφώνημα *ah* που προηγείται, καθώς ο Γέτας δεν καταλαβαίνει και ρωτά συνεχώς.

Παροιμιακές φράσεις είναι: Η φράση *ad restim miquidem res redit* (στ. 686)¹¹⁰, δηλαδή “δε μου μένει παρά να κρεμαστώ” (κ. λ. “η υπόθεση μου πάει για σκoiνί ή για κρεμάλα”). Η φράση *ulcus tangere* (στ. 690)¹¹¹ που σημαίνει “να αγγίξει πληγές” (πρβλ. Ν. Ε. “ξύνεις πληγές”). Και η φράση *in nervom potius ibit* (στ. 696)¹¹² “μάλλον θα πάει στη φυλακή” (κ. λ. στην αλυσίδα ή στα σκoiνιά) (βλ. συζήτηση για παρόμοια φράση στο λόγο του Γέτα).

Μεταφορικά χρησιμοποιούνται: Η λέξη *remedium* (στ. 200) και *remedio* (στ. 824), δηλαδή “φάρμακο” με μεταφορική σημασία¹¹³. Και το ρήμα *subolet* (στ. 474) που σημαίνει “υποψιάζεται”¹¹⁴, ενώ η κυριολεκτική σημασία του είναι “οσφραίνεται”.

¹⁰⁷ βλ. A. Otto (1965) σελ. 199· S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 506 και R. Martin (1959) στον ίδιο στίχο. Την ίδια παροιμία αναφέρει ο Σουητώνιος στον *Tiberius* 25, 1 (*ut saepe lupum se auribus tenere diceret*) αναφερόμενος στις δυσκολίες που αντιμετώπισε ο αυτοκράτορας Τιβέριος στην αρχή της βασιλείας του [βλ. M. Johnston, “*Auribus lupum*: Terence, *Phormio* 508. A proverb and a parallel”, *CW* 25 (1932), σελ. 183].

¹⁰⁸ Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ως ένα σημείο παραπλήσιο νόημα έχει η κοινή λαϊκή φράση “πιάνω τον ταύρο από τα κέρατα”. Και ακόμη η γνωστή παροιμία “*Επίασε τη γάτα από τα αυτιά (ή τα νύχια) (ή την ουρά)*” – βλ. Ι. Κολιτσάρα, τομ. Β (1965) σελ. 58 (αρ. 2010)· Χ. Παπαστάθη (1977) σελ. 15 και Τ. Βενιζέλου (1965) σελ. 82.

¹⁰⁹ βλ. A. Otto (1965) σελ. 112.

¹¹⁰ βλ. A. Otto (1965) σελ. 298.

¹¹¹ Don. *Phor.* 690: *ulcus tangere*: proverbiale, non enim *είρωνικῶς* dixit. Βλ. A. Otto (1965) σελ. 353 και R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 690.

¹¹² βλ. A. Otto (1965) σελ. 242. Και Don. *Phor.* 696: *in nervom potius ibit*: decipiet, a proverbio tracto a sagittariis, cum vis conatusque tendentis arcum non in volatum teli, sed in ruptionem nervi expetit.

¹¹³ 200: nam quod ego huic nunc subito exitio *remedium* inveniam miser? = γιατί τι φάρμακο να βρω εγώ ο δύστυχος αμέσως τώρα γι’ αυτή τη συμφορά; 824: ego nullo possum *remedio* me evolvere ex his turbis = δεν μπορώ με κανένα φάρμακο να γλιτώσω (να βγω) απ’ αυτές τις στενοχώριες (απ’ αυτά τα προβλήματα).

¹¹⁴ *Eugr. Phor.* 474: *numquid patri subolet*: Numquid suspicatur pater. Βλ. και R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 474· το ρήμα αυτό το βρίσκουμε συνήθως απρόσωπο ή με ουδέτερο αντωνυμίας σαν υποκείμενο μόνο στον Πλάυτο και στον Τερέντιο.

Ο λόγος του Αντιφώντα παρουσιάζει ενδιαφέρον και για την έκταση (η αναλογία είναι 13,38%) και για την ποικιλία των στοιχείων της ομιλουμένης που χρησιμοποιεί. Μεγαλύτερη συχνότητα παρουσιάζουν: τα επιφωνήματα (ιδίως το *ei* – στ. 178, 490 και *ei mihi* – στ. 607, 671), τα απαρέμφατα της αναφώνησης [στ. 153, 466 (δύο φορές)] και οι ερωτήσεις που εκφράζουν κάποιο συναίσθημα. Αυτά κατά το πλείστον δείχνουν συναισθηματική φόρτιση. Από το άλλο μέρος θα μπορούσαμε να πούμε ότι από συνήθεια χρησιμοποιεί αρκετά συχνά το ρήμα παράκλησης *obsecro* (στ. 197, 209, 473, 553) και τις δεικτικές λέξεις *em* (στ. 210, 688, 881) και *cedo* (στ. 197, 550, 692).

Τέλος παρατηρούμε ότι χρησιμοποιεί παροιμίες και παροιμακές φράσεις περισσότερο από τους άλλους νεαρούς των κωμωδιών που μελετήσαμε μέχρι τώρα, με εξαίρεση μόνο τον Πάμφιλο της *Andria*.

4. *Phaedria (adulescens)*

Είναι ο δεύτερος νεαρός της κωμωδίας: γιος του Χρέμη και ανειπτός του Δημοφώντα. Είναι ερωτευμένος με μια κιθαρίστρια για χάρη της οποίας θα πάρει χρήματα, με τη μεσολάβηση του Γέτα, εξαπατώντας το θείο του Δημοφώντα. Ο χαρακτήρας του είναι τελείως διαφορετικός από το χαρακτήρα του εξαδέλφου του Αντιφώντα: αισιόδοξος, γεμάτος αυτοπεποίθηση, αναλαμβάνει να αντιμετωπίσει το θείο του όταν ο Αντιφών δεν τολμά να το κάνει.

Το όνομά του¹¹⁵ είναι το ελληνικό όνομα *Φαιδρίας* (βλ. σχετική συζήτηση στον Φαιδρία του *Eunuchus*). Η σημασία του είναι φανερή: είναι "ο εύθυμος", "ο χαρούμενος" ίσως με κάποιο υπαινιγμό στην επιπολαιότητά του. Ο ρόλος του δεν είναι πολύ μεγάλος. Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *ah* (στ. 193) που προτάσσεται ερώτησης¹¹⁶ και εκφράζει αποδοκιμασία. Το *hem* στο στίχο 198, όπου μετά το επιφώνημα διακόπτει το λόγο του (αποσιώπηση), και στον 548, όπου προτάσσεται πρότασης¹¹⁷ και δείχνει έκπληξη. Το *eho* (στ. 259) που συνδυάζεται με ερώτηση¹¹⁸. Το *ei* (στ. 501) που προτάσσεται πρότασης¹¹⁹ και δείχνει απελπισία. Η προσφώνηση *o fortunatissime Antipho* (στ. 504). Και το επιφώνημα *hercle* (στ. 164 και 494).

Λέξη η - επιφώνημα είναι η προστακτική *age* (στ. 230).

¹¹⁵ βλ. J. Austin (1922) σσ. 32-33.

¹¹⁶ *ah* *sanus es?* = αχ! είσαι στα καλά σου;

¹¹⁷ *hem* *tum igitur, dum licet dumque adsum, loquimini mecum, Antipho, contemplanini me.* = έί! λοιπόν, εφόσον είναι δυνατόν και εφόσον είμαι εδώ κουβεντιάστε μαζί μου, Αντιφών, και κοιτάξτε (προσέξτε) με.

¹¹⁸ *eho* *an id suscenses nunc illi?* = άχου! γί' αυτό είσαι θυμωμένος μαζί του;

¹¹⁹ *ei, veris vincor!* = έί! με νικάει η αλήθεια.

Ευχές είναι οι φράσεις: *ita me di bene ament* (στ. 165) και *di tibi omnes id quod es dignus duint!* (= όλοι οι θεοί να σου δώσουν ό,τι αξίζεις - στ. 519) η δεύτερη φαινομενικά είναι ευχή ουσιαστικά όμως αποτελεί μια κατάρα· εκφέρεται με υποτακτική ενεστώτα *duint* (αρχαϊκός τύπος αντί *dent*).

Ερωτήσεις είναι: Οι στερεότυπες ερωτήσεις: *quid ais?* (στ. 199), που δείχνει έκπληξη, και *quid faciam?* (στ. 534) που δείχνει αμηχανία. Επίσης η ερώτηση *quid?* (στ. 545) που εισάγει την ερώτηση που ακολουθεί.

Απαντήσεις: Αρνητική απάντηση θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε τη φράση *haud itast* (= δεν είναι έτσι τα πράγματα - στ. 265) που αποτελεί έκφραση αποδοκιμασίας. Καταφατική απάντηση αποτελεί η λέξη *factum* (στ. 524).

Αποσιωπήσεις: Στο στίχο 198 (*hem...*) το λόγο του διακόπτει ο Αντιφών. Στον 255 (*salvom venire...*)¹²⁰ το λόγο του διακόπτει ο Δημοφών. Στον 486 το λόγο του διακόπτει δύο φορές ο Δωρίων (*Dorio, audi obsecro... - parumper...*). Και στον 496 (*tu...*) το λόγο του διακόπτει πάλι ο Δωρίων¹²¹.

Αιτιατική της αναφώνησης είναι η φράση *o lepidum!* (= τι κομψός! τι ωραίος! - στ. 559).

Απαρέμματα της αναφώνησης είναι το *esse* (*adeon ingenio esse duro te atque inexorabili* = να είσαι τόσο σκληρός και αμείλικτος - στ. 497) και το *esse...obiectum* (*tum hoc esse mihi obiectum malum!* = να μου συμβεί ένα τέτοιο κακό - στ. 503).

Λέξη παράκλησης είναι το ρήμα *obsecro* που μετριάζει τον τόνο της προστακτικής *audi* (*audi obsecro*) (στ. 486). Και φράση διαβεβαίωσης είναι η *crede mi* (στ. 494).

Φράση οικειότητας είναι η *mi patruē* (στ. 254) με την οποία απευθύνεται στο θείο του Δημοφώντα. Η κτητική αντωνυμία προηγείται πράγμα σπάνιο στο λόγο των ανδρών. Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η πρόταση οφείλεται σε μετρικούς λόγους¹²².

Χαιρετισμοί είναι: Η λέξη *salve* (στ. 254) με την οποία χαιρετά τον Δημοφώντα. Και η στερεότυπη φράση *salvom venire...* (στ. 255) που μένει μετέωρη καθώς τον διακόπτει ο θείος του· απευθύνεται σε

¹²⁰ Don. *Phor.* 255,1: *salvum te venire*: ἔλλειψις- vel ἀποσιώπησις -: "gaudeo" enim subauditur; quod nisi acceperis, non intelleges cur hic responderit "credo". Επίσης βλ. R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 255.

¹²¹ Don. *Phor.* 496,2: *tu parens, tu amicus, tu...*: secunda "ἀποσιώπησις".

¹²² Πράγματι η σειρά *mi patruē* δίνει το μετρικό σχήμα - υ υ υ που καλύπτει τον 1ο πόδα και την άρση του 2ου πόδα ενός ιαμβικού σεναρίου όπου η θέση του 1ου πόδα έχει αναλυθεί σε δύο βραχέα. Αν η σειρά ήταν *patruē mi* θα έδινε το μετρικό σχήμα υ υ υ - και έτσι ο 1ος πόδας θα είχε αναλυμένη τη θέση σε δύο βραχέα, αλλά τότε θα καλυπτόταν από μια λέξη που αποτελείται από τρεις βραχύχρονες συλλαβές, πράγμα το οποίο συνήθως αποφεύγεται [βλ. Α. Χ. Μέγα (1993), σελ. 194]. Επίσης ακόμη και αν θεωρήσουμε την πρώτη συλλαβή της λέξης *patruē* μακρά, εφόσον ακολουθεί άφωνο+υγρό, τότε ο πρώτος πόδας θα είχε τη μορφή δακτύλου και θα καλυπτόταν από μια δακτυλική λέξη, πράγμα που είναι ιδιαίτερα σπάνιο [βλ. Α. Χ. Μέγα (1993), σελ. 194].

κάποιον που γύρισε από ταξίδι και συμπληρώνεται με το ρήμα *gaudeo* (*salvoni te venire gaudeo*).

Υποκοριστικό είναι η λέξη *adulescentuli* (στ. 281): είναι από τις λίγες περιπτώσεις που χρησιμοποιείται από νέο.

Θαμιστικό είναι το ρήμα *conflictare* (θαμ. του *confligo* - στ. 505) που έχει τη σημασία "αγωνίζομαι", "παλεύω"¹²³.

Παροιμία είναι η φράση *solus est homo amico amicus* (στ. 562) που σημαίνει "είναι πραγματικός φίλος όσο κανείς άλλος" (κ. λ. "είναι ο μόνος άνθρωπος που είναι φίλος στο φίλο του"). Ο Δονάτος¹²⁴ μας δίνει το αντίστοιχο χωρίο από τον Απολλόδωρο: "μόνος επίσταται φιλεῖν τοὺς φίλους".

Παροιμιακές φράσεις είναι: Η φράση *minu' nihilost* (στ. 535)¹²⁵ που σημαίνει "λιγότερο και από το τίποτε" εννοώντας παντελή έλλειψη (στην προκειμένη περίπτωση έλλειψη χρημάτων). Και η φράση *ab oculis meis... abducet* (στ. 548)¹²⁶, δηλαδή "θα την πάρει από τα μάτια μου" εννοώντας ότι "θα την πάρει μακριά μου". Στην κατηγορία αυτή ανήκει και το *domist* (στ. 504)¹²⁷ που σημαίνει "είναι στο σπίτι σου", δηλαδή "είναι κοντά σου".

Δε θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο λόγος του Φαιδρία έχει στοιχεία που τον διαφοροποιούν από το λόγο των άλλων προσώπων, αν και οι λέξεις και οι φράσεις της ομιλουμένης που χρησιμοποιεί είναι αρκετές (η αναλογία είναι 12,97%). Κάπως πιο συχνά χρησιμοποιεί επιφωνηματικές φράσεις που δείχνουν τον αυθόρμητο χαρακτήρα του. Συγκριτικά με άλλους νεαρούς χρησιμοποιεί αρκετές παροιμίες, σε μικρότερη όμως έκταση από τον Αντιφώντα.

5. Demipho (senex)

Είναι ο ένας από τους δύο γέρους της κωμωδίας: ένας αξιοσέβαστος άνθρωπος, ο οποίος, όπως συμβαίνει συχνά στην κωμωδία, αντιτίθεται στο γάμο του γιου του Αντιφώντα με μια κοπέλλα που δεν είναι "της σειράς τους", ακόμη και αν είναι Αθηναία. Είναι πιστός στον αδελφό του Χρέμη και έτοιμος να τον βοηθήσει όπου χρειάζεται. Έχει αρκετή αυτοπεποίθηση και πιστεύει ότι είναι αρκετά προσεκτικός και έξυπνος ώστε κανείς να μην μπορεί να τον ξεγελάσει: εντούτοις ο δούλος του Γέτας θα τον εξαπατήσει και θα του αποσπάσει τα χρήματα που χρειάζεται ο ανεψιός του Φαιδρίας για να εξαγοράσει την κιθαρίστρια που αγαπά. Έντιμος,

¹²³ Για την παράλληλη χρήση των ρημάτων *conflictare* και *confligo* βλ. συζήτηση στο λόγο του Σίμωνος (*Andria*) και τη σχετική σημείωση.

¹²⁴ Don. *Phor.* 562. Επίσης βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 562 και A. Otto (1965) σελ. 23.

¹²⁵ βλ. A. Otto (1965) σελ. 243.

¹²⁶ βλ. A. Otto (1965) σελ. 250.

¹²⁷ βλ. A. Otto (1965) σελ. 120.

νομοταγής, πιθανώς θρήσκος και γενικά προικισμένος με τις αρετές ενός καλού πολίτη.

Το όνομα είναι το συνηθισμένο ελληνικό όνομα *Δημοφών* που παράγεται από το όνομα *δῆμος* και την κατάληξη των κυρίων ονομάτων *-φών*¹²⁸. Στην κωμωδία είναι αποκλειστικά όνομα γερόντων. Ο ρόλος του είναι ο δεύτερος σε έκταση ρόλος της κωμωδίας, ο Δονάτος όμως του αποδίδει το ρόλο του τριταγωνιστή¹²⁹. Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *oh* (στ. 286) που συνδυάζεται με μια ειρωνική προσφώνηση και χαιρετισμό προς τον Γέτα (*oh bone custos, salve* = ω! καλέ μου φύλακα, γεια σου) και δείχνει έκπληξη και ειρωνεία. Το *oiei* (στ. 663) που συνδυάζεται με μια ελλειπτική πρόταση (*oiei nimiumst* = οϊόι! είναι πάρα πολύ) και δείχνει λύπη¹³⁰. Το *hem* (στ. 775, 817, 954 και 1004) που συνδυάζεται με ερωτήσεις¹³¹ και δείχνει έκπληξη· στην τελευταία μάλιστα περίπτωση συνδυάζεται με τη στερεότυπη ερώτηση *quid ais?* Το *hui* (στ. 791) που είναι μόνο του και δείχνει έκπληξη. Η προσφώνηση *o Geta monitor* (= ω! Γέτα συμβουλάτορα - στ. 233) που δείχνει αγανάκτηση. Η ειρωνική προσφώνηση *bone custos* με την οποία απευθύνεται στον Γέτα (στ. 287)· συνοδεύεται από χαιρετισμό (*salve* - βλ. παρακάτω). Το επιφώνημα *hercle* (στ. 644, 807, 900 και 956). Η επίκληση *di vostram fidem* (στ. 808). Και η φράση ευχαριστίας προς τους θεούς *dis magnas merito gratias habeo atque ago* (= δίκαια χρωστάω και εκφράζω μεγάλη ευγνωμοσύνη στους θεούς - στ. 894).

Λέξεις-επιφωνήματα είναι: Η δεικτική λέξη *ecce* (στ. 264) που συνοδεύεται από τον αντιθετικό σύνδεσμο *autem* και συνδυάζεται με αιτιατική (*ecce autem similia omnia!* = να λοιπόν όλα τα ίδια!). Το επίρρημα *enumquam* (= μήπως ποτέ; - στ. 348) είναι σύνθετο από το επιφώνημα *en-* και το επίρρημα *umquam*. Η δεικτική λέξη *cedo* (= *dic* - στ. 398) που συντάσσεται με ερωτηματική πρόταση¹³². Η ίδια αυτή δεικτική λέξη (*cedo*) στο στίχο 935 έχει τη σημασία του *da* και αναλογικά προς αυτό συντάσσεται με αιτιατική (*argentum*) και δοτική (*mihi*)· ενισχύεται με το παρακελευσματικό μόριο *quin* (*quin tu mi argentum cedo* = εμπρός δος μου τα λεφτά). Οι προστακτικές: *sine* (στ. 420) που συνδυάζεται με το μόριο *modo* το οποίο δίνει στην προστακτική ένα τόνο ανυπομονησίας¹³³. *hoc*

¹²⁸ βλ. Bechtel (1982) σσ. 126 και 461 και J. Austin (1922) σσ. 33-34.

¹²⁹ Don. *Phor. Praef.* I,4: primas in ea partes,..., tenet Phormio, secundas Geta, tertias Demipho,...(βλ. και παραπάνω).

¹³⁰ βλ. R. Martin (1959) σχόλιο στους στίχους 662 και 663.

¹³¹ 775: *hem mutet autem?* = πώς! να αλλάξει; 817: *hem quo pacto potuit?* = ε! πώς μπόρεσε; 954: *hem hicine ut a nobis hoc tantum argenti auferat tam aperte inridens?* = τι! να μας πάρει τόσα χρήματα και να γελάει ανοιχτά σε βάρος μας;

¹³² *cedo qui est cognata?* = πες μου πώς είναι συγγενής μας;

¹³³ βλ. R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 420.

age (στ. 435 - είναι μια λαιρευτική φράση¹³⁴ που ξεκίνησε από τις ιεροτελεστίες και πέρασε στην ομιλουμένη· εδώ χρησιμοποιείται απλά για να επιστήσει την προσοχή)· *age* στο στίχο 811, στον 662 (σε διπλασιασμό *age age*) και στον 784 στη μορφή *agedum* (ενισχύεται από το μόριο *dum*)· επίσης η προστακτική *abi* (*abi prae*)¹³⁵ (στ. 777) που ενισχύει την προστακτική που ακολουθεί (*nuntia*). Και η λέξη *malum* (στ. 723) που παρεμβάλλεται στη φράση του (*quid tua, malum, id refert?* = τι, στο δαίμονα, σε ενδιαφέρει αυτό;) και έχει θέση επιφωνήματος¹³⁶· επιφώνημα μπορεί να θεωρηθεί το *malum* και στο στίχο 976, όπου αποτελεί την πρώτη λέξη μιας κατάρας.

Κατάρεις είναι οι φράσεις: *di tibi malefaciant!* (= οι θεοί να σου κάνουν κακό! - στ. 394) την οποία απευθύνει στον Φορμίωνα· *quae quidem illi res vortat male!* (= μακάρι να του πάει στραβά αυτή η υπόθεση! - στ. 678)· *malum quod isti di deaeque omnes duint!* (= όλοι οι θεοί και οι θεές να του κάνουν κακό! - στ. 976) την οποία απευθύνει στον Φορμίωνα· το *malum* θα μπορούσε να θεωρηθεί χωριστά σαν επιφώνημα¹³⁷. Και η ερώτηση *in' hinc malam rem cum istac magnificentia, fugitive?* (= δεν πας στα κομμάτια μ' αυτή σου τη μεγαλοπρέπεια, δραπετή; - στ. 930) που συνοδεύεται από μια υβριστική λέξη (*fugitive*).

Ερωτήσεις είναι: Οι στερεότυπες ερωτήσεις: *quid ais?* (στ. 386) που δείχνει έκπληξη· όμοια στο στίχο 1004, όπου συνδυάζεται με το επιφώνημα *hem* (*hem quid ais?*). Και η *quid vis amplius?* (στ. 1035) που έχει ουσιαστικό νόημα. Η ερώτηση *rogitas Phaedria?* (στ. 257) που συνοδεύεται από την απάντηση στην ερώτηση του Φαιδρία. Οι στερεότυπες ερωτηματικές λέξεις: *egon...?* (στ. 260, 304 και 431) και *vin...?* (στ. 810 και 811) σε δύο συνεχόμενες ερωτήσεις (παρατηρούμε ταυτόχρονα και σχήμα αναφοράς). Και οι ερωτήσεις *quid?* (στ. 567 και 801) και *quid est?* (στ. 411, 810 και 941).

Απαντήσεις: Καταφατικές απαντήσεις είναι τα επιρρήματα: *ita* (στ. 418 και 900), *scilicet* (στ. 792), *iam* (στ. 816) και *oppido* (στ. 905). Εμφατική αρνητική απάντηση αποτελεί η φράση *minime gentium* (στ. 1033). Έκφραση επιδοκιμασίας αποτελεί η φράση *fecistis probe* (στ. 458). Τέλος το ρήμα *credo* (στ. 255) που είναι η τυπική απάντηση στο χαιρετισμό *salvum te venire* (*gaudeo*) του ανεψιού του (ανάλογο με το Ν. Ε. "ευχαριστώ") τον οποίο διακόπτει κάπως απότομα (βλ. στον Φαιδρία).

¹³⁴ βλ. R. Martin (1959) σχόλια στους στίχους 350 και 435.

¹³⁵ βλ. R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 777.

¹³⁶ βλ. E. Morris (1882) σσ. 209-211 και R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 723. Επίσης Don. *Phor.* 723,1: *quid tua, malum, id refert?* interiectio est "malum";...

¹³⁷ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 976 και R. Martin (1959) στον ίδιο στίχο.

Αποσιώπηση παρατηρούμε στο στίχο 618 (*is qui istanc...*)¹³⁸, όπου το λόγο του διακόπτει ο Χρέμης.

Αιτιατικές της αναφώνησης είναι οι φράσεις: ο *facinus audax* (= τι παράτολμη πράξη! - στ. 233) και ο *audaciam* (= τι θράσος! - στ. 360). Ακόμη ονομαστική της αναφώνησης είναι η λέξη *ridiculum* (= γελοίο! - στ. 901).

Απαρέμφατα της αναφώνησης είναι τα *revereri* και *pudere* (non simultatem meam *revereri* saltem! non *pudere*! = να μη σέβεται ούτε την αντίθεσή (αντίρρησή) μου! να μην ντρέπεται! - στ. 233)¹³⁹ *adfectum...esse* (tantane *adfectum* quemquam *esse* hominem *audacia*! = να έχει ένας άνθρωπος τόσο θρασύτητα! - στ. 977) και *asportarier* (non hoc publicitu' scelus hinc *asportarier* in solas terras! = αυτών τον κατεργάρη να μην τον πιάσουν δημόσια και να μην τον πάνε σε καμιά ερημιά! - στ. 978).

Αντί του αρνητικού μόριου *non* χρησιμοποιεί το αρνητικό επίρρημα *numquam* (στ. 714).

Υβρεις είναι οι κλητικές προσφωνήσεις: *infelix*¹⁴⁰ (= άθλιε - στ. 428), *fugitive* (στ. 931) και *scelus* (στ. 1000) με τις οποίες απευθύνεται στον Φορμώνα. Στην τελευταία περίπτωση η ύβρις γίνεται ιδιαίτερα ισχυρή χρησιμοποιεί το *scelus* αντί του *sceleste*¹⁴¹ (το αφηρημένο αντί του συγκεκριμένου). Προσβλητικοί χαρακτηρισμοί είναι οι λέξεις: *inpuratus* (= βρωμιάρης - στ. 669) με την οποία χαρακτηρίζει τον Γέτα *inpuratum* (στ. 962) και *scelus* (αιτ.) (στ. 978) με τις οποίες χαρακτηρίζει τον Φορμώνα.

Πλεονασμοί είναι: Ο συνδυασμός του συνδέσμου *verum* με το επίρρημα *tamen* (*verum tamen* - στ. 407) που έχουν παραπλήσια σημασία. Ο συνδυασμός των λέξεων *adulescens mulier*¹⁴² (= νέα γυναίκα - στ. 794) όπου θα αρκούσε μόνον το *adulescens* (θηλ.) (ή ίσως *adulescentula*)· είναι από τις λίγες περιπτώσεις όπου το *adulescens* χρησιμοποιείται σαν επίθετο. Η λέξη *foras* κοντά στο απαρέμφατο *esse elatum* (*esse elatum foras* - στ. 958). Και το επίρρημα *rursum* κοντά στο ρήμα *rescribi* (*rursum...rescribi* - στ. 922).

¹³⁸ Don. *Phor.* 618: ἀποσιώπησις tertia: deest enim "obtrusit nobis" aut "defendit" aut quid tale.

¹³⁹ Για τις απαρεμφατικές προτάσεις όπου περιλαμβάνονται τα απαρέμφατα της αναφώνησης *revereri* και *pudere*, ο G. Ramain (1911, σελ. 30) έχει παρατηρήσει ότι δεν εισάγονται με το ερωτηματικό μόριο *-ne* γιατί προηγείται ερωτηματική πρόταση. Επίσης στην απαρεμφατική πρόταση όπου περιλαμβάνεται το απαρέμφατο *asportarier* παραλείπεται το ερωτηματικό μόριο γιατί προηγείται άλλη απαρεμφατική πρόταση όπου το ερωτηματικό μόριο τίθεται κανονικά (δηλαδή η απαρεμφατική πρόταση *tantane adfectum quemquam esse hominem audacia!*).

¹⁴⁰ Η S. Lilja (1965, σελ. 22) θεωρεί ότι είναι αντίστοιχο του αρχ. ελλ. *κακοδαίμων*.

¹⁴¹ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 978 και R. Martin (1959) στον ίδιο στίχο.

¹⁴² βλ. συζήτηση για τις σχετικές φράσεις στο λόγο του Σίμωνα (*Andria* - στην ενότητα *Πλεονασμοί*) και τη σχετική σημείωση.

Φράσεις και λέξεις παράκλησης είναι: Το ρήμα *quaeso* (στ. 350) που μειριάζει τον τόνο της προστακτικής *adeste* στον 573, όπου βρίσκεται μέσα σε ερώτηση¹⁴³ και δίνει ένα τόνο ανυπομονησίας: όμοια στον 790 συνδυάζεται με ελλειπτική ερώτηση [*bina quaeso?* = δύο (είπες), παρακαλώ;] που δείχνει πιο έντονα την έκπληξή του. Και η φράση *bona venia* (= με καλή διάθεση - στ. 378) που περιέχει κάποια ειρωνεία¹⁴⁴. Και ακόμη λέξη διαβεβαίωσης είναι το ρήμα *inquam* (στ. 713) που δίνει έμφαση στην προστακτική *esto*¹⁴⁵ (*quietus esto, inquam* = ησύχασε, παρακαλώ). Στην κατηγορία αυτή μπορούμε να περιλάβουμε και τη φράση *dixi, Phormio* (στ. 437) η οποία, σύμφωνα με τον Δονάτο (Don. *Hec.* 612,1), έχει μεταφερθεί από την αγορά και τα δικαστήρια. Λέξη ευγένειας είναι το *sodes* στο στίχο 793, όπου μειριάζει τον τόνο της προστακτικής *parce*, και στον 921, όπου μειριάζει τον τόνο της προστακτικής *transi*.

Χαιρετισμός είναι η λέξη *salve* (στ. 254), με την οποία χαιρετά τον Φαιδρία, και στον 287, με την οποία χαιρετά τον Γέτα.

Υποκοριστικά είναι η λέξη *mulierculam* (= γυναικούλα, γύναιο), υποκοριστικό του ονόματος *mulier* (στ. 1017) που χρησιμοποιείται από γέρους για νεαρές γυναίκες με μειωτική σημασία, κυρίως για εταίρες¹⁴⁶. Εδώ ο Δημοφών αναφέρεται στη φίλη του Χρέμη. Επίσης η λέξη *scrupulus* (στ. 1019) υποκοριστικό του ονόματος *scrupus*, που σημαίνει "μικρή πέτρα" και μεταφορικά "δυσχέρεια".

Διπλασιασμός της προστακτικής *age* (*age age*) παρατηρήσαμε ήδη στο στίχο 662 (βλ. παραπάνω).

Θαμιστικά είναι τα ρήματα: *rogitas* (στ. 257) (στην ερώτηση *rogitas?* που έχουμε συναντήσει αρκετές φορές παραπάνω) και *secter* (στ. 408)¹⁴⁷.

Η λέξη *sescentas* χρησιμοποιείται για να δηλώσει μεγάλο ποσό (στ. 668): είναι αντίστοιχη της ελληνικής λέξης *μυρία*¹⁴⁸. Στον Τερέντιο την βρίσκουμε μόνον εδώ.

Παροιμίες είναι: Η φράση *omnis, quom secundae res sunt maxime, tum maxime meditari secum oportet quo pacto advorsam*

¹⁴³ *quid illi tam diu quaeso igitur commorabare...?* = λοιπόν γιατί, παρακαλώ, αργοπορούσες εκεί τόσο πολύ...;

¹⁴⁴ βλ. R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 378.

¹⁴⁵ βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 125.

¹⁴⁶ βλ. R. Maltby (1979) σσ. 144-145 και Palmer L. L. (1964) σελ. 77.

¹⁴⁷ Η φράση εδώ είναι *potius quam litis secter* ("καλύτερα παρά να κυνηγάω δίκες", "καλύτερα παρά να τρέχω στα δικαστήρια"): σε μια ίδια φράση βρίσκουμε το *sequor* στους *Ad.* 248: *potiu' quam litis sequar*.

¹⁴⁸ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 668 και R. Martin (1959) σχόλιο στον ίδιο στίχο. Επίσης Don. *Phor.* 668,1: *perspicere hinc licet consuetudinem utriusque sermonis, nam Apollodorus μυρίας dixit pro multis*. Και Don. *Phor.* 668,2: *Et ut apud Graecos μυρία, ita apud nos "sexcenta" dicere pro multis usitatum est. Cicero (in Verr. II, I, 47, 125) "sexcenta possum decreta proferre"*.

aerumnam ferant (στ. 241-2), δηλαδή "όταν όλα πάνε καλά, τότε πρέπει να σκέφτεται κανείς με ποιο τρόπο μπορεί να αντιμετωπίσει μια δύσκολη κατάσταση": τη φράση χαρακτηρίζει ο Δονάτος ως *bona sententia*¹⁴⁹. Η φράση *unum quom noris omnis noris* (στ. 265)¹⁵⁰, δηλαδή "άμα γνωρίσεις τον ένα τους ξέρεις όλους": αντίστοιχη είναι η παλαιά παροιμία "Ἐξ ἑνὸς τὰ πάνθ' ὁρᾶν" (Appendix προν. II 69 και Αποστ. VII 49). Η φράση *quid si animam debet?* (στ. 661)¹⁵¹, δηλαδή "αν χρωστάει ακόμη και την ψυχή του" εννοώντας ότι έχει υπέρογκα χρέη: παρόμοια η Ν. Ε. παροιμία "Χρωστά τα μαλλιοκέφαλά τ'"¹⁵². Και η φράση *ita fugias ne praeter casam* (στ. 768)¹⁵³, όπως δείχνει και το *quod aiunt* που ακολουθεί σημαίνει "να μη φεύγεις τόσο μακριά που να μην μπορείς να γυρίσεις στο σπίτι σου", δηλαδή να μη διακινδυνεύει κανείς σε βαθμό που να μην μπορεί να βρει ένα καταφύγιο¹⁵⁴. Και η φράση *recta prava faciunt* (στ. 771)¹⁵⁵, δηλαδή "κάνουν τα καλά να φαίνονται κακά": όμοια η Ν. Ε. "Τ'άσπρο το κάνει μαύρο"¹⁵⁶. Παροιμιακές φράσεις είναι: Η φράση *quidquid praeter spern eveniat* (στ. 246)¹⁵⁷, δηλαδή "οτιδήποτε συμβαίνει χωρίς να το περιμένει κανείς" (βλ. σχετική συζήτηση στο λόγο της Σωστράτης στον *Heautontimorumenos*). Και η φράση *tradunt operas mutuas* (στ. 267)¹⁵⁸, δηλαδή "προσφέρουν αμοιβαία εξυπηρέτηση" (πρβλ. Ν. Ε. "το 'να χέρι νίβει τ' άλλο").

¹⁴⁹ Don. *Phor.* 241,2: Et bona sententia: tum maxime sapienti metuendum, quo tempore maxime securus est stultus. Βλ. και R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 241.

¹⁵⁰ βλ. A. Otto (1965) σελ. 358 και S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 265.

¹⁵¹ Don. *Phor.* 661,1: *quid si animam debet*: Graecum proverbium spremit "εί δὲ ὄφειλε τὰς χεῖρας;" Επίσης βλ. R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 661 και A. Otto (1965) σελ. 25.

¹⁵² βλ. I. Κολιτσάρα, τομ. Γ (1966) σελ. 322 (αρ. 5871) πρβλ. και Φ. Τότσκα (1987) σελ. 139.

¹⁵³ βλ. R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 768 και A. Otto (1965) σσ. 76-77. Και ο Δονάτος εξηγεί: Don. *Phor.* 768,1: *ita fugias ne praeter casam ut aiunt*: ita fugito, ne praetermittas casam tuam, quae sit tibi tutissimum receptaculum.

¹⁵⁴ O M. Durry (1940, σελ. 57) παρατηρεί ότι η παροιμία προέρχεται από τη στρατιωτική γλώσσα έχοντας τη σημασία "η τόλμη πρέπει να έχει όρια".

¹⁵⁵ βλ. A. Otto (1965) σελ. 295.

¹⁵⁶ βλ. I. Κολιτσάρα, τομ. Α (1964) σελ. 210· πρβλ. και X. Παπαστάθη (1977) σελ. 38: "Εσύ κάνεις και το άσπρο μαύρο".

¹⁵⁷ βλ. A. Otto (1965) σελ. 330.

¹⁵⁸ βλ. A. Otto (1965) σσ. 232-233. Η φράση φαίνεται να απηχεί τη γνωστή παροιμιακή φράση *mutuum muli scabunt* (= τα μουλάρια ξύνουν το ένα το άλλο). Η αντίστοιχη ελληνική φράση είναι: Αποστ. XVII 20: Τὸν ξύνοντα ἀντιξύνειν: ἐπὶ τῶν βλαπτόντων ἢ ὠφελούντων τινάς. Ἀπὸ μεταφορᾶς τῶν ὄνων ἀλλήλους γὰρ ἀντικνήθουσιν. Και Διογ. VIII 48: τὸν ξύνοντα δ' ἀντιξύνειν: ἐπὶ τῶν διὰ χάριν χάριτας ποιοούντων.

Μεταφορικά χρησιμοποιούνται: Η λέξη *remedium* (στ. 617), δηλαδή "φάρμακο" με μεταφορική σημασία¹⁵⁹. Η λέξη *oppido* (στ. 905) (βλ. σχετική συζήτηση στο λόγο του Κλεινία - *Heautontimorumenos*). Και το ρήμα *dilapidat* (στ. 897)¹⁶⁰ που σημαίνει "σπαταλώ", "διασπαθίζω"· η κυριολεκτική σημασία του είναι "πειροβολώ".

Ο λόγος του Δημοφώντα είναι αρκετά πλούσιος σε στοιχεία της ομιλουμένης τόσο σε έκταση (η αναλογία είναι 13,10%), όσο και σε ποικιλία. Αυτό δεν οφείλεται μόνο σε συναισθηματική φόρτιση, αλλά και στον τρόπο που συνηθίζει να μιλάει.

Μεγαλύτερη συχνότητα παρουσιάζουν στο λόγο του: τα επιφωνήματα (ιδίως το *hem* -στ. 775, 817, 954, 1004), οι κατάρες (στ. 394, 678, 930, 976), αιτιατικές της αναφώνησης (στ. 233, 360) και απαρέμφατα της αναφώνησης [στ. 233 (δύο φορές), 977, 978]. Τα στοιχεία αυτά οφείλονται κυρίως σε συναισθηματική φόρτιση. Ακόμη χρησιμοποιεί συχνά ερωτήσεις, ιδίως τις: *egon?* (στ. 260, 304, 431), *quid?* (στ. 567, 801) και *quid est?* (411, 810, 941). Οι ερωτήσεις εν μέρει δείχνουν συναισθηματική φόρτιση, κυρίως έκπληξη· παράλληλα όμως στην προτίμηση σε κάποιες ερωτήσεις διαφαίνεται ο χαρακτήρας του· ιδιαίτερα στην ερώτηση *egon?* θα μπορούσε να διακρίνει κανείς ευθιξία ή εγωισμό.

Από το άλλο μέρος υπάρχουν στοιχεία που φαίνεται να χρησιμοποιεί από συνήθεια, όπως: το επιφώνημα *hercle* (στ. 644, 807, 900, 956), το οποίο παρατηρήσαμε πιο πολύ στο λόγο δούλων ή προσώπων που έχουν σχέση με την αγορά ή την ύπαιθρο, δεικτικές λέξεις (στ. 264, 348, 398, 935), προστακτικές-επιφωνήματα (ιδίως η *age* - στ. 435, 662, 784, 811) και το ρήμα παράκλησης *quaeso* (στ. 350, 573, 790). Το επίρρημα *enimquam* (στ. 348) και η λατρευτική φράση *hoc age* (στ. 435), που βρίσκουμε μόνον εδώ και στο λόγο του Φορμίωνα, και ένα από τα λίγα παραδείγματα της νομικής λέξης *dixi* (στ. 437). Ακόμη μόνον ο Δημοφών χρησιμοποιεί τη λέξη *sescentas* (στ. 668) ως αντίστοιχο του *μυρίοι*.

Τέλος χρησιμοποιεί πολλές παροιμίες και παροιμακές φράσεις.

6. Phormio (parasitus)

Είναι ο παράσιτος που δίνει το όνομα του στην κωμωδία και ο οποίος χωρίς να έχει άμεσα συμφέροντα εμπλέκεται στις υποθέσεις των δύο εξαδέλφων. Πριν από το σημείο που αρχίζει η κωμωδία, σύμφωνα με το σχέδιο που έχουν καταστρώσει με τον Γέτα και τον Αντιφώντα, εγείρει δίκη "ἐπιδικασίας" για λογαριασμό του Αντιφώντα και μ' αυτόν τον τρόπο ο γάμος του τελευταίου με τη

¹⁵⁹ Στο στίχο 617 ο Δημοφών ρωτάει τον Γέτα *quod remedium?* = τι φάρμακο; Καθώς ο Γέτας είχε πει παραπάνω: *inveni, orinor, remedium huic rei* = βρήκα, νομίζω, φάρμακο γι' αυτό το πρόβλημα (βλ. παραπάνω στο λόγο του Γέτα).

¹⁶⁰ βλ. R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 897.

Φάνιον θεωρείται επιβεβλημένος. Στην πορεία της κωμωδίας υποτίθεται ότι είναι ο αποδέκτης του χρηματικού ποσού που αποσπά ο Γέτας από τον Δημοφώντα, με σκοπό δήθεν να διαλύσει το γάμο του Αντιφώντα με τη Φάνιον, ενώ τα χρήματα αυτά προορίζονται να εξαγοράσουν τη νεαρή φίλη του Φαιδρία.

Ο Φορμίων όμως δεν είναι ο τυπικός παράσιτος της κωμωδίας, ο λαίμαργος κόλακας που ζει σε βάρος των ισχυρών φίλων του, όπως είναι ο Γνάθων στον *Eunuchus*. Μοιάζει να είναι περισσότερο ο τύπος του Αθηναίου συκοφάντη¹⁶¹ τον οποίο σατιρίζει η Παλαιά Κωμωδία. Ο Γέτας λέγει ότι είναι "*homo confidens*" (= άνθρωπος θρασύς - στ. 123). Έχει κάποια περιουσία, αλλά παράλληλα χρειάζεται χρήματα για να την διατηρήσει και να πληρώσει τα χρέη που έχει κάνει.

Το όνομά του παράγεται από το όνομα *φορμός* και την κατάληξη των κυρίων ονομάτων *-ίων* (πρβλ. και το όνομα *φορμίων* "ο μικρός φορμός")¹⁶². Το όνομα είναι συνηθισμένο στην Ελλάδα και συχνά το βρίσκουμε στη λογοτεχνία. Ίσως είναι σχετικό με τον Φορμίωνα της κωμωδίας μας ότι Φορμίων ονομαζόταν ένας Αθηναίος στρατηγός κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο του οποίου η φτώχεια υπήρξε παροιμιώδης. Σ' αυτόν αναφέρεται ο Αριστοφάνης στην *Ειρήνη* στ. 347: *πολλὰ γὰρ ἀνεσχόμην πράγματά τε καὶ στιβάδας, ἃς ἔλαχε Φορμίων*. Και προφανώς για το ίδιο πρόσωπο ο Suidas (Φ, 604) αναφέρει στη λέξη Φορμίων: *καὶ παροιμία· Φορμίωνος στιβάς· ἐπὶ τῶν εὐτελῶν*. Είναι πολύ πιθανόν ο Τερέντιος (ή μάλλον ο Απολλόδωρος πριν απ' αυτόν), στην προσπάθειά του να δημιουργήσει τον τύπο ενός φτωχού παρασίτου-συκοφάντη, να χρησιμοποιήσει ένα όνομα που ταιριάζει σε φτωχό άνθρωπο.

Δεν είναι ίσως άσχετη και η παρετυμολογία που αναφέρει ο Δονάτος¹⁶³ που συνδέει το όνομα με τη Λατινική λέξη *formula* (=

¹⁶¹ Don. *Phor.* 319,1: *totum hoc quasi alia agens loquitur parasitus. Et ex hoc apparet, quid intersit inter audaciam sycophantae improbi et patris familias perturbationem minime litigiosi: nam ille in bona causa advocatos quaerit et ipse sollicitus in toto actu est, hic puncto temporis se ad calumniam praeparavit*. Επίσης βλ. Don. *Phor.* 348,1 και 352,2B. Ο J. O. Lofberg ["The sycophant-parasite", *CPh* 15 (1920), σσ. 61-72] εξετάζει το ρόλο του Φορμίωνα και καταλήγει ότι είναι μια επιβίωση του συκοφάντη της Παλαιάς Κωμωδίας στη Νέα Κωμωδία (είναι όπως τον χαρακτηρίζει ο Γέτας *bonorum extoror, legum contoror* - *Phor.* 374), ενώ τα χαρακτηριστικά του τυπικού παρασίτου λείπουν από το ρόλο του. Είναι το γεγονός ότι είναι πρόσωπο προσκολλημένο σε μια οικογένεια και βοηθά στη λύση των προβλημάτων της που συντελεί στο να ταυτιστεί με τους παρασίτους. Μάλιστα ο J. O. Lofberg (σελ. 71) βρίσκει και ένα αντίστοιχο στον Ξενοφώντα (*Απομν.* II, 9), όπου μετά από συμβουλή του Σωκράτη, ο Κρίτων διαλέγει έναν άνθρωπο με νομική κατάρτιση, τον Αρχέδημο, (που είναι ο τύπος του συκοφάντη και έχει πολλά κοινά με τον Φορμίωνα) για να χειριστεί κάποιες νομικές υποθέσεις του.

¹⁶² βλ. Bechtel (1982) σελ. 600· J. Austin (1922) σσ. 34-37· Chantraine, σελ. 1222 και R. Maltby (1991) (λ. *Phormio*).

¹⁶³ Don. *Phor.* 26,1: *φορμίων tegiculum dicunt Graeci, a quo insternitur pavimentum, - unde Φορμίων correpta prima syllaba apud Apollodorum*

τύπος, δικανικός κανών). Μολονότι το όνομα δεν παράγεται από τη λέξη *formula*, είναι όμως φυσικό να υποβάλλει στο Ρωμαϊκό κοινό την ιδέα ενός ανθρώπου που εμπλέκεται σε δίκες.

Ο ρόλος του είναι ο τρίτος σε έκταση ρόλος της κωμωδίας, όμως ο ίδιος ο ποιητής αναφέρει στον πρόλογο ότι είναι ο πρωταγωνιστής¹⁶⁴. Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *ah* (στ. 325) που συνδυάζεται με μια σύντομη πρόταση (*ah non ita est* = αχ! δεν είναι έτσι) και δείχνει λύπη. Το *eho tu* (στ. 384) με το οποίο απευθύνεται στον Δημοφώντα· συνδυάζεται με ερώτηση¹⁶⁵. Το *hem* (στ. 387) που συνδυάζεται με σύντομη πρόταση (*hem non dico* = ε! δεν το λέω) και δείχνει αμηχανία. Το ηχομιμητικό επιφώνημα *hahaha* (στ. 411) που μιμείται τον ήχο του γέλιου. Το *heus* (στ. 440) με το οποίο καλεί τον Γέτα· *heus Nausistrata* (στ. 1037) με το οποίο καλεί τη Ναυσιστράτη· το ίδιο επιφώνημα (*heus*) χρησιμοποιεί στο στίχο 903, δεν καλεί κανέναν, απλά θέλει να επιστήσει την προσοχή στη δήλωση που κάνει¹⁶⁶. Το *eu Geta* (στ. 869) με το οποίο απευθύνεται έκπληκτος στον Γέτα. Το *oh* (στ. 945) που δείχνει έκπληξη· συνδυάζεται με ερώτηση¹⁶⁷. Το *attat* (στ. 963) που προτάσσεται πρότασης¹⁶⁸ και δείχνει έκπληξη. Το *ehem* (στ. 991) που συνδυάζεται με ερώτηση¹⁶⁹ και δείχνει έκπληξη. Το *ohe* (στ. 418) που συνδυάζεται με παροιμιακή φράση (βλ. παρακάτω). Το *ohe tu* (στ. 1001) με το οποίο καλεί τον Δημοφώντα· χρησιμοποιείται όπως το *heus tu* και έχει ένα τόνο ειρωνείας. Το *hercle* (στ. 386, 969, 993 και 1049). Και η επίκληση *pro deum immortalium* (στ. 351)¹⁷⁰. Τη φράση βρίσκουμε συνήθως ως εξής: *pro deum immortalium fidem*.

Λέξεις-επιφωνήματα είναι: Οι δεικτικές λέξεις: *eccere* στο στίχο 319 (ίσως *ecce+re*, ένας ισχυρότερος τύπος της δεικτικής

est. Non ergo a formula, ut quidam putant - et inde parasitus, vilissimae condicionis homo, nomen accepit. 2. *Phormionem*: si a formula esset nomen comoediae, produceremus primam syllabam, si a phormione, corripere debemus. Βλ. επίσης Don. *Phor. Praef.* I,1 και Don. *Phor.* 122,2.

¹⁶⁴ *Phor.* 27: quia primas partis qui aget is erit Phormio parasitus,...Επίσης Don. *Phor. Praef.* I,4: primas in ea partes, ut ipse poeta professus est (*prol.* 27), tenet Phormio,...

¹⁶⁵ *eho tu*, sobrinum tuum non noras? = έι! εσύ, δεν ήξερες τον εξάδελφό σου;

¹⁶⁶ *heus* quanta quanta haec mea paupertas est, tamen adhuc curavi unum hoc quidem, ut mi esset fides = έι! όση κι αν ήταν η φτώχεια μου, όμως μέχρι σήμερα φρόντισα αυτό μόνο, να έχω πίστη.

¹⁶⁷ *oh* tune is eras? = ωχ! εσύ ήσουν αυτός;

¹⁶⁸ *attat* nisi mi prospicio, haereo. = πω! πω! αν δεν προσέχω, θα με πιάσουν.

¹⁶⁹ *ehem* quid nunc obstipuisti? = άχου! τώρα γιατί παρέλυσες;

¹⁷⁰ βλ. R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 351. Επίσης Don. *Phor.* 351,4: *pro deum immortalium*: έλλειψις: deest "fidem" aut quid tale. Cicero in *Oeconomico* (fr. 8 M.) "quid igitur, pro deum immortalium, primum eam docebas quaeso?"

λέξης *ecce*) που μόνον εδώ απαντά στον Τερέντιο¹⁷¹. *cedo* (που έχει τη σημασία *da* και συντάσσεται με αιτιατική) στο στίχο 321 [*cedo senem* = δος μου το γέρο (εννοεί "βρες τρόπο να τον φέρεις σε μένα")], στον 857 [*quod fers cedo* = δος μου ό,τι φέρνεις (εννοεί "τι νέα φέρνεις")] και στον 936 [*uxorem tu cedo* = δος μου τη σύζυγο (εννοεί "δώστε μου πίσω τη νύφη που σας έφερα)]: επίσης στον 950 που βρίσκεται σε συνδυασμό με το *cape* (*cape cedo* = πάρε δώσε)¹⁷². Με τη σημασία *dic* τη βρίσκουμε στον 329, όπου ενισχύεται από το *dum* (*cedo dum* = πες λοιπόν). Και η δεικτική λέξη *em* (στ. 1026) που συντάσσεται με πρόταση [*em tempus est* = να! είναι ώρα (καιρός)]. Το επίρρημα *enimquam* (= μήπως ποτέ; - στ. 329), που βρήκαμε και στο λόγο του Δημοφώντα: προτάσσεται ερωτήσεων που περιμένουν αρνητική απάντηση¹⁷³. Οι προστακτικές: *hoc age* (που βρήκαμε και στο λόγο του Δημοφώντα) στο στίχο 350 (μια στερεότυπη φράση που χρησιμοποιείται στη θρησκευτική γλώσσα και συγκεκριμένα στις θυσίες από όπου πέρασε στην ομιλουμένη¹⁷⁴) *age* (στ. 1027) και *abi* (στ. 994)¹⁷⁵. Η λέξη *malum* (στ. 948) που παρεμβάλλεται σε ερώτηση (*quid vos, malum, ergo me sic ludificamini...?* = τι, στο δαίμονα, με κοροϊδεύετε έτσι...;) και δείχνει δυσανασχέτιση¹⁷⁶. Η οριστική παρακειμένου *perii* (στ. 386). Και η φράση *hoc actumst* (στ. 1009).

Ευχή είναι η στερεότυπη φράση *ita me di ament* (στ. 883). Και κατάρρα αποτελεί η ερώτηση *in' malam crucem?* (= άει στον κόρακα! - στ. 368).

Ερωτήσεις είναι: Οι στερεότυπες ερωτήσεις: *quid narras?* (στ. 935), που συνδυάζεται με το ρήμα παράκλησης *quaeso*, και *ain tu?* (στ. 970), η οποία είναι εισαγωγική της ερώτησης που ακολουθεί και εκφράζει αγανάκτηση¹⁷⁷. Η στερεότυπη ερωτηματική λέξη *vin...?* (στ. 1052). Η ερώτηση *rogas?* (στ. 915) που εκφράζει έκπληξη: ακολουθεί απάντηση σε προηγούμενη ερώτηση του Δημοφώντα. Η ερώτηση

¹⁷¹ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 319 και R. Martin (1959) σχόλιο στον ίδιο στίχο. Υπάρχει όμως και η άποψη ότι είναι μορφή όρκου στη θεά Δήμητρα (*Ceres*), όπως τα *ecastor* και *edepol* - βλ. Sext. Pomp. Festus: De verborum significatione 78 (σελ. 68 ed. W. Lindsay): *Eccere iurisiurandi est, ac si dicatur per Cererem, ut ecastor, edepol. Alii eccere pro ecce positum accipiunt.*

¹⁷² Η φράση χρησιμοποιείται ανάμεσα σε άλλες για να δείξει την αναποφασιστικότητα των δύο γερόντων Δημοφώντα και Χρέμη [*nolo volo; volo nolo rursum; cape cedo* = δε θέλω, θέλω και πάλι θέλω, δε θέλω πάρε (τη νύφη), δώσε την]. Δεν έχει σχέση με τη Ν. Ε. φράση "πάρε-δώσε" που χρησιμοποιούμε για να δηλώσουμε δωσοληψία.

¹⁷³ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 329 και R. Martin (1959) σχόλιο στον ίδιο στίχο.

¹⁷⁴ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 350 και R. Martin (1959) σχόλιο στον ίδιο στίχο.

¹⁷⁵ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 994

¹⁷⁶ βλ. E. Morris (1882) σσ. 210-211.

¹⁷⁷ βλ. R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 970. Επίσης E. Morris (First Paper) (1889) σσ. 403-4 και (Second Paper) (1890) σελ. 54.

egone? (στ. 938) που εκφράζει έκπληξη· ακολουθεί απάντηση σε προηγούμενη ερώτηση του Δημοφώντα, ένας εκφραστικός τρόπος που απαντά πιο συχνά στον Τερέντιο¹⁷⁸. Και η ερώτηση *quid?* (στ. 833).

Απαντήσεις: Καταφατικές απαντήσεις είναι τα επιρρήματα: *sic* (στ. 320) που ενισχύεται από το παρενθετικά τοποθετημένο ρήμα *opinor* (*sic opinor*), *ita* (στ. 382), *maxime* (στ. 385) και ο συνδυασμός των επιρρημάτων *recte sane* (στ. 999). Απάντηση-διαβεβαίωση είναι η φράση *sic factumst* (στ. 1006). Και έκφραση επιδοκμασίας είναι η φράση *bene...factum* (στ. 883).

Αποσιωπήσεις: Στο στίχο 319 (*si rogabit...*) το λόγο του διακόπτει ο Γέτας· παραλείπεται η απόδοση του υποθετικού λόγου που πιθανώς συμπληρώνεται με χειρονομία, ίσως εννοείται *recusabo*¹⁷⁹. Στον 393 (*at si talentum rem reliquisset decem*) το λόγο του διακόπτει με μια κατάρρα ο Δημοφών. Στον 899 (*visam ut quod...*), στον 937 (*enimvero si porro esse odiosi pergitis...*) και στον 1004 (*in Lemno*) το λόγο του διακόπτει ο Δημοφών.

Αιτιατική της αναφώνησης είναι η φράση *at quem virum!* (= και τι άνδρα! - στ. 367)· η χρήση της ερωτηματικής αντωνυμίας σε αιτιατική της αναφώνησης είναι σπάνια¹⁸⁰. **Ονομαστική της αναφώνησης** είναι η λέξη *fabulae!* (στ. 946).

Απαρέμφατο της αναφώνησης είναι το *esse...datam* (*tantam fortunam de improviso esse his datam!* = να τους πέσει τέτοια καλή τύχη τόσο ξαφνικά! - στ. 884).

Αντί του αρνητικού μορίου *non* χρησιμοποιεί το αρνητικό επίρρημα *numquam* (στ. 369).

Προσβλητικός χαρακτηρισμός είναι το *inepti* (= ανόητοι - στ. 949) που προσδιορίζει την αντωνυμία *vos* (υποκείμενο του *ludificamini*).

Πλεονασμοί είναι: Ο συνδυασμός των δύο αιτιολογικών συνδέσμων *quia enim*¹⁸¹ (στ. 332). Το επίρρημα *iterum* κοντά στο ρήμα *reddant* (*iterum ut reddant* - στ. 404). Και η λέξη *foras* κοντά στο ρήμα *erunt egressi* (*erunt egressi foras* - στ. 892).

Λέξη παράκλησης είναι το ρήμα *quaeso* (στ. 413), που βρίσκεται μέσα σε ερώτηση και δείχνει έντονη έκπληξη και αγανάκτηση, και στον 935, όπου συνδυάζεται με τη στερεότυπη ερώτηση *quid narras?* Και λέξη διαβεβαίωσης είναι το ρήμα *inquam* (στ. 390 και 987). Και ακόμη φράση διαβεβαίωσης μπορούμε να θεωρήσουμε την *dixi, Demipho* (στ. 439) την οποία είχε χρησιμοποιήσει με τον ίδιο τρόπο λίγο παραπάνω ο Δημοφών.

Φράση ευγένειας είναι η *siquid lubet* (= αν σας αρέσει, "αν ευαρεστείστε" - στ. 981).

¹⁷⁸ βλ. E. Morris (First Paper) (1889) σελ. 423.

¹⁷⁹ βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 52.

¹⁸⁰ βλ. R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 367.

¹⁸¹ βλ. συζήτηση για τη συγκεκριμένη φράση στο λόγο του Κλειτοφώντα (*Heautontimorumenos* - ενότητα *Πλεονασμοί*) και τη σχετική σημείωση.

Χαιρετισμός είναι η φράση *vale*, *Antipho* (στ. 883).

Υποκοριστικά είναι οι λέξεις *ancillulam* (στ. 838), που δείχνει άτομο μικρής ηλικίας και συγχρόνως έχει μειωτική σημασία, και *scrupulum* (στ. 954).

Διπλασιασμός της αντωνυμίας *quanta* βρίσκουμε στο στίχο 903 (*quanta quanta*): είναι στη θέση της αόριστης αντωνυμίας *quantacumque* και εισάγει μια αναφορική-παραβολική πρόταση.

Θαμιστικά είναι τα ρήματα: *agitabo* (στ. 351), που έχει τη σημασία "ερεθίζω", "ξεσηκώνω" με την οποία βρίσκουμε και το απλό *ago*¹⁸². Και το *fugitet* (στ. 835) που έχει τη σημασία "ξεφεύγω", "γλιτώνω": παραπλήσια χρησιμοποιείται και το απλό *fugio*¹⁸³.

Περιφραστικός σχηματισμός υποτακτικής παρατατικού αποτελεί η περίφραση *esses...proferens* (στ. 394-5), δηλαδή είναι συνδυασμός της υποτακτικής του παρατατικού του ρήματος *sum* και της μετοχής του ενεστώτα *proferens* (*profero*)¹⁸⁴.

Το επίθετο *grandis* αντικαθιστά το *magnus* στο στίχο 362 (*grandior*) και στον 439 (*grandem*).

Παροιμίες¹⁸⁵ είναι: Η φράση *tute hoc intristi: tibi omnem exedendum* (στ. 318)¹⁸⁶ που σημαίνει "εσύ το ετοίμασες, εσύ πρέπει να το φας" εννοώντας ότι "εσύ είσαι αίτιος γι' αυτό και εσύ πρέπει να τιμωρηθείς" ή "εσύ μας δημιούργησες το πρόβλημα, εσύ πρέπει να μας βγάλεις απ' αυτό". Όμοιες είναι οι Ν. Ε. παροιμίες "Καθώς έτριψεν έφαγε" ή "καθώς έτριψες φάγε"¹⁸⁷. Η φράση *factumst periculum, iam pedum visast via* (στ. 326)¹⁸⁸ που σημαίνει "δοκίμασα το δρόμο και ξέρω που να βάλω το πόδι μου", δηλαδή "δοκίμασα και έμαθα πια το δρόμο". Η φράση *quia non rete accipitri tennitur neque miluo* (στ. 330), δηλαδή "γιατί δε στήνει κανείς δίχτυ για γεράκι ή ικτίνο": ο Δονάτος¹⁸⁹ παρατηρεί ότι είναι "άλληγορία" και

¹⁸² Πρβλ. Liv. 9, 41, 15: *plaga una...non continuit modo ceteros in armis sed confestim ad certamen egit*. Και Hor. S. 2, 7, 24: *si quis ad illa deus subito te agat*.

¹⁸³ Εδώ το *fugito* συντάσσεται με αιτιατική προσώπου: ομοία βρίσκουμε το *fugio* στον Plaut. *Trin.* 1034: *fugereque hostis*. Και Hor. C. 1, 22, 8-12: *namque me silva lupus in Sabina...fugit inermem*.

¹⁸⁴ βλ. R. Martin (1959) σκόλιο στους στίχους 394-5.

¹⁸⁵ Ο W. G. Arnott (1970) σσ. 33-43) έχει τονίσει ότι τα κύρια χαρακτηριστικά του λόγου του Φορμίου είναι οι παροιμίες και τα σχήματα λόγου.

¹⁸⁶ Don. *Phor.* 318,1: *tute hoc intristi: παροιμία apta parasito, quia de cibo est*. Hoc autem inter rusticos de aleato mortario dici solet. Επίσης βλ. R. Martin (1959) σκόλιο στο στίχο 318: W. G. Arnott (1970) σελ. 36 και A. Otto (1965) σελ. 175, όπου δίνει και την αντίστοιχη παλαιά ελληνική παροιμία: Μακαρ. IV 50: *Ἦν τις ἔμαζε μάζαν, ταύτην καὶ ἐσθιέτω*.

¹⁸⁷ βλ. Γ. Σαββαντίδη (1972) σελ. 172: Τ. Βενιζέλου (1965) σελ. 121: Ι. Κολιτσάρα, τομ. Β (1965) σελ. 139 πρβλ. και Μ. Μερακλή (1985) σσ. 168-169.

¹⁸⁸ βλ. A. Otto (1965) σελ. 370 και W. G. Arnott (1970) σελ. 37. Ο Δονάτος παρατηρεί ότι όλη η φράση είναι μεταφορική (Don. *Phor.* 326,2: *Et totum metaphoricè*).

¹⁸⁹ Don. *Phor.* 330,2: *quia non rete accipitri tenditur neque miluo: rursus per allegoriam loquitur parasitus, ut totum et triviale sit et <ex> conviviis escisque translatum*. Βλ. και A. Otto (1965) σελ. 95.

αποτελεί μεταφορά από τα συμπτώσια και το φαγοπότι. Η φράση *actum...ne agas* (στ. 419)¹⁹⁰ όπου προηγείται το επιφώνημα *ohe*· ότι είναι παροιμία φαίνεται και από το ρήμα *aiunt* που παρεμβάλλεται στη φράση· μια φράση που προέρχεται από το δικαστήριο και σημαίνει "τελείωσε, μην κάνεις τίποτε", δηλαδή "το δεδικασμένο δεν ξαναδικάζεται" (πρβλ. Ν. Ε. "ό,τι έγινε, έγινε" ή "ό,τι έγινε δεν ξηγίνεται").

Παροιμιακές φράσεις είναι: Η φράση *verba fiunt mortuo* (στ. 1015)¹⁹¹, δηλαδή "του εκφωνεί τον επικήδειο" που αποτελεί μια ειρωνική παρατήρηση εκ μέρους του Φορμώνα για όσα λέγει ο Δημοφών προκειμένου να δικαιολογήσει τις πράξεις του Χρέμη. Και η φράση *oculi doleant* (στ. 1053)¹⁹², δηλαδή "πονούν τα μάτια του" εννοώντας "στενοχωριέται".

Μεταφορικά¹⁹³ χρησιμοποιούνται: Η λέξη *instructa sunt* (*consilia*) (στ. 321) που σημαίνει "καταστρώθηκαν" (σχέδια) (κ. λ. παρατάχθηκαν) και είναι μεταφορά από τη στρατιωτική γλώσσα¹⁹⁴. Το ρήμα *derivem* (στ. 323) που σημαίνει "αποτρέπω", "απομακρύνω" (κ. λ. εκτρέπω)· είναι μεταφορά από την εκτροπή ρυακιού¹⁹⁵. Η φράση *deverberasse usque ad necem* (στ. 327)¹⁹⁶ που σημαίνει "πήρα ό,τι είχαν" (κ. λ. "μαστίγωσα μέχρι το θάνατο"). Το ρήμα *abradi* (στ. 333) το οποίο κ. λ. σημαίνει "ξυρίζω", ενώ εδώ έχει τη σημασία "αφαιρώ", "αποσπώ". Το ρήμα *ringitur* (στ. 341) που σημαίνει "δείχνει τα δόντια του", δηλαδή δείχνει ότι ενοκλήθηκε· ο Δονάτος παρατηρεί ότι είναι μεταφορά από σκυλιά που γαυγίζουν¹⁹⁷. Το ρήμα *expiscare* (στ. 382) που σημαίνει "ψάχνω", "ερευνώ" (με επιμέλεια) (κ. λ. ψαρεύω)· κατά τον Δονάτο¹⁹⁸ είναι μεταφορά από τους ψαράδες (πρβλ. Ν. Ε. τη μεταφορική χρήση του "ψαρεύω" με τη σημασία "προσπαθώ να μάθω κάτι"). Η φράση *partis tuas acturus est*

¹⁹⁰ Don. *Phor.* 419A: *actum aiunt ne agas*: "aiunt" dicimus, cum proverbium significamus. *acta res est, de qua sententia prolata est*. Επίσης βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 419· R. Martin (1959) στον ίδιο στίχο και A. Otto (1965) σελ. 9.

¹⁹¹ βλ. A. Otto (1965) σελ. 229. Ο W. G. Arnott (1970, σελ. 46) αναφέρει τη φράση για τη μεταφορική της σημασία. Χωρίς αμφιβολία η φράση είναι μεταφορική, έχει όμως μεγαλύτερη σημασία η παροιμιακή διάστασή της.

¹⁹² βλ. A. Otto (1965) σελ. 251.

¹⁹³ Το πλείστον των μεταφορών που αναλύουμε σ' αυτήν την ενότητα απαριθμούνται στην εργασία του W. G. Arnott (1970, σελ. 46).

¹⁹⁴ βλ. R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 321 και M. Durry (1940) σελ. 59.

¹⁹⁵ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 323 και R. Martin (1959) σχόλιο στον ίδιο στίχο.

¹⁹⁶ Don. *Phor.* 327: *quot me censes homines iam deverberasse usque ad necem*: παρασιτικῶς totum translationibus loquitur; huiusmodi est enim umbraticorum hominum scurrilis oratio.

¹⁹⁷ Don. *Phor.* 341,5: *ringi*: est stomachari taciturnum; est enim translatio a canibus latratoriis. Βλ. και R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 341.

¹⁹⁸ Don. *Phor.* 382A: *proinde expiscare quasi non noris*: *expiscari* est diligentissime quaerere, ubinam pisces lateant. Ergo tractum verbum a piscatoribus. Βλ. και R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 382.

(= πρόκειται να παίξει το ρόλο σου - στ. 835) που αποτελεί μεταφορά από το θέατρο (και αλλού έχουμε τονίσει ότι η φράση "παίζω το ρόλο" χρησιμοποιείται μεταφορικά και στη Ν. Ε.). Το ρήμα *patrocinari* (στ. 939) που σημαίνει κ. λ. "συνηγоров", εδώ έχει τη σημασία "γίνομαι προστάτης" με ελαφρά μειωτική σημασία (πρβλ. Ν. Ε. "πατρονάρω"). Η φράση *iniecī scrupulum* (στ. 954) που σημαίνει κ. λ. "έρριξα την πετρούλα", ενώ εδώ σημαίνει "ενόχλησα". Η φράση *gladiatorio animo* (στ. 964) που σημαίνει κ. λ. "με διάθεση μονομάχων" εννοώντας "αποφασισμένοι για όλα". Στο ίδιο πνεύμα κινείται και η φράση *satis astute adgredimini* (= επιτεθήκατε αρκετά πονηρά - στ. 968)· σύμφωνα με τον Δονάτο¹⁹⁹ είναι μεταφορά από τους μονομάχους και λέγεται με ειρωνική διάθεση. Η φράση *lautum peccatum tuum* (= να ξεπλύνει το σφάλμα του - στ. 973) την ίδια μεταφορική φράση χρησιμοποιούμε και στη Ν. Ε. Οι φράσεις *incensam, restinguas lacrumis, exstillaveris* (στ. 974-5) συνιστούν μια εκτεταμένη μεταφορά καθώς συνδυάζονται στην πρόταση *ita tibi incensam dabo ut ne restinguas lacrumis si exstillaveris* [= έτσι θα την ανάψω (τη σύζυγο) ώστε να μην την σβήνουν τα δάκρυά σου ακόμη και αν μουσκέψεις σ' αυτά]. Τα ρήματα *friget* (= παγώνει - στ. 994) και *delirat* (= παραληρεί - στ. 997) και το ουσιαστικό *exsequias* (= κηδεία - στ. 1026) συνιστούν μια εκτεταμένη μεταφορά που αναφέρεται στην κατάσταση του Χρέμη μετά τις αποκαλύψεις ότι ήταν δίγαμος όπου ουσιαστικά τον παρουσιάζουν σαν βαριά ασθενή που του ετοιμάζουν την κηδεία· στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η παροιμιακή φράση που είδαμε παραπάνω *verba fiunt mortuo* (βλ. παραπάνω). Η φράση *mactatum...infortunio* (στ. 1028) που σημαίνει κ. λ. "να περιβληθεί ατυχία", δηλαδή "να πάθει κακό", "να πέσει σε ατυχία". Και το ρήμα *ogganiat* (στ. 1030) που σημαίνει "τσιρίζει", "κλαφουρίζει" φαίνεται να αποτελεί μεταφορά καθώς χρησιμοποιείται κυρίως για να δηλώσει το παραπονιάρικο γαύγισμα κουταβιού.

Ο Φορμίων είναι ένας άνθρωπος της αγοράς που μιλάει με ένα αρκετά χαρακτηριστικό τρόπο. Στο λόγο του βρίσκουμε πολλές λέξεις και φράσεις της ομιλουμένης (η αναλογία είναι 14,22%). Σε μεγάλη έκταση χρησιμοποιεί παροιμίες και μεταφορές, αρκετές από τις οποίες έχει ήδη επισημάνει ο W. G. Arnott. Ιδιαίτερα οι μεταφορές, αν κρίνουμε από το νόημά τους, φαίνεται να πλησιάζουν πολύ τη λαϊκή γλώσσα. Ο λόγος του Φορμώνα όμως ξεχωρίζει και για πολλά άλλα στοιχεία, όπως φαίνεται από την ανάλυση. Εξαιτίας του χαρακτήρα και του ρόλου του στην κωμωδία η συναισθηματική φόρτίσή του είναι περιορισμένη. Έτσι τα στοιχεία της ομιλουμένης που χρησιμοποιεί φαίνεται να είναι ο συνηθισμένος τρόπος ομιλίας του. Μεγαλύτερη συχνότητα παρουσιάζουν: το επιφώνημα *hercle* (στ.

¹⁹⁹ Don. *Phor.* 968,2: *satis astute adgredimini*: Et proprie a g g r e d i accedere ad dimicandum est. Bene ergo servavit translationem a gladiatoribus coeptam. Don. *Phor.* 968,1: *astute aggredimini*: εἰρωνεία.

386, 969, 993, 1049), η χρήση της δεικτικής λέξης *cedo* [άλλοτε με τη σημασία *dic* (στ. 329) και άλλοτε με τη σημασία *da* (στ. 321, 857, 936, 950)] και μάλιστα σε φράσεις με αρκετά λαϊκό χρώμα. Χρησιμοποιεί, όπως και ο Δημοφών, το επίρρημα *enimquam* (στ. 329), τη λατρευτική φράση *hoc age* (στ. 350) και τη νομική λέξη *dixi* (στ. 439). Από τα στοιχεία που απαντούν σπάνια είναι η αντικατάσταση του επιθέτου *magnus* από το *grandis* (στ. 362, 439) και ο περιφραστικός σχηματισμός χρόνου ρήματος (στ. 394-5). Ακόμη μόνο στο λόγο του συναντούμε το επιφώνημα *eccere* (στ. 319).

7. Hegio – Cratinus – Crito (advocati)

Είναι οι τρεις δικηγόροι²⁰⁰ τους οποίους συμβουλευέται ο Δημοφών για την υπόθεση του γιου του, Αντιφώντα. Ο *Hegio* φαίνεται να είναι ο αρχηγός τους. Το όνομά του είναι το Ελληνικό όνομα *Ἡγίων* που παράγεται από το θέμα *ἡγ-* (*ἡγε-*) από το ρήμα *ἡγέομαι* και την κατάληξη *-ίων*²⁰¹.

Ο *Cratinus* (= *Κρατῖνος*) είναι ο δικηγόρος που δίνει στον Δημοφώντα τη συμβουλή να προσβάλει την απόφαση της δίκης και να επαναφέρει τα πράγματα στην “προτέρα κατάσταση”. Το όνομά του παράγεται από το θέμα *κρατ-* που βρίσκουμε στο όνομα *κράτος* και την κατάληξη *-ῖνος*²⁰²· ένα πολύ συνηθισμένο Ελληνικό όνομα.

Ο *Crito* (Ελληνικά *Κρίτων* – βλ. συζήτηση για το όνομα στον Κρίτωνα της *Andria*) είναι ο τρίτος δικηγόρος ο οποίος θα δώσει και την αποφασιστική γνώμη για το τι πρέπει να γίνει. Το όνομα είναι ταιριαστό στο ρόλο του εφόσον η γνώμη του είναι αυτή που βαρύνει στην απόφαση για το πώς πρέπει να ενεργήσουν στην υπόθεση του Αντιφώντα.

Ο ρόλος τους είναι ελάχιστος, εντούτοις στο λόγο τους βρίσκουμε κάποια στοιχεία που ανήκουν στην ομιλουμένη· συγκεκριμένα στο λόγο του Ηγίωνα βρίσκουμε: Τη ν ε ρ ώ τ η σ η *ego?* (= εγώ; - στ. 447) η οποία δε ζητάει απάντηση· δείχνει ελαφριά έκπληξη και συνοδεύεται από απάντηση σε προηγούμενη ερώτηση του Δημοφώντα (*Cratinum censeo* = προτείνω τον Κρατῖνο). Τη φ ρ ά σ η ε υ γ έ ν ε ι α ς *si tibi videtur* (= αν νομίζεις - στ. 448). Και την πα ρ ο ι μ ί α *quot homines tot sententiae* (στ. 454)²⁰³, δηλαδή “όσοι άνθρωποι, τόσες γνώμες”· παραπλήσια είναι η Ν. Ε. παροιμία “Χίλια στόματα, χίλια λόγια”²⁰⁴. Επίσης στο λόγο του Κρατῖνου

²⁰⁰ Για το ρόλο τους, τα ονόματά τους και τη σημασία τους βλ. J. Austin (1922) σσ. 37-39.

²⁰¹ βλ. Bechtel (1982) σελ. 188 και J. Austin (1922) σσ. 37-39.

²⁰² βλ. Bechtel (1982) σελ. 260· J. Austin (1922) σσ. 37-39· Frisk II, σελ. 9· Chantraine, σελ. 579 και R. Maltby (1991) (λ. *Cratinus*).

²⁰³ βλ. A. Otto (1965) σελ. 166, όπου δίνει και αντίστοιχα ελληνικά: Ομ. Οδ. 14 (Ξ), 228: ἄλλος γάρ τ' ἄλλοισιν ἀνὴρ ἐπιτέρπεται ἔργοις. Και Φίλημ. (fr. 89 Kock – Meineke 4, σελ. 32): Ἡμῶν δ' ὅσα καὶ τὰ σώματα' ἐστὶ τὸν ἀριθμὸν καθ' ἑνός, τοσούτους ἔστι καὶ τρόπους ἰδεῖν.

²⁰⁴ βλ. Ι. Κολιτσάρα, τομ. Γ, σελ. 319 (αρ. 5845).

βρίσκουμε: Τη λέξη *dixi* (στ. 452) που προέρχεται από τη γλώσσα των δικαστηρίων και που έχουμε συναντήσει στο λόγο και του Δημοφώντα και του Φορμώνα. Και την ερώτηση *numquid nos vis?* (= μήπως μας θέλεις τίποτε άλλο - στ. 458): μια τυπική ερώτηση που αποτελεί ευγενικό τρόπο να αποχωρήσει κανείς χωρίς να φανεί αγενής²⁰⁵.

Δεν μπορούμε να αξιολογήσουμε τα στοιχεία που μας προσφέρει ο λόγος τους, επειδή ο ρόλος τους είναι ελάχιστος και περιορίζεται σε τυπικά λόγια. Οι αναλογίες είναι: 25,80% στο λόγο του Ηγίωνα και 12,5% στο λόγο του Κρατίνου. Πρέπει ακόμη να σημειώσουμε ότι στο λόγο του Κρίτωνα δε βρήκαμε καθόλου στοιχεία της ομιλουμένης.

8. Dorio (Ieno)

Είναι ο *Ieno* (ο πορνοβοσκός) στον οποίο ανήκει η Παμφίλη, η κιθαρίστρια που αγαπά ο Φαιδρίας. Για να την παραχωρήσει στον Φαιδρία αξιώνει το ποσό των τριάντα μνων, το οποίο παίρνει ο Γέτας από τον Δημοφώντα. Είναι ο τυπικός *Ieno* της κωμωδίας: άπληστος, αδιάντροπος, ανέντιμος.

Το όνομα είναι το ελληνικό όνομα *Δωρίων* που παράγεται από το θέμα του ονόματος *δῶρον* και την κατάληξη *-ίων*²⁰⁶. Ο ρόλος του είναι πολύ μικρός. Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Απαντήσεις: Αρνητικές απαντήσεις είναι: το αρνητικό μόριο *non* (στ. 525) και το επίρρημα *minime* (στ. 526). Απάντηση είναι και η φράση *sic sum* (= έτσι είμαι εγώ - στ. 527) (πρβλ. Ν. Ε. "αυτός είμαι"). Αιτιατική της αναφώνησης είναι η φράση *quam indignum facinus* (= τι φοβερή πράξη! - στ. 511). Ονομαστικές της αναφώνησης είναι οι λέξεις *fabulae!* - *logi!* - *somnium!* (= παραμύθια! - λόγια! - όνειρο!) (στ. 492-494). Η λέξη *logi* είναι η ελληνική λέξη *λόγοι* και απαντά μόνον εδώ στον Τερέντιο²⁰⁷.

Απαρέμφατο της αναφώνησης είναι το *esse* (στ. 499 - *adeo te esse incogitantem atque inpudentem* = να είσαι τόσο απερίσκεπτος και ξεδιάντροπος!).

Προσβλητικοί χαρακτηρισμοί είναι οι λέξεις *incogitantem atque inpudentem* (στ. 499 - βλ. και προηγούμενη ενότητα) με τις οποίες χαρακτηρίζει τον Φαιδρία.

²⁰⁵ βλ. E. Morris (Second Paper) (1890) σελ. 26. Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του J. N. Hough (1945, σσ. 289-290) η απάντηση του Δημοφώντα στην ερώτηση αυτή είναι *fecistis probe* (= καλά κάνατε) που ουσιαστικά είναι αστείο εφόσον οι τρεις δικηγόροι κάθε άλλο παρά τον βοήθησαν, με αποτέλεσμα να λέγει στη συνέχεια (*incertior sum multo quam dudum* = έχω περισσότερες αμφιβολίες τώρα από ό,τι πριν).

²⁰⁶ βλ. Bechtel (1982) σελ. 144 και J. Austin (1922) σελ. 39.

²⁰⁷ βλ. R. Martin (1959) σκόλιο στο στίχο 493. Ο R. Martin παρατηρεί ακόμη ότι στον Τερέντιο ελληνικές λέξεις βρίσκουμε κυρίως στο στόμα δούλων και παρασίτων.

Χαιρετισμός είναι η λέξη *vale* (στ. 533) με την οποία χαιρετά τον Αντιφώντα.

Διπλασιασμό του συνδέσμου *ut* (*utut*) παρατηρούμε στο στίχο 531 όπου εισάγει παραβολική πρόταση.

Θαμιστικά είναι τα ρήματα: *ductes* (θαμ. του *duco* – στ. 500) που έχει τη σημασία “παίρνω στο σπίτι μου εταίρα”, με την οποία βρίσκουμε και το απλό *duco*²⁰⁸. Και το *pollicitantem* (θαμ. του *polliceor* – στ. 521) που σημαίνει “με υποσχέσεις”²⁰⁹.

Παροιμία είναι η φράση *cantilenam eandem canis* (στ. 495)²¹⁰ δηλαδή “τραγουδάς (λες) το ίδιο τραγουδάκι” εννοώντας ότι δε λέγει τίποτε το καινούριο· όμοια είναι η Ν. Ε. παροιμία “Ένα χορό χορεύουμε, κι ένα τραγούδι λέμε”²¹¹.

Παροιμιακή είναι η λέξη *somnium* (στ. 494)²¹² που σημαίνει “όνειρο” εννοώντας ότι αυτά που λέγει δεν πρόκειται να πραγματοποιηθούν· παράλληλα είναι μια ονομαστική της αναφώνησης (βλ. και παραπάνω).

Μεταφορικά χρησιμοποιούνται: Η λέξη *phaleratis* (στ. 500) που αναφέρεται στο *dictis* και σημαίνει “μεγαλόστομα”, “με όμορφα λόγια”· στην κυριολεξία η λέξη χρησιμοποιείται για την περικεφαλαία ή την προμετωπίδα των αλόγων που είναι στολισμένη με περίτεχνα στολίδια τα “φάλαρα”²¹³. Και το ρήμα *optunde* (στ. 515) που σημαίνει “επαναλαμβάνω πολλές φορές ώστε να γίνω ενοχλητικός”²¹⁴ (βλ. τη σχετική συζήτηση για τη λέξη στο λόγο του Δάου στην *Andria*).

Στο λόγο του Δωρίωνα υπάρχουν αρκετές λέξεις και φράσεις της ομιλουμένης (η αναλογία είναι 13,33%) πράγμα που δεν οφείλεται μόνο σε συναισθηματική φόρτιση, αλλά και στον τρόπο που συνθίζει να μιλάει. Όμως δεν υπάρχουν εκφραστικοί τρόποι που να διαφοροποιούν το λόγο του από το λόγο των άλλων χαρακτήρων. Μεγαλύτερη συχνότητα παρουσιάζουν μόνο οι ονομαστικές της αναφώνησης (στ. 492, 493, 494) κυρίως στο σημείο που έρχεται σε αντίθεση με τον Φαιδρία και υπάρχει μεγαλύτερη συναισθηματική φόρτιση. Χρησιμοποιεί παροιμίες κάπως περιορισμένα σε σχέση με τους άλλους χαρακτήρες, ενώ αξιοσημείωτη είναι η έλλειψη απλών επιφωνημάτων.

²⁰⁸ Πρβλ. Plaut. *Stich.* 426: *ducam hodie amicam*.

²⁰⁹ Όμοια βρίσκουμε τη μετοχή ενεστώτα του *polliceor* στην *Andr.* 76: *accessit pretium pollicens*.

²¹⁰ βλ. Α. Otto (1965) σελ. 73.

²¹¹ βλ. Π. Αραβαντινού (1863) σελ. 42 και Τ. Βενιζέλου (1965) σελ. 79.

²¹² βλ. Α. Otto (1965) σελ. 328, όπου δίνει και αντίστοιχο ελληνικό: Αποστ. XII 78b: *όνειράτα μοι λέγεις: ἐπὶ τῶν ἄπιστα καὶ ἀδύνατα διηγουμένων. Ὅθεν καὶ ἡ κοινὴ καὶ δημώδης παροιμία τοῦτο κατ' ὄναρ εἶδες*.

²¹³ Ο Μ. Durry (1940, σελ. 62) περιλαμβάνει τη λέξη σ' αυτές που προέρχονται από τη στρατιωτική γλώσσα.

²¹⁴ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 515 και R. Martin (1959) στον ίδιο στίχο.

9. Chremes (senex)

Είναι ο αδελφός του Δημοφώντα, πατέρας του Φαιδρία και, όπως αποδεικνύεται στην πορεία της κωμωδίας, πατέρας της Φανίου από έναν παράνομο γάμο που είχε κάνει πριν χρόνια στη Λήμνο. Ένας τελείως διαφορετικός χαρακτήρας από τον αδελφό του. Οι καταστάσεις που έχουν δημιουργηθεί κυρίως από τη μυστική, μέχρι τη στιγμή αυτή, διπλή ζωή του τον φέρνουν συνεχώς σε δύσκολη θέση. Εντούτοις είναι αξιέπαινος γιατί διακινδυνεύει την οικογενειακή ηρεμία του προκειμένου να βρει και να αποκαταστήσει την κόρη που γεννήθηκε από τον παράνομο γάμο του.

Το όνομά του²¹⁵ είναι το ελληνικό όνομα *Χρέμης* (βλ. σχετική συζήτηση στον Χρέμη της *Andria*).

Ο ρόλος του δεν είναι μεγάλος. Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *st* (= σου! - στ. 743)· ηχομιμητικό επιφώνημα που συνιστά ησυχία²¹⁶. Το *eho* (στ. 748) που συνδυάζεται με προστακτική (*eho dic mihi* = άκου! πες μου). Το *hem* (στ. 749), που συνδυάζεται με την ερώτηση *quid est?* (*hem quid est?* = ε! τι συμβαίνει;) και δείχνει έκπληξη, στον 941, όπου απαντά μόνο του και δείχνει αμηχανία, και στον 1040, όπου συνδυάζεται με τη στερεότυπη ερώτηση *quid ais?* (*hem quid ais?* = ε! τι λες;) και δείχνει επίσης έκπληξη. Το *ehem* (*ehem Demipho* - στ. 795) που δείχνει ότι ξαφνιάστηκε καθώς είδε τον Δημοφώντα. Το *ei* (στ. 797), που προτάσσεται πρότασης²¹⁷ και δείχνει φόβο και αναστάτωση, και στον 1004, όπου συνοδεύεται από δοτική (*ei mihi*) και δείχνει απελπισία. Το *ah* (στ. 809) που είναι μόνο του και δείχνει λύπη. Το *heus* (στ. 819) με το οποίο απευθύνεται στον αδελφό του· δίνει χροιά προσταγής στη φράση που ακολουθεί²¹⁸. Οι επικλήσεις *di vostram fidem* (στ. 757) και *o Iuppiter* (στ. 816). Ο εξορκισμός *per deos atque homines* (= για όνομα θεών και ανθρώπων - στ. 764). Και το επιφώνημα *pol* (στ. 574) και στον εκτενέστερο τύπο του *edepol* (στ. 735).

Λέξεις-επιφωνήματα είναι: Η δεικτική λέξη *cedo* (= dic - στ. 642)· συντάσσεται με ερωτηματική πρόταση²¹⁹. Και οι φράσεις *nullu' sum* (στ. 942) και *sepultu' sum* (= χάθηκα, κ. λ. "θάφτηκα" - στ. 943).

Ευχές είναι οι φράσεις: *at ita me servet Iuppiter, ut...* (= να με βοηθήσει ο Δίας έτσι που να... - στ. 807) και *ita me di ament* (στ. 954).

Ερωτήσεις είναι: Η ερώτηση *rogas?* (στ. 574) που δεν περιμένει απάντηση αλλά είναι επιφωνηματική και εκφράζει έκπληξη·

²¹⁵ βλ. J. Austin (1922) σσ. 39-40.

²¹⁶ βλ. R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 743.

²¹⁷ *ei, video uxorem* = αλίμονο! βλέπω τη γυναίκα μου.

²¹⁸ βλ. W. Watt (1963) σελ. 139.

²¹⁹ *cedo quid postulat?* = πες μου τι ζητάει;

ακολουθεί απάντηση σε προηγούμενη ερώτηση του Δημοφώντα. Οι στερεότυπες ερωτήσεις: *quid ais?* (στ. 755 και 1040) που εκφράζει έκπληξη (στη δεύτερη περίπτωση συνδυάζεται μάλιστα με το επιφώνημα *hem* - βλ. παραπάνω) και *quid vis tibi?* (= θες κάτι για λογαριασμό σου; - στ. 946). Οι στερεότυπες ερωτηματικές λέξεις *vin...?* (στ. 807) και *egon...?* (στ. 999)· η ερώτηση που εισάγεται με το *egon...?* (*egon timeo?* = εγώ φοβάμαι;) είναι στη θέση έντονα αρνητικής απάντησης²²⁰. Οι ερωτήσεις *quid Geta?* (στ. 616) και *quid?* (στ. 754). Και η ερώτηση *quid est?* (στ. 749), που συνδυάζεται με το επιφώνημα *hem* (βλ. παραπάνω).

Απαντήσεις: Καταφατικές απαντήσεις είναι τα επιρρήματα *recte* (στ. 812) και *sic* (στ. 813). Με καταφατικές απαντήσεις μοιάζουν οι φράσεις: *iam recte* (στ. 798) που δείχνει ότι συμφωνεί απρόθυμα ("ας είναι τώρα!", "εντάξει") και *sic erit* (στ. 801) με την οποία επιβεβαιώνει όσα είπε προηγουμένως. Αρνητική απάντηση είναι το μεμονωμένο αρνητικό μόριο *non* (στ. 568 και 740). Σχόλιο που είναι παράλληλα και έκφραση αποδοκιμασίας αποτελεί η φράση *male factum* (= κακώς καμωμένο - στ. 751). Τέλος το ρήμα *credo* (στ. 610) είναι η τυπική απάντηση σε φράσεις καλωσορίσματος· είναι η απάντηση στη φράση του Γέτα *venire salvom volup est* (πρβλ. το Ν. Ε. "ευχαριστώ").

Αποσιώπηση παρατηρούμε στο στίχο 1002 (*at...*) όπου το λόγο του διακόπτει η Ναυσιστράτη.

Απαρέμφατο της αναφώνησης είναι το *esse* (στ. 810 - *itan parvam mihi fidem esse apud te?* = τόσο λίγο με εμπιστεύεσαι;).

Αντί του αρνητικού μορίου *non* χρησιμοποιεί το αρνητικό επίρρημα *numquam* (*numquamne*) (στ. 805).

Πλεονασμό αποτελεί ο συνδυασμός της λέξης *homo* με την αντωνυμία *nemo* (*homo nemost* - στ. 808).

Λέξεις παράκλησης είναι τα ρήματα: *quaeso* (στ. 670), που μετριάζει τον τόνο της προστακτικής *quiesce*, και *obsecro* (στ. 944) που συνδυάζεται με μια απαγόρευση (*obsecro, ne facias* = παρακαλώ, μην το κάνεις) δίνοντάς της ένα τόνο παράκλησης.

Λέξη ευγένειας είναι το *sodes* (στ. 741) που μετριάζει τον τόνο της προστακτικής *concede*.

Χαιρετισμός είναι η φράση *salve, Geta* (στ. 609).

Παροιμίες είναι: Η φράση *senectus ipsast morbu'* (στ. 575)²²¹, δηλαδή "τα ίδια τα γηρατειά είναι αρρώστια". ο Δονάτος (Don. *Phor.* 575) μας δίνει το αντίστοιχο από τον Απολλόδωρο: "Τὸ γῆρας ἔστιν αὐτὸ νόσημα". Η φράση *mulier mulieri mage convenit* (στ. 726)²²², δηλαδή "μία γυναίκα ταιριάζει (συνενοείται) καλύτερα με μια άλλη γυναίκα". Και η φράση *quam saepe forte temere eveniunt quae non*

²²⁰ βλ. E. Morris (First Paper) (1889) σελ. 422.

²²¹ βλ. A. Otto (1965) σελ. 316 και W. G. Arnott (1970) σελ. 44.

²²² βλ. R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 726, όπου μας δίνει και αντίστοιχο από τον Ευριπίδη, *Ελ.* 830: *σὸν ἔργον, ὥς γυναῖκι πρόσφορον γυνή.*

audēas optare! (στ. 757-758)²²³, δηλαδή "πολλές φορές συμβαίνουν εντελώς τυχαία πράγματα που δε θα ταλμούσες ούτε να ευχηθείς". Μεταφορικά χρησιμοποιούνται: Η λέξη *conclusam* (στ. 744) "κλεισμένη" (βλ. σχετική συζήτηση για τη λέξη στο λόγο του Παμφίλου στην *Andria*). Το ρήμα *effutiretis* (στ. 746) που σημαίνει "φλύαρείτε" όπως παρατηρεί ο Δονάτος²²⁴, αποτελεί μεταφορά από τα εύθραυστα αγγεία και χρησιμοποιείται για να δηλώσει άνθρωπο κενό και ματαιόδοξο. Και η φράση *sepultus sum* (στ. 943)²²⁵ που σημαίνει "χάθηκα" (βλ. παραπάνω), ενώ κυριολεκτικά σημαίνει "είμαι θαμμένος".

Στο λόγο του Χρέμη υπάρχουν αρκετές λέξεις και φράσεις της ομιλουμένης (η αναλογία είναι 13,30%) χωρίς όμως να παρουσιάζουν την ποικιλία που παρατηρήσαμε στο λόγο του Δημοφώντα και του Φορμίωνα. Κάπως πιο συχνά χρησιμοποιεί επιφωνήματα (όπως το *hem* - στ. 749, 941, 1040) και επιφωνηματικές φράσεις (ιδίως αυτές που εκφράζουν απελπισία, όπως *ei* - στ. 797, *ei mihi* - στ. 1004, *nullu' sum* - στ. 942, *sepultu' sum* - στ. 943), στοιχεία που οφείλονται κυρίως σε συναισθηματική φόρτιση. Αξίζει ακόμη να παρατηρήσουμε ότι ενώ όλοι οι ανδρικοί χαρακτήρες της κωμωδίας χρησιμοποιούν το επιφώνημα *hercle*, ο Χρέμης χρησιμοποιεί τα: *pol* (στ. 574), *edepol* (στ. 735) και *o Iuppiter* (στ. 816). Τέλος χρησιμοποιεί αρκετές παροιμίες.

10. Sophrona (nutrix)

Είναι η τροφός της Φανίου· μια γυναίκα που ειλικρινά και χωρίς καμιά υστεροβουλία είναι αφοσιωμένη στην κυρία της, έτοιμη πάντα να εξυπηρετήσει τα συμφέροντά της. Συνεπεί, μετριόφρων και συγκρατημένη, όπως ακριβώς υπαινίσσεται το όνομά της *Σωφρόνη*²²⁶. Το βρίσκουμε συχνά στην κωμωδία σαν όνομα τροφών (βλ. σχετική συζήτηση στην τροφό Σωφρόνη του *Eunuchus*).

Ο ρόλος της είναι πολύ μικρός. Στοιχεία του λόγου της που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *au* (στ. 754)· επιφώνημα πόνου, λύπης και έκπληξης που χρησιμοποιούν κυρίως γυναίκες²²⁷· συνδυάζεται με το ρήμα παράκλησης *obsecro* (*au*

²²³ βλ. A. Otto (1965) σελ. 330, ο οποίος μας δίνει και αντίστοιχο ελληνικό· χωρίς από τον Θεόγνη 1, 639: Πολλάκι παρ δόξαν τε και ἐλπίδα γίνεται εὖ ρεῖν ἔργ' ἀνδρῶν.

²²⁴ Don. Phor. 746,2: *effutiretis*: *effutire* dicitur ab eo quod est *effundere*; nam translatio est a vase futili nomine, quod patulo ore, fundo acuto instabile nihil per se continet, unde et *futiles* dicitur eiusmodi homo, qui nihil intra se contineat et semper inanis sit.

²²⁵ βλ. R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 943.

²²⁶ βλ. J. Austin (1922) σσ. 40-41.

²²⁷ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 754 και R. Martin (1959) στον ίδιο στίχο.

obsecro). Η παράκληση προς τους θεούς *di* (κλ.) *obsecro vos* (= θεοί, σας παρακαλώ - στ. 740). Και το *pol* (στ. 747).

Λέξη-επιφώνημα είναι η δεικτική λέξη *em* (στ. 747 και 753)· στην πρώτη περίπτωση συνδυάζεται με πρόταση και στη δεύτερη με ελλειπτική πρόταση²²⁸.

Ερωτήσεις είναι: Η ερώτηση *quid?* (στ. 742)· ελλειπτική ερώτηση η οποία στην ουσία εισάγει την ερώτηση που ακολουθεί. Και η ερώτηση *quid agam?* (στ. 728) που μπορεί να θεωρηθεί αντίστοιχη της στερεότυπης ερώτησης *quid faciam?*.

Αιτιατική της αναφώνησης είναι η φράση *miseram me!* (στ. 749).

Αντί του αρνητικού μορίου *non* χρησιμοποιεί το αρνητικό επίρρημα *numquam* (στ. 747).

Λέξη παράκλησης είναι το ρήμα *obsecro* (στ. 740), που συνδυάζεται με παράκληση στους θεούς (βλ. παραπάνω), στον 742, όπου παρεμβάλλεται σε ερώτηση και δείχνει μεγάλη έκπληξη²²⁹, και στον 754, όπου συνδυάζεται με το επιφώνημα *au* (βλ. παραπάνω).

Μεταφορικά χρησιμοποιείται η λέξη *oppido* (στ. 763) (βλ. σχετική συζήτηση στο λόγο του Κλεινία - *Heautontimorumenos*).

Τα στοιχεία της ομιλουμένης που βρήκαμε στο λόγο της Σωφρόνης είναι λίγα (η αναλογία είναι 9%). Μεγαλύτερη συχνότητα παρουσιάζει το ρήμα παράκλησης *obsecro* (στ. 740, 742, 754) σε συνδυασμό με επιφωνήματα ή επιφωνηματικές φράσεις ή ερωτήσεις. Ο λόγος της χαρακτηρίζεται από συναισθηματική φόρτιση εξαιτίας των καταστάσεων που αντιμετωπίζει. Δε χρησιμοποιεί παροιμίες.

11. Nausistrata (matrona)

Είναι η σύζυγος του Χρέμη, μια δυναμική γυναίκα που ξέρει να επιβάλλεται, όπως φαίνεται από τη συμπεριφορά της απέναντι στο σύζυγό της. Το όνομά της *Ναυσιστράτη* είναι το θηλυκό του *Ναυσίστρατος*, το οποίο είναι ένα συνηθισμένο Ελληνικό όνομα. Παράγεται από το όνομα *ναῦς* και την κατάληξη *-στρατη* (*-στρατος*) (από το όνομα *στρατός*)²³⁰. Στην κωμωδία βρίσκουμε το όνομα *Ναυσιστράτη* στα αποσπάσματα του Φιλήμονα. Επίσης απαντά σε επιγραφές. Ίσως υπαινίσσεται ότι πρόκειται για μια γυναίκα εύπορη και αριστοκρατικής καταγωγής.

Ο ρόλος της είναι σχετικά μικρός. Στοιχεία του λόγου της που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

²²⁸ 747: *em istoc pol nos te hic invenire miserae numquam potuimus* = να, μα το θεό, γιατί εμείς οι δύστυχες δε σε βρήκαμε ποτέ εδώ. 753: *em istic ipsi.* = να μ' αυτόν τον ίδιο (ενν. την πάντρεψα).

²²⁹ *non obsecro es quem semper te esse dictitasti?* = παρακαλώ, δεν είσαι αυτός που πάντα έλεγες ότι είσαι; Βλ. και R. Martin (1959) σχόλιο στο στίχο 742.

²³⁰ βλ. Bechtel (1982) σσ. 327 και 409· J. Austin (1922) σσ. 41-42 και Chantraine, σελ. 738.

Επιφώνηματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *au* (στ. 803) που συνδυάζεται με το ρήμα παράκλησης *obsecro*. Το *hem* (στ. 990) που συνδυάζεται με ερώτηση²³¹ και δείχνει έκπληξη. Η επίκληση *pro di immortales* (στ. 1008). Το επιφώνημα *pol* (στ. 787, 788, 814, 998, 1051 και 1054). Και το *ecastor* (στ. 1050).

Λέξη-επιφώνημα είναι η οριστική παρακειμένου *perii* (*perii misera!* = χάθηκα η δύστυχη! - στ. 1006) συνδυάζεται με το επίθετο *misera*²³².

Μια ευχή βρίσκουμε στο στίχο 1005: *di melius duint!* (= οι θεοί να τα φέρουν καλύτερα).

Η ερώτηση *quid est?* (στ. 1037).

Αποσιώπηση παρατηρούμε στο στίχο 793 (*quo pacto...*) όπου το λόγο της διακόπτει ο Δημοφών.

Αιτιατική της αναφώνησης αποτελεί η φράση *facinu' miserandum et malum!* (= τι ελεηνή και κακιά πράξη! - στ. 1008).

Απαρέμφατο της αναφώνησης είναι το *nil pudere!* (= δε ντρέπεται καθόλου! - στ. 1042).

Πλεονασμός αποτελεί ο συνδυασμός των λέξεων *homo adulescens*²³³ (στ. 1041) όπου θα αρκούσε μόνον το *adulescens*.

Λέξη παράκλησης είναι το ρήμα *obsecro* (στ. 803), που συνδυάζεται με το επιφώνημα *au* (βλ. παραπάνω) και έτσι δείχνει πιο έντονα την ανησυχία της, στον 990 και στον 996, όπου συνδυάζεται με ερώτηση και δείχνει πιο έντονα την έκπληξή της.

Φράσεις τρυφερότητας και οικειότητας είναι η *mi vir* (στ. 991 και 1002), με την οποία απευθύνεται στο σύζυγό της, και η *mi homo* (στ. 1005) με την οποία απευθύνεται στον Φορμίωνα δείχνοντας ίσως δυσπιστία²³⁴ και ότι δεν της είναι οικείος. Σε όλες τις περιπτώσεις η κτητική αντωνυμία προηγείται, όπως συνήθως στο λόγο των γυναικών. Θα μπορούσαμε όμως να υποστηρίξουμε ότι η πρόταξη οφείλεται σε μετρικούς λόγους στους 991 και 1005²³⁵. Στον

²³¹ *hem quid istuc turbaest, obsecro, mi vir?* = ε! τι φασαρία είναι αυτή, παρακαλώ, άντρα μου;

²³² Για τη χρήση του επιθέτου *misera* κοντά στο ρήμα *perii* βλ. στο λόγο της Αντιφίλης (*Heautontimorumenos*).

²³³ βλ. συζήτηση για τη συγκεκριμένη φράση στο λόγο του Σίμωνος (*Andria* - ενότητα *Πλεονασμοί*) και τη σχετική σημείωση.

²³⁴ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 1005 και R. Martin (1959) σχόλιο στον ίδιο στίχο.

²³⁵ Πράγματι στο στίχο 991 η σειρά *mi vir* δίνει το μετρικό σχήμα - υ που καλύπτει την άρση (το άλογο στοιχείο) και το πρώτο βραχύ της αναλυμένης θέσης του 1ου πόδα ενός ιαμβικού σεναρίου (το μακρό έχει αναλυθεί σε δύο βραχέα: το δεύτερο βραχύ συμπληρώνεται από την πρώτη συλλαβή του επιφώνηματος *ehem* που ακολουθεί). Αν η σειρά ήταν *vir mi* θα έδινε μόνο ένα "θέσει" μακρό στοιχείο (δηλαδή το *i* του *vir* που γίνεται μακρό επειδή ακολουθούν δύο σύμφωνα), ενώ το *i (mi)* θα εκθλιβόταν προ του *e* του *ehem* που ακολουθεί. Αυτό όμως δε θα εξυπηρετούσε την εμφάνιση του πρώτου ιάμβου καθώς θα έλειπε ένα από τα δύο βραχέα στοιχεία της αναλυμένης θέσης. Στο στίχο 1005 η σειρά είναι *mi homo* και δίνει το μετρικό σχήμα υ υ - που καλύπτει τη θέση του 3ου ιάμβου ενός ιαμβικού σεναρίου αναλυμένη σε δύο

1002, αν και εκ πρώτης όψεως η πρόταξη της κτητικής αντωνυμίας δε φαίνεται να οφείλεται σε μετρικούς λόγους, καθώς τόσο η σειρά *mi vir* όσο και η *vir mi* δίνουν το ίδιο μετρικό σχήμα, όμως θα μπορούσαμε να πούμε ότι η σειρά που προτίμησε ο Τερέντιος είναι η καταλληλότερη²³⁶.

Συγκριτικά με τους ανδρικούς χαρακτήρες στο λόγο της Ναυσιστράτης βρίσκουμε λιγότερες λέξεις και φράσεις της ομιλουμένης, κάπως περισσότερες όμως από την τροφό Σωφρόνη (η αναλογία είναι 11,48%). Μεγαλύτερη συχνότητα παρουσιάζουν: το επιφώνημα *pol* (στ. 787, 788, 814, 998, 1051, 1054), το ρήμα παράκλησης *obsecro*, σε συνδυασμό με επιφωνήματα ή ερωτήσεις (στ. 803, 990, 996) και οι φράσεις τρυφερότητας (στ. 991, 1002, 1005)· τα στοιχεία αυτά θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι χαρακτηριστικά του λόγου της. Δε χρησιμοποιεί καθόλου παροιμίες.

12. Πρόλογος

Στον πρόλογο υπάρχουν πολύ λίγες λέξεις και φράσεις που ανήκουν στην ομιλουμένη· συγκεκριμένα:

Το υποκοριστικό *adulescentulum* (στ. 6)

Το θαμιστικό ρήμα *sectari* (στ. 7) που έχει τη σημασία "κυνηγώ" (για άγρια ζώα) την οποία έχει και το απλό *sequor*²³⁷.

Και η παροιμία *quod ab illo adlatumst, sibi esse rellatum putet* (στ. 21)²³⁸, δηλαδή "να νομίζει ότι ανταποδίδει αυτό που του πρόσφεραν"· θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε παραπλήσια τη Ν. Ε. παροιμία "Ό,τι πράξεις, θα εισπράξεις"²³⁹.

Η αναλογία είναι πολύ χαμηλή (3,88% επί του αριθμού των λέξεων που καλύπτει ο πρόλογος), πράγμα που οφείλεται προφανώς στο ρητορικό χαρακτήρα του.

βραχέα (το *i* του *mi* έχει βραχυωθεί προ του *ho* του *homo*) και την άρση του 4ου πόδα που είναι μακρά (άλογο στοιχείο). Αν η σειρά ήταν *homo mi* τότε θα έδινε το μετρικό σχήμα υ - - που δε θα επέτρεπε την εμφάνιση του 3ου ιάμβου.

²³⁶ Τόσο η σειρά *mi vir* όσο και η *vir mi* δίνουν το μετρικό σχήμα - -. Από τις δύο συλλαβές η πρώτη είναι η θέση του 2ου πόδα και η δεύτερη η άρση του 3ου πόδα ενός ιαμβικού σεναρίου. Θα μπορούσαμε όμως να παρατηρήσουμε ότι με τη σειρά που προτίμησε ο Τερέντιος εξασφαλίζει ένα "φύσει" μακρό στοιχείο στη θέση του ιάμβου, ενώ στην άρση υπάρχει ένα "θέσει" μακρό στοιχείο, δηλαδή το *i* του *vir*. Από την άποψη αυτή η σειρά που προτίμησε ο Τερέντιος είναι μετρικά καταλληλότερη.

²³⁷ Η φράση εδώ είναι *cervam videre fugere et sectari canes*· όμοια βρίσκουμε και το *sequor* στον Ον. Μ. 2, 498: *dumque feras sequimur*.

²³⁸ Don. *Phor.* 21,2: *quod ab illo allatum est id sibi rellatum putet: proverbiale est: quod dedit, recepit*.

²³⁹ βλ. Τ. Νατσούλη (1978) σελ. 361.

E. HECYRA¹

Η *Hecyra* ήταν η λιγότερο επιτυχημένη κωμωδία του Τερεντίου. Η πρώτη της παράσταση έγινε το 165 π. Χ. στους *Ludos Megalenses*, αλλά διεκόπη επειδή το κοινό έφυγε για να παρακολουθήσει την παράσταση ενός σχοινοβάτη ή έναν αγώνα πάλης. Η δεύτερη παράσταση έγινε το 160 π. Χ. στους *Ludos funebres* προς τιμήν του Αιμιλίου Παύλου και πάλι διεκόπη επειδή το κοινό έφυγε για να παρακολουθήσει έναν αγώνα μονομάχων. Η παράσταση που στέφθηκε με επιτυχία έγινε το 160 π.Χ. στους *Ludos Romanos*².

Είναι η δεύτερη κωμωδία που έχει ως πρότυπο κωμωδία του Απολλοδώρου³ (η άλλη είναι η κωμωδία *Phormio*). Η απώλεια της κωμωδίας του Απολλοδώρου *Έκυρα* δε μας επιτρέπει να γνωρίζουμε σε ποια έκταση ο Τερέντιος έμεινε πιστός στο πρότυπό του. Υπάρχουν όμως κάποιες αναφορές στο υπόμνημα του Δονάτου⁴ σχετικά με τα σημεία όπου φαίνεται ότι ο Τερέντιος έχει

¹ Η υπόθεση έχει ως εξής: Ο Λάχης ένας Αθηναίος εύπορος και σεβαστός σε όλους, έχει παντρεύσει το μοναχογιό του Πάμφιλο με την κόρη του Φειδίππου, τη Φιλουμένη. Ο Πάμφιλος δεν ήθελε αυτό το γάμο γιατί ήταν ερωτευμένος με την εταίρα Βακκίδα. Παντρεύτηκε τη Φιλουμένη χωρίς να ολοκληρώσει το γάμο τους και εξακολουθώντας να έχει σχέσεις με τη Βακκίδα. Γρήγορα όμως ο χαρακτήρας της Φιλουμένης τον έκανε να αλλάξει συμπεριφορά. Εγκατέλειψε τη Βακκίδα και αφοσιώθηκε στη νεαρή σύζυγό του. Στο μεταξύ χρειάστηκε να φύγει για την Ίμβρο προκειμένου να φροντίσει την κηδεία ενός συγγενή. Κατά την απουσία του η Φιλουμένη φεύγει από το σπίτι του συζύγου της και πηγαίνει στο πατρικό της. Στο ξεκίνημα της κωμωδίας συζητούν για όλα αυτά ο Παρμένων, δούλος της οικογενείας του Λάχη, και δύο εταίρες, φίλες της Βακκίδας, η Φιλώτις και η Σύρα. Ο Λάχης κατηγορεί τη σύζυγό του Σωστράτη ότι ευθύνεται για τη φυγή της νύφης τους. Ο Πάμφιλος γυρίζει και ανακαλύπτει το λόγο της φυγής της γυναίκας του: Πριν από το γάμο τους η Φιλουμένη είχε πέσει θύμα βιασμού και τώρα γεννά ένα μωρό που μετρώντας το χρονικό διάστημα φαίνεται να είναι καρπός του βιασμού. Ο Πάμφιλος υπόσχεται στην πεθερά του Μυρρίνη να κρατήσει το μυστικό, αλλά αρνείται να πάρει τη Φιλουμένη και το μωρό στο σπίτι παρά τις πιέσεις του πατέρα και του πεθερού του, οι οποίοι μη γνωρίζοντας την αλήθεια δεν μπορούν να εξηγήσουν τη στάση του. Τότε ο Λάχης απευθύνεται στη Βακκίδα θεωρώντας ότι ίσως αυτή ευθύνεται για τη συμπεριφορά του Παμφίλου. Η Βακκίς δέχεται να συναντηθεί με τη Φιλουμένη και τη μητέρα της για να ξεκαθαρίσει τη θέση της. Και τότε αποκαλύπτεται η αλήθεια. Από ένα δαχτυλίδι, που ο Πάμφιλος χάρισε στη Βακκίδα λίγο καιρό πριν από το γάμο του, αποδεικνύεται ότι ο βιαστής της Φιλουμένης και πατέρας του παιδιού της είναι ο ίδιος ο τωρινός σύζυγός της, δηλαδή ο Πάμφιλος. Έτσι όλα τακτοποιούνται και η Βακκίς μπαίνει στην προστασία της οικογενείας του Λάχη.

² βλ. G. Jachmann, "Terentius" R.E. 1934, σελ. 606.

³ Don. *Hec. Praef.* 1,1: Haec fabula Apollodori dicitur esse Graeca, nam et ipsa et Phormio ob eodem dicuntur esse translatae, cum reliquae quattuor sint Menandri comici.

⁴ Η σπουδαιότερη αναφορά είναι στο στίχο 825 στο μονόλογο της Βακκίδας, όπου ο Δονάτος παρατηρεί (Don. *Hec.* 825,2): brevitati consulit Terentius, nam

κάνει κάποιες αλλαγές. Επίσης αρκετές υποθέσεις έχουν γίνει εκ μέρους διαφόρων μελετητών⁵.

Τέλος είναι η μοναδική από τις κωμωδίες του Τερεντίου όπου δεν υπάρχουν δύο ερωτικές ιστορίες. Έχει δύο προλόγους. Ο πρώτος πρόλογος ανήκει στη δεύτερη παράσταση και ο δεύτερος στην τρίτη. Στην πρώτη παράσταση, όπως μας πληροφορεί ο Δονάτος⁶, δεν είχε πρόλογο.

1. *Philotis (meretrix)*

Η Φιλώτις φαίνεται ότι είναι μια νεαρή εταίρα, φίλη της Βακχίδας. Η ίδια και η Σύρα (την οποία θα δούμε στη συνέχεια) είναι “*προτατικά πρόσωπα*”, όπως είναι ο απελεύθερος Σωσίας στην *Andria* και ο δούλος Δάος στον *Phormio*. Εμφανίζονται μόνο στις δύο πρώτες σκηνές της *Hecyra* και μετά εξαφανίζονται. Στην ουσία ο ρόλος τους περιορίζεται μόνο στο να κατατοπίσουν το κοινό για το τι έχει προηγηθεί και τι συμβαίνει τη στιγμή που αρχίζει η κωμωδία, εφόσον στον Τερέντιο λείπει ο κατατοπιστικός πρόλογος που συνήθως έδινε αυτές τις πληροφορίες.

Το όνομά της είναι το Ελληνικό όνομα *Φιλῶτις*, το οποίο είναι θηλυκό του ονόματος *Φιλῶτης* (ή πιο συχνά *Φιλῶτας*). Ανήκει σε μια σειρά από ονόματα που παράγονται από το όνομα *φίλος*⁷. Είναι ένα όνομα πολύ ταιριαστό για μια εταίρα. Όπως θα δούμε πιο κάτω, σε τρεις περιπτώσεις (στ. 81, 89, 197) ο δούλος Παρμένων την αποκαλεί με το υποκοριστικό της *Philotium*, το οποίο είναι επίσης ένα συνηθισμένο Ελληνικό όνομα (*Φιλώτιον*) ακόμη και για Αθηναίες.

Η Φιλώτις είναι η τυπική εταίρα της Νέας Κωμωδίας. Δεν είναι ακριβώς η *mala meretrix* που φαίνεται να αντιπροσωπεύει η Βακχίς στην κωμωδία *Heautontimorumenos*. Όμως, αν και κάπως συναισθηματική, είναι μια γυναίκα που προσπαθεί να ωφεληθεί από τους εραστές της. Αν λάβουμε υπόψη μας ότι ο Τερέντιος θα μας παρουσιάσει στην πέμπτη πράξη την εταίρα Βακχίδα που είναι το καλύτερο δείγμα της *bona meretrix*, είναι πολύ πιθανόν ο Τερέντιος να θέλησε να φωτίσει καλύτερα το χαρακτήρα της Βακχίδας διαγράφοντας στην αρχή της κωμωδίας τον χαρακτήρα μιας συνηθισμένης εταίρας.

Ο ρόλος της είναι σχετικά μικρός. Στοιχεία του λόγου της που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *eho* (στ. 100) που συνοδεύεται από το *tu* και χρησιμοποιείται όπως το

in Graeca haec aguntur non narrantur. Αυτό σημαίνει ότι στο σημείο αυτό δεν υπήρχε μονόλογος στο πρότυπο.

⁵ βλ. M. Papadimitriou (1983) σσ. 21-24.

⁶ Don. *Hec.* 1,3: haec primo data est sine prologo...

⁷ βλ. Bechtel (1982) σελ. 452 και J. Austin (1922) σσ. 80-81.

heus tu συνδυάζεται με ερώτηση⁸. Το *ah* (στ. 109) που προτάσσεται πρότασης⁹ και δείχνει δυσανασχέτηση. Και το *pol* (στ. 58 και 71)· ιδιαίτερα στην πρώτη περίπτωση (στ. 58) το χρησιμοποιεί με έμφαση στη φράση *per pol*, πράγμα που δείχνει τη συγκίνησή της από το γεγονός ότι ο Πάμφιλος εγκατέλειψε τη Βακχίδα¹⁰. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι σ' αυτήν την περίπτωση η φράση έχει θέση όρκου (= για όνομα του Πολυδεύκη), όπως ήταν αρχικά το *pol*. Το ίδιο επιφώνημα χρησιμοποιεί στον εκτενέστερο τύπο, *edepol* (στ. 160). Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι παρόμοια χρήση του όρκου *pol* (*edepol*) συναντήσαμε στο λόγο της εταίρας Βακχίδας στον *Heautontimorumenos*, της εταίρας Θαϊδας στον *Eunuchus* και της υπηρέτριας Πυθιάδας επίσης στον *Eunuchus* (η Πυθιάς χρησιμοποιεί δύο φορές τον εκτενέστερο τύπο).

Λέξ η - επιφώνημα είναι οι δεικτική λέξη *em* (στ. 63) που συντάσσεται με ρήμα (*em duxit* = να! παντρεύτηκε).

Ευχές είναι οι φράσεις: *ita di deaeque faxint* (= μακάρι έτσι να τα 'χουν φέρει οι θεοί - στ. 102)· εκφέρεται με υποτακτική παρακειμένου (*faxint* αρχ. τύπος αντί *fecerint* που δε χρησιμοποιείται συχνά σε ευχές αλλά είναι περιορισμένο σε παρόμοιες στερεότυπες φράσεις ευχής ή ικεσίας)¹¹. Και *ita me di amabunt* (στ. 106). Κατάρρα είναι η φράση *at te di deaeque perduint cum istoc odio, Lache!* (= μακάρι οι θεοί και οι θεές να σε καταστρέψουν μ' αυτό σου το μίσος, Λάχη - στ. 134)· εκφέρεται με υποτακτική ενεστώτα (*perduint* αρχ. τύπος αντί *perdant*). Είναι η μόνη κατάρα που χρησιμοποιεί γυναικείος χαρακτήρας στην *Hecyra*¹².

Η ερώτηση *quid ais?* (στ. 138) είναι μια στερεότυπη ερώτηση που δείχνει έκπληξη.

Απάντηση είναι η φράση *non...mirum* (στ. 160).

Χαιρετισμοί είναι: Η φράση *o salve, Parmeno* (στ. 82) και η λέξη *vale* (= υγίαινε - στ. 197) με τις οποίες χαιρετά τον Παρμένοντα. Πλεονασμός είναι ο συνδυασμός του επιρρήματος *una* με τον εμπρόθετο προσδιορισμό *cum virgine* (*cum virgine una* - στ. 138).

Το θαμιστικό ρήμα *agitarem* (στ. 93) που έχει τη σημασία "περνάω", "γιορτάζω", "διασκεδάζω" την οποία έχει και το απλό *ago*¹³.

⁸ *eho tu, an non habet?* = έι εσύ, δεν έχει (ενν. σύζυγο);

⁹ *ah noli, Parmeno.* = αχ! μη (κάνεις έτσι), Παρμένων.

¹⁰ βλ. T. F. Carney: *P. Terenti Afri, Hecyra, PACA*, Supplement number 2, 1963. βλ. σχόλιο στο στίχο 58.

¹¹ βλ. T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 102.

¹² βλ. T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 134.

¹³ Τη χρήση των ρημάτων *agito* και *ago* σε παράλληλα χωρία συζητήσαμε στο λόγο της Βακχίδας (*Heautontimorumenos*). Επίσης βλ. T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 93.

Παροιμία είναι η φράση *quam paucos reperias meretricibus fidelis evenire amatores* (στ. 58-59)¹⁴, δηλαδή "πολύ λίγους εραστές θα μπορούσες να βρεις που να είναι πιστοί σε εταίρες".

Μεταφορικά χρησιμοποιείται η λέξη *eximium* (στ. 66) που σημαίνει "χωρίς να εξαιρέσω κανέναν": ο Δονάτος¹⁵ παρατηρεί ότι είναι "ἀλληγορία" και λέγεται για ζώα που τρέφουν με ιδιαίτερη φροντίδα (πρβλ. Ν. Ε. τη λέξη "μανάρι" που χρησιμοποιούμε για πρόβατο ή μοσχάρι που φροντίζουμε ιδιαίτερα αλλά παράλληλα αποτελεί και έκφραση τρυφερότητας για πολύ αγαπητό πρόσωπο).

Είχαμε ήδη επισημάνει στη διατριβή μας¹⁶, στα πλαίσια όσων στοιχείων της ομιλουμένης είχαμε εξετάσει εκεί, ότι η Φιλώτις χρησιμοποιεί λέξεις και φράσεις της ομιλουμένης σε μεγάλη έκταση. Η λεπτομερής ανάλυση του λόγου της με βάση τα στοιχεία που καθορίσαμε στην παρούσα έρευνα έδειξε ότι η αναλογία των στοιχείων αυτών είναι 17,47% στο σύνολο των λέξεων που καλύπτει ο ρόλος της. Μεγαλύτερη συχνότητα παρουσιάζουν: τα επιφωνήματα και οι επιφωνηματικές φράσεις, το επιφώνημα *pol (edepol)* (στ. 58, 71, 160) και οι ευχές (ή κατάρες) (στ. 102, 106, 134). Όλα αυτά εν μέρει οφείλονται σε συναισθηματική φόρτιση: παράλληλα όμως εξυπηρετούν το ρόλο της εφόσον είναι προτατικό πρόσωπο (δηλαδή το να προωθείται ο διάλογος για να μη διηγείται τα γεγονότα ο Παρμένων σε μονόλογο). Τέλος χρησιμοποιεί, κάπως περιορισμένα, παροιμίες.

2. Syra (anus)

Είναι μια ηλικιωμένη γυναίκα, πιθανώς πρώην εταίρα. Το όνομα *Σύρα* είναι ένα εθνικό όνομα, θηλυκό του *Σύρος*¹⁷. Όπως είδαμε στην κωμωδία *Heautontimorumenos*, το όνομα Σύρος αποδίδεται κυρίως σε πονηρούς και αναξιόπιστους δούλους: τυπικούς αντιπροσώπους του *servus callidus* της Νέας Κωμωδίας.

Ο ρόλος της είναι πολύ μικρός για να μπορέσουμε να πούμε οτιδήποτε για το χαρακτήρα της: αν κρίνουμε όμως από τις συμβουλές που δίνει στη Φιλώτιδα, φαίνεται ότι η ζωή την έχει κάνει σκληρή και συμφεροντολόγα. Η Σύρα είναι, όπως και η Φιλώτις, ένα "προτατικόν πρόσωπον". Ο ρόλος της είναι μικρός. Στοιχεία του λόγου της που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *eheu* (στ. 74) που δείχνει απελπισία και συνδυάζεται με αιτιατική της

¹⁴ Don. *Hec.* 59,1: *fideles*: huiusmodi sententias rhetores *διανοίας* vocant. Βλ. και T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 58.

¹⁵ Don. *Hec.* 66,2: Et perseverat in allegoria, nam *eximia* pecora dicuntur, quae a grege excepta sunt ad usus dominorum suorum, ut uberius pascantur.

¹⁶ βλ. Μ. Papadimitriou (1983) σελ. 309.

¹⁷ βλ. J. Austin (1922) σελ. 81.

αναφώνησης (*eheu me miseram* = αλίμονό μου της δύστυχης!) Και το επιφώνημα *mecastor* που χρησιμοποιούν μόνο γυναίκες (στ. 83). Αιτιατική της αναφώνησης είναι η φράση *me miseram* (στ. 74) που συνδυάζεται με το επίρρημα *eheu* (βλ. παραπάνω): τη συγκεκριμένη αιτιατική της αναφώνησης προτιμά πολύ ο Τερέντιος του οποίου οι γυναίκες χαρακτηρίζουν την χρησιμοποιούν 12 φορές, ενώ του Πλαύτου καθόλου¹⁸.

Πλεονασμός είναι ο συνδυασμός των δύο αορίστων αντωνυμιών, της αρνητικής *nemo* και της καταφατικής *quisquam* (στ. 67 – *nam nemo illorum quisquam*)¹⁹.

Λέξεις παράκλησης και διαβεβαίωσης είναι: Το ρήμα παράκλησης *amabo* (στ. 70) που συνδυάζεται με ερώτηση²⁰ και δείχνει έκπληξη μαζί με αγανάκτηση. Λέξη διαβεβαίωσης είναι η προστακτική του μέλλοντα *scito*, (στ. 67) την οποία βρίσκουμε κυρίως σε ρητά και παροιμίες: είναι μια τυπική φράση που δίνει έμφαση στα λόγια της²¹.

Χαιρετισμός είναι η φράση *salve, mecastor, Parmeno* (στ. 83) με την οποία χαιρετά τον Παρμένοντα: παρεμβάλλεται το επιφώνημα *mecastor* (βλ. παραπάνω).

Η Σύρα χρησιμοποιεί λέξεις και φράσεις της ομιλουμένης που δε δείχνουν συναισθηματική φόρτιση. Είναι εκφραστικοί τρόποι που υπαγορεύει η συνήθεια χωρίς κανένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον: ούτε φαίνεται να συνηθίζει κάποιο στοιχείο ιδιαίτερα. Παρατηρούμε όμως ότι χρησιμοποιεί το επιφώνημα *mecastor* (στ. 83) το οποίο λίγες φορές βρήκαμε μέχρι τώρα (δηλαδή στο λόγο της μαμμής Λεσβίας στην *Andria* και της οικοδέσποινας Ναυσιστράτης στον *Phormio*). Δε χρησιμοποιεί παροιμίες. Η αναλογία είναι 13,15% στον αριθμό των λέξεων που καλύπτει ο ρόλος της.

3. Parmeno (servus)

Είναι ο έμπιστος δούλος του Παμφίλου, όπως τουλάχιστον δείχνει στην πρώτη πράξη, όπου παρουσιάζεται στη Φιλώτιδα και τη Σύρα σαν γνώστης των πάντων. Το ίδιο υπαινίσσεται και το όνομά του *Παρμένωνων*: είναι ο δούλος που στέκεται πλάι στον κύριό του, συμμερίζεται τα προβλήματά του, τον βοηθά, τον υποστηρίζει²² (βλ. συζήτηση για το όνομα και την ευμολογία του στον Παρμένοντα της κωμωδίας *Eunuchus*). Αυτό όμως που βλέπουμε μέχρι το τέλος της κωμωδίας είναι ότι ο κύριός του δεν τον εμπιστεύεται καθόλου.

¹⁸ βλ. T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 74.

¹⁹ βλ. T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 67. Επίσης Don. *Hec.* 67,1: *nam nemo quisquam*: *παρέλκον tertium*, *nam abundat "quisquam"*.

²⁰ *hiscin tu amabo non contra insidiabere?* = σ' αυτούς εσύ, να σε χαρώ, να μη στήνεις παγίδες;

²¹ βλ. T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 67.

²² βλ. J. Austin (1922) σσ. 81-82.

Τον στέλνει συνεχώς σε δουλειές μακριά από το σπίτι για να μην υποπτευθεί τίποτε από όσα διαδραματίζονται. Έτσι έχουμε ένα πρόσωπο που δίνει έναν εύθυμο τόνο και ίσως μερικές φορές προκαλεί το γέλιο σε μια κωμωδία, όπου οι δραματικές καταστάσεις, που αντιμετωπίζουν τα διάφορα πρόσωπα και ιδιαίτερα ο νεαρός Πάμφιλος, κρατούν το κοινό σε μεγάλη αγωνία²³.

Ο ρόλος του είναι ο τρίτος σε έκταση ρόλος στην *Hecyra*, ο Δονάτος όμως τον τοποθετεί τέταρτο στη σειρά²⁴. Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *hem* (στ. 314) που συνδυάζεται με ερώτηση²⁵ και δείχνει έκπληξη. Το *heus* (*heus Sostrata* - στ. 339) με το οποίο καλεί τη Σωστράτη. Τα επιφωνήματα *edepol* (στ. 83, 88 και 799) και *hercle* (στ. 306 και 806). Και το βεβαιωτικό μόριο *ne* (στ. 799).

Λέξεις - επιφωνήματα είναι: Η προστακτική *age* (*agedum* - στ. 315)· συνδυάζεται με το μόριο *-dum* που φαίνεται να μετριάζει την τραχύτητα της προστακτικής²⁶. Οι δεικτικές λέξεις: *em* (στ. 316) που συνδυάζεται με ερώτηση (*em sensistin?* = να! άκουσες;) και *eccum* (στ. 352) που συνδυάζεται με αιτιατική (*ipsum*) και ρήμα (*video*), όπου η αιτιατική είναι αντικείμενο του ρήματος, ενώ το *eccum* προσδιορίζει την αιτιατική *ipsum*. Και η οριστική παρακειμένου *perii* (στ. 132 και 434)· επίσης στο στίχο 133 όπου συνοδεύεται από το *miser* (*perii miser*)²⁷.

Ευχή είναι η φράση *di vortant bene quod agas!* (= οι θεοί να στρέψουν σε καλό αυτό που κάνεις - στ. 196-7). **Κατάρρα** είναι η φράση *di illum perduint* (= να τον καταστρέψουν οι θεοί - στ. 441).

Ερωτήσεις είναι: Οι στερεότυπες ερωτηματικές λέξεις: *audin...?* (στ. 78) που είναι εισαγωγική της ερώτησης που ακολουθεί (*audin quid dicam, Scirte?* = ακούς τι λέω, Σκίρτε;) και *ain tu...?* (στ. 415). Η ελλειπτική ερώτηση *quid?* (στ. 360). Και η ερώτηση *quid est?* (στ. 430).

Απαντήσεις: Καταφατικές απαντήσεις είναι τα επιρρήματα *certe* (στ. 843) και *ita* (στ. 847) το οποίο ενισχύεται από το ρήμα *inquam* (*ita, inquam*)· επίσης η λέξη *factum* (στ. 846) με την οποία επιβεβαιώνει όσα είπε προηγουμένως. Αρνητική απάντηση είναι το μεμονωμένο αρνητικό μόριο *non* (στ. 804) και εμφατικές αρνητικές

²³ Ο C. Amerasinghe (1950) σσ. 68-70 (βλ. και Δάο της *Andria*) διαπιστώνει πόσο ανενεργός για τις υποθέσεις του κυρίου του είναι ο Παρμένων και τονίζει ότι, ενώ εμφανίζεται σαν γνώστης όλων, ουσιαστικά όλα γίνονται όχι μόνο χωρίς τη βοήθειά του, αλλά και εν αγνοία του. Είναι το κορύφωμα της διαφοροποίησης από τον παραδοσιακό δούλο.

²⁴ Don. *Hec. Praef.* I,4: atque in hac primae partes sunt Lachetis, secundae Pamphili, tertiae Phidippi, quartae Parmenonis et deinceps aliarum personarum, quae his adiunctae sunt.

²⁵ *hem* quid hoc est? = ε! τι είναι αυτό;

²⁶ βλ. T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 315.

²⁷ Για το συνδυασμό του επιθέτου *miser* με το *perii* βλ. στο λόγο της Αντιφίλης στον *Heautontimorumenos*.

απαντήσεις είναι οι φράσεις: *minime equidem* (= ελάχιστα βέβαια, πολύ λίγο βέβαια - στ. 814) και *nihilo enim* (= τίποτε βέβαια - στ. 850). Θέση αρνητικής απάντησης έχει και η φράση *haud quidem hercle* (= ασφαλώς όχι, μα την πίστη μου - στ. 306) (είναι η φράση *haud quidem* που ενισχύεται από το επιφώνημα *hercle* - βλ. παραπάνω).

Αποσιώπηση παρατηρούμε στο στίχο 875 (*quo pacto...!*) όπου μόνος του διακόπτει το λόγο του²⁸.

Ονομαστική της αναφώνησης είναι η λέξη *odiosum* (= απαίσιο! - στ. 424).

Αντί του αρνητικού μορίου *non* χρησιμοποιεί την αντωνυμία *nullus* (στ. 79) και το επίρρημα *numquam* (στ. 108).

Προσβλητικός χαρακτηρισμός είναι η λέξη *ineptus* (= ανόητος) (στ. 802) με την οποία χαρακτηρίζει τον εαυτό του.

Πλεονασμοί είναι: Ο συνδυασμός *mecum una*²⁹ (στ. 131). Η φράση *nondum etiam* (στ. 192) καθώς το μόριο *-dum* και το *etiam* έχουν την ίδια σημασία³⁰. Το επίρρημα *rursum* κοντά στο ρήμα *restitues* (στ. 291). Ο συνδυασμός των δύο αιτιολογικών συνδέσμων *quia enim*³¹ (στ. 311). Και η φράση *ortumst initium (irae)* (στ. 351) όπου το ρήμα *ortumst* και το υποκείμενο *initium* (το οποίο προσδιορίζει η υποκειμενική γενική *irae*) έχουν την ίδια σημασία (η φράση θα μπορούσε να είναι *ortast ira*).

Λέξεις παράκλησης και διαβεβαίωσης είναι: Το ρήμα παράκλησης *quaeso* (στ. 803) που μετριάζει τον τόνο της προστακτικής *dic* (*dicdum quaeso mi* = πες μου, σε παρακαλώ). Στο σημείο αυτό μάλιστα μεταφέρει λόγια που είπε κάπου αλλού μιμούμενος τον εαυτό του. Και το ρήμα διαβεβαίωσης *inquam* (στ. 847) που ενισχύει την καταφατική απάντηση *ita* (*ita, inquam*) (βλ. παραπάνω).

Χαιρετισμοί είναι: Η φράση *salve multum* (στ. 82). Ένας θερμός χαιρετισμός που απευθύνεται στη Φιλώτιδα όπου το τυπικό *salve* ενισχύεται με το ποσοτικό επίρρημα *multum*. Και η φράση *et tu bene vale, Philotium* (= και συ να 'σαι καλά, Φιλώτιον - στ. 197) όπου και πάλι χαιρετά τη Φιλώτιδα με ένα θερμό χαιρετισμό.

Υποκοριστικά είναι: Το επίθετο *rauculis* (= λιγούτσικες, κάτι λίγες, δηλ. ημέρες - στ. 143). υποκοριστικό του επιθέτου *raucus* που δείχνει μικρό χρονικό διάστημα. Το επίθετο *complusculos* (= κάτι αρκετές, δηλ. ημέρες - στ. 177). υποκοριστικό του επιθέτου συγκριτικού βαθμού *complures*. Και το υποκοριστικό γυναικείο

²⁸ Don. *Hec.* 875,1: *ego hunc ab Orco mortuom: verba sunt cogitantis "ego hunc ab Orco mortuom?"*; ideo et ἔλλειπτικῶς loquitur.

²⁹ βλ. T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 131. Επίσης Don. *Hec.* 131,1: *ut conloqui mecum una posset: παρέλκον tertium.*

³⁰ Don. *Hec.* 192,1: *nondum etiam scio: παρέλκον tertium.*

³¹ βλ. συζήτηση για τη συγκεκριμένη φράση στο λόγο του Κλειτοφώντα (*Heautontimorumenos* - ενότητα *Πλεονασμοί*) και τη σχετική σημείωση.

όνομα *Philotium* (στ. 81, 89, 197) που δείχνει ίσως την οικειότητα που υπάρχει μεταξύ τους³².

Το θαμιστικό ρήμα *pavitare* (θαμ. του *paveo* - στ. 321) που έχει τη σημασία "τρέμω από πυρετό", "έχω ρίγος"· χρησιμοποιείται συνήθως στη θέση του απλού *paveo* με την απλή σημασία "τρέμω" σαν ένας ενισχυμένος τύπος³³. Και το *minitare* (αντί *minitaris*) στο στίχο 427³⁴.

Παροιμία είναι η φράση *nam qui amat quod odio ipsus est, bis facere stulte ducit* (στ. 343)³⁵, δηλαδή "γιατί νομίζω ότι όποιος αγαπά αυτόν που τον μισεί, είναι σαν να κάνει δυό φορές ανοησία (είναι δυό φορές ανόητος)".

Μεταφορικά χρησιμοποιείται η λέξη *tundendo* (στ. 123) που σημαίνει "λέγω πολλές φορές"· σύμφωνα με τον Δονάτο³⁶ είναι μεταφορά από ξυλουργική εργασία καθώς στην κυριολεξία σημαίνει "κτυπώ πολλές φορές"· το ρήμα είναι το απλό του ρήματος *obtundo* που χρησιμοποιείται με την ίδια μεταφορική σημασία (βλ. σχετική συζήτηση στο λόγο του Δάου στην *Andria*).

Ο Παρμένων φαίνεται να χρησιμοποιεί σε μικρή έκταση στοιχεία της ομιλουμένης (η αναλογία είναι 7,31%). Δε θα μπορούσαμε να πούμε ότι υπάρχουν φράσεις και λέξεις χαρακτηριστικές του λόγου του· παρατηρούμε όμως ότι δείχνει προτίμηση στα επιφωνήματα *edepol* (στ. 83, 88 και 799) και *hercle* (στ. 306 και 806) και τα υποκοριστικά που δηλώνουν μικρά χρονικά διαστήματα. Επίσης πολύ λίγο χρησιμοποιεί παροιμίες και μεταφορές. Η συναισθηματική φόρτιση δεν είναι ιδιαίτερα έντονη στο λόγο του Παρμένοντα.

³² Η περίπτωση του υποκοριστικού ονόματος *Philotium* είναι διαφορετική από αυτήν του ονόματος *Glycerium* που βρήκαμε στην *Andria* και *Phanium* στον *Phormio*. Ο Παρμένων χρησιμοποιεί και το κανονικό όνομα *Philotis* (στ. 82 και 84), πράγμα που σημαίνει ότι έχει δυνατότητα επιλογής ανάμεσα στο κανονικό και το υποκοριστικό και προτιμά κάθε φορά αυτό που του υπαγορεύει η διάθεσή του. Γι' αυτό το λόγο περιλάβαμε στα στοιχεία που μελετάμε και το όνομα *Philotium*. Πέραν από αυτό όμως, υποκοριστικά γυναικεία ονόματα σε ουδέτερο γένος είναι στοιχείο της ομιλουμένης όλων των λαών. Χρησιμοποιούνται ευρύτατα και στα Ν. Ε. (πρβλ. το Λενιώ, το Ρηνιώ, το Ζερμπινιώ).

³³ βλ. T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 321. Πρβλ. παρόμοια χρήση του *paveo* με αιτιατική στον Plaut. *Cist.* 535: *et illud paveo et hoc formido*. Στην περίπτωση που συζητάμε βέβαια το ρήμα *pavito* έχει την ειδική σημασία "τρέμω από πυρετό", "έχω ρίγος", ωστόσο η αντιστοιχία του με το *paveo* φαίνεται ότι είναι γνωστή, αν λάβουμε υπόψη μας τη σχετική παρατήρηση του Δονάτου: Don. *Hec.* 321,1: *pavitare nescioquid: pavere et timere et ad corporis et ad animi perturbationem veteres referebant*.

³⁴ Το *minitor* εδώ συντάσσεται με απαρέμφατο ενεστώτα *quod nunc minitare facere*: όμοια βρίσκουμε και το *minor* στον Plaut. *As.* 604: *ab hac minatur sese abire*. Και Plaut. *Men.* 842: *minatur mihi oculos exurere*.

³⁵ Don. *Hec.* 343,2: *nam qui amat: causa a sententia morali*. Βλ. και T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 343.

³⁶ Don. *Hec.* 123,1: *tundendo atque odio: tundere est idem saepe repetere: translatio a fabrorum malleo*. Βλ. και T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 123.

εφόσον ουσιαστικά είναι έξω από τα γεγονότα· έτσι θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα στοιχεία αυτά είναι ο συνηθισμένος τρόπος ομιλίας του.

4. Laches (senex)

Είναι ο ένας από τους δύο γέρους της κωμωδίας· πατέρας του Παμφίλου και σύζυγος της Σωστράτης. Αυστηρός πατέρας και σύζυγος· συχνά θυμώνει, αλλά κατά βάθος είναι καλόκαρδος. Γενικά είναι ένα σεβαστό πρόσωπο· ο γιος του τον υπακούει και παντρεύεται τη Φιλουμένη, αλλά και όταν οι περιστάσεις θα τον φέρουν σε σύγκρουση με τον πατέρα του, αισθάνεται ένοχος που ενεργεί αντίθετα στο καθήκον του απέναντί του. Η σύζυγός του Σωστράτη, τον φοβάται. Ο συμπέθερός του Φείδιππος, αισθάνεται την ανάγκη να απολογηθεί όταν τον κατηγορεί για τον ήπιο χαρακτήρα του. Η εταίρα Βακχίς τον σέβεται· το ίδιο και οι δούλοι του. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι ένας επιτυχημένος άνθρωπος.

Από αυτήν την άποψη το όνομά του φαίνεται να ταιριάζει στο χαρακτήρα του· *Λάχης* (-*ητος*) παράγεται από το θέμα *λαχε-* που βρίσκουμε στο ρηματικό τύπο *λαχεῖν* (απαρέμφατο αορίστου) του ρήματος *λαγχάνω*³⁷.

Ο ρόλος του είναι ο μεγαλύτερος σε έκταση ρόλος στην κωμωδία και ο Δονάτος του αποδίδει το ρόλο του πρωταγωνιστή³⁸. Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφώνηματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *hem* (στ. 205 και 706) που προτάσσεται ερώτησης³⁹ και δείχνει έκπληξη. Το *eho* (στ. 267 και 671), που συνδυάζεται με ερώτηση⁴⁰, και στο στίχο 719, όπου συνδυάζεται με προστακτική⁴¹. Το *ah* (στ. 697) που προτάσσεται πρότασης⁴² και δείχνει δυσανασχέτηση. Η επίκληση *pro deum atque hominum fidem* (στ. 198)⁴³. Το επιφώνημα *edepol* (στ. 732 και 786)· επίσης στο βραχύτερο τύπο *pol* (στ. 747). Και η φράση ευχαριστίας προς τους θεούς *habeo gratiam dis* (= ευχαριστώ τους θεούς - στ. 653).

³⁷ βλ. Bechtel (1982) σελ. 276· J. Austin (1922) σσ. 82-83· Frisk II, σελ. 70 και Chantraine, σελ. 612. Σύμφωνα με παρατήρηση του W. T. MacCary (1971, σελ. 321) το όνομα Λάχης δείχνει άνθρωπο αφοσιωμένο στα καθήκοντά του ως πατέρα.

³⁸ Don. *Hec. Praef.* I,4: atque in hac primae partes sunt Lachetis,...

³⁹ 205: *hem tu nescis?* = πώς! δεν ξέρεις; 706: *hem, nec quicquam certi respondes mihi?* = ε! και δε μου δίνεις μια σίγουρη απάντηση;

⁴⁰ 267: *eho num quid nam accusat virum?* = άχου! μήπως κατηγορεί για κάτι τον άνδρα της; 671: *eho an non alemu'*, Pamphile? = άχου! να μην το αναθρέψουμε, Πάμφιλε;

⁴¹ *eho puere, curre...* = έ! μικρέ, τρέξε... Επίσης βλ. T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 719.

⁴² *ah redduc uxorem aut quam ob rem non opu' sit cedo.* = αχ! πάρε πίσω τη γυναίκα σου ή πές μας για ποιο λόγο δεν πρέπει (να την πάρεις).

⁴³ βλ. T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 198.

Λέξεις-επιφωνήματα είναι: Οι δεικτικές λέξεις: *eccum* (στ. 246) που συνδυάζεται με αιτιατική (*Phidippum*), την οποία προσδιορίζει, και το ρήμα *video*⁴⁴ *ecce* (στ. 503) που συνδυάζεται με τον αντιθετικό σύνδεσμο *autem* (*ecce autem* = και να) και ακολουθεί πρόταση *em* (στ. 271) που συνδυάζεται με κλητική προσφώνηση (*em Sostrata* = "να Σωστράτη!" εννοώντας "να! τα βλέπεις είναι όπως στα 'λεγα")· *cedo* (= *dic* - στ. 458) που συντάσσεται με ερωτηματική πρόταση την οποία όμως δεν επηρεάζει συντακτικά⁴⁵. Όμοια το *cedo* στο στίχο 698 συντάσσεται με ερωτηματική πρόταση που εξαρτάται από αυτό⁴⁶. Η ίδια αυτή δεικτική λέξη (*cedo*) στο στίχο 708 έχει τη σημασία *da* και συντάσσεται με δύο αντικείμενα, άμεσο σε αιτιατική (*puerum*) και έμμεσο σε δοτική (*mihi*) (*puerum, Phidippe, mihi cedo* = Φείδιππε, δος μου το παιδί). Οι προστακτικές: *mane mane* - στ. 495-6) που ενισχύεται από το ρήμα *inquam*· την ίδια προστακτική (*mane*) βρίσκουμε στο στίχο 745 και την *sine* στον 707.

Ευχές είναι οι φράσεις: *di mala prohibeant* (= οι θεοί να αποτρέψουν τις συμφορές - στ. 207), *ita me di ament* (στ. 233 και 642) και *at ita me di ament* (στ. 258). Κατάρρα είναι η φράση *at istos invidos di perdant* (= οι θεοί να καταστρέψουν αυτούς τους φθονερούς - στ. 469).

Ερωτήσεις είναι: Οι στερεότυπες ερωτήσεις: *quid ais?* (στ. 236) που δείχνει έκπληξη· *quid vis, Pamphile?* (στ. 613) που όμως έχει ουσιαστικό νόημα. Οι στερεότυπες ερωτηματικές λέξεις: *censen...?* (στ. 662) και *scin...?* (στ. 753) που είναι εισαγωγική⁴⁷ της ερώτησης που ακολουθεί. Και η ερώτηση *quid est?* (στ. 614).

Καταφατική απάντηση μπορεί να θεωρηθεί η φράση *immo maxime* (= αντίθετα πάρα πολύ - στ. 228). Ουσιαστικά φέρνει αντίρρηση στη δήλωση της συζύγου του ότι δε φταίει αυτή και παράλληλα επαναλαμβάνει πιο έντονα τα όσα την κατηγορεί.

Αποσιώπηση παρατηρούμε στο στίχο 765 (*aliter si facies*-)· είναι σκόπιμη αποσιώπηση γιατί αφήνει μετέωρη μια απειλή πράγμα το οποίο της δίνει μεγαλύτερη έμφαση⁴⁸.

Απαρέμφατο της αναφώνησης είναι το *curasse* (στ. 227 - *non te pro his curasse rebu'* = να μην έχεις ενδιαφερθεί γι' αυτά τα πράγματα)⁴⁹.

⁴⁴ *atque eccum Phidippum optume video* = και να βλέπω τον Φείδιππο πάνω στην ώρα.

⁴⁵ *cedo, quid reliquit Phania consobrinu' noster?* = πες μου, τι μας άφησε ο εξάδερφος μας ο Φανίας;

⁴⁶ *quam ob rem non opu' sit cedo.* = πές μας για ποιο λόγο δεν πρέπει.

⁴⁷ *scin quid volo...?* = ξέρεις τι θέλω...; Επίσης βλ. E. Morris (1889) (First Paper), σελ. 410.

⁴⁸ βλ. T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 765.

⁴⁹ Για την απαρεμφατική πρόταση όπου περιλαμβάνεται το απαρέμφατο *curasse* ο G. Ramain (1911, σελ. 30) έχει παρατηρήσει ότι δεν εισάγεται ως συνθήως με το ερωτηματικό μόριο *-ne* γιατί προηγείται αρνητική πρόταση.

Αντί του αρνητικού μορίου *non* χρησιμοποιεί την αρνητική αντωνυμία *nulla* (στ. 650).

Προσβλητικός χαρακτηρισμός είναι η λέξη *lapidem* (στ. 214) την οποία χρησιμοποιεί προσβλητικά για τον εαυτό του με τη σημασία "ανόητος", "αναίσθητος": μια μεταφορά πολύ συνηθισμένη στην κωμωδία⁵⁰.

Πλεονασμοί είναι: Η προσθήκη του επιρρήματος *crebro* κοντά στο ρήμα *soleo* (*crebro soleo* = συνηθίζω συχνά)⁵¹ (στ. 215) εφόσον το *crebro* έχει την ίδια σημασία με αυτήν του ρήματος. Η φράση *tecum una* (στ. 273). Ο συνδυασμός των λέξεων *adulescens mulier*⁵² (στ. 661) όπου θα αρκούσε μόνον το *adulescens* (θηλ.): τη φράση βρήκαμε ακόμη μια φορά και συγκεκριμένα στο λόγο του Δημοφώντα (*Phormio*). Ο συνδυασμός των επιρρημάτων *aliquando tandem*⁵³ (στ. 683) τα οποία έχουν παραπλήσια σημασία. Το επίρρημα *denuo* κοντά στο *revolutum* (*revolutum denuo* - στ. 691). Ο συνδυασμός *nondum etiam* (στ. 745) καθώς το μόριο *-dum* έχει την ίδια σημασία με το *etiam*. Και ο συνδυασμός του επιρρήματος *quoque* με το μόριο *etiam* (*quoque etiam* - στ. 762) καθώς η σημασία των δύο λέξεων είναι παραπλήσια.

Λέξεις παράκλησης και διαβεβαίωσης είναι: Το ρήμα παράκλησης *quaeso* (στ. 672) που ενισχύει την υποτακτική *prodemus* (*prodemu' quaeso* = να το εγκαταλείψουμε, παρακαλώ) και δείχνει την ανησυχία και την έκπληξή του⁵⁴. Το ρήμα διαβεβαίωσης *inquam* (στ. 214) με το οποίο εφιστά την προσοχή της Σωστράτης: επίσης στο στίχο 496, όπου ενισχύει την προστακτική *mane* (*mane mane, inquam*). Στην κατηγορία αυτή θα μπορούσαμε να προσθέσουμε και τη λέξη *dixi* (στ. 612) που έχει μεταφερθεί από το καθιερωμένο λεξιλόγιο του δικαστηρίου, όπως μας πληροφορεί ο Δονάτος⁵⁵.

Λέξη ευγένειας είναι η λέξη *sodes* (στ. 753) που συνήθως συνδυάζεται με προστακτική: εδώ συνδυάζεται με ερώτηση⁵⁶ που μ'αυτόν τον τρόπο γίνεται μια ευγενική παράκληση του Λάχνη προς τη Βακχίδα.

Φράση τρυφερότητας είναι η *gnate mi* (στ. 456) με την οποία απευθύνεται στο γιο του. Η κτητική αντωνυμία έπεται, όπως συνήθως συμβαίνει στο λόγο των ανδρών. Θα μπορούσαμε όμως να

⁵⁰ βλ. T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 214.

⁵¹ βλ. R. Kühner - C. Stegmann (1966) σελ. 575.

⁵² βλ. συζήτηση για τις φράσεις αυτές στο λόγο του Σίμωνα (*Andria*) (ενότητα Πλεονασμοί) και τη σχετική σημείωση.

⁵³ βλ. R. Kühner - C. Stegmann (1966) σελ. 574.

⁵⁴ βλ. T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 672.

⁵⁵ Don. *Hec.* 612,1: *dixi*: denuntiatio est confirmandae sententiae nec mutandae, et translata de foro et causidicis.

⁵⁶ sed scin quid volo potius sodes facias? = αλλά ξέρεις τι θέλω περισσότερο να κάνεις, αν θες;

υποστηρίζουμε ότι η επίταξη της κτητικής αντωνυμίας οφείλεται σε μετρικούς λόγους⁵⁷.

Χαιρετισμοί είναι οι φράσεις: *gnate mi, salve* (στ. 456) και *Bacchi, salve* (στ. 731).

Υποκοριστικά είναι: Η λέξη *adulescentulis* (στ. 619)· συνήθως στην κωμωδία χρησιμοποιείται από γέρους όταν αναφέρονται στους γιους των⁵⁸. Εδώ ο Λάχης μιλάει γενικά για όλους τους νέους. Και η λέξη *puella* (αφαιρ.) (στ. 231)

Διπλασιασμό της προστακτικής *mane* (*mane mane*) παρατηρήσαμε στους στίχους 495–6 (βλ. παραπάνω).

Η γενική *mulieris* προσδιορίζει σαν γενική διαιρετική την ερωτηματική αντωνυμία ουδετέρου γένους *quid* (*quid mulieris* = τι σόι γυναίκα – στ. 643)· είναι μια φράση που χρησιμοποιείται στην ομιλουμένη με μειωτική σημασία⁵⁹.

Θαμιστικό είναι το ρήμα *receptas* (θαμ. του *recipio* – στ. 743)· εδώ έχει τη σημασία “δέχομαι στο σπίτι μου”, “δέχομαι την επίσκεψη κάποιου” την οποία έχει και το απλό *recipio*⁶⁰.

Περιφραστικός σχηματισμός του απαρεμφάτου του ενεστώτα είναι η φράση *esse...obsequentem* (στ. 247)· το απαρέμφατο του ενεστώτα του ρήματος *sum* (*esse*) συνδυάζεται με μετοχή ενεστώτα (*obsequentem*).

Παροιμίες είναι: Η φράση *omnes mulieres eadem aequae studeant nolintque omnia* (στ. 199), δηλαδή “όλες οι γυναίκες ποθούν και απεχθάνονται τα ίδια ακριβώς πράγματα”. Η φράση *neque declinatam quicquam ab aliarum ingenio ullam reperias* (στ. 200), δηλαδή “και δε θα βρεις καμιά να έχει διαφορετικό χαρακτήρα από την άλλη”. Η φράση *uno animo omnes socrus oderunt nurus* (στ. 201), δηλαδή “με μια ψυχή όλες οι πεθερές μισούν τις νύφες τους”· παροιμίες που έχουν το ίδιο νόημα βρίσκουμε πολλές στα Ν. Ε. “Όσες πράσινες φοράδες, τόσες καλές πεθεράδες”⁶¹, “Ξεχνά η γρουσουζα η πεθερά, πως ήταν νύφη μια φορά”⁶², “Γαμβρό και νύφην έχασα, τα δυο παιδιά μου τάχω – Νύμφην μισεί πενθερά”⁶³ κ. ά. Και η φράση *viris esse advorsas aequae studiumst* (στ. 202), δηλαδή “επιδίωξή τους είναι να εναντιώνονται στους άνδρες τους”. Όλες αυτές οι φράσεις αποτελούν μέρος ενός σύντομου μονολόγου όπου ο Λάχης με

⁵⁷ Πράγματι η σειρά *gnate mi* δίνει το μετρικό σχήμα – υ – που καλύπτει τον 1ο πόδα (είναι τροχαίος) και τη θέση του 2ου πόδα ενός τροχαϊκού σεπτεναρίου. Αν η σειρά ήταν *mi gnate* θα έδινε το μετρικό σχήμα – – υ που δε θα επέτρεπε την εμφάνιση του τροχαϊκού μετρικού σχήματος καθώς στη θέση του 2ου τροχαϊκού θα εμφανιζόταν βραχεία συλλαβή.

⁵⁸ βλ. R. Maltby (1979) σσ. 144–145.

⁵⁹ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 643.

⁶⁰ Η φράση εδώ είναι *meum receptas filium*· όμοια βρίσκουμε το *recipio* στους *Ad. 799: quor recipis meum?* Η χρήση του θαμιστικού φαίνεται να εξυπηρετεί τη σαφήνεια καθώς δίνει τη χροιά της συχνότητας ή της επιμονής.

⁶¹ βλ. Νεοελληνικά Ανάλεκτα (1872) σελ. 133.

⁶² βλ. Ι. Κολιτσάρα, τομ. Γ (1966) σελ. 13 (αρ. 3850).

⁶³ βλ. Π. Αραβαντινού (1863) σελ. 29.

πολλή οργή εκθέτει επιγραμματικά τις απόψεις του για τις γυναίκες· αν και πολλές από τις φράσεις αυτές δεν έχουν ακριβώς την ισχύ μιας παροιμίας όμως αποτελούν κοινές απόψεις που ακόμη και σήμερα ακούγονται σε καθημερινές συζητήσεις.

Παροιμιακές φράσεις είναι: Η φράση *in eodemque omnes ludo doctae* (στ. 203)⁶⁴, δηλαδή “έχουν σπουδάσει στο ίδιο σχολείο”. Και η φράση *senex atque anus* (στ. 621), δηλαδή “γέρος και γριά”· όπως φαίνεται από σχετική παρατήρηση του Δονάτου⁶⁵, η φράση αυτή αποτελούσε συνηθισμένο τίτλο κωμωδιών. Στην κατηγορία αυτή ανήκει και η λέξη *lapidem* (στ. 214)⁶⁶ την οποία χρησιμοποιεί προσβλητικά για τον εαυτό του (βλ. παραπάνω) εννοώντας άνθρωπο ανόητο ή αναίσθητο· είναι μια μεταφορά πολύ συνηθισμένη και σήμερα (βλ. στο λόγο του Χρέμη στον *Heautontimorumenos*).

Μεταφορικά χρησιμοποιούνται: Η λέξη *magistrum* (= δασκάλα - στ. 204) με την οποία χαρακτηρίζει τη Σωστράτη (βλ. συζήτηση για τη λέξη στον Σίμωνα της *Andria*). Και το ρήμα *evomam* (στ. 515)⁶⁷ που χρησιμοποιείται αντί του *emittere* και σημαίνει “αποβάλλω” (κ. λ. “ξερνώ”).

Ο Λάχης χρησιμοποιεί σε μικρή έκταση λέξεις και φράσεις της ομιλούμενης (η αναλογία είναι 8,39% στο σύνολο των λέξεων που καλύπτει ο ρόλος του). Αυτό μπορούμε να το αποδώσουμε στη ρητορική του εκπαίδευση που διαφαίνεται γενικά στον τρόπο που μιλάει, δηλαδή χρησιμοποιεί προσεγμένο λεξιλόγιο ακόμα και σε στιγμές συναισθηματικής φόρτισης (όταν λ. χ. είναι θυμωμένος). Είχαμε ήδη επισημάνει στη διατριβή μας (σελ. 310) ότι ο λόγος του Λάχη έχει ρητορική χροιά.

Ανεξάρτητα όμως από αυτό, η ποικιλία των στοιχείων της ομιλουμένης που χρησιμοποιεί είναι μεγάλη και υπάρχουν λέξεις και φράσεις που φαίνονται να είναι χαρακτηριστικές του λόγου του· συγκεκριμένα: το επιφώνημα *edepoi* (στ. 732 και 786) και *poi* (στ. 747), επικλήσεις των θεών, φράσεις ευχαριστίας προς αυτούς και ευχές ή κατάρες· από τις ευχές μάλιστα χρησιμοποιεί πιο συχνά την ευχή (*at*) *ita me di ament* (στ. 233, 258 και 642). Την ιδιαίτερα συχνή χρήση ευχών από τον Λάχη είχαμε τονίσει και στη διατριβή μας (σελ. 312-313)· θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι γενικά η χρήση

⁶⁴ βλ. A. Otto (1965) σελ. 197. Η λέξη *ludus* σημαίνει “εκπαιδευτήριο”, αλλά κυρίως χρησιμοποιείται για να δηλώσει σχολή μονομάχων (*ludus gladiatorius*). Ο L. Nougaret (1945, σελ. 72) κατατάσσει τη φράση σ’ αυτές που προέρχονται από τη στρατιωτική γλώσσα.

⁶⁵ Don. *Hec.* 621,1: *senex atque anus*: haec duo nomina ut posita sunt caput indicant et inceptionem huiusmodi fabularum. Και 621,2: *senex*: pronuntia “senex atque anus” quasi initium fabulae. Βλ. και T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 621.

⁶⁶ βλ. A. Otto (1965) σσ. 185-6. Και T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 214.

⁶⁷ βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 155. Και T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 515.

φράσεων με τις οποίες στρέφεται στο θείο δείχνουν πιθανώς το συντηρητικό και αυστηρό χαρακτήρα του.

Εκτός από αυτά δείχνει επίσης προτίμηση στις δεικτικές λέξεις: δηλαδή τις *eccum*, *ecce*, *em* και *cedo* [με τη σημασία και του *dic* (στ. 458 και 698) και του *da* (στ. 708)]. Χρησιμοποιεί το ρήμα παράκλησης *quaeso* (στ. 672) και το ρήμα διαβεβαίωσης *inquam* (στ. 214 και 496) σε συνδυασμό με προστακτικές. Στο λόγο του βρίσκουμε και τη λέξη *dixi* (στ. 612) που προέρχεται από τη γλώσσα των δικαστηρίων. Θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε ότι στη χρήση της δεικτικής λέξης *cedo* και των προστακτικών που συνδυάζονται με τα ρήματα *quaeso* και *inquam* διαφαίνεται η αυστηρότητά του και η προσπάθεια να επιβάλλει τη γνώμη του, ίσως και ως ένα σημείο ο δεσποτικός του χαρακτήρας, που είναι όλα χαρακτηριστικά ενός *pater familias*. Τη σκέψη αυτή έρχεται να ενισχύσει μια άποψη που διατυπώσαμε στη διατριβή μας (σελ. 317) ότι δηλαδή η χρήση των προστακτικών γενικά είναι χαρακτηριστικό του ύφους του. Θα πρέπει να σημειώσουμε ακόμη ότι, ανεξάρτητα από τα στοιχεία της ομιλουμένης που εξετάζουμε εδώ, ο Λάχης έχει την τάση να χρησιμοποιεί χαρακτηριστικές λέξεις πράγμα που είχαμε ήδη αναφέρει στη διατριβή μας όπου είχαμε παρατηρήσει ότι χρησιμοποιεί πολύ συχνά το επίρρημα *adeo* και το ρήμα *scio* (σελ. 322). Αξιοσημείωτο είναι ότι στο λόγο του βρίσκουμε μια από τις ελάχιστες περιπτώσεις περιφραστικού σχηματισμού χρόνου (*esse...obsequentem* – περιφραστικό απαρέμφατο ενεστώτα) στο στίχο 247. Παράλληλα χρησιμοποιεί σε μεγάλη έκταση παροιμίες και μεταφορές.

5. Sostrata (matrona)

Είναι το πρόσωπο που δίνει το όνομα στην κωμωδία: μια λαμπρή πεθερά της οποίας η συμπεριφορά παρεξηγείται εξαιτίας των περιστάσεων. Η κοινή αντίληψη θέλει τις πεθερές εκθρικές απέναντι στις νύφες τους, η Σωστράτη όμως ξεφεύγει από τον κανόνα: αυτήν την καινοτομία, τη δημιουργία της *bona socrus*, ο Δονάτος⁶⁸ αποδίδει στον Τερέντιο. Όμως πιο πιθανό φαίνεται να είναι ο Απολλόδωρος ο δημιουργός αυτού του νέου χαρακτήρα.

Ο σύζυγός της Λάχης, θεωρώντας την υπεύθυνη για τα προβλήματα που δημιουργήθηκαν στο σπίτι τους, της φέρεται άσχημα. Εντούτοις είναι ευγενική και ανεκτική απέναντί του. Αγαπά το γιο της και είναι πρόθυμη να θυσιαστεί για την ευτυχία του. Δείχνει ειλικρινή αγάπη και ανησυχία για τη νύφη της Φιλουμένη.

Την ευμολογία και τη σημασία του ονόματός της συζητήσαμε στη Σωστράτη της κωμωδίας *Heautontimorumenos*. Η σημασία που θα ταίριαζε καλύτερα στη Σωστράτη της *Hecyra* είναι "αυτή που σώζει

⁶⁸ Don. *Hec.* 198,3: conatur Terentius adversum famam socrum bonam reperire.

το σπίτι (νοικοκυριό) της⁶⁹· στη συγκεκριμένη περίπτωση ίσως αναφέρεται στις προσπάθειές της να σώσει το γάμο του γιου της. Ο ρόλος της δεν είναι μεγάλος. Στοιχεία του λόγου της που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *heu* (στ. 271) που δείχνει απελπισία και συνοδεύεται από αιτιατική της αναφώνησης (*heu me miseram!*). Το *hem* στο στίχο 339, όπου είναι μόνο του και δείχνει έκπληξη, και στον 347, όπου προτάσσεται πρότασης⁷⁰ και δείχνει ανακούφιση. Το *ehem* (στ. 340) που συνδυάζεται με ερώτηση⁷¹ και δείχνει ότι ξαφνιάστηκε καθώς είδε τον Παρμένοντα. Το *pol* (στ. 228, 278, 280, 593 και 610)· επίσης χρησιμοποιεί τον εκτενέστερο τύπο *edepol* (στ. 274). Παρόμοια χρήση του επιφωνήματος *pol* (*edepol*) παρατηρήσαμε στο λόγο της εταίρας Βακχίδας (*Heautontimorumenos*), της εταίρας Θαΐδας, της υπηρέτριας Πυθιάδας (*Eunuchus*) και της εταίρας Φιλώτιδας (*Hecyra*). Το επιφώνημα *ecastor* (στ. 611). Το βεβαιωτικό μόριο *ne* (στ. 274). Η παράκληση *quod te, Aesculapi, et te, Salus, nequid sit huius oro* (= εσένα Ασκληπιέ και εσένα Υγεία παρακαλώ, να μη συμβαίνει κάτι τέτοιο – στ. 338). Και η φράση ευχαριστίας *dis gratiam habeo* (στ. 346) την οποία συναντήσαμε και στο λόγο του συζύγου της Λάχη. Λέξη-επιφώνημα είναι η οριστική του παρακειμένου *perii* (στ. 340).

Ευχές είναι οι φράσεις: *ita me di bene ament* (στ. 206) και *ita me di ament* (στ. 276 και 579)· αυτήν τη στερεότυπη ευχή χρησιμοποιούν πιο συχνά οι γυναίκες στον Τερέντιο παρά στον Πλάυτο⁷²· *utinam istuc ita di faxint!* (= μακάρι έτσι να τα φέρουν οι θεοί – στ. 354), που εκφέρεται με υποτακτική παρακειμένου (*faxint*), και *fors fuat pol* (= “να το φέρει η τύχη μα το θεό”, “εύχομαι να ’ναι έτσι, μα την πίστη μου” – στ. 610) που εκφέρεται με υποτακτική ενεστώτα (*fuat* αρχ. τύπος υποτακτικής ενεστώτα αντί του *sit*) και συνδυάζεται με το επιφώνημα *pol* (βλ. παραπάνω) (μόνον εδώ απαντά στον Τερέντιο⁷³· *itaque una inter nos agere aetatem liceat* (= και μακάρι έτσι να μπορούσαμε να ζήσουμε μαζί τη ζωή μας – στ. 207) και *itaque optingant ex te quae exoptem mihi* (= και έτσι να μου συμβούν αυτά που εύχομαι για σένα – στ. 579).

Ερωτήσεις είναι οι στερεότυπες ερωτήσεις: *egon?* (στ. 214) που δείχνει έκπληξη· *quid faciam misera?* (= τι να κάνω η δύστυχη; – στ.

⁶⁹ βλ. J. Austin (1922) σσ. 83–84.

⁷⁰ *hem istoc verbo animu' mihi redit* = ε! μ' αυτό το λόγο ήρθε η ψυχή μου στη θέση της.

⁷¹ *ehem* Parmeno, tun hic eras? = άχου! Παρμένων, εδώ ήσουν εσύ;

⁷² βλ. T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 206.

⁷³ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 610. Και T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 610. Επίσης ο Δονάτος παρατηρεί ότι πρόκειται για ευφημισμός: Don. *Hec.* 610,2: *fors fuat pol*: quasi τῷ εὐφημισμῷ adversum triste dictum usa est; nam “fors” bona fortuna est. Και Don. *Hec.* 610,4: *fors fuat pol*: id est: bona eveniat, quasi τῷ εὐφημισμῷ dicat: bona dicito potius.

340) που συνδυάζεται με το επίθετο *misera*⁷⁴ και δείχνει απελπισία. Και *quid ais?* (στ. 346) που δείχνει έκπληξη.

Αιτιατική της αναφώνησης είναι η φράση *me miseram* (στ. 205)· την ίδια αυτή αιτιατική βρίσκουμε και στο στίχο 271 όπου συνδυάζεται με το επιφώνημα *heu* (*heu me miseram!*) (βλ. παραπάνω). Πλεονασμοί είναι: η φράση *cum matre...una* (στ. 236) και το επίρρημα *mage* κοντά στο ρήμα *adgravescat* (στ. 337).

Λέξη παράκλησης είναι το ρήμα *obsecro* (στ. 600), όπου μετριάζει τον τόνο της προστακτικής *sine* (*sine me obsecro*), και στο στίχο 602, όπου μετριάζει τον τόνο της απαγόρευσης *non...induces* που εκφέρεται με *non+οριστική μέλλοντα* (*obsecro,...non...in animum induces* = παρακαλώ μη βάζεις στο μυαλό σου).

Φράσεις τρυφερότητας είναι οι: *mi Lache* (στ. 206 και 232) και *mi vir* (στ. 235). Επίσης *o mi gnate* (στ. 352), *gnate mi* (στ. 577 και 606), *mi gnate* (στ. 605) και *mi Pamphile* (στ. 585 και 602). Στις περισσότερες περιπτώσεις η κτητική αντωνυμία προηγείται, όπως συνήθως στο λόγο των γυναικών, ενώ σε δύο περιπτώσεις (στ. 577 και 606) η κτητική αντωνυμία έπεται. Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η πρόταξη ή η επίταξη της κτητικής αντωνυμίας οφείλεται σε μετρικούς λόγους στους στίχους 206, 232, 352, 577, 585, 602, 605 και 606⁷⁵. Μόνο στο στίχο 235 φαίνεται ότι η πρόταξη

⁷⁴ Για το συνδυασμό του επιθέτου *misera* με την ερώτηση *quid faciam* βλ. στο λόγο της Αντιφίλης στον *Heautontimorumenos*.

⁷⁵ Στο στίχο 206 η σειρά είναι *mi Lache* και δίνει το μετρικό σχήμα - υ - που καλύπτει τη θέση του 5ου πόδα και τον τελευταίο πόδα ενός ιαμβικού σενναρίου ο οποίος είναι υποχρεωτικά ίαμβος [βλ. Α. Χ. Μέγα (1993) σελ. 190]. Αν η σειρά ήταν *Lache mi* θα έδινε το μετρικό σχήμα υ - - που δε θα επέτρεπε την εμφάνιση του τελευταίου ιάμβου. Στο στίχο 232 η σειρά είναι και πάλι *mi Lache* και δίνει το μετρικό σχήμα - υ - που καλύπτει το τέλος ενός τροχαϊκού σενναρίου, δηλαδή είναι ένας τροχαίος και ένα μακρό στοιχείο. Αν η σειρά ήταν *Lache mi* θα έδινε το μετρικό σχήμα υ - - οπότε αντί του τελευταίου τροχαίου θα εμφανιζόταν ιάμβος. Στο στίχο 352 η σειρά είναι *o mi gnate* και δίνει το μετρικό σχήμα - - - υ που καλύπτει τη θέση του 6ου πόδα και το τέλος ενός ιαμβικού σενναρίου, δηλαδή τον 7ο πόδα [που είναι σπονδαίος, πράγμα που είναι δυνατόν (βλ. Α. Χ. Μέγα σελ. 200)] και την τελευταία (αδιάφορη) συλλαβή που εδώ είναι βραχεία. Αν η σειρά ήταν *o gnate mi* τότε θα έδινε το μετρικό σχήμα - - υ - που δε θα επέτρεπε την εμφάνιση ιάμβου (ή σπονδαίου) στον 7ο πόδα. Στο στίχο 577 η σειρά είναι *gnate mi* και δίνει το μετρικό σχήμα - υ - που καλύπτει τη θέση του 2ου πόδα και τον 3ο πόδα (που είναι ίαμβος) ενός ιαμβικού οκτωναρίου. Αν η σειρά ήταν *mi gnate* θα έδινε το μετρικό σχήμα - - υ που δε θα διευκόλυνε το μέτρο καθώς στον 3ο πόδα θα εμφανιζόταν τροχαίος. Στο στίχο 585 η σειρά είναι *mi Pamphile* και δίνει το μετρικό σχήμα - - υ (το τελικό *e* του ονόματος *Pamphile* εκθλίβεται μπροστά από το *hoc*) που καλύπτει τον 1ο πόδα και την άρση του 2ου πόδα ενός ιαμβικού οκτωναρίου. Αν η σειρά ήταν *Pamphile mi* θα έδινε το μετρικό σχήμα - υ υ (το *i* του *mi* εκθλίβεται προ του *hoc*) που δε θα διευκόλυνε το μέτρο, καθώς στον 1ο πόδα θα εμφανιζόταν τροχαίος. Στο στίχο 602 η σειρά είναι *mi Pamphile* και δίνει το μετρικό σχήμα - - υ - που καλύπτει τους δύο τελευταίους πόδες ενός ιαμβικού οκτωναρίου, όπου ο 7ος πόδας είναι σπονδαίος και ο 8ος ίαμβος. Αν η σειρά ήταν *Pamphile mi* θα έδινε το μετρικό σχήμα - υ - - που δε θα διευκόλυνε το μέτρο, καθώς στον 7ο πόδα θα εμφανιζόταν τροχαίος. Στο στίχο 605 η σειρά

δεν οφείλεται ακριβώς σε μετρικούς λόγους και εδώ όμως θα μπορούσαμε να πούμε ότι η σειρά που προτίμησε ο Τερέντιος είναι μετρικά καταλληλότερη⁷⁶.

Χαιρετισμός είναι η φράση *gaudeo venisse salvom* (στ. 353) η οποία είναι η συνηθισμένη φράση που χρησιμοποιούν για να χαιρετήσουν κάποιον που επιστρέφει από ταξίδι⁷⁷.

Μεταφορικά χρησιμοποιείται η λέξη *oppido* (στ. 238) (βλ. σχετική συζήτηση στο λόγο του Κλεινία στον *Heautontimorumenos*. Θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η παρατήρηση του Δονάτου για τη μεταφορική σημασία της λέξης γίνεται ακριβώς εδώ).

Στη διατριβή μας (σελ. 309) είχαμε ήδη επισημάνει ότι η Σωστράτη φαίνεται να χρησιμοποιεί αρκετά στοιχεία της ομιλουμένης. Η ανάλυση του λόγου της με βάση τα στοιχεία που καθορίσαμε στην παρούσα έρευνα έδειξε ότι η αναλογία των στοιχείων αυτών είναι η μεγαλύτερη σε όλη την κωμωδία (20,50%). Πολλά οφείλονται στη συναισθηματική φόρτιση και εξαιτίας των δύσκολων καταστάσεων που αντιμετωπίζει αλλά και εξαιτίας του συναισθηματικού χαρακτήρα της· άλλα στοιχεία όμως φαίνεται να αποτελούν το συνηθισμένο τρόπο ομιλίας της.

Στα πλαίσια της συναισθηματικής φόρτισης χαρακτηριστικά του λόγου της είναι οι φράσεις τρυφερότητας (βλ. και διατριβή σελ. 314-315) προς το σύζυγό της (*mi Lache* - στ. 206 και 232, *mi vir* - στ. 235) και προς το γιο της (*mi gnate* - στ. 352 και 605, *gnate mi* - στ. 577 και 606, *mi Pamphile* - στ. 585 και 602)· επίσης κάποιες φράσεις απελπισίας (βλ. και διατριβή σελ. 318-319) όπως: (*heu*) *me miseram* (στ. 205 και 271), *misera* (στ. 340) και *perii* (στ. 340).

Σε ευρύτερα πλαίσια, δηλαδή σχετικά με τον τρόπο που μιλάει, χαρακτηριστικά του λόγου της είναι: Η χρήση των επιφωνημάτων *pol* (στ. 228, 278, 280, 593, 610) *edepol* (στ. 274) και *ecastor* (στ. 611) (βλ. και διατριβή σελ. 312-313)· μάλιστα στη χρήση των *pol* - *edepol* φαίνεται να ακολουθεί τη συνήθεια πολλών άλλων γυναικών και

είναι *mi gnate* και δίνει το μετρικό σχήμα - - υ που καλύπτει τον 1ο πόδα (είναι σπονδαίος) και την άρση του 2ου πόδα ενός ιαμβικού οκτωναρίου. Αν η σειρά ήταν *gnate mi* θα έδινε το μετρικό σχήμα - υ - που δε θα διευκόλυνε το μέτρο, καθώς στον 1ο πόδα θα εμφανιζόταν τροχαίος. Και στο στίχο 606 η σειρά είναι *gnate mi* και δίνει το μετρικό σχήμα - υ - που καλύπτει τη θέση του 7ου πόδα και τον 8ο πόδα (είναι ιάμβος) ενός ιαμβικού οκτωναρίου. Αν η σειρά ήταν *mi gnate* θα έδινε το μετρικό σχήμα - - υ που δε θα επέτρεπε την εμφάνιση του ιάμβου στον τελευταίο πόδα.

⁷⁶ Η σειρά είναι *mi vir* και δίνει το μετρικό σχήμα - - που καλύπτει τον 4ο πόδα ενός τροχαϊκού σεπτεναρίου. Είναι δύο μονοσύλλαβες λέξεις που η ποσοτική τους αξία δεν αλλάζει όποια σειρά και αν έχουν. Φαίνεται επομένως ότι στην περίπτωση αυτή η πρόταση της κτητικής αντωνυμίας δεν οφείλεται ακριβώς σε μετρικούς λόγους. Θα μπορούσαμε όμως να παρατηρήσουμε ότι η σειρά που προτίμησε ο Τερέντιος δίνει ένα "φύσει" μακρό στοιχείο στη θέση του τροχαίου (*mi*) και ένα "θέσει" μακρό στην άρση του (*vir*). Από την άποψη αυτή η σειρά *mi vir* είναι η καταλληλότερη.

⁷⁷ βλ. T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 353.

στην *Hecyra* και στις άλλες κωμωδίες του Τερεντίου (βλ. σχετική παρατήρηση παραπάνω). Επίσης η χρήση παρακλήσεων, φράσεων ευχαριστίας προς τους θεούς και ευχών. Ιδιαίτερη θέση ανάμεσα στις ευχές έχει η ευχή *ita me di (bene) ament* (στ. 206, 276, 579) την οποία βρήκαμε και στο λόγο του συζύγου της· είναι αξιοσημείωτο ότι χρησιμοποιεί και τη φράση ευχαριστίας *dis gratiam habeo* (στ. 346) που επίσης χρησιμοποιεί ο σύζυγός της. Σ' αυτές τις δύο περιπτώσεις ίσως θα μπορούσαμε να δούμε επίδραση στο λόγο της απ' αυτόν του συζύγου της αν λάβουμε υπόψη μας και την υποταγή της σ' αυτόν που διαφαίνεται σε όλη την κωμωδία. Δε χρησιμοποιεί καθόλου παροιμίες.

Μέσα από όλα αυτά διαφαίνεται ο λόγος μιας καλοσυνάτης, απλής και συναισθηματικής γυναίκας.

6. Phidippus (senex)

Είναι ο δεύτερος γέρος της κωμωδίας, ο πατέρας της Φιλουμένης. Ένας τελείως διαφορετικός χαρακτήρας από τον Λάχη· είναι ήπιος, όπως ο ίδιος ομολογεί (*Hec. 271-2: ego sum animo leni natus: non possum advorsari meis* = γεννήθηκα με ήπιο χαρακτήρα και δεν μπορώ να εναντιώνομαι στους δικούς μου)⁷⁸· είναι ο μαλακός πατέρας και σύζυγος που προσπαθεί να διατηρήσει την πατρική εξουσία, σύμφωνα με το ιδεώδες του *pater familias*, αλλά συνεχώς υποχωρεί στις αντιρρήσεις που προβάλλουν τα μέλη της οικογενείας του.

Το όνομα είναι το Ελληνικό όνομα *Φείδιππος*, σύνθετο από το θέμα *φειδ-* (του ρήματος *φείδω*) και το όνομα *ἵππος*⁷⁹. Ένα όνομα πολύ συνηθισμένο στην Ελλάδα και ιδίως στην Αθήνα. Ο J. Austin θεωρεί ότι το πρώτο μέρος του ονόματός του υπαινίσσεται ότι είναι φιλάργυρος· πράγματι, αν και δεν είναι ο τυπικός "τσιγκούνης" της Νέας Κωμωδίας, η φιλαργυρία όμως είναι ένα από τα στοιχεία του χαρακτήρα του. Όσον αφορά το δεύτερο μέρος του ονόματός του, ο J. Austin θεωρεί ότι υπαινίσσεται το γεγονός ότι είναι πλούσιος αριστοκράτης.

Ο ρόλος του είναι σχετικά μεγάλος· ο Δονάτος του αποδίδει το ρόλο του τριταγωνιστή⁸⁰. Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *heia* στο στίχο 250 (*heia vero*) που έχει επιτιμητικό τόνο. Το *heus* (στ. 523) με το οποίο καλεί τη σύζυγό του· συνδυάζεται με τη φράση διαβεβαίωσης *tibi dico* (*heus tibi dico* = έι, σε σένα λέω). Το *hem* (στ.

⁷⁸ Don. *Hec. 243,1*: in hac scaena moralis allocutio Phidippi est ad filiam mitissimi patris colorem ostendens.

⁷⁹ βλ. Bechtel (1982) σσ. 225 και 443· J. Austin (1922) σσ. 84-85 και Chantraine, σελ. 1185.

⁸⁰ Don. *Hec. Praef. I,4*: atque in hac primae partes sunt Lachetis, secundae Pamphili, tertiae Phidippi,...

527) που δείχνει έκπληξη και συνδυάζεται με ερώτηση (*hem taces?* = ε! σωπαίνεις;). Το *ah* (στ. 630 και 721) που προτάσσεται πρότασης⁸¹ και δείχνει λύπη, απελπισία και δυσανασχέτηση. Το *edepol* (στ. 499 και 623) και στο βραχύτερο τύπο *pol* (στ. 543 και 772). Και το *hercle* (στ. 624 και 783).

Λέξη-επιφώνημα είναι η δεικτική λέξη *eccam* (*atque eccam* = και νάτην - στ. 523).

Μια ευχή βρίσκουμε στο στίχο 536: *utinam sciam ita esse istuc!* (= μακάρι να 'ξερα ότι είναι έτσι τα πράγματα!).

Ερωτήσεις είναι: Οι στερεότυπες ερωτήσεις: *sed num quid vis?* (στ. 272) η οποία είναι μια τυπική ερώτηση που υποβάλλουν αυτοί που ετοιμάζονται να φύγουν χωρίς να γίνουν αγενείς⁸²: *quid ais, Myrrina?* (στ. 523) που δείχνει έκπληξη. Η ερώτηση *at rogitas?* (στ. 526) που δε ζητάει απάντηση, αλλά είναι σχεδόν επιφωνηματική. Η στερεότυπη ερωτηματική λέξη *vin...?* (στ. 725). Και η ερώτηση *quid est?* (στ. 627).

Απαντήσεις: Καταφατικές απαντήσεις είναι τα επιρρήματα *scilicet* (στ. 467), *maxime* (στ. 708) και η λέξη *factum* (στ. 452). Αρνητική απάντηση είναι το επίρρημα *minime* (στ. 267). Απάντηση αποτελεί και το ρήμα *credo* (= δεν αμφιβάλλω - στ. 529).

Απαρέμφατο της αναφώνησης είναι το *esse* (*adeo pervicaci esse animo* = να είσαι τόσο πείσμων! - στ. 532).

Αντί του αρνητικού μορίου *non* χρησιμοποιεί το αρνητικό επίρρημα *numquam* (στ. 465) και την αρνητική αντωνυμία *nulla* (*nullast* - στ. 626).

Πλεονασμός είναι ο συνδυασμός του επιρρήματος *quoque* με το μόριο *etiam* (*quoque etiam*)⁸³ (στ. 543) καθώς η σημασία τους είναι παραπλήσια.

Φράση διαβεβαίωσης είναι η *tibi dico* (στ. 523) με την οποία προσπαθεί να επιστήσει την προσοχή της συζύγου του.

Χαιρετισμός είναι η φράση *bene factum te advenisse Pamphile; atque adeo...salvum atque validum* (= τι καλά που ήλθες Πάμφιλε, και μάλιστα σώος και υγιής - στ. 456-7) η οποία συνήθως έχει τη διατύπωση *gaudeo te advenisse salvum*: εδώ έχει μια διαφορετική διατύπωση, ιδιαίτερα στο τέλος όπου τα δύο επίθετα συνιστούν σχήμα "αύξησεως"⁸⁴.

⁸¹ 630: *ah nullam de his rebu' culpam commeruit tua.* = αχ! η δική σου (σύζυγος) δε έκανε κανένα σφάλμα σχετικά μ' αυτά τα πράγματα. 721: *ah iamdudum dixi idemque nunc dico,* Lache. = αχ! στο 'πα από καιρό και το ίδιο σου λέω και τώρα, Λάχη.

⁸² βλ. T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 272. Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του J. N. Hough (1945, σελ. 287) η απάντηση του Λάχη στην ερώτηση *sed num quid vis?* (= αλλά μήπως θέλεις τίποτε άλλο;) είναι *eo tecum una* (= έρχομαι μαζί σου) που αποτελεί έμμεση άρνηση.

⁸³ βλ. T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 543.

⁸⁴ Don. *Hec.* 457,2: *salvum atque validum: αύξησις ad salutem: validus namque est robustus et habitior corpore.*

Θαμιστικά είναι τα ρήματα: *rogitas* (στ. 526 – στην ερώτηση *at rogitas?*) και *minitemur* (στ. 718)⁸⁵.

Παροιμιακή φαίνεται να είναι η λέξη *divinat* (στ. 696) που μπορεί να αποδοθεί “έχει δίκιο”, ενώ στην κυριολεξία σημαίνει “είναι προφήτης”, “προφητεύει”. Σύμφωνα με παρατήρηση του Δονάτου απηχεί την παροιμία *divinare sapientem* ⁸⁶ [πρβλ. Ν. Ε. “μάγος” (μάντης) είσαι”].

Στο λόγο του Φειδίππου δε βρήκαμε πολλά στοιχεία της ομιλουμένης (η αναλογία είναι 7,64%). Δεν παρατηρούμε ιδιαίτερη συναισθηματική φόρτιση πράγμα που μας οδηγεί στη σκέψη ότι τα περισσότερα απ’ αυτά τα στοιχεία τα χρησιμοποιεί από συνήθεια. Το μόνο στοιχείο που φαίνεται να είναι χαρακτηριστικό του λόγου του είναι η χρήση των επιφωνημάτων *edepoi*, *poi* και *hercle* (βλ. και διατριβή σελ. 312). Ελάχιστες είναι και οι παροιμιακές φράσεις που βρίσκουμε στο λόγο του.

Η σημαντική διαφορά στην ομιλία που παρατηρούμε ανάμεσα σ’ αυτόν και τον άλλο γέρο της κωμωδίας, τον Λάχη, προφανώς οφείλεται στη διαφορά μόρφωσης και χαρακτήρα. Στον Λάχη, όπως επισημάναμε, διαφαίνεται η ρητορική παιδεία του και η κοινωνική προβολή του, ενώ ο Φειδίππος είναι περισσότερο απλοϊκός.

7. Pamphilus (adulescens)

Είναι ο νεαρός της κωμωδίας, γιος του Λάχη και σύζυγος της Φιλουμένης. Πριν από το γάμο του και τους πρώτους μήνες μετά απ’ αυτόν είχε ερωτική σχέση με την εταίρα Βακχίδα, την οποία στη συνέχεια εγκατέλειψε και προσκολλήθηκε στη σύζυγό του. Αυτές οι ταλαντεύσεις στην αισθηματική του ζωή γίνονται αφορμή για μια σειρά παρεξηγήσεων που βλέπουμε στην κωμωδία.

Ο Πάμφιλος είναι ένα λαμπρό παράδειγμα νέου: συναισθηματικός, γενναιόδωρος, τίμιος και ακέραιος χαρακτήρας. Σέβεται τον πατέρα του, αλλά είναι αφοσιωμένος και στη μητέρα του. Επίσης είναι μια σπάνια περίπτωση νέου στην κωμωδία: είναι ένας νεαρός σύζυγος ερωτευμένος με τη σύζυγό του⁸⁷.

Ο J. Austin⁸⁸ θεωρεί ότι το όνομά του είναι δηλωτικό του χαρακτήρα του, εφόσον αρχικά είναι γεμάτος αγάπη για τη Βακχίδα και μετά για τη Φιλουμένη. Επίσης τον αγαπούν πολύ οι γονείς του και φαίνεται να έχει πολύ καλές σχέσεις με τα πεθερικά του. Τη

⁸⁵ Για την παράλληλη χρήση των ρημάτων *minitor* και *minor* έχουμε μιλήσει και αλλού παραπάνω. Εδώ τίθεται απόλυτα μια παρόμοια περίπτωση βρίσκουμε στον Cic. *Ver.* II, 2, 162: nisi restituissent statuas, vehementer *minatur*.

⁸⁶ Don. *Hec.* 696,2: Et nota “divinat” de praeterito dictum – inde proverbium “aiunt divinare sapientem”, quia qui dicit verum *divinus* est. Βλ. και T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 692.

⁸⁷ Don. *Hec. Praef.* I,9: ...lenissimus in uxorem maritus et item deditus matri suae...

⁸⁸ βλ. J. Austin (1922) σσ. 85-86.

σημασία και την ευμολογία του ονόματός του συζητήσαμε στον Πάμφιλο της κωμωδίας *Andria*.

Ο ρόλος του είναι ο δεύτερος σε έκταση ρόλος της κωμωδίας· ο Δονάτος του αποδίδει το ρόλο του δευτεραγωνιστή⁸⁹. Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *heu* (στ. 282) που δείχνει απελπισία και συνδυάζεται με αιτιατική της αναφώνησης (*heu me infelicem* = αλίμονο σε μένα τον άτυχο!). Το *hui* (στ. 283) που προτάσσεται πρότασης⁹⁰ και δείχνει θαυμασμό. Το *ei* (στ. 366) το οποίο τίθεται παρενθετικά, συντάσσεται με δοτική (*ei mihi*) και δείχνει απόγνωση⁹¹. Το *attat* (στ. 449) που προτάσσεται πρότασης⁹² και δείχνει φόβο. Το *vae* (στ. 605) που συντάσσεται με δοτική (*vae misero mihi*) και δείχνει απόγνωση. Το *ah* (στ. 853) που προτάσσεται πρότασης⁹³ και δείχνει δυσανασχέτιση. Το *hahaha* (στ. 862) το οποίο είναι ηχομιμητικό επιφώνημα που μιμείται τον ήχο του γέλιου. Οι επικλήσεις *pro Iuppiter* (στ. 317) και *o fortuna* (στ. 406). Η παράκληση *per eam te obsecramus ambae* [= στο όνομα αυτής (της Τύχης) σε παρακαλούμε και οι δυο - στ. 387] όπου μεταφέρει τα λόγια της Μυρρίνης· χρησιμοποιεί το ρήμα παράκλησης *obsecro* (*obsecramus*) και τη φράση εξορκισμού *per eam*. Το επιφώνημα *hercle* (στ. 459). Και η προσφώνηση *o Bacchis* (στ. 856) με την οποία απευθύνεται στη Βακχίδα· συνοδεύεται από δύο φράσεις τρυφερότητας (*o Bacchis*, *o mea Bacchis*, *servatrix mea* - βλ. και παρακάτω) όπου παρατηρείται επανάληψη του επιφωνήματος *o*, του ονόματος *Bacchis* και της κτητικής αντωνυμίας *mea* πράγμα που δείχνει ισχυρή συναισθηματική φόρτιση⁹⁴.

Λέξεις - επιφωνήματα είναι: Οι δεικτικές λέξεις: *em* (στ. 298) που συνδυάζεται με πρόταση⁹⁵ *eccum* (στ. 449), που προσδιορίζει τις αιτιατικές *Phidippum et patrem*⁹⁶, και *eccam* (στ. 854) που προσδιορίζει την αιτιατική *Bacchidem*⁹⁷. Η προστακτική *manedum* (στ. 844) όπου η προστακτική *mane* ενισχύεται από το μόριο *dum*· τον τόνο της μετριάζει η λέξη ευγένειας *sodes* (βλ. παρακάτω). Και οι οριστικές παρακειμένου: *perii* (στ. 319 και 651), *interii* (στ. 322) και

⁸⁹ Don. *Hec. Praef* I,4: atque in hac primae partes sunt Lachetis, secundae Pamphili,...

⁹⁰ *hui* quanto fuerat praestabilius ubivis gentium agere aetatem quam... = ούι! πόσο καλύτερα θα 'ταν να περάσω τη ζωή μου οπουδήποτε στον κόσμο παρά...

⁹¹ βλ. T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 366. Επίσης Don. *Hec.* 366,4: *ei mihi*: mire interposuit *σχειλιασμόν*.

⁹² *attat* *eccum* *Phidippum et patrem* video. = πω πω! να! βλέπω τον Φείδιππο και τον πατέρα.

⁹³ *ah* *nimum* me *ignavom* putas. = αχ! πολύ καζό με νομίζεις.

⁹⁴ βλ. T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 856

⁹⁵ *em* *nova res* *ortast* *porro* *ab* *hac* *quae* *me* *abstrahat* = να! παρουσιάστηκε καινούριο πράγμα που με απομακρύνει ακόμη περισσότερο απ' αυτήν.

⁹⁶ *eccum* *Phidippum et patrem* video = να! βλέπω τον Φείδιππο και τον πατέρα.

⁹⁷ *sed* *Bacchidem* *eccam* video = αλλά να, βλέπω τη Βακχίδα.

occidi (στ. 638). Επίσης η φράση *nullus sum* (στ. 319 και 653) που αντιστοιχεί στο ρήμα *perii*.

Ερωτήσεις είναι: Η ερώτηση *quid?* (στ. 323) που αναγγέλλει την ερώτηση που ακολουθεί επίσης στο στίχο 850 απαντά μεμονωμένη (*quid?*) και δείχνει έκπληξη. Οι ερωτήσεις: *cesso...ire intro...?* (= τι κάθομαι και δεν μπαίνω μέσα; - στ. 324), που είναι στη θέση μιας αυτοπροτροπής, *cessas?* (= κάθεται; - στ. 360), που είναι σχεδόν επιφωνηματική και εκφράζει ανυπομονησία και οργή, και *quid cessas?* (= τι κάθεται; - στ. 436) που δείχνει ανυπομονησία. Η στερεότυπη ερωτηματική λέξη *egon... ?* (στ. 849 και 852). Και η ερώτηση *quid agam infelix?* (= τι να κάνω ο άτυχος; - στ. 444) που είναι αντίστοιχη της στερεότυπης ερώτησης *quid faciam?* και συνοδεύεται από το επίθετο *infelix*⁹⁸.

Απαντήσεις: Καταφατική απάντηση είναι το επίρρημα *admodum* (= μάλιστα - στ. 458). Αρνητική απάντηση είναι το επίρρημα *minime* (στ. 613) με το οποίο απαντά σε δική του ερώτηση. Η φράση *recte, mater* (= εντάξει, μητέρα - στ. 355) είναι μια αόριστη απάντηση για να αποφύγει να απαντήσει ευθέως στη μητέρα του. Επίσης οι φράσεις *ita factumst* (= έτσι είναι) και *ita aiunt* (= έτσι λένε) (στ. 357) είναι αόριστες απαντήσεις⁹⁹ με τις οποίες προσπαθεί να αποφύγει να δώσει εξηγήσεις στη μητέρα του. Το ρήμα *creditur* (στ. 457) είναι τυπική απάντηση στη φράση *bene factum te advenisse, Pamphile; atque adeo, ..., salvom atque validum* με την οποία τον καλωσορίζει ο πεθερός του· είναι απρόσωπη παθητική σύνταξη αντί του συνηθισμένου *credo* (πρβλ. Ν. Ε. "ευχαριστώ"). Τέλος έκφραση επιδοκμασίας είναι η λέξη *optumest* (= άριστα - στ. 871).

Αιτιατικές της αναφώνησης είναι οι φράσεις (*heu*) *me infelicem* (στ. 282), όπου προηγείται το επιφώνημα *heu* (βλ. παραπάνω), και *o facinus indignum* (στ. 376).

Απαρέμφατο της αναφώνησης είναι το *abire* (*hinc abire matrem?* = να φύγει από 'δω η μητέρα; - στ. 613).

Αντί του αρνητικού μορίου *non* χρησιμοποιεί το επίρρημα *numquam* (στ. 295)¹⁰⁰.

Προσβλητικοί χαρακτηρισμοί είναι οι λέξεις: *inprobo* (= αναίσχυντο - στ. 383)· είναι λέξη που είχε μεταχειριστεί η Μυρρίνη για να χαρακτηρίσει το βιαστή της κόρης της και την μεταφέρει ο Πάμφιλος, όπως και όλη τη συζήτηση που είχαν, στα πλάισια μίμησης. Και *ignavom* (= νωθρό, χαζό - στ. 853), λέξη με την οποία χαρακτηρίζει τον εαυτό του.

Πλεονασμοί είναι: Ο συνδυασμός των λέξεων *nemini...homini* (στ. 281). Η φράση *perspexi hisce oculis* (= διέκρινα μ' αυτά τα μάτια - στ. 363) όπου η οργανική αφαιρετική *hisce oculis* πλεονάζει κοντά στο ρήμα *perspexi*. Η σύνταξη της λέξης *foras* με το ρήμα *eduxi*

⁹⁸ Το επίθετο *infelix* χρησιμοποιείται όπως το *miser* με την ερώτηση *quid faciam* (βλ. παραπάνω στο λόγο της Σωστράτης).

⁹⁹ βλ. H. Thesleff (1960) σελ. 23.

¹⁰⁰ βλ. T. Carney (1963) σκόλιο στο στίχο 295.

(*eduxi foras* – στ. 364). Η προσθήκη του επιρρήματος *propere* κοντά στο ρήμα *praecucurrit* (στ. 371) εφόσον το επίρρημα *propere* έχει σημασία παραπλήσια με αυτήν του ρήματος. Ο συνδυασμός των δύο αορίστων αντωνυμιών *nil* (αρνητική) και *quicquam* (καταφατική) (*nil est quicquam* – στ. 400)¹⁰¹. Και η φράση *mecum una* (στ. 433).

Λέξη παράκλησης είναι το ρήμα *quaeso* (στ. 588) που συνδυάζεται με ερωτηματική πρόταση και δείχνει έντονη έκπληξη (*quaeso quid istuc consilist?* = παρακαλώ, τι σχέδιο είναι αυτό;).

Λέξη ευγένειας είναι η λέξη *sodes* (στ. 358), που μετριάζει τον τόνο της προστακτικής *i...intro* (*i sodes intro* = μπες μέσα, αν θες)¹⁰², στο στίχο 841, όπου μετριάζει τον τόνο της προστακτικής *vide*¹⁰³ (*vide...sodes* = πρόσεξε...αν θες), και στο στίχο 844, όπου μετριάζει τον τόνο της προστακτικής *mane* (*manedum sodes* = μείνε λοιπόν, αν θες) (βλ. παραπάνω).

Φράσεις τρυφερότητας είναι οι: *Philumena mea* (στ. 325), *mea mater* (στ. 353 και 358), *o mi Pamphile* (στ. 382) και *mi Pamphile* (στ. 389), όπου μεταφέρει τα λόγια της Μυρρίνης η οποία απευθύνεται στον ίδιο, *mi pater* (στ. 455), *mi Parmeno* (στ. 841) και *o mea Bacchi', servatrix mea* (στ. 856). Στις περισσότερες περιπτώσεις η κτητική αντωνυμία προηγείται, πράγμα που δε συνηθίζεται ιδιαίτερα στο λόγο των ανδρών (εκτός από περιπτώσεις όπου ο ομιλητής εκφράζει χαρά)· σε δύο περιπτώσεις η πρόταξη δικαιολογείται από το γεγονός ότι μεταφέρει λόγια της Μυρρίνης (στ. 382 και 389), επίσης πρέπει να παρατηρήσουμε ότι δεν εκφράζει χαρά σε όλες τις περιπτώσεις που προηγείται η κτητική αντωνυμία (χαρά εκφράζει μόνο στους στίχους 841 και 856)· τέλος σε δύο περιπτώσεις (στ. 325 και 856) η κτητική αντωνυμία έπεται, όπως συνήθως στο λόγο των ανδρών. Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η πρόταξη και η επίταξη της κτητικής αντωνυμίας οφείλεται σε μετρικούς λόγους στους στίχους 325, 358, 382, 389, 455, 841 και 856¹⁰⁴. Στο στίχο 353

¹⁰¹ βλ. T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 400. Επίσης Don. *Hec.* 400,4: *ab utili. Et est παρέλκον quartum, ut (Ad. 366) "nihil quicquam vidi laetius"*.

¹⁰² βλ. T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 358.

¹⁰³ βλ. T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 841.

¹⁰⁴ Στο στίχο 325 η σειρά είναι *Philumena mea* και δίνει το μετρικό σχήμα υ – υ – υ υ που καλύπτει τον 3ο πόδα, τον 4ο πόδα και την άρση του 5ου πόδα ενός ιαμβικού σεπτεναρίου, όπου ο 3ος και 4ος είναι ίαμβοι και η άρση του 5ου πόδα έχει αναλυθεί σε δύο βραχέα. Αν η σειρά ήταν *mea Philumena* θα έδινε το μετρικό σχήμα υ υ υ – υ – υ που δε θα επέτρεπε την εμφάνιση του ιαμβικού μετρικού σχήματος. Στο στίχο 358 η σειρά είναι *mea mater* και δίνει το μετρικό σχήμα υ υ – – που καλύπτει τον 6ο πόδα και την άρση του 7ου πόδα ενός ιαμβικού σεπτεναρίου, όπου η άρση του 6ου πόδα είναι αναλυμένη σε δύο βραχέα και η άρση του 7ου πόδα είναι μακρά. Αν η σειρά ήταν *mater mea* θα έδινε το μετρικό σχήμα – – υ υ που δε θα εξυπηρετούσε το μέτρο εφόσον θα υπήρχε ανάλυση στην άρση του 7ου πόδα ο οποίος είναι συνήθως ίαμβος ή σπονδαίος [βλ. Α. Χ. Μέγα (1993) σελ. 200]. Στο στίχο 382 η σειρά είναι *o mi Pamphile* και δίνει το μετρικό σχήμα – – – υ που καλύπτει τους δύο πρώτους πόδες ενός τροχαϊκού σεπτεναρίου [το τελικό *e* (*Pamphile*) εκθλίβεται προ του *a* (*abs*)], όπου ο 1ος πόδας είναι σπονδαίος και ο 2ος τροχαίος. Αν η σειρά ήταν

αν και εκ πρώτης όψεως η πρόταξη της κτητικής αντωνυμίας δε φαίνεται να οφείλεται στο μέτρο, όμως θα μπορούσαμε να πούμε ότι η σειρά που προτίμησε ο Τερέντιος είναι μετρικά καταλληλότερη¹⁰⁵. Αξίζει να σημειώσουμε ότι πέραν από τις φράσεις τρυφερότητας χρησιμοποιεί τις προσφωνήσεις *pater* (στ. 486, 494, 612, 655) και *mater* (στ. 355, 590), πράγμα που είχαμε παρατηρήσει επίσης στον Πάμφιλο της *Andria* και στον Κλειτοφώντα του *Heautontimorumenos*.

Χαιρετισμός είναι η λέξη *salve* στο στίχο 353, όπου χαιρετά τη μητέρα του, και στο στίχο 455, όπου χαιρετά τον πατέρα του.

Υποκοριστικό (= είναι το επίθετο *meliusculast* (= είναι καλούτσικα - στ. 354) σχηματίζεται από το επίθετο του συγκριτικού βαθμού *melior-ius*.

Διπλασιασμός του ονόματος *Bacchis* σε συνδυασμό με τη κτητική αντωνυμία *mea* και του επιφωνήματος *o* παρατηρούμε στο στίχο 856 (*o Bacchis, o mea Bacchi'...mea*) και της ερωτηματικής αντωνυμίας *qui?* στο στίχο 849 (*qui? qui?*).

o Pamphile mi θα έδινε το μετρικό σχήμα - - υ - [με έκθλιψη του *i* (*mi*) προ του *a* (*abs*)] που δε θα διευκόλυνε το μέτρο καθώς στο δεύτερο πόδα θα εμφανιζόταν τροχαίος. Στο στίχο 389 η σειρά είναι *mi Pamphile* και δίνει το μετρικό σχήμα - - υ - που καλύπτει τη θέση του 6ου πόδα, τον 7ο πόδα (που είναι τροχαίος) και την κατάληξη (αδιάφορη συλλαβή) ενός τροχαϊκού σεπτεναρίου. Αν η σειρά ήταν *Pamphile mi* θα έδινε το μετρικό σχήμα - υ υ - που δε θα διευκόλυνε το μέτρο, καθώς στον 7ο πόδα θα εμφανιζόταν μόνο δύο βραχείες συλλαβές. Στο στίχο 455 η σειρά είναι *mi pater* και δίνει το μετρικό σχήμα - υ - που καλύπτει το τέλος ενός τροχαϊκού σεπτεναρίου, δηλαδή τον 7ο πόδα που είναι τροχαίος και την τελευταία συλλαβή που είναι αδιάφορη. Αν η σειρά ήταν *pater mi* θα έδινε το μετρικό σχήμα υ - - που δε θα διευκόλυνε το μέτρο, καθώς στον 7ο πόδα θα εμφανιζόταν ιάμβος. Στο στίχο 841 η σειρά είναι *mi Parmeno* και δίνει το μετρικό σχήμα - - υ [το τελικό *o* (*Parmeno*) εκθλίβεται προ του αρχικού *e* (*etiam*)] που καλύπτει την άρση του 1ου πόδα (το άλογο στοιχείο που είναι μακρό) και το 2ο πόδα (που είναι τροχαίος) ενός τροχαϊκού οκτωναρίου. Αν η σειρά ήταν *Parmeno mi* θα έδινε το μετρικό σχήμα - υ - που δε θα διευκόλυνε το μέτρο, καθώς στο 2ο πόδα θα εμφανιζόταν τροχαίος. Και στο στίχο 856 η σειρά είναι *o mea Bacchi', servatrix mea* και δίνει το μετρικό σχήμα - υ υ - υ - - υ - που καλύπτει τη θέση του 2ου πόδα και τον 3ο, 4ο, 5ο και 6ο πόδα ενός ιαμβικού σεναρίου, όπου η άρση του 3ου πόδα είναι αναλυμένη σε δύο βραχέα, ο 4ος πόδας είναι ιάμβος, ο 5ος σπονδαίος και ο 6ος ιάμβος. Αν η σειρά ήταν *o Bacchis mea, mea servatrix* θα έδινε το μετρικό σχήμα - - - υ υ υ υ - - - που δε θα επέτρεπε την εμφάνιση του ιαμβικού σεναρίου.

¹⁰⁵ Η σειρά είναι *mea mater* και δίνει το μετρικό σχήμα υ υ - - που καλύπτει τον 1ο πόδα και την άρση του 2ου πόδα ενός ιαμβικού σεπτεναρίου, όπου η άρση του 1ου πόδα είναι αναλυμένη σε δύο βραχέα και η άρση του 2ου πόδα είναι μακρά. Αν η σειρά ήταν *mater mea* θα έδινε το μετρικό σχήμα - - υ υ που επίσης θα εξυπηρετούσε το μέτρο εφόσον θα ήταν ο 1ος πόδας σπονδαίος και η άρση του 2ου πόδα αναλυμένη σε δύο βραχέα. Θα μπορούσαμε όμως να παρατηρήσουμε ότι η σειρά που προτίμησε ο Τερέντιος είναι η καταλληλότερη, αν λάβουμε υπόψη μας το γεγονός ότι η ανάλυση της άρσης του ιάμβου που δίνει στον πόδα το σχήμα του αναπαίστου βρίσκεται συνήθως στην αρχή των ιαμβικών στίχων, ενώ με την υποθετική σειρά θα ήταν στο δεύτερο πόδα.

Απρόσωπη παθητική σύνταξη αντί ενεργητικής είναι το *creditur* (στ. 457) (αντί *credo*): είναι η τυπική απάντηση στο χαιρετισμό του πεθερού του (*bene factum te advenisse Pamphile,...atque adeo salvom atque validum*)¹⁰⁶.

Το θαμιστικό ρήμα *exercitatum* βρίσκουμε στο στίχο 407 (θαμ. του *exerceo*) που έχει τη σημασία "δοκιμάζω", "εξασκώ" την οποία έχει και το απλό *exerceo*¹⁰⁷.

Περιφραστικός σχηματισμός του παρακειμένου είναι η έκφραση *obsequens fuit*¹⁰⁸ (στ. 460): σχηματίζεται με τη μετοχή του ενεργητικού ενεστώτα (*obsequens*) και την οριστική του παρακειμένου του ρήματος *sum* (*fuit*).

Παροιμίες είναι: Η φράση *omnibu' nobis ut res dant sese ita magni atque humiles sumus* (στ. 380), δηλαδή "όλοι μας γινόμαστε σπουδαίοι ή ταπεινοί, όπως έρχονται οι περιστάσεις (ανάλογα με τις περιστάσεις)": όπως μας πληροφορεί ο Δονάτος, ο Τερέντιος εδώ μεταφέρει αντίστοιχη φράση του Απολλοδώρου¹⁰⁹. Και η φράση *vixit, dum vixit, bene* (στ. 461)¹¹⁰, δηλαδή "έζησε, όσο έζησε, καλά". Παροιμιακές φράσεις είναι: Η φράση *russum prorsum* (στ. 315)¹¹¹ που σημαίνει "πίσω μπρος". Η φράση *eam sequitur alienus puer* (στ. 649), δηλαδή "την ακολουθεί το παιδί ενός άλλου": ο Δονάτος¹¹² παρατηρεί ότι αποτελεί μεταφορά από τα ζώα όπου τα νεογέννητα ακολουθούν τις μητέρες τους. Και η φράση *deu' sum* (στ. 843)¹¹³, δηλαδή "είμαι θεός", εννοώντας ότι έφτασε στην κορύφωση της ευτυχίας. Στην κατηγορία αυτή ανήκει και η λέξη *muttito* (στ. 866), δηλαδή "μη βγάλεις άκνα" (βλ. συζήτηση για τη σχετική φράση στο λόγο του Δάου στην *Andria*).

¹⁰⁶ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 457 και T. Carney (1963) σχόλιο στον ίδιο στίχο. Επίσης Don. *Hec.* 457,3: *creditur*: minus blande respondet de repudio locuturus.

¹⁰⁷ Πρβλ. Cic. *Cat.* 1, 10, 25: Ad hanc te amentiam natura peperit, voluntas exercuit.

¹⁰⁸ βλ. T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 460.

¹⁰⁹ Don. *Hec.* 380: *omnibus nobis ut res dant sese ita magni atque humiles sumus*: mire dixit "dant sese". Homerus (*Od.* XVIII 136-37) τοῖος γὰρ νόος ἐστὶν ἐπιχθονίων ἀνθρώπων, οἷον ἐπ' ἡμᾶρ ἄγρησι πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε... Et est haec catholica sententia. Apollodorus οὕτως ἕκαστος διὰ τὰ πράγματα σεμνὸς ἢ ἐν καὶ ταπεινός. Βλ. και T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 380.

¹¹⁰ Don. *Hec.* 461,3: *vixit dum vixit bene*: sententia est hortantis ad delicate vivendum. Βλ. και A. Otto (1965) σελ. 376.

¹¹¹ Don. *Hec.* 315,1: *et cursari russum prorsum*: "russum prorsum" retro ante significat. Et est proverbiale, ut dicimus "sursum deorsum" "intro foras" "hac illac" et similia, Graeci "ἄνω κάτω". Βλ. και A. Otto (1965) σελ. 336.

¹¹² Don. *Hec.* 649,2: *cum eam consequitur alienus puer*: μεταφορά a pecoribus, quae mox ut nata fuerint matres sequuntur, ut Vergilius (*Geo.* III, 316-17) "atque ipsae memores redeunt in tecta suosque ducunt".

¹¹³ βλ. A. Otto (1965) σελ. 109.

Μεταφορικά χρησιμοποιείται η λέξη *concludit* (στ. 702)¹¹⁴, δηλαδή “απέκλεισε” (βλ. σχετική συζήτηση για τη λέξη στο λόγο του Παμφίλου στην *Andria*).

Ο Πάμφιλος δε χρησιμοποιεί πολλές λέξεις και φράσεις της ομιλουμένης (η αναλογία είναι 9,34%), περισσότερες όμως από τους άλλους ανδρικούς χαρακτήρες της κωμωδίας. Κυριαρχούν τα στοιχεία εκείνα που δείχνουν συναισθηματική φόρτιση η οποία οφείλεται τόσο στο συναισθηματικό του χαρακτήρα όσο και στις οριακές καταστάσεις που αντιμετωπίζει. Έτσι από το ένα μέρος το λόγο του χαρακτηρίζουν οι φράσεις τρυφερότητας (στ. 325, 353, 358, 382, 389, 455, 841, 856) προς τη σύζυγό του, τη μητέρα του, τον πατέρα του και το δούλο Παρμένοντα· ακόμη και προς την πρώην ερωμένη του την εταίρα Βακκίδα απευθύνεται, σε μια έκρηξη χαράς, με μια ιδιαίτερα θερμή προσφώνηση (*o Bacchis, o mea Bacchi, servatrix mea* – στ. 856) (βλ. και διατριβή σελ. 317).

Από το άλλο μέρος αφθονούν στο λόγο του οι φράσεις και λέξεις απελπισίας, ιδιαίτερα σε στιγμές που τα γεγονότα τον οδηγούν σε αδιέξοδο, όπως είναι οι φράσεις *ei mihi* (στ. 366), *attat* (στ. 449), *vae misero mihi* (στ. 605), *perii* (στ. 319 και 651), *interii* (στ. 322), *occidi* (στ. 638), *nullus sum* (στ. 319 και 653), *heu me infelicem* (στ. 282), *o facinus indignum* (στ. 376), *infelix* (στ. 444), (βλ. και διατριβή σελ. 318–319).

Αξιοσημείωτο είναι επίσης ότι στο λόγο του βρίσκουμε μια περίπτωση περιφραστικού σχηματισμού χρόνων (*obsequens fuit* – στ. 460· περιφραστική οριστική παρακειμένου) που μάλιστα ανήκει στο ίδιο ρήμα του οποίου το περιφραστικό απαρέμφατο του ενεστώτα χρησιμοποιεί ο πατέρας του· αυτό μπορεί να δείχνει μίμηση ή επίδραση από το λόγο του Λάχνη. Επίσης χρησιμοποιεί παροιμίες και παροιμιακές φράσεις περισσότερο από τους άλλους χαρακτήρες της *Hecyra* με εξαίρεση μόνο τον πατέρα του. Στο σημείο αυτό πρέπει να παρατηρήσουμε ότι συγκριτικά με τους νέους και των άλλων κωμωδιών βρίσκουμε στο λόγο του περισσότερες παροιμίες· ένα στοιχείο που παρατηρήσαμε επίσης στον Πάμφιλο της *Andria* και τον Αντιφώντα του *Phormio*.

Γενικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι ανεξάρτητα από τα λίγα στοιχεία της ομιλουμένης που χρησιμοποιεί ο λόγος του ως ένα σημείο είναι χαρακτηριστικός του αυθόρμητου και συναισθηματικού χαρακτήρα του.

8. Sosia (servus)

Προφανώς είναι ένας από τους δούλους της οικογένειας του Λάχνη που είχε ακολουθήσει τον Πάμφιλο στο ταξίδι του στην

¹¹⁴ Don. *Hec.* 702: *concludit pater*: translatio de fera indagata. Sic Cicero (*in Verr.* II, III, 59, 135) *circumdatus Verri cancellos ait*. Βλ. και Hofmann L. U. (1951) σελ. 156.

Ίμβρο. Ο Σωσίας εμφανίζεται μόνο σε μια σκηνή (III, 4) και, αφού αναφέρεται στις δυσκολίες του ταξιδιού, εξαφανίζεται. Δεν έχει κανένα ουσιαστικό ρόλο στην κωμωδία· ο λόγος που τον χρησιμοποιεί ο Τερέντιος, όπως και όλη τη σκηνή στην οποία παρουσιάζεται, φαίνεται ότι είναι για να παρεμβληθούν μερικά αστεία στην κωμωδία, ιδίως μετά τα δραματικά γεγονότα που διηγείται ο Πάμφιλος στην προηγούμενη σκηνή.

Ο J. Austin¹¹⁵ θεωρεί ότι το όνομά του είναι διαλεγμένο για να υποδηλώσει τον άνθρωπο που σώθηκε από ναυάγιο. Όμως εφόσον το όνομα *Σωσίας* είναι ένα κοινό όνομα για δούλους και μάλιστα αφοσιωμένους, είναι πολύ πιθανόν η εκλογή του ονόματος να είναι τυχαία. Την ετυμολογία του ονόματος συζητήσαμε στον Σωσία της κωμωδίας *Andria*.

Ο ρόλος του είναι ελάχιστος, εντούτοις στο λόγο του εντοπίσαμε κάποια στοιχεία της ομιλουμένης· συγκεκριμένα: Το επιφώνημα *hercle* (στ. 416 και 424). Και την προσφώνηση *o fortunate* (στ. 418) με την οποία απευθύνεται στον Παρμένοντα.

Δεν μπορούμε βέβαια να αξιολογήσουμε απόλυτα τα στοιχεία που βρίσκουμε στο λόγο του κυρίως λόγω του μικρού ρόλου του (η αναλογία είναι 6,34%). Παρατηρούμε όμως ότι οι λέξεις της ομιλουμένης που χρησιμοποιεί είναι κατά κάποιο τρόπο χαρακτηριστικές της διήγησης ενός ανθρώπου που σώθηκε από κινδύνους (εδώ της θάλασσας)· έτσι αποκαλεί τον Παρμένοντα *o fortunate* (παράλληλα χαρακτηρίζει τον εαυτό του *miser*), ενώ στην πρώτη και την τελευταία φράση απευθύνεται στο θεό με το επιφώνημα *hercle*. Χρησιμοποιεί δηλαδή λόγο που υπαγορεύουν οι περιστάσεις.

9. Myrrina (matrona)

Είναι η δεύτερη οικοδέσποινα (*matrona*) της κωμωδίας, σύζυγος του Φειδίππου και μητέρα της Φιλουμένης. Φαίνεται δραστήρια γυναίκα και με ισχυρό χαρακτήρα· τελείως διαφορετική από τη Σωστράτη.

Το όνομά της είναι το Ελληνικό όνομα *Μυρρίνη* (ή *Μυρσίνη*). Ένα πολύ συνηθισμένο όνομα στην Ελλάδα και στην Αθήνα. Είναι το όνομα του φυτού *μυρσίνη* (ή *μυρρίνη*) που ήταν αφιερωμένο στην Αφροδίτη και χρησιμοποιήθηκε σαν γυναικείο όνομα¹¹⁶. Στην κωμωδία το βρίσκουμε σαν όνομα που φέρουν γυναίκες κάθε είδους (κυρίες, εταίρες, τροφοί).

Ο ρόλος της είναι σχετικά μικρός. Στοιχεία του λόγου της που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Το επιφώνημα *edepoi* βρίσκουμε στους στίχους 520 και 568· επίσης στο βραχύτερο τύπο *poi* στο στίχο 566.

¹¹⁵ βλ. J. Austin (1922) σελ. 86.

¹¹⁶ βλ. Bechtel (1982) σελ. 596· J. Austin (1922) σσ. 86-88 Frisk II, σελ. 274 και Chantraine, σελ. 725.

Λέξεις-επιφωνήματα είναι η οριστική παρακειμένου *perii* (στ. 516 και 528) και η φράση *nulla sum* που αντιστοιχεί στο *perii* (στ. 521).

Η ερώτηση *quid agam?* απαντά στο στίχο 516 και συνδυάζεται με το *perii* (βλ. παραπάνω): η φράση στο σύνολό της (*perii, quid agam?* = κάθηκα, τι να κάνω;) δείχνει απελπισία.

Λέξη παράκλησης είναι το ρήμα *obsecro* στο στίχο 318, όπου μειριάζει τον τόνο της προστακτικής *tace* (*tace obsecro* = πάψε, παρακαλώ), στο στίχο 528, όπου συνδυάζεται με ερώτηση και δείχνει πιο έντονα την αγανάκτηση που αυτή εκφράζει¹¹⁷, και στο στίχο 556, όπου και πάλι μειριάζει τον τόνο μιας προστακτικής (*mitte...obsecro* = στείλε παρακαλώ).

Μια φράση τρυφερότητας χρησιμοποιεί για την κόρη της στο στίχο 318: *mea gnata*. Η κτητική αντωνυμία προηγείται, όπως συνήθως στο λόγο των γυναικών. Θα μπορούσαμε όμως να υποστηρίξουμε ότι η πρόταξη της κτητικής αντωνυμίας εξυπηρετεί το μέτρο¹¹⁸.

Τα στοιχεία της ομιλουμένης που βρήκαμε στο λόγο της είναι λίγα σε σχέση με την έκταση του ρόλου της (η αναλογία είναι 6%). Εντούτοις θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι λέξεις και οι φράσεις που χρησιμοποιεί είναι δηλωτικές και της δύσκολης κατάστασης που αντιμετωπίζει και του χαρακτήρα της.

Η απόγνωσή της διαφαίνεται στη συχνή χρήση λέξεων και φράσεων που σημαίνουν “κάθηκα” (*perii, nulla sum*) (βλ. και διατριβή σελ. 318–319), όπως και στην ερώτηση *quid agam?* Καθώς όμως είναι δραστήρια γυναίκα θα προσπαθήσει να πείσει το γαμπρό της να συνεργαστεί μαζί της: έτσι αναπτύσσει τα επιχειρήματά της αγγίζοντας τα ευαίσθητα σημεία του Παμφίλου. Αυτό εξυπηρετεί και η συχνή χρήση του ρήματος παράκλησης *obsecro*. Τέλος ίσως να μην είναι άσχετη με το δυνατό χαρακτήρα της η χρήση του επιφωνήματος *edepol* (εκτενέστερος τύπος του *pol*) που χρησιμοποιούν κατά κανόνα περισσότερο οι άνδρες, ιδιαίτερα μάλιστα αν λάβουμε υπόψη μας τη σχετικά περιορισμένη χρήση του τύπου αυτού από όλους τους γυναικείους χαρακτήρες που εξετάσαμε μέχρι τώρα. Δε χρησιμοποιεί παροιμίες.

Είναι ένας χαρακτήρας τελείως διαφορετικός από την ήρεμη, απλή και καλοσυνάτη Σωστράτη, πράγμα που ίσως φαίνεται και στη σημαντική διαφορά που παρατηρούμε στα ποσοστά στοιχείων της ομιλουμένης που βρήκαμε στο λόγο της κάθε μιας.

¹¹⁷ *ex quo censes nisi ex illo quoi datast nuptum obsecro?* = από ποιον νομίζεις, παρακαλώ, παρα μόνον από εκείνον που την παντρεύτηκε;

¹¹⁸ Πράγματι η σειρά *mea gnata* δίνει το μετρικό σχήμα υ υ – υ που καλύπτει τον 3ο πόδα και την άρση του 4ου πόδα ενός ιαμβικού οκτωναρίου. Στον 3ο πόδα η άρση έχει αναλυθεί σε δύο βραχέα. Αν υποθέσουμε ότι η σειρά ήταν *gnata mea* θα έδινε το μετρικό – υ υ υ που δε θα διευκόλυνε την εμφάνιση του ιαμβικού μετρικού σχήματος καθώς στον τρίτο πόδα θα εμφανιζόταν τροχάιος.

10. Bacchis (meretrix)

Είναι η εταίρα της κωμωδίας, η πρώην ερωμένη του Παμφίλου. Το καλύτερο ίσως παράδειγμα της *bona meretrix* που τόσο αγαπά ο Τερέντιος να παρουσιάζει. Στη Νέα Κωμωδία οι εταίρες παρουσιάζονται συνήθως φιλοκρήματες, κυνικές και εγωίστριες. Στον Τερέντιο από τις τρεις εταίρες που συναντούμε, μόνον η Βακχίς στην κωμωδία *Heautontimorumenos* ανήκει σ' αυτόν τον τύπο· οι άλλες δύο (η Θαΐς στην κωμωδία *Eunuchus* και η Βακχίς στην κωμωδία *Hecyra*) είναι ευπρεπή και τίμια πρόσωπα. Ιδιαίτερα η Βακχίς της *Hecyra* είναι αυτή που κάνει τη θυσία και απομακρύνει από κοντά της τον Πάμφιλο, όταν αυτός παντρεύεται, αν και τον αγαπά. Και τέλος είναι αυτή που θα συντελέσει στην αποκάλυψη της αλήθειας και την επανασύνδεση του ζευγαριού χωρίς το παραμικρό όφελος για την ίδια. Χαρακτηριστικό είναι ότι νιτρέπεται να συναντήσει τη Φιλουμένη και να συζητήσει με τον Λάχη, προφανώς επειδή συναισθάνεται τη θέση της.

Το όνομά της είναι ταιριαστό για εταίρες¹¹⁹. Την ευμολογία του συζητήσαμε στη Βακκίδα της κωμωδίας *Heautontimorumenos*. Ο ρόλος της δεν είναι μεγάλος. Στοιχεία του λόγου της που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *ah* (στ. 743) που απαντά μόνο του και δείχνει λύπη. Το *pol* (στ. 728, 734, 756, 788 και 839). Και το *ecastor* (στ. 741, 835 και 860).

Λέξεις-επιφωνήματα είναι: Η δεικτική λέξη *cedo* (= *dic* - στ. 753) που συνδυάζεται με ερώτηση η οποία όμως δεν εξαρτάται από το *cedo* (*quid vis? cedo* = τι θες; πες μου). Και η οριστική παρακειμένου *perii* (στ. 793).

Μια ευχή βρίσκουμε στο στίχο 864: *ita me di ament*.

Ερωτήσεις είναι: Η στερεότυπη ερώτηση *quid vis?* (στ. 753) που μάλιστα έχει ουσιαστικό νόημα. Η ερωτηματική λέξη *vin...?* (στ. 787). Και η ερώτηση *sed cessas?* (= αλλά τι κάθεται; - στ. 814) που είναι στη θέση μιας διαταγής.

Απάντηση είναι το επίρρημα *etiam*¹²⁰ (= και ακόμη - στ. 811) μοιάζει με καταφατική απάντηση αλλά στην ουσία είναι ένας τρόπος να συνεχίσει το μήνυμα που στέλνει στον Πάμφιλο μέσω του Παρμένοντα.

Αντί του αρνητικού μορίου *non* χρησιμοποιεί το αρνητικό επίρρημα *numquam* (στ. 861).

¹¹⁹ βλ. J. Austin (1922) σσ. 88-89. Όπως παρατήρησε ο B. Ullmann (1916, σελ. 61), ο Τερέντιος προτιμά για τις εταίρες των κωμωδιών του ονόματα που τελειώνουν σε *-is*. (βλ. *Bacchis* στον *Heautontimorumenos*, *Thais* στον *Eunuchus*).

¹²⁰ Τη χρήση του *etiam* σε καταφατικές απαντήσεις συζητά ο W. Kirk (1897, σσ. 39-40). Επίσης ο H. Thesleff (1960, σελ. 34) επισημαίνει ότι χρησιμοποιείται σαν καταφατική απάντηση και στον Πλάτο.

Πλεονασμοί είναι: Ο συνδυασμός του επιρρήματος *quoque* με το μόριο *etiam* (*quoque etiam*)¹²¹ (στ. 734) εφόσον έχουν παραπλήσια σημασία. Η προσθήκη του επιρρήματος *propere* κοντά στο ρήμα *curre* (*propere curre* - στ. 808) εφόσον το *propere* έχει παραπλήσια σημασία με αυτήν του ρήματος. Και η φράση *meis oculis...videram* (= είχα δει με τα μάτια μου - στ. 863) όπου η οργανική αφαιρετική *meis oculis* πλεονάζει κοντά στο ρήμα *videram*. Λέξεις παράκλησης είναι τα ρήματα *amabo* (στ. 824) και *obsecro* (στ. 825) τα οποία συνδυάζονται με την ίδια ερώτηση (*amabo, quid exanimatu's obsecro?* = να σε χαρώ, γιατί είσαι εξαντλημένος, παρακαλώ;), πράγμα που δείχνει πιο έντονα την ταραχή της¹²².

Φράση ευγένειας μπορούμε να θεωρήσουμε τη φράση ευχαριστίας *est magna ecaster gratia de istac re quam tibi habeam* (= μα το θεό σου χρωστάω μεγάλη ευγνωμοσύνη γι' αυτό το πράγμα - στ. 741): παρεμβάλλεται το επιφώνημα *ecaster* (βλ. παραπάνω).

Φράση τρυφερότητας είναι η *mi Pamphile* (στ. 824). Η κτητική αντωνυμία προηγείται, όπως συνήθως συμβαίνει στο λόγο των γυναικών: θα μπορούσαμε όμως να υποστηρίξουμε ότι η πρόταση της κτητικής αντωνυμίας εξυπηρετεί το μέτρο¹²³.

Χαιρετισμοί είναι οι φράσεις: *salve, Lache* (στ. 732), με την οποία χαιρετά τον Λάχη, και *salve, Pamphile* (στ. 855), με την οποία χαιρετά τον Πάμφιλο. Μορφή χαιρετισμού φαίνεται να είναι και η φράση *bene factum et volup est* (= ωραία έγιναν και καίρομαι γι' αυτό - στ. 857) με την οποία απαντά στον ενθουσιώδη χαιρετισμό του Παμφίλου. Η φράση *volup est* είναι αρχαϊκή¹²⁴ και αντιστοιχεί στο *gaudeo* που χρησιμοποιείται σε παρόμοιες φράσεις. Απαντά μόνο δυο φορές στον Τερέντιο: η άλλη είναι στο λόγο του Γέτα στον *Phormio*.

Θαμιστικός είναι το ρήμα *fugitant* (στ. 776) που έχει τη σημασία "αποφεύγω να κάνω κάτι" (συντάσσεται με απαρέμφατο): με τη σημασία αυτή βρίσκουμε και το απλό *fugio*¹²⁵.

¹²¹ Don. *Hec.* 734,1: *παρέλκον tertium, ut* (Verg. *Aen.* I, 5) "*multa quoque et bello passus*".

¹²² βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 825 και T. Carney (1963) σχόλιο στον ίδιο στίχο.

¹²³ Πράγματι η σειρά *mi Pamphile* δίνει το μετρικό σχήμα - - υ (το τελικό *e* του ονόματος *Pamphile* εκθλίβεται προ του αρχικού *i* του *inquam*) που καλύπτει τον 5ο πόδα (που είναι σπονδείος) και την άρση του 6ου πόδα ενός ιαμβικού σεπτεναρίου. Αν υποθέσουμε ότι η σειρά ήταν *Pamphile mi* θα έδινε το μετρικό σχήμα - υ υ που δε θα διευκόλυνε την εμφάνιση του ιαμβικού μετρικού σχήματος καθώς στον 5ο πόδα θα εμφανιζόταν τροχαίος.

¹²⁴ βλ. T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 857.

¹²⁵ Πρβλ. Cic. *De Orat.* 3, 153: *Neque enim illud fugerim dicere*. Η χρήση του θαμιστικού στην περίπτωση που συζητάμε δείχνει ότι αναφέρεται σε μια συνηθισμένη τακτική.

Παροιμία είναι η φράση *tua quod nil refert percontari desinas* (στ. 810)¹²⁶ που σημαίνει "πάψε να ζητάς να μάθεις αυτό που δε σε ενδιαφέρει". Όμοια είναι η Ν. Ε. παροιμία "Το μη σε μέλει, μη ρωτάς"¹²⁷.

Και στο λόγο της Βακχίδας βρίσκουμε λίγες λέξεις και φράσεις της ομιλούμενης (η αναλογία είναι 11%). Εντούτοις και στην περίπτωση της Βακχίδας υπάρχουν μερικές λέξεις που χρησιμοποιεί είτε εξαιτίας κάποιων καταστάσεων ή από συνήθεια. Έτσι μπορούμε να πούμε ότι η αγάπη και η φροντίδα της για τον Πάμφιλο διαφαίνεται στη χρήση της τρυφερής φράσης *mi Pamhile* (στ. 824) και των δύο ρημάτων παράκλησης *amabo* (στ. 824) και *obsecro* (στ. 825). Ιδιαίτερα συχνή είναι η χρήση των επιφωνημάτων *pol* (στ. 728, 734, 756, 788, 839) και *ecastor* (στ. 741, 835, 860) (πράγμα που είχαμε επισημάνει και στη διατριβή μας σελ. 312-313). Πέρα από αυτό θα μπορούσαμε να προσθέσουμε ότι η συχνή παρουσία τους στο λόγο της μπορεί να οφείλεται σε δύο λόγους: (1) Στη συνήθεια να χρησιμοποιεί αυτές τις λέξεις. Και (2) ίσως δηλώνουν την αμηχανία, την ντροπή της και την προσπάθειά της να φανεί κατά το δυνατόν ευπρεπής καθώς έχει να αντιμετωπίσει πρώτα τον Λάχη και τον Φειδιππο και μετά τη Μυρρίνη και τη Φιλομένη. Αυτό ενισχύεται από το γεγονός ότι πέντε από τις οκτώ περιπτώσεις που χρησιμοποιεί τα επιφωνήματα αυτά βρίσκονται στη συζήτησή της με τον Λάχη και από τις τρεις υπόλοιπες οι δύο βρίσκονται στο μονόλογό της και μόνο μια στη συζήτησή της με τον Πάμφιλο. Τέλος στο λόγο της βρίσκουμε και μια παροιμία.

11. Πρόλογοι

Στους δύο προλόγους της κωμωδίας υπάρχουν πολύ λίγες περιπτώσεις που ανήκουν στην ομιλουμένη: συγκεκριμένα:

Αντί του αρνητικού μορίου *non* χρησιμοποιεί την αρνητική αντωνυμία *nulla* (στ. 43).

Πλεονασμοί είναι: Ο συνδυασμός του επιρρήματος *iterum* με το ρήμα *referre* (*iterum referre* - στ. 7)¹²⁸. Η λέξη *foras* κοντά στο ρήμα *exirem* (*exirem foras* - στ. 36). Και ο συνδυασμός του επιρρήματος *denuo* με το ρήμα *refero* (*refero denuo* - στ. 38)¹²⁹.

¹²⁶ βλ. Α. Otto (1965) σελ. 295 όπου δίνει και αντίστοιχα ελληνικά: Mantiss. prov. II 8: *μηδέν ἔξωθεν πολυπραγμονεῖν, μηδὲ τὸ λεγόμενον ἀντικατηγορεῖν*. Και Μενανδρ. *Μονοστ.* 583 (Meineke 4, 356): *πολυπραγμονεῖν ἀλλότρια μὴ βούλου κακά*.

¹²⁷ βλ. Π. Αραβαντινού (1863) σελ. 124 πρβλ. και Ι. Κολιτσάρα, τομ. Β. (1965) σελ. 286.

¹²⁸ Don. *Hec.* 7,1: *iterum referre*: "re" supervacuum est.

¹²⁹ βλ. T. Carney (1963) σχόλιο στο στίχο 38. Επίσης Don. *Hec.* 38: *refero denuo*: aut "re" abundat aut "denuo".

Λέξη παράκλησης είναι το ρήμα *quaeso* που μειδιάζει τον τόνο της προστακτικής *noscite* (*quaeso hanc noscite* = παρακαλώ γνωρίστε την - στ. 8).

Μεταφορικά χρησιμοποιείται η λέξη *vitium* (στ. 2) που σημαίνει "λάθος" ή "ατυχία" και στο συγκεκριμένο στίχο, όπως παρατηρεί ο Δονάτος¹³⁰, φαίνεται να αποτελεί μεταφορά από τη γλώσσα των οιωνοσκόπων τη λέξη αυτή χρησιμοποιούσαν οι οιωνοσκόποι για να δηλώσουν παρατυπία (λάθος) στη διαδικασία λήψης των οιωνοσκοπιών, ιδιαίτερα πριν από την εκλογή των υπάτων, πράγμα που θεωρούνταν κακός οιωνός και είχε σαν συνέπεια την αναβολή της εκλογής ή την ακύρωσή της σε περίπτωση που η διαδικασία είχε προχωρήσει. Εδώ μιλάει για την ατυχία που ματαίωσε την πρώτη παράσταση της *Hecyra*.

Η αναλογία των στοιχείων αυτών είναι πολύ μικρή (2,68%), πράγμα που οφείλεται στο ρητορικό χαρακτήρα των προλόγων.

¹³⁰ Don. *Hec. 2,2: vitium et calamitas*: "vitium" translatio ab augurio, ut *vitio* creati consules dicuntur. Βλ. και S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 2 και T. Carney (1963) στον ίδιο στίχο.

ΣΤ. ADELPHOE¹

Είναι η τελευταία κωμωδία του Τερεντίου. Παίχτηκε το 161 π. Χ. στους *Ludos funebres* προς τιμήν του Αιμιλίου Παύλου. Πρότυπό της είναι κωμωδία του Μενάνδρου με τον ίδιο τίτλο, *Ἀδελφοί*. Όπως ο ίδιος ο Τερέντιος όμως μας πληροφορεί στον πρόλογό του (*Ad. Prol.* 6–11), έχει μεταφέρει στη δική του κωμωδία μια σκηνή από την κωμωδία του Διφίλου *Συναποθνήσκοντες*, μέσα στα πλαίσια της λογοτεχνικής τεχνικής που είδαμε να εφαρμόζει και σε άλλες κωμωδίες του.

Η σκηνή αυτή πιθανώς είναι η πρώτη σκηνή της δεύτερης πράξης², ίσως όμως η παρέμβαση αυτή να έχει μεγαλύτερη έκταση³. Τα ελάχιστα αποσπάσματα που σώθηκαν από την κωμωδία *Ἀδελφοί* του Μενάνδρου και οι ελάχιστες αναφορές του Δονάτου δε μας βοηθούν να γνωρίσουμε σε ποια έκταση φτάνουν οι μεταβολές που έχει επιφέρει ο Τερέντιος στο πρότυπό του. Η πιο σημαντική αναφορά του Δονάτου είναι στο στίχο 938⁴, όπου υπαινίσσεται ότι ο Τερέντιος έχει αλλάξει στο σημείο αυτό το πρότυπό του. Η απώλεια όμως του προτύπου δε μας επιτρέπει ούτε σ' αυτό το σημείο να γνωρίζουμε ποιες ακριβώς αλλαγές επέφερε ο Τερέντιος.

¹ Η υπόθεση έχει ως εξής: Ο Δημέας και ο Μικίων είναι δύο Αθηναίοι αδελφοί με τελείως διαφορετικό χαρακτήρα: Ο Δημέας συντηρητικός, με αυστηρά ήθη ζει στην ύπαιθρο· ο Μικίων, άνθρωπος με ήπιο χαρακτήρα και ελαστικά ήθη ζει την εύθυμη ζωή του εργένη στην πόλη. Ο Δημέας έχει δύο παιδιά, τον Αισκίνη και τον Κτισιφώντα. Τον Αισκίνη υιοθετεί ο Μικίων και τον παίρνει μαζί του στην πόλη, όπου τον μαθαίνει να ζει με το δικό του τρόπο, ενώ ο Κτισιφών μεγαλώνει με αυστηρά ήθη κοντά στον Δημέα στην ύπαιθρο. Ο Αισκίνης συνδέεται ερωτικά με μια νεαρή Αθηναία, την Παμφίλη. Είναι μια φτωχή ορφανή κοπέλλα που ζει με τη μητέρα της, τη Σωστράτη, και δύσκολα τα βγάζουν πέρα με τη βοήθεια του πιστού δούλου τους Γέτα. Η Παμφίλη μένει έγκυος και έτσι ο Αισκίνης της υπόσχεται γάμο. Στο μεταξύ ο αδελφός του, ο Κτισιφών, συνδέεται με μια κιθαρίστρια. Για να αποφύγουν το θυμό του Δημέα, ο Αισκίνης καλύπτει τον Κτισιφώντα διαδίδοντας ότι η κιθαρίστρια είναι δική του ερωμένη. Αυτό δημιουργεί προβλήματα στον επεικείμενο γάμο του με την Παμφίλη. Με τη βοήθεια του δούλου τους Σύρου καταφέρνουν να πάρουν την κιθαρίστρια από τον πορνοβοσκό Σαννίωνα. Γρήγορα όμως αποκαλύπτεται η αλήθεια και έτσι ο Αισκίνης παντρεύεται την Παμφίλη και επιτρέπουν στον Κτισιφώντα να κρατήσει την κιθαρίστρια. Τέλος ο Δημέας και ο Αισκίνης πείθουν τον Μικίωνα να εγκαταλείψει την εργένικη ζωή και να παντρευτεί τη φτωχή, αλλά αξιοθαύμαστη Σωστράτη, δηλαδή τη μητέρα της Παμφίλης.

² Το θέμα συζητά ο R. H. Martin: *Terence: Adelphoe*, Cambridge 1976, σσ. 242–245, ο οποίος δίνει και τη σχετική βιβλιογραφία πάνω στο θέμα.

³ βλ. R. Martin (1976) σσ. 19 και 27.

⁴ Don. *Ad.* 938,1: *Apud Menandrum senex de nuptiis non gravatur: ergo Terentius εύρετικώς*.

Δε θα ασχοληθούμε με το θέμα προς το παρόν γιατί είναι έξω από τα πλαίσια της έρευνάς μας. Θα στρέψουμε την προσοχή μας στα πρόσωπα της κωμωδίας και θα αναλύσουμε το λόγο τους με βάση τα στοιχεία της ομιλουμένης που καθορίσαμε.

1. Micio (senex)

Είναι ο ένας από τους δύο γέρους αδελφούς της κωμωδίας. Αδελφός του Δημέα, ο οποίος ζει στην πόλη και έχει υιοθετήσει έναν από τους γιους του αγρότη αδελφού του, τον Αισκίνη. Ζει μια ανέμελη και άνετη ζωή στην πόλη· έχει αναθρέψει το θετό γιο του ελεύθερα και είναι περήφανος γι' αυτό. Ήπιος και υποχωρητικός, ιδίως απέναντι στο νεαρό Αισκίνη, γεμάτος αυτοπεποίθηση και έχοντας μια κάπως ελαστική αίσθηση ηθικής.

Το όνομα είναι το Ελληνικό όνομα *Μικίων* που παράγεται από το θέμα του επιθέτου *μικός* (παράλληλος τύπος του επιθέτου *μικρός*) και την κατάληξη *-ίων*⁵. Ένα όνομα συνηθισμένο σε πολλά μέρη της Ελλάδας. Ο ρόλος του είναι ο δεύτερος σε έκταση ρόλος της κωμωδίας· ο Δονάτος όμως του αποδίδει το ρόλο του τριταγωνιστή⁶. Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *vah* (στ. 38) που συνδυάζεται με απαρέμφατα της αναφώνησης (βλ. παρακάτω) και δείχνει δυσανασχέτηση. Το *ah* (στ. 112 και 127), που προτάσσεται *προτάσεων*⁷, και στον 853, που συνδυάζεται με ερώτηση⁸ δείχνει δυσανασχέτηση. Το *ohe* (*ohe iam* = άκου! κιάλας! - στ. 723) που δείχνει έκπληξη και παράλληλα έχει επιτιμητικό τόνο. Το *eho* (στ. 970) που συνδυάζεται με προστακτική⁹. Η προσφώνηση *o noster Demea* (στ. 831) με την οποία καλεί τον αδελφό του. Το επιφώνημα *hercle* (στ. 683). Και η φράση ευχαριστίας προς τους θεούς *dis gratia* (= ευχαριστώ τους θεούς - στ. 121).

Δέξεις-επιφωνήματα είναι: Οι δεικτικές λέξεις: *cedo* (= *da* - στ. 123), που συνοδεύεται από μια αιτιατική¹⁰, και στον 688, όπου συντάσσεται με ερωτηματική πρόταση¹¹: *ecce* [στ. 153 και 722 - και στις δύο περιπτώσεις συνοδεύεται από τον αντιθετικό σύνδεσμο *autem* (*ecce autem* = και να!)] και *em* (στ. 790) που συνδυάζεται με

⁵ βλ. Bechtel (1982) σελ. 485· J. Austin (1922) σσ. 46-48· Frisk II, σσ. 236-7 και Chantraine, σελ. 701.

⁶ Don. *Ad Praef.* I,4: In hac primae partes sunt ut quidam putant Demeae, ut quidam Syri. Quodsi est, ut primas Syrus habeat, erunt secundae Demeae, tertiae Micionis et sic deinceps.

⁷ 112: *ah*, auscultat = *αχ! άκου*. 127: *ah*, si pergis, abiero. = *αχ! αν επιμένεις, θα φύγω*.

⁸ *ah* pergisne? = *αχ! επιμένεις;*

⁹ *eho* accede huc ad me = *άκου! έλα 'δω κοντά μου*.

¹⁰ *cedo* quemvis arbitrum = *φέρε (κ. λ. δώσε) κανένα μάρτυρα*. Βλ. και R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 123.

¹¹ *cedo* numquid circumspexti? = *πες μου αν σκέφτηκες (εξέτασες) κάτι;*

ελλειπτική πρόταση (*em tibi!* = να για σένα!). Η προστακτική *mane* (στ. 820). Και το επίρρημα *ilicet* (στ. 791)¹².

Μια ευχή βρίσκουμε στο στίχο 728: *di bene vortant!* (= οι θεοί να τα φέρουν καλά!).

Ερωτήσεις είναι: Οι στερεότυπες ερωτήσεις: *quid faciam amplius?* (= τι να κάνω περισσότερο; - στ. 732), που δείχνει αμηχανία, και *quid istic?* (στ. 956). Η στερεότυπη ερωτηματική λέξη *vin...?* (στ. 969)¹³. Η ερώτηση *quid* (στ. 693 και 702). Και η ερώτηση *quid est?* (στ. 652 και 678).

Απαντήσεις: Καταφατικές απαντήσεις είναι: τα επιρρήματα *ita* (στ. 655), *scilicet* (στ. 729 και 751), *maxime* (στ. 609) και *probe* (στ. 752) (το τελευταίο μοιάζει περισσότερο με έκφραση επιδοκimasίας): επίσης το μόριο *iam* (στ. 700). Εμφατικές καταφατικές απαντήσεις είναι οι φράσεις *sic est* (στ. 655) και *factumst* (στ. 798). Αρνητική απάντηση είναι το μεμονωμένο αρνητικό μόριο *non* (στ. 661, 727 και 737). Εκφράσεις επιδοκimasίας είναι το επίρρημα *perbenigne* (= πολύ φιλοφρονητικά, πολύ με κολακεύεις - στ. 702) και η φράση *istuc recte* (= έτσι είναι το σωστό - στ. 997). Το ρήμα *credo* (στ. 683), το οποίο συνδυάζεται με το επιφώνημα *hercle* (*credo hercle*) (βλ. παραπάνω), είναι μια απάντηση που δείχνει συγκατάβαση και συγχρόνως ευαρέσκεια (= σε πιστεύω, είμαι σίγουρος). Τέλος η φράση *ita aiunt* (= έτσι λένε - στ. 930) είναι μια απάντηση με την οποία επιβεβαιώνει τα λόγια του αδελφού του.

Αποσιωπήσεις παρατηρούμε στο στίχο 727 (*malim quidem...*), όπου το λόγο του διακόπτει ο αδελφός του Δημέας, και στον 788 (*ubi vis...*), όπου διακόπτει μόνος του το λόγο του γιατί ακούγεται κρότος θύρας¹⁴.

Ονομαστική της αναφώνησης είναι η επιφωνηματική λέξη *ridiculum!* (στ. 676)¹⁵.

Απαρέμφατα της αναφώνησης είναι τα *instituere* και *parare* (στ. 38-39) όπου προτάσσεται το επιφώνημα *vah* (*vah quemquamne hominem in animo instituere aut parare... = αχ! να βάζει κανείς στο νου του και να ετοιμάζει...*)¹⁶.

Αντί του αρνητικού μορίου *non* χρησιμοποιεί το αρνητικό επίρρημα *numquam* (στ. 98).

Ύβρις είναι η κλητική προσφώνηση *asine* (στ. 935) με την οποία απευθύνεται στον Αισχίνη: έχει μεταφερθεί από το ζωικό κόσμο και χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει άνθρωπο. Προσβλητικός χαρακτηρισμός είναι η λέξη *ineptus* (= ανόητος - στ. 63) με την οποία χαρακτηρίζει τον εαυτό του.

¹² βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 791.

¹³ *vin tu hoc fieri?* = θέλεις να γίνει αυτό;

¹⁴ Don. Ad. 787,3: Et vide quas *ἐλλείψεις* interposuerit...; deinde "ubi vis": "fiant nuptiae" vel quid tale aut omisit aut dicturus hoc ipsum audit vehementius fores esse pulsatas et quod agebat abiecit.

¹⁵ βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 676.

¹⁶ βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 38.

Πλεονασμοί είναι: Οι φράσεις *in animo cogitat*¹⁷ (στ. 30) και *in animo...cogitare* (στ. 818) όπου ο εμπρόθετος προσδιορισμός πλεονάζει κοντά στο ρήμα *cogito*. Ο συνδυασμός του επιρρήματος *rursum* με το ρήμα *redit* (*rursum...redit* - στ. 71). Η λέξη *foras* κοντά στο ρήμα *ieicisset* (*ieicisset foras* - στ. 109). Η ίδια αυτή λέξη (*foras*) κοντά στο ρήμα *excludetur* (*excludetur foras* - στ. 119). Ο συνδυασμός των υποθετικών συνδέσμων *nisi si* αντί του απλού *nisi* (στ. 594). Ο συνδυασμός του συνδέσμου *at* με το επίρρημα *tamen* (*at...tamen* - στ. 687) εφόσον έχουν παραπλήσια σημασία. Οι φράσεις *nobiscum una* (στ. 753) και *cum illa una* (στ. 851). Και ο συνδυασμός των λέξεων *solum unum* (= ένα μόνο - στ. 833) όπου θα αρκούσε μόνο το *unum* εφόσον η σημασία του *solum* είναι παραπλήσια.

Λέξη παράκλησης είναι το ρήμα *quaeso* που μετριάζει τον τόνο της προστακτικής *facito* (στ. 808 - *quaeso hoc facito*). Φράση διαβεβαίωσης είναι η *mihi crede* (στ. 101). Και ακόμη λέξη διαβεβαίωσης είναι το ρήμα *inquam* (στ. 696) που τονίζει την προτροπή *bono animo es*¹⁸.

Χαιρετισμός είναι η φράση *salvom te advenire, Demea, gaudemus* (= χαιρόμαστε που ήλθες σώος, Δημέα - στ. 80-81). συνηθισμένος χαιρετισμός που απευθύνεται σε όσους έρχονται από ταξίδι ή τους αγρούς· στην προκειμένη περίπτωση απευθύνεται στον αδελφό του Δημέα που έρχεται από τους αγρούς.

Υποκοριστικά είναι οι λέξεις: *servolorum* (στ. 27) (γεν. πληθ.), που χρησιμοποιείται από γέρους κυρίως με μειωτική σημασία¹⁹, *adulescentulum* (στ. 101) που χρησιμοποιείται κυρίως από γέρους για τους γιους των²⁰ (αν και εδώ ο Μικίων μιλάει γενικά). Και το *cubiculum* (= καμαρούλα - στ. 694) που είναι υποκοριστικό του ονόματος *cubile-is*. Τα επίθετα *a parvulo* (στ. 48), που εκτός από την ηλικία δείχνει και συμπάθεια, και *pauperculae* (στ. 647), που δείχνει συμπάθεια. Και το επίρρημα *clanculum* (στ. 52).

Η αντωνυμία *quidam* χρησιμοποιείται με υποτιμητική σημασία στο στίχο 647 (*quaedam mulieres* = κάτι γυναίκες)

Θαμιστικό ρήμα είναι το *clamitans* (θαμ. του *clamo* - στ. 60) που έχει τη σημασία "φωνάζω", "διαμαρτύρομαι"· όμοια βρίσκουμε και το απλό *clamo*²¹.

Παροιμίες είναι: Η φράση *si absis uspiam aut ibi si cesses, evenire ea satius est quae in te uxor dicit et quae in animo cogitat irata quam illa quae parentes propitii* (στ. 28-31)²²· ότι είναι παροιμία φαίνεται από τη φράση *profecto hoc vere dicunt* που προηγείται·

¹⁷ βλ. R. Kühner - C. Stegmann (1966) σελ. 568 και S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 30.

¹⁸ βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 696.

¹⁹ βλ. R. Maltby (1979) σσ. 144-145.

²⁰ βλ. R. Maltby (1979) σσ. 144-145.

²¹ βλ. Ad. 407-8: *coepit clamare* "Aeschine, haecin flagitia facere te!... όπου μάλιστα συνοδεύεται από ευθύ λόγο όπως και στην περίπτωση που συζητάμε.

²² βλ. A. Otto (1965) σελ. 265.

σημαίνει "αν πας κάπου ή αν αργήσεις να γυρίσεις, είναι προτιμότερο να συμβαίνουν αυτά που σε κατηγορεί η σύζυγός σου και αυτά που σκέφτεται οργισμένη, παρά εκείνα (που σκέφτονται) οι γονείς σου που σε αγαπάνε [κ. λ. είναι υποχωρητικοί (συγκαταβατικοί)]". Η φράση *credebas dormienti haec tibi confecturos deos?* (στ. 693)²³, δηλαδή "πίστευες ότι οι θεοί θα πραγματοποιούσαν αυτά, ενώ εσύ κοιμόσουν"· με παρόμοια σημασία λέγεται και η Ν. Ε. "Εσύ κάθεται κι η μοίρα σου δουλεύει, και το καλό σου ριζικό σου κουβαλεί και φέρνει"²⁴. Η φράση *ita vitast hominum quasi quom ludas tesseris* (στ. 739)²⁵, δηλαδή "έτσι είναι η ζωή των ανθρώπων λες και παίζεις ζάρια". Και στα Ν. Ε. συχνά χρησιμοποιούνται μεταφορικές φράσεις από τα ζάρια για να δηλώσουν τύχη ή ατυχία στη ζωή. Η φράση *illud quod cecidit forte id arte ut corrigas* (στ. 741)²⁶, δηλαδή "ό,τι σου φέρνει η τύχη να το διορθώνεις με την τέχνη (επιδεξιότητα)"· με παρόμοια σημασία λέγονται και οι Ν. Ε. "Όπου δε δουλεύει η τύχη, δουλεύει η τέχνη" και "Ό,τι κι αν κάμει η τύχη, η τέχνη θα νικήσει"²⁷. Και η φράση *communia esse amicorum inter se omnia* (στ. 804)²⁸· ότι είναι παροιμία φαίνεται από τη φράση *vetu' verbum hoc quidemst* που προηγείται· σημαίνει "όλα είναι κοινά στους φίλους"· υπάρχει και αντίστοιχη παλαιά ελληνική παροιμία "Κοινὰ τὰ τῶν φίλων" (Γρηγ. II 54 - Μακαρ. V 21 - Αποστ. IX 88).

Παροιμιακές φράσεις είναι: Η φράση *praesens absensque* (στ. 73)²⁹, δηλαδή "παρών, απών" (βλ. συζήτηση σχετική με τη φράση στο λόγο του Φαιδρία στην κωμωδία *Eunuchus*). Η φράση *salva res est* (στ. 643), δηλαδή "σώθηκε η υπόθεση" (βλ. συζήτηση σχετική με τη φράση στο λόγο του Γνάθωνα στην κωμωδία *Eunuchus*). Και η φράση *vis est haec quidem* (στ. 943)³⁰, δηλαδή "αυτή είναι βία (αυτό είναι εξαναγκασμός)". Στην κατηγορία αυτή ανήκει και η λέξη *asine* (στ. 935)³¹, δηλαδή "γάιδαρε", "γομάρι"· μια βρισιά που απευθύνει στον Αισκίνη (βλ. παραπάνω).

²³ βλ. A. Otto (1965) σελ. 121, όπου μας δίνει και το αντίστοιχο από τον Μένανδρο (fr. 460 Kock): αὐτόματα γὰρ τὰ πράγματ' ἐπὶ τὸ συμφέρον ῥεῖ κἂν καθεύδῃς. Και R. Martin (1976) σκόλιο στο στίχο 693.

²⁴ βλ. T. Βενιζέλου (1965) σελ. 83

²⁵ βλ. A. Otto (1965) σσ. 345-346, όπου μας δίνει και το αντίστοιχο ελληνικό από τον Άλεξν (fr. 34 Kock - Meineke 3, σελ. 399): τοιοῦτο τὸ ζῆν ἐστὶν ὥσπερ οἱ κύβοι.

²⁶ βλ. A. Otto (1965) σελ. 38.

²⁷ βλ. I. Κολιτσάρα, τομ. Γ (1966) σσ. 68 και 101.

²⁸ Don. Ad. 804: *communia esse amicorum inter se omnia*: inter Pythagoreos ortum dicitur. Βλ. και A. Otto (1965) σελ. 220· S. Ashmore (1965) σκόλιο στο στίχο 804 και R. Martin (1976) στον ίδιο στίχο, όπου μας δίνει αντίστοιχα χωρία από τον Μένανδρο (fr. 9 Kock: κοινὰ τὰ τῶν φίλων) και από τον Κικέρωνα (*De Offic.* I, 16, 51: ut in Graecorum proverbio est, *amicorum esse communia omnia*).

²⁹ βλ. A. Otto (1965) σελ. 286.

³⁰ βλ. A. Otto (1965) σελ. 374.

³¹ βλ. A. Otto (1965) σελ. 40.

Μεταφορικά χρησιμοποιούνται: Το ρήμα *mordet* (στ. 807)³² που σημαίνει "ενοχλεί", "δυσαρεστεί" (κ. λ. "δαγκώνει"). Και το ρήμα *acuet* (στ. 835)³³ που σημαίνει "ασκεί" (κ. λ. "ακονίζει", "οξύνει").

Οι λέξεις και οι φράσεις της ομιλουμένης που χρησιμοποιεί ο Μικίων δεν είναι πολλές σε σχέση με την έκταση του ρόλου του (η αναλογία είναι 9,41% στο σύνολο των λέξεων που καλύπτει ο ρόλος του). Αυτό συμβαίνει γιατί η συναισθηματική φόρτιση είναι περιορισμένη στο λόγο του, αλλά και γιατί, σαν άνθρωπος της πόλης με μόρφωση και κοινωνική ζωή, φαίνεται να χρησιμοποιεί εκλεπτυσμένη γλώσσα και προσεγμένο λεξιλόγιο. Επίσης δε θα μπορούσαμε να πούμε ότι βρίσκουμε στο λόγο του στοιχεία που είναι χαρακτηριστικά του· χρησιμοποιεί κοινότυπες φράσεις. Παρατηρούμε βέβαια μια μεγαλύτερη συχνότητα επιφωνημάτων και επιφωνηματικών φράσεων· όπως είναι το *ah* (στ. 112, 127, 853) και οι δεικτικές λέξεις *cedo* (στ. 123, 688) και *ecce* [η οποία σε συνδυασμό με τον αντιθετικό σύνδεσμο *autem* σχηματίζει την επιφωνηματική φράση *ecce autem* (στ. 153, 722)· τον σύνδεσμο *autem* χρησιμοποιεί επίσης στους στίχους 935, 940 και 950 σε άλλους συνδυασμούς]. Χρησιμοποιεί ακόμη μεγάλη ποικιλία απαντήσεων και πλεονασμών, που δείχνουν ευχέρεια λόγου, και επίσης υποκοριστικά, όπου διαφαίνεται συμπάθεια προς τους συνανθρώπους του που είναι συνέπεια του ήπιου και υποχωρητικού χαρακτήρα του.

Τέλος στο λόγο του υπάρχουν πολλές παροιμίες, παροιμιακές φράσεις και μεταφορές.

2. Demea (senex)

Είναι ο αδελφός του Μικίωνα· ζει στην ύπαιθρο και διατηρεί όλα τα χαρακτηριστικά του ανθρώπου της υπαίθρου. Ένας τελείως διαφορετικός χαρακτήρας από τον αδελφό του: τραχύς, αυστηρός, σκυθρωπός, λιτοδίαιτος, ισχυρογνώμων και ίσως λίγο φειδωλός. Είναι ο πατέρας των δύο νεαρών αδελφών, Κτησιφώντα και Αισχίνη, και έχει αναθρέψει τον Κτησιφώντα με αυστηρότητα ενώ παράλληλα κατηγορεί με δριμύτητα τον Μικίωνα για τον τρόπο με τον οποίο ανέθρεψε τον Αισχίνη³⁴.

³² βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 807.

³³ Don. *Ad* 835,1: *quod illos sat aetas acuet*: μεταφορικῶς "acuet".

³⁴ Οι αντιλήψεις του Δημέα για το ποια είναι η σωστή διαπαιδαγώγηση για ένα νέο έχει δώσει υλικό για μελέτες στον τομέα αυτό (βλ. H. M. Toliver, "The Terentian doctrine of education", *CW* 43 (1950), σσ. 195-200· Γ. Σ. Κρουσταλάκης, *Αἱ παιδαγωγικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Τερεντίου*, Ἀθῆναι, 1974 και E. Fantham, "Heautontimorumenos and Adelphoe. A study of fatherhood in Terence and Menander", *Latomus* 30 (1971), σσ. 970-998). Το θέμα είναι πέραν από από τα πλαίσια της δικής μας έρευνας. Αξίζει μόνο να αναφέρουμε ότι οι μελετητές βρίσκουν πολλές ομοιότητες ανάμεσα στις κωμωδίες *Adelphoe*

Το όνομα είναι το Ελληνικό όνομα *Δημέας* που παράγεται από το θέμα του ονόματος *δῆμος* και την κατάληξη *-έας* (απαντά και ως *Δημείας* με κατάληξη *-είας*)³⁵.

Ο ρόλος του είναι ο μεγαλύτερος σε έκταση ρόλος της κωμωδίας. Ο Δονάτος μας πληροφορεί ότι άλλοι από τους σύγχρονους του σχολιαστές του αποδίδουν το ρόλο του πρωταγωνιστή και άλλοι του δευτεραγωνιστή (δίνοντας τον πρώτο ρόλο στο Σύρο)³⁶. Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *ehem* (στ. 81) που συνοδεύεται από το επίρρημα *oportune* [*ehem oportune* = άχου! πάνω στην ώρα (ενν. ήλθες)] και δείχνει έκπληξη. Το *ei* που συντάσσεται με δοτική (*ei mihi*) και εκφράζει απελπισία (στ. 124, 452, 753 και 789)· κυρίως το χρησιμοποιούν άνδρες³⁷ (οι γυναίκες στην αντίστοιχη περίπτωση χρησιμοποιούν το *au* και οι δύο χρησιμοποιούν το *heu*). Το *ah* (στ. 132), που συνδυάζεται με την κλητική προσφώνηση *Micio* (*ah Micio!*) και δείχνει λύπη, στους στίχους 445 και 723, όπου προτάσσεται πρότασης³⁸, και στον 724, όπου συνδυάζεται με την υβριστική λέξη *stulte* (*ah stulte* = αχ! ανόητε) με την οποία απευθύνεται στον αδελφό του. Το *vae misero mihi!* στο στίχο 383· είναι το επιφώνημα *vae* που συντάσσεται με δοτική και εκφράζει απελπισία. Το *eho* (στ. 389 και 905), που συντάσσεται με ερώτηση³⁹, και στο στίχο 777, όπου συνδυάζεται με

και *Heautontimorumenos* σχετικά με τη σχέση των αντιθετικών ζευγαριών (πατεράδων και γιών): αυστηροί πατεράδες (Δημέας και Μενέδημος), ήπιοι και ελαστικοί πατεράδες (Μικίων και Χρέμης), ισχυροί και υπεύθυνοι γιοι (Αισκίνης και Κλεινίας) αδύναμοι γιοι (Κησιφών και Κλειτοφών), προβλήματα από τις ερωτικές σχέσεις των γιών που φαίνονται να είναι αποτελέσματα της ανατροφής τους και που λύνονται με τη βοήθεια των δούλων οι οποίοι (άραγε συμπτωματικά;) και στις δύο κωμωδίες έχουν το όνομα Σύρος. Και από τις δύο κωμωδίες βγαίνει το συμπέρασμα ότι ούτε η αυστηρότητα, ούτε η ελαστικότητα είναι οι ενδεδειγμένες μέθοδοι για τη διαπαιδαγώγηση των νέων· η καλύτερη μέθοδος είναι ο μέσος δρόμος με απαραίτητη προϋπόθεση την αμοιβαία εμπιστοσύνη και κατανόηση. Στο ίδιο πλαίσιο κινείται και η εργασία του E. W. Leach ["Horace's pater optimus and Terence's Demea: Autobiographical fiction and comedy in *Sermo* I,4", *AJPh* 92 (1971), σσ. 616-632] όπου παρατηρεί ότι ο Οράτιος παραλληλίζει την αυστηρότητα του πατέρα του με αυτήν του Δημέα και δικαιολογεί την τάση του να γράφει *liberius* και *jocosius* σαν αποτέλεσμα της ανατροφής αυτής.

³⁵ βλ. Bechtel (1982) σελ. 129· J. Austin (1922) σσ. 49-50 και Chantraine, σελ. 274. Σύμφωνα με παρατήρηση του W. T. MacCary (1971, σελ. 321) το όνομα Δημέας δείχνει άνθρωπο ιδιαίτερα αφοσιωμένο στο ρόλο του ως πατέρα.

³⁶ Don. *Ad. Praef.* I,4: *In hac primae partes sunt ut quidam putant Demeae, ut quidam Syri. Quodsi est, ut primas Syrus habeat, erunt secundae Demeae, tertiae Micionis et sic deinceps.*

³⁷ βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 124.

³⁸ 445: *ah vivere etiam nunc lubet.* = αχ! τώρα πια είναι ευχάριστο να ζει κανείς. 723: *ah nescis qui vir sit.* = αχ! δεν ξέρεις τι άνδρας είναι.

³⁹ 389: *eho an domist habiturus?* = άχου! μήπως πρόκειται να την έχει στο σπίτι; 905: *eho vin tu huic seni auscultare?* = άχου! θες να 'κούσεις αυτόν εδώ το νέον;

την υβριστική λέξη *carnufex* (*eho carnufex* = άχου! κακούργε). Το *oh* (στ. 409), που προτάσσεται πρότασης και δείχνει ευχάριστη έκπληξη⁴⁰, και στο στίχο 768, όπου συνδυάζεται με την υβριστική λέξη *scelus* (*oh scelus*) που απευθύνει στον Σύρο και δείχνει αγανάκτηση. Το *vaha* (στ. 439) που προτάσσεται πρότασης⁴¹ και δείχνει έκπληξη. Το *hem* στο στίχο 467, όπου είναι μόνο του, και στους στίχους 559 και 570, όπου συνδυάζεται με στερεότυπες ερωτήσεις και δείχνει έκπληξη (βλ. παρακάτω). Το *oho* (στ. 726) που συνδυάζεται με ερώτηση⁴² και δείχνει αγανάκτηση και αποδοκιμασία. Το *heia* που συνδυάζεται με το σύνδεσμο *autem* (*heia autem* = ε! πια - στ. 868)· δείχνει έκπληξη και ειρωνεία⁴³. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι τον αντιθετικό σύνδεσμο *autem* χρησιμοποιεί συχνά και ο αδελφός του ιδιαίτερα σε συνδυασμό με τη δεικτική λέξη *ecce* (βλ. παραπάνω). Το *euge* που αντιστοιχεί στο ελληνικό *εὕγε* (στ. 911) και δείχνει χαρά και ενθουσιασμό. Το *hercle* (στ. 362, 439, 902, 928 και 975). Το *edepol* (στ. 959). Οι επικλήσεις: *pro Iuppiter* (στ. 111 και 366)⁴⁴· *di vostram fidem* (στ. 381)· *o Iuppiter* (στ. 731 και 757)· *pro divom fidem* (στ. 746 - το *divom* είναι γενική του *divus* αντί *deum* αναλογικά σχηματισμένο από το *divorum*· αναφέρεται στο *fidem* σαν γενική αντικειμενική)⁴⁵ και *o di boni* (κλ.) (στ. 440). Οι προσφωνήσεις: *o caelum, o terra, o maria Neptuni!* (κλ.) (= ω! ουρανέ, ω! γη, ω! θάλασσες του Ποσειδώνα!) (στ. 790), όπου απευθύνεται στα στοιχεία της φύσης, η φράση αυτή ταιριάζει περισσότερο στην υψηλή ποίηση παρά στην κωμωδία⁴⁶· *o Syre noster* (στ. 883), μια επίσημη προσφωνήση με την οποία απευθύνεται στον Σύρο (συνδυάζεται με τον τυπικό χαιρετισμό *salve*)· *o noster* (στ. 885), όπου πάλι απευθύνεται στον Σύρο σε μια "κατά μέρος" συζήτηση με τον εαυτό του· *o qui vocare?* (= ε εσύ! πώς σε λένε; - στ. 891), όπου στη θέση ονόματος υπάρχει μια ερώτηση, προφανώς γιατί έχει ξεχάσει το όνομα του Γέτα⁴⁷. Προσφωνήση είναι και η φράση *bone vir* (στ. 556) όπου διακρίνουμε ειρωνεία⁴⁸. Το βεβαιωτικό μόριο *ne*⁴⁹ (στ. 441, 540 και 770)· στην τελευταία περίπτωση το μόριο *ne* είναι σε μορφή εγκλιτικού προσαρτημένου

⁴⁰ *oh lacrumo gaudio!* = ωχ! κλαίω από χαρά. Βλ. και R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 409.

⁴¹ 439: *vaha homo amicu' nobis iam inde a puero* = αχαχού! είναι φίλος μας κιόλας από τα παιδικά μας χρόνια.

⁴² *oho scis et patere?* = όχο! ξέρεις και ανέχεσαι;

⁴³ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 868 και R. Martin (1976) σχόλιο στον ίδιο στίχο.

⁴⁴ βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 111.

⁴⁵ βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 746.

⁴⁶ βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 790.

⁴⁷ βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 891.

⁴⁸ βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 556.

⁴⁹ βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 441.

στο *tu (tun)*⁵⁰. Και η φράση ευχαριστίας προς τους θεούς *et est dis gratia* (= Δόξα τῷ θεῷ - στ. 138).

Λέξεις - επιφωνήματα είναι: Η δεικτική λέξη *em* (στ. 137 και 371) που συντάσσεται με πρόταση⁵¹. Η δεικτική λέξη *eccum* (στ. 361, 553 και 720) που συντάσσεται με αιτιατική την οποία προσδιορίζει η ίδια δεικτική λέξη (*eccum*) τίθεται απόλυτα χωρίς να επηρεάζει τους άλλους όρους της πρότασης στους στίχους 792 (*eccum adest*) και 923 (*sed eccum Micio egreditur...*). Επίσης η ίδια αυτή δεικτική λέξη στη μορφή *ecce* στο στίχο 995 σύνδυάζεται με αιτιατική (*ecce me* = νά 'με). Οι προστακτικές *abi* (στ. 564), που εκφράζει θαυμασμό⁵², και *age* [στ. 877 (όπου μάλιστα είναι σε διπλασιασμό *age age*), 937, 941 και 943]. Η λέξη *malum* (στ. 544) που παρεμβάλλεται σε ερώτηση (*quid hoc, malum, infelicitatis?* = τι ατυχία, που να πάρει, είναι αυτή;) και δείχνει δυσανασχέτηση⁵³. Και η οριστική παρακειμένου *disperii!* (στ. 355).

Ευχές είναι οι φράσεις: *salvos sit* (= να 'σαι καλά - στ. 411), *utinam hic prope adesset alicubi atque audiret haec* (= μακάρι να 'ταν κάπου εδώ κοντά και ν' άκουγε αυτά - στ. 453), *utinam hic sit modo defunctum!* (= μακάρι μόνο να τελειώσει εδώ - στ. 507) και *ita me di ament* (στ. 749). Κατάρρα είναι η φράση *ut, Syre, te cum tua monstratione magnu' perdat Iuppiter* (= που να σε καταστρέψει, Σύρε, ο μεγάλος Δίας με την υπόδειξή σου - στ. 713-714).

Ερωτήσεις είναι: Οι στερεότυπες ερωτήσεις: *quid istic?* (στ. 133)· *ain vero?* (στ. 405)⁵⁴ που δείχνει έκπληξη· *quid ais?* (στ. 556), που συνδυάζεται με την ειρωνική προσφώνηση *bone vir* (βλ. παραπάνω), στο στίχο 570, όπου συνδυάζεται με το επιφώνημα *hem* (βλ. παραπάνω), και στον 920, όπου παρεμβάλλεται και η προσωπική αντωνυμία *tu* (*quid tu ais?*)· *quid narras?* (στ. 559) που συνδυάζεται με το επιφώνημα *hem* (βλ. παραπάνω)· *rogas?* (στ. 772) που δείχνει αγανάκτηση· *rogas me...*? (στ. 82) από την οποία εξαρτάται η πлагία ερώτηση που ακολουθεί (*rogas me ubi nobis Aeschinus siet?* = εμένα ρωτάς πού είναι ο Αισκίνης μας;)· *quid faciam?* *quid agam?* (στ. 789) που δείχνει έκπληξη. Η στερεότυπη ερωτηματική λέξη *vin...*? (στ. 906) που εισάγει την ερώτηση που ακολουθεί και συνδυάζεται με το επιφώνημα *eho* (βλ. παραπάνω). Η ερώτηση *quid?* στο στίχο 388 όπου αναγγέλλει την ερώτηση που ακολουθεί· επίσης στους 404 και 462 όπου συνδυάζεται με τον σύνδεσμο *autem* (*quid autem?* = και τι;) (να υπενθυμίσουμε ότι τον σύνδεσμο *autem* χρησιμοποιεί και ο αδελφός του). Η ερώτηση *quid fit?* (= τι γίνεται; τι συμβαίνει; - στ.

⁵⁰ βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 770. Επίσης M. Warren (1881) σελ. 73, όπου επικροτεί την άποψη ότι πρόκειται για το βεβαιωτικό μόριο *ne*, ενώ διάφοροι εκδότες το έχουν απαλείψει.

⁵¹ 137: *em desino.* = να! παύω. 371: *em huic mandes siquid recte curatum velis!* = να! αν θέλεις να σου φροντίσουν μια υπόθεση να την αναθέσεις σ' αυτόν.

⁵² βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 564.

⁵³ βλ. E. Morris (1882) σελ. 209 και R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 544.

⁵⁴ βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 405.

883 και 885) η οποία είναι αντίστοιχη της ερώτησης *quid est?* που βρίσκουμε πολύ συχνά. Και οι ερωτήσεις *cesso...pergere?* (= τι κάθομαι και δεν τρέχω; - στ. 586), που είναι στη θέση αυτοπροτροπής, και *cessas ire ac facere?* [= τι κάθεσαι (στέκεσαι) και δεν έρχεσαι να κάνεις κάτι; - στ. 916] που είναι στη θέση μιας εντολής.

Απαντήσεις: Εκφράσεις επιδοκμασίας αποτελούν η λέξη *optumest* (= άριστα - στ. 402 και 884) και το επίρρημα *fortiter* (= γενναία! - στ. 566). Όμοια και οι ειρωνικές φράσεις *bene sane*⁵⁵ (στ. 586) και *facete*⁵⁶ (= αστεία! - στ. 805).

Αποσιωπήσεις: Στο στίχο 135 (*si verbum unum posthac...*) δεν ολοκληρώνει τη φράση του⁵⁷ και προφανώς πρόκειται για κάποια απειλή. Στον 137 (*si obsto...*) και πάλι διακόπτει μόνος του το λόγο του. Στον 140 (*posteriu'...*) δηλώνει ότι διακόπτει το λόγο του για να μην πει κάτι κακό. Είναι αξιοπαρατήρητο εδώ ότι μέσα σε λίγους στίχους υπάρχουν τρεις αποσιωπήσεις στο λόγο του Δημέα, πράγμα που δείχνει την ταραχή του⁵⁸. Στον 419 (*porro autem...*) το λόγο του διακόπτει ο Σύρος (και εδώ παρατηρούμε τη χρήση του αντιθετικού συνδέσμου *autem*). Στους 820 (*consuetudinem amborum...*) και 853 (*ego sentio...*) το λόγο του διακόπτει ο Μικίων. Και στον 946 (*verum...*) διακόπτει μόνος του το λόγο του.

Αιτιατικές της αναφώνησης είναι οι φράσεις: *hominis stultitiam* (= τι ανοησία που έχει ο άνθρωπος! - στ. 367), *haecin flagitia!* (= τέτοια αισχή! - στ. 379), *hancin vitam! hoscine mores! hanc dementiam!* (= τέτοια ζωή! τέτοια ήθη! τέτοια παραφροσύνη! - στ. 758)⁵⁹ και *exemplum disciplinae!* (= τι παράδειγμα παιδείας! - στ. 767).

Απαρέμφατο της αναφώνησης είναι το *fieri* (*haecin fieri!* = να γίνονται τέτοια πράγματα! - στ. 390).

Αντί του αρνητικού μορίου *non* χρησιμοποιεί το αρνητικό επίρρημα *numquam* (στ. 363).

Φράση που δηλώνει μικρή αξία είναι η *nihili pendit* (= δε δίνω πεντάρα - στ. 452).

Υβρεις είναι οι κλητικές προσφωνήσεις: *carnufex* (στ. 777) (που συνδυάζεται μάλιστα με το επιφώνημα *eho*· είναι μια ύβρις που χρησιμοποιούν συχνά οι κύριοι για τους δούλους τους⁶⁰· *scelus* στο στίχο 768 (όπου συνδυάζεται με το επιφώνημα *oh*) και στον 774· *mastigia* (στ. 781) που είναι και η μοναδική περίπτωση που ο Τερέντιος χρησιμοποιεί αυτή τη λέξη⁶¹. Η λέξη απαντά συχνά σαν

⁵⁵ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 586 και R. Martin (1976) σχόλιο στον ίδιο στίχο. Επίσης Don. *Ad* 586,2: *haec εἰρωνεία est, non approbatio*.

⁵⁶ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 805 και R. Martin (1976) σχόλιο στον ίδιο στίχο.

⁵⁷ Don. *Ad* 135,1: *si verbum unum posthac: αποσιώπησις: deest "tibi fecero" aut tale quid*.

⁵⁸ βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στους στίχους 139-140.

⁵⁹ βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 758.

⁶⁰ βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 363.

⁶¹ βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 781 και S. Lilja (1965) σελ. 48.

βρισιά στον Μένανδρο (Δυσκ. 473, Επιρ. 755, Περικ. 134, Σαμία 109 κ. ά.). Όλες αυτές οι ύβρεις απευθύνονται στον Σύρο. Επίσης στο στίχο 724 απευθύνει στον αδελφό του την ύβρη *stulte* που συνδυάζεται με το *ah*. Προσβλητικοί χαρακτηρισμοί είναι οι λέξεις: *inpurus* (= μιαρός - στ. 360) με την οποία χαρακτηρίζει τον Αισχίνη· *carnufex* (ον.) (στ. 363) και *sceleratum*⁶² (στ. 553) με τις οποίες χαρακτηρίζει τον Σύρο· *corruptela* (= διαφθορά - στ. 793) με την οποία χαρακτηρίζει τον Μικίωνα· είναι αφηρημένο ουσιαστικό αντί του συγκεκριμένου *corruptus homo* (= διεφθαρμένος).

Πλεονασμοί είναι: Ο συνδυασμός του επιρρήματος *praeterea* με τον αντιθετικό σύνδεσμο *autem* (*praeterea autem* - στ. 541) που έχουν παραπλήσια σημασία (= επιπλέον). Ο συνδυασμός της αόριστης αντωνυμίας *quisquam* με τη λέξη *homo* (*homo...quisquam* - στ. 716-7)⁶³. Οι φράσεις *una...cum Aeschino* (στ. 356) και *una...mecum* (στ. 843). Η προσθήκη της λέξης *foras* κοντά στο ρήμα *egreditur* (*egreditur foras* - στ. 923). Και ο συνδυασμός των επιρρημάτων *prorsus...omnino*⁶⁴ (στ. 990) τα οποία έχουν παραπλήσια σημασία (= εντελώς).

Λέξη διαβεβαίωσης είναι το ρήμα *inquam* (στ. 934) με το οποίο τονίζει την απάντησή του (*te inquam* = εσένα, λέω).

Λέξη ευγένειας είναι η λέξη *sis* (στ. 766) που μετριάζει τον τόνο της προστακτικής *vide* δίνοντας στη φράση χροιά ειρωνικής ευγένειας⁶⁵.

Χαιρετισμοί είναι η φράση *salvere Hegionem plurimum iubeo*⁶⁶ (= υποβάλλω τα σέβη μου στον Ηγίωνα - στ. 460) με την οποία χαιρετά τον Ηγίωνα. Και η λέξη *salve* (στ. 883) με την οποία χαιρετά τον Σύρο.

Υποκοριστικά είναι οι λέξεις: *adulescentulum* (στ. 112) που χρησιμοποιούν κυρίως γέροι όταν αναφέρονται σε νεώτερα πρόσωπα και ιδιαίτερα στους γιους των⁶⁷, *stipulam* (= καλάμι - στ. 848) που είναι υποκοριστικό του ονόματος *stipes* (ή *stips*) και *agelli* (*agellus* από *ager-lus*) (= χωραφάκι - στ. 949) που είναι υποκοριστικό του ονόματος *ager*. Επίσης το επίρρημα *primulum* (= πρώτα-πρώτα - στ. 898) που είναι υποκοριστικό του επιρρήματος *primum*.

Διπλασιασμό του *iam* παρατηρούμε στο στίχο 853 (*iam iam*) και της προστακτικής *age* στο στίχο 877 (*age age*).

Απρόσωπη παθητική σύνταξη αντί ενεργητικής είναι οι φράσεις *quid agatur?* (στ. 374), *quid agitur?* (στ. 883, 885) και *quid*

⁶² Όπως έχει επισημάνει η S. Lilja (1965, σελ. 22) η λέξη *sceleratus* απαντά δυο φορές στον Τερέντιο· η πρώτη ήταν στο λόγο του Σίμωνα (*Andria* - βλ. παραπάνω).

⁶³ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στους στίχους 716-7.

⁶⁴ βλ. R. Kühner - C. Stegmann (1966) σελ. 574.

⁶⁵ βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 766.

⁶⁶ βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 460.

⁶⁷ βλ. R. Maltby (1979) σσ. 144-145.

agitur, Aeschine? (στ. 901). Οι φράσεις αυτές είναι τυπικές φράσεις χαιρετισμού⁶⁸.

Η αντιωνυμική φράση *suo sibi* (στ. 958 - *suo sibi gladio hunc iugulo* = τον σφάζω με το ίδιο του το σπαθί) είναι τυπική φράση της ομιλουμένης⁶⁹. Στον Τερέντιο απαντά μόνον εδώ.

Θαμιστικά είναι τα ρήματα: *quaerito* (στ. 81) και *quaeritare* (στ. 363) το οποίο και στις δύο περιπτώσεις έχει τη σημασία "ψάχνω" με την οποία βρίσκουμε και το απλό *quaero*⁷⁰: *perreptavi* (θαμ. του *perrepo* - στ. 715) που έχει τη σημασία "περπατώ με αργό βήμα", "σέρνομαι" (μεταφορικά) την οποία έχει και το απλό *perrepo*⁷¹: *cantites* (θαμ. του *canto* - στ. 750) που έχει τη σημασία "τραγουδώ", όμοια χρησιμοποιείται και το απλό *canto*⁷²: *ductans* (θαμ. του *duco* - στ. 752) που έχει τη σημασία "τραβώ" (για σκοινί: ειδικά εδώ πρόκειται για είδος χορού) με παραπλήσια σημασία βρίσκουμε και το απλό *duco*⁷³: *fugitant* (στ. 872)⁷⁴ και *locitas* (θαμ. του *loco* - στ. 949) που έχει τη σημασία "μισθώνω", "νοικιάζω" (για χωράφι), με την οποία βρίσκουμε και το απλό *loco*⁷⁵.

Το επίθετο *grandis* αντικαθιστά το επίθετο *magnus* στο στίχο 930 (*natu grandior* - συγκριτικός βαθμός).

Παροιμίες είναι: Η φράση *ex aliis sumere exemplum sibi* (στ. 416)⁷⁶, δηλαδή "να πάρεις παράδειγμα από τους άλλους" (βλ. συζήτηση για παρόμοια φράση στο λόγο του Χρέμη στον *Heautontimorumenos*): ίσως να μην είναι τυχαίο ότι τη σχετική παροιμία-συμβουλή χρησιμοποιούν και στις δύο περιπτώσεις γέροι. Και η φράση *ipsa si cupiat Salus, servare prorsu' non potest* (στ. 761-

⁶⁸ βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 99.

⁶⁹ βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 958. Επίσης Don. *Ad.* 958,2: Non "suo" sed "suo sibi" moraliter et ut veteres solent loqui.

⁷⁰ Εδώ βρίσκουμε το *quaerito* στις φράσεις *te ipsum quaerito* (στ. 81) και *si me senserit eum quaeritare* (στ. 363): όμοια βρίσκουμε και το *quaero* στην *Andr.* 345: *te ipsum quaero* και *Andr.* 342: *toto me oppido exanimatum quaerere*.

⁷¹ Πρβλ. Tib. 1, 2, 85: non ego (ενν. dubitem) tellurem genibus *perrepere supplex*.

⁷² Πρβλ. *Ad.* 905: et hymenaeum qui *cantent*.

⁷³ Εδώ το *ducto* βρίσκεται στη φράση *restim ductans saltabis?* (= και θα χορεύεις τραβώντας το σκοινί;) που αποτελεί περιγραφή χορού. Παραπλήσια σημασία έχει το ρήμα *duco* στον Catul. 64, 327: *currite ducentes subtegmina* όπου έχει τη σημασία "τραβώ" (για νήμα ή κλωστή σε υφαντό).

⁷⁴ Την παράλληλη χρήση των ρημάτων *fugito* και *fugio* έχουμε συζητήσει και σε άλλες περιπτώσεις: ειδικά εδώ συντάσσεται με αιτιατική προσώπου (*me fugitant* = με αποφεύγουν), περίπτωση που συζητήσαμε στο λόγο του Φορμίωνα (*Phormio*).

⁷⁵ Εδώ το *locito* βρίσκεται στη φράση *agellist hic sub urbe paullum quod locitas foras* με την ίδια σημασία βρίσκουμε το ρήμα *loco* σε ένα παραπλήσιο χωρίο στον Liv. 27, 3, 1: *locavit autem omnem* (ενν. *agrum*) *frumento* και στον Cic. *Pro A. Caecina* 6, 17: *Caesennia fundum possedit locavitque*.

⁷⁶ βλ. A. Otto (1965) σελ. 14.

2)⁷⁷, δηλαδή "η ίδια η Υγεία ακόμη και αν ήθελε, δε θα μπορούσε να βοηθήσει καθόλου".

Παροιμιακές φράσεις είναι: Η φράση *atram quam carbost* (στ. 849)⁷⁸, δηλαδή "μαύρη σαν το κάρβουνο" (πρβλ. παρόμοια χρήση της έκφρασης και στα Ν. Ε.). Η φράση *qui te amat plus quam hosce oculos* (στ. 903)⁷⁹, δηλαδή "που σε αγαπά περισσότερο και από τα μάτια του". Η φράση *illi Babylo* (στ. 915)⁸⁰, δηλαδή "σ' εκείνη τη Βαβυλώνα" εννοώντας σ' εκείνον τον άσωτο. Η φράση *suo sibi gladio hunc iugulo* (στ. 958)⁸¹, δηλαδή "τον σφάζω με το ίδιο του το σπαθί" εννοώντας "τον πολεμώ με τα δικά του όπλα". Και η φράση *iusta iniusta* (στ. 990)⁸², δηλαδή "δίκαια, άδικα". Στην κατηγορία αυτή ανήκει και η λέξη *disruptor* (στ. 369)⁸³, δηλαδή "σκάω" (από θυμό· πρβλ. Λουκ. Τίμων 40: *ὅπως οἱ κόλακες ἐκείνοι διαρραγῶσιν ὑπὸ τοῦ φθόνου*). (Πρβλ. Ν. Ε. "έκρηξη θυμού").

Μεταφορικά χρησιμοποιούνται: Το ρήμα *optundas* (στ. 113)⁸⁴ που έχει τη σημασία "επαναλαμβάνω πολλές φορές" (βλ. συζήτηση σχετική με το ρήμα στο λόγο του Δάου στην *Andria*). Το ρήμα *olfecissem* (στ. 397)⁸⁵ που έχει τη σημασία "προαισθάνομαι", "δισαισθάνομαι" (κ. λ. "οσφραίνομαι"). Το ρήμα *evomam* (στ. 510)⁸⁶ που σημαίνει "λέγω" ή "πετάω λόγια", ενώ κυριολεκτικά σημαίνει "ξερνώ" (πρβλ. τη χρήση του "ξέρασε" στα Ν. Ε. με τη σημασία "είπε"). Η φράση *iam decurso spatio* (στ. 860) που σημαίνει "έχοντας διατρέξει πια το δρόμο μου" εννοώντας ότι βρίσκεται στο τέλος της ζωής του· σύμφωνα με τον Δονάτο⁸⁷, είναι μεταφορά από τους

⁷⁷ βλ. A. Otto (1965) σελ. 307 και S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 761.

⁷⁸ βλ. A. Otto (1965) σελ. 76.

⁷⁹ βλ. A. Otto (1965) σελ. 249, όπου δίνει και αντίστοιχα χωρία από τον Μόσκο IV (Μέγαρο), 9: *τὸν μὲν ἐγὼ τίεσκον ἴσον φαέεσσιν ἐμοῖσιν*. Και από τον Κάτουλλο 3, 5: *quem plus illa oculis suis amabat*.

⁸⁰ βλ. A. Otto (1965) σελ. 52.

⁸¹ βλ. A. Otto (1965) σελ. 154. Και Don. Ad. 958,1: *suo sibi gladio hunc iugulo: ἀλληγορία*. Τη μεταφορική σημασία της φράσης έχει παρατηρήσει και ο W. G. Arnott (1970, σελ. 54). Επίσης ο L. Nougaret (1945, σελ. 72) παρατηρεί ότι η φράση προέρχεται από τη στρατιωτική γλώσσα.

⁸² Don. Ad. 990,1: *quia non iusta iniusta prorsus omnia omnino obsequor: proverbiales sunt huiusmodi elocutiones: fanda nefanda, digna indigna, velis nolis etc.* Και 990,2: *Fuit veteribus usitatum iusta iniusta, digna indigna, fas nefas*. Επίσης βλ. A. Otto (1965) σελ. 180 και S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 990. πρβλ. και Αριστοφ. *Ἰππῆς* 256: *Δίκαια κᾶδικα*.

⁸³ βλ. A. Otto (1965) σελ. 303.

⁸⁴ Don. Ad. 113: *ne me saepe et moleste interpelles. Nam obtundere est saepe aliquid odiose repetere*. Και R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 113.

⁸⁵ βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 397.

⁸⁶ Don. Ad. 510: *haec evomam: non "effundam" sed "evomam", utpote quae me aequum faciunt, quibus me relevabo, cum ille languor egestus sit. Nam "evomam" translatione hoc significat*. Βλ. και Hofmann L. U. (1951) σελ. 155. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 510 και W. G. Arnott (1976) σελ. 54.

⁸⁷ Don. Ad. 860,1: *prope iam decurso spatio: id est: ad calcem et prope ipsos decursus metasque vivendi. Et est metaphora a cursoribus*. Βλ. και R. Martin

δρομείς. Η φράση *non posteriores feram* (ενν. *partes*) (στ. 880) που σημαίνει "δε θα παίξω δεύτερο ρόλο" εννοώντας δε θα υποχωρήσω σύμφωνα με τον Δονάτο⁸⁸, είναι μεταφορά από τη γλώσσα του θεάτρου (όμοια φράση χρησιμοποιούμε και στα Ν. Ε.). Και η φράση *plebem primulum facio meam* (στ. 898) που σημαίνει "πρώτα θα πάρω το λαό με το μέρος μου" και είναι μεταφορά από την πολιτική ζωή⁸⁹ (πρβλ. τη Ν. Ε. φράση "έκαναν κόμμα" που χρησιμοποιείται σε παρόμοιες περιπτώσεις).

Ο λόγος του Δημέα παρουσιάζει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον από όλους τους χαρακτήρες της κωμωδίας. Τα στοιχεία της ομιλουμένης που χρησιμοποιεί είναι πολλά (η αναλογία είναι 14,38%), πράγμα που φαίνεται να οφείλεται τόσο στη συναισθηματική φόρτισή του, όσο και στο χαρακτήρα του. Είναι ένας αυθόρμητος, απλοϊκός αγρότης με αυστηρά ήθη· τελείως διαφορετικός χαρακτήρας από τον αδελφό του Μικίωνα:

Σε περιπτώσεις συναισθηματικής φόρτισης χρησιμοποιεί πολύ συχνά: επιφωνήματα που δηλώνουν απόγνωση ή δυσανασχέτηση (ιδιαίτερα τα: *ei mihi* - στ. 124, 452, 753, 789· *ah* - στ. 132, 445, 723, 724 κ. ά.), επιφωνήματα ή ερωτήσεις που δείχνουν έκπληξη (ιδιαίτερα τα: *hem* - στ. 467, 559, 570· *quid ais?* στ. 556, 570, 920· *quid narras?* στ. 559 κ. ά.), αιτιατικές της αναφώνησης που έχουν ιδιαίτερα επιτιμητικό τόνο, προσφωνήσεις γεμάτες αυθορμητισμό σε σημείο μάλιστα να χρησιμοποιεί ερώτηση σε μια περίπτωση που δε θυμάται το όνομα του δούλου Γέτα (*o qui vocare?* - στ. 891) και υβριστικές λέξεις (κυρίως τις *carnufex* - στ. 363, 777 και *scelus* - στ. 768, 774, αλλά και μια μοναδική στον Τερέντιο *mastigia*, - στ. 781).

Υπάρχουν όμως λέξεις και φράσεις που φαίνεται να είναι χαρακτηριστικές του λόγου του ανεξάρτητα από συναισθηματική φόρτιση και τις οποίες χρησιμοποιεί από συνήθεια: συγκεκριμένα το επιφώνημα *hercle* (στ. 362, 439, 902, 928, 975), την επίκληση *pro Iuppiter* ή *o Iuppiter* (στ. 111, 366, 731, 757), τη δεικτική λέξη *eccum* (*ecce*) (στ. 361, 553, 720, 792, 923, 995), την προστακτική *age* (στ. 877, 937, 941, 943), την απάντηση *optumest* (στ. 402, 884) και την φράση χαιρετισμού *quid agitur?* [στ. 374 (*quid agatur?*), 883, 885, 901].

Θα πρέπει να προσθέσουμε ακόμη ότι μόνο στο λόγο του (σε όλο τον Τερέντιο) συναντάμε την αντωνυμική φράση *suo sibi* (στ.

(1976) σχόλιο στο στίχο 860, ο οποίος μας δίνει και το αντίστοιχο χωρίο από τον Άλεξη (*fr.* 235 Kock): τὸν γὰρ ὕστατον τρέχων δίαυλον τοῦ βίου πῶς βούλομαι.

⁸⁸ Don. Ad. 880,4: Aut: non parvi fiam, id est: non vincam a Micione. Et translatio est a partibus histrionum in fabula. Βλ. και S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 880 και R. Martin (1976) στον ίδιο στίχο.

⁸⁹ Don. Ad. 898,1: *paulatim plebem primulum*: moraliter inferiorum turbam dixit "plebem", hoc est: ut in urbe vulgus, ita in familia servos. Et fit translatio ab his, qui honores dolose ac non pro merito petunt ambitiosique sunt. Βλ. και R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 898.

958) και ακόμη ότι συνηθίζει τον αντιθετικό σύνδεσμο *autem* σε συνδυασμό με επιφώνημα (*heia autem* - στ. 868) ή την ερώτηση *quid?* (*quid autem?* - στ. 404, 462), (ο ίδιος σύνδεσμος απαντά ακόμη δύο φορές στους στίχους 419 και 541): το σύνδεσμο αυτό χρησιμοποιεί συχνά και ο αδελφός του, όπως είδαμε παραπάνω. Επιπλέον βρίσκουμε στο λόγο του μια φράση που δείχνει μικρή αξία (*nihili pendit* - στ. 452) και το επίθετο *grandis* στη θέση του *magnus* (στ. 930), στοιχεία που σπάνια συναντάμε στον Τερεντίο. Τέλος χρησιμοποιεί πολλές παροιμίες, παροιμιακές φράσεις και μεταφορές.

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι ο Δημέας έχει έναν αρκετά ευδιάκριτο τρόπο ομιλίας (από την άποψη της ομιλουμένης) και παράλληλα ταιριαστό στο χαρακτήρα του.

3. Sannio (Ieno)

Είναι ο τυπικός *Ieno* (πορνοβοσκός) με όλα τα χαρακτηριστικά του τύπου του: άπληστος, ανέντιμος, ανήθικος· ο ίδιος όμως χαρακτηρίζει τον εαυτό του *miserum*, *innocentem*, *inopem* (= κακομοίρη, άκακο, ενδεή - στ. 155).

Το όνομα είναι το ελληνικό όνομα *Σαννίων* που πιθανώς παράγεται από το θέμα *σαν-* του ρήματος *σαίνω* < *σανῶ* και την κατάληξη *-ίων* (με διπλασιασμό του *ν*). Ίσως όμως να είναι παραισούκλι που παράγεται από τα ελληνικά ονόματα *σάννας* (= μωρός) και *σαννίον* (= αἰδοῖον) που θα ταίριαζε σε έναν πορνοβοσκό⁹⁰.

Ο ρόλος του δεν είναι μεγάλος. Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *ei* (στ. 173) που δείχνει απελπισία και συνδυάζεται με αιτιατική της αναφώνησης (*ei*, *miseriam* = αλίμονο, τι αθλιότητα!)· το ίδιο αυτό επιφώνημα (*ei*) συντάσσεται με δοτική *ei mihi* (στ. 242) και δείχνει απελπισία. Το *hem* (στ. 224) που είναι μόνο του και δείχνει έκπληξη. Το *hercle* (στ. 227 και 247). Και η επίκληση *pro supreme Iuppiter* (= στο όνομα του ύψιστου Δία - στ. 196).

Λέξεις - επιφωνήματα είναι: Η προστακτική *age* (στ. 202). Και οι οριστικές παρακειμένου *perii* (στ. 227) και *occidi* (στ. 265).

Ερωτήσεις είναι: Η ερώτηση *quid?* (στ. 177) που αναγγέλλει την ερώτηση που ακολουθεί. Και η ερωτηματική λέξη *egon...?* (στ. 185).

Αποσιώπηση μπορεί να θεωρηθεί η φράση *nusquam pedem* (στ. 227) που φαίνεται περισσότερο σαν επιφωνηματική φράση⁹¹.

Αιτιατικές της αναφώνησης είναι οι φράσεις: ο *facinus indignum* (στ. 173)· *miseriam* στον ίδιο στίχο (173), όπου συνδυάζεται με το επιφώνημα *ei* (*ei miseriam*) (βλ. παραπάνω)· ο

⁹⁰ βλ. Bechtel (1982) σελ. 504· J. Austin (1922) σσ. 50-52· Chantraine, σελ. 984 και R. Maltby (λ. *Sannio*).

⁹¹ βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 227. Επίσης Don. *Ad. 227: nusquam pedem: quia exclamatio est, per aposiopesim non completur.*

hominem impurum! (= τι αισχρός άνθρωπος! - στ. 183) και *o scelera* (= ω τους κακούργους! - στ. 228).

Απαρέμφατο της αναφώνησης είναι το *incipere* (στ. 237 - *hoccin incipere Aeschinum* = να κάνει τέτοιο πράγμα ο Αισχίνης!).

Φράσεις που δείχνουν μικρή αξία είναι: Η φράση *huius non faciam* [= δε θα δίνω τόσο (πεντάρα) - στ. 163] όπου η δεικτική αντωνυμία *hic*, στη γενική *huius*, χρησιμοποιείται σαν γενική της αξίας για να δηλώσει μικρή αξία· συνοδεύεται από σχετική χειρονομία⁹². Και η φράση *hoc nihili facis?* (= "το θεωρείς τιποτένιο;", "δε δίνεις πεντάρα γι' αυτό;" - στ. 167) όπου η γενική *nihili* είναι γενική της αξίας⁹³ που επίσης δηλώνει μικρή αξία.

Προσβλητικοί χαρακτηρισμοί είναι οι φράσεις: ο *hominem impurum* (στ. 183) με την οποία χαρακτηρίζει τον Αισχίνη· ο *scelera* (στ. 228) με την οποία χαρακτηρίζει τον Σύρο και τα δύο αδέρφια (Αισχίνη και Κτισσιφώντα). Και οι δύο αυτές περιπτώσεις είναι συγχρόνως αιτιατικές της αναφώνησης (βλ. παραπάνω). Επίσης ο συνδυασμός των λέξεων *perniciēs, periurus, pestis* (= ολέθριος, επίορκος, καταστροφικός - στ. 188-189) με τις οποίες χαρακτηρίζει τον εαυτό του· οι δύο από τις λέξεις αυτές *perniciēs* και *pestis* είναι αφηρημένα ουσιαστικά αντί των αντίστοιχων συγκεκριμένων φράσεων *perniciōsus homo* και *pestifer homo*· παράλληλα ο συνδυασμός των δύο λέξεων λειτουργεί ως παροιμιακή φράση (βλ. παρακάτω).

Λέξεις παράκλησης είναι τα ρήματα *obsecro* (στ. 155), που μετριάζει τον τόνο της προστακτικής *ferre* (*obsecro, populares, ferre...auxilium* = παρακαλώ, συμπολίτες, βοηθείστε), και *quaeso* (στ. 190), που μετριάζει τον τόνο της προστακτικής *redi* (*quaeso redi* = παρακαλώ γύρνα). Και ακόμη φράση διαβεβαίωσης είναι η *crede hoc* (στ. 163).

Υποκοριστικό είναι η λέξη *articulo* (= αρμός· εδώ όμως σημαίνει "στιγμή" χρόνου - στ. 229) υποκοριστικό του ονόματος *artus*.

Διπλάσιασμό του συνδέσμου *ut* (*utut*) παρατηρούμε στο στίχο 248.

Το θαμιστικό ρήμα *muſſito* (= κρατάω κρυφό, λέγω κάτι κρυφά) το βρίσκουμε στο στίχο 207 στον τύπο *muſſitanda*· χρησιμοποιείται όπως και το απλό *muſso* και είναι η μοναδική φορά που το ρήμα αυτό απαντά στον Τερέντιο⁹⁴.

Παροιμίες είναι: Η φράση *ego spem pretio non emo* (στ. 219)⁹⁵ που σημαίνει "δεν πληρώνω για ελπίδες" εννοώντας "δε δίνω λεπτά

⁹² βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 163. Επίσης Don. *Ad* 163,2: "...huius" autem "δεικτικόν": aut enim stipulam aut floccum moverat aut summum digitum.

⁹³ βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 167.

⁹⁴ βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 207. Με παρόμοια σημασία βρίσκουμε το *muſso* στον Plaut. *Aul*. 131: neque occultum id haberi neque per metum *muſsari*.

⁹⁵ βλ. A. Otto (1965) σελ. 330.

σε άγνωστους". Η φράση *actum agam* (στ. 232), που σημαίνει "να ανοίξω κλεισμένη υπόθεση": όπως παρατηρεί ο Δονάτος⁹⁶, η φράση προέρχεται από τη δικαστική διαδικασία (βλ. και στο λόγο του Φορμίωνα στον *Phormio*): ίσως δεν είναι σύμπτωση ότι η φράση χρησιμοποιείται από πρόσωπα θεωρούμενα "κατώτερα", δηλαδή έναν παράσιτο και έναν πορνοβοσκό γιατί προφανώς είναι ακριβώς τα πρόσωπα εκείνα που είναι περισσότερο εξοικειωμένα με τη γλώσσα της αγοράς. Και η φράση *refruxerit res* (στ. 233)⁹⁷ που φαίνεται να σχετίζεται με την προηγούμενη σημαίνει "το θέμα έληξε ή εξαντλήθηκε", "πάγωσε η υπόθεση".

Παροιμιακές φράσεις αποτελούν: Ο συνδυασμός των λέξεων *verbis...re* (στ. 164)⁹⁸ που αποδίδει στα λατινικά το γνωστό "λόγω...έργω". Και *perniciēs...pestis* (στ. 188-189)⁹⁹, δηλαδή "όλεθρος και καταστροφή": τη φράση χρησιμοποιεί προσβλητικά χαρακτηρίζοντας τον εαυτό του (βλ. παραπάνω). Στην κατηγορία αυτή ανήκει και η λέξη *somnium* (στ. 204)¹⁰⁰, δηλαδή "όνειρο" (βλ. στο λόγο του Δωρίωνα στον *Phormio*): ίσως δεν είναι άσχετο το γεγονός ότι και τις δύο φορές την χρησιμοποιούν πορνοβοσκοί.

Μεταφορικά χρησιμοποιείται η φράση *in ipso articulo oppressit* (στ. 229) που σημαίνει "με βρήκε στη χειρότερη (κρίσιμη) στιγμή" (κ. λ. με πίεσε στο πόδι ή την άρθρωση): σύμφωνα με τον Δονάτο¹⁰¹ είναι μεταφορά από ενόχληση που προκαλεί στο πόδι κάποιο πετραδάκι μέσα στο παπούτσι.

Ο Σαννίων φαίνεται να χρησιμοποιεί αρκετές λέξεις και φράσεις της ομιλουμένης (η αναλογία είναι 11,26%). Αυτό οφείλεται εν μέρει σε συναισθηματική φόρτιση και εν μέρει στον τρόπο που συνηθίζει να μιλάει. Έτσι υπάρχουν πολλές επιφωνηματικές φράσεις που δείχνουν την αναστάτωσή του όταν καταλαβαίνει ότι βλάπτονται τα συμφέροντά του: ιδιαίτερα όμως φαίνεται να συνηθίζει τις αιτιατικές της αναφώνησης (στ. 173, 183, 228).

Από το άλλο μέρος είναι από τους λίγους χαρακτήρες του Τερεντίου που βρίσκουμε στο λόγο του φράσεις που δείχνουν μικρή αξία (*huius non faciam* - στ. 163 και *hoc nihili facis* - στ. 167)

⁹⁶ Don. Ad. 232,2: *actum agam*: proverbium, id est: nihil agam. Quod enim in iure semel iudicatum fuerit, rescindi et iterum agi non potest. Sic in Phormione (419) '*actum aiunt ne agas*'. Βλ. και R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 232.

⁹⁷ βλ. A. Otto (1965) σελ. 65 και R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 233. Με την ίδια σημασία βρίσκουμε το ρήμα *refruxerit* ιδιαίτερα στον Κικέρωνα π. χ. *Pro Plancio* 23, 55: *Illud vero crimen...caluit re recenti, nunc in causa refruxit*.

⁹⁸ Don. Ad. 164,1: *neque tu verbis solves umquam quod mihi re male feceris*: γνωμικώς. Βλ. και R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 164.

⁹⁹ βλ. A. Otto (1965) σελ. 277.

¹⁰⁰ βλ. A. Otto (1965) σελ. 328.

¹⁰¹ Don. Ad. 229,1: *ut in ipso articulo oppressit*: μεταφορά perseverans a scrupulo, id est lapillo, qui nos in calceo latens plerumque laedit.

που φαίνεται να αντικατοπτρίζουν το συνηθισμένο τρόπο που μιλάει και που δεν είναι άσχετος με το επάγγελμά του.

Θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε ότι τα επιφωνήματα που δείχνουν απελπισία (*ei, miseriam* – στ. 173, *ei mihi* – στ. 242, *perii* – στ. 227, *occidi* – στ. 265), οι αιτιατικές της αναφώνησης και τα ρήματα παράκλησης εξυπηρετούν την προσπάθειά του να παραστήσει τον “κακομοίρη”, όπως ο ίδιος περιγράφει τον εαυτό του στο στίχο 155 (*miserum, innocentem, inopem*).

Τέλος χρησιμοποιεί παροιμίες, παροιμιακές φράσεις και μεταφορές, μερικές από τις οποίες προέρχονται από τη δικαστική διαδικασία (στ. 232, 233).

4. Aeschinus (adulescens)

Είναι ο ένας από τους δύο νεαρούς αδελφούς της κωμωδίας: γιος του Δημέα, υιοθετημένος από τον Μικίωνα που έχει πάρει την ανατροφή ενός νεαρού αστού. Είναι ανέμελος και ενεργεί πολλές φορές απερίσκεπτα κάνοντας πράξεις για τις οποίες μετά ντρέπεται, χωρίς όμως να είναι ο τύπος του ασυνείδητου νεαρού.

Το όνομά του είναι το ευρύτερα διαδεδομένο Ελληνικό όνομα *Αἰσχίνης* που παράγεται από το θέμα του ονόματος *αἴσχος* και την κατάληξη *-ίνης*¹⁰². Φαίνεται ότι το όνομα είναι κατάλληλα διαλεγμένο ώστε να υπαινίσσεται τα κύρια χαρακτηριστικά του χαρακτήρα του, δηλαδή το ότι διαπράττει “*αἴσχη*” και αισθάνεται “*αἰσχύνη*” γι’ αυτά.

Ο ρόλος του είναι σχετικά μεγάλος. Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *vah* στο στίχο 187, όπου προτάσσεται πρότασης¹⁰³ και δείχνει ειρωνεία, και στο στίχο 614, όπου συνδυάζεται με ερώτηση¹⁰⁴ και δείχνει απελπισία. Το *ehem* στο στίχο 266, όπου συνδυάζεται με το επίρρημα *opportune* (*ehem opportune* = άκου, πάνω στην ώρα – ένα συνδυασμό που βρήκαμε και στο λόγο του πατέρα του), και στο στίχο 901, όπου συνδυάζεται με ερώτηση¹⁰⁵ και δείχνει έκπληξη. Το *ah* (στ. 274) που προτάσσεται πρότασης¹⁰⁶ και δείχνει λύπη. Το *hem* (στ. 622 και 654) που συνδυάζεται με ερώτηση¹⁰⁷· επίσης στους στίχους 696 και 709 που είναι μόνο του και δείχνει έκπληξη. Το *heus* (σε διπλασιασμό *heus heus* – στ. 634) με το οποίο καλεί κάποιον από

¹⁰² βλ. Bechtel (1982) σελ. 29 και J. Austin (1922) σσ. 52-53.

¹⁰³ *vah* leno iniqua me non volt loqui. = αχ! ο πορνοβοσκός δε θέλει να μιλάω για αδικίες.

¹⁰⁴ *vah* quo modo me ex hac expeditur turba? = αχ! με ποιον τρόπο να ξεφύγω απ’ αυτή τη φασαρία;

¹⁰⁵ *ehem*, pater mi, tu hic eras? = άκου! πατέρα μου, εσύ ήσουν εδώ;

¹⁰⁶ *ah* stultitias istas, non pudor. = αχ! αυτό είναι ανοησία και όχι ντροπή.

¹⁰⁷ 622: *hem* quid istuc obsecro...est? = ε! τι είναι αυτό, παρακαλώ; 654: *hem* virginem ut secum avehat? = τι! να πάρει μαζί του την κοπέλλα;

το σπίτι. Το *eho* (στ. 660) που συνδυάζεται με ερώτηση¹⁰⁸. Και το *hercle* (στ. 190 και 637).

Λέξεις-επιφωνήματα είναι: Η δεικτική λέξη *em* (στ. 169), που συνδυάζεται με πρόταση¹⁰⁹, και στο στίχο 172, όπου συνδυάζεται με προστακτική (*em serva* = να! βοήθα). Οι προστακτικές *abi* [στ. 620 (σε διπλασιασμό *abi abi*) και 703] και *age* (στ. 271 και 982). Και η οριστική παρακειμένου *perii* (στ. 637 και 652) και στο στίχο 633 όπου συνδυάζεται με το επίθετο *miser*¹¹⁰.

Ευχές είναι οι φράσεις: *deos quaeso ut istaec prohibeant* (= παρακαλώ τους θεούς να τα εμποδίσουν - στ. 275), όπου το ρήμα παράκλησης *quaeso* συντάσσεται με βουλητική πρόταση, και *valeas, habeas illam quae placet* (= να 'σαι καλά και να 'χεις αυτήν που θέλεις - στ. 622). Κατάρεις είναι οι φράσεις: *quae res tibi vortat male!* (= σε κακό να σου βγει αυτό το πράγμα - στ. 191) και *di me, pater, omnes oderint* (= να με μισήσουν όλοι οι θεοί, πατέρα - στ. 700-701).

Ερωτήσεις είναι: Η στερεότυπη ερώτηση *nunc quid faciam?* (στ. 625) που δείχνει αμηχανία και απελπισία. Οι ερωτήσεις: *quid?* (στ. 646, 700, 702 και 906), *rogas me?* (στ. 665) και *quid fit, Ctesipho?* (= τι γίνεται, Κτησιφών; - στ. 266)¹¹¹. Και η ερώτηση *cesso ire intro...?* (= τι κάθομαι και δεν μπαίνω μέσα; - στ. 712) που είναι στη θέση αυτοπροτροπής.

Απαντήσεις: Εμφατικές καταφατικές απαντήσεις είναι οι φράσεις *sic erit* (στ. 182) και *sic opinor* (= έτσι νομίζω - στ. 920). Αρνητικές απαντήσεις είναι το επίρρημα *minime* (στ. 193) και το μεμονωμένο αρνητικό μόριο *non* (στ. 943). Εκφράσεις επιδοκμασίας είναι: το επίρρημα *ita* (στ. 927), που συνδυάζεται με το ρήμα παράκλησης *quaeso* και την κλητική προσφώνηση *pater (ita quaeso, pater)*, και η φράση *bene facis* (στ. 945). Απαντήσεις είναι και τα επιρρήματα *recte* (= εντάξει - στ. 653) και *aeque* (= ακριβώς - στ. 702).

Αιτιατική της αναφώνησης είναι η φράση *facinus indignum* (στ. 669).

Απαρέμματα της αγανάκτησης είναι τα *obici* (στ. 610α - *hocin de improviso mali mihi obici tantum* = να μου συμβεί τέτοιο

¹⁰⁸ *eho* nonne haec iusta tibi videntur postea? = άχου! μήπως αυτά σου φαίνονται μετά δίκαια;

¹⁰⁹ *em* sic volo. = να! έτσι θέλω.

¹¹⁰ Για το συνδυασμό του επιθέτου *miser* με το ρήμα *perii* βλ. στο λόγο της Αντιφίλης στον *Heautontimorumenos*.

¹¹¹ Don. *Ad. 266,3: quid fit, Ctesipho?* "quid fit" blandum initium est: non enim nunc interrogat, cum ipse dicat "in tuto est omnis res". Sic ipse mox in subditis (884-5) "iam nunc haec tria addidi praeter naturam: o noster, quid fit? quid agitur?" Βλ. και παραπάνω στο λόγο του Δημέα.

κακό ξαφνικά!) και *indicasse* (στ. 630)¹¹² (non me hanc rem patri,..., *indicasse* = να μην ενημερώσω γι' αυτό το πράγμα στον πατέρα!).

Αντί του αρνητικού μορίου *non* χρησιμοποιεί το αρνητικό επίρρημα *numquam* (στ. 157).

Υβρις είναι η κλητική προσφώνηση *inepte* (στ. 271) με την οποία απευθύνεται στον αδελφό του Κτησιφώντα. Προσβλητικοί χαρακτηρισμοί είναι οι λέξεις *scelestus* (ον.) (στ. 159) και *sacrilegus* (ον.) (στ. 265) με τις οποίες χαρακτηρίζει τον Σαννίωνα.

Πλεονασμοί είναι: Ο συνδυασμός του συνδέσμου *verum* με το επίρρημα *tamen* (*verum...tamen* - στ. 174) που έχουν παραπλήσια σημασία. Και ο συνδυασμός του συνδέσμου *sed* με το επίρρημα *tamen* (*sed...tamen*)¹¹³ (στ. 623) που έχουν παραπλήσια σημασία.

Λέξεις παράκλησης είναι: Το ρήμα *obsecro* (στ. 622, 655, 661 και 697) που συνδυάζεται με ερώτηση· επίσης στο στίχο 679 όπου συνδυάζεται με προστακτική της οποίας τον τόνο μετριάζει (*pater, obsecro, auscultā*). Και το ρήμα *quaeso* (στ. 927) που ενισχύει την απάντηση που δίνει στον πατέρα του (*ita quaeso pater*).

Φράσεις ευγένειας είναι: Η φράση *si vis* (που συνήθως βρίσκουμε στο συντετμημένο τύπο *sis*) (στ. 184) που μετριάζει τον τόνο της προστακτικής *audi* (*audi si vis*). Και η λέξη *sodes* (στ. 643) που μετριάζει τον τόνο της προστακτικής *dic*.

Φράσεις τρυφερότητας ή οικειότητας είναι οι: *mi pater* (στ. 674, 681, 922, 935, 936 και 956), *pater mi* (στ. 901) και *o pater mi festivissime* (στ. 983) η οποία είναι μια μεγαλόπρεπη προσφώνηση και συγχρόνως φράση τρυφερότητας. Με τις φράσεις αυτές άλλοτε απευθύνεται στο θεϊκό του πατέρα τον Μικίωνα (στ. 674, 681, 936, 956, 983) και άλλοτε στον πραγματικό του τον Δημέα (στ. 922, 935, 901). Στις περισσότερες περιπτώσεις η κτητική αντωνυμία προηγείται, πράγμα σπάνιο στο λόγο των ανδρών· έπεται μόνο στους στίχους 901 και 983. Θα μπορούσαμε και εδώ να υποστηρίξουμε ότι η πρόταξη ή η επίταξη της κτητικής αντωνυμίας οφείλεται σε μετρικούς λόγους¹¹⁴.

¹¹² Για την απαρεμφατική πρόταση όπου περιλαμβάνεται το απαρέμφοτο της αγανάκτησης *indicasse*, ο G. Ramain (1911, σελ. 30) έχει παρατηρήσει ότι δεν εισάγεται με το ερωτηματικό μόριο *-ne* γιατί προηγείται αρνητική πρόταση.

¹¹³ βλ. R. Kühner - C. Stegmann (1966) σελ. 575.

¹¹⁴ Στους στίχους 674, 922 και 956 η σειρά είναι *mi pater* και δίνει το μετρικό σχήμα - υ - που καλύπτει τη θέση του 5ου πόδα και τον 6ο πόδα (είναι ίαμβος) ενός ιαμβικού σεναρίου. Αν η σειρά ήταν *pater mi* θα έδινε το μετρικό σχήμα υ - - που δε θα εξυπηρετούσε το μέτρο καθώς στη θέση του 5ου πόδα θα είχαμε μια βραχεία συλλαβή και δε θα εμφανιζόταν στον τελευταίο πόδα ίαμβος. Στο στίχο 681 η σειρά είναι *mi pater* και δίνει το μετρικό σχήμα - υ - που καλύπτει το τέλος ενός τροχαϊκού σεπτεναρίου, δηλαδή ο 7ος πόδας (που είναι τροχαίος) και το αδιάφορο στοιχείο. Αν η σειρά ήταν *pater mi* θα έδινε το μετρικό σχήμα υ - - που δε θα εξυπηρετούσε το μέτρο καθώς στον 7ο πόδα θα εμφανιζόταν ίαμβος. Στο στίχο 901 η σειρά είναι *pater mi* και δίνει το μετρικό σχήμα υ - - που καλύπτει τον 4ο πόδα (είναι ίαμβος) και την άρση του 5ου πόδα (είναι μακρά) ενός ιαμβικού σεναρίου. Αν η σειρά ήταν *mi pater* θα έδινε το μετρικό σχήμα - υ - που δε θα εξυπηρετούσε το μέτρο καθώς στον 4ο πόδα

Υποκοριστικό είναι η λέξη *parvolam* (στ. 274) που εκτός από την ηλικία δείχνει και συμπάθεια.

Διπλασιασμό της προστακτικής *abi* (*abi abi*) παρατηρούμε στο στίχο 620 (βλ. παραπάνω)· του συνδέσμου *ut* (*utut*)¹¹⁵ στο στίχο 630, όπου εισάγει παραβολική πρόταση, και του επιφωνήματος *heus* (*heus heus*) στο στίχο 634 (βλ. παραπάνω).

Θαμιστικά είναι τα ρήματα: *respectas* (θαμ. του *respcio* - στ. 157), που έχει τη σημασία "κοιτάζω πίσω μου" με την οποία βρίσκουμε και το απλό *respcio*¹¹⁶ *rogito* (στ. 619), όμοια βρίσκουμε και το απλό *rogo*¹¹⁷, και το *gestandus* [γερ. του *gesto* (= φέρω) θαμ. του *gero* - στ. 709]¹¹⁸.

Το επίθετο *grandis*¹¹⁹ (*grandem* - αιτ.) στο στίχο 673 αντικαθιστά το επίθετο *magnus*.

Παροιμιακή φράση είναι η φράση *mage te quam oculos nunc ego amo meos* (στ. 701)¹²⁰, δηλαδή "σ' αγαπώ περισσότερο και από τα μάτια μου" (βλ. συζήτηση για σχέδον ίδια φράση στο λόγο του Δημέα).

Στο λόγο του Αισκίνη υπάρχουν πολλές λέξεις και φράσεις της ομιλουμένης (η αναλογία είναι 14,67%) πράγμα το οποίο οφείλεται κυρίως στη συναισθηματική φόρτισή του εξαιτίας των καταστάσεων που αντιμετωπίζει.

Γι' αυτό το λόγο του χαρακτηρίζουν οι φράσεις τρυφερότητας *mi pater* (ή *pater mi*) με τις οποίες απευθύνεται και στον πραγματικό και

θα εμφανιζόταν τροχαίος. Στο στίχο 935 η σειρά είναι *mi pater* και δίνει το μετρικό σχήμα - υ - που καλύπτει τη θέση του 2ου πόδα και τον 3ο πόδα (είναι ίαμβος) ενός ιαμβικού οκτώναριου. Αν η σειρά ήταν *pater mi* θα έδινε το μετρικό σχήμα υ - - που δε θα εξυπηρετούσε το μέτρο καθώς στη θέση του 2ου πόδα θα εμφανιζόταν μια βραχεία συλλαβή. Στο στίχο 936 η σειρά είναι *mi pater* και δίνει το μετρικό σχήμα - υ - που καλύπτει τη θέση του 7ου πόδα και τον 8ο πόδα (είναι ίαμβος) ενός ιαμβικού οκτώναριου. Αν η σειρά ήταν *pater mi* θα έδινε το μετρικό σχήμα υ - - που δε θα εξυπηρετούσε το μέτρο καθώς στη θέση του 7ου πόδα θα εμφανιζόταν μια βραχεία συλλαβή και θα απέκλειε την εμφάνιση του ίαμβου στον τελευταίο πόδα. Και στο στίχο 983 η σειρά είναι *o pater mi* και δίνει το μετρικό σχήμα - υ - - που καλύπτει τον 4ο πόδα (είναι τροχαίος) και τον 5ο πόδα (είναι σπονδαίος) ενός τροχαϊκού σεπτεναριού. Αν η σειρά ήταν *o mi pater* θα έδινε το μετρικό σχήμα - - υ - που δε θα εξυπηρετούσε το μέτρο καθώς στον 5ο πόδα θα εμφανιζόταν ίαμβος.

¹¹⁵ Don. *Ad.* 630,1: hoc est: sive bene sive male gesta erat; "ut" enim certam qualitatem significat, "utut" incertam, quasi dicat: quoquo modo, male bene.

¹¹⁶ Πρβλ. *Eun.* 342: quom huc *respcio* ad virginem Kai *Andr.* 417: quasi de improviso *respice* ad eum.

¹¹⁷ Εδώ το *rogito* συντάσσεται με πλαγία ερώτηση (*rogito Pamphila quid agat*), όμοια και το *rogo* στην *Andr.* 124: *quae sit rogo*.

¹¹⁸ Η φράση εδώ είναι: *hicine non gestandus in sinust?* = αυτόν να μην πρέπει να τον κρατήσω στην αγκαλιά μου; Σε μια παρόμοια φράση βρίσκουμε το *gero* στον Tac. *Ann.* I, 40: *profuga ducis uxor, parvulum sinu filium gerens*. Βλ. και στο λόγο του Γνάθωνα στον *Eunuchus*.

¹¹⁹ Don. *Ad.* 673,1: "grandem" ad aetatem veteres rettulerunt, non ad corpus.

¹²⁰ βλ. A. Otto (1965) σελ. 249 και R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 701.

κακό ξαφνικά!) και *indicasse* (στ. 630)¹¹² (*non me hanc rem patri,..., indicasse* = να μην ενημερώσω γι' αυτό το πράγμα στον πατέρα!). Αντί του αρνητικού μόριου *non* χρησιμοποιεί το αρνητικό επίρρημα *numquam* (στ. 157).

Υβρις είναι η κλητική προσφώνηση *inepte* (στ. 271) με την οποία απευθύνεται στον αδελφό του Κτησιφώντα. Προσβλητικοί χαρακτηρισμοί είναι οι λέξεις *scelestus* (ον.) (στ. 159) και *sacrilegus* (ον.) (στ. 265) με τις οποίες χαρακτηρίζει τον Σαννίωνα.

Πλεονασμοί είναι: Ο συνδυασμός του συνδέσμου *verum* με το επίρρημα *tamen* (*verum...tamen* - στ. 174) που έχουν παραπλήσια σημασία. Και ο συνδυασμός του συνδέσμου *sed* με το επίρρημα *tamen* (*sed...tamen*)¹¹³ (στ. 623) που έχουν παραπλήσια σημασία.

Λέξεις παράκλησης είναι: Το ρήμα *obsecro* (στ. 622, 655, 661 και 697) που συνδυάζεται με ερώτηση· επίσης στο στίχο 679 όπου συνδυάζεται με προστακτική της οποίας τον τόνο μετριάσει (*pater, obsecro, auscultat*). Και το ρήμα *quaeso* (στ. 927) που ενισχύει την απάντηση που δίνει στον πατέρα του (*ita quaeso pater*).

Φράσεις ευγένειας είναι: Η φράση *si vis* (που συνήθως βρίσκουμε στο συντετμημένο τύπο *sis*) (στ. 184) που μετριάσει τον τόνο της προστακτικής *audi* (*audi si vis*). Και η λέξη *sodes* (στ. 643) που μετριάσει τον τόνο της προστακτικής *dic*.

Φράσεις τρυφερότητας ή οικειότητας είναι οι: *mi pater* (στ. 674, 681, 922, 935, 936 και 956), *pater mi* (στ. 901) και *o pater mi festivissime* (στ. 983) η οποία είναι μια μεγαλόπρεπη προσφώνηση και συγχρόνως φράση τρυφερότητας. Με τις φράσεις αυτές άλλοτε απευθύνεται στο θετό του πατέρα τον Μικίωνα (στ. 674, 681, 936, 956, 983) και άλλοτε στον πραγματικό του τον Δημέα (στ. 922, 935, 901). Στις περισσότερες περιπτώσεις η κτητική αντωνυμία προηγείται, πράγμα σπάνιο στο λόγο των ανδρών· έπεται μόνο στους στίχους 901 και 983. Θα μπορούσαμε και εδώ να υποστηρίξουμε ότι η πρόταξη ή η επίταξη της κτητικής αντωνυμίας οφείλεται σε μετρικούς λόγους¹¹⁴.

¹¹² Για την απαρεμφατική πρόταση όπου περιλαμβάνεται το απαρέμφατο της αγανάκτησης *indicasse*, ο G. Ramain (1911, σελ. 30) έχει παρατηρήσει ότι δεν εισάγεται με το ερωτηματικό μόριο *-ne* γιατί προηγείται αρνητική πρόταση.

¹¹³ βλ. R. Kühner - C. Stegmann (1966) σελ. 575.

¹¹⁴ Στους στίχους 674, 922 και 956 η σειρά είναι *mi pater* και δίνει το μετρικό σχήμα - υ - που καλύπτει τη θέση του 5ου πόδα και τον 6ο πόδα (είναι ίαμβος) ενός ιαμβικού σεναρίου. Αν η σειρά ήταν *pater mi* θα έδινε το μετρικό σχήμα υ - - που δε θα εξυπηρετούσε το μέτρο καθώς στη θέση του 5ου πόδα θα είχαμε μια βραχεία συλλαβή και δε θα εμφανιζόταν στον τελευταίο πόδα ίαμβος. Στο στίχο 681 η σειρά είναι *mi pater* και δίνει το μετρικό σχήμα - υ - που καλύπτει το τέλος ενός τροχαϊκού σεπτεναρίου, δηλαδή ο 7ος πόδας (που είναι τροχαίος) και το αδιάφορο στοιχείο. Αν η σειρά ήταν *pater mi* θα έδινε το μετρικό σχήμα υ - - που δε θα εξυπηρετούσε το μέτρο καθώς στον 7ο πόδα θα εμφανιζόταν ίαμβος. Στο στίχο 901 η σειρά είναι *pater mi* και δίνει το μετρικό σχήμα υ - - που καλύπτει τον 4ο πόδα (είναι ίαμβος) και την άρση του 5ου πόδα (είναι μακρά) ενός ιαμβικού σεναρίου. Αν η σειρά ήταν *mi pater* θα έδινε το μετρικό σχήμα - υ - που δε θα εξυπηρετούσε το μέτρο καθώς στον 4ο πόδα

στο θεϊό του πατέρα (στ. 674, 681, 901, 922, 935, 936, 956 και 983). Για τον ίδιο λόγο παρατηρούμε μεγάλη συχνότητα επιφωνημάτων ιδίως του *perii* (στ. 633, 637, 652) και επίσης της ερώτησης *quid?* που δείχνει έκπληξη (στ. 646, 700, 702, 906).

Αξίζει να παρατηρήσουμε ότι πέραν από τις φράσεις τρυφερότητας *mi pater* ή *pater mi* χρησιμοποιεί πολύ συχνά την προσφώνηση *pater* (στ. 643, 661, 663, 669, 679, 696, 700, 703, 911, 927, 982 και 995).

Ανεξάρτητα από τη συναισθηματική φόρτιση το λόγο του χαρακτηρίζει η συχνή χρήση προστακτικών που έχουν τη θέση επιφωνημάτων, κυρίως της *abi* [στ. 620 (σε διπλασιασμό) και 703] και της *age* (στ. 271 και 982), και το φαινόμενο του διπλασιασμού (*heus heus* - 634, *abi abi* - 620, *utut* - 630), όπου ίσως διαφαίνεται ο ανυπόμονος χαρακτήρας του. Ευγένεια δείχνει η αφθονία των ρημάτων παράκλησης (*obsecro* - στ. 622, 655, 661, 679, 697 και *quaeso* - στ. 927). Είναι από τους λίγους χαρακτήρες που χρησιμοποιεί το επίθετο *grandis* αντί του *magnus* (στ. 673) και τη φράση *ehem opportune* (στ. 266): τα στοιχεία αυτά βρήκαμε και στο λόγο του Δημέα. Ίσως εδώ διαφαίνεται μια επίδραση από το λόγο του πατέρα του. Τέλος παροιμίες χρησιμοποιεί πολύ λίγες: ένα φαινόμενο που παρατηρήσαμε στους περισσότερους νεαρούς του Τερεντίου.

5. Bacchis (meretrix)

Είναι η φίλη του Κτησιφώντα την οποία αυτός παίρνει με τη βοήθεια του Αισκίνη από τον πορνοβοσκό Σαννίωνα. Για το όνομά της μιλήσαμε στη Βακχίδα της κωμωδίας *Heautontimorumenos*. Είναι βωβό πρόσωπο.

6. Parmeno (servus)

Είναι ο πιστός δούλος του Αισκίνη που έχει αναλάβει να τον βοηθήσει να αποσπάσουν από τον Σαννίωνα τη φίλη του Κτησιφώντα, τη Βακχίδα. Για το όνομά του μιλήσαμε στον Παρμένοντα της κωμωδίας *Eunuchus*. Ο ρόλος του περιορίζεται σε δύο μόνο λέξεις που δεν ανήκουν στα στοιχεία της ομιλουμένης που εξετάζουμε.

7. Syrus (servus)

Είναι δούλος του Μικίωνα: ο τυπικός *servus callidus* της Νέας Κωμωδίας¹²¹ που συναντήσαμε και στον *Heautontimorumenos*.

¹²¹ Ο C. Amerasinghe (1950, σσ. 71-72), στη μελέτη του για τους δούλους του Τερεντίου (βλ. και στον Δάο της *Andria*), διαπιστώνει τα εξής: Παρακολουθώντας την πορεία του ρόλου του δούλου στον Τερέντιο που ολοένα διαφοροποιείται από τον παραδοσιακό τύπο, με κορύφωση τον εντελώς άσχετο

Στήνει μηχανορραφίες για να βοηθήσει τους νεαρούς κυρίους του, χωρίς αυτό να είναι απαραίτητο, αλλά μόνον επειδή τον ευχαριστεί. Κοροϊδεύει τον Δημέα χωρίς ιδιαίτερο λόγο και καμιά φορά τον Κτησιφώντα. Ενδιαφέρεται μόνο για τον εαυτό του και την καλοπέρασή του. Στο τέλος κάνει ακόμη και τον ήπιο Μικίωνα να χάσει την υπομονή του και να αρνηθεί να του δώσει χρήματα. Στην ουσία το μόνο που καταφέρνει είναι να απομακρύνει για λίγο τον Δημέα· πέρα από αυτό όλες οι άλλες του ενέργειες είναι για να χαρίσει μερικές κωμικές στιγμές, καθώς το κοινό πάντα διασκεδάζει με τις έξυπνες απάτες των δούλων.

Το όνομά του¹²² είναι το εθνικό όνομα Σύρος το οποίο στην κωμωδία φέρουν κατά κανόνα πονηροί δούλοι που είναι αντιπροσωπευτικά παραδείγματα του *servus callidus* (βλ. και συζήτηση για τον Σύρο στον *Heautontimorumenos*).

Ο ρόλος του είναι ο τρίτος σε έκταση ρόλος της κωμωδίας· ο Δονάτος μας πληροφορεί ότι από τους σύγχρονους του σχολιαστές άλλοι του αποδίδουν το ρόλο του δευτεραγωνιστή και άλλοι του πρωταγωνιστή (δίνοντας το δεύτερο ρόλο στον Δημέα)¹²³. Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *hui* στο στίχο 216, όπου συνδυάζεται με πρόταση (*hui metuisti...* = ού! φοβήθηκες...), στον 411, όπου είναι μόνο του, και στον 567, όπου

Παρμένοντα της *Hecyra*, θα περίμενε κανείς κάτι ανάλογο και στην τελευταία κωμωδία, τους *Adelphoe*, ή και την κατάργηση του ρόλου του δούλου. Αντ' αυτού βλέπουμε στο ρόλο του Σύρου μια επαναφορά του παραδοσιακού τύπου του δούλου σε όλη της την έκταση. Στο ερώτημα γιατί ο Τερέντιος δεν προχώρησε στην καινοτομία που είχε αρχίσει ο C. Amerasinghe (σελ. 72) απαντά ότι τον επηρέασε η αποτυχία της *Hecyra* και θεώρησε ότι αυτό ίσως οφειλόταν στη διαφοροποίηση του ρόλου του δούλου που αποτελούσε σημαντική πηγή κωμικού στοιχείου. Θα είχαμε όμως να παρατηρήσουμε ότι: (1) η αποτυχία της *Hecyra* οφειλόταν σε ανεξάρτητους από την υπόθεση της κωμωδίας λόγους, εφόσον το κοινό αποχώρησε πριν ακόμη δει το έργο χάριν άλλων θεαμάτων. Και (2) η πρώτη αποτυχημένη παράσταση της *Hecyra* προηγείται ακόμη και της κωμωδίας *Heautontimorumenos*. Αυτό νομίζουμε ότι ανατρέπει το συλλογισμό για μια εξελικτική πορεία στη διαφοροποίηση του ρόλου του δούλου. Ίσως η διαφοροποίηση αυτή και η επιστροφή στον παραδοσιακό τύπο να μην είναι τίποτε περισσότερο από τις επιλογές των Ελληνικών προτύπων του, αν λάβουμε υπόψη μας μάλιστα ότι οι περισσότεροι διαφοροποιημένοι τύποι δούλων είναι ο Γέτας του *Phormio* και ο Παρμένων της *Hecyra*, δηλαδή των δύο κωμωδιών που προέρχονται από τον Απολλόδωρο. Ο ρόλος του Σύρου είναι εξαιρετικά ενδιαφέρων και από άλλη οπτική γωνία· όπως παρατηρεί ο W. E. Forehand ["Syrus' role in Terence's *Adelphoe*", *CJ* 69 (1973), σσ.52-56], καθώς γίνεται μεσολαβητής ανάμεσα στους δύο νεαρούς (ιδιαίτερα τον Κτησιφώντα) και το γέρο Δημέα χρησιμοποιείται επιδέξια από τον Τερέντιο για να γεφυρώσει την έλλειψη επικοινωνίας ανάμεσα στον πατέρα και τους γιους.

¹²² βλ. J. Austin (1922) σσ. 55-56.

¹²³ Don. *Ad. Praef.* 1,4: In hac primae partes sunt ut quidam putant Demeae, ut quidam Syri. Quodsi est, ut primas Syrus habeat, erunt secundae Demeae, tertiae Micionis et sic deinceps.

συνδυάζεται με ελλειπτική πρόταση (*hui perfortiter* = ούι! πολύ γενναία)· δείχνει έκπληξη. Το *ehem* (στ. 373) που συνδυάζεται με πρόταση¹²⁴ και δείχνει έκπληξη. Το *oh* (στ. 402) που συνδυάζεται με πρόταση¹²⁵ και δείχνει δυσανασχέτηση. Το *vah* (στ. 405 και 532), που συνδυάζεται με πρόταση¹²⁶, και στον 578, όπου προτάσσεται ερώτησης¹²⁷ και δείχνει δυσανασχέτηση. Το *phy!* (= φηι! - στ. 412) (Ελλ. *φῦ*) που δείχνει έκπληξη. Το *ohe* (*ohe iam* = ουχ πια! - στ. 769) που δείχνει έκπληξη γεμάτη ειρωνεία. Το *heus* (στ. 882)· είναι η πρώτη λέξη που λέγει μπαίνοντας στη σκηνή¹²⁸ και καλεί τον Δημέα (*heus Demea*). Το *hercle* (στ. 375, 419, 554, 578 και 982). Το *edepol* (στ. 763, 783 και 961). Το βεβαιωτικό μόριο *ne* (στ. 565). Οι προσφωνήσεις: ο *Ctesipho* (στ. 260), ο *Demea* (στ. 385), ο *noster Demea* (στ. 961) και ο *vir optume* (στ. 983). Ιδιαίτερα στην τελευταία περίπτωση, όπου απευθύνεται στον Δημέα (στ. 983), η προσφωνήση και το επίθετο υπερθετικού βαθμού που τη συνοδεύει δείχνουν τη χαρούμενη έκπληξη του Σύρου¹²⁹. Επίσης στο στίχο 557 επαναλαμβάνει σε ερώτηση την ειρωνική προσφωνήση *bone vir* με την οποία τον είχε προσφωνήσει ο Δημέας (*quid, malum, "bone vir" mihi narras?*).

Λέξεις-επιφωνήματα είναι: Οι προστακτικές: *age* (στ. 215, 223 και 553), *abi* (στ. 220 και 765) και *mane* (στ. 253) και στον 264 (σε διπλασιασμό *mane mane*). Η δεικτική λέξη *ellum* (= νάτον - στ. 260), η οποία προφανώς σχηματίζεται από *em+illum* και χρησιμοποιείται πιο σπάνια αντί του *eccum*¹³⁰, όμοια το θηλυκό *ellam* (*em+illam*) στο στίχο 389, (στον Τερέντιο η δεικτική λέξη *ellum-ellam* απαντά μόνον εδώ και μια ακόμη φορά στο λόγο του δούλου Δάου στην *Andria*, στ. 855-*ellum*)· *em* στο στίχο 281, όπου συνδυάζεται με ερώτηση (*em quid est?* = ορίστε! τι συμβαίνει;), στον 537, όπου συνδυάζεται με ελλειπτική πρόταση (*em tibi autem* = και να για σένα), και στον 559, όπου συνδυάζεται με προστακτική (*em vide* = να κοίτα). Και το *ecce* (στ. 767) που συνδυάζεται με τον αντιθετικό σύνδεσμο *autem*· ακολουθεί πρόταση της οποίας τη σύνταξη δεν επηρεάζει (*ecce autem hic adest* = και να που βρίσκεται εδώ). Η λέξη *malum* (στ. 557) που τίθεται παρενθετικά σε ερώτηση (*quid, malum, "bone vir" mihi narras?* = τί, στο δαίμονα, "καλέ μου" μου λες;) που δείχνει δυσανασχέτηση¹³¹. Και η οριστική

¹²⁴ *ehem*, Demea, haud aspexeram te. = όχου! Δημέα, δε σε είχα δει.

¹²⁵ *oh* qui egomet produxi. = ωχ! εγώ βέβαια τον οδήγησα.

¹²⁶ 405: *vah nil reticuit*. = αχ! δε σώπασε. 532: *vah quam vellem etiam noctu amicis operam mos esset dari!* = αχ! πόσο θα 'θελα να υπάρχει συνήθεια ακόμη και τη νύχτα να εξυπηρετεί κανείς τους φίλους!

¹²⁷ *vah censen hominem me esse?* = αχ! νομίζεις ότι είμαι άνθρωπος;

¹²⁸ Μια συνηθισμένη χρήση του επιφωνήματος *heus*, όπως έχει παρατηρήσει ο W. Watt (1963) σελ. 139, που συνήθως συνοδεύεται από μια εντολή.

¹²⁹ βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 983.

¹³⁰ βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 260.

¹³¹ βλ. E. Morris (1882) σσ. 210-211. Επίσης Don. *Ad. 557: quid malum: et hic "malum" pro interiectione abundat.*

παρακειμένου *perii* (*equidem perii* - στ. 557) που συνοδεύεται από το *equidem*.

Εὐχέσιν είναι οι φράσεις: *utinam hoc perpetuom fiat gaudium* (= μακάρι να κρατήσει για πάντα αυτή η χαρά - στ. 972)· *Phrygiam ut uxorem meam una tecum videam liberam* (= να δω τη γυναίκα μου τη Φρυγία ελεύθερη μαζί με μένα - στ. 973) που αποτελεί επεξήγηση της προηγούμενης ευχής. Και *di tibi, Demea, omnes semper omnia optata offerant!* (= όλοι οι θεοί, Δημέα, να σου δίνουν πάντα όλα όσα ποθείς - στ. 978).

Ερωτήσεις είναι: Η ερώτηση *rogitas?* (στ. 558) που συνοδεύεται από απάντηση σε προηγούμενη ερώτηση του Δημέα. Οι στερεότυπες ερωτηματικές λέξεις *scis...?* (στ. 215), *censen...?* (στ. 579) και *scin...?* (στ. 581) που είναι εισαγωγικές των ερωτήσεων που ακολουθούν ιδιαίτερα η πρώτη είναι περισσότερο μια δήλωση παρά ερώτηση¹³². Η ερώτηση *numquid vis?* (στ. 432) που είναι η τυπική ερώτηση που κάνουν όσοι ετοιμάζονται να φύγουν, όταν δε θέλουν να γίνουν αγενείς¹³³. Μια παραλλαγή της ερώτησης αυτής είναι η ερώτηση *numquid vis quin abeam?* (= μήπως θέλεις τίποτε άλλο για να (πριν) φύγω - στ. 247)¹³⁴. Η ερώτηση *quid est?* (στ. 261, 281 και 543). Και η ερώτηση *quid fit?* (στ. 768) που είναι αντίστοιχη της *quid est?* (βλ. και στο λόγο του Δημέα).

Απαντήσεις: Καταφατικές απαντήσεις είναι: τα επιρρήματα *verum* (στ. 543 και 578), *iamdudum* (= προ πολλού - στ. 517) και η λέξη *factum* (στ. 561). Εκφράσεις επιδοκimasίας είναι: ο συνδυασμός των δύο επιρρημάτων *recte sane* (στ. 417), τα επιρρήματα *callide* (= τειραπέρατα - στ. 417) και *probissime* (= πολύ σωστά - στ. 419) και η φράση *bene facis* (στ. 970). Αδιάφορη απάντηση στην ερώτηση *quid agitur?* του Δημέα είναι το επίρρημα *recte* ("καλά", "εντάξει" - στ. 884). Στο στίχο 570 απαντά με το επίρρημα *ita* στην ερώτηση του Δημέα *hem quid ais?* (βλ. παραπάνω) με το οποίο δείχνει ότι επικυρώνει τη δήλωση που έκανε προηγουμένως. Τέλος το ρήμα *credo* (= έτσι νομίζω) μοιάζει με καταφατική απάντηση στο στίχο 389 ενώ στο στίχο 972 είναι η τυπική απάντηση στα συγχαρητήρια του Δημέα (*gaudeo*) και του Αισχίνη (*at ego*), δηλαδή εδώ το *credo* είναι ανάλογο με το Ν. Ε. "ευχαριστώ".

¹³² βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 215.

¹³³ Don. Ad. 432: *mentem vobis meliorem dari*: πρὸς τὸ "numquid vis?" respondit agresti veritate; nam respondendum erat "recte" aut "valeas". Sed hic, ne vel abiens blandus esset, pro salutationibus ipsis amara supponit. Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του J. N. Hough (1945, σσ. 289-290) η απάντηση του Δημέα στην ερώτηση αυτή είναι ένα αστείο, καθώς απαντά *mentem vobis meliorem dari* (= να αποκτήσετε καλύτερο μυαλό) με άλλα λόγια "να βάλετε μυαλό".

¹³⁴ βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 247. Επίσης Don. Ad. 247,1: *haec est plena oratio, nam "numquid" "vis?" desiderat supplementum. Et hoc uti dicto discedentes solent*. Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του J. N. Hough (1945, σελ. 292) η απάντηση του Σαννίωνα στην ερώτηση αυτή είναι η διατύπωση μιας απειλής.

Αιτιατικές της αναφώνησης είναι οι φράσεις *comissatorem haud sane commodum* (= τι ακόλαστος και καθόλου βολικός άνθρωπος - στ. 783) και *o lepidum caput!* (= τι κομψός άνθρωπος! - στ. 966).

Απαρέμφατα της αναφώνησης είναι τα *facere* και *admittere* (*haecin flagitia facere te! haec te admittere indigna genere nostro!* = να κάνεις τέτοια αίσχη! να κάνεις πράξεις ανάξιες για την οικογένειά μας! - στ. 408)¹³⁵ και το *puduisse* (*non puduisse verberare hominem senem!* = να μη ντραπείς να χτυπήσεις γέρο άνθρωπο! - στ. 562).

Αντί του αρνητικού μόριου *non* χρησιμοποιεί το αρνητικό επίρρημα *numquam* (στ. 570).

Υβρεις είναι οι κλητικές προσφωνήσεις: *hominum homo stultissime* (= ανόπτε περισσότερο από όλους τους ανθρώπους - στ. 218)· εμφατική φράση με την οποία απευθύνεται στον Σαννίωνα. Και *silicernium* (στ. 587) με την οποία απευθύνεται στον Δημέα: η λέξη σημαίνει "άνθρωπος σε αρκετά προχωρημένη ηλικία που βρίσκεται πολύ κοντά στο θάνατο (με το ένα πόδι στον τάφο)"· φαίνεται να είναι αντίστοιχο της Α. Ε. "τυμβογέρων" (πρβλ. τη Ν. Ε. "χούφταλο").

Πλεονασμοί είναι: Η γενική *hominum* κοντά στο όνομα *homo* στη φράση *hominum homo stultissime* (στ. 218), η οποία είναι στην ουσία ύβρις (βλ. παραπάνω). Ο συνδυασμός του επιρρήματος *praeterea* με τον αντιθετικό σύνδεσμο *autem* (*praeterea autem* - στ. 224) που έχουν την ίδια σημασία: Η σύνταξη της λέξης *foras* με το ρήμα *exit* (*exit foras* - στ. 264). Ο συνδυασμός των δύο αορίστων αντωνυμιών *nil* (αρνητική) και *quicquam* (καταφατική) (στ. 366)¹³⁶. Ο συνδυασμός των λέξεων *hominem senem*¹³⁷ (στ. 562) όπου θα αρκούσε μόνο το *senem*. Η σύνταξη του επιρρήματος *rursum* με το ρήμα *redi* (*rursum redi* - στ. 579). Η φράση *una tecum* (στ. 973). Και η φράση *ades praesens* (στ. 393) όπου θα αρκούσε μόνο το ρήμα *ades* εφόσον η μετοχή *praesens* έχει την ίδια σημασία.

Λέξη διαβεβαίωσης είναι το ρήμα *inquam* (στ. 781) που τονίζει την προστακτική *noli* (*noli inquam*).

Φράσεις ευγένειας μπορούμε να θεωρήσουμε τις φράσεις ευχαριστίας *gratiam habeo* (= ευχαριστώ - στ. 887) και *omnibu' gratiam habeo et seorsum tibi praeterea, Demea* (= σ' όλους χρωστάω ευγνωμοσύνη και ακόμα ιδιαίτερα σε σένα, Δημέα - στ. 971).

¹³⁵ Για το δεύτερη απαρεμφατική πρόταση όπου περιλαμβάνεται το απαρέμφατο της αγανάκτησης *admittere*, ο G. Ramain (1911, σελ. 30) έχει παρατηρήσει ότι δεν εισάγεται, ως συνήθως, με το ερωτηματικό μόριο *-ne* γιατί προηγείται άλλη απαρεμφατική πρόταση αγανάκτησης που εισάγεται κανονικά (δηλαδή η απαρεμφατική πρόταση *haecin flagitia facere te!*). Και στην απαρεμφατική πρόταση όπου περιλαμβάνεται το απαρέμφατο της αγανάκτησης *puduisse* (στ. 562) δεν υπάρχει το εισαγωγικό μόριο γιατί προηγείται αρνητική πρόταση.

¹³⁶ Don. Ad. 366: *nil quicquam vidi laetius: quartum παρέλκον*.

¹³⁷ βλ. συζήτηση για τις σχετικές φράσεις στο λόγο του Σίμωνος (*Andria* - στην ενότητα *Πλεονασμοί*) και τη σχετική σημείωση.

Υποκοριστικά είναι: Οι λέξεις: *scrupulum* (στ. 228)· *lectulos* (στ. 285 και 585)· *servolum* (στ. 566) που εκφράζει αυτολύπηση¹³⁸· *sacellum* (= ναΐδιο - στ. 576), που είναι υποκοριστικό του ονόματος *sacrum*· *pistrilla* (= μυλώνιον, μικρός μύλος - στ. 584) που είναι υποκοριστικό του ονόματος *pistrina* και όχι του *pistrinum*, όπως μας εξηγεί ο Δονάτος¹³⁹· *villi* (στ. 786) γενική του ονόματος *villus* (= κρασάκι) που σχηματίζεται από το όνομα *vinulus*, υποκοριστικό του ονόματος *vinus* (βλ. και τη σχετική παρατήρηση του Δονάτου¹⁴⁰) και *tantillum* (= τοσοδούλη - στ. 563) που έχει θέση επιθέτου και είναι υποκοριστικό της αντωνυμίας *tantus* (*tantum*) (μόνον εδώ απαντά στον Τερέντιο)¹⁴¹. Το επίθετο *paullulus* (στ. 779). Το επίρρημα *paullulum* (στ. 217). Και το υποκοριστικό κύριο όνομα *Syrisce* (στ. 763) από το κύριο όνομα *Syrus* το οποίο χρησιμοποιεί για τον εαυτό του.

Διπλασιασμό της προστακτικής *mane* παρατηρούμε στο στίχο 264 (*mane mane* - βλ. παραπάνω) και της αναφορικής αντωνυμίας *quantus* (*quantu' quantu's* = οσοσδήποτε - στ. 394) που είναι αντί της *quantuscumque* και εισάγει αναφορική πρόταση.

Απρόσωπη παθητική σύνταξη αντί ενεργητικής είναι η ερώτηση *quid agitur?* (αντί *quid agis?*) στο στίχο 373 που είναι τυπική φράση χαιρετισμού¹⁴².

Θαμιστικά είναι τα ρήματα *rogitas* (στ. 558 - στην ερώτηση *rogitas?*) και *gestavi* (θαμ. του *gero* - στ. 563)¹⁴³.

Παροιμίες είναι: Η φράση *ut homost ita morem geras* (στ. 431)¹⁴⁴ που σημαίνει "πρέπει να δέχεσαι τους ανθρώπους, όπως είναι (με το χαρακτήρα που έχουν)". Η φράση *domi habuit unde disceret* (στ. 413)¹⁴⁵, δηλαδή "είχε δάσκαλο στο σπίτι του"· με παρόμοιο νόημα λέγονται στα Ν. Ε. και οι παροιμίες "Κατά το

¹³⁸ βλ. R. Maltby (1979) σσ. 144-145.

¹³⁹ Don. Ad. 584: *Est pistrilla: veteres absolute dicebant pistrinam ut sutrinam et medicinam, ad tabernam referentes; nam pistrino pistrilla non convenit, etsi multa diminutiva diversa sunt a genere nominum primae positionis, ut rana ranunculus, scutum scutella, canis canicula.*

¹⁴⁰ Don. Ad. 786: *hoc villi: υποκόρισμα est vini, ut unus ullus, asinus asellus, vannus vallus, suinus suillus.*

¹⁴¹ βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 563.

¹⁴² Don. Ad. 373,2: *quid agitur: blandientis est, non interrogantis, ut alibi (885) "ο noster, quid fit? quid agitur?"*

¹⁴³ Η φράση είναι: *puerum tantillum in manibu' gestavi meis* = κράτησα στα χέρια μου ένα τόσο δα μικρό παιδί. Σε μια όμοια φράση βρίσκουμε και το ρήμα *gero*: Tac. Ann. I, 40: *profuga ducis uxor, parvulum sinu filium gerens.*

¹⁴⁴ Don. Ad. 431,2: *ut homo est ita morem geras: utrum servis aptum proverbium an amicis ut (Andr. 68) "obsequium amicos, veritas odium parit".* Βλ. και A. Otto (1965) σελ. 166, όπου μας δίνει και αντίστοιχο ελληνικό: Μακαρ. I 89: *ἀλλ' ἔπου χώρας τρόποις: ὅτι δει χώρας ἐκάστης μμεῖσθαι τὰ ἔθνη.* Επίσης R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 431

¹⁴⁵ βλ. A. Otto (1965) σελ. 120.

δάσκαλο και τα δασκαλούδια του (ή τα κοπέλια του)¹⁴⁶ και "Σ' όποιο δάσκαλο θα πας (ή μ' όποιο δάσκαλο καθήσεις), τέτοια γράμματα θα μάθεις"¹⁴⁷. Η φράση *tam placidum quam ovem* (στ. 534)¹⁴⁸, δηλαδή "ήσυχος σαν αρνί". Και η φράση *lupus in fabula* (στ. 537), δηλαδή "λύκος σε κωμωδία" που γενικά θεωρείται αντίστοιχη της Ελληνικής "Εἰ καὶ λύκου ἐμνήσθης, πάρεσιν οὗτος" ή "Λύκον εἶδες"¹⁴⁹ και λέγεται για περιπτώσεις που μένει κανείς άναυδος εξαιτίας αναπάντεχου και εκπληκτικού γεγονότος.

Παροιμιακές φράσεις είναι: Η φράση *quod ante pedes...est* (στ. 386)¹⁵⁰, δηλαδή "ό,τι είναι μπροστά στα πόδια μου". αντίστοιχη φαίνεται να είναι η παλαιά παροιμιακή φράση "Ἐμποδὼν ἔστι τὸ πρᾶγμα" (Αποστ. VII 12). Και η φράση *facio te apud illum deum* (στ. 535)¹⁵¹, δηλαδή "σε κάνω μπροστά του θεό" εννοώντας ότι τον οδηγεί στην κορύφωση της ευτυχίας ή της τελειότητας.

Μεταφορικά χρησιμοποιούνται: Το ρήμα *inescare* (στ. 220) που σημαίνει "παγιδεύω" (κ. λ. "βάζω δόλωμα", "πιάνω στα βρόχια"). όπως παρατηρεί ο Δονάτος¹⁵², είναι μεταφορά από την πρακτική των κυνηγών πουλιών. Το ρήμα *labascit* (στ. 239) που σημαίνει "σφάλλει", "ολισθαίνει". όπως παρατηρεί ο Δονάτος¹⁵³, είναι μεταφορά από το κόψιμο του δένδρου. Και το ρήμα *conradet* (στ.

¹⁴⁶ βλ. Ν. Πολίτου, τομ. Δ (1965) σελ. 303 και Ι. Κολιτσάρα, τομ. Β (1965) σελ. 187 (αρ. 2825).

¹⁴⁷ βλ. Δ. Λουκάτου (1976) σελ. 19.

¹⁴⁸ βλ. Α. Otto (1965) σελ. 261 όπου μας δίνει και αντίστοιχο ελληνικό: Φιλίππιδης (fr. 29 Kock - Meineke 4, σελ. 476): ὁ τραχύτατος δὲ συκοφάντης μνᾶς δύο λαβὼν ἄπεισιν ἀρνίου μαλακώτερος. Και R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 534.

¹⁴⁹ Don. Ad. 537,2: *lupus in fabula*: silentii indictio est in hoc proverbio atque eiusmodi silentii, ut in ipso verbo vel ipsa syllaba conticescat, quia lupum vidisse homines dicimus, qui repente obmutuerunt; quod fere his evenit, quos prior viderit lupus, ut cum cogitatione in qua fuerint etiam verbis et voce careant. Nam sic Theocritus (*Id.* XIV 22) "οὐ φθέγξη; λύκον εἶδες" et Vergilius (*Ecl.* IX 53-54) "vox quoque Moerim iam fugit ipsa, lupi Moerim uidere priores". Alii putant ex nutricum fabulis natum pueros ludificantium terrore lupi paulatim + capua venientis usque ad limen cubiculi. Nam falsum est quod dicitur intervenisse lupum Naevianae fabulae Alimonio Remi et Romuli, dum in theatro ageretur. Βλ. επίσης Αποστ. X 89 και Α. Otto (1965) σσ. 199-200, όπου μας δίνει και παράλληλο χωρίο από τα ελληνικά: Διογ. IV 64: εἰ καὶ λύκου ἐμνήσθης (ενν. ἤλθεν δν): ἐπὶ τῶν δν δν μνησθῶσιν ἐγγυὺς παραγινόμενων. Επίσης S. Ahmore (1965) σχόλιο στο στίχο 537 και R. Martin (1976) στον ίδιο στίχο.

¹⁵⁰ βλ. Α. Otto (1965) σελ. 274 και R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 386.

¹⁵¹ βλ. Α. Otto (1965) σελ. 19.

¹⁵² Don. Ad. 220,4: *nescis inescare homines Sannio*: μεταφορά ab aucupibus, qui avibus capiendis offundunt cibum. Βλ. και R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 220.

¹⁵³ Don. Ad. 239,2: Et proprie dixit "labascit", ut et suam instantiam et cunctationem tarde incipientis consentire monstraret. Nam inchoativum verbum est, μεταφορᾷ ab arbore + significans facta, quae multis succisa ictibus ferri tandem incipit in casum pendere ruinamque minare.

242)¹⁵⁴ που σημαίνει “μαζεύω”, “σωρεύω” (κ. λ. “ξύνω”) (βλ. συζήτηση σχετική με τη λέξη στο λόγο του Δάου στον *Phormio*).

Ο Σύρος χρησιμοποιεί λέξεις και φράσεις της ομιλουμένης περισσότερο από όλους τους ανδρικούς χαρακτήρες της κωμωδίας (η αναλογία είναι 16,88%). Αυτό φαίνεται να οφείλεται κυρίως στην κοινωνική θέση του και όχι τόσο σε συναισθηματική φόρτιση.

Χαρακτηριστικά του λόγου του θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι τα επιφωνήματα *hercle* (στ. 375, 419, 554, 578, 982) και *edepol* (στ. 763, 783, 961). Οι προσφωνήσεις: ο *Ctesipho* (στ. 260), ο *Demea* (στ. 385), ο *noster Demea* (στ. 961), ο *vir optume* (στ. 983). Φράσεις ευχαριστίας προς τους κυρίους του (στ. 887, 971). Και υποκοριστικά. Ιδιαίτερα συχνά χρησιμοποιεί προστακτικές που έχουν θέση επιφωνημάτων: *age* (στ. 215, 223, 553), *abi* (220, 765), *mane* [στ. 253, 264 (σε διπλασιασμό)]. Αξίζει να σημειώσουμε ότι στο λόγο του βρίσκουμε δύο από τα τρία παραδείγματα στον Τερέντιο της δεικτικής λέξης *ellum-ellam* (στ. 260 και 389 αντίστοιχα)· η τρίτη περίπτωση βρίσκεται πάλι σε λόγο δούλου (στον Δάο της *Andria*). Θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι προσφωνήσεις, οι φράσεις ευχαριστίας και τα υποκοριστικά ταιριάζουν στο λόγο ενός δούλου. Τέλος χρησιμοποιεί αρκετές παροιμίες, παροιμιακές φράσεις και μεταφορές.

8. Ctesipho (adulescens)

Είναι ο δεύτερος νεαρός της κωμωδίας· γιος του Δημέα τον οποίο αυτός ο ίδιος έχει αναθρέψει με αυστηρότητα και ηθικές αρχές. Ένας απλοϊκός νέος χωρίς πρωτοβουλία. Φοβάται πολύ το θυμό του πατέρα του, αλλά δεν είναι ικανός να του πει ούτε ένα ψέμα· ένας καλός, αλλά αδύνατος χαρακτήρας.

Το όνομά του είναι το Ελληνικό όνομα *Κτησιφῶν*, παράγεται από το θέμα *κτῆσι-* του ονόματος *κτῆσις* και την κατάληξη *-φῶν*¹⁵⁵. Στην κωμωδία φαίνεται να είναι η μοναδική περίπτωση που χρησιμοποιείται.

Ο ρόλος του είναι μικρός. Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *hem* (στ. 260) που είναι μόνο του και δείχνει αμηχανία. Το *ah* (στ. 269) που προτάσσεται πρότασης¹⁵⁶ και δείχνει φόβο και ανησυχία. Το *heus* (στ. 281) με το οποίο καλεί τον Σύρο· βρίσκεται σε διπλασιασμό *heus heus Syre*. Το *hercle* (στ. 268, 281 και 551). Και οι προσφωνήσεις: ο *frater, frater* (στ. 256)· μια γεμάτη συναισθηματική

¹⁵⁴ βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 155.

¹⁵⁵ βλ. Bechtel (1982) σσ. 267 και 461· J. Austin (1922) σσ. 56-57 και Chantraine, σελ. 590.

¹⁵⁶ *ah vereor coram in os te laudare amplius* = αχ! φοβάμαι να σε επαινέσω περισσότερο μπροστά σου.

φόρτιση προσφώνηση¹⁵⁷ με την οποία απευθύνεται στον αδελφό του (το όνομα *frater* είναι σε διπλασιασμό). Και ο *Syre* (στ. 260) με την οποία απευθύνεται στον Σύρο.

Λέξη - επιφώνημα είναι η οριστική του παρακειμένου *perii* (στ. 543).

Μια ευχή βρίσκουμε στο στίχο 518: *utinam quidem* (= μακάρι βέβαια)· η φράση είναι ελλειπτική και προφανώς εννοείται από τα προηγούμενα *operis aliquid faciat* (= να κάνει καμιά δουλειά)¹⁵⁸.

Ερωτήσεις είναι: Η ερώτηση *audistin?* (στ. 539). Και η ερωτηματική λέξη *ain...?* (στ. 517) εισάγει την ερώτηση που ακολουθεί¹⁵⁹.

Απαντήσεις: Έκφραση επιδοκμασίας αποτελεί το επίρρημα *ita* (στ. 287 και 521). Στην πρώτη περίπτωση (στ. 287) συνδυάζεται με το ρήμα παράκλησης *quaeso* (*ita, quaeso*).

Αιτιατική της αναφώνησης είναι η φράση *festivum caput* (= τι χαριτωμένος άνθρωπος! - στ. 261).

Αντί του αρνητικού μορίου *non* χρησιμοποιεί το αρνητικό επίρρημα *numquam* (στ. 528 και 551).

Προσβλητικός χαρακτηρισμός είναι η λέξη *impurissimum* (= πανάθλιο - στ. 281) με την οποία χαρακτηρίζει τον Σαννίωνα.

Πλεονασμοί είναι: Ο συνδυασμός *hominem neminem* (στ. 259). Και το επίρρημα *iterum* κοντά στο ρήμα *revorti* (*revorti...iterum* - στ. 525).

Λέξεις παράκλησης είναι: Το ρήμα *obsecro...te* (ανάμεσα στο ρήμα και το αντικείμενο παρεμβάλλεται το επιφώνημα *hercle*) (στ. 281) που μετριάζει τον τόνο της προστακτικής *absolvitote*. Το *obsecro* (χωρίς αντικείμενο) (στ. 550) που μετριάζει τον τόνο της προστακτικής *vide*. Και το *quaeso* (στ. 287) που ενισχύει την καταφατική απάντηση *ita* (βλ. παραπάνω).

Λέξη ευγένειας είναι το *sodes* (στ. 517) που μετριάζει τον τόνο της προστακτικής *dic*¹⁶⁰.

Φράσεις τρυφερότητας είναι οι: *o mi Aeschine* (στ. 268) και *o mi germane* (= αδελφέ μου - στ. 269)· η κτητική αντωνυμία προτάσσεται πράγμα σπάνιο στο λόγο των ανδρών. Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η πρόταξη της κτητικής αντωνυμίας οφείλεται σε μετρικούς λόγους¹⁶¹.

¹⁵⁷ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 256 και R. Martin (1976) στον ίδιο στίχο.

¹⁵⁸ βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 518.

¹⁵⁹ *ain patrem hinc abisse rus?* = λες ότι ο πατέρας έφυγε για την εξοχή;

¹⁶⁰ βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 517.

¹⁶¹ Πράγματι στο στίχο 268 η σειρά είναι *o mi Aeschine* και δίνει το μετρικό σχήμα - υ - [το *i (mi)* εκθλίβεται προ του *Ae (Aeschine)*] που καλύπτει τον 7ο πόδα (είναι σπονδαίος) και τον 8ο πόδα (είναι ίαμβος) ενός ιαμβικού οκτωσφαιρίου. Αν η σειρά ήταν *o Aeschine mi* θα έδινε το μετρικό σχήμα - υ - [το *o* θα εκθλιβόταν προ του *Ae (Aeschine)*] που δε θα εξυπηρετούσε το μέτρο καθώς στον 7ο πόδα θα εμφανιζόταν τροχαίος. Στο στίχο 269 η σειρά

Διπλασιασμό του ονόματος *frater* (ο *frater frater*) παρατηρήσαμε στο στίχο 256 (βλ. παραπάνω) και του επιφωνήματος *heus* (*heus heus Syre*) στο στίχο 281 (βλ. παραπάνω).

Θαμιστικό είναι το ρήμα *rogitabit* (στ. 527)· όμοια βρίσκουμε και το απλό *rogo*¹⁶².

Μεταφορικά χρησιμοποιείται το ρήμα *concludam* (στ. 552) (βλ. συζήτηση σχετική με τη λέξη στο λόγο του Παμφίλου στην *Andria*).

Στο λόγο του Κτισσιφώντα βρήκαμε αρκετές λέξεις και φράσεις της ομιλουμένης (η αναλογία είναι 13,59%). Αυτό οφείλεται κυρίως σε συναισθηματική φόρτιση που φαίνεται ιδίως στις εκφράσεις με τις οποίες απευθύνεται στον αδελφό του ο *frater frater* (στ. 256), ο *mi Aeschine* (στ. 268), ο *mi germane* (στ. 269). Πέραν αυτών συνηθίζει τα ρήματα παράκλησης *obsecro* (στ. 281, 550) και *quaeso* (στ. 287), το επιφώνημα *hercle* (στ. 268, 281 και 551) και το αρνητικό επίρρημα *numquam* αντί του αρνητικού μορίου *non* (στ. 528, 551). Δε χρησιμοποιεί καθόλου παροιμίες.

9. Sostrata (matrona)

Είναι η μητέρα της Παμφίλης, της κοπέλλας με την οποία έχει ερωτική σχέση ο Αισκίνης. Μια φτωχή χήρα που με τη βοήθεια του δούλου της Γέτα προσπαθεί να αντεπεξέλθει στις δυσκολίες της ζωής. Παράλληλα όμως είναι ένας δυνατός χαρακτήρας και αποφασισμένη να υπερασπίσει την τιμή και τα συμφέροντα της κόρης της. Ο Δημέας την χαρακτηρίζει *proba et modesta* (= αγαθή και συνετή - στ. 930) τόσον ώστε και ο ίδιος και ο νεαρός Αισκίνης να τη θεωρήσουν στο τέλος της κωμωδίας ως κατάλληλη σύζυγο για τον Μικίωνα.

Το όνομά της¹⁶³ φαίνεται να ταιριάζει στο χαρακτήρα της. Είναι αυτή που θα σώσει την τιμή της κόρης της και ακόμη το σπιτικό της και τον εαυτό της από τη φτώχεια. Την ετυμολογία του ονόματός της συζητήσαμε στη Σωστράτη της κωμωδίας *Heautontimorumenos*.

Ο ρόλος της είναι μικρός. Στοιχεία του λόγου της που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφώνηματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *hem* (στ. 326) που συνδυάζεται με το *perii* και δείχνει έκπληξη. Το *vae miserae mihi!* (στ. 327) όπου το *vae* συντάσσεται με δοτική (*miserae*

είναι ο *mi germane* και δίνει το μετρικό σχήμα - - - - [το τελικό *e* (*germane*) εκθλίβεται προ του *a* του επιφωνήματος *ah* που ακολουθεί] που καλύπτει τους δύο πρώτους πόδες (είναι σπονδαίοι) ενός ιαμβικού οκτωναρίου. Αν η σειρά ήταν ο *germane mi* θα έδινε το μετρικό σχήμα - - - υ [το *i* (*mi*) εκθλίβεται προ του *a* (*ah*)] που δε θα εξυπηρετούσε το μέτρο καθώς στο 2ο πόδα θα εμφανιζόταν τροχάιος.

¹⁶² Εδώ το *rogito* συντάσσεται με πλάγια ερώτηση (*rogitabit me ubi fuerim*) με μια παρόμοια πλάγια ερώτηση βρίσκουμε και το απλό *rogo* στους *Ad* 82: *rogas me ubi nobis Aeschinus siet?*

¹⁶³ βλ. J. Austin (1922) σσ. 57-58.

mihi) και δείχνει απελπισία. Το *ah* (στ. 329), που συνδυάζεται με αιτιατική της αναφώνησης (*ah me miseram*) και δείχνει απελπισία, και στον 342, όπου συνδυάζεται με αρνητική απάντηση (*ah minime gentium*) και δείχνει λύπη. Και το *pol* (στ. 298).

Λέξη-επιφώνημα είναι η οριστική παρακειμένου *perii* (στ. 327) που συνδυάζεται με το επιφώνημα *hem*.

Μια ευχή βρίσκουμε στο στίχο 298: *salvo' nobis deos quaeso ut siet* (= παρακαλώ τους θεούς να τον έχουν καλά για μας) όπου το ρήμα παράκλησης *quaeso* συντάσσεται με βουλητική πρόταση.

Η ερώτηση *quid est?* απαντά στο στίχο 323.

Αρνητική απάντηση ιδιαίτερα emphaticή αποτελεί η φράση *minime gentium* (στ. 342): το επίρρημα *minime* συντάσσεται με τη γενική διαιρετικής *gentium* και συνδυάζεται με το επιφώνημα *ah*.

Αιτιατική της αναφώνησης είναι η φράση *miseram me* (στ. 291) και με τη σειρά *me miseram* (στ. 305 και 330). Αιτιατική της αναφώνησης θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε τη φράση *nostrumne Aeschinum, nostram vitam omnium* (= τον Αισχίνη μας, τη ζωή όλων μας! - στ. 330-1), η οποία είναι ελλειπτική. Ο Δονάτος¹⁶⁴ συμπληρώνει τη φράση με ένα απαρέμφατο το οποίο είναι στην ουσία απαρέμφατο της αναφώνησης.

Αντί του αρνητικού μορίου *non* χρησιμοποιεί το αρνητικό επίρρημα *numquam* (στ. 332).

Λέξη παράκλησης είναι το ρήμα *obsecro* στο στίχο 288, όπου συνδυάζεται με ερώτηση και δείχνει έντονη ανησυχία, και στον 325 (*obsecro te*), όπου μετριάζει τον τόνο της προστακτικής *eloquere*, ενώ παράλληλα δείχνει ανυπομονησία και ανησυχία καθώς συνδυάζεται και με την ερώτηση που ακολουθεί.

Φράσεις τρυφερότητας είναι οι: *mea nutrix* (στ. 288) και *mea Canthara* (στ. 353). Και στις δύο περιπτώσεις η κτητική αντωνυμία προτάσσεται, όπως συνήθως στο λόγο των γυναικών. Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι αυτό οφείλεται σε μετρικούς λόγους¹⁶⁵.

¹⁶⁴ βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 330-1. Επίσης Don. Ad. 330,3: *ἐλλειπτικῶς omnia, quia fletus impedit verba. Deest autem "hoc fecisse" vel tale quid.*

¹⁶⁵ Στο στίχο 288 η σειρά είναι *mea nutrix* και δίνει το μετρικό σχήμα υ υ - - που καλύπτει την άρση του 2ου πόδα που είναι αναλυμένη σε δύο βραχέα και τον 3ο πόδα (είναι σπονδαίος) ενός τροχαϊκού σεπτεναρίου. Αν η σειρά ήταν *nutrix mea* τότε θα έδινε το μετρικό σχήμα - - υ υ που θα κάλυπτε την άρση του 2ου πόδα και τον 3ο πόδα του οποίου η άρση θα ήταν αναλυμένη σε δύο βραχέα. Αυτό εκ πρώτης όψεως θα ήταν δυνατόν· κατά κανόνα όμως ο τροχαίος αντικαθίσταται από σπονδαίο στον 1ο, 3ο και 5ο πόδα [βλ. Α. Χ. Μέγα (1993) σελ.203] με την προϋπόθεση ότι δεν παρουσιάζεται ασυμφωνία ανάμεσα στο μετρικό και λεκτικό τόνο. Παρατηρούμε λοιπόν ότι αυτό τηρείται με τη σειρά που προτίμησε ο Τερέντιος όπου ο 3ος πόδας είναι σπονδαίος και ο μετρικός και λεκτικός τόνος συμπίπτουν, πράγμα που δε θα συνέβαινε αν η σειρά ήταν διαφορετική. Και στο στίχο 353 η σειρά είναι *mea Canthara* και δίνει το μετρικό σχήμα υ υ - υ - που καλύπτει τον 7ο και τον 8ο πόδα ενός ιαμβικού οκτωναρίου όπου στον 7ο πόδα η άρση είναι αναλυμένη σε δύο βραχέα και ο

Υποκοριστικό του κυρίου ονόματος *Simo* είναι το όνομα *Simulus*¹⁶⁶ (*Simulo* – δοτ.) (στ. 352).

Μεταφορικά χρησιμοποιούνται: Η λέξη *remedium* (στ. 294)¹⁶⁷ που σημαίνει “φάρμακο”. Και η λέξη *oppido* (στ. 322), που σημαίνει “πάρα πολύ” (βλ. συζήτηση σχετική με τη λέξη στο λόγο του Κλεινία στον *Heautontimorumenos*).

Παρατηρούμε ότι η Σωστράτη χρησιμοποιεί πολλές λέξεις και φράσεις της ομιλουμένης (η αναλογία είναι 16,39%). Αυτό οφείλεται κυρίως σε συναισθηματική φόρτιση εξαιτίας των καταστάσεων που αντιμετωπίζει και του συναισθηματικού χαρακτήρα της. Έτσι το λόγο της χαρακτηρίζουν από το ένα μέρος χαρακτηριστικά για τις περιστάσεις αυτές επιφωνήματα (*vae miserae mihi* – στ. 327, *ah* – στ. 329, 342, *perii* – στ. 327 κ. ά.) και επιφωνηματικές φράσεις (κυρίως η αιτιατική της αναφώνησης *me miseram* – στ. 305, 330 ή *miseram me* – στ. 291) και από το άλλο μέρος φράσεις τρυφερότητας (στ. 288 και 353). Δε χρησιμοποιεί καθόλου παροιμίες.

10. *Canthara (nutrix)*

Είναι η τροφός της Παμφίλης· μια ευγενική, συμπαθητική γρια γυναίκα, αξιοσέβαστη και πιστή στην κυρία της¹⁶⁸. Φαίνεται να έχει τα δύο χαρακτηριστικά ελαττώματα των τροφών της κωμωδίας: τη φλυαρία και την αγάπη για το πιετό.

Το όνομά της¹⁶⁹ είναι το Ελληνικό όνομα *Κανθάρα*· τη σημασία και την ετυμολογία του συζητήσαμε στην Κανθάρα της κωμωδίας *Phormio*. Το όνομα ταιριάζει στη τυπική τροφό της κωμωδίας που είναι πιστή στην κυρία της και αγαπά το πιετό.

8ος πόδας είναι, όπως συνήθως, ιάμβος. Αν η σειρά ήταν *Canthara mea* θα έδινε το μετρικό σχήμα – υ – υ υ που δε θα εξυπηρετούσε το μέτρο καθώς στον 7ο πόδα θα εμφανιζόταν τροχαίος ενώ στον 8ο πόδα θα εμφανιζόταν, αντί του συνήθους ιάμβου, ένας δάκτυλος, πράγμα ασυμβίβαστο με το τέλος του ιαμβικού οκτώναριου.

¹⁶⁶ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 352. Επίσης Don. *Ad* 352,1: *Simulo*: nomen patris puellae est, diminutivum a *Simo* vel a *Simone*. Et nota nomen in palliata fabula Latine diminutum.

¹⁶⁷ Η φράση είναι *solu' mearum miseriarumst remedium* = εσύ μόνον είσαι φάρμακο (ανακούφιση) στις συμφορές μου (μιλάει στον Γέτα και τον παρομοιάζει με φάρμακο). Βλ. και R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 294.

¹⁶⁸ Μελετώντας το ρόλο της ο J. N. Grant [“The role of *Canthara* in Terence’s *Adelphoe*”, *Philologus* 117 (1973), σσ. 70–75] εκφράζει με πολλή επιφύλαξη την άποψη ότι μπορεί να είναι ένα δημιούργημα του Τερεντίου, όπως ο Σωσίας στην αρχή της *Andria*, δηλαδή ένας προτατικός χαρακτήρας για να πλουτίσει τη δράση της κωμωδίας. Έτσι στην αρχή της τρίτης πράξης που εμφανίζεται (σκηνή πρώτη) έχουμε διάλογο (Κανθάρας–Σωστράτης) αντί ενός μονολόγου της οικοδέσποινας Σωστράτης. Και στη συνέχεια η μικρή παρουσία της στη δεύτερη σκηνή (της τρίτης πράξης) με τη συζήτηση που γίνεται χρησιμεύει για να δείξει καλύτερα το χαρακτήρα της Σωστράτης και ιδίως την αποφασιστικότητά της να διεκδικήσει τα δικαιώματά αυτής και της κόρης της.

¹⁶⁹ βλ. J. Austin (1922) σσ. 58–60.

Ο ρόλος της είναι πάρα πολύ μικρός. Στοιχεία του λόγου της που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *ai ai* (σε διπλασιασμό) (στ. 336) το οποίο χρησιμοποιούν μόνο γυναίκες¹⁷⁰ και δείχνει λύπη και αγανάκτηση. Το *hem* (στ. 343) που συνδυάζεται με φράση τρυφερότητας (*hem, mea Sostrata*) και δείχνει έκπληξη. Το *edepol* (στ. 289) και ο βραχύτερος τύπος του *pol* (στ. 293).

Η ερώτηση *rogas?* (στ. 288) που είναι σχεδόν επιφωνηματική από αυτήν εξαρτάται η πлагία ερώτηση που προηγείται (*quid fiet, rogas?*).

Λέξη παράκλησης είναι το ρήμα *obsecro* (στ. 309) που μετριάζει τον τόνο της προτρεπτικής υποτακτικής *accedamus* (*propius obsecro accedamus*).

Φράσεις τρυφερότητας και οικειότητας είναι οι: *mea tu* (στ. 289) με την οποία φαίνεται να απευθύνεται στην Παμφίλη· την ίδια φράση τρυφερότητας είχε χρησιμοποιήσει η υπηρέτρια Δωριάς στην κωμωδία *Eunuchus*. Ίσως δεν είναι σύμπτωση ότι ο οικείος αυτός τρόπος προσφώνησης χρησιμοποιείται, και τις δύο φορές που απαντά, από γυναίκες που ανήκουν στο υπηρετικό προσωπικό. Οι φράσεις *mi Geta* (στ. 323) και *mi homo* (στ. 336), με τις οποίες απευθύνεται στον Γέτα· η δεύτερη μάλιστα (*mi homo*) χρησιμοποιείται μόνον από γυναίκες και στον Πλάυτο και στον Τερέντιο¹⁷¹. Και *mea Sostrata* (στ. 343). Σε όλες τις περιπτώσεις η κτητική αντωνυμία προτάσσεται, όπως συνήθως, στο λόγο των γυναικών. Θα μπορούσαμε όμως να υποστηρίξουμε ότι αυτό οφείλεται σε μετρικούς λόγους¹⁷².

¹⁷⁰ βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 336.

¹⁷¹ βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 336.

¹⁷² Στο στίχο 289 η σειρά είναι *mea tu* και δίνει το μετρικό σχήμα υ υ [το υ (*tu*) εκθλίβεται προ του αρχικού ο (*occipiunt*)] που καλύπτει τη θέση του 5ου πόδα ενός ιαμβικού οκτωαρίου η οποία είναι αναλυμένη σε δύο βραχέα. Αν η σειρά ήταν *tu mea* θα έδινε το μετρικό σχήμα - υ [το τελικό α (*mea*) εκθλίβεται προ του αρχικού ο (*occipiunt*)] το οποίο δε θα εξυπηρετούσε το μέτρο καθώς θα υπήρχε μια συλλαβή παραπάνω. Στο στίχο 323 η σειρά είναι *mi Geta* και δίνει το μετρικό σχήμα - υ x που καλύπτει το τέλος ενός τροχαϊκού σепτεναρίου, δηλαδή είναι ο 7ος πόδας (τροχαίος, όπως συνήθως) και η τελευταία αδιάφορη συλλαβή. Αν η σειρά ήταν *Geta mi* θα έδινε το μετρικό σχήμα υ - - που δε θα εξυπηρετούσε το μέτρο καθώς στον 7ο πόδα θα εμφανιζόταν ιαμβός. [Το όνομα *Geta* έχει συνήθως το τελικό α βραχύ, σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του R. H. Martin (1955, σελ. 207) (βλ. και συζήτηση στο λόγο του Κλεινία στον *Heautontimorumenos* στην ενότητα *Φράσεις τρυφερότητας*). Εδώ όμως δεν έχει σημασία η ποσότητα του τελικού α καθώς είναι στην τελευταία συλλαβή του στίχου και επομένως η συλλαβή είναι αδιάφορη (*anceps*)]. Στο στίχο 336 η σειρά είναι *mi homo* και δίνει το μετρικό σχήμα υ υ - (το *i* του *mi* βραχύνεται προ του *homo*) που καλύπτει τη θέση του 6ου πόδα (που είναι αναλυμένη σε δύο βραχέα) και την άρση του 7ου πόδα (είναι μακρά) ενός ιαμβικού οκτωαρίου. Αν η σειρά ήταν *homo mi* θα έδινε το μετρικό σχήμα υ - - το οποίο δε θα εξυπηρετούσε το μέτρο καθώς θα υπήρχε μια συλλαβή παραπάνω. Και στο στίχο 343 η σειρά είναι *mea Sostrata* και δίνει το μετρικό σχήμα υ υ -

Υποκοριστικό του επιρρήματος *primum*¹⁷³ είναι το επίρρημα *primulum* (= πρώτα - πρώτα - στ. 289).

Διπλασιασμό του επιφωνήματος *au* (*au au*) παρατηρούμε στο στίχο 336 (βλ. παραπάνω).

Παρά το μικρό ρόλο της Κανθάρας τα στοιχεία της ομιλουμένης που βρίσκουμε στο λόγο της είναι πάρα πολλά. Η αναλογία των στοιχείων αυτών είναι 18,39%. Χρησιμοποιεί συχνά φράσεις τρυφερότητας (στ. 289, 323, 336 και 343) και σε κάπως μικρότερη έκταση επιφωνήματα, όπως το *edepol-pol* (στ. 289 και 293). Δε χρησιμοποιεί παροιμίες.

11. Geta (servus)

Είναι ο πιστός δούλος της Σωστράτης, ο άνθρωπος στον οποίο στηρίζεται για να αντεπεξέλθει στις δυσκολίες της ζωής. Το όνομά του¹⁷⁴ ταιριάζει σε έναν πιστό δούλο. Τη σημασία και ευμολογία του συζητήσαμε στον Γέτα της κωμωδίας *Phormio*. Ο ρόλος του είναι σχετικά μικρός. Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *vae misero mihi* (στ. 301) όπου το *vae* συντάσσεται με δοτική¹⁷⁵ (*misero mihi*) και εκφράζει απελπισία. Το *ah* (στ. 309) που συνδυάζεται με αιτιατική της αναφώνησης (*ah me miserum*) και δείχνει λύπη. Το *vah* (στ. 315) που παρεμβάλλεται σε πρόταση¹⁷⁶ και δείχνει θυμό. Το *hem* (στ. 320) που προτάσσεται πρότασης¹⁷⁷ και δείχνει έκπληξη. Το *ei mihi* (στ. 323) όπου το *ei* συντάσσεται με δοτική (*mihi*) και εκφράζει απελπισία. Και το *hercle* (στ. 353 και 483).

Λέξεις - επιφωνήματα είναι: Οι δεικτικές λέξεις: *cedo* (= *dic* - στ. 484) που συνοδεύεται από εμπρόθετο προσδιορισμό (*coram ipsum cedo* = πες τα μπροστά του)· *eccum* (στ. 890) που συντάσσεται με αιτιατική (*sed eccum Demeam*) την οποία προσδιορίζει. Και οι οριστικές παρακειμένου *periimus* και *actumst* (στ. 324-5).

υ - (θεωρούμε το α του *Sostrata* μακρό γιατί αντιστοιχεί στο ελληνικό **η** του *Σωστράτη* διατηρώντας την ελληνική προσωδία) που καλύπτει τον 5ο πόδα (όπου η άρση είναι αναλυμένη σε δύο βραχέα) και τον 6ο πόδα (είναι ίαμβος) ενός ιαμβικού οκτωναρίου. Αν η σειρά ήταν *Sostrata mea* θα έδινε το μετρικό σχήμα - υ - υ υ που δε θα εξυπηρετούσε το μέτρο καθώς στον 5ο πόδα θα εμφανιζόταν τροχαίος.

¹⁷³ Don. Ad. 289,2: *primulum*: initium et ipsa origo dolorum diminutive demonstrata est; non enim "primum" sed "primulum" dicit.

¹⁷⁴ βλ. J. Austin (1922) σελ. 60.

¹⁷⁵ βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 301. Επίσης Don. Ad. 301,3: *vae misero mihi*: έμπαθώς σχετίζεται.

¹⁷⁶ *tum autem Syrum impulsorem, vah, quibus illum lacerarem modis!* = και τότε τον Σύρο τον υποκινητή, αχ!, με τι τρόπο θα τον βασανίσω.

¹⁷⁷ *hem quisquis, sine me* = εε! όποιος και αν είσαι, άσε με.

Ευχές είναι οι φράσεις: *salvos sies* (στ. 890 – *sies* αρχαϊκός τύπος αντί *sis*) και *di tibi, Demea, bene faciant* (= να 'χεις την ευλογία των θεών, Δημέα – 917-918).

Ερωτήσεις είναι: Η στερεότυπη ερώτηση *quid istic?* (στ. 350). Και η ερώτηση *cesso...inpertiri* (*sed cesso eram hoc malo inpertiri propere?* = αλλά τι κάθομαι και δεν ειδοποιώ την κυρία μου γι' αυτό το κακό – στ. 320) που είναι αυτοπροτροπή.

Απαντήσεις: Καταφατικές απαντήσεις είναι τα επιρρήματα: *certum* (στ. 329) και *certe* (*certe, Hegio* – στ. 488). Απάντηση μπορεί να θεωρηθεί και η φράση *sic est factum* (στ. 448) με την οποία επιβεβαιώνει όσα φαίνεται να έχει πει στον Ηγίωνα πριν μπουν στη σκηνή και τα οποία ο τελευταίος επαναλαμβάνει με τη μορφή επιφωνηματικών προτάσεων.

Αποσιωπήσεις παρατηρούμε στους στίχους 323-6 *era... prorsus... iam... Aeschinus...* όπου το λόγο του διακόπτει συνεχώς η Σωστράτη.

Αιτιατικές της αναφώνησης είναι οι φράσεις *hoccin saeclum! o scelera, o genera sacrilega, o hominem inpium!*, (= τι εποχή! τι κακούργοι! τι ξεδιάντροπη οικογένεια! τι αισχρός άνθρωπος! – στ. 304) και *me miserum* (στ. 310).

Προσβλητικοί χαρακτηρισμοί είναι: Η λέξη *scelus* (στ. 314) με την οποία χαρακτηρίζει τον Σύρο. Και οι αιτιατικές της αναφώνησης *o scelera, o genera sacrilega, o hominem inpium* (στ. 304) (βλ. παραπάνω), φράσεις με τις οποίες χαρακτηρίζει τον Αισχίνη, τον Σύρο και όλη την οικογένειά τους.

Πλεονασμός είναι η φράση *hisce oculis...vidi* (= είδα με τα ίδια μου τα μάτια – στ. 329) όπου η οργανική αφαιρετική *hisce oculis* πλεονάζει κοντά στο ρήμα *vidi*.

Το θαμιστικό ρήμα *quaerito* απαντά στο στίχο 321. Βρίσκεται στη φράση *te ipsam quaerito* ακριβώς όμοια έχουμε συναντήσει το ρήμα αυτό στο λόγο του Δημέα (βλ. παραπάνω).

Μεταφορικά χρησιμοποιούνται: Το ρήμα *circumvallant* (στ. 302) που σημαίνει "περικαρακώνω" (κ. λ. "τοποθετώ ολόγυρα")· είναι μεταφορά από το στρατόπεδο¹⁷⁸. Και το ρήμα *evomam* (στ. 312)¹⁷⁹ (βλ. συζήτηση σχετική με τη λέξη στο λόγο του Δημέα).

Τα στοιχεία της ομιλουμένης που βρήκαμε στο λόγο του Γέτα δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς είναι οι κοινότητες φράσεις που συνήθως χρησιμοποιούν όλοι οι χαρακτήρες (η αναλογία είναι 14,88%). Χρησιμοποιεί κάπως περισσότερο επιφωνήματα και επιφωνηματικές φράσεις καθώς φαίνεται να

¹⁷⁸ Don. *Ad* 302,1: "circumvallant" se circa nos et stipant se invicem; nam circumvallamus et nos et alios. Tamen rara locutio est. Βλ. επίσης Hofmann L. U. (1951) σελ. 156· S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 302· R. Martin (1976) στον ίδιο στίχο και L. Nougaret (1945) σελ. 71.

¹⁷⁹ βλ. Hofmann L. U. (1951) σελ. 155 και R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 312.

συμπάσχει με την κυρία του στις δύσκολες καταστάσεις που αυτή αντιμετωπίζει: έτσι μπορούμε να πούμε ότι είναι χαρακτηριστικά για τέτοιες περιπτώσεις τα: *vae misero mihi* – στ. 301, *ah* – στ. 309, *vah* – στ. 315, *ei mihi* – στ. 323, *me miserum* – στ. 310. Σε μικρότερη έκταση συνηθίζει το επιφώνημα *hercle* (στ. 353, 483). Δε χρησιμοποιεί καθόλου παροιμίες.

12. Hegio (senex)

Συγγενής της Παμφίλης και ο πιο στενός φίλος του πατέρα της. Θεωρεί υποχρέωσή του να υπερασπίσει τη Σωστράτη και την Παμφίλη στη μνήμη του φίλου του. Το όνομά του¹⁸⁰ είναι το Ελληνικό όνομα 'Ηγίων' τη σημασία του και την ετυμολογία του συζητήσαμε στον Ηγίωνα της κωμωδίας *Phormio*. Ο ρόλος του δεν είναι μεγάλος. Στοιχεία του λόγου του που ανήκουν στην ομιλουμένη είναι:

Επιφωνήματα (πρωτεύοντα και δευτερεύοντα) είναι: Το *oh* (στ. 461) που προτάσσεται πρότασης¹⁸¹ και δείχνει ανησυχία. Το *hem* (στ. 487) που συνδυάζεται με ερώτηση¹⁸² και δείχνει έκπληξη. Το *ah* (στ. 597) που συνδυάζεται με αρνητική απάντηση (βλ. παρακάτω) και δείχνει δυσανασχέτηση. Το *pol* (στ. 450). Η φράση *si dis placet* (= αν θέλουν οι θεοί – στ. 476) μια επιφωνηματική φράση που δείχνει αγανάκτηση: μοιάζει με ευχή και αναφέρεται σε αναπάντεχα και ασυνήθιστα γεγονότα¹⁸³ (βλ. στο λόγο της Πυθιάδας στον *Eunuchus*). Και η επίκληση *pro di immortales* (στ. 447).

Λέξεις-επιφωνήματα είναι: Η προστακτική *mane* (στ. 467). Και η δεικτική λέξη *em* (στ. 488) που συνδυάζεται με πρόταση¹⁸⁴.

Ευχή είναι η φράση *haec primum ut fiant deos quaeso* (= πρώτα παρακαλώ τους θεούς να γίνουν αυτά – στ. 491) όπου το ρήμα *quaeso* συντάσσεται με βουλητική πρόταση.

Η ερώτηση *quid narras?* (στ. 448) είναι μια στερεότυπη ερώτηση που δείχνει έκπληξη¹⁸⁵.

Απαντήσεις: Αρνητική απάντηση είναι το επίρρημα *minime* (στ. 597) [συνδυάζεται με το επιφώνημα *ah* (*ah minime*)]. Έκφραση επιδοκμασίας είναι η φράση *bene facis* (στ. 601 και 604).

Αιτιατική της αναφώνησης είναι η φράση *facinus indignum* (στ. 447).

Απαρέμφατο της αναφώνησης είναι το *esse ortum* [στ. 449 – *ex illan familia tam inliberale facinus esse ortum!* = από τέτοια οικογένεια να προέλθει (να γίνει) τόσο κατώτερη ενέργεια!].

¹⁸⁰ βλ. J. Austin (1922) σσ. 37-38.

¹⁸¹ *oh te quaerebam ipsum* = ωχ! εσένα ακριβώς γύρευα.

¹⁸² *hem numnam illa quaeso parturit?* = τι! μήπως, παρακαλώ, αυτή γεννάει;

¹⁸³ βλ. S. Ashmore (1965) σχόλιο στο στίχο 476 και R. Martin (1976) στον ίδιο στίχο.

¹⁸⁴ *em illaec fidem nunc vestram inplorat, Demea*: = να τώρα εκείνη εκλιπαρεί την πίστη σας.

¹⁸⁵ Don. *Ad* 448: *mirantis est, non interrogantis*.

Πλεονασμοί είναι οι φράσεις: *cum animo cogites*¹⁸⁶ (στ. 500 – όπου πλεονάζει ο εμπρόθετος προσδιορισμός *cum animo* κοντά στο ρήμα *cogito*) και *una tecum* (στ. 598).

Λέξη παράκλησης είναι το ρήμα *quaeso* (στ. 488) που συνδυάζεται με ερώτηση και δείχνει έκπληξη.

Λέξη ευγένειας είναι η λέξη *sis* (στ. 511) που μετριάζει τον τόνο της προστακτικής *fac* (*bono animo fac sis*).

Χαιρετισμός είναι η φράση *salve Demea* (στ. 461).

Υποκοριστικά είναι: Η λέξη *servolorum* (στ. 480) που φαίνεται να έχει μειωτική σημασία. Το επίθετο *parvolis* (στ. 494) που εκτός από την ηλικία, ίσως δείχνει συμπάθεια. Και το όνομα *Simulum* (στ. 465) που είναι υποκοριστικό του κυρίου ονόματος *Simo*.

Το θαμιστικό ρήμα *sustentat* βρίσκουμε στο στίχο 482 (θαμ. του *sustineo*) που έχει τη σημασία “φροντίζω”, “συντηρώ” την οποία έχει και το απλό *sustineo*¹⁸⁷.

Παροιμία είναι η φράση *persuasit nox amor vinum adolescentia* (στ. 470)¹⁸⁸, δηλαδή “τον έπεισε η νύχτα, η αγάπη, το κρασί, η νεότητα”.

Και στο λόγο του Ηγίωνα, όπως και στο λόγο του Γέτα, τα στοιχεία της ομιλουμένης που βρήκαμε αποτελούν κοινότητες φράσεις που χρησιμοποιούν συνήθως όλοι οι χαρακτήρες. Κάποια μεγαλύτερη συχνότητα παρουσιάζουν τα επιφωνήματα και οι επιφωνηματικές φράσεις. Η αναλογία είναι 10,84%. Χρησιμοποιεί πολύ λίγες παροιμίες.

13. Dromo (puer)

Είναι δούλος του Μικίωνα. Τη σημασία και ετυμολογία του ονόματος *Δρόμων*¹⁸⁹ συζητήσαμε στον *Δρόμωνα* της κωμωδίας *Heautontimorumenos*. Είναι πολύ πιθανό να είναι ένα δείγμα του *servus currens*. Ο ρόλος του περιορίζεται σε λίγες λέξεις. Βρήκαμε μόνο μια περίπτωση που ανήκει στην ομιλουμένη: δηλαδή το επιφώνημα *heus* (*heus*, *Syre* – στ. 776): είναι η πρώτη λέξη που λέγει μπαίνοντας στη σκηνή¹⁹⁰ και καλεί τον Σύρο [όμοια είχε χρησιμοποιήσει το επιφώνημα αυτό και ο Σύρος (στ. 882)]. Όπως έχουμε τονίσει και σε άλλες παρόμοιες περιπτώσεις, δεν μπορούμε

¹⁸⁶ βλ. συζήτηση για παρόμοιες φράσεις στο λόγο της Βακχίδας (*Heautontimorumenos*) και του Μικίωνα (*Adelphoe*) στην ενότητα *Πλεονασμοί*.

¹⁸⁷ Εδώ το *sustento* βρίσκεται στη φράση *solus omnem familiam sustentat*: όμοια βρίσκουμε το *sustineo* στον Cic. *Rab. Post.* 16, 43: *Equitem Romanum veterem amicum suum...labentem excepit,...fulsit et sustinuit re, fortuna, fide*. Και Verg. *G.* 2, 513-515: *agricola...terram dimovit aratro:...hinc patriam parvosque nepotes sustinet*.

¹⁸⁸ βλ. A. Otto (1965) σελ. 372.

¹⁸⁹ βλ. J. Austin (1922) σελ. 60.

¹⁹⁰ βλ. W. Watt (1963) σελ. 139.

να βγάλουμε συμπεράσματα από μια μόνο περίπτωση (η αναλογία είναι 28,57%).

14. Stephanio (puer)

Είναι και αυτός δούλος του Μικίωνα. Το όνομα είναι το Ελληνικό όνομα *Στεφανίων*, το οποίο είναι υποκοριστικό του κυρίου ονόματος *Στέφανος* (από το προσηγορικό όνομα *στέφανος*)¹⁹¹. ένα πολύ συνηθισμένο όνομα δούλων και ελευθέρων πολιτών. Ο *Στεφανίων* της κωμωδίας *Adelphoe* είναι βωβό πρόσωπο.

15. Pamphila (virgo)

Είναι η νεαρή φίλη του Αισχίνη την οποία παντρεύεται στη συνέχεια: κόρη της Σωστράτης. Το όνομα *Παμφίλη*¹⁹² έχει την ίδια σημασία και ετυμολογία με το όνομα *Πάμφιλος* που συζητήσαμε στην κωμωδία *Andria*. Ο ρόλος της είναι ελάχιστος, εντούτοις στο λόγο της υπάρχουν στοιχεία της ομιλουμένης συγκεκριμένα:

Η επίκληση *Iuno Lucina* με την οποία επικαλείται τη θεά του τοκετού¹⁹³ (στ. 487).

Η αιτιατική της αναφώνησης *miseram me* (στ. 486).

Και το ρήμα παράκλησης *obsecro* (στ. 487) που μετριάζει τον τόνο της προστακτικής *serva*.

Και στην περίπτωση της Παμφίλης δεν μπορούμε να αξιολογήσουμε απόλυτα τα στοιχεία που βρήκαμε και να βγάλουμε συμπεράσματα: μπορούμε μόνο να πούμε ότι είναι οι συνηθισμένες φράσεις και λέξεις που χρησιμοποιούνται σε ανάλογες περιπτώσεις (η αναλογία είναι 45,45%).

16. Πρόλογος

Στον πρόλογο δε βρήκαμε καμιά περίπτωση που να ανήκει στην ομιλουμένη, πράγμα που οφείλεται στο ρητορικό χαρακτήρα του.

¹⁹¹ βλ. Bechtel (1982) σελ. 405· J. Austin (1922) σελ.62 και Chantraine, σελ. 1054.

¹⁹² βλ. J. Austin (1922) σελ. 60.

¹⁹³ Τα ίδια ακριβώς λόγια χρησιμοποιεί η Γλυκέριον στην *Andria* (στ. 473). Η επίκληση της *Iuno Lucina* είναι αντίστοιχη της Αρτέμιδος στον Μένανδρο [βλ. R. Martin (1976) σχόλιο στο στίχο 487].

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Η Ομιλουμένη, όπως τονίσαμε και στην εισαγωγή μας, είναι μια περιοχή που δύσκολα οριοθετείται εφόσον η γλώσσα είναι ένα ενιαίο σύνολο. Στοιχεία της μπορεί να βρει κανείς και στο πιο “σοβαρό” γραπτό κείμενο και αντίθετα σοβαρά ύφος είναι δυνατόν να παρατηρήσουμε ακόμη και στο πιο λαϊκό και ευτράπελο, όταν οι περιστάσεις το απαιτούν. Στα πλαίσια της έρευνάς μας καθορίσαμε ομάδες λέξεων και φράσεων ακολουθώντας ανάλογες προσπάθειες των γραμματικών που αναφέρουμε και αποδίδοντας (με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια) την ορολογία που αυτοί χρησιμοποιούν για τις κατηγορίες εκείνες που δεν υφάρχει καθιερωμένη Ελληνική ορολογία¹.

Βαδίσουμε με γνώμονα το τι χρησιμοποιεί κανείς ελεύθερα και αβίαστα στην καθημερινή ομιλία του και που πολλές φορές ξεφεύγει από τα πλαίσια της αυστηρής σύνταξης. Περιλάβαμε τρεις κατηγορίες λέξεων και φράσεων που ανήκουν και στον έντεχνο λόγο (Μη στερεότυπες ευχές - Παροιμίες και Παροιμιακές φράσεις - Μεταφορές) γιατί θεωρούμε ότι είναι στοιχεία της γλώσσας που χρησιμοποιούνται ευρύτατα στην καθημερινή ομιλία, ανεξάρτητα αν αξιοποιήθηκαν στο γραπτό λόγο. Ιδιαίτερα μάλιστα οι παροιμιακές φράσεις και οι μεταφορές μπορούν να εξελιχθούν σε ιδιωματικές λαϊκές φράσεις.

Καθώς η περιοχή της ομιλουμένης είναι και δύσκαλη και παλή πλατιά, αποτελεί ένα ευρύ πεδίο για συζήτηση και περαιτέρω έρευνα.

Η ανάλυση που επιχειρήσαμε μέσα στα πλαίσια που περιγράψαμε έδειξε ότι ο Τερέντιος χρησιμοποιεί βέβαια μια λεπτή και προσεγμένη Λατινική γλώσσα, αυτό όμως δεν αποκλείει τη χρήση της ομιλουμένης. Θα περίμενε βέβαια κανείς μέσα σε μια κωμωδία να ακούσει τουλάχιστον τους “κατώτερους” χαρακτήρες, όπως είναι οι δούλοι, οι απελεύθεροι, οι στρατιώτες, οι παράσιτοι, οι πορνοβοσκοί, οι υπηρέτριες και οι εταίρες, να χρησιμοποιούν λαϊκή ή και χυδαία γλώσσα. Αυτό σε γενικές γραμμές ο ποιητής μας δεν το κάνει. Ίσως θα μπορούσε να δει κανείς μια μικρή προσπάθεια προς αυτή την κατεύθυνση σε ελάχιστες μεταφορικές φράσεις, [κυρίως στο λόγο του παράσιτου-συκοφάντη Φορμίωνα και του δούλου Γέτα (*Phormio*), του δούλου Παρμένοντα και του παράσιτου Γνάθωνα

¹ Αναφερόμαστε ειδικά στις κατηγορίες Πρωτεύοντα επιφωνήματα, Δευτερεύοντα επιφωνήματα (όπου έχουν περιληφθεί αρκετές επιφωνηματικές φράσεις, στερεότυπες φράσεις, αποστροφές, επικλήσεις των θεών, όρκοι, εξορκισμοί και ευχαριστίες προς τους θεούς), Λέξεις-επιφωνήματα, Φράσεις που δηλώνουν μικρή αξία, Υβρεις και προσβλητικοί χαρακτηρισμοί, Λέξεις και φράσεις παράκλησης και διαβεβαίωσης, Λέξεις και φράσεις ευγένειας και Φράσεις τρυφερότητας και οικειότητας.

(*Eunuchus*) και του δούλου Σύρου (*Heautontimorumenos*)], εν μέρει στα Ελληνικής προέλευσης επιφωνήματα, στο επιφώνημα (όρκο) *hercle*, στις ύβρεις και στις φράσεις που δηλώνουν μικρή αξία. Από το άλλο μέρος όμως χρησιμοποιεί αφειδώς όλα τα εκφραστικά μέσα που διαθέτει η ομιλουμένη για να δώσει την αρμόζουσα ηδύτητα και τρυφερότητα στη γλώσσα που χρησιμοποιούν οι καλοσυνάτες οικοδέσποινες, οι *bonae meretrices* (οι οποίες, κατά την παράδοση, αποτελούν καινοτομία του ποιητή μας) και οι συναισθηματικοί νεαροί. Θα δούμε όμως αναλυτικά τα στοιχεία που μας προσέφερε η έρευνά μας.

A: Σχετικά με τις κατηγορίες στοιχείων της ομιλουμένης που οριοθετήσαμε στην αρχή της εργασίας μας θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε τα εξής:

(1) **Πρωτεύοντα επιφωνήματα:** Για τα επιφωνήματα υπάρχουν αρκετές ειδικές εργασίες, αλλά και αρκετές αναφορές στα πλαίσια των σχολιασμένων εκδόσεων. Παράλληλα με όσα έχουν επισημάνει προηγούμενοι μελετητές και τα οποία έχουμε περιλάβει στα πλαίσια της ανάλυσης που επιχειρήσαμε, θα είχαμε να παρατηρήσουμε τα εξής: Ηχομιμητικά επιφωνήματα στον Τερέντιο βρίσκουμε ελάχιστα· συγκεκριμένα τα *hahae* και *hahahae* που μιμούνται το γέλιο (5 φορές) και το *st* που επιβάλλει σιωπή (1 φορά). Τα επιφωνήματα *ah*, *ehem*, *ehēu*, *eho*, *hem*, *hui*, *oh*, *oho* και *vah* χρησιμοποιούνται για να εκφράσουν κάθε είδους συναίσθημα από άνδρες και γυναίκες· συνδυάζονται με πρόταση, ερώτηση, προστακτική και κλητική προσφώνηση. Σπανιότερα συνδυάζονται με ύβρη (ιδίως το *eho*) ή απαντούν μόνα τους (ιδίως τα *hem* και *hui* για να εκφράσουν έκπληξη). Ο Hofmann (L. U. 1951 σσ. 15–16) έχει παρατηρήσει ότι το *heus* χρησιμοποιούν στη Λατινική Κωμωδία για να καλέσουν κάποιον μόνον οι άνδρες πλὴν τριών περιπτώσεων. Η μια από αυτές βρίσκεται στον Τερέντιο (*Eun.* 624) όπου το χρησιμοποιεί η υπηρέτρια Δωριάς μεταφέροντας τα λόγια του στρατιωτικού Θράσωνα. Ουσιαστικά δεν αποτελεί εξαίρεση, αλλά απλά μίμηση του λόγου των ανδρών. Ακόμη θα είχαμε να προσθέσουμε ότι στην ίδια κωμωδία ο νεαρός Χαιρέας χρησιμοποιεί το *heus tu* (στ. 594) μεταφέροντας τα λόγια μιας άλλης υπηρέτριας της Θαιῖδας· πιθανώς βάζει στο στόμα της υπηρέτριας αυτό που ο ίδιος θα έλεγε. Σε τρεις περιπτώσεις προτάσσεται παροιμία. Τη φράση *heus tu* χρησιμοποιούν στον Τερέντιο αποκλειστικά δούλοι (κυρίως ο Σύρος του *Heautontimorumenos* και ο Παρμένων του *Eunuchus*). Για να καλέσει κανείς κάποιον χρησιμοποιούν άνδρες και γυναίκες το *eho tu*, ενώ ο παράσιτος Φορμίων χρησιμοποιεί μια φορά το *ohe tu* (στ. 1001). Το *hem* εκτός των άλλων συνδυασμών, που αναφέραμε παραπάνω, το βρίσκουμε σε συνδυασμό με τα *perii* και *occidi* κυρίως στο λόγο των γυναικών. Το *ehem* στους *Adelphoe* χρησιμοποιούν ο Δημέας (στ. 81) και ο γιος του Αισχίνης (στ. 266) στην ελλειπτική φράση *ehem opportune* (= άκου, πάνω στην ώρα)

που θα μπορούσε να θεωρηθεί λαϊκή. Από τα επιφωνήματα που εκφράζουν απελπισία τα *ei mihi* και *ei misero mihi* χρησιμοποιούν μόνον άνδρες και κυρίως νεαρά άτομα, ενώ τα *vae mihi* και *vae misero (miserae) mihi* χρησιμοποιούν όλοι οι χαρακτήρες. Για τα Ελληνική προέλευσης επιφωνήματα ο Palmer (1964 σσ. 81-84) έχει παρατηρήσει ότι τα χρησιμοποιούν στη Λατινική κωμωδία κυρίως οι "κατώτεροι" χαρακτήρες και το επανέλαβε για τον Τερέντιο ο R. Martin (1959 σχόλιο στο *Phor.* 493). Πράγματι αυτό ισχύει για τα επιφωνήματα: *rax* (πάξ), που χρησιμοποιεί αποκλειστικά ο δούλος Σύρος του *Heautontimorumenos*, το *parae* (παπαϊ), που χρησιμοποιούν τρεις φορές ο δούλος Παρμένων και μια φορά ο παράσιτος Γνάθων στον *Eunuchus*, και το *phy* (φϋ), που χρησιμοποιεί μόνον ο δούλος Σύρος στους *Adelphoe*. Από το άλλο μέρος όμως τα *attat* (άτταται) και *euge* (εϋγε) χρησιμοποιούν όμοια "κατώτεροι" χαρακτήρες και ελεύθεροι πολίτες. Το *eu* (εϋ), στη φράση *eu noster* (= ωραία, δικέ μας) που φαίνεται λαϊκή, χρησιμοποιούν δούλοι σε συνδυασμό με κύριο όνομα (*eu Geta - Phor.* 869, *eu Phormio - Phor.* 478) το χρησιμοποιούν ελεύθεροι πολίτες. Τέλος το *heia* (εϊα) χρησιμοποιούν κυρίως ελεύθεροι πολίτες. Πέραν από το ποιοι χαρακτήρες χρησιμοποιούν τα συγκεκριμένα επιφωνήματα είναι πολύ πιθανό ο Τερέντιος να ακολουθεί στη χρήση αυτών των επιφωνημάτων τις επιλογές των Ελληνικών προτύπων του.

(2) Δευτερεύοντα επιφωνήματα: Από τις επικλήσεις των θεών απαντούν συχνά οι: *o Iuppiter, pro Iuppiter, di vostram fidem, pro deum fidem, pro deum atque hominum fidem* και *pro di inmortalis*. Τις χρησιμοποιούν όλοι οι χαρακτήρες. Σπανιότερα απαντά η επίκληση *di boni* που χρησιμοποιούν κυρίως δούλοι. Υπάρχουν μεμονωμένα παραδείγματα των *di inmortalis, Iuppiter, pro supreme Iuppiter, pro deum inmortalium, pro divom fidem, o Fortuna, o Fors Fortuna*. Η επίκληση *Iuno Lucina* χρησιμοποιείται αποκλειστικά από νεαρές κοπέλλες, τη Γλυκέριον της *Andria* και την Παμφίλη των *Adelphoe*. Τις προσφωνήσεις, όπου κατά κανόνα προτάσσεται το επιφώνημα *o*, χρησιμοποιούν όλοι οι χαρακτήρες, κυρίως όμως ο δούλος Δάος (*Andria*), ο νεαρός Χαιρέας (*Eunuchus*) του οποίου οι προσφωνήσεις είναι μεγαλόστομα ξεσπάσματα χαράς, ο δούλος Γέτας (*Phormio*), ο γέρος Δημέας (*Adelphoe*), μια από τις προσφωνήσεις του οποίου καταλήγει στην κωμική φράση *o qui vocare?* (= ω! πώς σε λένε; - *Ad.* 891) και ο δούλος Σύρος (*Adelphoe*). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι προσφωνήσεις: *o capitulum lepidissimum* (*Eun.* 531), που χρησιμοποιεί η υπηρέτρια Πυθιάς και φαίνεται να είναι εταιρικό γλυκόλογό, και οι ειρωνικές προσφωνήσεις *bone vir* και *bone custos* που πάντα απευθύνονται από κυρίους στους δούλους τους, εκτός από μια περίπτωση που χρησιμοποιεί ο δούλος Σύρος (*Adelphoe*) την προσφωνήση *bone vir* μιμούμενος τον κύριό του Δημέα. Φράσεις εξορκισμού του τύπου *per + αιτ.* χρησιμοποιούνται

περιορισμένα: τις βρίσκουμε κυρίως στο λόγο των ανδρικών χαρακτήρων της *Andria* (Σίμων, Πάμφιλος, Χαρίνος). Παρακλήσεις προς τους θεούς χρησιμοποιούν λίγοι γυναικείοι χαρακτήρες, δηλαδή η Μυσίσ (*Andria*), η Σωφρόνη (*Phormio*) και η Σωσιράτη (*Hecyra*). Φράσεις ευχαριστίας προς τους θεούς χρησιμοποιούν κυρίως οι γέροι (Δημοφών, Λάχης, Μικίων, Δημέας). Και η φράση *si dis placet* απαντά μόνο δύο φορές *Eun.* 919 (Πυθιάς) και *Ad.* 476 (Ηγίων). Για τα επιφωνήματα (όρκους) *hercle*, *pol-edepol*, *ecastor* υπάρχουν εκτεταμένες εργασίες: θα είχαμε να προσθέσουμε μερικές παράλληλες παρατηρήσεις. Ιδιαίτερα το *ecastor* χρησιμοποιείται κυρίως από τις γυναίκες της κωμωδίας *Hecyra* (5 στις 7 περιπτώσεις σε όλο τον Τερέντιο) και πιο πολύ από την εταίρα Βακκίδα (3 από τις 5 περιπτώσεις που βρίσκουμε στην *Hecyra*). Στην ίδια κωμωδία η γριά εταίρα Σύρα χρησιμοποιεί τον εκτενέστερο τύπο *mecastor*. Σχετικά με τα *pol-edepol* έχουμε να παρατηρήσουμε τα εξής: Το συγκεκριμένο επιφώνημα δε χρησιμοποιούν ιδιαίτερα συχνά οι άνδρες. Τον εκτενέστερο τύπο *edepol* χρησιμοποιούν κάπως συχνότερα οι ανδρικοί χαρακτήρες της κωμωδίας *Hecyra*. Στις γυναίκες το βραχύτερο τύπο *pol* χρησιμοποιούν οι περισσότερες: ενώ τον εκτενέστερο τύπο *edepol* χρησιμοποιούν συνήθως εταίρες και υπηρετικό προσωπικό. Επισημάναμε μια ιδιαίτερα συχνή χρήση των επιφωνημάτων *ecastor* και *pol* από την εταίρα Βακκίδα της *Hecyra* και παρατηρήσαμε ότι πιθανώς αυτό σχετίζεται με αμνηστία ή ντροπή να αντιμετωπίσει κάποια ευυπόληπτα πρόσωπα (Λάχη, Μυρρίνη, Φιλουμένη). Σε δύο περιπτώσεις βρίσκουμε τα επιφωνήματα αυτά στη μορφή *per ecastor* (*Andr.* 486 - Λεσβία) και *per pol* (*Hec.* 58 - Φιλώτις) όπου πιθανώς διαφαίνεται η αρχική τους χρήση ως όρκων. Σχετικά με το *hercle* παρατηρούμε ότι το χρησιμοποιούν ιδιαίτερα συχνά ορισμένοι δούλοι: συγκεκριμένα ο Δάος στην *Andria* (7 φορές), ο Σύρος στον *Heautontimorumenos* (8 φορές), ο Παρμένων στον *Eunuchus* (8 φορές), ο Γέτας στον *Phormio* (8 φορές) και ο Σύρος στους *Adelphoe* (5 φορές). Ο μόνος από τους ελεύθερους πολίτες που κάνει μεγάλη χρήση του όρκου αυτού είναι ο νεαρός Χαιρέας στον *Eunuchus* (8 φορές) πράγμα που ίσως έχει σχέση με το ότι είναι "έφηβος", δηλαδή υπηρετεί τη θητεία του. Τέλος τον εκτενέστερο τύπο *mehercle* χρησιμοποιούν μόνο δύο χαρακτήρες της κωμωδίας *Eunuchus* από μια φορά: δηλαδή ο δούλος Παρμένων και ο παράσιτος Γνάθων. Η ιδιαίτερα συχνή χρήση των *hercle-mehercle* από "κατώτερους" χαρακτήρες και ανθρώπους που σχετίζονται με την αγορά δημιουργεί την εντύπωση ότι πιθανώς είναι στοιχείο της λαϊκής γλώσσας.

(3) Λέξεις-επιφωνήματα: Από τις δεικτικές λέξεις: Το *en* (= να) συνδυάζεται με προστακτική, αιτιατική, πρόταση ή ερώτηση. Τα *eccum*, *eccam*, *eccos* (= νάτον, νάτην, νάτους) κατά κανόνα προσδιορίζουν μια αιτιατική, ενώ το *ecce* (= να) τίθεται απόλυτα και συχνά συνοδεύεται από τον αντιθετικό σύνδεσμο *autem*. Τα χρησιμοποιούν όλοι οι χαρακτήρες. Αντίθετα το *ellum* -

ellam χρησιμοποιούν μόνο δούλοι· συγκεκριμένα ο Δάος (*Andr.* 855 - *ellum*) και ο Σύρος (*Ad.* 260 - *ellum* και 389 - *ellam*). Στις δεικτικές λέξεις ανήκουν ακόμη το επιφώνημα *eccere* (ισχυρότερος τύπος του *ecce* από *ecce + re*)², που βρίσκουμε στο λόγο του Φορμίωνα (*Phor.* 319) και το επίρρημα *enumquam* (από *en+umquam*), που χρησιμοποιούν μόνον ο Φορμίων (*Phor.* 329) και ο Δημοφών (*Phor.* 348). Τέλος το *cedo* έχει άλλοτε τη σημασία *dic* και άλλοτε *da*. Το χρησιμοποιούν πάρα πολλοί χαρακτήρες. Ιδιαίτερα όμως με τη σημασία *da* το χρησιμοποιεί ο Φορμίων και μάλιστα σε δύο περιπτώσεις η φράση έχει μεταφορική σημασία που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αρκετά λαϊκή· συγκεκριμένα: *Phor.* 321 - *cedo senem* (= δος μου το γέρο) εννοώντας "βρες τρόπο να τον φέρεις σε μένα" και *Phor.* 857 - *quod fers cedo* (= δος μου ό,τι φέρνεις) εννοώντας "τι νέα (φέρνεις);". Από τις προστακτικές-επιφωνήματα ιδιαίτερα συχνά βρίσκουμε την *age*. Μερικές φορές συνδυάζεται με προστακτική ή προτρεπτική υποτακτική, οπότε έχει τη δύναμη παρακελευσματικού επιφωνήματος (= *ας*), άλλοτε απαντά μόνο του (= *άντε, εμπρός*)· αξιοσημείωτη είναι η λαιρευτική φράση *hoc age* που χρησιμοποιείται σε ένα ημιεπίσημο πλαίσιο ίσως με κωμικό αποτέλεσμα από τον Φορμίωνα (*Phor.* 350) και τον Δημοφώντα (*Phor.* 435). Πιο περιορισμένα χρησιμοποιούνται οι προστακτικές *mane, vide, abi* και *sine*. Σε ελάχιστες περιπτώσεις ενισχύονται από μόρια (*agedum, age ergo, age modo, manedum, abi prae, sine modo*) ή βρίσκονται σε διπλασιασμό (*age age, mane mane, abi abi*). Τέλος η προστακτική *apage* (ελλ. *άπαγε*) απαντά μόνο δύο φορές, στο λόγο του νεαρού Χρέμη (*Eun.* 756) και της υπηρέτριας Πυθιάδας (*Eun.* 904), όπου θα μπορούσαμε να υποπτευθούμε ότι ο Τερέντιος έχει μεταφέρει τη λέξη από το Ελληνικό πρότυπό του.

Από τις οριστικές παρακειμένου και τις παράλληλες λέξεις που αποτελούν φράσεις απελπισίας με τη σημασία "χάθηκα", "καταστράφηκα", "αφανίστηκα" απαντούν οι: *perii, occidi, disperii, interii, sepultus sum, nullus (nulla) sum, actumst* και το επίρρημα *ilicet*. Πιο συχνά απαντά το *perii* και το χρησιμοποιούν ιδιαίτερα τα νεαρά άτομα [π. χ. Πάμφιλος (*Andria*), Κλειτοφών (*Heautontimorumenos*), Χαιρέας (*Eunuchus*)]. Σπάνια βρίσκουμε και τους τύπους *periisti* (= χάθηκες), *periimus* (= χαθήκαμε), αλλά και σε συνδυασμό με το επίθετο *miser - misera* (*perii miser* = χάθηκα ο δύστυχος - *perii misera* = χάθηκα η δύστυχη). Αξιοσημείωτη είναι η φράση *actumst* (απαντά και ως *acta haec res est*) που φαίνεται ότι προέρχεται από τη δικαστική γλώσσα· χρησιμοποιείται μόνον από άνδρες, κυρίως γέρους, δούλους και τον παράσιτο Φορμίωνα [μόνο σε μια περίπτωση το χρησιμοποιεί νεαρό άτομο, ο Φαιδρίας (*Eun.* 717)].

Στην κατηγορία αυτή έχουμε κατατάξει και το *malum* που χρησιμοποιείται ως επιφώνημα. Το βρίσκουμε συνήθως να παρεμβάλλεται σε ερώτηση και να εκφράζει έκπληξη ή αγανάκτηση.

² Υπάρχει και η άποψη ότι πρόκειται για όρκο-επιφώνημα από το *Ceres* (= Δήμητρα) ανάλογα προς τα *edepol, ecastor* (βλ. στο λόγο του Φορμίωνα).

(4) Ευχές ή κατάρες χρησιμοποιούν σε μεγάλη έκταση πολλά πρόσωπα, πιο συχνά όμως οι γέροι [ιδίως ο Χρέμης (*Heautontimorumenos*), ο Λάκης (*Hecyra*) και ο Δημέας (*Adelphoe*)]· επίσης η οικοδέσποινα Σωστράτη (*Hecyra*). Ιδιαίτερα συχνά βρίσκουμε τη στερεότυπη ευχή *ita me di (bene) ament (amabunt)*. Στις ευχές περιλάβαμε και τη φράση *si vivo* (= αν ζω) που χρησιμοποιούν μόνο γέροι και συνοδεύεται πάντα από μια απειλή ή αποσιώπηση που κρύβει απειλή. Κατάρες χρησιμοποιούν κυρίως οι άνδρες· από τους γυναικείους χαρακτήρες κατάρες χρησιμοποιούν μόνον η υπηρέτρια Μυσίδα (*Andria*) και η εταίρα Φιλώτιδα (*Hecyra*). Οι ερωτήσεις-κατάρες του τύπου *abin (in') hinc in malam rem (malam crucem)?* που έχουν έντονη χροιά ύβρης, απαντούν σπάνια στον Τερέντιο και τις χρησιμοποιούν μόνον άνδρες.

(5) Από τις ερωτήσεις ιδιαίτερα συχνά χρησιμοποιούνται οι στερεότυπες ερωτήσεις *quid ais?* (παράλληλα με την οποία βρίσκουμε μερικές φορές την *quid narras?*), *egon?* (και σαν ερωτηματική λέξη που εισάγει ερώτηση *egon...?*) *rogas?* και *rogitas?* Πάρα πολύ συχνά βρίσκουμε τις ερωτήσεις *quid?* (= τι;) και *quid est?* (= τι συμβαίνει;), παράλληλα με την οποία στους *Adelphoe* απαντά και η *quid fit?* Τέλος συχνά χρησιμοποιούν κυρίως οι άνδρες ερωτήσεις του τύπου *cesso + απαρ.* (= τι κάθωμαι και δεν...;) *cessas?* και *quid cessas?* (= τι κάθουσαι; τι περιμένεις;).

(6) Απαντήσεις: Ένα μεγάλο πλήθος από επιρρήματα, συνδυασμούς επιρρημάτων και φράσεις χρησιμοποιούνται σαν καταφατικές απαντήσεις, εκφράσεις επιδοκίμασίας ή αδιάφορες απαντήσεις. Οι αρνητικές απαντήσεις περιορίζονται στο μεμονωμένο *non*· σπανιότερα χρησιμοποιούνται τα *minime*, *minime gentium* κ. ά. Ανάμεσα στις φράσεις που αποτελούν απαντήσεις ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν δύο φράσεις που χρησιμοποιεί αποκλειστικά ο δούλος Σύρος στον *Heautontimorumenos* δηλαδή *non hercle vero* (*HT.* 612, 766) και *immo si scias* (*HT.* 599, 770) (η δεύτερη αποτελεί κωμικό σχόλιο). Τέλος αρκετά συχνά βρίσκουμε σαν απάντηση το ρήμα *credo* που άλλοτε έχει τη σημασία "το πιστεύω", "δεν αμφιβάλλω" και άλλοτε είναι απάντηση σε συγχαρητήρια φράση, ανάλογο με το Ν. Ε. "ευχαριστώ". Με τη σημασία "ευχαριστώ" το βρίσκουμε μια φορά στον τύπο *creditur* (απρόσωπο) (Πάμφιλος - *Hec.* 457).

(7) Αποσιωπήσεις· δηλαδή διακοπές του λόγου από το συνομιλητή ή από τον ίδιο τον ομιλούντα απαντούν πολύ συχνά όχι μόνο γιατί είναι στοιχείο της ομιλουμένης, αλλά και γιατί, όπως παρατηρεί ο σχολιαστής Δονάτος, είναι ένας εκφραστικός τρόπος ιδιαίτερα αγαπητός στον Τερέντιο. Πολλές αποσιωπήσεις βρίσκουμε στο λόγο του Θράσωνα (που καμιά φορά δεν μπορεί να ολοκληρώσει τη φράση του) και στο λόγο των γέρων Σίμωνα (*Andria*), Χρέμη (*HT.*) και Δημέα (*Adelphoe*), που οφείλονται σε θυμό.

(8) Αιτιατικές της αναφώνησης. Στις περισσότερες αιτιατικές της αναφώνησης προηγείται το επιφώνημα *ο*. Η αιτιατική της αναφώνησης του τύπου *me miserum* (-am) χρησιμοποιούν κυρίως γυναίκες, κατά το πλείστον πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο σε κάθε κωμωδία, όπως είναι η υπηρέτρια Μυσής στην *Andria*, η εταίρα Θαΐς στον *Eunuchus*, η οικοδέσποινα Σωστράτη στην *Hecyra* και η οικοδέσποινα Σωστράτη στους *Adelphoe*. Από τους άνδρες την αιτιατική της αναφώνησης *me miserum* χρησιμοποιούν μόνον ο νεαρός Πάμφιλος (*Andria*) και ο δούλος Γέτας (*Adelphoe*). Η ονομαστική της αναφώνησης είναι πολύ περιορισμένη: κυρίως πρόκειται για τη λέξη *fabulae*! (= παραμύθια!).

(9) Για τα απαρέμματα της αναφώνησης το μόνο που θα είχαμε να παρατηρήσουμε είναι ότι βρίσκονται τόσο σε χρόνο ενεστώτα, όσο και σε χρόνο παρακείμενο.

(10) Αντικατάσταση του απλού αρνητικού μορίου *non* από ισχυρότερες αρνητικές λέξεις. Στην περίπτωση αυτή χρησιμοποιείται περισσότερο το αρνητικό επίρρημα *numquam*, κάπως λιγότερο η αρνητική αντωνυμία *nullus* (-a) και σπάνια άλλες αρνητικές φράσεις.

(11) Φράσεις που δηλώνουν μικρή αξία χρησιμοποιούν μόνον ανδρικοί χαρακτήρες: είναι οι δύο νεαροί αδελφοί του *Eunuchus*, ο Φαιδρίας (*nihili penderem* - *Eun.* 94) και ο Χαιρέας (*floci fecerim* - *Eun.* 303), ο στρατιωτικός Θράσων στον *Eunuchus* (*floci pendere* - *Eun.* 411), ο γέρος Δημέας (*nihili pendit* - *Ad.* 452) και ο πορνοβοσκός Σαννίων (*huius non faciam* - *Ad.* 163 και *hoc nihili facis* - *Ad.* 167) στους *Adelphoe*. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι φράσεις αυτές ανήκουν στα λαϊκά στοιχεία του λόγου και ταιριάζουν στο χαρακτήρα των συγκεκριμένων προσώπων που τις χρησιμοποιούν.

(12) Ύβρεις και προσβλητικούς χαρακτηρισμούς χρησιμοποιούν όλοι οι χαρακτήρες, εκτός από τις οικοδέσποινες, κυρίως όμως τέσσερις χαρακτήρες της κωμωδίας *Eunuchus* που εκφράζουν μ' αυτόν τον τρόπο το θυμό τους: πρόκειται για το νεαρό Φαιδρία, το δούλο Παρμένοντα, την εταίρα Θαΐδα και προπαντός την υπηρέτρια Πυθιάδα. Από τις άλλες κωμωδίες ύβρεις χρησιμοποιούν κυρίως οι γέροι Χρέμης (*Heautontimorumenos*) και Δημέας (*Adelphoe*) και ο δούλος Γέτας (*Phormio*).

(13) Πλεονασμούς χρησιμοποιούν πολλοί χαρακτήρες. Μερικές φράσεις είναι πλεονασμοί μόνο μέσα στα πλαίσια της αυστηρής σύνταξης, καθώς η σημασία κάποιων λέξεων και φράσεων έχει εξασθενήσει και χρειάζονται ενίσχυση από συνώνυμες ή παραπλήσιες στη σημασία λέξεις. Σε άλλες περιπτώσεις όμως πρόκειται για καθαρούς πλεονασμούς που χρησιμοποιούνται για έμφαση και αντικατοπτρίζουν μια τάση της ομιλουμένης σε όλες τις εποχές.

(14) Λέξεις και φράσεις παράκλησης. Τα ρήματα *obsecro*, *quaeso* και *amabo* συνδυάζονται με προστακτική ή με ευθεία ερώτηση: σπάνια τα βρίσκουμε μόνα τους. Ιδιαίτερα το *amabo*

χρησιμοποιούν αποκλειστικά γυναίκες. Πολλές παρατηρήσεις για τη χρήση των ρημάτων αυτών και τους συνδυασμούς στους οποίους τα βρίσκουμε έχει κάνει ο J. Adams (1984, σσ. 55-67). Θα μπορούσαμε όμως να προσθέσουμε λίγες παράλληλες παρατηρήσεις. Το *amabo* κυρίως χρησιμοποιεί η υπηρέτρια Πυθιάς στην κωμωδία *Eunuchus* (6 από τις 11 περιπτώσεις σε όλο τον Τερέντιο). Τις άλλες πέντε περιπτώσεις χρησιμοποιούν: μία η εταίρα Βακκίς στον *Heautontimorumenos*, δύο η εταίρα Θαΐς στον *Eunuchus*, μια η γριά εταίρα Σύρα στην *Hecyra* και μια η εταίρα Βακκίς στην *Hecyra*. Με αυτά τα δεδομένα θα μπορούσαμε να πούμε ότι τουλάχιστον στον Τερέντιο η χρήση του ρήματος σχετίζεται με το εταιρικό επάγγελμα, εφόσον όλοι οι γυναικείοι χαρακτήρες που το χρησιμοποιούν, εκτός από την Πυθιάδα, είναι εταίρες. Και η Πυθιάς όμως είναι υπηρέτρια της εταίρας Θαΐδας και ίσως και η ίδια πρώην εταίρα.

Φράσεις παράκλησης είναι και οι φράσεις: *bona fide*, *bona gratia*, *bona venia* και *pace tua* (= με καλή πίστη, με καλή διάθεση, με την άδειά σου), των οποίων μεμονωμένα παραδείγματα βρίσκουμε στο λόγο ανδρών. Και ακόμη η φράση *si me amas* που χρησιμοποιεί μόνον η οικοδέσποινα Σωστράτη στον *Heautontimorumenos*.

Λέξεις και φράσεις διαβεβαίωσης χρησιμοποιούν κατά κανόνα οι άνδρες (υπάρχει μόνο μια εξαίρεση *Eun.* 898 – Πυθιάς). Οι πιο συνηθισμένες είναι οι *inquam*, *tibi dico* και *crede mihi*. Στην κατηγορία αυτή ανήκει και το ρήμα *dixi* που προέρχεται από τη γλώσσα των δικαστηρίων. Την χρησιμοποιούν μόνον οι γέροι Χρέμης (*HT*), Δημοφών (*Phor.*), Λάχης (*Hec.*) και ο παράσιτος Φορμίων. Λίγο πολύ όλοι φαίνεται να έχουν νομική κατάρτιση. Τέλος έχουμε δύο παραδείγματα της τραχειάς προστακτικής *scito* (= να το ξέρεις), δηλαδή στο λόγο του νεαρού Χαιρέα (*Eun.* 877) και της γριάς Σύρας (*Hec.* 67).

(15) Φράσεις ευγένειας χρησιμοποιούνται περιορισμένα. Περισσότερο χρησιμοποιείται το *sodes* (*si audes*) και κάπως λιγότερο το *sis* (*si vis*) χωρίς να σχετίζονται ιδιαίτερα με κάποιο πρόσωπο. Μια φορά βρίσκουμε και τον ασυναίρετο τύπο *si vis* (*Ad.* 184). Υπάρχουν ακόμη ελάχιστες περιπτώσεις των φράσεων *si commodumst*, *si dis placet* και *siquid lubet*. Ενώ φράσεις ευχαριστίας προς ανθρώπους χρησιμοποιούν κυρίως “κατώτεροι” χαρακτήρες, όπως ο Θράσων (*Eun.*) και ο δούλος Σύρος (*Ad.*).

(16) Φράσεις τρυφερότητας χρησιμοποιούν περισσότερο οι γυναίκες και μερικοί νεαροί. Πολύ συχνά τις χρησιμοποιούν η οικοδέσποινα Σωστράτη στην κωμωδία *Heautontimorumenos*, η ομώνυμή της οικοδέσποινα στην κωμωδία *Hecyra* και ο νεαρός Πάμφιλος στην ίδια κωμωδία, η εταίρα Θαΐς στην κωμωδία *Eunuchus* και ο νεαρός Αισχίνης στην κωμωδία *Adelphoe*. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ότι η κτητική αντωνυμία (*mi*, *mea*) άλλοτε προηγείται και άλλοτε έπεται. Ο J. Hofmann (L.U. σελ.138) παρατήρησε ότι η πρόταξη της κτητικής αντωνυμίας είναι χαρακτηριστικό των γυναικών ενώ η επίταξη των ανδρών στο λόγο

των ανδρών προτάσσεται συνήθως σε έκφραση μεγάλης χαράς. Πάνω σ' αυτό υποστηρίξαμε ότι το φαινόμενο πιθανώς οφείλεται σε μετρικούς λόγους. Πράγματι από τη μετρική ανάλυση των σχετικών φράσεων φαίνεται ότι σε 70, από τις 84 περιπτώσεις που υπάρχουν σε όλο τον Τερέντιο, η πρόταξη ή η επίταξη της κτητικής αντωνυμίας εξυπηρετεί το μέτρο και μόνον σε 14 η θέση της κτητικής αντωνυμίας δεν έχει ιδιαίτερη σημασία για το μέτρο. Και σ' αυτές τις περιπτώσεις όμως δείξαμε ότι η σειρά που προτίμησε ο Τερέντιος είναι η καλύτερη δυνατή για τις ανάγκες του μέτρου.

(17) Ως χαιρετισμοί χρησιμοποιούνται κυρίως τα *salve* και *vale*. Μερικές φορές βρίσκουμε και τη φράση καλωσορίσματος *salvom (te) venisse* (*venire, advenire, advenisse*) *gaudeo*. Στη συγκεκριμένη φράση το *gaudeo* αντικαθίσταται από την αρχαϊκή φράση *volup est* (*venire salvom volup est*) στον *Phor.* 610 (Γέτας): η φράση *volup est* απαντά ακόμη μια φορά στον Τερέντιο στο χαιρετισμό *bene factum et volup est* που χρησιμοποιεί η Βακχίς (*Hec.* 857).

(18) Στα υποκοριστικά αναφέρεται διεξοδικά ο M. Gilleland (1979) σε ολοκληρω το τέταρτο κεφάλαιο της διατριβής του. Στα πλαίσια της δικής μας προσπάθειας θα είχαμε να παρατηρήσουμε ότι δε σχετίζονται ιδιαίτερα με κάποιο πρόσωπο: απαντούν πολύ συχνά, καθώς είναι ένα από τα πιο χαρακτηριστικά στοιχεία της ομιλουμένης. Άλλοτε εκφράζουν συμπάθεια και άλλοτε έχουν μειωτική σημασία.

(19) Σε διπλάσιασμό βρίσκουμε συνήθως τις προστακτικές *age* (*age age*) και *mane* (*mane mane*), το επίρρημα *heus* (*heus heus*), το σύνδεσμο *ut* (*ut ut*) και κύρια ονόματα (*Mysis Mysis, Dromo Dromo, Thais Thais, Syre Syre* κ. ά.). Ο διπλάσιασμός φαίνεται να αποτελεί ένα από τα χαρακτηριστικά του λόγου των νεαρών Κλειτοφώντα (*Heautontimorumenos*) και Αισχίνη (*Adelphoe*).

(20) Απρόσωπη παθητική σύνταξη αντί ενεργητικής χρησιμοποιούν λίγοι χαρακτήρες. Η σημαντικότερη περίπτωση είναι η φράση χαιρετισμού *quid agitur?* (= τι γίνεται;) που χρησιμοποιεί αρκετά συχνά ο γέρος Δημέας (*Adelphoe*). Η φράση αξιοποιήθηκε με εξαιρετικό κωμικό αποτέλεσμα στον *Eunuchus* (στ. 271) στην πασίγνωστη στιχομυθία μεταξύ Γνάθωνα και Παρμένοντα (Γη. *quid agitur? Pa. statur. = Γγ. "Τι γίνεται;" - Πα. "στάση", "στέκομαι").*

(21) Γενική διαιρετική προσώπου με την αντωνυμία *quid* (με μειωτική σημασία) χρησιμοποιούν λίγοι χαρακτήρες: πρόκειται κυρίως για τη φράση *quid hominis*. Βρίσκουμε όμως και μεμονωμένα παραδείγματα των φράσεων *monstrum hominis* (που χρησιμοποιεί ο νεαρός Φαιδρίας στον *Eunuchus*) και *quid mulieris* (που χρησιμοποιεί ο γέρος Λάχης στην *Hecyra*).

(22) Την αντωνυμία *ipsus-ipsa* με τη σημασία "ο κύριος", "η κυρία" χρησιμοποιούν δούλοι και υπηρέτριες εκτός από μία περίπτωση που τη χρησιμοποιεί ο γέρος Σίμων της *Andria* συζητώντας με το δούλο του Δάο. Τις περισσότερες περιπτώσεις τις βρίσκουμε στο λόγο του συγκεκριμένου δούλου (Δάου): αυτό μας

κάνει να σκεφτούμε ότι η εκμέρους του Σίμωνα χρήση της αντωνυμίας αποτελεί απλά μίμηση του τρόπου που ο Δάος συνηθίζει να μιλάει για τον κύριό του. Πολύ περιορισμένη είναι η χρήση της αντωνυμίας *quidam* (με μειωτική σημασία) (*Eun.* 483 - Παρμένων, *Phor.* 122 - Γέτας, *Ad.* 647 - Μικίων) και της *hic = ego* (*Andr.* 310 - Χαρίνος, *HT.* 829 - Κλειτοφών). Τέλος έχουμε ένα μοναδικό παράδειγμα της αντωνυμικής φράσης *suo sibi* (*suo sibi gladio hunc iugulo*) (*Ad.* 958 - Δημέας).

(23) Αυτοπάθεια με ενεργητικό ρήμα είναι ένα σπάνιο στοιχείο στον Τερέντιο· βρίσκουμε μόνο τρεις περιπτώσεις: το *moveo* (*sc. me*) (*Eun.* 913) στο λόγο της τροφού Σωφρόνης· τα *habent* (*sc. se*) (*Phor.* 429) και *praebuit* (*sc. se*) (*Phor.* 476) στο λόγο του δούλου Γέτα.

(24) Θαμιστικά ρήματα βρίσκουμε πάρα πολλά στους περισσότερους χαρακτήρες. Φαίνεται, σε όση έκταση μπορεί να το διαπιστώσει ένας σύγχρονος μελετητής, ότι χρησιμοποιούνται παράλληλα με τα απλά ρήματα, με ίδια ή παρόμοια σημασία και σύνταξη. Εξυπηρετούν κυρίως την έμφαση και θα μπορούσε να πει κανείς ότι ενεργούν περισσότερο σαν "επιτακτικά". Ιδιαίτερα συχνά χρησιμοποιείται το ρήμα *rogito* στην επιφωνηματική ερώτηση *rogitas?*

(25) Ο περιφραστικός σχηματισμός ρηματικών τύπων με τη μετοχή του ενεργητικού ενεστώτα και το ρήμα *sum* ή *facio* είναι δυσδιάκριτος. Από τις ελάχιστες περιπτώσεις που εντοπίσαμε στον Τερέντιο θεωρούμε ανεπιφύλακτα ότι αποτελεί περιφραστική υποτακτική ενεστώτα το *sis sciens* που απαντά δύο φορές στο λόγο του δούλου Δάου (*Andr.* 508 και 775). Με επιφύλαξη έχουμε δεχθεί ακόμη τέσσερις περιπτώσεις: *sum...obsequens* (*HT.* 259 - Κλεινίας), *esses...proferens* (*Phor.* 394-5 - Φορμίων), *esse...obsequentem* (*Hec.* 247 - Λάχης) και *obsequens fuit* (*Hec.* 460 - Πάμφιλος).

(26) Το επίθετο *grandis* αντί του *magnus* απαντά πολύ λίγες φορές, ενώ το *minutus* αντί του *parvus* μόνο μια φορά (*Andr.* 369 - Δάος). Μια φορά απαντά και το ουσιαστικό *sescenti* (= μυρίοι) (*Phor.* 668 - Δημοφών).

(27) Παροιμίες και παροιμιακές φράσεις βρίσκουμε άφθονες. Αν λάβουμε υπόψη μας ότι σε αρκετές περιπτώσεις βρίσκεται ή ανικνεύεται η αντίστοιχη παροιμία ή παροιμιακή φράση που έχουν χρησιμοποιήσει ο Μένανδρος ή ο Απολλόδωρος, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο Τερέντιος στην κατηγορία αυτή ακολουθεί σε μεγάλη έκταση τις επιλογές των Ελληνικών προτύπων του. Τις χρησιμοποιούν πάρα πολύ οι γέροι και οι δούλοι, πολύ περιορισμένα τα νεαρά άτομα με ελάχιστες εξαιρέσεις (όπως ο Πάμφιλος της *Andria*, ο Αντιφών του *Phormio* και ο Πάμφιλος της *Hecyra*) και ελάχιστα οι γυναικείοι χαρακτήρες.

(28) Οι μετὰ φ ο ρ έ ς είναι μια περιοχή που δύσκολα οριοθετείται από ένα σύγχρονο μελετητή. Η προσπάθειά μας κινήθηκε, όπως επισημάναμε και στην εισαγωγή μας, στα πλαίσια που η μεταφορική

έννοια είναι κατανοητή στον Έλληνα αναγνώστη. Θεωρούμε ότι το θέμα είναι ακόμη ανοικτό για περαιτέρω έρευνα. Σε όση έκταση προχωρήσαμε θα μπορούσαμε να πούμε ότι διαφαίνεται μια ιδιαίτερη προτίμηση των “κατώτερων” χαρακτήρων στη χρήση λέξεων και φράσεων με μεταφορική έννοια [όπως: οι δούλοι Δάος (*Andria*), Σύρος (*Heautontimorumenos*), Παρμένων (*Eunuchus*), Γέτας (*Phormio*) και οι παράσιτοι Γνάθων (*Eunuchus*), Φορμίων (*Phormio*)]. Αρκετές όμως μεταφορές χρησιμοποιούν ο νεαρός Χαιρέας (*Eunuchus*) και οι γέροι Δημέας (*Adelphoe*), Σίμων (*Andria*) και Χρέμης (*Heautontimorumenos*). Οι μεταφορές θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν από έναν κωμικό ποιητή σε σημείο που να δώσουν λαϊκή χροιά στο λόγο ανάλογων χαρακτήρων. Αυτό όμως, όσο μπορούμε να διαπιστώσουμε από τα στοιχεία που παρέχει η παρούσα έρευνα, ο ποιητής μας δεν το κάνει. Υπάρχουν μόνο σποραδικά παραδείγματα στο λόγο μερικών από τα πρόσωπα που αναφέραμε παραπάνω χωρίς όμως να συνιστούν αυτό που θα χαρακτηρίζαμε λαϊκή γλώσσα (αργκό).

Β. Στο δεύτερο μέρος του συμπεράσματος θα εστιάσουμε την προσοχή μας κυρίως στο ερώτημα αν ο Τερέντιος διαφοροποιεί το λόγο των χαρακτήρων του. Δε θα ήταν σωστό να συμμεριστούμε αφορισμούς του τύπου “όλοι οι χαρακτήρες του μιλάνε τη γλώσσα της μορφωμένης κοινωνίας” (βλ. Εισαγωγή). Από το άλλο μέρος όμως θα αποτελούσε επικίνδυνη υπεραπλούστευση να μιλήσουμε για συνειδητή και συστηματική διαφοροποίηση. Η απάντηση δεν είναι εύκολη.

Διαβάζοντας κανείς ή παρακολουθώντας ένα θεατρικό έργο, στην προκειμένη περίπτωση μια κωμωδία, ακόμη και αν δεν έχει υπόψη του ποιες είναι οι αρετές της “λέξεως” κατά τον Αριστοτέλη, θα περίμενε τα πρόσωπα του έργου να μιλάνε γλώσσα που αφενός να ταιριάζει στην ηλικία, την καταγωγή, τη μόρφωση, το φύλο και την κοινωνική τάξη του καθενός και αφετέρου να εκφράζει τα συναισθήματα του ομιλούντος (χαρά, λύπη, οργή, έκπληξη, αμηχανία κ. τ. λ.).

Η έρευνά μας έδειξε ότι ο Τερέντιος χρησιμοποιεί σε πολύ μεγάλη έκταση επιφωνήματα, επιφωνηματικές φράσεις, αιτιατικές της αναφώνησης, απαρέμφατα της αναφώνησης και ύβρεις για να αποδώσει την ψυχολογική κατάσταση κάθε χαρακτήρα του. Ο ποιητής μας αποδεικνύεται δεξιοτέχνης στην έκφραση συναισθημάτων, τόσο που θα συμφωνούσαμε με το σχολιαστή Δονάτο, ο οποίος συχνά τον χαρακτηρίζει *artifex poeta*. Αυτή όμως είναι η μια όψη της προσπάθειας για διαφοροποίηση. Μένει να δούμε αν η διαφοροποίηση του λόγου προχωρεί και σε σχέση με όλα τα άλλα που αναφέραμε παραπάνω.

Συζητώντας τα στοιχεία που μας έδωσε η έρευνά μας για τις παροιμίες και παροιμιακές φράσεις διαπιστώσαμε ότι τις

χρησιμοποιούν κυρίως οι ηλικιωμένοι και οι δούλοι. Για τους συγκεκριμένους δούλους δεν υπάρχει ένδειξη ηλικίας· πολλές αναφορές όμως δείχνουν ότι άλλοι έχουν αναθρέψει και άλλοι κηδεμονεύουν τους νεαρούς κυρίους τους (π. χ. ο Παρμένων του *Eunuchus* και ο Γέτας του *Phormio*) και γενικά από τις ενέργειές τους διαφαίνεται ότι είναι άτομα σε ώριμη ηλικία. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι αυτό εναρμονίζεται με τη σχετική παρατήρηση του Αριστοτέλη “*ἀρμόττει δὲ γνωμολογεῖν ἡλικία μὲν πρεσβυτέρων*” (Ρητορική Β, 1395a 2-3). Ακόμη σε πολλές περιπτώσεις έχουμε παρατηρήσει ότι οι παροιμίες είναι εύστοχες παρατηρήσεις των προσώπων που τις χρησιμοποιούν, ταιριαστές στην εκάστοτε περίπτωση. Αυτό επίσης εναρμονίζεται με την παρατήρηση του Αριστοτέλη “*(ἀρμόττει γνωμολογεῖν) περὶ δὲ τούτων ὧν ἔμπειρός τις ἐστίν*” (Ρητορική Β, 1395a 2-3). Φαίνεται λοιπόν ότι και σ’ αυτό το σημείο ο ποιητής μας είχε επιτυχία, αν και απλά μπορεί να ακολουθούσε το πρότυπό του.

Αντίθετα στην ενότητα που εξετάσαμε τα στοιχεία που έχουμε για τις μεταφορές διαπιστώσαμε έλλειψη λαϊκής γλώσσας, πράγμα που δε βοηθά τη διαφοροποίηση των χαρακτήρων σε σχέση με την κοινωνική θέση και τη μόρφωση.

Σχετικά με την καταγωγή, θα περιμέναμε οι δούλοι και οι υπηρέτριες που φέρουν ενδεικτικά εθνικά ονόματα (όπως Δάος, Γέτας, Σύρος, Μυσίς) να έχουν φτωχό λεξιλόγιο, να μιλούν παρεφθαρμένη γλώσσα, να κάνουν εκφραστικά και συντακτικά λάθη και ακόμη να χρησιμοποιούν που και που ξενικές λέξεις. Μια τέτοια προσπάθεια από μέρους του ποιητή μας είναι ανύπαρκτη. Οι δούλοι συναγωνίζονται σε ευφράδεια τους κυρίους των. Τα λίγα Ελληνικά επιφωνήματα, μολονότι κυρίως τα χρησιμοποιούν οι “κατώτεροι” χαρακτήρες και φαίνεται να προσιδιάζουν στη λαϊκή γλώσσα, δεν μπορούμε να τα θεωρήσουμε σαν καθοριστικά στοιχεία διαφοροποίησης, όσον αφορά τον Τερέντιο, γιατί φαίνεται πιθανότερο να τα μετέφερε από το Ελληνικό πρότυπο.

Σχετικά με το φύλο υπάρχουν μερικά στοιχεία στα οποία διαφοροποιούνται τα δύο φύλα· είναι λέξεις που χρησιμοποιούν μόνο γυναίκες (όπως τα *ecastor* και *amabo*) και εκφραστικοί τρόποι στους οποίους δείχνουν προτίμηση τότε οι άνδρες και τότε οι γυναίκες (πάνω σ’ αυτά και έρευνες έχουν γίνει στις οποίες παραπέμπουμε και εμείς έχουμε κάνει αρκετές παρατηρήσεις στο πρώτο μέρος των συμπερασμάτων). Κυρίως όμως το στοιχείο που διαφοροποιεί τους γυναικείους χαρακτήρες είναι η ευαισθησία που τους κάνει περισσότερο επιρρεπείς σε συναισθηματική φόρτιση. Σ’ αυτό οφείλεται και το σημαντικό προβάδισμα χρήσης στοιχείων της ομιλουμένης από τις γυναίκες, όπως έχουμε επισημάνει πολλές φορές στην πορεία της έρευνάς μας.

Πέραν από αυτά αναζητήσαμε σε κάθε χαρακτήρα λέξεις που επαναλαμβάνει συχνά, καθώς τέτοιες λέξεις θεωρούνται συνήθως οι χαρακτηριστικές του ή και το ελάττωμά του. Εξετάζοντας κάθε έναν

χωριστά θα μπορούσαμε να πούμε ότι υπάρχουν τέτοιες λέξεις. Βλέποντας όμως συνολικά τους χαρακτήρες διαπιστώνουμε ότι οι ίδιες λέξεις επαναλαμβάνονται από πολλούς ανάλογα με τις περιστάσεις.

Υπολογίσαμε στατιστικά τα στοιχεία που βρήκαμε καθώς τα στατιστικά στοιχεία στηρίζουν αρκετά επιχειρήματα. Τα στατιστικά δεδομένα δεν αποδεικνύουν τίποτε πέρα από την πρώτη διαπίστωση που κάναμε, δηλαδή ότι ο Τερέντιος είναι δεξιότεχνος στην έκφραση συναισθημάτων. Πράγματι οι αναλογίες επί τοις εκατό των στοιχείων της ομιλουμένης είναι υψηλές στους χαρακτήρες με μεγάλη συναισθηματική φόρτιση. Πέραν τούτου το πλήθος των στοιχείων που παρατηρήσαμε σε ένα χαρακτήρα είναι συχνά αποτέλεσμα της μεγάλης έκτασης του ρόλου του, ενώ πολύ σπάνια συμβαδίζουν ποσότητα και ποικιλία. Επισημάναμε την ύπαρξη πολλών στοιχείων που διάφορα πρόσωπα φαίνεται να χρησιμοποιούν από συνήθεια ή έχουν σχέση με το επάγγελμα και την κοινωνική τους θέση, όμως ελάχιστα φαίνεται να αποτελούν λαϊκή γλώσσα.

Με αυτά τα δεδομένα εκτός από την έκφραση συναισθημάτων δεν μπορούμε να μιλήσουμε για συστηματική διαφοροποίηση του λόγου των χαρακτήρων αλλά για λεπτές αποκρώσεις διαφοροποίησης.

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο ο Τερέντιος φαίνεται να έχει φροντίσει ιδιαίτερα το λόγο τεσσάρων ανδρικών χαρακτήρων και ενός γυναικείου. Είναι ο παράσιτος-συκοφάντης Φορμίων (*Phor.*), ο αυστηρός και μετρημένος αστός *pater familias* Λάχης (*Hec.*), ο αυστηρός και αυθόρμητος αγρότης *pater familias* Δημέας (*Ad.*), ο ευφυής και αστείος δούλος Παρμένων (*Eun.*) που κάπου-κάπου παίζει το ρόλο του "βωμολόχου" και η θρασύτατη υπηρέτρια Πυθιάς (*Eun.*). Θα παρουσιάσουμε στη συνέχεια τους χαρακτήρες των κωμωδιών του Τερεντίου ανάλογα με την έκταση που ο ποιητής φαίνεται να διαφοροποιεί το λόγο τους αναφέροντας και τα στατιστικά δεδομένα των στοιχείων της ομιλουμένης εφόσον, όπως αναφέραμε παραπάνω, μικρή βοήθεια προσφέρουν στην έρευνά μας.

(1) Χαρακτήρες με χαρακτηριστικό λόγο (Φορμίων, Λάχης, Δημέας, Παρμένων, Πυθιάς).

Η έρευνα του G. Arnott (1970) έδειξε ότι ο λόγος του Φορμίου (*Phormio*) ξεχωρίζει γιατί χρησιμοποιεί παροιμίες, μεταφορές και σχήματα λόγου. Αξιοποιώντας και διευρύνοντας τα στοιχεία της εργασίας αυτής θα μπορούσαμε να πούμε ότι ιδιαίτερα οι μεταφορές που χρησιμοποιεί ο Φορμίων πλησιάζουν αρκετά αυτό που θα χαρακτηρίζαμε λαϊκή γλώσσα. Τη διαπίστωση αυτή κάναμε και για δύο φράσεις με τη δεικτική λέξη *cedo* (= *da*) (βλ. στο πρώτο μέρος των συμπερασμάτων σχετικά με το *cedo*). Το *cedo*, άλλοτε με τη σημασία *dic* και άλλοτε *da*, είναι μια από τις χαρακτηριστικές λέξεις του, όπως και το επιφώνημα (όρκος) *hercle*. Ακόμη χρησιμοποιεί στοιχεία της ομιλουμένης που σπάνια απαντούν στον

Τερέντιο, όπως: το επίρρημα *eccere*, που μόνον αυτός χρησιμοποιεί, το επίρρημα *enumquam*, τη λατρευτική φράση *hoc age* (σε απλά συμφραζόμενα), τη νομική λέξη *dixi*, το επίθετο *grandis* αντί του *magnus* και την περιφραστική υποτακτική παρατατικού *esses...proferens*. Η αναλογία των στοιχείων της ομιλουμένης στο λόγο του είναι 14,22%. Είναι ένας άνθρωπος της αγοράς με αρκετά χαρακτηριστικό λόγο.

Ο Λάχης (*Hecyra*) χρησιμοποιεί συχνά το επιφώνημα (όρκο) *edepol - pol*, επικλήσεις των θεών και ευχαριστίες προς αυτούς, ευχές ή κατάρες (ιδιαίτερα συχνά τη στερεότυπη ευχή (*at*) *ita me di ament*). Τα στοιχεία αυτά είχαμε ήδη επισημάνει σαν χαρακτηριστικά του λόγου του στη διατριβή μας. Η παρούσα έρευνα έδωσε και άλλα στοιχεία που χαρακτηρίζουν το λόγο του, όπως είναι: παροιμίες που έχουν πάντα το ίδιο θέμα "τη φαυλότητα των γυναικών", οι δεικτικές λέξεις *eccum*, *ecce*, *en* και *cedo* (με τη σημασία *dic* ή *da* σε απλά συμφραζόμενα) και το ρήμα διαβεβαίωσης *inquam*. Χρησιμοποιεί και αυτός, όπως και ο Φορμίων, τη νομική λέξη *dixi* και το περιφραστικό απαρέμφατο ενεστώτα *esse...obsequentem*. Η αναλογία των στοιχείων της ομιλουμένης είναι 8,39%. Πέραν από τα πλαίσια της παρούσας έρευνας θα μπορούσαμε να προσθέσουμε μερικά ακόμη χαρακτηριστικά του λόγου του που είχαμε επισημάνει στη διατριβή μας: ο λόγος του έχει ρητορική χροιά, χρησιμοποιεί συχνά προστακτικές και επαναλαμβάνει φορτικά το επίρρημα *adeo* και το ρήμα *scio*. Ο Λάχης είναι ο τύπος του αυστηρού *pater familias*, δεσποτικός, σεβαστός από όλους, ίσως θεοφοβούμενος και πιθανώς διαθέτει ρητορική εκπαίδευση.

Ο λόγος του Δημέα (*Adelphoe*) έχει πολλά στοιχεία που είναι αποτέλεσμα συναισθηματικής φόρτισης. Χρησιμοποιεί συχνά φράσεις που δείχνουν απόγνωση (*ei mihi, ah*) και έκπληξη (*hem, quid ais? quid narras?*), αιτιατικές της αναφώνησης, αυθόρμητες προσφωνήσεις (η πιο χαρακτηριστική είναι *o qui vocare?* = ω! πώς σε λένε;) και ύβρεις. Ανεξάρτητα από τη συναισθηματική φόρτιση ο Δημέας χρησιμοποιεί πολύ συχνά το επιφώνημα *hercle*, τις επικλήσεις *pro Iuppiter* και *o Iuppiter*, τις δεικτικές λέξεις *ecce* και *eccum*, την προστακτική *age*, τη φράση καίρετισμού *quid agitur?* παροιμίες, παροιμιακές φράσεις και μεταφορές. Από τα σπάνια στοιχεία της ομιλουμένης που βρίσκουμε στον Τερέντιο χρησιμοποιεί το επίθετο *grandis* αντί του *magnus* και τη φράση μικρής αξίας *nihili pendit* μόνο στο λόγο του απαντά η αντωνυμική φράση *suo sibi*. Η αναλογία των στοιχείων της ομιλουμένης είναι 14,38%. Ο Δημέας είναι ένας αυστηρός *pater familias* τελείως διαφορετικός από τον Λάχη, ένας απλοϊκός, αυθόρμητος αγρότης. Πολλά στοιχεία του χαρακτήρα του αντικατοπτρίζονται στο λόγο του.

Ο λόγος του δούλου Παρμένοντα (*Eunuchus*) είναι αρκετά πλούσιος σε στοιχεία της ομιλουμένης (η αναλογία είναι 16,75%). Χρησιμοποιεί πολλές φράσεις που δείχνουν συναισθηματική

φόρτιση, όπως: φράσεις απελπισίας (*perii, actumst, ilicet, miser*) και ύβρεις. Ακόμη χρησιμοποιεί ελληνικά επιφωνήματα περισσότερο από κάθε άλλο χαρακτήρα (*attat, eu, parae*). Ανεξάρτητα από συναισθηματική φόρτιση συνηθίζει το επιφώνημα *hercle-mehercle*, την επίκληση *di vostram fidem*, ευχές ή κατάρες, δεικτικές λέξεις (ιδίως την *ecce*), παροιμίες, παροιμιακές φράσεις και μεταφορές. Ιδιαίτερα στα πλαίσια των μεταφορών αναπτύσσει την ικανότητά του να κάνει έξυπνα αστεία, ίσως πλησιάζοντας τη χρήση λαϊκής γλώσσας. Εδώ ανήκει και η γνωστή περιπαικτική απάντηση *statur* στην ερώτηση του Γνάθωνα *quid agitur?* (βλ. παραπάνω). Η τάση του Παρμένοντα να κάνει αστεία δεν περιορίζεται μόνο στα όσα διαπιστώσαμε στα πλαίσια της παρούσας έρευνας: σε δύο σκηνές του *Eunuchus* παίζει το ρόλο του “βωμολόχου” σχολιάζοντας με έξυπνες και αστείες “κατά μέρος” παρατηρήσεις το μονόλογο του Γνάθωνα (II, 2) και τη συζήτηση Γνάθωνα – Θράσωνα (III, 1).

Η υπηρέτρια Πυθιάς (*Eunuchus*) είναι ο γυναικείος χαρακτήρας που φαίνεται να έχει τον πιο χαρακτηριστικό λόγο. Υπάρχουν πολλές λέξεις που χρησιμοποιεί πολύ συχνά. Μερικές δείχνουν συναισθηματική φόρτιση, όπως είναι οι φράσεις τρυφερότητας, η ερώτηση *rogitas?* και οι ύβρεις, όπου διαφαίνεται ο αυθόρμητος και οργίλος χαρακτήρας της: ενδιαφέρουσα είναι η προσφώνηση *o capitulum lepidissimum!* που φαίνεται να είναι εταιρικό γλυκόλογο. Ανεξάρτητα από τη συναισθηματική φόρτιση χρησιμοποιεί συχνά το επιφώνημα *pol-edepol*, τα ρήματα παράκλησης *amabo* και *obsecro* και σε μικρή έκταση παροιμίες. Ιδιαίτερα για το *amabo* (που χρησιμοποιούν αποκλειστικά γυναίκες) πρέπει να παρατηρήσουμε ότι στο λόγο της υπάρχουν οι περισσότερες περιπτώσεις σε όλο τον Τερέντιο (βλ. παραπάνω). Η αναλογία των στοιχείων της ομιλουμένης είναι 14%. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι μερικά χαρακτηριστικά του χαρακτήρα της αντικατοπτρίζονται στο λόγο της, όπως η διπλωματία της, η οποία φαίνεται στη χρήση των ρημάτων παράκλησης, και η προπέτειά της που φαίνεται στις ύβρεις, πολλές από τις οποίες δε χρησιμοποιεί μόνον από θυμό.

(2) Οι γέροι κύριοι και οι δούλοι τους. Είναι ο γέρος Σίμων και ο δούλος του Δάος (*Andria*), ο γέρος Χρέμης και ο δούλος του Σύρος (*Heautontimorumenos*), ο γέρος Δημοφών και ο δούλος του Γέτας (*Phormio*) και ο δούλος Σύρος (*Adelphoe*). Συνήθως οι γέροι έχουν το ρόλο του πρωταγωνιστή και οι δούλοι του δευτεραγωνιστή σε κάθε κωμωδία, εκτός από τον Δημοφώντα που είναι ο τριταγωνιστής. Ο λόγος όλων, αν και δεν είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικός, έχει αρκετά στοιχεία διαφοροποίησης.

Ο γέρος Σίμων χρησιμοποιεί συχνά επιφωνήματα (ιδίως τα *hem* και *eho*), την προστακτική *age* και ερωτήσεις (ιδίως τις *rogas?* και *quid ais?*). Στο λόγο του απαντά η φράση *si vino* που συνοδεύεται από απειλή. Μόνον αυτός από τους ελεύθερους πολίτες χρησιμοποιεί την

αντωνυμία *ipsus* με τη σημασία "ο κύριος" ίσως μιμούμενος το δούλο του Δάο. Η αναλογία των στοιχείων είναι 8,83%.

Ο δούλος Δάος χρησιμοποιεί συχνά επιφωνήματα (ιδίως τα *hem* και *eho*), το *hercle*, δεικτικές λέξεις (ιδίως την *em*), μεγαλόστομες προσφωνήσεις, αιτιατικές της αναφώνησης, ισχυρότερες αρνητικές λέξεις στη θέση του αρνητικού μορίου *non* και την περιφραστική υποτακτική ενεστώτα *sis sciens*. Στο λόγο του απαντά ένα από τα λίγα παραδείγματα της δεικτικής λέξης *ellum*. Τέλος χρησιμοποιεί περισσότερο από κάθε άλλο χαρακτήρα στον Τερέντιο την αντωνυμία *ipsus* με τη σημασία "ο κύριος", που φαίνεται να μιμείται ο Σίμων (βλ. παραπάνω). Η αναλογία είναι 10,74%.

Ο γέρος Χρέμης χρησιμοποιεί συχνά επιφωνήματα (ιδίως φράσεις απελπισίας), το βεβαιωτικό μόριο *ne*, ερωτήσεις (ιδίως τις *egon? quid? quid est?*) αρνητικές λέξεις που αντικαθιστούν το αρνητικό μόριο *non*, το ρήμα παράκλησης *quaeso*, φράσεις διαβεβαίωσης (ανάμεσα στις οποίες και τη νομική λέξη *dixi*), φράσεις ευγένειας, υποκοριστικά και ευχές. Δύο φορές απαντά στο λόγο του η φράση *si vivo* που συνοδεύεται από απειλή. Η αναλογία είναι 9,23%.

Ο δούλος Σύρος (HT.) χρησιμοποιεί επιφωνήματα (ιδίως τα *heus*, *heus tu* και *vah*), το *hercle*, την προστακτική *mane*, οριστικές παρακειμένου που έχουν τη σημασία "χάθηκα" (κυρίως την *perii*) και το ρήμα παράκλησης *quaeso* σε συνδυασμό με ερωτήσεις. Μόνο στο λόγο του απαντά το ελληνικό επιφώνημα *ραχ* (πάξ). Τέλος μόνον αυτός χρησιμοποιεί την ισχυρή αρνητική απάντηση *non hercle vero* και τη φράση *immo si scias* που αποτελεί κωμικό σχόλιο. Η αναλογία είναι 10,22%.

Ο γέρος Δημόφωv χρησιμοποιεί πολλά επιφωνήματα (ιδίως το *hem*), την προστακτική *age*, το *hercle*, ευχές και το ρήμα παράκλησης *quaeso*. Αξίζει να σημειώσουμε ότι, όπως ο Φορμίων, χρησιμοποιεί το επίρρημα *enumquam*, τη λατρευτική φράση *hoc age* (σε απλά συμφραζόμενα) και τη νομική λέξη *dixi*. Μόνο στο λόγο του βρίσκουμε τη φράση παράκλησης *bona venia* και τη λέξη *sescenti* με τη σημασία "μυρίοι". Η αναλογία είναι 13,10%.

Ο δούλος Γέτας χρησιμοποιεί συχνά το επιφώνημα *hercle*, προσφωνήσεις, τις δεικτικές λέξεις *em* και *eccum*, ισχυρότερες αρνητικές λέξεις στη θέση του αρνητικού μορίου *non*, υποκοριστικά, την αντωνυμία *ipsus* με τη σημασία "ο κύριος" και την *quidam* με μειωτική σημασία. Η αναλογία είναι 12,19%.

Ο δούλος Σύρος (Ad.) συνηθίζει τα επιφωνήματα *hercle* και *edepoi*, τις προστακτικές *age*, *abi*, *mane*, υποκοριστικά και φράσεις ευχαριστίας. Μόνον αυτός χρησιμοποιεί το ελληνικό επιφώνημα *phv* (φῦ). Επίσης στο λόγο του βρίσκουμε δύο περιπτώσεις της δεικτικής λέξης *ellum-ellam* που μόνο τρεις φορές απαντά στον Τερέντιο. Η αναλογία είναι 16,88%.

Όλοι οι χαρακτήρες αυτής της ενότητας χρησιμοποιούν σε μεγάλη έκταση παροιμίες, παροιμιακές φράσεις και μεταφορές. Ιδιαίτερα μερικές μεταφορές στο λόγο των δούλων Σύρου (*HT.*) και Γέτα (*Phor.*), αν κρίνουμε από το νόημα, πιθανώς αντικατοπτρίζουν τη λαϊκή γλώσσα.

(3) Οι λαϊκοί τύποι. Είναι ο στρατιωτικός Θράσων (*Eunuchus*), ο παράσιτος Γνάθων (*Eunuchus*) και οι πορνοβοσκοί Δωρίων (*Phormio*) και Σαννίων (*Adelphoe*). Στο λόγο των χαρακτήρων αυτών θα περίμενε να βρει κανείς αρκετά στοιχεία διαφοροποίησης και μάλιστα, εφόσον κινούμαστε στην ομιλουμένη, στοιχεία λαϊκά. Εντούτοις πολύ λίγα μας έχει προσφέρει η ανάλυση του λόγου των.

Ο Θράσων συνηθίζει τις γεμάτες αμνηχανία ερωτήσεις και τις αποσιωπήσεις που καμιά φορά οφείλονται σε αδυναμία να συμπληρώσει τη φράση του. Φαίνεται άξεστος και αδέξιος, αλλά δε λείπουν από το λόγο του οι φράσεις τρυφερότητας και τα υποκοριστικά. Ακόμη βρίσκουμε μια φράση που δείχνει μικρή αξία (*floci pendere*), ενώ μια από τις παροιμίες που χρησιμοποιεί θα μπορούσε να χαρακτηριστεί "χοντρό αστείο". Η αναλογία είναι 15,35%.

Ο Γνάθων συνηθίζει το επιφώνημα *hercle-mehercle*, το ελληνικό *παρὰ* και ρήματα παράκλησης. Επίσης χρησιμοποιεί παροιμίες, παροιμιακές φράσεις και πάρα πολλές μεταφορές. Ιδιαίτερα οι τελευταίες, αν κρίνουμε από το νόημα, φαίνεται να πλησιάζουν τη λαϊκή γλώσσα. Η αναλογία είναι 11,64%.

Ο λόγος του Δωρίωνα δεν παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Θα πρέπει όμως να σημειώσουμε την προτίμησή του στις ονομαστικές της αναφώνησης και την έλλειψη απλών επιφωνημάτων. Η αναλογία είναι 13,33%.

Ο Σαννίων συνηθίζει επιφωνήματα που δείχνουν απελπισία, αιτιατικές της αναφώνησης και ρήματα παράκλησης που ίσως συνιστούν προσπάθεια να προκαλέσει τη συμπάθεια των άλλων. Στο λόγο του βρίσκουμε δύο φράσεις που δείχνουν μικρή αξία (*huius non faciam* και *hoc nihili facis*). Τέλος χρησιμοποιεί παροιμίες, παροιμιακές φράσεις και μεταφορές. Ιδιαίτερα μερικές παροιμίες προέρχονται από τη δικαστική διαδικασία. Η αναλογία είναι 11,26%.

(4) Οι γυναίκες οι χαρακτήρες χρησιμοποιούν σε μεγάλη έκταση στοιχεία της ομιλουμένης κυρίως επειδή η συναισθηματική φόρτιση είναι μεγαλύτερη στις γυναίκες. Επίσης ως ένα βαθμό υπάρχουν στοιχεία που διαφοροποιούν το λόγο της μιας από της άλλης. Μπορούμε να διακρίνουμε τρεις ομάδες γυναικών.

Πρώτα αυτές που χρησιμοποιούν σε μεγάλη έκταση την ομιλουμένη κυρίως εξαιτίας συναισθηματικής φόρτισης. Εδώ ανήκουν τρεις ιδιαίτερα ευαίσθητες οικοδέσποινες που (άραγε συμπτωματικά;) φέρουν όλες το όνομα Σωστράτη και η τροφός

Κανθάρα. Έτσι η Σωστράτη στην κωμωδία *Hecyra* (20,50%), συνηθίζει τις φράσεις τρυφερότητας και το επιφώνημα *pol*. Το λόγο της τροφού Κανθάρας (18,39%), στην κωμωδία *Adelphoe*, χαρακτηρίζουν επίσης φράσεις τρυφερότητας και οικειότητας. Η οικοδέσποινα Σωστράτη στην κωμωδία *Adelphoe* (16,39%) συνηθίζει τις επιφωνηματικές φράσεις και την αιτιατική της αναφώνησης *me miseram*. Και η Σωστράτη της κωμωδίας *Heautontimorumenos* (15,38%) συνηθίζει τις φράσεις τρυφερότητας και τα ρήματα παράκλησης.

Στη δεύτερη ομάδα ανήκουν τρεις χαρακτήρες που φαίνεται να χρησιμοποιούν πολλά στοιχεία της ομιλουμένης και σ' αυτό, εκτός της συναισθηματικής φόρτισης, σημαντικό ρόλο πιθανώς παίζει και η κοινωνική θέση τους. Είναι η υπηρέτρια Μυσίς της *Andria* (20,86%) και οι δύο εταίρες Φιλώτις (17,47%) και Σύρα (13,15%) της *Hecyra*. Χαρακτηριστικά του λόγου της Μυσίδας είναι το επιφώνημα *pol* και το ρήμα παράκλησης *obsecro*. Χαρακτηριστικά του λόγου της Φιλώτιδας είναι το επιφώνημα *pol*, οι ευχές (υπάρχει και μια κατάρα) και οι επιφωνηματικές φράσεις· οι τελευταίες εξυπηρετούν το ρόλο της σαν προτατικού χαρακτήρα. Ο λόγος της Σύρας δεν παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Στην τρίτη ομάδα ανήκουν οι γυναίκες χαρακτήρες που φαίνεται να χρησιμοποιούν λιγότερο την ομιλουμένη και στις οποίες η συναισθηματική φόρτιση είναι περιορισμένη έως ανύπαρκτη. Εδώ ανήκουν οι δύο δυναμικές οικοδέσποινες Ναυσιστράτη του *Phormio* (11,48%) και Μυρρίνη της *Hecyra* (6%)· οι τρεις εταίρες: η Θαΐς του *Eunuchus* (11%), η Βακχίς της *Hecyra* (11%) και η Βακχίς του *Heautontimorumenos* (11,15%) επίσης η υπηρέτρια Δωριάς του *Eunuchus* (11,97%) και η τροφός Σωφρόνη του *Phormio* (9%). Η δεσποτική οικοδέσποινα Ναυσιστράτη συνηθίζει το επιφώνημα *pol* και το ρήμα παράκλησης *obsecro*. Όμοια η οικοδέσποινα Μυρρίνη συνηθίζει το επιφώνημα *edepol (pol)* και το ίδιο ρήμα παράκλησης (*obsecro*). Οι δύο *bonae meretrices*, η Θαΐς του *Eunuchus* και η Βακχίς της *Hecyra* είναι γυναίκες δραστήριες και με δυνατό χαρακτήρα. Ο λόγος της Θαΐδας χαρακτηρίζεται από φράσεις τρυφερότητας και ρήματα παράκλησης· επίσης σε μια συγκεκριμένη περίπτωση χρησιμοποιεί αρκετές υβριστικές λέξεις εξαιτίας του θυμού της. Χαρακτηριστικές λέξεις στο λόγο της Βακχίδας είναι τα επιφωνήματα *pol* και *ecastor* που φαίνονται να σχετίζονται με κάποια αμηχανία και ντροπή όταν βρίσκεται με ευυπόληπτα άτομα. Όσον αφορά τη Δωριάδα ο λόγος της δεν παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, άλλωστε μερικά από τα στοιχεία της ομιλουμένης που βρήκαμε στο λόγο της ανήκουν ουσιαστικά στη Θαΐδα και τον Θράσωνα των οποίων τα λόγια μεταφέρει, οπότε αποτελούν στην ουσία μίμηση του λόγου των χαρακτήρων αυτών. Τελείως διαφορετική είναι η περίπτωση της εταίρας Βακχίδας του *Heautontimorumenos* στο λόγο της οποίας λείπει τελείως το συναίσθημα. Χαρακτηριστική λέξη της είναι το επιφώνημα *pol*. Τέλος

της τροφού Σωφρόνης στον *Phormio* χαρακτηριστικό είναι το ρήμα παράκλησης *obsecro* σε συνδυασμό με επιφωνήματα ή ερωτήσεις.

(5) Οι νεαροί. Πολλοί από αυτούς χρησιμοποιούν αρκετά στοιχεία της ομιλουμένης, κυρίως εξαιτίας συναισθηματικής φόρτισης, υπάρχουν όμως και κάποια στοιχεία διαφοροποίησης. Είναι οι Πάμφιλος (12,54%) και Χαρίνος (17,65%) στην *Andria*, Κλειτοφών (12,44) και Κλεινίας (13,49%) στον *Heautontimorumenos*, Φαιδρίας (14,49%), Χαιρέας (11,98%), Χρέμης (11,55%) και Αντιφών (13,19%) στον *Eunuchus*, Αντιφών (13,38%) και Φαιδρίας (12,97%) στον *Phormio*, Πάμφιλος (9,34%) στην *Hecyra*, Αισχίνης (14,67%) και Κτισσιφών (13,59%) στους *Adelphoe*.

Ο Πάμφιλος (*Andria*) χρησιμοποιεί πολλά επιφωνήματα, ερωτήσεις, φράσεις τρυφερότητας και ύβρεις, στοιχεία που δείχνουν συναισθηματική φόρτιση. Είναι από τα λίγα νεαρά άτομα που χρησιμοποιεί αρκετές παροιμίες. Ο λόγος του Χαρίνου δεν παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, εκτός του ότι χρησιμοποιεί την κατάρα *abin hinc in malam rem?* παροιμίες και μια από τις δύο περιπτώσεις της αντωνυμία *hic = ego*.

Ο Κλειτοφών συνηθίζει τα επιφωνήματα και τις επιφωνηματικές φράσεις (ιδίως το *perii*), ερωτήσεις, τα ρήματα παράκλησης *quaeso* και *obsecro*, το ρήμα διαβεβαίωσης *inquam*, το βεβαιωτικό μόριο *ne* και παροιμίες. Στο λόγο του βρήκαμε τη δεύτερη περίπτωση της αντωνυμίας *hic = ego*. Ο Κλεινίας συνηθίζει τις φράσεις τρυφερότητας και τα ρήματα παράκλησης *obsecro* και *quaeso* σε συνδυασμό με ερωτήσεις.

Ο Φαιδρίας (*Eunuchus*) χρησιμοποιεί επιφωνήματα, φράσεις απελπισίας, μεγαλόστομες προσφωνήσεις και ύβρεις. Στο λόγο του βρίσκουμε και μια φράση που δείχνει μικρή αξία (*nihili penderem*). Ο Χαιρέας χρησιμοποιεί συχνά το επιφώνημα *hercle*, την επίκληση ο (*pro*) *Iuppiter*, το *perii*, ισχυρότερες αρνήσεις αντί του απλού αρνητικού μορίου *non*, το ρήμα παράκλησης *obsecro*, ενθουσιώδεις προσφωνήσεις, υποκοριστικά, το επίρρημα *ubi* (σε διπλασιασμό) και πολλές μεταφορές. Στο λόγο του βρίσκουμε και μια φράση που δείχνει μικρή αξία (*flocci fecerim*). Ο λόγος του Χρέμη δεν παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Συνηθίζει τις ερωτήσεις και το επιφώνημα *hercle*. Στο λόγο του βρίσκουμε το επιφώνημα *attat* και την προστακτική *apage* που προέρχονται από τα Ελληνικά. Για τον Αντιφώντα (*Eunuchus*) αξίζει να σημειώσουμε ότι στο λόγο του βρίσκουμε παροιμιακές φράσεις.

Ο Αντιφών (*Phormio*) συνηθίζει τα επιφωνήματα που δείχνουν απελπισία, τις δεικτικές λέξεις (*en* και *cedo*) και το ρήμα παράκλησης *obsecro*. Ο λόγος του Φαιδρία (*Phormio*) δεν παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον· κάπως πιο συχνά χρησιμοποιεί επιφωνήματα. Στο λόγο και των δύο βρίσκουμε αρκετές παροιμίες και παροιμιακές φράσεις.

Ο λόγος του Παμφίλου της *Hecyra* θα μπορούσαμε να πούμε ότι αντικατοπτρίζει σε κάποιο βαθμό τον αυθόρμητο και συναισθηματικό

χαρακτήρα του. Αφθονούν οι φράσεις τρυφερότητας και οι φράσεις απελπισίας. Συγκριτικά με άλλους νεαρούς χρησιμοποιεί περισσότερες παροιμίες και παροιμιακές φράσεις.

Ο Αισχίνης συνηθίζει τη φράση τρυφερότητας *mi pater* ή *pater mi* αλλά και απλά τη λέξη *pater*, το ρήμα παράκλησης *obsecro*, την οριστική παρακειμένου *perii*, την ελλειπτική ερώτηση *quid?* και τις προστακτικές-επιφωνήματα *age* και *abi*. Ο Κτησιφών συνηθίζει τις θερμές προσφωνήσεις προς τον αδελφό του, τα ρήματα παράκλησης *obsecro* και *quaeso*, το επιφώνημα *hercle* και την αντικατάσταση του αρνητικού μορίου *non* από το αρνητικό επίρρημα *numquam*.

(6) Χαρακτήρες με δευτερεύοντες ρόλους (γέροι και δούλοι). Ο λόγος των περισσότερων δεν παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Αρκετοί χρησιμοποιούν πολλά στοιχεία της ομιλουμένης εξαιτίας συναισθηματικής φόρτισης. Είναι: οι γέροι Χρέμης (10,42%) και Κρίτων (12,32%), ο απελεύθερος Σωσίας (13,81%) και ο δούλος Πυρρίας (16,56%) στην *Andria*. Ο γέρος Μενεδημος (7,42%) στον *Heautontimorumenos*. Ο γέρος (*senex*) (19,58%) στον *Eunuchus*. Ο γέρος Χρέμης (13,30%) και ο δούλος Δάος (13,22%) στον *Phormio*. Ο γέρος Φείδιππος (7,64%) και ο δούλος Παρμένων (7,31%) στην *Hecyra*. Οι γέροι Μικίων (9,41%) και Ηγίων (10,84%) και ο δούλος Γέτας (14,88%) στους *Adelphoe*. Ο λόγος τους δεν παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον εκτός του ότι λίγο-πολύ όλοι χρησιμοποιούν παροιμίες και παροιμιακές φράσεις, κυρίως όμως αυτό είναι χαρακτηριστικό του Μενεδήμου και του Μικίωνα. Το στοιχείο αυτό, όπως αναφέραμε και παραπάνω, εναρμονίζεται με την ηλικία των προσώπων αυτών.

(7) Οι βοηθητικοί χαρακτήρες. Είναι οι τρεις δούλοι με το όνομα Δρόμων, δηλαδή της *Andria*, του *Heautontimorumenos* και των *Adelphoe*, ο ευνούχος Δώρος του *Eunuchus*, ο δούλος Σάγγα του *Eunuchus*, οι δικηγόροι Ηγίων και Κρατίνος του *Phormio* και ο δούλος Σωσίας της *Hecyra*. Από τους γυναικείους χαρακτήρες είναι: οι τρεις κοπέλλες, η Γλυκέρειον της *Andria*, η Αντιφίλη του *Heautontimorumenos*, που είναι και η μοναδική εμφάνιση κοριτσιού με ομιλούντα ρόλο, και η Παμφίλη των *Adelphoe*· η μαμμή Λεσβία της *Andria* και οι δύο τροφοί, η Κανθάρα του *Heautontimorumenos* και η Σωφρόνη του *Eunuchus*. Όλων αυτών των χαρακτήρων ο ρόλος περιορίζεται σε λίγες φράσεις ή λίγες λέξεις που στο μεγαλύτερο μέρος τους ανήκουν στην ομιλουμένη, όπως λ. χ. είναι τα ελάχιστα λόγια των τριών κοριτσιών που συνιστούν συναισθηματικά ξεσπάσματα. Τα στοιχεία αυτά δεν τα αξιολογούμε και λόγω του μικρού ρόλου των προσώπων αλλά και γιατί πολλά είναι τυπικές φράσεις που χρησιμοποιούνται σε ανάλογες περιπτώσεις.

Τέλος θα πρέπει να σημειώσουμε ότι στους *Πρόλογους* υπάρχει μια σημαντική διαφορά στη γλώσσα, όσον αφορά πάντα τα στοιχεία της ομιλουμένης. Όπως ήδη έχουμε αναφέρει, οι πρόλογοι δεν έχουν καμιά σχέση με το συνηθισμένο κατατοπιστικό πρόλογο της κωμωδίας· είναι προσωπικά δημιουργήματα του Τερεντίου, υποτυπώδεις ρητορικοί λόγοι όπου ο ποιητής μας απολογείται για τη λόγοτεχνική τεχνική που εφαρμόζει στη σύνθεση των κωμωδιών του. Με αυτόν ακριβώς το ρητορικό χαρακτήρα τους σχετίζεται και το ότι ελάχιστα στοιχεία της ομιλουμένης παρατηρήσαμε σ' αυτούς. Πρόκειται κυρίως για παροιμίες, πλεονασμούς, το ρήμα παράκλησης *quaeso*, το υποκοριστικό *adulescentulus* κ. ά. Ενδεικτικές είναι και οι αριθμητικές αναλογίες: *Andria* (5,88%), *Heautontimorumenos* (0,32%), *Eunuchus* (2,90%), *Phormio* (3,88%), *Hecyra* (2,68%), ενώ ο πρόλογος των *Adelphoe* δε μας έδωσε καθόλου στοιχεία.

Με τα ονόματα των χαρακτήρων της Κωμωδίας έχουν ασχοληθεί πολλοί μελετητές και σχολιαστές του Τερεντίου (στους οποίους παραπέμπουμε σε κάθε περίπτωση). Από τη δική μας σκοπιά κάναμε μια προσπάθεια να δούμε αν τα ονόματα σχετίζονται με στοιχεία του λόγου τους. Υπάρχει μόνο μια περίπτωση όπου κάποια στοιχεία του λόγου εναρμονίζονται με το όνομα του προσώπου. Πρόκειται για τον *Χαιρέα* του *Eunuchus* στον οποίο το λόγο υπάρχουν ενθουσιώδεις προσφωνήσεις που αποτελούν ξεσπάσματα χαράς. Ακόμη ως ένα βαθμό το όνομα *Πάμφιλος* που φέρουν δύο νεαροί (*Andria* και *Hecyra*) εναρμονίζεται με τον ευαίσθητο χαρακτήρα τους που διαφαίνεται και στο λόγο τους. Όλα τα άλλα ονόματα είναι τα συνηθισμένα ονόματα της Νέας Κωμωδίας, τα περισσότερα από τα οποία έχει μεταφέρει από τα πρότυπά του. Είναι γνωστό όμως ότι έχει αλλάξει τα ονόματα πέντε χαρακτήρων της κωμωδίας *Eunuchus* (είναι τα: *Φαιδρίας*, *Παρμένων*, *Θαΐς*, *Γνάθων*, *Θράσων* - βλ. σχετικές παρατηρήσεις στην ανάλυση του λόγου των) δίνοντάς τους ονόματα πιο ταιριαστά στο χαρακτήρα και το ρόλο τους.

Κλείνοντας θα θέλαμε να προσθέσουμε δύο γενικές παρατηρήσεις. Από όλες τις κωμωδίες η φτωχότερη σε στοιχεία της ομιλουμένης είναι η *Hecyra*. Αυτό θα μπορούσε να αποδοθεί στην πλοκή της. Είναι μια οικογενειακή υπόθεση που θα μπορούσε να έχει δραματική εξέλιξη, αν έλειπε το αναπάντεχα ευτυχές τέλος που ο ποιητής, αφαιρώντας τον κατατοπιστικό πρόλογο, κρατά καλά κρυμμένο μέχρι την προτελευταία σκηνή. Οι δραματικές καταστάσεις και η ελάχιστη παρουσία κωμικών τύπων (ακόμη και ο ρόλος του δούλου *Παρμένοντα* είναι πολύ περιορισμένος) περιορίζει και τη δυνατότητα ύπαρξης στοιχείων της ομιλουμένης, εκτός αυτών που εξυπηρετούν την έκφραση συναισθημάτων.

Ένα δεύτερο σημείο αξίζει την προσοχή μας. Μελετώντας τα Ελληνικής προέλευσης επιφωνήματα εκφράσαμε πολλές φορές τη

σκέψη ότι μπορεί πίσω τους να κρύβεται το Ελληνικό πρότυπο. Για τις παροιμίες πάλι είναι διαπιστωμένο ότι πολλές αποδίδουν την αντίστοιχη Αρχαία Ελληνική. Εύλογα έρχεται το ερώτημα: σε πόση έκταση και τα άλλα γλωσσικά στοιχεία που μελετήσαμε μεταφράζουν ή αποδίδουν ανάλογες φράσεις του Μενάνδρου και του Απολλοδώρου; Απάντηση δεν μπορούμε να δώσουμε εφόσον τα πρότυπα έχουν χαθεί. Είναι πολύ πιθανόν οι Έλληνες κωμικοί ποιητές να του έδειξαν το δρόμο και ο ποιητής μας να αξιοποίησε για το σκοπό αυτό τις δυνατότητες της ομιλούμενης Λατινικής.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι ΛΕΞΕΩΝ ΚΑΙ ΦΡΑΣΕΩΝ*

A

abeo abire *Hec.* 613 - σ. 224. abiret *Andr.* 175 - σ. 43.
abi *Eun.* 221 - σ. 111. *Phor.* 59 - σ. 162. *Phor.* 994 - σ. 189. *Ad.* 220 - σ. 258, 263. *Ad.* 564 - σ. 243. *Ad.* 703 - σ. 253, 256. *Ad.* 765 - σ. 258, 263. abi prae *Phor.* 777 - σ. 182.
 abi abi *Ad.* 620 - σ. 253, 255, 256.
 abierunt foras *Eun.* 702 - σ. 156. abisse *Phor.* 466 - σ. 176, 178.
abligurrio abligurrierat *Eun.* 235 - σ. 134.
abrado abradi *Phor.* 333 - σ. 192.
acuo acuet *Ad.* 835 - σ. 240.
adeo adeon ad eum *Andr.* 315 - σ. 58. *Andr.* 639 - σ. 58. ad eam adeat *Eun.* 578 - σ. 138.
adfectio adfectum esse *Phor.* 977 - σ. 183, 186.
adflicto adflictes *Eun.* 76 - σ. 120.
adgravesco mage adgravescat *Hec.* 337 - σ. 218.
adgredior satis astute adgredimini *Phor.* 968 - σ. 193.
admitto admittere *Ad.* 408 - σ. 260.
admodum *Phor.* 315 - σ. 167. *Hec.* 458 - σ. 224.
adparo adparatur *Eun.* 583 - σ. 139. adparetur *Andr.* 594 - σ. 64.
adsum ades praesens *Ad.* 393 - σ. 260. praesto adest *Eun.* 1050 - σ. 138.
adulescens homo adulescens *Phor.* 1041 - σ. 201. adulescens mulier *Phor.* 794 - σ. 183. *Hec.* 661 - σ. 213.
adulescentulus adulescentulus *HT.* 113 - σ. 81. *Eun.* 423 - σ. 144. *Eun.* 686 - σ. 149. *Eun.* 931 - σ. 119. adulescentuli (γεν.) *HT.* 100 - σ. 81. *HT.* 546 - σ. 75. *Phor.* 281 - σ. 180. adulescentulo (δοτ.) *HT.* 477 - σ. 75. adulescentulo *Andr.* 828 - σ. 64. adulescentulum *HT.* 93 - σ. 81. *HT.* 1045 - σ. 81. *Eun.* 943 - σ. 149. *Eun.* 949 - σ. 149. *Eun.* 1021 - σ. 149. *Phor.* 6 - σ. 202. *Ad.* 101 - σ. 238. *Ad.* 112 - σ. 245. adulescentuli (ονομ. πλ.) *Andr.* 55 - σ. 29. *HT.* 51 - σ. 107. *Eun.* 539 - σ. 153. adulescentulos *Andr.* 910 - σ. 29. adulescentulis (αφ. πλ.) *Eun.* 940 - σ. 119. *Hec.* 619 - σ. 214. adulescentulam *Andr.* 118 - σ. 29. *H.T.* 602 - σ. 95. *HT.* 654 - σ. 105.
aedicula aediculae (γεν.) *Phor.* 663 - σ. 169, 174.
aeque *Ad.* 702 - σ. 253.
Aeschinus nostrumne Aeschinum *Ad.* 331 - σ. 266.
agellus agelli *Ad.* 949 - σ. 245.
agito agitat *HT.* 733 - σ. 101. agitare *Hec.* 93 - σ. 205. agitabo *Phor.* 351 - σ. 191. agitans *Phor.* 615 - σ. 169.
ago age *Andr.* 598 - σ. 24, 32. *Andr.* 692 - σ. 37. *Andr.* 713 - σ. 37. *Andr.* 866 - σ. 24, 32. *Andr.* 871 - σ. 24, 32. *Andr.* 895 - σ. 24, 32. *Andr.* 956 - σ.

* Σε κάθε λέξη ή φράση παραπέμπουμε στην κωμωδία και τον στίχο όπου κάθε μια απαντά και ακόμη στη σελίδα της πραγματείας μας όπου συζητείται (η σελίδα σημειώνεται μετά το γράμμα σ.). Οι φράσεις έχουν καταταχτεί σύμφωνα με τη σπουδαιότερη λέξη. Μερικές κατατάσσονται σε δύο λήμματα, όπως λ. χ. οι πλεονασμοί καθώς οι δύο ή περισσότερες λέξεις που τους αποτελούν έχουν την ίδια βαρύτητα κ. ά. Έχουμε κατατάξει στο επιφώνημα ο όλες τις προσφωνήσεις, αιτιατικές της αναφώνησης και άλλες επιφωνηματικές φράσεις και προτάσεις όπου το επιφώνημα ο προτάσσεται. Οι ευχές έχουν καταταχτεί κυρίως σύμφωνα με το εισαγωγικό μόριο και όταν λείπει το εισαγωγικό μόριο σύμφωνα με τη σπουδαιότερη λέξη.

24, 32. *Andr.* 975 - σ. 57. *HT.* 688 - σ. 92, 98. *HT.* 1052 - σ. 80. *HT.* 1052 - σ. 103. *Eun.* 99 - σ. 126. *Eun.* 311 - σ. 116. *Eun.* 377 - σ. 137. *Eun.* 704 - σ. 111. *Phor.* 230 - σ. 178. *Phor.* 539 - σ. 175. *Phor.* 811 - σ. 182, 186. *Phor.* 1027 - σ. 189. *Ad.* 202 - σ. 249. *Ad.* 215 - σ. 258, 263. *Ad.* 223 - σ. 258, 263. *Ad.* 271 - σ. 253, 256. *Ad.* 553 - σ. 258, 263. *Ad.* 937 - σ. 243, 248. *Ad.* 941 - σ. 243, 248. *Ad.* 943 - σ. 243, 248. *Ad.* 982 - σ. 253, 256.

age age *Andr.* 310 - σ. 60. *HT.* 332 - σ. 83, 85, 86. *HT.* 722 - σ. 87. *Phor.* 559 - σ. 166, 169. *Phor.* 662 - σ. 182, 184, 186. *Ad.* 877 - σ. 243, 245, 248.

agedum *HT.* 310 - σ. 83. *Eun.* 694 - σ. 111. *Phor.* 784 - σ. 182, 186. *Hec.* 315 - σ. 208.

age modo *HT.* 344 - σ. 92, 98. *Eun.* 282 - σ. 116.

hoc age *Phor.* 350 - σ. 189, 194, 279. *Phor.* 435 - σ. 182, 186, 279.

agere *Andr.* 253 - σ. 52.

quid agam? *Andr.* 639 - σ. 57. *Andr.* 846 - σ. 38. *HT.* 674 - σ. 92. *Phor.* 199 - σ. 175. *Phor.* 728 - σ. 200. *Hec.* 444 - σ. 224. *Hec.* 516 - σ. 230. *Ad.* 789 - σ. 243.

quid agitur? *Eun.* 271 - σ. 132, 283. *Eun.* 456 - σ. 144. *Phor.* 610 - σ. 169. *Ad.* 373 - σ. 261. *Ad.* 883 - σ. 245, 248. *Ad.* 885 - σ. 245, 248. *Ad.* 901 - σ. 246, 248. quid agatur? *Ad.* 374 - σ. 245, 248.

acta haec res est *HT.* 564 - σ. 92, 98. actumst *Andr.* 465 - σ. 24. *HT.* 584 - σ. 92, 98. *Eun.* 54 - σ. 117, 123. *Eun.* 717 - σ. 111, 114, 279. *Eun.* 985 - σ. 158, 159. *Ad.* 325 - σ. 269. hoc actumst *Phor.* 1009 - σ. 189.

ah *Andr.* 252 - σ. 50, 55. *Andr.* 306 - σ. 60. *Andr.* 325 - σ. 56. *Andr.* 469 - σ. 23. *Andr.* 543 - σ. 63, 65. *Andr.* 628 - σ. 56. *Andr.* 649 - σ. 50, 55. *Andr.* 868 - σ. 63, 65. *Andr.* 872 - σ. 63, 65. *Andr.* 972 - σ. 37. *HT.* 91 - σ. 79, 82. *HT.* 94 - σ. 79, 82. *HT.* 397 - σ. 87. *HT.* 403 - σ. 101. *HT.* 439 - σ. 71, 78. *HT.* 857 - σ. 79, 82. *HT.* 913 - σ. 79, 82. *HT.* 934 - σ. 71, 78. *HT.* 938 - σ. 71, 78. *Eun.* 208 - σ. 115. *Eun.* 381 - σ. 136. *Eun.* 758 - σ. 150. *Eun.* 797 - σ. 130. *Eun.* 889 - σ. 136. *Eun.* 1009 - σ. 146. *Phor.* 193 - σ. 178. *Phor.* 216 - σ. 165. *Phor.* 325 - σ. 188. *Phor.* 474 - σ. 175. *Phor.* 503 - σ. 175. *Phor.* 541 - σ. 175. *Phor.* 809 - σ. 197. *Hec.* 109 - σ. 205. *Hec.* 630 - σ. 221. *Hec.* 697 - σ. 211. *Hec.* 721 - σ. 221. *Hec.* 743 - σ. 231. *Hec.* 853 - σ. 223. *Ad.* 112 - σ. 236, 240. *Ad.* 127 - σ. 236, 240. *Ad.* 132 - σ. 241, 248. *Ad.* 269 - σ. 263. *Ad.* 274 - σ. 252. *Ad.* 309 - σ. 269, 271. *Ad.* 329 - σ. 266, 267. *Ad.* 342 - σ. 266, 267. *Ad.* 445 - σ. 241, 248. *Ad.* 597 - σ. 271. *Ad.* 723 - σ. 241, 248. *Ad.* 724 - σ. 241, 248. *Ad.* 853 - σ. 236, 240.

ain ain? (ain...?) *Phor.* 510 - σ. 166. *Ad.* 517 - σ. 264. ain tandem? *Andr.* 875 - σ. 25. *Phor.* 373 - σ. 166. ain tu? *HT.* 242 - σ. 92. *HT.* 890 - σ. 72. *Eun.* 392 - σ. 142. *Eun.* 567 - σ. 153. *Phor.* 970 - σ. 189. *Hec.* 415 - σ. 208. "subditum" ain tu? *HT.* 1014 - σ. 72. ain vero? *Eun.* 803 - σ. 131. *Ad.* 405 - σ. 243.

quid ais? *Andr.* 137 - σ. 34. *Andr.* 184 - σ. 25, 32. *Andr.* 301 - σ. 57. *Andr.* 517 - σ. 25, 32. *Andr.* 575 - σ. 64. *Andr.* 588 - σ. 38. *Andr.* 616 - σ. 51. *Andr.* 665 - σ. 57. *Andr.* 872 - σ. 25, 32. *Andr.* 933 - σ. 65. *HT.* 118 - σ. 72. *HT.* 182 - σ. 72. *HT.* 702 - σ. 87. *Eun.* 334 - σ. 137. *Eun.* 425 - σ. 142. *Eun.* 654 - σ. 111. *Eun.* 748 - σ. 151. *Eun.* 825 - σ. 126. *Eun.* 829 - σ. 126. *Eun.* 948 - σ. 117. *Eun.* 957 - σ. 117. *Phor.* 199 - σ. 179. *Phor.* 386 - σ. 182. *Phor.* 755 - σ. 198. *Phor.* 833 - σ. 175. *Phor.* 873 - σ. 175. *Phor.* 1004 - σ. 182. *Phor.* 1040 - σ. 198. *Hec.* 138 - σ. 205. *Hec.* 236 - σ. 212. *Hec.* 346 - σ. 218. *Hec.* 523 - σ. 221. *Ad.* 556 - σ. 243, 248. *Ad.* 570 - σ. 243, 248.

quid tu ais? *Andr.* 933 - σ. 25, 32. *Eun.* 474 - σ. 117. *Ad.* 920 - σ. 243, 248.

ita aiunt *Andr.* 192 - σ. 38. *HT.* 853 - σ. 80. *Hec.* 357 - σ. 224. *Ad.* 930 - σ. 237.

aliquando aliquando tandem *Hec.* 683 - σ. 213.

aliquantulum *HT.* 163 - σ. 75. *Phor.* 655 - σ. 169, 174.

- alo** alere *HT.* 751 - σ. 73.
amo amabo *HT.* 404 - σ. 100. *Eun.* 130 - σ. 127, 130. *Eun.* 150 - σ. 127, 130. *Eun.* 534 - σ. 148, 149. *Eun.* 537 - σ. 148, 149. *Eun.* 663 - σ. 148, 149. *Eun.* 674 - σ. 148, 149. *Eun.* 838 - σ. 148, 149. *Eun.* 915 - σ. 148, 149. *Hec.* 70 - σ. 207. *Hec.* 824 - σ. 232, 233.
 si me amas *HT.* 1031 - σ. 104.
ancillula ancillula (ov.) *HT.* 293 - σ. 95. *Phor.* 665 - σ. 169, 174. ancillulam *Eun.* 166 - σ. 113. *Phor.* 838 - σ. 191. ancillula (αφ.) *HT.* 252 - σ. 89.
angustum in angustum *HT.* 669 - σ. 97.
anicula aniculae (γεν.) *Andr.* 231 - σ. 48. aniculam *Phor.* 98 - σ. 169, 174.
animus in animo cogitat *Ad.* 30 - σ. 238. cum animo cogites *Ad.* 500 - σ. 272. in animo...cogitare *Ad.* 818 - σ. 238. in animo...considero *HT.* 385 - σ. 100.
ante praescisse...ante *Andr.* 239 - σ. 53.
apage *Eun.* 756 - σ. 150, 152, 279. apage te *Eun.* 904 - σ. 146, 279.
articulus articulo *Ad.* 229 - σ. 250.
artifex artificem probum! *Phor.* 259 - σ. 167.
asinus asinus *HT.* 877 - σ. 81. asinum *Eun.* 598 - σ. 153. asine *Ad.* 935 - σ. 237.
asporto asportarier *Phor.* 978 - σ. 183, 186.
at at...contra *Phor.* 173 - σ. 176. at tamen *Andr.* 636 - σ. 58. *Andr.* 711 - σ. 58. *Andr.* 713 - σ. 58. *HT.* 88 - σ. 73. *Eun.* 866 - σ. 127. *Ad.* 687 - σ. 238.
at (σε ευχές) at ita me servet Iuppiter *Phor.* 807 - σ. 197. at ita me di ament *Hec.* 258 - σ. 212, 215. at tibi di dignum factis exitium duint *Andr.* 666 - σ. 57. at te di perdant *Eun.* 431 - σ. 117, 123. at istos invidos di perdant *Hec.* 469 - σ. 212. at te di deaeque perdunt cum istoc odio, Lache *Hec.* 134 - σ. 205, 206.
atque atque...quoque *Phor.* 877 - σ. 176.
attat *Andr.* 125 - σ. 22. *Eun.* 228 - σ. 115, 123. *Eun.* 727 - σ. 150, 152. *Eun.* 756 - σ. 150, 152. *Phor.* 600 - σ. 165. *Phor.* 963 - σ. 188. *Hec.* 449 - σ. 223, 228.
au *Andr.* 751 - σ. 45, 49. *Andr.* 781 - σ. 45, 49. *HT.* 1015 - σ. 103. *Eun.* 656 - σ. 154-155. *Eun.* 680 - σ. 146. *Eun.* 899 - σ. 125. *Phor.* 754 - σ. 199. *Phor.* 803 - σ. 201. au au *Ad.* 336 - σ. 268, 269.
aucupium *Eun.* 247 - σ. 134.
audacia iocularum audaciam *Phor.* 134 - σ. 163.
audax audacem *Eun.* 709 - σ. 112, 114. audacissime *Eun.* 948 - σ. 147, 150.
audeo esse ausum *Eun.* 644 - σ. 147.
audio audin? (audin...?) *Andr.* 581 - σ. 25. *Eun.* 706 - σ. 111. *Hec.* 78 - σ. 208. audin, Clinia? *HT.* 243 - σ. 84. audin tu? (audin tu...?) *Andr.* 342 - σ. 57. *Eun.* 809 - σ. 131. *Eun.* 1037 - σ. 131. atque audin? *Andr.* 299 - σ. 51. *Andr.* 865 - σ. 25. audistin? (audistin...?) *Phor.* 612 - σ. 166. *Ad.* 539 - σ. 264.
augeo auge mage *Eun.* 436 - σ. 132.
augesco augescit magis *HT.* 423 - σ. 81.
autem praeterea autem *Ad.* 224 - σ. 260. *Ad.* 541 - σ. 245.

B

- belua** belua (ov) *Phor.* 601 - σ. 168. belua (κλ.) *Eun.* 704 - σ. 112, 114.
bolus bolum...ereptum...e faucibus *HT.* 673 - σ. 98.
bonus-a bone custos *Phor.* 287 - σ. 181. bone vir *Andr.* 616 - σ. 50. *Andr.* 846 - σ. 23. *Ad.* 556 - σ. 242. *Ad.* 557 - σ. 258. bone vir, Dore *Eun.* 850 - σ. 126. bonan fide? *HT.* 761 - σ. 74. bona (ενν. fide) *HT.* 761 - σ. 94. bona...gratia *Phor.* 621 - σ. 168. bona venia *Phor.* 378 - σ. 184.

(**bene**) bene factum *Andr.* 975 - σ. 58. *Eun.* 1037 - σ. 118. *Phor.* 883 - σ. 190. factum bene *Andr.* 969 - σ. 39. o factum bene *Andr.* 105 - σ. 34. *Eun.* 674 - σ. 147. bene factum te advenisse Pamphile; atque adeo...salvom atque validum *Hec.* 456-7 - σ. 221. bene factum et volup est *Hec.* 857 - σ. 232, 283. bene facis *Eun.* 186 - σ. 126. *Ad.* 601 - σ. 271. *Ad.* 604 - σ. 271. *Ad.* 945 - σ. 253. *Ad.* 970 - σ. 259. bene fecisti *Eun.* 463 - σ. 126. *Eun.* 1091 - σ. 143. bene sane *Andr.* 848 - σ. 26. *Ad.* 586 - σ. 244. bene vale *HT.* 167 - σ. 75. et tu bene vale *Hec.* 197 - σ. 209.

(**melior-ius**) meliusculast *Hec.* 354 - σ. 226.

(**optumus**) optume *Eun.* 101 - σ. 118. optumest *Hec.* 871 - σ. 224. *Ad.* 402 - σ. 244, 248. *Ad.* 884 - σ. 244, 248. immo optume *HT.* 677 - σ. 93. optume factum *Andr.* 593 - σ. 39.

C

calamitas nostri fundi calamitas *Eun.* 79 - σ. 122.

callide *Ad.* 417 - σ. 259. immo callide *Andr.* 201 - σ. 39.

canis (κλ.) *Eun.* 803 - σ. 132, 135.

cantito cantites *Ad.* 750 - σ. 246.

capio capere *Andr.* 870 - σ. 26. captus est *Andr.* 82 - σ. 31.

capitulum (κλ.) *Eun.* 531 - σ. 149.

caput festivon caput (αιτ.) *Ad.* 261 - σ. 264. ridiculum caput (αιτ.) *Andr.* 371 - σ. 39, 40, 44.

carcer (κλ.) *Phor.* 373 - σ. 167.

carnufex (ov.) *Andr.* 183 - σ. 27. *Andr.* 651 - σ. 53, 55. *Eun.* 670 - σ. 112, 114. *Ad.* 363 - σ. 245, 248. carnufex (κλ.) *Andr.* 852 - σ. 26. *Ad.* 777 - σ. 244, 248.

caudex (ov.) *HT.* 877 - σ. 81.

cedo *Andr.* 150 - σ. 34. *Andr.* 383 - σ. 51. *Andr.* 389 - σ. 38. *Andr.* 705 - σ. 51. *Andr.* 730 - σ. 46. *Andr.* 763 - σ. 38. *HT.* 332 - σ. 83, 86. *HT.* 493 - σ. 80. *HT.* 597 - σ. 71, 78. *HT.* 662 - σ. 71, 78. *HT.* 832 - σ. 83, 86. *HT.* 846 - σ. 71, 78. *Eun.* 162 - σ. 111. *Eun.* 776 - σ. 142. *Eun.* 950 - σ. 116, 123. *Phor.* 197 - σ. 175, 178. *Phor.* 321 - σ. 189, 194, 279. *Phor.* 329 - σ. 189, 194. *Phor.* 398 - σ. 181, 186. *Phor.* 550 - σ. 175, 178. *Phor.* 642 - σ. 197. *Phor.* 692 - σ. 175, 178. *Phor.* 857 - σ. 189, 194, 279. *Phor.* 935 - σ. 181, 186. *Phor.* 936 - σ. 189, 194. *Phor.* 950 - σ. 189, 194. *Hec.* 458 - σ. 212, 216. *Hec.* 698 - σ. 212, 216. *Hec.* 708 - σ. 212, 216. *Hec.* 753 - σ. 231. *Ad.* 123 - σ. 236, 240. *Ad.* 484 - σ. 269. *Ad.* 688 - σ. 236, 240.

cellula cellulam *Eun.* 310 - σ. 139.

censeo censen...? *Andr.* 256 - σ. 51. *Eun.* 217 - σ. 111. *Phor.* 875 - σ. 166. *Hec.* 662 - σ. 212. *Ad.* 579 - σ. 259. censen vero? *HT.* 591 - σ. 92-93.

certe *Andr.* 617 - σ. 38. *Andr.* 966 - σ. 38. *HT.* 431 - σ. 72. *Hec.* 843 - σ. 208. certe, Hegio *Ad.* 488 - σ. 270. immo certe *Eun.* 812 - σ. 131.

certum *Ad.* 329 - σ. 270. certumst *Eun.* 380 - σ. 137.

cesso + anqp. cesso adire? *Phor.* 285 - σ. 167, 174. cesso adloqui? *Andr.* 845 - σ. 25. cesso hunc adoriri? *HT.* 757 - σ. 93. cesso...deducere et rogare? *Eun.* 265-6 - σ. 131. cesso...ire intro? *Hec.* 324 - σ. 224. *Ad.* 712 - σ. 253. cesso...inpertiri? *Ad.* 320 - σ. 270. cesso pergere? *Ad.* 586 - σ. 244. cesso pultare? *HT.* 410 - σ. 72. cesso intro rumpere? *Eun.* 996 - σ. 158. cessas? *Phor.* 565 - σ. 167, 174. *Hec.* 360 - σ. 224. quid cessas? *Andr.* 979 - σ. 51. *Phor.* 882 - σ. 175. *Hec.* 436 - σ. 224. sed cessas? *Hec.* 814 - σ. 231. cessas conloqui? *Andr.* 343 - σ. 57. cessas ire ac facere? *Ad.* 916 - σ. 244. quid cessas...adire et...adloqui? *Phor.* 252 - σ. 167, 174.

circumeo circumiri *Phor.* 614 - σ. 167.

circumspecto *Eun.* 602 - σ. 140. circumspectat *Eun.* 291 - σ. 120.

- circumvallo** circumvallant *Ad.* 302 - σ. 270.
cistella cistellam *Eun.* 753 - σ. 129.
clamito clamitas *Andr.* 767 - σ. 48. clamitent *Andr.* 814 - σ. 66. clamitans *Andr.* 144 - σ. 30. *Ad.* 60 - σ. 238.
clanculum *HT.* 472 - σ. 75. *Eun.* 310 - σ. 139. *Eun.* 411 - σ. 144. *Eun.* 589 - σ. 139. *Eun.* 602 - σ. 139. *Phor.* 873 - σ. 169, 174. *Ad.* 52 - σ. 238.
coepto coeptas *Eun.* 1025 - σ. 132-3. coeptat *Phor.* 626 - σ. 176-177.
cogito in animo cogitat *Ad.* 30 - σ. 238. cum animo cogites *Ad.* 500 - σ. 272. in animo...cogitare *Ad.* 818 - σ. 238.
cogo coacta ingratii *HT.* 446 - σ. 73.
coitio *Phor.* 346 - σ. 173.
comissator comissatorem haud sane commodum *Ad.* 783 - σ. 260.
committo commisisse *Andr.* 609 - σ. 52.
commodum si commodumst *HT.* 161 - σ. 74. si id non commodumst *Eun.* 502 - σ. 127.
comparo comparatam esse *HT.* 503 - σ. 80.
complusculi complusculos *Hec.* 177 - σ. 209.
concilio male conciliate *Eun.* 669 - σ. 112, 114.
conclamo iam conclamatumst *Eun.* 348 - σ. 120.
concludo concludit *Hec.* 702 - σ. 228. concludam *Ad.* 552 - σ. 265. conclusit *Eun.* 1047 - σ. 141. conclusissem *Eun.* 667 - σ. 149. conclusam (μετ.) *Phor.* 744 - σ. 199. concludar *Andr.* 386 - σ. 55.
confidens *Phor.* 123 - σ. 168.
conflicto conflictares *Phor.* 505 - σ. 180. conflictaiur *Andr.* 93 - σ. 29.
coniecto coniectem *Eun.* 543 - σ. 154.
conrado conradet *Ad.* 242 - σ. 262-263. conraditur *Phor.* 40 - σ. 163.
consector *Eun.* 249 - σ. 132.
considero in animo...considero *HT.* 385 - σ. 100.
consilium vah consilium callidum *Andr.* 589 - σ. 39, 44.
contamino contaminet *Eun.* 552 - σ. 140.
contineo *Eun.* 103 - σ. 122, 124.
contortor legum contortor *Phor.* 374 - σ. 167.
contra at...contra *Phor.* 173 - σ. 176.
convaso convasassem *Phor.* 190 - σ. 172.
corruptela *Ad.* 793 - σ. 245.
crebro crebro soleo *Hec.* 215 - σ. 213.
credo *Andr.* 939 - σ. 52. *HT.* 400 - σ. 93. *HT.* 581 - σ. 93. *HT.* 787 - σ. 72-73. *Eun.* 272 - σ. 131. *Eun.* 1019 - σ. 147. *Phor.* 255 - σ. 182. *Phor.* 610 - σ. 198. *Hec.* 529 - σ. 221. *Ad.* 389 - σ. 259. *Ad.* 683 - σ. 237. *Ad.* 972 - σ. 259. sati' credo *Eun.* 1051 - σ. 137. ita credo *HT.* 211 - σ. 84. *HT.* 688 - σ. 93. crede mihi *Andr.* 409 - σ. 40. *HT.* 85 - σ. 74, 79. crede mi *Phor.* 494 - σ. 179. mihi crede *Ad.* 101 - σ. 238. crede hoc *Ad.* 163 - σ. 250. crede hoc meae fide *Eun.* 898 - σ. 148, 282.
creditur *Hec.* 457 - σ. 224, 227, 280.
crux crucibus *Eun.* 383 - σ. 140.
cubiculum cubiculum (αιτ.) *Ad.* 694 - σ. 238.
cudo argentum cudo *HT.* 740 - σ. 98.
cum+αφαιρ. mecum una *Hec.* 131 - σ. 209. *Hec.* 433 - σ. 225. una mecum *Ad.* 598 - σ. 272. *Ad.* 843 - σ. 245. *Ad.* 973 - σ. 260. mecum una simul *HT.* 907 - σ. 81. tecum una *Hec.* 273 - σ. 213. una tecum *Eun.* 614 - σ. 138. *Phor.* 556 - σ. 176. secum una *Andr.* 81 - σ. 27. *Eun.* 229 - σ. 119. nobiscum una *Ad.* 753 - σ. 238. cum ea una *Eun.* 522 - σ. 151. cum illa una *Ad.* 851 - σ. 238. cum illis...una *Andr.* 107 - σ. 27. una quacum *Eun.* 574 - σ. 138. cum quibus una *Andr.* 63 - σ. 27. una ...cum Aeschino *Ad.* 356 - σ. 245. una...cum amica *Eun.* 495 - σ. 119. cum tuo gnato una *Andr.* 851 - σ. 40. cum matre una

Hec. 236 - σ. 218. una cum puella *HT.* 651 - σ. 103. cum Syro una *HT.* 241 - σ. 85. cum virgine una *Hec.* 138 - σ. 205.
curo curasse *Hec.* 225 - σ. 212. curabitur *Andr.* 403 - σ. 41.
curro propere curre *Hec.* 808 - σ. 232.
cursito cursites *Eun.* 278 - σ. 132.

D

damnosus *HT.* 1034 - σ. 73.
deinde post deinde *Andr.* 483 - σ. 62.
delibuo delibutum gaudio *Phor.* 856 - σ. 173.
deliro delirat *Phor.* 997 - σ. 193.
dementia hanc dementia *Ad.* 758 - σ. 244.
denuo recepit se...denuo *Phor.* 879 - σ. 168. refero denuo *Hec.* 38 - σ. 233. revolutum denuo *Hec.* 691 - σ. 213.
derivo derivem *Phor.* 323 - σ. 192.
despondeo despondebitur *Andr.* 980 - σ. 41.
deverbero deverberasse usque ad necem *Phor.* 327 - σ. 192.
devorticulum devorticulum (αι.) *Eun.* 635 - σ. 113.
deus
(di -ov.) at ita me di ament *Hec.* 258 - σ. 212, 215. ita me di ament *Andr.* 947 - σ. 64, 65. *HT.* 308 - σ. 87. *HT.* 383 - σ. 100. *HT.* 569 - σ. 72, 78. *HT.* 686 - σ. 87. *HT.* 953 - σ. 72, 78. *Eun.* 474 - σ. 126. *Eun.* 615- σ. 155. *Eun.* 1037 - σ. 117, 123. *Phor.* 883 - σ. 189. *Phor.* 954 - σ. 197. *Hec.* 233 - σ. 212, 215. *Hec.* 276 - σ. 217, 220. *Hec.* 579 - σ. 217, 220. *Hec.* 642 - σ. 212, 215. *Hec.* 864 - σ. 231. *Ad.* 749 - σ. 243. ita me di bene ament *Eun.* 882 - σ. 137. *Phor.* 165 - σ. 179. *Hec.* 206 - σ. 217, 220. ita me di amabunt *HT.* 749 - σ. 72, 78. *Hec.* 106 - σ. 205, 206. sic me di amabunt *HT.* 463 - σ. 72, 78. at tibi di dignum factis exitium duint *Andr.* 666 - σ. 57. di tibi omnes id quod es dignus duint *Phor.* 519 - σ. 179. di melius duint *Phor.* 1005 - σ. 201. di te eradicent *Andr.* 761 - σ. 46. *HT.* 589 - σ. 84, 86. di tibi, Demea, bene faciant *Ad.* 917-8 - σ. 270. utinam ita di faxint *HT.* 161 - σ. 80. utinam istuc ita di faxint *Hec.* 354 - σ. 217. di tibi malefaciant *Phor.* 394 - σ. 182, 186. di me, pater, omnes oderint *Ad.* 700-701 - σ. 253. di tibi, Demea, omnes semper omnia optata offerant *Ad.* 978 - σ. 259. at te di perdant *Eun.* 431 - σ. 117, 123. at istos invidos di perdant *Hec.* 469 - σ. 212. di illum perduint *Hec.* 441 - σ. 208. qui illum di omnes perduint *Phor.* 123 - σ. 166, 174. di istaec prohibeant *HT.* 1038 - σ. 103. di mala prohibeant *Hec.* 207 - σ. 212. quod di prohibeant *Andr.* 568 - σ. 24. di bene vortant *Ad.* 728 - σ. 237. di vortant bene *Eun.* 390 - σ. 117, 123. di bene vortant quod agas *Phor.* 552 - σ. 166, 174. di vortant bene quod agas *Hec.* 196-7 - σ. 208.
(di deaeque) malum quod isti di deaeque omnes duint *Phor.* 976 - σ. 182, 186. ita di deaeque faxint *Hec.* 102 - σ. 205, 206. ut illum di deaeque senium perdant *Eun.* 302 - σ. 137. ut tequidem omnes di deaeque - superi inferi - malis exemplis perdant *Phor.* 687-8 - σ. 175. at te di deaeque perduint cum istoc odio, Lache *Hec.* 134 - σ. 205, 206. ut te quidem omnes di deaeque quantumst, Syre, cum istoc invento cumque incepto perduint *HT.* 810-811 - σ. 84, 86.
(deum - γεν.πλ.) pro deum fidem *Andr.* 237- σ. 50, 55. *Eun.* 943 - σ. 146. pro deum immortalium *Phor.* 351 - σ. 188. pro deum atque hominum fidem *Andr.* 246 - σ. 50, 55. *HT.* 61 - σ. 71. *Hec.* 198 - σ. 211.
(dis - δοτ.) dis gratia *Ad.* 121 - σ. 236. dis gratiam habeo *Hec.* 346 - σ. 217, 220. dis...habeo gratiam *Andr.* 770 - σ. 46. habeo gratiam dis *Hec.* 653 - σ. 211. et est dis gratia *Ad.* 138 - σ. 243. dis magnas merito gratias habeo atque

ago *Phor.* 894 - σ. 181. si dis placet *Eun.* 919 - σ. 146, 278. *Ad.* 476 - σ. 271, 278.

(**deos** - αἰτ.) haec primum ut fiant deos quaeso *Ad.* 491 - σ. 271. deos quaeso ut istaec prohibeant *Ad.* 275 - σ. 253. salvo' nobis deos quaeso ut siet *Ad.* 298 - σ. 266. deos quaeso ut sit superstes *Andr.* 487 - σ. 61. per deos atque homines *Phor.* 764 - σ. 197. per omnis tibi adiuro deos *Andr.* 694 - σ. 51, 55. per ego te deos oro *Andr.* 834 - σ. 23. per te deos oro... *Andr.* 538 - σ. 23.

(**di**-κλ.) di boni *Andr.* 338 - σ. 37. *HT.* 254 - σ. 92. *Eun.* 225 - σ. 116. o di boni *Ad.* 440 - σ. 242. di immortales *Eun.* 232 - σ. 131. di date facultatem *Andr.* 232 - σ. 46. di obsecro vos *Phor.* 740 - σ. 200.

di vostram fidem *Andr.* 716 - σ. 45-46. *Andr.* 744 - σ. 37. *HT.* 502 - σ. 80. *Eun.* 418 - σ. 116, 123. *Eun.* 790 - σ. 131. *Eun.* 924 - σ. 116, 123. *Eun.* 1049 - σ. 111. *Phor.* 757 - σ. 197. *Phor.* 808 - σ. 181. *Ad.* 381 - σ. 242.

pro di immortales *Phor.* 1008 - σ. 201. *Ad.* 447 - σ. 271.

dico tibi dico *Eun.* 337 - σ. 138. *Hec.* 523 - σ. 221. sed dico tibi *Andr.* 204 - σ. 27. tibi equidem dico *Eun.* 379 - σ. 119. dixi *HT.* 432 - σ. 74, 79. *Phor.* 437 - σ. 184, 186. *Phor.* 439 - σ. 190, 194. *Phor.* 452 - σ. 195. *Hec.* 612 - σ. 74, 213, 216. dictumst *Eun.* 1066 - σ. 112. dico edico *Eun.* 962 - σ. 119.

diecula dieculam *Andr.* 710 - σ. 41.

diffluo diffluit *HT.* 946 - σ. 78.

digitulus digitulo *Eun.* 284 - σ. 119.

dilapido dilapidat *Phor.* 897 - σ. 186.

dispereo disperii *HT.* 404 - σ. 102. *HT.* 970 - σ. 92, 98. *Ad.* 355 - σ. 243.

divus pro divom fidem *Ad.* 746 - σ. 242.

do pessum dabunt *Andr.* 208 - σ. 43. verba dare *Andr.* 211 - σ. 43. dedisse *Phor.* 466 - σ. 176, 178. esse datum *Phor.* 884 - σ. 190.

Dromo Dromo, Dromo *Andr.* 860 - σ. 29.

ducto ductes *Phor.* 500 - σ. 196. ductans *Ad.* 752 - σ. 246.

E

ecastor *Phor.* 1050 - σ. 201. *Hec.* 611 - σ. 217, 219. *Hec.* 741 - σ. 231, 233. *Hec.* 835 - σ. 231, 233. *Hec.* 860 - σ. 231, 233.

per ecastor *Andr.* 486 - σ. 61, 278. mecastor *Hec.* 83 - σ. 207.

ecce *Ad.* 995 - σ. 243, 248.

ecce autem *Eun.* 297 - σ. 116, 123. *Eun.* 967 - σ. 116, 123. *Phor.* 264 - σ. 181, 186. *Hec.* 503 - σ. 212. *Ad.* 153 - σ. 236, 240. *Ad.* 722 - σ. 236, 240. *Ad.* 767 - σ. 258.

eccum *Andr.* 532 - σ. 24. *Andr.* 580 - σ. 24. *Andr.* 605 - σ. 38. *Andr.* 957 - σ. 57. *HT.* 241 - σ. 83, 86. *HT.* 757 - σ. 71. *HT.* 829 - σ. 83, 86. *HT.* 829 - σ. 92. *HT.* 960 - σ. 80. *Eun.* 304 - σ. 137. *Eun.* 395 - σ. 116, 123. *Eun.* 455 - σ. 126. *Eun.* 776 - σ. 157. *Eun.* 918 - σ. 146. *Eun.* 1006 - σ. 146. *Phor.* 464 - σ. 166, 174. *Phor.* 484 - σ. 166, 174. *Phor.* 600 - σ. 166, 174. *Hec.* 246 - σ. 212. *Hec.* 352 - σ. 208. *Hec.* 449 - σ. 223. *Ad.* 361 - σ. 243, 248. *Ad.* 553 - σ. 243, 248. *Ad.* 720 - σ. 243, 248. *Ad.* 792 - σ. 243, 248. *Ad.* 890 - σ. 269. *Ad.* 923 - σ. 243, 248.

eccam *Eun.* 79 - σ. 116, 123. *Eun.* 738 - σ. 150. *Eun.* 788 - σ. 142. *Hec.* 523 - σ. 221. *Hec.* 854 - σ. 223.

eccos *HT.* 256 - σ. 92.

eccere *Phor.* 319 - σ. 188, 194, 279.

edepol *Andr.* 305 - σ. 60. *Andr.* 692 - σ. 45, 49. *HT.* 381 - σ. 100, 101. *Eun.* 867 - σ. 126, 130. *Eun.* 916 - σ. 146, 149. *Eun.* 1002 - σ. 146, 149. *Phor.* 735 - σ. 197, 199. *Hec.* 83 - σ. 208, 210. *Hec.* 88 - σ. 208, 210. *Hec.* 160 - σ. 205, 206. *Hec.* 274 - σ. 217, 219. *Hec.* 499 - σ. 221. *Hec.* 520 - σ. 229. *Hec.*

- 568 - σ. 229. *Hec.* 623 - σ. 221. *Hec.* 732 - σ. 211, 215. *Hec.* 786 - σ. 211, 215. *Hec.* 799 - σ. 208, 210. *Ad.* 289 - σ. 268, 269. *Ad.* 763 - σ. 258, 263. *Ad.* 783 - σ. 258, 263. *Ad.* 959 - σ. 242. *Ad.* 961 - σ. 258, 263.
- edico** dico edico *Eun.* 962 - σ. 119.
- educo** eduxi foras *Hec.* 364 - σ. 224-225.
- effero** esse elatum foras *Phor.* 958 - σ. 183.
- effluo** effluet *Eun.* 121 - σ. 122, 124.
- effutio** effutiretis *Phor.* 746 - σ. 199.
- effugio** effugi (ecfugi) foras *Eun.* 945 - σ. 148.
- ego?** *Phor.* 447 - σ. 194.
- egon?** / egon...? *Andr.* 271 - σ. 51, 55. *Andr.* 384 - σ. 51, 55. *Andr.* 584 - σ. 38. *Andr.* 943 - σ. 51, 55. *HT.* 608 - σ. 93. *HT.* 740 - σ. 93. *HT.* 784 - σ. 72. *HT.* 1016 - σ. 103. *HT.* 1050 - σ. 72, 78. *Eun.* 65 - σ. 117. *Eun.* 101 - σ. 117. *Eun.* 153 - σ. 112. *Eun.* 651 - σ. 147. *Eun.* 757 - σ. 151, 152. *Eun.* 778 - σ. 157. *Phor.* 260 - σ. 182, 186. *Phor.* 304 - σ. 182, 186. *Phor.* 431 - σ. 182, 186. *Phor.* 999 - σ. 198. *Hec.* 214 - σ. 217. *Hec.* 849 - σ. 224. *Hec.* 852 - σ. 224. *Ad.* 185 - σ. 249.
- egone? *Andr.* 270 - σ. 51, 55. *HT.* 945 - σ. 72, 78. *Eun.* 191 - σ. 112. *Eun.* 305 - σ. 137. *Eun.* 1026 - σ. 142. *Phor.* 57 - σ. 166. *Phor.* 504 - σ. 175. *Phor.* 938 - σ. 190.
- egon te? *Andr.* 504 - σ. 25.
- egredior** egreditur foras *HT.* 561 - σ. 94. *Phor.* 878 - σ. 168. *Ad.* 923 - σ. 245. foras egressum *HT.* 426 - σ. 73. erunt egressi foras *Phor.* 892 - σ. 190.
- ehem** *Andr.* 417 - σ. 50. *Andr.* 686 - σ. 45. *Andr.* 846 - σ. 37. *HT.* 622 - σ. 71, 78. *HT.* 622 - σ. 103. *HT.* 883 - σ. 71, 78. *HT.* 1047 - σ. 71, 78. *Eun.* 86 - σ. 125, 129. *Eun.* 462 - σ. 125, 129. *Eun.* 505 - σ. 125, 129. *Eun.* 651 - σ. 146. *Eun.* 730 - σ. 150. *Eun.* 976 - σ. 116. *Eun.* 1017 - σ. 116. *Phor.* 375 - σ. 165. *Phor.* 795 - σ. 197. *Phor.* 991 - σ. 188. *Hec.* 340 - σ. 217. *Ad.* 373 - σ. 258. *Ad.* 901 - σ. 252.
- ehem opportune *Ad.* 81 - σ. 241, 276. *Ad.* 266 - σ. 252, 256, 276.
- ehou** *HT.* 83 - σ. 79. *HT.* 1043 - σ. 83. *Hec.* 74 - σ. 206-207.
- eho** *Andr.* 88 - σ. 21, 32. *Andr.* 184 - σ. 21, 32. *Andr.* 324 - σ. 50. *Andr.* 500 - σ. 36, 44. *Andr.* 616 - σ. 50. *Andr.* 667 - σ. 57. *Andr.* 710 - σ. 36, 44. *Andr.* 748 - σ. 36, 44. *Andr.* 766 - σ. 45. *Andr.* 791 - σ. 37, 44. *Andr.* 852 - σ. 21, 32. *Andr.* 908 - σ. 21, 32. *Andr.* 931 - σ. 63. *Andr.* 951 - σ. 63. *HT.* 312 - σ. 83. *HT.* 537 - σ. 91. *HT.* 583 - σ. 71. *Eun.* 286 - σ. 130. *Eun.* 334 - σ. 136. *Eun.* 351 - σ. 136. *Eun.* 360 - σ. 136. *Eun.* 639 - σ. 111. *Eun.* 736 - σ. 146. *Eun.* 856 - σ. 146. *Phor.* 259 - σ. 178. *Phor.* 633 - σ. 165. *Phor.* 684 - σ. 175. *Phor.* 748 - σ. 197. *Hec.* 267 - σ. 211. *Hec.* 671 - σ. 211. *Hec.* 719 - σ. 211. *Ad.* 389 - σ. 241. *Ad.* 660 - σ. 253. *Ad.* 777 - σ. 241. *Ad.* 905 - σ. 241. *Ad.* 970 - σ. 236.
- eho tu *Eun.* 691 - σ. 111. *Phor.* 384 - σ. 188. *Hec.* 100 - σ. 204.
- ei** *Andr.* 73 - σ. 33. *Andr.* 106 - σ. 33. *Phor.* 178 - σ. 174, 178. *Phor.* 490 - σ. 174, 178. *Phor.* 501 - σ. 178. *Phor.* 797 - σ. 197, 199. *Ad.* 173 - σ. 249, 252.
- ei mihi *Andr.* 263 - σ. 50, 55. *Andr.* 322 - σ. 56. *Andr.* 622 - σ. 50, 55. *HT.* 247 - σ. 87, 90. *HT.* 968 - σ. 83. *Phor.* 607 - σ. 174, 178. *Phor.* 671 - σ. 174, 178. *Phor.* 1004 - σ. 197, 199. *Hec.* 366 - σ. 223, 228. *Ad.* 124 - σ. 241, 248. *Ad.* 242 - σ. 249, 252. *Ad.* 323 - σ. 269, 271. *Ad.* 452 - σ. 241, 248. *Ad.* 753 - σ. 241, 248. *Ad.* 789 - σ. 241, 248.
- ei misero mihi *HT.* 234 - σ. 87, 90.
- eicio** eiecisset foras *Ad.* 109 - σ. 238.
- ellum** *Andr.* 855 - σ. 38, 44, 279. *Ad.* 260 - σ. 258, 263, 279. *ellam* *Ad.* 389 - σ. 258, 263, 279.

em *Andr.* 351 - σ. 37, 44. *Andr.* 416 - σ. 38, 44. *Andr.* 458 - σ. 23. *Andr.* 556 - σ. 23. *Andr.* 604 - σ. 38, 44. *Andr.* 619 - σ. 51. *Andr.* 682 - σ. 38, 44. *Andr.* 842 - σ. 63. *Andr.* 979 - σ. 51. *HT.* 866 - σ. 80. *Eun.* 237 - σ. 131. *Eun.* 459 - σ. 116, 123. *Eun.* 472 - σ. 116, 123. *Eun.* 835 - σ. 146. *Phor.* 52 - σ. 162, 164. *Phor.* 139 - σ. 162, 164. *Phor.* 210 - σ. 175, 178. *Phor.* 212 - σ. 166, 174. *Phor.* 227 - σ. 166, 174. *Phor.* 688 - σ. 175, 178. *Phor.* 747 - σ. 200. *Phor.* 753 - σ. 200. *Phor.* 847 - σ. 166, 174. *Phor.* 858 - σ. 166, 174. *Phor.* 881 - σ. 175, 178. *Phor.* 1026 - σ. 189. *Hec.* 63 - σ. 205. *Hec.* 271 - σ. 212. *Hec.* 298 - σ. 223. *Hec.* 316 - σ. 208. *Ad.* 137 - σ. 243. *Ad.* 169 - σ. 253. *Ad.* 172 - σ. 253. *Ad.* 281 - σ. 258. *Ad.* 371 - σ. 243. *Ad.* 488 - σ. 271. *Ad.* 537 - σ. 258. *Ad.* 559 - σ. 258. *Ad.* 790 - σ. 236.

emungo *emunxi* *Phor.* 682 - σ. 173.

enico *enicet* *Eun.* 554 - σ. 140. *enicas* *Andr.* 660 - σ. 55.

enim *nihilo enim* *Hec.* 850 - σ. 209. *quia enim* *HT.* 188 - σ. 85. *HT.* 800 - σ. 94. *Phor.* 332 - σ. 190. *Hec.* 311 - σ. 209.

enumquam *Phor.* 329 - σ. 189, 194, 279. *Phor.* 348 - σ. 181, 186, 279.

eo *itur* *Andr.* 251 - σ. 54. *eatur* *HT.* 743 - σ. 101.

ergo *itaque ergo* *Eun.* 317 - σ. 138.

etiam *Hec.* 811 - σ. 231. *immo etiam* *Andr.* 655 - σ. 52. *Andr.* 673 - σ. 52. *Andr.* 708 - σ. 39.

nondum etiam *Andr.* 201 - σ. 27. *Andr.* 807 - σ. 66. *Hec.* 192 - σ. 209. *Hec.* 745 - σ. 213.

etiam...quoque *HT.* 865-6 - σ. 74. *quoque etiam* *Hec.* 543 - σ. 221. *Hec.* 734 - σ. 232. *Hec.* 762 - σ. 213.

eu *Eun.* 154 - σ. 115, 123. *Phor.* 398 - σ. 165. *Phor.* 478 - σ. 175, 277. *Phor.* 869 - σ. 188, 277.

eugae *Andr.* 345 - σ. 36. **euge** *HT.* 677 - σ. 92. *Ad.* 911 - σ. 242.

evomo *evomam* *Hec.* 515 - σ. 215. *Ad.* 312 - σ. 270. *Ad.* 510 - σ. 247.

excludo *exclusti...foras* *Eun.* 98 - σ. 119. *excludetur foras* *Ad.* 119 - σ. 238.

exemplum *exemplum* (αι.) *disciplinae* *Ad.* 767 - σ. 244.

exeo *exit foras* *Andr.* 174 - σ. 27. *HT.* 722 - σ. 94. *HT.* 1000 - σ. 94. *Phor.* 484 - σ. 168. *Ad.* 264 - σ. 260. *foras exire* *Andr.* 580 - σ. 27. *Eun.* 469-470 - σ. 119. *exirem foras* *Hec.* 36 - σ. 233. *exi foras* *Eun.* 668 - σ. 113.

exercito *exercitatum* *Hec.* 407 - σ. 227.

eximius *eximium* *Hec.* 66 - σ. 206.

expers *expers partis* *HT.* 652 - σ. 103.

expiscor *expiscare* *Phor.* 382 - σ. 192.

exsequiae *exsequias* *Phor.* 1026 - σ. 193.

exspuo *exspueret* *Eun.* 406 - σ. 134.

exstillo *exstillaveris* *Phor.* 975 - σ. 193.

exsulo *Eun.* 610 - σ. 141.

extortor *bonorum extortor* *Phor.* 374 - σ. 167.

extrudo *extrusit foras* *Eun.* 737 - σ. 151.

F

fabula *fabulae* *Andr.* 224 - σ. 39. *Andr.* 553 - σ. 64. *HT.* 336 - σ. 84. *Phor.* 492 - σ. 195, 196. *Phor.* 946 - σ. 190.

facete *Ad.* 805 - σ. 244.

facinus *facinus foedum* *Eun.* 943 - σ. 147. *indignum facinus* *Andr.* 145 - σ. 26, 32. *facinus indignum* *Phor.* 613 - σ. 167. *Ad.* 447 - σ. 271. *Ad.* 669 - σ. 253. *quam indignum facinus* *Phor.* 511 - σ. 195. *facinus miserandum et malum* *Phor.* 1008 - σ. 201.

facio *hoc nihili facis* *Ad.* 167 - σ. 250, 251, 281. *huius non faciam* *Ad.* 163 - σ. 250, 251, 281.

181, 186. *Phor.* 817 - σ. 181, 186. *Phor.* 872 - σ. 175. *Phor.* 941 - σ. 197, 199. *Phor.* 954 - σ. 181, 186. *Phor.* 990 - σ. 201. *Phor.* 1004 - σ. 181, 186. *Phor.* 1040 - σ. 197, 199. *Hec.* 205 - σ. 211. *Hec.* 314 - σ. 208. *Hec.* 339 - σ. 217. *Hec.* 347 - σ. 217. *Hec.* 527 - σ. 220-1. *Hec.* 706 - σ. 211. *Ad.* 224 - σ. 249. *Ad.* 260 - σ. 263. *Ad.* 320 - σ. 269. *Ad.* 326 - σ. 265. *Ad.* 343 - σ. 268. *Ad.* 467 - σ. 242, 248. *Ad.* 487 - σ. 271. *Ad.* 559 - σ. 242, 248. *Ad.* 570 - σ. 242, 248. *Ad.* 622 - σ. 252. *Ad.* 654 - σ. 252. *Ad.* 696 - σ. 252. *Ad.* 709 - σ. 252.

hercle *Andr.* 194 - σ. 37, 44. *Andr.* 225 - σ. 37, 44. *Andr.* 336 - σ. 57. *Andr.* 347 - σ. 51. *Andr.* 374 - σ. 57. *Andr.* 440 - σ. 37, 44. *Andr.* 495 - σ. 37, 44. *Andr.* 505 - σ. 37, 44. *Andr.* 554 - σ. 63, 65. *Andr.* 597 - σ. 37, 44. *Andr.* 742 - σ. 63, 65. *Andr.* 774 - σ. 37, 44. *Andr.* 775 - σ. 63, 65. *Andr.* 929 - σ. 65, 66. *Andr.* 942 - σ. 65, 66. *HT.* 321 - σ. 87, 90. *HT.* 348 - σ. 83, 86. *HT.* 491 - σ. 71, 78. *HT.* 523 - σ. 92, 98. *HT.* 549 - σ. 71, 78. *HT.* 553 - σ. 92, 98. *HT.* 582 - σ. 83, 86. *HT.* 612 - σ. 92, 98. *HT.* 621 - σ. 71, 78. *HT.* 678 - σ. 92, 98. *HT.* 692 - σ. 92, 98. *HT.* 736 - σ. 92, 98. *HT.* 761 - σ. 92, 98. *HT.* 766 - σ. 92, 98. *HT.* 815 - σ. 83, 86. *Eun.* 50 - σ. 116, 123. *Eun.* 218 - σ. 116, 123. *Eun.* 222 - σ. 111. *Eun.* 254 - σ. 116, 123. *Eun.* 274 - σ. 116, 123. *Eun.* 305 - σ. 136, 141. *Eun.* 311 - σ. 136, 141. *Eun.* 321 - σ. 136, 141. *Eun.* 329 - σ. 116, 123. *Eun.* 356 - σ. 136, 141. *Eun.* 362 - σ. 136, 141. *Eun.* 397 - σ. 131, 135. *Eun.* 466 - σ. 116, 123. *Eun.* 487 - σ. 131, 135. *Eun.* 530 - σ. 150, 152. *Eun.* 562 - σ. 136, 141. *Eun.* 607 - σ. 153. *Eun.* 727 - σ. 150, 152. *Eun.* 732 - σ. 150, 152. *Eun.* 905 - σ. 136, 141. *Eun.* 968 - σ. 116, 123. *Eun.* 984 - σ. 158. *Eun.* 1019 - σ. 116, 123. *Eun.* 1032 - σ. 136, 141. *Eun.* 1073 - σ. 131, 135. *Phor.* 137 - σ. 165, 174. *Phor.* 164 - σ. 178. *Phor.* 386 - σ. 188, 194. *Phor.* 494 - σ. 178. *Phor.* 523 - σ. 175. *Phor.* 542 - σ. 165, 174. *Phor.* 615 - σ. 165, 174. *Phor.* 624 - σ. 165, 174. *Phor.* 644 - σ. 181, 186. *Phor.* 683 - σ. 165, 174. *Phor.* 774 - σ. 165, 174. *Phor.* 807 - σ. 181, 186. *Phor.* 849 - σ. 165, 174. *Phor.* 870 - σ. 165, 174. *Phor.* 900 - σ. 181, 186. *Phor.* 956 - σ. 181, 186. *Phor.* 969 - σ. 188, 194. *Phor.* 993 - σ. 188, 194. *Phor.* 1049 - σ. 188, 194. *Hec.* 306 - σ. 208, 210. *Hec.* 416 - σ. 229. *Hec.* 424 - σ. 229. *Hec.* 459 - σ. 223. *Hec.* 624 - σ. 221. *Hec.* 783 - σ. 221. *Hec.* 806 - σ. 208, 210. *Ad.* 190 - σ. 253. *Ad.* 227 - σ. 249. *Ad.* 247 - σ. 249. *Ad.* 268 - σ. 263, 265. *Ad.* 281 - σ. 263, 265. *Ad.* 353 - σ. 269, 271. *Ad.* 362 - σ. 242, 248. *Ad.* 375 - σ. 258, 263. *Ad.* 419 - σ. 258, 263. *Ad.* 439 - σ. 242, 248. *Ad.* 483 - σ. 269, 271. *Ad.* 551 - σ. 263, 265. *Ad.* 554 - σ. 258, 263. *Ad.* 578 - σ. 258, 263. *Ad.* 637 - σ. 253. *Ad.* 683 - σ. 236. *Ad.* 902 - σ. 242, 248. *Ad.* 928 - σ. 242, 248. *Ad.* 975 - σ. 242, 248. *Ad.* 982 - σ. 258, 263.

mehercle *Eun.* 67 - σ. 116, 123. *Eun.* 416 - σ. 131, 135.

heu *Andr.* 646 - σ. 57. *Phor.* 187 - σ. 165. *Hec.* 271 - σ. 217. *Hec.* 282 - σ. 223.

heus *Andr.* 84 - σ. 21. *Andr.* 635 - σ. 56-57. *Andr.* 945 - σ. 50. *HT.* 313 - σ. 91, 98. *HT.* 743 - σ. 91, 98. *Eun.* 276 - σ. 115. *Eun.* 469 - σ. 115. *Eun.* 624 - σ. 154, 276. *Eun.* 712 - σ. 111, 114. *Phor.* 152 - σ. 165. *Phor.* 440 - σ. 188. *Phor.* 819 - σ. 197. *Phor.* 847 - σ. 175. *Phor.* 882 - σ. 175. *Phor.* 903 - σ. 188. *Phor.* 1037 - σ. 188. *Hec.* 339 - σ. 208. *Hec.* 523 - σ. 220. *Ad.* 882 - σ. 258, 272. *Ad.* 776 - σ. 272.

heus tu *HT.* 369 - σ. 91, 98. *HT.* 550 - σ. 91, 98. *Eun.* 102 - σ. 115. *Eun.* 434 - σ. 142. *Eun.* 594 - σ. 136, 276. *Phor.* 398 - σ. 165. **sed heus tu** *Eun.* 217 - σ. 110, 114.

heus heus *HT.* 348 - σ. 83, 85, 86. *Eun.* 337 - σ. 136, 139. *Eun.* 530 - σ. 150, 152. *Ad.* 281 - σ. 263, 265. *Ad.* 634 - σ. 252, 255, 256.

hic **hic** (=ego) *Andr.* 310 - σ. 58, 59, 284. *HT.* 829 - σ. 85, 284. **huius non faciam** *Ad.* 163 - σ. 250, 251, 281.

homo **homo adulescens** *Phor.* 1041 - σ. 201. **nemo homost** *Eun.* 549 - σ. 138. **homo nemo** *Eun.* 1082 - σ. 132. **homo nemost** *Phor.* 808 - σ. 198.

homo...quisquam *Ad.* 716-7 - σ. 245. monstrum hominis *Eun.* 696 - σ. 112, 113, 114. quid...hominis *HT.* 848 - σ. 75. *Eun.* 546 - σ. 153. *Eun.* 833 - σ. 129. homini adulescentulo *Andr.* 828 - σ. 64. nemini...homini *Hec.* 281 - σ. 224. hominem pistrino dignum *HT.* 530 - σ. 73. hominem felicem *HT.* 380 - σ. 84. hominem...neminem *Phor.* 591 - σ. 168. *Ad.* 259 - σ. 264. hominem perditum miserumque et illum sacrilegum *Eun.* 418-419 - σ. 118. scitum...hominem *Eun.* 254 - σ. 118. hominem senem *Ad.* 562 - σ. 260. servum hominem *Phor.* 292 - σ. 168. quid homo...ignavissime? *Eun.* 239 - σ. 131. omnium quantumst qui vivunt hominum homo ornatissime *Phor.* 853 - σ. 165, 168, 174. hominum homo stultissime *Ad.* 218 - σ. 260. nemost hominum *Eun.* 561 - σ. 138. *Eun.* 757 - σ. 151. quid...hominum *Andr.* 745 - σ. 41. homines adulescentulos *Andr.* 910 - σ. 27.

homuncio *Eun.* 591 - σ. 139.

hui *Andr.* 474 - σ. 23. *HT.* 92 - σ. 70. *HT.* 480 - σ. 70. *HT.* 606 - σ. 92. *Eun.* 223 - σ. 115. *Eun.* 407 - σ. 130. *Eun.* 805 - σ. 142. *Eun.* 1052 - σ. 111. *Phor.* 302 - σ. 165. *Phor.* 558 - σ. 165. *Phor.* 791 - σ. 181. *Hec.* 283 - σ. 223. *Ad.* 216 - σ. 257. *Ad.* 411 - σ. 257. *Ad.* 567 - σ. 257.

I

iam *Phor.* 816 - σ. 182. *Ad.* 700 - σ. 237. iam iam *Ad.* 853 - σ. 245. iam recte *Phor.* 798 - σ. 198.

iamdudum *Ad.* 517 - σ. 259.

ignarus imprudens...ignarus *Eun.* 136 - σ. 127.

ignavos *Eun.* 662 - σ. 112, 114. ignavom *Andr.* 277 - σ. 53, 55. *Hec.* 853 - σ. 224. ignave *Eun.* 777 - σ. 143. homo...ignavissime *Eun.* 239 - σ. 132.

ilicet *HT.* 974 - σ. 72, 78. *Eun.* 54 - σ. 117, 123. *Eun.* 347 - σ. 117, 123. *Phor.* 208 - σ. 166. *Ad.* 791 - σ. 237.

immo immo callide *Andr.* 201 - σ. 39. immo certe *Eun.* 812 - σ. 131. immo etiam *Andr.* 655 - σ. 52. *Andr.* 673 - σ. 52. *Andr.* 708 - σ. 39. immo ita *Eun.* 877 - σ. 137. immo maxime *Hec.* 228 - σ. 212. immo optime *HT.* 677 - σ. 93. immo si scias *HT.* 599 - σ. 94, 99, 280. *HT.* 770 - σ. 94, 99, 280.

impello paullo momento huc vel illuc impellitur *Andr.* 266 - σ. 48.

incendo incensam dabo *Phor.* 974 - σ. 193.

incepto inceptas *Phor.* 629 - σ. 169. inceptat *Andr.* 925 - σ. 30. *HT.* 734 - σ. 95. inceptet *HT.* 600 - σ. 95.

incipio incipit...initium *Andr.* 709 - σ. 40. principium incipiam *HT.* 1044 - σ. 85. incipere *Ad.* 237 - σ. 250.

incogitans incogitantem *Phor.* 499 - σ. 195.

indico indicasse *Ad.* 630 - σ. 254.

ineptus *Hec.* 802 - σ. 209. *Ad.* 63 - σ. 237. inepte *Eun.* 311 - σ. 118, 123. *Ad.* 271 - σ. 254. inepta *Andr.* 791 - σ. 39. *Eun.* 1007 - σ. 118, 123. inepti *Phor.* 949 - σ. 190.

iners *HT.* 1033 - σ. 73.

inesco inescare *Ad.* 220 - σ. 262.

infelix (ov.) *Eun.* 828 - σ. 126, 129. *Hec.* 444 - σ. 224, 228. infelix (κλ.) *Phor.* 428 - σ. 183. me infelicem *Hec.* 282 - σ. 224, 228.

ingratia coacta ingratiis *HT.* 446 - σ. 73.

inicio inieci scrupulum *Phor.* 954 - σ. 193.

initium ortumst initium *Hec.* 351 - σ. 209. incipit...initium *Andr.* 709 - σ. 40.

inluvies imunda inluvie *HT.* 295 - σ. 94.

inpius inpium *Eun.* 643 - σ. 147, 150.

inprobis inprobo *Hec.* 383 - σ. 224.

inprudens imprudens...ignarus *Eun.* 136 - σ. 127.

mi-me-a-meum (σε κλιτικές προσφωνήσεις)

ο mi Aeschine *Ad.* 268 - σ. 264, 265. anime mi *Andr.* 685 - σ. 47, 49. *HT.* 406 - σ. 88, 90. *Eun.* 95 - σ. 127, 129. ο mi Chreme *Eun.* 743 - σ. 127, 129. mi Chreme *HT.* 631 - σ. 104, 106. *HT.* 644 - σ. 104, 106. *Eun.* 535 - σ. 148. Chreme mi *HT.* 1052 - σ. 104, 106. ο mi Clinia *HT.* 406 - σ. 102. ο mi germane *Ad.* 269 - σ. 264, 265. mi Geta *Phor.* 478 - σ. 176. *Ad.* 323 - σ. 268, 269. ο mi gnate *Hec.* 352 - σ. 218, 219. mi gnate *HT.* 1028 - σ. 104, 106. *Hec.* 605 - σ. 218, 219. gnate mi *HT.* 1060 - σ. 104, 106. *Hec.* 456 - σ. 213. *Hec.* 577 - σ. 218, 219. *Hec.* 606 - σ. 218, 219. mi homo *Andr.* 721 - σ. 47, 49. *Eun.* 756 - σ. 127, 129. *Phor.* 1005 - σ. 201, 202. *Ad.* 336 - σ. 268, 269. mi Lache *Hec.* 206 - σ. 218, 219. *Hec.* 232 - σ. 218, 219. ο mi Pamphile *Hec.* 382 - σ. 225, 228. mi Pamphile *Andr.* 286 - σ. 53, 55. *Hec.* 389 - σ. 225, 228. *Hec.* 585 - σ. 218, 219. *Hec.* 602 - σ. 218, 219. *Hec.* 824 - σ. 232, 233. ο Parmeno mi *Eun.* 1034 - σ. 139. mi Parmeno *Hec.* 841 - σ. 225, 228. Parmeno mi *Eun.* 351 - σ. 139. mi pater *Andr.* 890 - σ. 28. *Andr.* 889 - σ. 53, 55. *Hec.* 455 - σ. 225, 228. *Ad.* 674 - σ. 254, 256. *Ad.* 681 - σ. 254, 256. *Ad.* 922 - σ. 254, 256. *Ad.* 935 - σ. 254, 256. *Ad.* 936 - σ. 254, 256. *Ad.* 956 - σ. 254, 256. pater mi *Ad.* 901 - σ. 254, 256. ο pater mi festivissime *Ad.* 983 - σ. 254, 256. mi patre *Phor.* 254 - σ. 179. mi Phaedria *Eun.* 86 - σ. 127, 129. *Eun.* 95 - σ. 127, 129. *Eun.* 144 - σ. 127, 129. *Eun.* 190 - σ. 127, 129. mi senex *Andr.* 788 - σ. 47, 49. ο mi Syre *HT.* 684 - σ. 88, 90. Syre mi *HT.* 291 - σ. 88, 90. *HT.* 692 - σ. 88, 90. mi Thraso *Eun.* 455 - σ. 127, 129. mi vir *HT.* 622 - σ. 104, 106. *HT.* 1005 - σ. 104, 106. *HT.* 1015 - σ. 104, 106. *HT.* 1048 - σ. 104, 106. *Phor.* 991 - σ. 201, 202. *Phor.* 1002 - σ. 201, 202. *Hec.* 235 - σ. 218, 219.

mea Antiphila *HT.* 381 - σ. 100, 101. *HT.* 398 - σ. 88, 90. ο mea Bacchis, servatrix mea *Hec.* 856 - σ. 225, 226, 228. mea Canthara *Ad.* 353 - σ. 266, 267. era mea *Eun.* 834 - σ. 148. mea Glycerium *Andr.* 134 - σ. 28. Glycerium mea *Andr.* 969 - σ. 53, 54, 55. mea gnata *Hec.* 318 - σ. 230. mea mater *Hec.* 353 - σ. 225, 228. *Hec.* 358 - σ. 225, 228. mea nutrix *HT.* 617 - σ. 104, 106. *Ad.* 288 - σ. 266, 267. Philumena mea *Hec.* 325 - σ. 225, 228. mea Phrygia *HT.* 731 - σ. 100, 101. mea Pythias *Eun.* 656 - σ. 155, 156. mea Sostrata *Ad.* 343 - σ. 268, 269. ο Thais mea *Eun.* 455 - σ. 143, 145. mea tu *Eun.* 664 - σ. 155, 156. *Ad.* 289 - σ. 268, 269. mea uxor *HT.* 622 - σ. 74. meum saviium *Eun.* 456 - σ. 143, 145.

minitor minitatur *Phor.* 851 - σ. 170. minitemur *Hec.* 718 - σ. 222. minitare *Hec.* 427 - σ. 210. minitabitur *HT.* 489 - σ. 76.

minutus minutos *Andr.* 369 - σ. 41-42, 284.

mirum mirum *Eun.* 403 - σ. 131. minime mirum *HT.* 245 - σ. 99. non...mirum *Hec.* 160 - σ. 205.

miser-misera perii miser *Eun.* 378 - σ. 116, 123. *Hec.* 133 - σ. 208. *Ad.* 633 - σ. 253. quid igitur faciam miser? *Eun.* 966 - σ. 117, 123.

ei misero mihi *HT.* 234 - σ. 87, 90. vae misero mihi *Andr.* 302 - σ. 56. *HT.* 250 - σ. 87, 90. *HT.* 917 - σ. 71, 78. *Hec.* 605 - σ. 223, 228. *Ad.* 301 - σ. 269, 271. *Ad.* 383 - σ. 241.

miserum *Eun.* 419 - σ. 118, 123. me miserum *Andr.* 646 - σ. 58. *Andr.* 882 - σ. 52. *Phor.* 187 - σ. 167. *Ad.* 310 - σ. 270, 271.

misera occidi *Eun.* 827 - σ. 126, 129. quid faciam misera? *Hec.* 340 - σ. 218, 219. perii misera *HT.* 404 - σ. 102. *Phor.* 1006 - σ. 201.

vae miserae mihi *Andr.* 743 - σ. 45, 49. *Ad.* 327 - σ. 265, 267.

me miseram *Andr.* 788 - σ. 46, 49. *Eun.* 197 - σ. 127, 129. *Hec.* 74 - σ. 207. *Hec.* 205 - σ. 218, 219. *Hec.* 271 - σ. 218, 219. *Ad.* 305 - σ. 266, 267. *Ad.* 330 - σ. 266, 267. miseram me *Andr.* 240 - σ. 46, 49. *HT.* 1029 - σ. 103. *Eun.* 81 - σ. 127, 129. *Phor.* 749 - σ. 200. *Ad.* 291 - σ. 266, 267. *Ad.* 486 - σ. 273.

miseria miseriam *Ad.* 173 - σ. 249, 252.
modus nullo modo *HT.* 1042 - σ. 73. *Eun.* 841 - σ. 138.
 (**modo ut** σε ευχή) modo ut possim *Andr.* 409 - σ. 51.
monstrum monstrum (κλ.) *Eun.* 860 - σ. 147, 150. monstrum hominis *Eun.* 696 - σ. 112, 113, 114. aliquid monstri *Andr.* 250 - σ. 53.
mordeo mordet *Ad.* 807 - σ. 240. mordeat *Eun.* 445 - σ. 134. mordere *Eun.* 411 - σ. 145.
mos hoscini mores *Ad.* 758 - σ. 244.
moveo moveo (= me moveo) *Eun.* 913 - σ. 157, 284.
mulier adulescens mulier *Phor.* 794 - σ. 183. *Hec.* 661 - σ. 213. mulier meretrix *Andr.* 755-6 - σ. 40. senem mulierem *Eun.* 357 - σ. 138. viduae mulieri *HT.* 953 - σ. 74. quid mulieris *Hec.* 643 - σ. 214.
muliercula mulierculam *HT.* 444 - σ. 75. *Phor.* 1017 - σ. 184.
mussito mussitanda *Ad.* 207 - σ. 250.

N

narro quid narras? *Andr.* 461 - σ. 38. *HT.* 851 - σ. 80. *Eun.* 672 - σ. 111. *Phor.* 136 - σ. 162, 164. *Phor.* 935 - σ. 189. *Ad.* 448 - σ. 271. *Ad.* 559 - σ. 243, 248. quid ergo narras? *Phor.* 685 - σ. 166.
navigo ego in portu navigo *Andr.* 480 - σ. 31.
ne (= νη) *Andr.* 17 - σ. 67. *Andr.* 324 - σ. 51. *Andr.* 478 - σ. 23. *Andr.* 772 - σ. 37. *Andr.* 939 - σ. 23. *HT.* 217 - σ. 83, 86. *HT.* 222 - σ. 83, 86. *HT.* 556 - σ. 92, 98. *HT.* 621 - σ. 71, 79. *HT.* 747 - σ. 92, 98. *HT.* 816 - σ. 92, 98. *HT.* 825 - σ. 83, 86. *HT.* 868 - σ. 71, 78. *HT.* 918 - σ. 71, 78. *HT.* 950 - σ. 71, 78. *Eun.* 285 - σ. 116. *Hec.* 274 - σ. 217. *Hec.* 799 - σ. 208. *Ad.* 441 - σ. 242. *Ad.* 540 - σ. 242. *Ad.* 565 - σ. 258. *Ad.* 770 - σ. 242.
nebulo nebulo (ov.) *Eun.* 785 - σ. 127, 129. nebulo (κλ.) *Eun.* 717 - σ. 112, 114. nebulonem *Eun.* 269 - σ. 132.
nemo nemo homost *Eun.* 549 - σ. 138. homo nemo *Eun.* 1082 - σ. 132. homo nemost *Phor.* 808 - σ. 198. nemost hominum *Eun.* 561 - σ. 138. *Eun.* 757 - σ. 151. nemost...omnium *Andr.* 963 - σ. 40. nemo...quisquam *Eun.* 266 - σ. 119. *Eun.* 1032 - σ. 138. *Hec.* 67 - σ. 207. nemini...homini *Hec.* 281 - σ. 224. hominem...neminem *Phor.* 591 - σ. 168. *Ad.* 259 - σ. 264.
nihil-nil nil *HT.* 519 - σ. 73. *HT.* 894 - σ. 80. *Phor.* 142 - σ. 167, 174. nil minus *Eun.* 435 - σ. 131. *Eun.* 535 - σ. 151.
 nil...quicquam *Andr.* 90-91 - σ. 27. *Eun.* 884 - σ. 148. *Phor.* 80 - σ. 168. *Phor.* 250 - σ. 168. *Hec.* 400 - σ. 225. *Ad.* 366 - σ. 260.
 hoc nihili facis *Ad.* 167 - σ. 250, 251, 281. nihili pendit *Ad.* 452 - σ. 244, 249, 281. nihili penderem *Eun.* 94 - σ. 112, 114, 281.
 nihilo enim *Hec.* 850 - σ. 209.
neque neque...haud *Andr.* 205 - σ. 27.
nimius nimium *HT.* 770 - σ. 72. *Eun.* 1018 - σ. 147. *Phor.* 643 - σ. 167.
 perparce nimium *Andr.* 455 - 40.
nisi nisi si *Andr.* 249 - σ. 53. *Andr.* 671 - σ. 40. *HT.* 391 - σ. 100. *Eun.* 160 - σ. 113. *Eun.* 524 - σ. 151. *Eun.* 662 - σ. 113. *Eun.* 902 - σ. 148. *Ad.* 594 - σ. 238.
non *Andr.* 194 - σ. 39. *Andr.* 932 - σ. 65. *HT.* 436 - σ. 72. *HT.* 821 - σ. 93. *HT.* 894 (δύο φορές) - σ. 80. *HT.* 1018 - σ. 72. *Eun.* 699 - σ. 156. *Eun.* 713 - σ. 156. *Eun.* 852 - σ. 137. *Eun.* 854 - σ. 137. *Phor.* 211 - σ. 167. *Phor.* 525 - σ. 195. *Phor.* 568 - σ. 198. *Phor.* 740 - σ. 198. *Hec.* 804 - σ. 208. *Ad.* 661 - σ. 237. *Ad.* 727 - σ. 237. *Ad.* 943 - σ. 253.
 non hercle vero *HT.* 612 - σ. 93, 99, 280. *HT.* 766 - σ. 93, 99, 280.
nondum nondum *Phor.* 147 - σ. 167.

nondum etiam *Andr.* 201 - σ. 27. *Andr.* 807 - σ. 66. *Hec.* 192 - σ. 209. *Hec.* 745 - σ. 213.

nullus-nulla nullus *Andr.* 370 - σ. 39, 45. *Eun.* 216 - σ. 118. *Hec.* 79 - σ. 209. nullus sum *Andr.* 599 - σ. 39, 45. *Eun.* 1023 - σ. 118. *Phor.* 942 - σ. 197, 199. *Hec.* 319 - σ. 224, 228. *Hec.* 653 - σ. 224, 228. nullus es *Phor.* 179 - σ. 166. nullo modo *HT.* 1042 - σ. 73. *Eun.* 841 - σ. 138.

nulla *Eun.* 345 - σ. 138. *Hec.* 43 - σ. 233. *Hec.* 650 - σ. 213. nulla sum *Hec.* 521 - σ. 230. nulla *Phor.* 202 - σ. 176. *Hec.* 626 - σ. 221.

numquam *Andr.* 178 - σ. 39, 45. *Andr.* 384 - σ. 52. *Andr.* 410 - σ. 39, 45. *Andr.* 589 - σ. 39, 45. *Andr.* 610 - σ. 52. *Andr.* 808 - σ. 66. *HT.* 453 - σ. 73. *HT.* 559 - σ. 94. *Eun.* 390 - σ. 138. *Phor.* 121 - σ. 167, 174. *Phor.* 369 - σ. 190. *Phor.* 377 - σ. 167, 174. *Phor.* 714 - σ. 183. *Phor.* 747 - σ. 200. *Phor.* 805 - σ. 198. *Phor.* 849 - σ. 167, 174. *Hec.* 108 - σ. 209. *Hec.* 295 - σ. 224. *Hec.* 465 - σ. 221. *Hec.* 861 - σ. 231. *Ad.* 98 - σ. 237. *Ad.* 157 - σ. 254. *Ad.* 332 - σ. 266. *Ad.* 363 - σ. 244. *Ad.* 528 - σ. 264, 265. *Ad.* 551 - σ. 264, 265. *Ad.* 570 - σ. 260.

numquam...umquam *HT.* 559 - σ. 94.

numquid numquid vis? *Ad.* 432 - σ. 259. numquid vis aliud? *Eun.* 191 - σ. 126. numquid, Geta, aliud me vis? *Phor.* 151 - σ. 162, 164. numquid nos vis? *Phor.* 458 - σ. 195. sed num quid vis? *Hec.* 272 - σ. 221. numquid me aliud? *Eun.* 363 - σ. 118. numquid vis quin abeam? *Ad.* 247 - σ. 259. sed numquid aliud imperas? *Eun.* 213 - σ. 117. rogo numquid velit *Eun.* 341 - σ. 137.

O

ο (επιφ.)

ο (με κλητική προσφώνηση) ο mi Aeschine *Ad.* 268 - σ. 264, 265. ο fortunatissime Antipho *Phor.* 504 - σ. 178. ο Bacchis, ο mea Bacchis *Hec.* 856 - σ. 223, 228. ο capitulum lepidissimum *Eun.* 531 - σ. 146, 277. ο caelum, ο terra, ο maria Neptuni *Ad.* 790 - σ. 242. ο Chreme *Andr.* 783 - σ. 37, 44. *Andr.* 868 - σ. 23. ο mi Chreme *Eun.* 743 - σ. 127, 129. ο noster Chreme *Andr.* 846 - σ. 37, 44. *Phor.* 609 - σ. 165, 174. ο mi Clinia *HT.* 406 - σ. 102. ο Clitipho *HT.* 240 - σ. 87. ο Ctesipho *Ad.* 260 - σ. 258, 263. ο Dave *Andr.* 492 - σ. 23. ο Demea *Ad.* 385 - σ. 258, 263. ο noster Demea *Ad.* 831 - σ. 236. *Ad.* 961 - σ. 258, 263. ο di boni *Ad.* 440 - σ. 242. ο festus dies hominis *Eun.* 560 - σ. 136, 141. ο fortuna *Hec.* 406 - σ. 223. ο Fortuna, ο Fors Fortuna *Phor.* 841 - σ. 166, 174. ο fortunate *Hec.* 418 - σ. 229. ο frater frater *Ad.* 256 - σ. 263, 265. ο mi germane *Ad.* 269 - σ. 264, 265. ο Geta *Phor.* 72 - σ. 162, 164. *Phor.* 136 - σ. 162, 164. ο Geta monitor *Phor.* 233 - σ. 181. ο mi gnate *Hec.* 352 - σ. 218, 219. ο optume hospes *Andr.* 817 - σ. 45. ο mearum voluptatum omnium inventor inceptor perfector *Eun.* 1034 - σ. 136, 141. ο Iuppiter *Andr.* 464 - σ. 23. *Andr.* 930 - σ. 63. *HT.* 256 - σ. 87, 90. *HT.* 630 - σ. 71. *HT.* 690 - σ. 87, 90. *Eun.* 946 - σ. 116. *Eun.* 1048 - σ. 136, 141. *Phor.* 816 - σ. 197, 199. *Ad.* 731 - σ. 242, 248. *Ad.* 757 - σ. 242, 248. ο Mysis *Andr.* 802 - σ. 65. ο Mysis Mysis *Andr.* 282 - σ. 52. ο noster *Ad.* 885 - σ. 242. ο Pamphile *Andr.* 344 - σ. 37, 44. *Andr.* 965 - σ. 37, 44. ο mi Pamphile *Hec.* 382 - σ. 225, 228. ο Parmeno mi *Eun.* 1034 - σ. 139. ο pater mi festivissime *Ad.* 983 - σ. 254, 256. ο Phaedria *Phor.* 247 - σ. 165, 174. ο populares *Eun.* 1031 - σ. 136, 141. ο Syre *Ad.* 260 - σ. 264. ο mi Syre *HT.* 684 - σ. 88, 90. ο Syre noster *Ad.* 883 - σ. 242. ο Thais Thais *Eun.* 91 - σ. 111, 113, 114. ο Thais mea *Eun.* 455 - σ. 143, 145. ο Thraso *Eun.* 1061 - σ. 111, 114. ο vir optume *Ad.* 983 - σ. 258, 263.

ο (με αιτιατική της αναφώνησης) ο audaciam *Phor.* 360 - σ. 183, 186. ο hominis impudentem audaciam *HT.* 313 - σ. 84. ο infelicem adolescentulum *Eun.* 943 - σ. 147. ο lepidum caput *Ad.* 966 - σ. 260. ο ingentem confidentiam

Andr. 876 - σ. 26, 32. ο faustum et felicem diem *Andr.* 956 - σ. 52. ο fortunatum istum eunuchum *Eun.* 365 - σ. 137, 141. ο genera sacrilega *Ad.* 304 - σ. 270. ο faciem pulchram *Eun.* 296 - σ. 137, 141. ο facinus animadvortendum *Andr.* 767 - σ. 39, 44. ο facinus audax *Andr.* 401 - σ. 39, 44. *Phor.* 233 - σ. 183, 186. ο facinus indignum *Hec.* 376 - σ. 224, 228. *Ad.* 173 - σ. 249, 251. ο indignum facinus *Eun.* 70 - σ. 112. ο factum bene *Andr.* 105 - σ. 34. *Eun.* 674 - σ. 147. ο hominem audacem *Andr.* 769 - σ. 46, 47. ο scelestum atque audacem hominem *Eun.* 709 - σ. 112. ο hominem inpium *Ad.* 304 - σ. 270. ο hominem inpurum *Ad.* 183 - σ. 250, 251. ο lepidum *Phor.* 559 - σ. 179. ο lepidum patrem *Andr.* 948 - σ. 52. ο scelestum Parmenonem *Eun.* 944 - σ. 147. ο infortunatum senem *Eun.* 298 - σ. 118. ο scelera *Ad.* 228 - σ. 250, 251. *Ad.* 304 - σ. 270.

ο (με πρόταση) *Andr.* 533 - σ. 63. *Phor.* 324 - σ. 165, 174. ο qui vocare? *Ad.* 891 - σ. 242, 248, 277. ο salve *Andr.* 846 - σ. 28. ο salve, Parmeno *Hec.* 82 - σ. 205. ο salve, Pamphile *Andr.* 267 - σ. 48. *Andr.* 318 - σ. 58.

obicio obici *Ad.* 610a - σ. 253. esse obiectum *Phor.* 503 - σ. 179.

obsecro *Andr.* 232 - σ. 47, 49. *Andr.* 473 - σ. 62. *Andr.* 721 - σ. 47, 49. *Andr.* 725 - σ. 47, 49. *Andr.* 747 - σ. 47, 49. *Andr.* 781 - σ. 47, 49. *Andr.* 785 - σ. 40. *Andr.* 800 - σ. 47, 49. *Andr.* 861 - σ. 40. *Andr.* 955 - σ. 53. *HT.* 267 - σ. 88, 90. *HT.* 291 - σ. 88, 90. *HT.* 339 - σ. 85. *HT.* 403 - σ. 102. *HT.* 432 - σ. 81. *HT.* 684 - σ. 88, 90. *HT.* 1028 - σ. 104, 106. *HT.* 1029 - σ. 104, 106. *Eun.* 95 - σ. 127, 130. *Eun.* 356 - σ. 138, 141. *Eun.* 362 - σ. 139, 141. *Eun.* 421 - σ. 132, 135. *Eun.* 656 - σ. 155, 156. *Eun.* 654 - σ. 155, 156. *Eun.* 669 - σ. 156. *Eun.* 676 - σ. 148, 149. *Eun.* 679 - σ. 148, 149. *Eun.* 685 - σ. 148, 149. *Eun.* 756 - σ. 127, 130. *Eun.* 826 - σ. 127, 130. *Eun.* 834 - σ. 148, 149. *Eun.* 896 - σ. 148, 149. *Eun.* 899 - σ. 127, 130. *Eun.* 905 - σ. 139, 141. *Eun.* 963 - σ. 148, 149. *Eun.* 1006 - σ. 148, 149. *Eun.* 1049 - σ. 139, 141. *Eun.* 1054 - σ. 143. *Phor.* 197 - σ. 176, 178. *Phor.* 209 - σ. 176, 178. *Phor.* 473 - σ. 176, 178. *Phor.* 486 - σ. 179. *Phor.* 553 - σ. 176, 178. *Phor.* 740 - σ. 200. *Phor.* 742 - σ. 200. *Phor.* 754 - σ. 200. *Phor.* 803 - σ. 201, 202. *Phor.* 944 - σ. 198. *Phor.* 990 - σ. 201, 202. *Phor.* 996 - σ. 201, 202. *Hec.* 318 - σ. 230. *Hec.* 528 - σ. 230. *Hec.* 556 - σ. 230. *Hec.* 600 - σ. 218. *Hec.* 602 - σ. 218. *Hec.* 825 - σ. 232, 233. *Ad.* 155 - σ. 250. *Ad.* 288 - σ. 266. *Ad.* 309 - σ. 268. *Ad.* 487 - σ. 273. *Ad.* 550 - σ. 264, 265. *Ad.* 622 - σ. 254, 256. *Ad.* 655 - σ. 254, 256. *Ad.* 661 - σ. 254, 256. *Ad.* 679 - σ. 254, 256. *Ad.* 697 - σ. 254, 256. obsecro te *Andr.* 351 - σ. 53. *HT.* 302 - σ. 88, 90. *Eun.* 428 - σ. 132, 135. *Eun.* 715 - σ. 156. *Eun.* 1088 - σ. 143. *Phor.* 319 - σ. 168. *Ad.* 281 - σ. 264, 265. *Ad.* 325 - σ. 266.

te obsecro *HT.* 1015 - σ. 104, 106. *HT.* 1048 - σ. 104, 106. *Eun.* 887 - σ. 139, 141.

obsequor sum...obsequens *HT.* 259 - σ. 90, 284. esse...obsequentem *Hec.* 247 - σ. 214, 216, 284. obsequens fuit *Hec.* 459-460 - σ. 227, 228, 284.

obsero pannis obsita *HT.* 294 - σ. 97. pannis annisque obsitum *Eun.* 236 - σ. 134.

obtundo (ή optundo) obtundis *Andr.* 348 - σ. 43. optundas *Ad.* 113 - σ. 247. obtundat *Eun.* 554 - σ. 140. optunde *Phor.* 515 - σ. 196. obtundere *HT.* 879 - σ. 78.

occido occidi *Andr.* 592 - σ. 38. *Andr.* 605 - σ. 38. *HT.* 908 - σ. 72, 78. *Eun.* 292 - σ. 137, 141. *Eun.* 701 - σ. 111, 114. *Eun.* 827 - σ. 126, 129. *Eun.* 993 - σ. 158, 159. *Phor.* 198 - σ. 175. *Phor.* 641 - σ. 175. *Hec.* 638 - σ. 224, 228. *Ad.* 265 - σ. 249, 252.

oculus oculos pascere *Phor.* 85 - σ. 172. meis oculis...videram *Hec.* 863 - σ. 232. oculis non vidi meis *HT.* 491 - σ. 74. oculis suis...vidit *Eun.* 677 - σ. 147. hisce oculis...vidi *Ad.* 329 - σ. 270. perspexi hisce oculis *Hec.* 363 - σ. 224.

odiosus odiosa (κλ.) *Eun.* 754 - σ. 127, 129. odiosum (ov.) *Hec.* 424 - σ. 209.
odium odium (κλ.) *Andr.* 941 - σ. 52, 55.
ogganio ogganiat *Phor.* 1030 - σ. 193.
oh *Andr.* 616 - σ. 50, 55. *Andr.* 618 - σ. 50, 55. *HT.* 1006 - σ. 71. *HT.* 1010 - σ. 103. *Eun.* 129 - σ. 115. *Eun.* 236 - σ. 130. *Eun.* 669 - σ. 111. *Phor.* 51 - σ. 165. *Phor.* 70 - σ. 162. *Phor.* 286 - σ. 181. *Phor.* 857 - σ. 165. *Phor.* 945 - σ. 188. *Ad.* 402 - σ. 258. *Ad.* 409 - σ. 242. *Ad.* 461 - σ. 271. *Ad.* 768 - σ. 242.
ohe *HT.* 879 - σ. 71. *Phor.* 418 - σ. 188. ohe iam *Ad.* 723 - σ. 236. *Ad.* 769 - σ. 258. ohe tu *Phor.* 1001 - σ. 188, 276.
oho *Ad.* 726 - σ. 242.
oiei *Eun.* 716 - σ. 156. *Phor.* 663 - σ. 181.
olfacio olfecissem *Ad.* 397 - σ. 247.
olim olim quondam *Eun.* 246 - σ. 132.
omnino prorsus...omnino *Ad.* 990 - σ. 245.
omnis nemost...omnium *Andr.* 963 - σ. 40.
onero onerastis diem *Phor.* 842 - σ. 173.
onus quidvis oneris inpone *Andr.* 897 - σ. 55.
oppido *HT.* 669 - σ. 97. *HT.* 704 - σ. 90. *HT.* 734 - σ. 101. *Phor.* 317 - σ. 167, 173. *Phor.* 763 - σ. 200. *Phor.* 905 - σ. 182, 186. *Hec.* 238 - σ. 90, 219. *Ad.* 322 - σ. 267.
opprimo in ipso articulo oppressit *Ad.* 229 - σ. 251.
orior ortumst initium *Hec.* 351 - σ. 209. esse ortum *Ad.* 449 - σ. 271.
oro quod te, Aesculapi, et te, Salus, nequid sit huius oro *Hec.* 338 - σ. 217.
os os durum *Eun.* 806 - σ. 143.
ostento ostentat *Eun.* 483 - σ. 120.

P

palam profer palam *HT.* 994 - σ. 94.
palmaris palmarium *Eun.* 930 - σ. 123.
papae *Eun.* 229 - σ. 116, 123. *Eun.* 279 - σ. 116, 123. *Eun.* 317 - σ. 116, 123. *Eun.* 416 - σ. 130, 135.
paro parare *Ad.* 39 - σ. 237.
pars expers partis *HT.* 652 - σ. 103. duras...partis *Eun.* 354 - σ. 140. partis tuas acturus est *Phor.* 835 - σ. 192-193.
parvolus a parvolo *Andr.* 35 - σ. 29. *Ad.* 48 - σ. 238. parvolis *Ad.* 494 - σ. 272. parvola *Eun.* 155 - σ. 113. *Eun.* 524 - σ. 151. parvolam *Eun.* 108 - σ. 128. *Eun.* 892 - σ. 129. *Ad.* 274 - σ. 255.
parvus (minime) *HT.* 89 - σ. 80. *HT.* 629 - σ. 103. *HT.* 742 - σ. 93. *HT.* 785 - σ. 72. *Eun.* 212 - σ. 118. *Phor.* 526 - σ. 195. *Hec.* 267 - σ. 221. *Hec.* 613 - σ. 224. *Ad.* 193 - σ. 253. *Ad.* 597 - σ. 271.
 minime gentium *Eun.* 625 - σ. 155. *Phor.* 1033 - σ. 182. *Ad.* 342 - σ. 266. minime equidem *Hec.* 814 - σ. 209.
patrocinor patrocinar *Phor.* 939 - σ. 193.
pauculus pauculis *Hec.* 143 - σ. 209. paucula *HT.* 828 - σ. 95.
pavito pavitare *Hec.* 321 - σ. 210.
paullulus paullulus *Ad.* 779 - σ. 261. paullulum (ov. ουδ.) *Andr.* 360 - σ. 41. *HT.* 316 - σ. 85. *Phor.* 702 - σ. 169, 174. paullulum (αιτ. ουδ.) *Eun.* 281 - σ. 132. paullulo (επιπ.) *HT.* 444 - σ. 75. *Eun.* 75 - σ. 119.
 paullulum (επιπ.) *Andr.* 622 - σ. 41. *HT.* 899 - σ. 81. *Eun.* 706 (δύο φορές) - σ. 113. *Eun.* 890 - σ. 129. *Ad.* 217 - σ. 261.
pauperculus paupercula *HT.* 96 - σ. 81. pauperculae *Ad.* 647 - σ. 238.
pauillulus pauillulum *Phor.* 37 - σ. 163.

- pax** (επιρ.) *HT* 291 - σ. 91, 98. *HT* 717 - σ. 91, 98.
pax infecta pace *Eun.* 53 - σ. 122. pace...tua *Eun.* 466 - σ. 119.
peniculus peniculo (αφ.) *Eun.* 777 - σ. 144.
per+αιτ. ego per hanc te dexteram et genium tuom, per tuam fidem perque huius solitudinem te obtestor *Andr.* 289-291 - σ. 50, 55. nunc te per amicitiam et per amorem obsecro *Andr.* 326 - σ. 57. per te deos oro et nostram amicitiam...perque unicam gnatam tuam et gnatum meum... *Andr.* 538-540 - σ. 23. per ego te deos oro *Andr.* 834 - σ. 23. per deos atque homines *Phor.* 764 - σ. 197. per eam te obsecramus ambae *Hec.* 387 - σ. 223. per omnis tibi adiuro deos *Andr.* 694 - σ. 51, 55.
perbenigne *Ad.* 702 - σ. 237.
percurro properans percurro *Andr.* 355 - σ. 40.
perdo scapulas perdidi *Phor.* 76 - σ. 172. perditum *Eun.* 418 - σ. 118, 123.
pereo perii *Andr.* 213 - σ. 38. *Andr.* 346 - σ. 51, 55. *Andr.* 607 - σ. 38. *Andr.* 688 - σ. 51, 55. *Andr.* 872 - σ. 51, 55. *Andr.* 914 - σ. 51, 55. *Andr.* 929 - σ. 65. *HT.* 220 - σ. 83, 86. *HT.* 246 - σ. 87, 90. *HT.* 404 - σ. 102. *HT.* 517 - σ. 92, 98. *HT.* 564 - σ. 92, 98. *HT.* 579 - σ. 83, 86. *HT.* 631 - σ. 103. *HT.* 736 - σ. 92, 98. *HT.* 822 - σ. 83, 86. *HT.* 906 - σ. 72, 78. *HT.* 1057 - σ. 83, 86. *Eun.* 326 - σ. 137, 141. *Eun.* 360 - σ. 137, 141. *Eun.* 378 - σ. 116, 123. *Eun.* 610 - σ. 137, 141. *Eun.* 644 - σ. 111, 114. *Eun.* 655 - σ. 146. *Eun.* 664 - σ. 155. *Eun.* 770 - σ. 126, 129. *Eun.* 905 - σ. 137, 141. *Eun.* 977 - σ. 117, 123. *Eun.* 984 - σ. 158, 159. *Eun.* 1007 - σ. 146. *Eun.* 1029 - σ. 142. *Eun.* 1053 - σ. 142. *Phor.* 386 - σ. 189. *Phor.* 1006 - σ. 201. *Hec.* 132 - σ. 208. *Hec.* 133 - σ. 208. *Hec.* 319 - σ. 223, 228. *Hec.* 340 - σ. 217, 219. *Hec.* 434 - σ. 208. *Hec.* 516 - σ. 230. *Hec.* 528 - σ. 230. *Hec.* 651 - σ. 223, 228. *Hec.* 793 - σ. 231. *Ad.* 227 - σ. 249, 252. *Ad.* 327 - σ. 266, 267. *Ad.* 543 - σ. 264. *Ad.* 557 - σ. 259. *Ad.* 633 - σ. 253, 256. *Ad.* 637 - σ. 253, 256. *Ad.* 652 - σ. 253, 256. periimus *Ad.* 324 - σ. 269. peristi *Eun.* 55 - σ. 117, 123. periisti *Eun.* 1065 - σ. 111, 114.
perfluo plenus rimarum sum, hac atque illac perfluo *Eun.* 104-5 - σ. 122, 124.
periurus *Ad.* 189 - σ. 250.
perniciēs *Ad.* 188 - σ. 250.
peropus *Andr.* 265 - σ. 53.
perparce perparce nimium *Andr.* 455 - σ. 40.
perrepto perreptavi *Ad.* 715 - σ. 246.
perspicio perspexi hisce oculis *Hec.* 363 - σ. 224.
pessum pessum dabunt *Andr.* 208 - σ. 43.
pestis *Ad.* 189 - σ. 250.
phaleratus phaleratis *Phor.* 500 - σ. 196.
Philotium (αιτ.) *Hec.* 81 - σ. 204, 210. (κλ.) *Hec.* 89 - σ. 204, 210. *Hec.* 197 - σ. 204, 210.
phy *Ad.* 412 - σ. 258.
pietas pietatem gnati *Andr.* 869 - σ. 26, 32.
pisciculus pisciculos *Andr.* 369 - σ. 41.
pistrilla *Ad.* 584 - σ. 261.
plane planissime *Phor.* 771 - σ. 167.
plebs plebem primum facio meam *Ad.* 898 - σ. 248.
plecto plectar pendens *Phor.* 220 - σ. 173.
plumbeus *HT.* 877 - σ. 81.
pluscus pluscula *Phor.* 665 - σ. 169, 174.
pol *Andr.* 229 - σ. 45, 49. *Andr.* 320 - σ. 51. *Andr.* 459 - σ. 45, 49. *Andr.* 770 - σ. 45, 49. *Andr.* 778 - σ. 45, 49. *Andr.* 788 - σ. 45, 49. *Andr.* 790 - σ. 45, 49. *Andr.* 803 - σ. 45, 49. *Andr.* 808 - σ. 65, 66. *Andr.* 817 - σ. 45, 49. *Andr.* 866 - σ. 23. *HT.* 590 - σ. 92. *HT.* 723 - σ. 100, 101. *HT.* 730 - σ. 100,

101. *HT.* 1060 - σ. 103. *Eun.* 96 - σ. 126, 129. *Eun.* 199 - σ. 126, 129. *Eun.* 606 - σ. 136, 141. *Eun.* 665 - σ. 146, 149. *Eun.* 675 - σ. 155, 156. *Eun.* 719 - σ. 146, 149. *Eun.* 721 - σ. 155, 156. *Eun.* 731 - σ. 146, 149. *Eun.* 876 - σ. 126, 130. *Eun.* 879 - σ. 126, 130. *Eun.* 883 - σ. 146, 149. *Eun.* 903 - σ. 146, 149. *Eun.* 941 - σ. 146, 149. *Eun.* 1009 - σ. 146, 149. *Phor.* 574 - σ. 197, 199. *Phor.* 747 - σ. 200. *Phor.* 787 - σ. 201, 202. *Phor.* 788 - σ. 201, 202. *Phor.* 814 - σ. 201, 202. *Phor.* 998 - σ. 201, 202. *Phor.* 1051 - σ. 201, 202. *Phor.* 1054 - σ. 201, 202. *Hec.* 71 - σ. 205, 206. *Hec.* 228 - σ. 217, 219. *Hec.* 278 - σ. 217, 219. *Hec.* 280 - σ. 217, 219. *Hec.* 543 - σ. 221. *Hec.* 566 - σ. 229. *Hec.* 593 - σ. 217, 219. *Hec.* 610 - σ. 217, 219. *Hec.* 728 - σ. 231, 233. *Hec.* 734 - σ. 231, 233. *Hec.* 747 - σ. 211, 215. *Hec.* 756 - σ. 231, 235. *Hec.* 772 - σ. 221. *Hec.* 788 - σ. 231, 233. *Hec.* 839 - σ. 231, 233. *Ad.* 293 - σ. 268, 269. *Ad.* 298 - σ. 266. *Ad.* 450 - σ. 271.
per pol *Hec.* 58 - σ. 205, 206, 278.
pollicitor pollicitantem *Phor.* 521 - σ. 196. pollicitando *Andr.* 912 - σ. 30.
post post deinde *Andr.* 483 - σ. 62.
posterus non posteriores feram *Ad.* 880 - σ. 248.
praebéo praebuit (= se praebuit) *Phor.* 476 - σ. 169, 174, 284.
praecurro propere praecucurrit *Hec.* 371 - σ. 225.
praescio praescisse...ante *Andr.* 239 - σ. 53.
praesto praesto adest *Eun.* 1050 - σ. 138.
praesum (**praesens**) ades praesens *Ad.* 393 - σ. 260.
praeterea praeterea autem *Ad.* 224 - σ. 260. *Ad.* 541 - σ. 245.
primulum *Ad.* 289 - σ. 269. *Ad.* 898 - σ. 245.
principium principium incipiam *HT.* 1044 - σ. 85.
pro (ἐπιφ.) pro di immortales *Phor.* 1008 - σ. 201. *Ad.* 447 - σ. 271. pro Iuppiter *Andr.* 732 - σ. 37. *Eun.* 550 - σ. 136, 141. *Hec.* 317 - σ. 223. *Ad.* 111 - σ. 242, 248. *Ad.* 366 - σ. 242, 248. pro supreme Iuppiter *Ad.* 196 - σ. 249.
pro deum fidem *Andr.* 237 - σ. 50, 55. *Eun.* 943 - σ. 146. pro deum atque hominum fidem *Andr.* 246 - σ. 50, 55. *HT.* 61 - σ. 71. *Hec.* 198 - σ. 211. pro deum immortalium *Phor.* 351 - σ. 188. pro divom fidem *Ad.* 746 - σ. 242.
probe *Andr.* 418 - σ. 39. *HT.* 180 - σ. 72. *HT.* 770 - σ. 72. *Eun.* 773 - σ. 131. *Eun.* 768 - σ. 151. *Ad.* 752 - σ. 237. fecistis probe *Phor.* 458 - σ. 182. probissime *Ad.* 419 - σ. 259.
producto productem *Andr.* 615 - σ. 41.
profecto profecto sic est *Andr.* 554 - σ. 26.
profero esses...proferens *Phor.* 394-5 - σ. 191, 194, 284. profer palam *HT.* 994 - σ. 94.
propemodum *Phor.* 211 - σ. 167.
propere propere curre *Hec.* 808 - σ. 232. propere praecucurrit *Hec.* 371 - σ. 225.
propero properans percurro *Andr.* 355 - σ. 40.
prorsus prorsus...omnino *Ad.* 990 - σ. 245.
protelo protelet *Phor.* 213 - σ. 173.
provincia provinciam *Phor.* 72 - σ. 164.
prudens prudens sciens *Eun.* 72 - σ. 112.
pudeo pudere *Phor.* 233 - σ. 183, 186. nil pudere *Phor.* 1042 - σ. 201. puduisse *Ad.* 562 - σ. 260.
puella puellam *HT.* 627 - σ. 105. *Eun.* 109 - σ. 128. puella (αφ.) *HT.* 651 - σ. 105. *Hec.* 231 - σ. 214. puellae (ov. πλ.) *Eun.* 582 - σ. 139.
puellula puellulam *Phor.* 81 - σ. 169, 174.
pulchre *HT.* 333 - σ. 84. *Eun.* 774 - σ. 131.

Q

quaerito quaerito *Ad.* 81 - σ. 246. *Ad.* 321 - σ. 270. quaeritet *Eun.* 523 - σ. 152. quaeritare *Ad.* 363 - σ. 246. quaeritans *Andr.* 75 - σ. 29.

quaeso *Andr.* 8 - σ. 67. *Andr.* 204 - σ. 40. *Andr.* 323 - σ. 58. *HT.* 83 - σ. 74, 79. *HT.* 92 - σ. 74, 79. *HT.* 163 - σ. 74, 79. *HT.* 378 - σ. 85. *HT.* 430 - σ. 81, 82. *HT.* 502 - σ. 81, 82. *HT.* 537 - σ. 94. *HT.* 562 - σ. 74, 79. *HT.* 583 - σ. 74, 79. *HT.* 718 - σ. 88, 90. *HT.* 736 - σ. 94. *HT.* 848 - σ. 74, 79. *HT.* 954 - σ. 85. *HT.* 971 - σ. 74, 79. *HT.* 1052 - σ. 81, 82. *Eun.* 307 - σ. 119. *Eun.* 356 - σ. 138, 141. *Eun.* 414 - σ. 143. *Eun.* 431 - σ. 132, 135. *Eun.* 466 - σ. 119. *Eun.* 562 - σ. 153. *Eun.* 877 - σ. 138, 141. *Phor.* 141 - σ. 168. *Phor.* 350 - σ. 184, 186. *Phor.* 413 - σ. 190. *Phor.* 573 - σ. 184, 186. *Phor.* 645 - σ. 168. *Phor.* 670 - σ. 198. *Phor.* 790 - σ. 184, 186. *Phor.* 935 - σ. 190. *Hec.* 8 - σ. 234. *Hec.* 588 - σ. 225. *Hec.* 672 - σ. 213, 216. *Hec.* 803 - σ. 209. *Ad.* 190 - σ. 250. *Ad.* 287 - σ. 264, 265. *Ad.* 488 - σ. 272. *Ad.* 808 - σ. 238. *Ad.* 927 - σ. 254, 256.

quantus quantus *Ad.* 394 - σ. 261. quanta quanta *Phor.* 903 - σ. 191.

quasi quasi si *Andr.* 549 - σ. 64.

qui? qui? qui? *Hec.* 849 - σ. 226.

quia quia enim *HT.* 188 - σ. 85. *HT.* 800 - σ. 94. *Phor.* 332 - σ. 190. *Hec.* 311 - σ. 209.

quidam quidam (εὐ.) *Eun.* 483 - σ. 120, 284. *Phor.* 122 - σ. 169, 284. quaedam (πλ.) *Ad.* 647 - σ. 238, 284.

quis quis tu homo es? *Eun.* 804 - σ. 143.

quid (σε ἐρωτήσεις) quid? *Andr.* 88 - σ. 25. *Andr.* 241 - σ. 51. *Andr.* 575 - σ. 25. *Andr.* 585 - σ. 38, 44. *Andr.* 587 - σ. 38, 44. *Andr.* 765 - σ. 38, 44. *HT.* 311 - σ. 84, 86. *HT.* 739 - σ. 100. *HT.* 894 - σ. 72, 78. *HT.* 978 - σ. 84, 86. *HT.* 984 - σ. 84, 86. *HT.* 1017 - σ. 72, 78. *HT.* 1066 - σ. 72, 78. *Eun.* 239 - σ. 131. *Eun.* 245 - σ. 131. *Eun.* 321 - σ. 118. *Eun.* 504 - σ. 126. *Eun.* 777 - σ. 142. *Eun.* 889 - σ. 137. *Eun.* 981 - σ. 158, 159. *Eun.* 986 - σ. 158, 159. *Eun.* 1012 - σ. 147. *Eun.* 1089 - σ. 131. *Phor.* 64 - σ. 166, 174. *Phor.* 147 - σ. 162, 164. *Phor.* 510 - σ. 175. *Phor.* 545 - σ. 179. *Phor.* 553 - σ. 166, 174. *Phor.* 567 - σ. 182, 186. *Phor.* 616 - σ. 198. *Phor.* 643 - σ. 166, 174. *Phor.* 742 - σ. 200. *Phor.* 754 - σ. 198. *Phor.* 801 - σ. 182, 186. *Phor.* 833 - σ. 190. *Hec.* 323 - σ. 224. *Hec.* 360 - σ. 208. *Hec.* 850 - σ. 224. *Ad.* 177 - σ. 249. *Ad.* 388 - σ. 243. *Ad.* 646 - σ. 253, 256. *Ad.* 693 - σ. 237. *Ad.* 700 - σ. 253, 256. *Ad.* 702 - σ. 237. *Ad.* 702 - σ. 253, 256. *Ad.* 906 - σ. 253, 256. quid autem? *Ad.* 404 - σ. 243, 249. *Ad.* 462 - σ. 243, 249.

quid agam? *Andr.* 846 - σ. 38. *HT.* 674 - σ. 92. *Phor.* 199 - σ. 175. *Phor.* 728 - σ. 200. *Hec.* 444 - σ. 224. *Hec.* 516 - σ. 230. *Ad.* 789 - σ. 243. sed quid agam? *Andr.* 639 - σ. 57.

quid agitur? *Eun.* 271 - σ. 132, 283. *Eun.* 456 - σ. 144. *Phor.* 610 - σ. 169. *Ad.* 373 - σ. 261. *Ad.* 883 - σ. 245, 248. *Ad.* 885 - σ. 245, 248. *Ad.* 901 - σ. 246, 248. quid agatur? *Ad.* 374 - σ. 245, 248.

quid ais? *Andr.* 137 - σ. 34. *Andr.* 184 - σ. 25, 32. *Andr.* 301 - σ. 57. *Andr.* 517 - σ. 25, 32. *Andr.* 575 - σ. 64. *Andr.* 588 - σ. 38. *Andr.* 616 - σ. 51. *Andr.* 665 - σ. 57. *Andr.* 872 - σ. 25, 32. *Andr.* 933 - σ. 25, 32, 65. *HT.* 118 - σ. 72. *HT.* 182 - σ. 72. *HT.* 702 - σ. 87. *Eun.* 334 - σ. 137. *Eun.* 425 - σ. 142. *Eun.* 654 - σ. 111. *Eun.* 748 - σ. 151. *Eun.* 825 - σ. 126. *Eun.* 829 - σ. 126. *Eun.* 948 - σ. 117. *Eun.* 957 - σ. 117. *Phor.* 199 - σ. 179. *Phor.* 386 - σ. 182. *Phor.* 755 - σ. 198. *Phor.* 833 - σ. 175. *Phor.* 873 - σ. 175. *Phor.* 1004 - σ. 182. *Phor.* 1040 - σ. 198. *Hec.* 138 - σ. 205. *Hec.* 236 - σ. 212. *Hec.* 346 - σ. 218. *Ad.* 556 - σ. 243, 248. *Ad.* 570 - σ. 243, 248. quid ais Myrrina? *Hec.* 523 - σ. 221. quid tu ais? *Andr.* 933 - σ. 25. *Eun.* 474 - σ. 117. *Ad.* 920 - σ. 243, 248.

quid est? *Andr.* 184 - σ. 38, 44. *Andr.* 323 - σ. 51. *Andr.* 383 - σ. 38, 44. *Andr.* 449 - σ. 25. *Andr.* 551 - σ. 64. *Andr.* 704 - σ. 57. *Andr.* 732 - σ. 46. *Andr.* 860 - σ. 38, 44. *HT.* 267 - σ. 87. *HT.* 349 - σ. 93. *HT.* 597 - σ. 72, 78. *HT.* 616 - σ. 103. *HT.* 758 - σ. 72, 78. *HT.* 766 - σ. 72, 78. *HT.* 848 - σ. 80. *HT.* 901 - σ. 72, 78. *Eun.* 427 - σ. 142. *Eun.* 747 - σ. 126. *Eun.* 944 - σ. 118. *Eun.* 978 - σ. 158. *Eun.* 1007 - σ. 118. *Eun.* 1016 - σ. 147. *Eun.* 1026 - σ. 131. *Phor.* 411 - σ. 182, 186. *Phor.* 749 - σ. 198. *Phor.* 810 - σ. 182, 186. *Phor.* 852 - σ. 175. *Phor.* 941 - σ. 182, 186. *Phor.* 1037 - σ. 201. *Hec.* 430 - σ. 208. *Hec.* 614 - σ. 212. *Hec.* 627 - σ. 221. *Ad.* 261 - σ. 259. *Ad.* 281 - σ. 259. *Ad.* 323 - σ. 266. *Ad.* 543 - σ. 259. *Ad.* 652 - σ. 237. *Ad.* 678 - σ. 237. quid faciam? *Andr.* 383 - σ. 51. *HT.* 469 - σ. 80. *HT.* 585 - σ. 72. *HT.* 692 - σ. 87. *HT.* 924 - σ. 72. *Phor.* 534 - σ. 179. *Phor.* 540 - σ. 166. *Hec.* 340 - σ. 217. *Ad.* 789 - σ. 243. quid faciam amplius? *Ad.* 732 - σ. 237. nunc quid faciam? *Ad.* 625 - σ. 253. quid igitur faciam? *Eun.* 46 - σ. 111. quid igitur faciam miser? *Eun.* 966 - σ. 117. quid ergo nunc faciam, Syre? *HT.* 993 - σ. 84. quid fit? *Ad.* 266 - σ. 253. *Ad.* 768 - σ. 259. *Ad.* 883 - σ. 243-244. *Ad.* 885 - σ. 243-244. quid istic? *Andr.* 572 - σ. 64. *HT.* 380 - σ. 84. *HT.* 1053 - σ. 72. *Eun.* 171 - σ. 126. *Eun.* 388 - σ. 117. *Ad.* 133 - σ. 243. *Ad.* 350 - σ. 270. *Ad.* 956 - σ. 237. quid narras? *Andr.* 461 - σ. 38. *HT.* 851 - σ. 80. *Eun.* 672 - σ. 111. *Phor.* 136 - σ. 162, 164. *Phor.* 935 - σ. 189. *Ad.* 448 - σ. 271. *Ad.* 559 - σ. 243, 248. quid ergo narras? *Phor.* 685 - σ. 166. quid vis? *Andr.* 762 - σ. 46. *Andr.* 861 - σ. 67. *HT.* 349 - σ. 92. *Eun.* 217 - σ. 117. *Hec.* 753 - σ. 231. quid vis, Pamphile? *Hec.* 613 - σ. 212. quid vis tibi? *Phor.* 946 - σ. 198. quid tibi vis? *Eun.* 559 - σ. 153. *Eun.* 804 - σ. 142. *Eun.* 1007 - σ. 117. quid tu tibi vis? *Eun.* 798 - σ. 142. quid vis amplius? *Phor.* 1035 - σ. 182. quid aliud tibi vis? *HT.* 331 - σ. 92. quid vis tibi aut quid quaeris? *HT.* 61-62 - σ. 72. **quisquam-quicquam** homo...quisquam *Ad.* 716-7 - σ. 245. nemo...quisquam *Eun.* 226-7 - σ. 119. *Eun.* 1032 - σ. 138. *Hec.* 67 - σ. 207. nil...quicquam *Andr.* 90-91 - σ. 27. *Eun.* 884 - σ. 148. *Phor.* 80 - σ. 168. *Phor.* 250 - σ. 168. *Hec.* 400 - σ. 225. *Ad.* 366 - σ. 260. **quondam** olim...quondam *Eun.* 246 - σ. 132. **quoque** atque...quoque *Phor.* 877 - σ. 176. etiam quoque *HT.* 865-6 - σ. 74. quoque etiam *Hec.* 543 - σ. 221. *Hec.* 734 - σ. 232. *Hec.* 762 - σ. 213.

R

ratiuncula ratiuncula (αφ.) *Phor.* 36 - σ. 163. **recepto** receptas *Hec.* 743 - σ. 214. receptes *HT.* 968 - σ. 76. **recipio** recipit se...denuo *Phor.* 879 - σ. 168. **recte** *Eun.* 342 - σ. 137. *Eun.* 773 - σ. 131. *Phor.* 398 - σ. 167. *Phor.* 812 - σ. 198. *Ad.* 653 - σ. 253. *Ad.* 884 - σ. 259. recte, mater *Hec.* 355 - σ. 224. recte equidem *HT.* 518 - σ. 93. recte facitis *Eun.* 1084 - σ. 131. iam recte *Phor.* 798 - σ. 198. istuc recte *Ad.* 997 - σ. 237. recte sane *HT.* 538 - σ. 93. *HT.* 581 - σ. 93. *Phor.* 999 - σ. 190. *Ad.* 417 - σ. 259. **reddo** iterum ut reddant *Phor.* 404 - σ. 190. restituam ac reddam *Eun.* 147 - σ. 127. reddere ac restituere *Eun.* 746 - σ. 127. rursum reddere *Phor.* 538 - σ. 176. **redeo** redi redi *HT.* 349 - σ. 85, 86. rediisse *HT.* 980 - σ. 84. redisse *Phor.* 153 - σ. 176, 178. redeo rursum *Eun.* 634 - σ. 113. rursum...redit *Ad.* 71 - σ. 238. rursum redi *Ad.* 579 - σ. 260. **refero** refero denuo *Hec.* 38 - σ. 233. iterum referre *Hec.* 7 - σ. 233.

remedium (ov.) *HT.* 539 - σ. 78. *Ad.* 294 - σ. 267. remedio (δοτ.) *Eun.* 439 σ. 134. remedium (αιτ.) *Andr.* 468 - σ. 44. *Phor.* 185 - σ. 172. *Phor.* 200 - σ. 177. *Phor.* 616 - σ. 172. *Phor.* 617 - σ. 186. remedio (αφ.) *Phor.* 824 - σ. 177.
rescribo rursum...rescribi *Phor.* 922 - σ. 183.
respecto respectas *Ad.* 157 - σ. 255.
restinguo restinguas lacrumis *Phor.* 975 - σ. 193.
restito restitas *Eun.* 668 - σ. 113.
restituo restituam ac reddam *Eun.* 147 - σ. 127. reddere ac restituere *Eun.* 746 - σ. 127. rursum restitues *Hec.* 291 - σ. 209.
revereor revereri *Phor.* 233 - σ. 183, 186.
revolve revolutum denuo *Hec.* 691 - σ. 213.
revortor revorti...iterum *Ad.* 525 - σ. 264.
ridiculum ridiculum (ov.) *Phor.* 901 - σ. 183. *Ad.* 676 - σ. 237. ridiculum (αιτ.) *Andr.* 474 - σ. 26, 32. *Andr.* 712 - σ. 39, 44.
rima plenus rimarum sum, hac atque illac perfluo *Eun.* 104-5 - σ. 122, 124.
ringor ringitur *Phor.* 341 - σ. 192.
rivalis rivalis (ov.) *Eun.* 354 - σ. 123. rivalis (γεν.) *Eun.* 268 - σ. 135. rivalem *Eun.* 1072 - σ. 135.
rogito rogito *Ad.* 619 - σ. 255.
rogitas? *HT.* 251 - σ. 87, 90. *HT.* 631 - σ. 72, 76. *Eun.* 366 - σ. 137, 139. *Eun.* 675 - σ. 111, 113. *Eun.* 794 - σ. 142, 144. *Eun.* 897 - σ. 147, 149. *Eun.* 948 - σ. 147, 149. *Eun.* 1008 - σ. 147, 149. *Phor.* 156 - σ. 175, 176. *Ad.* 558 - σ. 259, 261. at rogitas? *Andr.* 828 - σ. 64. *Hec.* 526 - σ. 221, 222. rogitas, Phaedria? *Phor.* 257 - σ. 182, 184.
rogites *Andr.* 749 - σ. 48. *Eun.* 659 - σ. 149. rogitare *Eun.* 209 - σ. 118, 120. rogatabam *Andr.* 84 - σ. 29. rogitabit *Ad.* 527 - σ. 265. rogitato *HT.* 943 - σ. 76. rogitando *Eun.* 554 - σ. 139.
rogo rogas? *Andr.* 163 - σ. 25, 32. *Andr.* 184 - σ. 25, 32. *Andr.* 267 - σ. 46. *Andr.* 909 - σ. 25, 32. *HT.* 532 - σ. 72. *Eun.* 326 - σ. 137. *Eun.* 436 - σ. 131. *Eun.* 574 - σ. 137. *Eun.* 837 - σ. 147. *Phor.* 574 - σ. 197. *Phor.* 704 - σ. 167. *Phor.* 915 - σ. 189. *Ad.* 288 - σ. 268. *Ad.* 772 - σ. 243.
rogas me? *Eun.* 653 - σ. 147. *Ad.* 82 - σ. 243. *Ad.* 665 - σ. 253. me rogas? *HT.* 780 - σ. 72. men rogas? *HT.* 246 - σ. 84. at etiam rogas? *Andr.* 762 - σ. 38.
rursum rursum...reddere *Phor.* 538 - σ. 176. redeo rursum *Eun.* 634 - σ. 113. rursum...redit *Ad.* 71 - σ. 238. rursum redi *Ad.* 579 - σ. 260. rursum...rescribi *Phor.* 922 - σ. 183. rursum restitues *Hec.* 291 - σ. 209.

S

sacellum *Ad.* 576 - σ. 261.
sacrilegus sacrilegus (ov.) *Ad.* 265 - σ. 254. sacrilego (δοτ.) *Eun.* 911 - σ. 147, 150. sacrilegum *Eun.* 419 - σ. 118, 123. *Eun.* 922 - σ. 147, 150. sacrilega (θνηλ.-κλ.) *Eun.* 829 - σ. 127, 129.
saeculum hoccin saeculum *Ad.* 304 - σ. 270.
salveo salve *Andr.* 802 - σ. 66. *HT.* 406 - σ. 89, 102. *HT.* 427 - σ. 75. *Eun.* 304 - σ. 139. *Eun.* 455 - σ. 128. *Eun.* 560 - σ. 139. *Eun.* 850 - σ. 128. *Phor.* 254 - σ. 179, 184. *Phor.* 286 - σ. 168. *Phor.* 287 - σ. 184. *Phor.* 609 - σ. 198. *Hec.* 83 - σ. 207. *Hec.* 353 - σ. 226. *Hec.* 455 - σ. 226. *Hec.* 456 - σ. 214. *Hec.* 731 - σ. 214. *Hec.* 732 - σ. 232. *Hec.* 855 - σ. 232. *Ad.* 461 - σ. 272. *Ad.* 883 - σ. 245.
o salve *Andr.* 267 - σ. 48. *Andr.* 318 - σ. 58. *Andr.* 846 - σ. 28. *Hec.* 82 - σ. 205. salve multum *Hec.* 82 - σ. 209. salvete *Andr.* 800 - σ. 66. *Eun.* 1061 - σ. 144. salvere Hegionem plurimum iubeo *Ad.* 460 - σ. 245.

salvus salvos sies *Ad.* 890 - σ. 270. salvo' sis, Chreme *Andr.* 906 - σ. 65. salvo' sis, Crito *Andr.* 802 - σ. 46. salvos sit *Ad.* 411 - σ. 243. salvo' nobis deos quaeso ut siet *Ad.* 298 - σ. 266. salvom te advenire, ere, gaudeo *Eun.* 976 - σ. 119. salvom te advenire, Demea, gaudemus *Ad.* 80-81 - σ. 238. salvom te advenisse gaudeo *Phor.* 286 - σ. 168. salvom venisse gaudeo *HT.* 407 - σ. 102. gaudeo venisse salvom *Hec.* 353 - σ. 219. salvom venire...*Phor.* 255 - σ. 179. venire salvom volup est *Phor.* 610 - σ. 168, 283. bene factum te advenisse, Pamphile; atque adeo...salvom atque validum *Hec.* 456-7 - σ. 221.

sane *HT.* 522 - σ. 72. *Eun.* 361 - σ. 118. bene sane *Andr.* 848 - σ. 26. *Ad.* 586 - σ. 244. sane quidem *Andr.* 195 - σ. 38-39. recte sane *HT.* 538 - σ. 93. *HT.* 581 - σ. 93. *Phor.* 999 - σ. 190. *Ad.* 417 - σ. 259.

satis *HT.* 617 - σ. 106. sat est *Phor.* 211 - σ. 167.

scapula scapulas perdidici *Phor.* 76 - σ. 172.

sceleratus sceleratus (ov.) *Andr.* 159 - σ. 27. sceleratum *Ad.* 553 - σ. 245.

scelerosus scelerosum *Eun.* 643 - σ. 147, 150.

scelestus scelestus *HT.* 970 - σ. 94. *Ad.* 159 - σ. 254. scelestum *Eun.* 709. - σ. 112, 114. *Eun.* 944 - σ. 147, 150. sceleste *Andr.* 790 - σ. 47. *HT.* 312 - σ. 84. *Eun.* 668 - σ. 112, 114. scelestam *Eun.* 71 - σ. 112, 114. scelesta (κλ.) *Eun.* 817 - σ. 127, 129. *Eun.* 832 - σ. 127, 129.

scelus scelus (ov.) *Andr.* 607 - σ. 52-53, 55. *HT.* 887 - σ. 73. *Eun.* 645 - σ. 147, 150. scelus (art.) *Phor.* 978 - σ. 183. *Ad.* 314 - σ. 270. scelus (κλ.) *Andr.* 317 - σ. 58. *Andr.* 665 - σ. 58. *Andr.* 844 - σ. 26. *HT.* 315 - σ. 84. *HT.* 740 - σ. 100. *Eun.* 941 - σ. 147, 150. *Eun.* 1018 - σ. 118, 123. *Phor.* 1000 - σ. 183. *Ad.* 768 - σ. 244, 248. *Ad.* 774 - σ. 244, 248.

scelera (art.) *Andr.* 786 - σ. 39, 40, 44.

scilicet *Andr.* 950 - σ. 25. *Eun.* 401 - σ. 143. *Eun.* 1040 - σ. 137. *Phor.* 792 - σ. 182. *Hec.* 467 - σ. 221. *Ad.* 729 - σ. 237. *Ad.* 751 - σ. 237.

scio scis? *Ad.* 215 - σ. 259.

scin...? *HT.* 297 - σ. 84. *HT.* 494 - σ. 80. *HT.* 820 - σ. 93. *Eun.* 338 - σ. 137. *Eun.* 437 - σ. 131. *Eun.* 1063 - σ. 111. *Phor.* 111 - σ. 166. *Hec.* 753 - σ. 212. *Ad.* 581 - σ. 259. scin tu...? *Eun.* 744 - σ. 126. *Eun.* 800 - σ. 151, 152. at scin quid sodes? *HT.* 738 - σ. 93.

scito *Eun.* 877 - σ. 138, 282. *Hec.* 67 - σ. 207, 282.

sis sciens *Andr.* 508 - σ. 41, 45, 284. *Andr.* 775 - σ. 41, 45, 284. prudens sciens *Eun.* 72 - σ. 112.

sciscitor sciscitari *Eun.* 548 - σ. 154.

scrupulus scrupulus *Andr.* 940 - σ. 64. *Phor.* 1019 - σ. 184. scrupulum *Phor.* 954 - σ. 191. *Ad.* 228 - σ. 261.

sector sectari *Eun.* 262 - σ. 132. *Phor.* 7 - σ. 202. *Phor.* 86 - σ. 169. sector *Phor.* 408 - σ. 184.

sed sed tamen *Ad.* 623 - σ. 254.

senex hominem senem *Ad.* 562 - σ. 260. senem mulierem *Eun.* 357 - σ. 138.

sepelio sepultus sum *Phor.* 943 - σ. 197, 199.

sermo sermones caedimus *HT.* 242 - σ. 97.

servolus servolum *HT.* 191 - σ. 85. *HT.* 471 - σ. 75. *HT.* 530 - σ. 75. *Ad.* 566 - σ. 261. servolorum *Ad.* 27 - σ. 238. *Ad.* 480 - σ. 272. servolos *Andr.* 83 - σ. 29.

servos servom hominem *Phor.* 292 - σ. 168.

sescenti sescentas *Phor.* 668 - σ. 184, 186, 284.

si nisi si *Andr.* 249 - σ. 53. *Andr.* 671 - σ. 40. *HT.* 391 - σ. 100. *Eun.* 160 - σ. 113. *Eun.* 524 - σ. 151. *Eun.* 662 - σ. 113. *Eun.* 902 - σ. 148. *Ad.* 594 - σ. 238.

quasi si *Andr.* 549 - σ. 64.

si vis *Ad.* 184 - σ. 254, 282. sis (= si vis) *HT.* 212 - σ. 74. *HT.* 369 - σ. 95.
HT. 374 - σ. 95. *Eun.* 196 - σ. 113. *Eun.* 311 - σ. 139. *Eun.* 756 - σ. 151.
Eun. 799 - σ. 132. *Phor.* 59 - σ. 163. *Ad.* 511 - σ. 272. *Ad.* 766 - σ. 245.
 sodes (= si audes) *Andr.* 85 - σ. 27. *HT.* 459 - σ. 74. *HT.* 580 - σ. 85. *HT.*
 738 - σ. 93, 95. *HT.* 770 - σ. 95. *Phor.* 103 - σ. 168. *Phor.* 741 - σ. 198. *Phor.*
 793 - σ. 184. *Phor.* 921 - σ. 184. *Hec.* 358 - σ. 225. *Hec.* 753 - σ. 213. *Hec.*
 841 - σ. 225. *Hec.* 844 - σ. 225. *Ad.* 517 - σ. 264. *Ad.* 643 - σ. 254.
sic *HT.* 167 - σ. 80. *Phor.* 316 - σ. 167. *Phor.* 813 - σ. 198.
 sic sum *Phor.* 527 - σ. 195. sic est *Andr.* 301 - σ. 60. *HT.* 242 - σ. 99. *HT.*
 431 - σ. 72. *HT.* 985 - σ. 93. *Eun.* 573 - σ. 137. *Eun.* 719 - σ. 155. *Eun.* 992 -
 σ. 118. *Ad.* 655 - σ. 237. sic erit *HT.* 1014 - σ. 103. *Eun.* 1058 - σ. 143. *Phor.*
 801 - σ. 198. *Ad.* 182 - σ. 253.
 sic res est *Andr.* 588 - σ. 26. profecto sic est *Andr.* 554 - σ. 26. sic est factum
HT. 628 - σ. 93. *Ad.* 448 - σ. 270. sic factumst *Phor.* 1006 - σ. 190. sic opinor
Phor. 320 - σ. 190. *Ad.* 920 - σ. 253. sic satis *HT.* 523 - σ. 72. sic, tenuiter
Phor. 145 - σ. 167.
sileo siletur *Phor.* 778 - σ. 169.
silicernium silicernium (κλ.) *Ad.* 587 - σ. 260.
simul mecum una simul *HT.* 907 - σ. 81.
Simulus Simulo (δοτ.) *Ad.* 352 - σ. 267. Simulum (αιτ.) *Ad.* 465 - σ. 272.
sino sine *Andr.* 900 - σ. 51. *Andr.* 925 - σ. 63. *HT.* 861 - σ. 80. *Eun.* 381 -
 σ. 137. *Eun.* 739 - σ. 126. *Phor.* 238 - σ. 166. *Hec.* 707 - σ. 212.
 sine modo *Eun.* 65 - σ. 116. *Phor.* 420 - σ. 181.
soleo crebro soleo *Hec.* 215 - σ. 213.
sollicito sollicitari *Andr.* 689 - σ. 52.
solus solum unum *Ad.* 833 - σ. 238.
somnium *Phor.* 494 - σ. 195, 196. *Ad.* 204 - σ. 251.
sordidatus-sordidus sordidatam et sordidam *HT.* 297 - σ. 85.
spatium iam decurso spatio *Ad.* 860 - σ. 247.
st *Phor.* 743 - σ. 197.
sterculinum sterculinum (κλ.) *Phor.* 526 - σ. 167.
stipes *HT.* 877 - σ. 81.
stipula stipulam *Ad.* 848 - σ. 245.
sto statur *Eun.* 271 - σ. 119, 124, 283.
stolidus *Andr.* 470 - σ. 27. *HT.* 545 - σ. 94.
stultitia hominis stultitiam *Ad.* 367 - σ. 244.
stultus stulto (δοτ.) *HT.* 585 - σ. 94. stulte *Ad.* 724 - σ. 245. stulta (κλ.)
HT. 1009 - σ. 73. *Eun.* 837 - σ. 127, 129. stultissime *Ad.* 218 - σ. 260.
suboleo ή **subolo** subolet *Phor.* 474 - σ. 177. subolat *HT.* 899 - σ. 82.
succenturiatus ego in insidiis hic ero succenturiatus *Phor.* 229-230 - σ. 173.
sucus suci plenum *Eun.* 318 - σ. 140.
sudo sudabis *Phor.* 628 - σ. 173.
suo sibi *Ad.* 958 - σ. 246, 248, 284.
sum esse *Andr.* 245 - σ. 52. *Andr.* 425 - σ. 60. *Andr.* 716 - σ. 46. *Andr.* 879
 - σ. 26. *HT.* 630 - σ. 73. *Phor.* 497 - σ. 179. *Phor.* 499 - σ. 195. *Phor.* 810 -
 σ. 198. *Hec.* 532 - σ. 221.
suspecto suspectans *Eun.* 584 - σ. 140.
sustento sustentat *Ad.* 482 - σ. 272.
susurro susurrari *Andr.* 779 - σ. 44.
sycophanta sycophanta (κλ.) *Andr.* 919 - σ. 26. sycophantam *Andr.* 815 - σ.
 66.
Syrus Syre Syre *HT.* 348 - σ. 85, 86.
Syriscus Syrisce *Eun.* 772 - σ. 144. *Eun.* 775 - σ. 144. *Ad.* 763 - σ. 261.

T

taceo tace tace *Eun.* 834 - σ. 149.

tamen at...tamen *Andr.* 636 - σ. 58. *Andr.* 711 - σ. 58. *Andr.* 713 - σ. 58. *HT.* 88 - σ. 73. *Eun.* 866 - σ. 127. *Ad.* 687 - σ. 238.

sed...tamen *Ad.* 623 - σ. 254.

verum tamen *Eun.* 173 - σ. 127. *Eun.* 412 - σ. 143. *Phor.* 407 - σ. 183. *Ad.* 174 - σ. 254.

tandem aliquando tandem *Hec.* 683 - σ. 213.

tantillus tantillum *Ad.* 563 - σ. 261.

tardiusculus *HT.* 515 - σ. 75.

tardus *HT.* 776 - σ. 94. *Eun.* 1079 - σ. 132.

territo territas *Andr.* 761 - σ. 48.

triumpho *HT.* 672 - σ. 97. *Phor.* 543 - σ. 173. triumphat *Eun.* 394 - σ. 134.

tundo tundendo *Hec.* 123 - σ. 210.

U

ubi ubi ubi *Andr.* 684 - σ. 46. *Eun.* 295 - σ. 139. *Eun.* 1042 - σ. 139.

umquam numquam...umquam *HT.* 559 - σ. 94.

una mecum una *Hec.* 131 - σ. 209. *Hec.* 433 - σ. 225. una mecum *Ad.* 843 - σ. 245. *Ad.* 973 - σ. 260. *Ad.* 598 - σ. 272. mecum una simul *HT.* 907 - σ. 81. tecum una *Hec.* 273 - σ. 213. una tecum *Eun.* 614 - σ. 138. *Phor.* 556 - σ. 176. secum una *Andr.* 81 - σ. 27. *Eun.* 229 - σ. 119. nobiscum una *Ad.* 753 - σ. 238. cum ea una *Eun.* 522 - σ. 151. cum illa una *Ad.* 851 - σ. 238. cum illis...una *Andr.* 107 - σ. 27. una quacum *Eun.* 574 - σ. 138. cum quibus una *Andr.* 63 - σ. 27. una...cum Aeschino *Ad.* 356 - σ. 245. una...cum amica *Eun.* 495 - σ. 119. cum tuo gnato una *Andr.* 851 - σ. 40. cum matre una *Hec.* 236 - σ. 218. una cum puella *HT.* 651 - σ. 103. cum Syro una *HT.* 241 - σ. 85. cum virgine una *Hec.* 138 - σ. 205.

unus solum unum *Ad.* 833 - σ. 238.

uro *Eun.* 274 - σ. 134. urat *Eun.* 438 - σ. 134.

ut ut ut *HT.* 200 - σ. 75. ut uti *HT.* 870 - σ. 75. utut *Phor.* 468 - σ. 176. *Phor.* 531 - σ. 196. *Phor.* 820 - σ. 176. *Ad.* 248 - σ. 250. *Ad.* 630 - σ. 255, 256.

ut (σε εὐχές) ut bene sit tibi *Phor.* 151 - σ. 166, 174. ut, Syre, te cum tua monstratione magnu' perdat Iuppiter *Ad.* 713-4 - σ. 243. Phrygiam ut uxorem meam una mecum videam liberam *Ad.* 973 - σ. 259.

utinam (σε εὐχές) utinam! *Andr.* 807 - σ. 46. utinam quidem *Ad.* 518 - σ. 264. utinam aut hic surdus aut haec muta facta sit *Andr.* 463 - σ. 38. utinam mi esset aliquid hic *Andr.* 606 - σ. 38. utinam id sit quod spero *Andr.* 931 - σ. 64, 65. utinam ita di faxint *HT.* 161 - σ. 80. utinam esset mihi pars aequa amori' tecum ac pariter fieret *Eun.* 91-92 - σ. 111. utinam istuc verbum ex animo ac vere diceret *Eun.* 175 - σ. 111. utinam tam aliquid invenire facile possis *Eun.* 210 - σ. 117, 123. utinam sic sint qui mihi male volunt *Eun.* 655 - σ. 147. utinam tibi conmitigari videam sandalio caput *Eun.* 1028 - σ. 131. quod utinam ne Phormioni id suadere in mentem incidisset neu me cupidum eo impulisset *Phor.* 157-8 - σ. 175. utinam istuc ita di faxint *Hec.* 354 - σ. 217. utinam sciam ita esse istuc *Hec.* 536 - σ. 221. utinam hic prope adesset alicubi atque audiret haec *Ad.* 453 - σ. 243. utinam hic sit modo defunctum *Ad.* 507 - σ. 243. utinam hoc perpetuom fiat gaudium *Ad.* 972 - σ. 259.

V

vae vae mihi *Eun.* 709 - σ. 146.

- vae misero mihi *Andr.* 302 - σ. 56. *HT.* 250 - σ. 87, 90. *HT.* 917 - σ. 71, 78. *Hec.* 605 - σ. 223, 228. *Ad.* 301 - σ. 269, 271. *Ad.* 383 - σ. 241.
- vae miserae mihi *Andr.* 743 - σ. 45, 49. *Ad.* 327 - σ. 265, 267.
- vah** *Andr.* 589 - σ. 37. *Andr.* 688 - σ. 50, 55. *HT.* 253 - σ. 83. *HT.* 587 - σ. 91, 98. *HT.* 600 - σ. 92, 98. *HT.* 765 - σ. 71. *HT.* 776 - σ. 91, 98. *HT.* 901 - σ. 79. *HT.* 978 - σ. 92, 98. *Eun.* 730 - σ. 150. *Ad.* 38 - σ. 236. *Ad.* 187 - σ. 252. *Ad.* 315 - σ. 269, 271. *Ad.* 405 - σ. 258. *Ad.* 532 - σ. 258. *Ad.* 578 - σ. 258. *Ad.* 614 - σ. 252.
- vaha** *Ad.* 439 - σ. 242.
- valeo** vale *Andr.* 374 - σ. 58. *Eun.* 190 - σ. 113. *Phor.* 533 - σ. 196. *Phor.* 883 - σ. 176, 191. *Hec.* 197 - σ. 205.
- bene vale *HT.* 167 - σ. 75. et tu bene vale, Philotium *Hec.* 197 - σ. 209.
- valeas, habeas illam quae placet *Ad.* 622 - σ. 253.
- veneficus-venefica** venefico (δοτ.) *Eun.* 648 - σ. 147, 150. venefica (κλ.) *Eun.* 825 - σ. 127, 129.
- venia** bona venia *Phor.* 378 - σ. 184.
- ventulus** ventulum *Eun.* 595 - σ. 139.
- verbero** verbero (κλ.) *Phor.* 684 - σ. 176. *Phor.* 850 - σ. 176.
- verbum** verba dare *Andr.* 211 - σ. 43.
- vero** (εμπ.) *Eun.* 402 - σ. 143. non hercle vero *HT.* 612 - σ. 93, 99, 280. *HT.* 766 - σ. 93, 99, 280.
- verum** (εμπ.) *Andr.* 769 - σ. 38. *HT.* 1013 - σ. 72. *Eun.* 347 - σ. 137. *Ad.* 543 - σ. 259. *Ad.* 578 - σ. 259. verissime *Phor.* 772 - σ. 167.
- verum** (μop.) verum tamen *Eun.* 173 - σ. 127. *Eun.* 412 - σ. 143. *Phor.* 407 - σ. 183. *Ad.* 174 - σ. 254.
- veterator** *Andr.* 457 - σ. 31. *HT.* 889 - σ. 78.
- via** tota erras via *Eun.* 245 - σ. 134.
- video** vide *Andr.* 350 - σ. 37. *Andr.* 588 - σ. 37. *HT.* 374 - σ. 92. me vide *Phor.* 711 - σ. 166.
- viden...? *Andr.* 616 - σ. 51. *Eun.* 241 - σ. 131. *Eun.* 265 - σ. 117. *Eun.* 836 - σ. 147. viden tu? (viden tu...?) *HT.* 252 - σ. 87. *Eun.* 754 - σ. 151, 152. *Eun.* 783 - σ. 151, 152. vidisse *Eun.* 360 - σ. 138.
- videas te atque illum ut narras *Phor.* 368 - σ. 166, 174. meis oculis...videram *Hec.* 863 - σ. 232. oculis non vidi meis *HT.* 491 - σ. 74. oculis suis...vidit *Eun.* 677 - σ. 147. hisce oculis...vidi *Ad.* 329 - σ. 270. si tibi videtur *Phor.* 448 - σ. 194. vivos vidensque *Eun.* 73 - σ. 112.
- vidua** viduae mulieri *HT.* 953 - σ. 74.
- villum** villi *Ad.* 786 - σ. 261.
- vir** at quem virum *Phor.* 367 - σ. 190.
- vita** hancin vitam *Ad.* 758 - σ. 244. nostram vitam omnium *Ad.* 331 - σ. 266.
- vitium** *Hec.* 2 - σ. 234.
- vivo** si vivo *Andr.* 866 - σ. 24. *HT.* 918 - σ. 72, 78. *HT.* 950 - σ. 72, 78. *Eun.* 990 - σ. 158. vivitur *HT.* 154 - σ. 75.
- vivos** vivos vidensque *Eun.* 73 - σ. 112.
- volo** vin...? *HT.* 585 - σ. 93. *HT.* 624 - σ. 72. *Eun.* 894 - σ. 126. *Phor.* 807 - σ. 198. *Phor.* 810 - σ. 182. *Phor.* 811 - σ. 182. *Phor.* 1052 - σ. 189. *Hec.* 725 - σ. 221. *Hec.* 787 - σ. 231. *Ad.* 906 - σ. 243. *Ad.* 969 - σ. 237. si vis *Ad.* 184 - σ. 254, 282.
- volup** bene factum et volup est *Hec.* 857 - σ. 232, 283. venire salvom volup est *Phor.* 610 - σ. 168, 283.
- vortat male** (σε κατόρες) quae quidem illi res vortat male *Phor.* 678 - σ. 182, 186. quae res tibi vortat male *Ad.* 191 - σ. 253.

ΠΙΝΑΚΑΣ II

ΠΑΡΟΙΜΙΩΝ ΚΑΙ ΠΑΡΟΙΜΙΑΚΩΝ ΦΡΑΣΕΩΝ**

A

- abduco** ab oculis meis...*abducat* *Phor.* 548 - σ. 180.
advorsus viris esse *advorsas* aequae studiumst *Hec.* 202 - σ. 214.
ago actum *agam* *Ad.* 232 - σ. 251, 252. actum...ne *agas* *Phor.* 419 - σ. 192.
alienus eam sequitur *alienus* puer *Hec.* 649 - σ. 227. *aliena* ut melius videant et diiudicent quam sua *HT.* 504-5 - σ. 81.
alius *aliam* vitam...*alios* mores *Andr.* 189 - σ. 30. *aliud* ex *alio* malum *Eun.* 987 - σ. 158-9.
amicus solus est homo *amico* *amicus* *Phor.* 562 - σ. 180. communia esse *amicorum* inter se omnia *Ad.* 804 - σ. 239.
amator quam paucos reperias meretricibus fidelis evenire *amatores* *Hec.* 58-59 - σ. 206.
amo magis te quam oculos nunc ego *amo* meus *Ad.* 701 - σ. 255. qui te *amat* plus quam hosce oculos *Ad.* 903 - σ. 247. nam qui *amat* quod odio ipse est, bis facere stulte duco *Hec.* 343 - σ. 210. extrema linea *amare* *Eun.* 640 - σ. 113-114.
amans *amantium* irae amoris integratio *Andr.* 555 - σ. 64.
amans-amens nam inceptio *amentium*, haud *amantium* *Andr.* 218 - σ. 42.
anima quid si *animam* debet? *Phor.* 661 - σ. 185.
annus *annus* est *HT.* 240 - σ. 86.
Apollo non *Apollinis* magis verum atque hoc responsumst *Andr.* 698 - σ. 54.
aquila *aquilae* senectus *HT.* 521 - σ. 96-97.
ars illud quod cecidit forte, id *arte* ut corrigas *Ad.* 741 - σ. 239.
asinus *asinus* *HT.* 877 - σ. 82. *asinum* *Eun.* 598 - σ. 154. *asine* *Ad.* 935 - σ. 239.
ater *atram* quam carbost *Ad.* 849 - σ. 247.
audio si mihi perget quae vult dicere, ea quae non vult *audiet* *Andr.* 920 - σ. 66.
auris in *aurem* utramvis otiose ut dormias *HT.* 342 - σ. 96. arrige *auris* *Andr.* 933 - σ. 54. orando surdas iam *auris* reddideras mihi *HT.* 330 - σ. 96.
aurum montis *auri* pollicens *Phor.* 68 - σ. 171.
auxilior foris sapere, tibi non posse te *auxiliarier* *HT.* 923 - σ. 82.

B

Babylon illi *Babylo* *Ad.* 915 - σ. 247.

C

caelum quid si nunc *caelum* ruat? *HT.* 719 - σ. 97.
calidus vide ne nimium *calidum* hoc sit modo *Eun.* 380 - σ. 121-122.

** Οι παροιμίες και παροιμιακές φράσεις έχουν καταταχτεί αλφαβητικά σύμφωνα με τη λέξη που έχει τη μεγαλύτερη βαρύτητα.

cantilena *cantilenam* eandem canis *Phor.* 495 - σ. 196.
casa ita fugias ne praeter *casam* *Phor.* 768 - σ. 185.
caudex *HT.* 877 - σ. 82.
conclamo iam *conclamaturnst* *Eun.* 348 - σ. 121.
consilium facile omnes quom valemus recta *consilia* aegrotis damus *Andr.* 309 - σ. 58.

D

declino neque *declinatam* quicquam ab aliarum ingenio ullam reperias *Hec.* 200 - σ. 214.
deus *deu'* sum *Hec.* 843 - σ. 227. facio te apud illum *deum* *Ad.* 535 - σ. 262. *deorum* vitam apti sumus *HT.* 693 - σ. 90. *credebas* dormienti haec tibi *confecturos deos?* *Ad.* 693 - σ. 239.
dictum *dictum* factum *Andr.* 381 - σ. 42. *HT.* 760 - σ. 97. *HT.* 904 - σ. 82. nullumst iam *dictum* quod non *dictum* sit prius *Eun.* 41 - σ. 159. nil est *dictu* facilius *Phor.* 300 - σ. 171.
dies *diem* adimere aegritudinem hominibus *HT.* 422 - σ. 81.
digitulus uno *digitulo* *Eun.* 284 - σ. 121.
digitus *digito* attigerit uno *Eun.* 740 - σ. 129.
disrumpe *disrumpor* *Ad.* 369 - σ. 247.
divino *divinat* *Hec.* 696 - σ. 222.
domus *domist* *Phor.* 504 - σ. 180. *domi* habuit unde disceret *Ad.* 413 - σ. 261-262.

E

eo *imus* venimus videmus *Phor.* 103-4 - σ. 171.
evenio si absis uspiam aut ibi si cesses, *evenire* ea satius est quae in te uxor dicit et quae in animo cogitat irata quam illa quae parentes propitii *Ad.* 28-31 - σ. 238-239.
exemplum ex aliis sumere *exemplum* sibi *Ad.* 416 - σ. 246.

F

fab at enim istaec in me cudetur *fab* *Eun.* 381 - σ. 120-121.
facesso hinc *facessat* *Phor.* 635 - σ. 172.
factum *facta* transacta *Andr.* 248 - σ. 54.
fallacia *fallacia* alia aliam trudit *Andr.* 778-9 - σ. 42.
fenestra *fenestram...* patefeceris *HT.* 481 - σ. 77-78.
flamma *e flamma* petere te cibum *Eun.* 491 - σ. 122.
fors quod *fors* feret feremus aequo animo *Phor.* 138 - σ. 170. quam saepe *forte* temere eveniunt quae non audeas optare *Phor.* 757-8 - σ. 198-199.
fortuna fortis *fortuna* adiuvat *Phor.* 203 - σ. 170.

G

gallina *gallina* cecinit *Phor.* 708 - σ. 171.
gesto in oculis...*gestare* *Eun.* 401-2 - σ. 133.
gladius suo sibi *gladio* hunc iugulo *Ad.* 958 - σ. 247.

H

homo *homo* sum: humani nil a me alienum puto *HT.* 77 - σ. 76-77. ut *homost* ita morem geras *Ad.* 431 - σ. 261. non licet *hominem* esse saepe ita

ut volt, si res non sinit *HT.* 666 - σ. 77. quot *homines* tot sententiae *Phor.* 454 - σ. 194. perpaucoꝝ *hominum* *Eun.* 409 - σ. 145. ita vitast *hominum* quasi quom ludas tesseris *Ad.* 739 - σ. 239.

honos hic pro illo munere tibi *honos* est habitus *Eun.* 1023 - σ. 149.

I

intero tute hoc *intristi*: tibi omnest exedendum *Phor.* 318 - σ. 191.

invitus nullast tam facili' res quin difficilis siet, quam *invitu'* facias *HT.* 805 - σ. 85.

ius *ius* summum saepe summast malitia *HT.* 796 - σ. 95-96. quo *iure* quaque iniuria *Andr.* 214 - σ. 42.

iustus *iusta* iniusta *Ad.* 990 - σ. 247.

L

labor labore alieno *Eun.* 399 - σ. 133.

lacruma hinc illae *lacrumae* *Andr.* 126 - σ. 30-31.

lapis *lapis* (ov.) *HT.* 917 - σ. 78. *lapidem* *Hec.* 214 - σ. 215. *lapis* (κλ.) *HT.* 831 - σ. 97.

latus *laterem* lavem *Phor.* 186 - σ. 170.

lepus *lepu'* tute's, pulpamentum quaeris *Eun.* 426 - σ. 144.

ludus in eodemque omnes...*ludo* doctae *Hec.* 203 - σ. 215.

lupus *lupus* in fabula *Ad.* 537 - σ. 262. ovem *lupo* commisisti *Eun.* 832 - σ. 129. auribu' teneo *lupum* *Phor.* 506 - σ. 177.

lutum in eodem *luto* haesitas *Phor.* 780 - σ. 172.

M

malus *mala* mens, *malus* animus *Andr.* 164 - σ. 30.

maledicere - **malefacere** desinant *male dicere*, *malefacta* ne noscant sua *Andr.* 22-23 - σ. 67.

malo omnis sibi *malle* melius esse quam alteri *Andr.* 427 - σ. 60.

manus *manibu'* pedibusque *Andr.* 161 - σ. 30. *manibu'* pedibus *Andr.* 676 - σ. 42.

meditari omnis, quom secundae res sunt maxume, tum maxume *meditari* secum oportet quo pacto advorsam aerumnam ferant *Phor.* 241-2 - σ. 184-185.

mulier *mulier mulieri* mage convenit *Phor.* 726 - σ. 198. omnes *mulieres* eadem aequae studeant nolintque omnia *Hec.* 199 - σ. 214.

mu *muttire* *Andr.* 505 - σ. 42-43. *muttito* *Hec.* 866 - σ. 227.

mutuus tradunt operas *mutuas* *Phor.* 267 - σ. 185.

N

nervus in *nervom* erumpat *Phor.* 325 - σ. 171. in *nervom* potius ibit *Phor.* 696 - σ. 177.

nescio tu *nescis* id quod scis *HT.* 748 - σ. 97. quod scis *nescis* *Eun.* 722 - σ. 156.

nihil minu' nihilost *Phor.* 535 - σ. 180.

nimis nequid *nimis* *Andr.* 61 - σ. 34. nil *nimis* *HT.* 519 - σ. 77.

nodus *nodum* in scirpo quaeris *Andr.* 941 - σ. 54.

nosco unum quom *noris* omnis *noris* *Phor.* 265 - σ. 185.

O

oculus *oculi* doleant *Phor.* 1053 - σ. 192.

Oedipus *Andr.* 194 - σ. 43.

oratio nam mihi quale ingenium haberes fuit indicio *oratio HT.* 384 - σ. 101.

os tum equidem istuc os tuom inpuens videre nimium vellem *Eun.* 597 - σ. 154. uno ore *Andr.* 96 - σ. 30. *Phor.* 625 - σ. 172.

ovis tam placidum quam *ovem Ad.* 534 - σ. 262.

P

par *par pro pari* referto *Eun.* 445 - σ. 133. *par pari* ut respondeas *Phor.* 212 - σ. 170-171.

pedes quod ante *pedes...est Ad.* 386 - σ. 262.

percontari tua quod nil refert *percontari* desinas *Hec.* 810 - σ. 233.

periculum *periculum* ex aliis face tibi quod ex usu siet *HT.* 210 - σ. 77. at istuc *periculum* in filia fieri gravest *Andr.* 566 - σ. 64-65. non fit sine *periculo* facinu' magnum ne memorabile *HT.* 314 - σ. 95.

perniciēs *perniciēs...pestis Ad.* 188-9 - σ. 251.

persuadeo *persuasit* nox amor vinum adulescentia *Ad.* 470 - σ. 272.

plumbeus *HT.* 877 - σ. 82.

praesens *praesens absens Eun.* 192 - σ. 113. *Ad.* 73 - σ. 239. *praesente absente Eun.* 1059 - σ. 133.

pravus recta prava faciunt *Phor.* 771 - σ. 185.

proximus *proximus* sum egomet mihi *Andr.* 636 - σ. 58-59.

prudens *prudens* sciens, vivos vidensque *Eun.* 72-73 - σ. 113.

Q

quatio *quatiētur...foras Eun.* 358 - σ. 140.

queo ut *quimus*, aiunt, quando ut volumu' non licet *Andr.* 805 - σ. 48.

R

rastrum ad *rastrōs* res redit *HT.* 931 - σ. 78.

refero quod ab illo adlatumst, sibi *esse rellatum* putet *Phor.* 21 - σ. 202.

res *res* ipsa indicat *Eun.* 705 - σ. 149. refrixerit *res Ad.* 233 - σ. 251, 252. omnibu' nobis ut *res* dant sese ita magni atque humiles sumus *Hec.* 380 - σ. 227.

restis ad *restim* mihi quidem *res* redit *Phor.* 686 - σ. 177.

rete quia non *rete* accipitri tennitur neque miluo *Phor.* 330 - σ. 191-192.

risus *risu...emori Eun.* 432 - σ. 145.

rursum *rursum* prorsum *Hec.* 315 - σ. 227.

S

Salus ipsa si cupiat *Salus*, servare prorsu' non potest *Ad.* 761-2 - σ. 246-247.

salvus *salva* rest (*res* est) *Eun.* 268 - σ. 133. *Ad.* 643 - σ. 239.

sapiens dictum *sapienti* sat est *Phor.* 541 - σ. 177.

saxum hoc...*saxum* vorso *Eun.* 1085 - σ. 133.

scio *scisti* uti foro *Phor.* 79 - σ. 163.

senectus *senectus* ipsast morbus *Phor.* 575 - σ. 198.

senex *senex* atque anus *Hec.* 621 - σ. 215. nos quoque *senes* est aequom *senibus* obsequi *HT.* 419 - σ. 77.

socrus uno animo omnes *socrus* oderunt nurus *Hec.* 201 - σ. 214.

solus *solus* sumus *Phor.* 633 - σ. 172.
somnio num illic *somniat* ea quae vigilans voluit? *Andr.* 971 - σ. 59.
somnium *Phor.* 494 - σ. 196. *Ad.* 204 - σ. 251.
sorex egomet meo indicio miser quasi *sorex* hodie perii *Eun.* 1024 - σ. 121.
spes ego *spem* pretio non emo *Ad.* 219 - σ. 250. praeter *spem* evenit *HT.* 664 - σ. 106. quidquid praeter *spem* eveniat *Phor.* 246 - σ. 185. duplici *spe* utier *Phor.* 603 - σ. 171.
stimulus namque inscitiast advorsu' *stimulum* calces *Phor.* 77-78 - σ. 163.
stipes *HT.* 877 - σ. 82.
suo suo *suat* capiti *Phor.* 491 - σ. 171-172.
surdus *surdo* narret fabulam *HT.* 222 - σ. 86.
sursum *sursum* deorsum *Eun.* 278 - σ. 133.
suspendo abi cito ac *suspende* te *Andr.* 255 - σ. 54.
symbola sed interim de *symbolis* *Eun.* 607 - σ. 154.

T

taceo *tacent*: satis laudant *Eun.* 476 - σ. 121.
tempus veni in *tempore* *Andr.* 758 - σ. 65. in *tempore* ad eam veni *HT.* 364 - σ. 97.
tristis quid tu's *tristis*? *Eun.* 304 - σ. 121.

U

ulcus *ulcus* tangere *Phor.* 690 - σ. 177.

V

vadum in *vado* *Andr.* 845 - σ. 42.
Venus sine Cerere et Libero friget *Venus* *Eun.* 732 - σ. 152.
verbum *verba* fiunt mortuo *Phor.* 1015 - σ. 192. tria non commutabitis *verba* *Phor.* 638-9 - σ. 172. *verbis...* *re* *Ad.* 164 - σ. 251.
veritas obsequium amicos, *veritas* odium parit *Andr.* 68 - σ. 34-35.
via factumst periculum, iam pedum visast *via* *Phor.* 326 - σ. 191. in *viam* *Andr.* 190 - σ. 30.
vicissitudo omnium rerum...*vicissitudost* *Eun.* 276 - σ. 120.
video *vidi* novi scio *Eun.* 350 - σ. 121.
vis *vis* est haec quidem *Ad.* 943 - σ. 239.
vivo *vixit*, dum *vixit*, bene *Hec.* 461 - σ. 227.
volo quoniam non potest id fieri quod *vis*, id *velis* quod possit *Andr.* 305-6 - σ. 60.

**ΠΙΝΑΚΑΣ III
ΑΠΟΣΙΩΠΗΣΕΩΝ**

Andria		Heautontimorumenos		Eunuchus	
στίχος	σελίδα	στίχος	σελίδα	στίχος	σελίδα
119	26	317	94	65	118
149	34	318	94	184	126
164	26	343	87	401	131
300	52	345	87	405	143
341	39	379	84	463	126
344	39	531	73	479	143
348	52	567	73	571	137
348	52	778	94	745	151
462	46	780	73	756	151
533	26	913	73	794	143
595	26	919	73	797	151
663	52	950	73	889	126
682	39	978	94	990	158
711	58	981	94	1019	118
752	46	984	94	1066	143
790	46	1041	73		
860	26	1056	84		
872	26				
908	65				
947	52				
972	52				

Phormio		Hecyra		Adelphoe	
στίχος	σελίδα	στίχος	σελίδα	στίχος	σελίδα
51	167	765	212	135	244
110	167	875	209	137	244
198	167			140	244
198	179			227	249
255	179			323-6	270
319	190			419	244
393	190			727	237
486	179			788	237
491	176			820	244
496	179			853	244
609	167			946	244
618	183				
793	201				
899	190				
937	190				
1002	198				
1004	190				

**ΠΙΝΑΚΑΣ IV
ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΩΝ ΑΝΑΛΟΓΙΩΝ**

ANDRIA

όνομα προσώπου	ολικός αριθμός	αριθμός λέξεων ομιλ.	αναλογία επί τοις %
Simo	2140	189	8,83
Sosia	152	21	13,81
Davos	1917	206	10,74
Mysis	460	96	20,86
Pamphilus	1307	164	12,54
Charinus	521	92	17,65
Byrria	163	27	16,56
Lesbia	59	9	15,25
Glycerium	7	3	42,85
Chremes	489	51	10,42
Crito	284	35	12,32
Dromo	8	2	25
Prologus	153	9	5,88

HEAUTONTIMORUMENOS

όνομα προσώπου	ολικός αριθμός	αριθμός λέξεων ομιλ.	αναλογία επί τοις %
Chremes	2760	255	9,23
Menedemus	1105	82	7,42
Clitipho	900	112	12,44
Clinia	504	68	13,49
Syrus	2035	208	10,22
Dromo	20	4	20
Bacchis	260	29	11,15
Antiphila	31	12	38,70
Sostrata	351	54	15,38
Canthara	9	1	11,11
Prologus	305	1	0,32

EUNUCHUS

όνομα προσώπου	ολικός αριθμός	αριθμός λέξεων ομιλ.	αναλογία επί τοις %
Phaedria	759	110	14,49
Parmeno	1391	233	16,75
Thais	1074	119	11
Gnatho	1005	117	11,64
Chaerea	1385	166	11,98
Thraso	534	82	15,35
Pythias	908	128	14
Chremes	476	55	11,55
Antipho	197	26	13,19
Dorias	192	23	11,97
Dorus	34	12	35,29
Sanga	21	2	9,52
Sophrona	1	1	100
Senex	97	19	19,58
Prologus	275	8	2,90

PHORMIO

όνομα προσώπου	ολικός αριθμός	αριθμός λέξεων ομιλ.	αναλογία επί τοις %
Davos	242	32	13,22
Geta	2230	272	12,19
Antipho	822	110	13,38
Phaedria	470	61	12,97
Demipho	1366	179	13,10
Phormio	1230	175	14,22
Hegio	31	8	25,80
Cratinus	32	4	12,5
Crito	6	-	-
Dorio	165	22	13,33
Chremes	669	89	13,30
Sophrona	176	16	9
Nausistrata	331	38	11,48
Prologus	206	8	3,88

HECYRA

όνομα προσώπου	ολικός αριθμός	αριθμός λέξεων ομιλ.	αναλογία επί τοις %
Philotis	246	43	17,47
Syra	76	10	13,15
Parmeno	1135	83	7,31
Laches	1549	130	8,39
Sostrata	473	97	20,50
Phidippus	706	54	7,64
Pamphilus	1466	137	9,34
Sosia	63	4	6,34
Myrrina	231	14	6
Bacchis	516	57	11
Prologus	335	9	2,68

ADELPHOE

όνομα προσώπου	ολικός αριθμός	αριθμός λέξεων ομιλ.	αναλογία επί τοις %
Micio	1700	160	9,41
Demea	1981	285	14,38
Sannio	497	56	11,26
Aeschinus	845	124	14,67
Syrus	1078	182	16,88
Ctesipho	309	42	13,59
Sostrata	244	40	16,39
Canthara	87	16	18,39
Geta	356	53	14,88
Hegio	415	45	10,84
Dromo	7	2	28,57
Pamphila	11	5	45,45
Prologus	136	-	-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adams, J. N., "Female Speech in Latin Comedy", *Antichthon* 18 (1984), 43-77.
- Amerasinghe, C. W., "The part of the slave in Terence's drama, *G&R* 19 (1950), 62-72.
- Αραβαντινού, Π., *Παροιμιαστήριον ἢ Συλλογὴ Παροιμιῶν. Ἐν χρήσει οὐσῶν παρὰ τοῖς Ἑπειρώταις. Ἐν Ἰωαννίνοις* 1863.
- Arnott, W. G., "Phormio parasitus. A study in dramatic methods of characterization", *G&R* 17 (1970), 32-57.
- Ashmore, S. G., *The Comedies of Terence*, New York 1965.
- Austin, J. C., "The significant name in Terence", *University of Illinois Studies* 7 (1922).
- Bechtel, F., *Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit*, Hildesheim - Zürich - New York 1982 (1917).
- Bennett, C. E., *Syntax of Early Latin*, Tome I 1966 (Boston 1910).
- Βενιζέλου, Τ., *Παροιμίαι του Ελληνικού λαού*, Αθήναι 1965.
- Bickel, E., "Ἄνθρωπον ὄντα δεῖ φρονεῖν τάνθρώπινον, Menander im Heautontim., Homo sum, humani nihil a me alienum puto, Terent. *Haut.* 77", *RhM* 90 (1941), 353.
- Bléry, H., "Études sur la langue et le style de Térence", *RPh* 34 (1910), 224-235.
- Carney, T. F., "P. Terenti Afri: Hecyra", *PACA*, Supplement number 2 1963.
- Carney, T. F., "The words *sodes* and *quaeso* in Terentian usage", *Aclass* 7 (1964), 57-63.
- Comicorum Atticorum Fragmenta*, ed. Theodorus Kock, v. III Utrecht, Netherlands 1976 (Teubner 1880-1888).
- Corpus Paroemiographorum Graecorum*, ed. E. L. a Leutsch et F. G. Schneidewin, Tomus I, Berlin 1958 (Göttingen 1839), Tomus II, 1958 (1851), Supplementum 1961 (Breslau 1887).
- Costa Ramalho, A. Da., "Ἑωμολόχος" (a proposito de Ter. *Eun.* 489-491); [με περίληψη στα Αγγλικά], *Humanitas* 11-12 (1959-1960), 156-164.
- Δεδούση, Χ. Β., *Μενάνδρου Σαμία*, Αθήναι 1965.
- Δεδούση, Χ. Β., "(1) Terentiana. *Eunuchus* 215-6, 970. (2) Graeca sunt...στον Δονάτο", *Δωδώνη* 7 (1978), 17-22.
- De Saint-Denis, E., "Syntax du Latin Parlé dans les *Res Rusticae* de Varron", *RPh* 21 (1947), 141-162.
- Durry, M., "Le vocabulaire militaire dans le Phormio", *REL* 18 (1940), 57-64.

- Fantham, E., "Hautontimoroumenos and Adelphoe. A study of fatherhood in Terence and Menander", *Latomus* 30 (1971), 970-998.
- Flickinger Roy, C., "The accusative of exclamation in Plautus and Terence", *AJPh* 29, 3 (1908), 303-315.
- Forehand, W. E., "Syrus' role in Terence's Adelphoe", *CJ* 69 (1973), 52-56.
- Fraenkel, E., "Si dis placet" *SIFC* 27-28 (1956), 123-124.
- Fragmenta poetarum Comoediae Mediae* ed. A. Meineke, volum. III, Berlin 1970 (1840).
- Fragmenta poetarum Comoediae Novae* ed. A. Meineke, volum. IV, Berlin 1970 (1841).
- Frank, T., "Terence's contribution to plot-construction", *AJPh* 49 (1928), 309-322.
- Gagnér, A., *De Hercle, Mehercle ceterisque id genus particulis priscae poesis Latinae Scaenicae*, Diss. Gryphiswaldae 1920.
- Gamberale, L., "L' inizio proverbiale di Menandro fr. 333 K.-Th." *RFIC* 95 (1967), 162-164.
- Gilleland, M. E., *Linguistic differentiation of character type and sex in the comedies of Plautus and Terence*, PhD. University of Virginia, Charlottesville 1979.
- Gilula, D., "The concept of the bona meretrix. A study of Terence's courtesans", *RFIC* 108 (1980), 142-165.
- Gomme A. W. - Sandbach F. H., *Menander: A Commentary*, Oxford 1973.
- Grant, J. N., "The role of Canthara in Terence's Adelphoe", *Philologus* 117 (1973), 70-75.
- Hofmann, J. B., *Lateinische Umgangssprache*, Heidelberg 1951.
- Hofmann, J. B. - Szantyr, A., *Lateinische Syntax und Stilistik*, München 1965.
- Hough, J. N., "The numquid vis formula in Roman comedy", *AJPh* 66 (1945), 282-302.
- Jachmann, G., "Terentius", *RE* 1934, 598-650.
- Jocelyn, H. D., "Homo sum; humani nil a me alienum puto", *Antichthon* 7 (1973), 14-46.
- Johnston, M., "Auribus lupum: Terence, Phormio 508. A proverb and a parallel", *CW* 25 (1932), 183.
- Johnston, M., "Parasites in Plautus and in Spenser", *CW* 26 (1933), 104.
- Katsouris, A. G., "Linguistic and stylistic Characterization. Tragedy and Menander", *Dodone: Supplement* 5, Ioannina 1975.
- Kirk, W. H., "Etiam in Plautus and Terence" *AJPh* 18 (1897), 26-42.
- Klose, D., *Die Didaskalien und Prologe des Terenz*, Diss. Freiburg 1966.
- Koerte, A., "Zum Ter. Haut. 77", *Hermes* 77 (1942), 101-102.
- Κολιτσάρα, Ι. Θ., *Παροιμίες του Ελληνικού Λαού*, Αθήναι, τομ. Α-1964, τομ. Β-1965, τομ. Γ-1966.

- Κονομή, Ν. Χρ., *Από την Ιστορία της Λατινικής Γλώσσας*, Θεσσαλονίκη 1979.
- Kühner, R. - Stegmann, C., *Ausführliche Grammatik der Lateinischen Sprache*, 2 Teil, 2 Band, Darmstadt 1966, σσ.567-578.
- Lane, G. M., "Ellum by Plautus and Terence", *HSPH* 1 (1890), 192-193.
- Langen, P., "De execrandi formulis Plautinis Terentianisque observatio grammatica", *RhM* 12 (1857), 426-433.
- Leach, E. W., "Horace's pater optimus and Terence's Demea. Autobiographical fiction and comedy in *Sermo* I, 4" *AJPh* 92 (1971), 616-632.
- Lilja, S., *Terms of abuse in Roman Comedy*, Helsinki 1965. Βιβλιοκρισία από R. H. Martin, "Find out this abuse", *CR* 80 (1966), 357-358.
- Lindsay, W. M., *Syntax of Plautus*, Oxford 1907 (reprinted 1936).
- Lindskog, Claes, *Quaestiones de parataxi et hypotaxi apud priscos Latinos*, Lundae 1896.
- Lofberg, J. O., "The sycophant-parasite", *CPh* 15 (1920), 61-72.
- Λουκάτου, Δ. Σ., "Ζητήματα κατατάξεως παροιμιῶν", 'Ακαδημία Ἀθηνῶν, Ἐπετηρίς τοῦ Λαογραφικοῦ ἀρχείου, Τομ. Γ, Ἀθῆναι 1952.
- Λουκάτου, Δ. Σ., Ὁ Παροιμιακὸς λόγος τῶν Ἑπειρωτῶν, Ἀθῆναι 1976.
- Luck, G., "Elemente der Umgangssprache bei Menander und Terenz", *RhM* 108 (1965), 269-277.
- MacCary, W. T., "Menander's old men", *TAPhA* 102 (1971), 303-325.
- McGlynn, P., *Lexicon Terentianum*, vol. I A-O, London and Glasgow, 1965. Καὶ vol. II P-V, London and Glasgow, 1967.
- Maltby, R., "Linguistic characterization of old men in Terence", *CPh* 74 (1979), 136-147.
- Maltby, R., *A Lexicon of Ancient Latin etymologies*, Leeds 1991.
- Martin, R. H., "The prosody of Greek proper names in *a* in Plautus and Terence", *CQ* 49 (1955), 206-209. Skutsch, O., "The prosody of Greek proper names in early Latin Comedy", *CQ* 50 (1956), 90. Martin, R. H., "The prosody of Greek proper names. A reply", *CQ* 50 (1956), 197. Skutsch, O., "The prosody of Greek proper names. A reply to a reply", *CQ* 51 (1957), 52.
- Martin, R. H., *Terence: Phormio*, London 1959 (reprinted 1964).
- Martin, R. H., *Terence: Adelphoe*, Cambridge 1976.
- Μεγα, Α. Χ., *Λατινική Μετρική*, Τρίτη έκδοση, Θεσσαλονίκη 1993.
- Μερακλή, Μ. Γ., *Παροιμίες Ελληνικές και των άλλων Βαλκανικών λαών*, Αθήνα 1985.
- Miniconi, P. J., "Les termes d' injure dans le théâtre comique", *REL* 36 (1958), 159-175.
- Monti, R., *Terence, Andria*, Bryn Mawr College 1986.

- Morris, E. P., "Malum as an interjection", *AJPh* vol. 3 (1882), 208-211.
- Morris, E. P., "On the sentence-question in Plautus and Terence", First Paper. *AJPh* vol. 10, 4 (1889), 397-436.
- Morris, E. P., "On the sentence-question in Plautus and Terence", Second Paper. *AJPh* vol. 11, 1 (1890), 16-54.
- Νατσούλη, Τ., *Λέξεις και Φράσεις παροιμιώδεις*, Δεύτερη έκδοση, Αθήναι 1978.
- Νεοελληνικά Ἀνάλεκτα, τόμος Α - φυλλάδιον Γ, "Δημώδεις Παροιμιαί", Ἀθῆναι 1871.
- Nicolson, F. W., "The use of hercle, edepol, ecastor by Plautus and Terence", *HSPH* vol. 4 (1893), 99-103.
- Nougaret, L., "La langue militaire chez Térence", *REL* 23 (1945), 70-74.
- Otto, A., *Die Sprichwörter und Sprichwörtlichen Redensarten der Römer*, Hildesheim 1965 (= Leipzig 1890).
- Palmer, L. R., *The Latin Language*, London 1964.
- Papadimitriou, M., *The Hecyra of Terence: A linguistic analysis of the presentation of character, together with a scene by scene discussion of the dramatic structure of the play*, PhD. London 1983.
- Παπαδημητρίου, Μ., "Παρέλκον", *Δωδώνη* 1Α (1982), 427-447.
- Παπαδημητρίου Μ., "Ἑλλειψις και Ἀποσιώπησις στο υπόμνημα του Αἰλίου Δονάτου", *Δωδώνη*, "Φιλολογία" τόμος ΚΓ (1994), 77-113.
- Παπαστάθη, Χ. Δ., *Παροιμίες και Γνωμικά*, Αθήνα 1977.
- Paroemiographi Graeci*, ed. Thomas Gaisford, Osnabrück 1972 (1836).
- Πολίτου, Ν., *Μελέται περί τοῦ βίου καί τῆς γλώσσης τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Παροιμιαί*, Τόμοι, Α-Δ, Αθήναι 1965 (1899-1902).
- Πολυμεράκη, Φ. Κ., *Decimi Magni Ausoni: Cupido Cruciatu*, Διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 1993.
- Post, L. A., "The art of Terence", *CW* 23 (1930), 121-128.
- Prescott, H. W., "Inorganic rôles in Roman Comedy", *CPh* 15 (1920), 245-281.
- Preston, K., "Note on Terence Andria 971-972", *CPh* 9 (1914), 201.
- Primmer, A., "Die homo sum-Szene im Heautontimorumenos" *WS* 79 (1966), 293-298.
- Ramain, G., "Sur l'emploi de l'infinitif d' exclamation chez Plaute et chez Térence", *RPh* 35, (1911), 28-33.
- Reich, V., "Sprachliche Charakteristik bei Terenz (Studie zum Kommentar des Donat)", *WS* 51 (1933), 72-94.
- Σαββαντίδη, Γ. Π., "Οι παροιμίες του Παρθενίου Κατзиούλη", *Δωδώνη* 1, Ιωάννινα, (1972), 143-200.
- Salat, P., "L' adjectif miser, ses synonymes et ses antonymes chez Plaute et Térence" *REL* 45 (1967), 252-275.
- Schlee, F., "Quid est?" und "quid id est?", *ALLG* 3 (1886), 553-557.

- Σκουβαρά, Β., *Ζαγοριανό Παροιμιαστήριο*, (από ανέκδοτο κώδικα του ΙΗ αιώνα), Αθήναι 1966.
- Scaenicae Romanorum Poesis Fragmenta*, ed. Otto Ribbeck Voll. II 1962 (Leipsig 1873).
- Thesleff, H., "Yes and no in Plautus and Terence", Soc. Scient. Fennica, *Comm. Hum. Litt.* 26, 3, Helsinki 1960. Βιβλιοκρισία από J. Marouzeau, *REL* 38 (1960), 337.
- Toliver, H. M., "The Terentian doctrine of education", *CW* 43 (1950), 195-200.
- Τότσκα, Φ., *Ελληνικές Παροιμίες*, Θεσσαλονίκη - Αθήνα 1987.
- Townend, G. B., "Aquilae senectus", *CR* 10 (1960), 186-188
- Τριανταφυλλίδης, Μ. Α., *Παροιμιακές Φράσεις από την ιστορία και τη λογοτεχνία*, Αθήνα 1947.
- Τρομάρα, Λ. Μ., *P. Terentius Afer: Eunuchus*, Θεσσαλονίκη 1991.
- Ullman, B. L., "Proper names in Plautus, Terence and Menander", *CPh* 11 (1916), 61-64.
- Warren, M., "On the enclitic *ne* in early Latin", *AJPh* vol. 2 (1881), 50-82.
- Watt, W. S., "Heus", *Glotta* 41 (1963), 138-143.
- Wessner, P., *Aeli Donati quod fertur commentum Terenti*, Lipsiae, v. I, v. II, 1905, v. III, 1908.
- Wilner, O. L., "The character treatment of inorganic rôles in Roman Comedy", *CPh* 26 (1931), 264-283.

Ακολουθήσαμε το κείμενο του Τερεντίου όπως εκδόθηκε στη σειρά της Οξφόρδης *P. Terenti Afri comoediae* by R. Kauer and W. M. Lindsay, Oxford 1926, reprinted 1965.

Χρησιμοποιήσαμε τα εξής Λεξικά:

- Lewis C. T. - Short C., *A Latin Dictionary*, Oxford 1969 (1879).
- Glare P. G. W., *Oxford Latin Dictionary* Oxford 1982 (repr. 1983).
- Thesaurus Linguae Latinae*
- Jenkins E. B., *Index Verborum Terentianus*, Hildesheim 1962 (Chapel Hill 1932).
- Lodge G., *Lexicon Plautinum*, Leipzig, v. I (1924) v. II (1933) (repr. 1962).
- Liddell H. G. - Scott R., *A Greek - English Lexicon* (revised by H. S. Jones), Oxford 1966 (1843).
- Chantraine, P., *Dictionnaire étymologique de la Langue Grecque*, Paris I (1968), II (1970), III (1975), IV (1977), V (1980).
- Etymologicum Magnum*, ed. by Thomas Gaisford, Amsterdam 1962.
- Frisk, H., *Griechisches Etymologisches Wörterbuch*, Band I, Heidelberg 1960, Band II Heidelberg 1970.
- Hofmann, J. B., *Etymologisches Wörterbuch des Griechischen*, München 1966 (1950).
- Βοσταντζόγλου, Θ., *Αντιλεξικόν*, Αθήναι 1990 (1962).

- Δημητράκου, Δ., *Μέγα Λεξικόν όλης της Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήναι 1964.
 Ζάχου, Ε., *Λεξικό της Πιάτσας*, Αθήνα 1981.
 Κριαρά, Ε., *Νέο Ελληνικό Λεξικό της Σύγχρονης Δημοτικής Γλώσσας*, Αθήνα 1995.

Συμβουλευθήκαμε επίσης τις εξής εργασίες, σχολιασμένες εκδόσεις και μεταφράσεις:

- Beare, W., *The Roman Stage*, London 1950.
 Bentley, R., *P. Terenti Afri comoediae. Phaedri fabulae Aesopiae, Publii Syri et aliorum veterum sententiae*, 1727.
 Bond, J. - Walpole, A. S., *The Phormio of Terence*, London 1964.
 Bühner, K., *Das Theater des Terenz*, Heidelberg, Winter 1974.
 Copley, F. O., *The comedies of Terence translated with an introduction*, The Library of Liberal Arts U.S.A. 1967.
 Coury, E. M., *Phormio: A comedy by Terence*, Chicago 1984 (1982).
 Duckworth, G. E., *The Nature of Roman Comedy. A study in popular entertainment*, Princeton 1952.
 Key, D. M., *The introduction of characters by name in Greek and Roman comedy*, Diss. Chicago 1923.
 Luck, G., *Über einige Interjektionen der Lateinischen Umgangssprache*, Heidelberg 1964.
 Marouzeau, J., *Térence*, Les Belles Lettres Paris, Tome I *Andrienne-Eunuque* 1963, Tome II *Heautontimorumenos-Phormion* 1964, Tome III *Hécyre-Adelphes* 1961.
 Moore, D. G., "The young men in Terence", *PACA* 3 (1960), 20-26.
 Norwood, G., *The art of Terence*, New York 1965.
 Plaistowe F. G., *Terence: Phormio A translation*, London (University Tutorial Press) [1893].
 Prescott, H. W., "Silent rôles in Roman Comedy", *CPh.* 31 (1936), 97-119 και 32 (1937), 193-209.
 Radice, B., *Terence: The Comedies*, The Penguin Classics 1976.
 Robbins, E. W., *Dramatic characterization in printed commentaries on Terence 1473-1600*, Univ. of Illinois Stud. 35, 4, Urbana 1951.
 Sandbach F. H., "Menander's manipulation of language for dramatic purposes", *Fondation Hardt*, vol.16, Genève (1969), 113-143.
 Sargeaunt, J., *Terence with an English translation*, I-II, (Loeb) London 1959 (1912).
 Shipp, G. P., *P. Terenti Afri. Andria* Oxford 1965 (first edition 1939).
 Siess, H., "Über die Charakterzeichnung in den Komödien des Terenz", *WS* 28 (1906), 229-262 και 29 (1907), 81-109 και 289-320.
 Wilner, O. L., "The technical device of direct description of character in Roman Comedy", *CPh* 33 (1938), 20-36.

MARIA K. PAPADIMITRIOU

"Elements of everyday language in Terence and the use of this language as a means of differentiation in the speeches of his characters".

SUMMARY

This work deals with two main questions that research on Terence's work has been occupied with, namely: (a) to which extent Terence uses everyday language, and (b) whether this language is used as a means of differentiation of the speeches of his characters.

As far as the first question is concerned we have studied the elements of speech which the grammarians characterize as "everyday speech" or "spoken Latin" or "colloquialisms". Some of them do not follow the strict laws of the logical expression of thought and consequently of the syntax. We traced our material by making a rule of what everybody uses freely in his everyday speech. We avoided words, expressions, sentences and syntax where the limits between everyday language and emphatic phrases or structures are confused (e.g. the figures of speech like *asyndeton*, *anaphora* etc.).

For this purpose we divided the elements of everyday language into 28 categories and on this basis we attempted a detailed analysis of the speech of Terence's characters by pointing out their main characteristics and peculiarities. We searched characteristic words and estimated the proportion of these colloquialisms in relation to the total number of the words used by a character.

Particularly these 28 categories are as follows: (1) *primary interjections* (2) *secondary interjections* (like expressions of exclamation, formulae, apostrophes, invocations, oaths, appeals, thanks etc.) (3) *words used as interjections* (like the demonstrative words *ecce*, *eccum*, *eccam*, *eccos*, *cedo*, *ellum*, *ellam*, the imperatives *age*, *mane*, *sine* etc. the past indicatives *perii*, *occidi*, *actumst* etc.) (4) *wishes and curses* (5) *stereotyped questions* (6) *answers* (7) *interruptions of speech (aposiopesis)* (8) *accusative of exclamation* (9) *infinitive of exclamation* (10) *strong negative words in place of the particle non* (11) *expressions that declare low value* (of the type *flocci facere* etc.) (12) *terms of abuse* (13) *pleonasms* (14) *words of request* (like *amabo*, *obsecro*, *quaeso* etc.) *words and expressions of assurance and persuasion* (like *inquam*, *tibi dico*, *crede mihi*, *dixi*, *scito* etc.) (15) *expressions of politeness* (like *sodes*, *sis*, *si commodumst* etc.) (16) *expressions of tenderness* (forms of addressing others with the

possessive pronouns *mi, mea, meum*) (17) *greetings* (18) *diminutives* (19) *doubling of words* (20) *impersonal passive syntax in the place of active* (like *quid agitur?* in place of *quid agis?* etc.) (21) *the partitive genitive of a name with the pronoun quid* (in a pejorative meaning) (like *quid hominis, quid mulieris* etc.) (22) *the pronouns: ipse (ipsus), ipsa* bearing the meaning of "master", "mistress"; *quidam* with a pejorative meaning; *hic* for *ego* and the pleonastic strengthening of *suus* by the addition of *sibi* (23) *in the reflexive function is used an active verb without any reflexive pronoun* (like *praebeo* for *se praebeo* etc.) (24) *frequentative verbs* (25) *periphrastic tense-formation by using the active present participle and the verb sum or facio* (26) *the use of the adjectives grandis for magnus and minutus for parvus, as well as the use of the word sescenti in the meaning of μύριοι* (27) *proverbs and proverbial expressions, and finally* (28) *metaphors*.

Our main observations derived from this detailed analysis are the following: elements belonging to the categories 1, 2, 3, 5, 6, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18 and 24 are used widely by all characters; elements belonging to the categories 4, 7, 8, 9, 10, 19, 27 and 28 are used less frequently; elements of the categories 11, 20, 21, 22, 23, 25 and 26 are very rare.

More detailed observations on particular points can be added as follows: *Primary and secondary interjections* are usually used by all characters to express sentiments, but some of them are used under certain circumstances and thus become characteristic words or expressions of particular persons. Especially the interjections of Greek origin are used mainly by lower-class characters; in these cases we believe that Terence may have followed his patterns. *Words used as interjections* are used widely out of habit but some of them (like *cedo, ellum, perii* etc.) are characteristic words of some characters. *Wishes and curses* are more often uttered by old men. The most frequent questions are: *quid ais? rogas? rogitas? quid? quid est?* and those with *cesso + infinitive*; they mainly express sentiments. *Expressions that declare low value* occur rarely, they are used only by men that fits their morals. *Terms of abuse* are used by all characters with the exception of *matronae*. However the characters of the *Eunuchus* and especially the servant *Pythias* use them more than the others. Regarding the *expressions of endearment* we have demonstrated by metrical analysis that the position of the possessive pronoun (before or after the name to which it refers) is due to the metre. The pronoun *ipsus*, as meaning "master", is mainly used by the slave *Davus* in the *Andria*; the adjective *minutus* for *parvus* is also used once by the above slave. The word *sescenti* (= μύριοι) is used only once by the old man *Demipho* in the *Phormio*. Accordingly, *proverbs and proverbial*

expressions are usually employed more by old men and slaves, less often by young men and rarely by women. We argued that in these cases Terence may have followed his patterns. Finally, regarding the metaphors, our research has shown that they are more used by lower-class characters and some of them by old men. These too, in some cases, seem to reflect vulgar language.

In general, we can argue that, although Terence uses a delicate and refined language, elements of everyday language exist in the speech of his characters. But, contrary to what one may expect, the lower-class characters (*servi, milites, parasiti, lenones*) do not seem to speak vulgar language or to use slang and idioms. Nevertheless, we can suspect that elements of this kind of language exist in some cases like in some metaphorical expressions (especially in the speech of the parasite *Phormio* and the slave *Geta*, in the *Phormio*, of the slave *Parmeno* and the parasite *Gnatho*, in the *Eunuchus*, and of the slave *Syrus*, in the *Heautontimorumenos*); also in the Greek origin interjections, in the interjection-oath *hercle*, in terms of abuse and in expressions that declare low value. On the other hand Terence uses abundantly all the elements of everyday speech in order to express the appropriate sweetness and tenderness of the language of the kind *matronae*, of the *bonae meretrices* and of the sentimental young men.

As for the second aim of our research, whether Terence uses elements of everyday language to differentiate the speech of his characters, we may argue that our poet is distinguished as an expert in describing sentiments by means of spoken language. We have also ascertained that proverbs and proverbial expressions are used mainly by men of mature age being apt remarks of these characters. This is in harmony with Aristotle's relevant observations on this topic ('Αριστ. *Ρητορική*, Β 1395a 2-3: ἀρμόττει δὲ γνωμολογεῖν ἡλικία μὲν πρεσβυτέρων, περὶ δὲ τούτων ὧν ἔμπειρός τις ἐστίν...), although we have pointed out that in these cases Terence may have followed his patterns. Women, likewise, use elements of everyday speech more than the other characters which is probably due to their sentimentality.

However, neither the searching for characteristic words nor the statistics referring to colloquialisms have shown wide differentiation in the speech of Terence's characters. This led us to the conclusion that, apart from the above observations, we cannot speak about a methodological and deliberate differentiation of the speech of his characters, but rather about fine nuances of differentiation.

Nevertheless, this detailed analysis of the speeches of Terence's characters has shown that five of these speeches are very distinct. These are: the parasite-detractor *Phormio* (in the *Phormio*), the sensible bourgeois *pater familias* *Laches* (in the *Hecyra*), the severe spontaneous contryman *pater familias* *Demea* (in the *Adelphoe*), the

witty and amusing slave *Parmeno* who sometimes plays the part of "βωμολόχος" (in the *Eunuchus*) and the audacious servant *Pythias* (in the *Eunuchus*).

Terence has given particular attention to the speeches of the protagonists and deuteragonists of his comedies. These are usually one of the old men and his slave (who either creates or solves problems). We can say that the speech of some lower-class characters is differentiated to some extent (as that of the miles *Thraso* and of the parasitus *Gnatho* in the *Eunuchus*, of the leno *Dorio* in the *Phormio* and of the leno *Sannio* in the *Adelphoe*). Only a few elements of differentiation are found in the speech of the other characters.

We finally observed that there is a considerable difference in the language of the prologues where the elements of spoken language are very rare or entirely absent. This seems to be due to the rhetoric colour of the Terentian prologues.

Τυπώθηκε στο Πανεπιστημιακό Τυπογραφείο
με δαπάνη του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ
Τυπογραφείο